

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ
VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

XL.

SZEGED
1999–2000

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ
VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

XL.

SZEGED
1999–2000

Felelős szerkesztő

MIKOLA TIBOR

Szerkesztőbizottság

BELLON TIBOR, BÜKY LÁSZLÓ, MALECZKI MÁRTA, MIKOLA TIBOR

Technikai szerkesztők

KECSKÉS JÚLIA

ZSIGRI GYULA

HU ISSN 0209-9543 Acta Univ. Szeged. A. József Nom. Sect. Ethn.-Linguist.

HU ISSN 0586-3716 Népr.-Nytud.

VELCSOV MÁRTONNÉ
KÖSZÖNTÉSE

VELCSOV MÁRTONNÉ HETVENÉVES*

Sokan azt tartják, hogy szokásaink rabjai vagyunk, és talán így is van. Most is azért gyűltünk egybe, hogy egy szokásnak tegyünk eleget. Összejövetelünk célja a JATE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszéke nyugalmazott docensének, évekig vezetőjének hetvenedik születésnapját megünnepelni. Ezért azután bízvást mondhatom, együnk sem azért van itt, mert a vak megszokás rabsága kényszerít erre, hanem ellenkezőleg, nemes erkölcsi tartalmú szokás, a hagyomány tiszteletreméltósága kívánja meg ittlétünket: Est adolescentis maiores natu vereri. Ám nemcsak a Cicerótól származó bölcs mondásban van az ok. Abban inkább, hogy dr. Velcsov Mártonné bő három évtizedig (1953-tól 1986-ig) volt a tanszék oktatója. – Minden munkahely valaminő közösséggé alakul, amely szakmai és emberi vonatkozásokban jóllehet állandóan változik a szárnyaló időben egy bizonyos folyamatosság mellett. Egymásnak és egymás munkájának megbecsülése tart(hat)ja össze leginkább a kollégákat. Nyilvánvaló: e megbecsülés hozott e terembe bennünket, akikkel ünnepeltünk hosszabb-rövidebb ideig dolgozott, kivel kollégaként, kivel hallgató gyanánt azóta, hogy Mészöly Gedeon mellé került tanárségéd beosztásba.

Az egyetemi állás előtt Kecskeméten és a szegedi Tömörkény István Leánygimnáziumban, előzőleg pedig magyar–latin szakos gyakorlóéves tanárjelöltként Kiskunhalason tanított. Egyébként magyar–német szakpáron kezdett, de közben a német szakot szüneteltették. Így Tóth Katalin hallgató másfél év alatt végezte el a latin szakot, majd 1952-ben államvizsgázott. – Egyetemi pályája szabályosnak mondható, 1959-ben doktorált Nyíri Antalnál és Bálint Sándornál, 1971-ben lett a nyelvtudomány kandidátusa. 1982-től nyugdíjba vonulásáig a tanszék vezetője volt. Hogy mennyi munka és nehézség van e rövid összefoglaló mögött, nem kell taglalnom, s ehhez jön még egyetemünk hajdani ostoba és rosszindulatú vezetőitől (a Tiszatáj 1999. júliusi számából vettem a kifejezést Herder-díjas professzorunktól) egy és más azokból az időkből, amelyeket jobb elfelejtenünk.

Itt vannak közöttünk azok is, akik Velcsov Mártonnének, a nyelvésznek érdemeit elismerendő jöttek el e köszöntő ülésre. A tanárnő szakmai pályája érdemben a már említett egyetemi doktori értekezéssel kezdődött, ebben már néhány olyan kérdéssel is foglalkozott, amilyenből később kandidátusi értekezése teljesedett ki. Ez az értekezés 1974-ben jelent meg Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben címmel (a Nyelvtudományi Értekezések 84. számaként). E monográfia jól szemlélteti azt, amit a még hallgató Tóth Katalin el- és megtanult Klemm Antaltól, Mészöly Gedeontól és másoktól: a tárgykör feldolgozásának példás alaposágát. Munkájának máig sugárzó hatása van, nemegyszer hivatkozik rá A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára és az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen, bizonyára Velcsovné kötete készítette az Erdélyi magyar szótörténeti tár alapján feldolgozni az effajta mértékneveket (Tamásné Szabó Csilla dolgozata az 1997-ben kiadott Szabó Zoltán-émlékkönyvben olvasható).

Tevékenyen vett részt a tanszéken folyó azon munkálatokban is, amelyeknek eredménye a Münchener Kódexnek Nyíri Antal szerkesztette kiadása lett, illetőleg a kódex magyar–latin szótára. Velcsov Mártonné egyéb nyelvtörténeti tanulmányait és őt magát számon tartja a szakma: A magyar nyelv történeti nyelvtana első kötetének ő

*Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a JATE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszéke ünnepi felolvasó ülésén, Szegeden, 1999. szeptember 22-én. – Felolvastak Forgács Tamás, M. Korchiáros Valéria és Szabó József.

volt lektora. A közelmúltban a tanszék legújabb kötetének is vállalta lektorálását (A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. 1999.). – Szakmai érdeklődésének másik területe a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana, erről egyetemi jegyzetben 1965-ben, majd egyetemi tankönyvben 1968-ban írt fejezeteket. Ebből a könyvből (A mai magyar nyelv) azóta több kiadás jelent meg, magyartanárok nemzedékei ismerték meg belőle a szófaji rendszert és a morfológiát.

Itt vannak most közöttünk azok közül is, akik az oktató Velcsov Mártonné hajdani tanítványai, ami nyilván azt jelenti, a tanári katedráról szakmai tudást, emberi tartást, értelmiségi pályára való eligazítást egyaránt kaptak. A nyelvészeti tanszék múltbeli és jelenlegi oktatói közül Bratinka József, Forgács Tamás, Kollányi Teréz, M. Korchmáros Valéria, Horváth Judit, Szabó József, Végh József Mihály voltak hallgatói, és említhetünk másokat is: Dienes Erzsébet, Drahot Erzsébet, Galgóczi László, Kristó Gyuláné, Nagy János, Rajsl Ilona a korántsem teljes névsora azoknak, akik a tanárnőtől segítséget, bátorítást kaptak, s tegyük hozzá, később is, nem csupán hallgató korukban. Hogy a tanszéken nyelvtörténeti speciális képzés folyt – és ma is folyik – lényegében a tanárnő érdeme. Az egyetem falain kívül is részt vett a közoktatás feladatainak megoldásában, kísérleti tankönyvekről írt bírálatot, az újvidéki egyetemen posztgraduális kurzusokat tartott é. í. t. A magyar nyelvészeti tanszék PhD-kurzusán nemrégiben szintén tartott órákat. Tevékenykedett a szegedi akadémiai bizottságban, az MTA Nyelvtudományi Bizottságában és másutt. – Egyetemünk személyzeti osztályán lévő 1975. november 29-én kelt minősítésében ez áll – minden bizonnyal Nyíri Antal megfogalmazásában, aki tanszékvezetőként hivatalból végezte az időszaki minősítést, köznap (és szocializmusbeli) zsargonnal: káderfejlesztést –: „Hallgatóiban [Velcsov Mártonné] leendő pályatársait látja, ezért irántuk szinte kollegiális nevelői tapintattal viselkedik, de szükség esetén nagyobb nyomattal is érvényt szerez a megfelelő nevelői hatás érvényesítésének”; ebből a nagyobb nyomatból magam is részesültem éppen harminc tanévvel ezelőtt.

Miután nyelvtörténeti szigorlatom jeles volt, leíró alaktani vizsgán (1970. május 21-én) egyre-másra történeti ismereteimmel hozakodtam elő, így szándékoztam kibújni némileg szorult helyzetemből. A tanárnő „szinte kollegiális nevelői tapintattal” visszatért a leíró nyelvészet berkeibe – egyszer, kétszer, harmadszor azonban „nagyobb nyomattal” megállapította: „Nem hiszem, kolléga, hogy ne tudna különbséget tenni a történeti és a leíró szempont között.” Hogy ezek után milyen érdemjegyet kaptam volt, hagyjuk homályban.

Végül, de nem utolsó sorban említsem, hogy együtt ünnepel most velünk a tanárnő családja is. A dr. Velcsov Mártonnal kötött házasságot négy gyermekkel áldotta meg az ég, jelenleg tizenhárom unoka és két dédunoka ad örömet és gondot mindketőjüknek.

Kedves Velcsov Mártonné! Kedves Tanárnő! Kedves Katika! Kedves Kati néni! A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányának megbízásából, a Magyar Nyelvészeti Tanszék és a magam nevében is köszönöm, hogy eljött hozzánk, lehetővé tette, hogy e jeles évforduló kapcsán köszönthessük, kifejezhessük megbecsülésünket arra gondolva, nem baj, ha mint Horatius írta „az irigy idő / elszáll”, életünk és munkánk nem múlik el nyomtalanul: Facta locquuntur. – Isten éltesse!

Büky László

ADALÉKOK LEVEGŐ SZAVUNK TÖRTÉNETÉHEZ

FORGÁCS TAMÁS

1. *Levegő* szavunk első előfordulását a TESz. (II, 762) 1651-ből adatolja: *Megláták későre osztán sok törököt, Szintén mint levegőben az sötét fölyhőt.* A jelentésdefiniciók között a következőket találjuk:

1. 1651: 'a földet körülvevő, az élőlények által belélegzett anyag; Luft'
2. 1788: 'szabad tér; das Freie | olyan hely, ahol a levegő nincs elzárva, szabadon mozoghat, cserélődhet; freie Luft'
3. 1789: 'légnemű, gáznemű anyag; luftartige, gasartige Materie'
4. 1831: 'nem számító dolog, semmi, senki; Niemand, Nichts'
5. 1834: 'valamely emberi közösségben uralkodó hangulat; allgemeine Stimmung, Atmosphäre'

Ezt követően az etimológiai részből megtudjuk, hogy a szó magyar fejlemény: jelentéstepadással jött létre a *levegő ég* kifejezésből (először 1636: Pázm: Préd. 8.: NySz.). Ennek jelzői szerepű előtagja a *lebeg* ~ R. *leveg* ige -ő képzős melléknévi igeneve. Szótárunk megjegyzi még, hogy a *lebegő* ~ *levegő* igenév más jelentésekben is főnevesült, jórészt már korábban (l. *lebeg* a.).

Ebben a TESz.-nek igaza is van, ám akkor azt várnánk, hogy ezek a jelentések is helyet kapjanak a *levegő*, de legalább a *lebeg* szócikkében. A fentiekből is látszik azonban, hogy a *levegő* esetében ez nincs így, ha pedig megnézzük a *lebeg* címszót (II, 734), ott találunk ugyan egy – a fenténél, tehát az 1651-ből adatoltnál korábbi – főnévi előfordulást, de a szerkesztők némiképp megkerülték a jelentésdefinició problémáját: „1458: *Vnum lewegew wulgo Chap quod solet mulieribus appendi ad crines deaureatum* sz. (Oklsz. *Levegő* a.)”. Ennek a TESz. csak az igei jelentését adja meg ('ide-oda mozog, leng, rezeg; flattern'), s bár a származékok között jelzi, hogy ebben az esetben főnévről van szó, magát a jelentést nem is próbálja megadni. Ez annál inkább különös, mert a forrás, az Oklsz. feltünteti az adatból kirajzolódó 'pensile; Gehänge' jelentést, sőt további előfordulásokat is közöl: 1516: *Maas Nasfa egh Rosa dyamanth egh lean. három gyngh sem. egh smaragdh keth Rubynth gyngyes lewegewel. Harmad Nasfa egh saffyl, egh Jachynkht három Rosa gyngh, keth Rosa Rubint, egh lean es egh ferfio az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.* Ezt a jelentést tükrözik a NySz. (II, 554) *levegő* címszavának 2. számú jelentésként feltüntetett adatai is: *Arany levegőkkel ékesíté ő fejét és ujjában tévé nagy szép arany gyűrűjét* (RMK. V. 146) illetve: *Az wr elveszi az kapczokat, kari ekessegeket, levegőket, peremeket, isnorokat* (Born: Evang. IV. 600).

Úgy gondolom, ennyi adat elég annak bizonyítására, hogy *levegő* szavunk első főnévi előfordulása jóval korábbi, mint a TESz.-ben jelzett, 1651-ből származó adat, valamint hogy a 'Luft' jelentés sem tekinthető a szó legkorábbi adatolható értelmének, hiszen annak a 'Gehänge' jelentést kell tartanunk. A *levegő*nek ez a jelentése ugyanúgy a melléknévi igenév főnevesülése révén jöhetett létre, mint az a ma is használatos *függő*, *fityegő* 'Gehänge, Schmuck' szavak esetében történhetett. A NySz. (II,

553) tanúbizonysága szerint a középmagyarban használatosak voltak az utóbbi jelentésben a szintén a *levegő* családjába tartozó *lebbentyű*, illetve *libbentő* szavak is: *Gyémántos arany függő öt lebbentyűvel; Gyémántos nyakra való, negyven nyolcz boglárból és lebbentyűből álló; Egy kis fölben valocska, melyben van az kettőben rubint négy, gyöngy libbentő kettő; Rubintos, gyöngyös nyakra való, melynek a közepén egy libbentő* (az adatokat Radvánszky Béla Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században című munkájából idézi a NySz.).

Azt a kérdést, hogy *levegő* szavunk 'Gehänge' jelentésének kialakulása során is a jelentéstapadás folyamata zajlott-e le, mint a *levegő ég* → *levegő* fejlődés esetében, adatok híján nem tudjuk biztosan megválaszolni. Elvileg itt is lehetséges a *függő, fityegő, levegő ~ lebegő* (dísz, ékszer) → *függő, fityegő, levegő ~ lebegő* fejlődés, de úgy gondolom, hogy a tapadás nélkül is megtörténhetett a szófajváltás.

2. A 'Gehänge' jelentéshez egyébként nagyon közel áll az is, amelyet mind a NySz., mind az OklSz. 'vexillum; Fahne'-ként, de kérdőjellel ad meg: *Ferrum super sator et lewego* (OklSz. 587), illetve *Es az kopya őt segű wolt es az wegen wolt egy lewego* (az ÉrsK. 68. lapjáról idézi a NySz. a *levegő* 3. jelentéseként). Úgy gondolom, hogy a kérdőjelet nyugodtan elhagyhatjuk: ha megnézzük a XVI-XVII. századi háborús jeleneteket, várostromokat ábrázoló metszeteket, mind a kopják végén, mind a sátorok tetején nagyon jól láthatók azok a kis zászlócskák, amelyek eredetileg az egyes csapatok hovatartozását mutatták (gondoljunk csak a *bandérium* (< ol. *bandiera* 'zászló') elnevezésre), később talán már fegyvernemi jelzésként (gyalgóság, tűzértség, lovasság stb.) is funkcionálhattak. Ezeket nevezhették egyes nyelvjárások *levegőnek* (~ *lebegőnek*), más nyelvjárások viszont a szó mély hangrendű variánsát, azaz a *lobogót* használták fel erre a célra, gondoljunk csak Vörösmarty soraira a Zalán futásának Első énekéből:

Lelkem előtt *lobogós kopják* és kardok acéli
Szegdelik a *levegőt*: villog, dörög a hadi környék.

[...]

Ők *lobogós kelevézekkel* legelőre rohannak
S combjaikon csattog nagy kardjok cifra hüvelyben.

Úgy tűnik tehát, hogy nemcsak az ékszerként a hajra, ruhára, fülbe erősített függőket nevezték a középmagyar korban *levegőnek*, hanem az ugyancsak *lebegő* (azaz *levegő*) kopja-, illetve sátordíszeket, -zászlócskákat is. Ez utóbbiak esetében még a *sátor-levegő* műszó is felbukkan ebből az időből, lásd az OklSz. azonos címszavát (835): 1539: *Sator leuegő due deaurate*, illetve 1548: *Harom sator leuegő*.

3. Látható volt az eddigiekből, hogy a *levegő* szónak 'pensile; Gehänge', ill. az ezzel szoros rokonságban lévő 'vexillum; Fahne' jelentése egyaránt hiányzik a TESz.-ből, annak ellenére, hogy ezek megtalálhatók mind a NySz.-ban, mind az OklSz.-ban. Egyéb adatokat is megvizsgálva azonban úgy tűnik, hogy lehetett a szónak egy további jelentése is a középmagyarban, ezt azonban nem adja meg az említett két szótár sem. Mindamellelt az adatokból az látszik, hogy – feltehetően anyagi vagy funkcionális érintkezésen alapuló metonimiával kialakulhatott *levegő* szavunknak egy 'vékony (arany, ezüst, bádóg) fémlemez' jelentése is. Talán erre mutatnak az OklSz. (587) következő adatai is, annak ellenére, hogy a szótár a 'pensile; Gehänge' értelmezés alatt

közli őket : 1544: *Nolcz lat ezyst leuegöt*; 1545: *Vöttem nolcz lat ezist leuegöt*. Hogy itt kész ékszerekről vagy ezüstlemezekről van-e szó, az az adatok rövidsége miatt nem bizonyítható egyértelműen, ám nem valószínű, hogy ékszerré elkészített függőket, lebegőket egyszerűen súlyra, nem pedig darabra árultak volna. Legalább annyira valószínűnek tarthatjuk, hogy itt ötvösök által elvékonyított, esetleg valamilyen ornamentikával is díszített ezüstlemezekről lehet szó, amelyek alkalmasak lehettek ruhadísznek, de más célra is. Nem zárható ki, hogy az OklSz. következő adatában is valami ilyennel van dolgunk, ám itt nemcsak a lemezszerű, hanem a lecsüngő dísz is elképzelhető: 1532: *Purpura casula diversi coloris crucem habens de rubeo atlacz ornatam per totum globulis ac leweghe argenteis*.

A RMG. is ezt a 'fémlemez' jelentést valószínűsíti, amikor a levegő szócikkében (457) a címszó jelölését 'dünnes Blech'-ként adja meg: Murmelius 2392: *Faber bractearius: eyn goltschlaher: Leuego gyarto*. Ugyanitt utal még a szótár a csináló szócikkére (147-8), ahol Szikszai Fabricius Nomenclaturájából idézi a *Faber bractearius* megfelelőjeként a *Leuegő czinalo* kifejezést. Abban ugyan nem vagyok biztos, hogy itt a levegő kizárólag 'vékony fémlemez' jelentésű lehetne, hiszen az aranyverők nyilván egyben ötvösmesterek is voltak, akik a vékony lemezeket (aranyfűstöt) esetleg valamiféle ékszerré, függővé, azaz levegővé is feldolgozhatták, ám kétségtelen, hogy mind a latin, mind a német megfelelés sugallja a 'fémlemez' jelentést, s emellett szólnak a fenti – súlyra vett – levegőre vonatkozó adatok is. Hogy pedig a levegő nemcsak nemesfém-ből, azaz aranyból vagy ezüstből készülhetett, azt mutatja a Magyar Nyelv LXII. évfolyamának 232. oldalán található következő nyelvtörténeti adat: 1579: ... *fizettünk lakatjártónak Győörgynek az plengérre walo leüegeő ifinalafátul*. Az adatot közlője, Kovács István kérdőjellel látta el, bizonyára azért, mert ismeretlen volt előtte a levegő szó 'vékony fémlemez' jelentése. A fentiekből azonban látható, hogy a kérdőjel nyugodtan elhagyható, nincs íráshiba az adatban, hanem minden bizonnyal arról van szó, hogy a megrendelők a pellengért vagy annak egy részét fémlemezzel borították be, (esetleg arra valamilyen fémlemezből való felírást, táblát készítették), a tárgy sajátjaiból adódóan azonban itt nyilván nem arany- vagy ezüst-, hanem bádóg-, esetleg rézlemezről lehetett szó (l. alább). Ezt valószínűsíti, hogy a készítő mesterember sem ötvös volt, hanem lakatos.

Nem véletlen egyébként, hogy ezt a vékony fémlemezeket levegőnek nevezték. Ennek oka lehetett az is, hogy a vékony lemezek, amelyeket – épp vékonyságuk miatt – arany- illetve ezüsfűstnek is neveznek, hártyavékonyak, így felemelve lebegnek. Az is lehet azonban, hogy valamiféle tükörfordításról van szó, hiszen a németben *Blattgold* a neve ennek a vékony lemeznek, márpedig tudjuk, hogy vitatott eredetű *levél* szavunknak van olyan etimológiája, miszerint a szó ugyanabból a töből alakult, mint a *lebegő* ~ *levegő* kifejezések. Idézném ebben a vonatkozásban Frecskay Mesterségek szótára című munkáját (1912), melyben az aranyozó- és aranyverőművesség címszó alatt ezt olvashatjuk (az idézetből egyúttal az is látható, miféle „levegő” lehetett az, amit a pellengérre készítettek):

A tárgyaknak arannyal (!) való bevonását *aranyozásnak* (Vergoldung) nevezik s végzi az *aranyozó* (Vergolder). A hozzá való aranyat szolgáltatja az *aranyverő* (Goldschläger) a vert arany vagyis az *aranyfűst*, az *aranypili* (Blattgold) alakjában. De valamint munkájában az aranyozó nem szorítkozik egyedül az aranyra, hanem egyéb fémekkel is burkolja a tárgyakat, azon módon az aranyverő is ezüstöt, platínát, alumíniumot s egyéb *fémelegeket* (Metall-Komposition), *ötvényeket* (Legierung) is *lapít* (plätten) vékony levelekké, melyek ez anyaguk szerint aztán *ezüstfűst*, *ezüstpili* (Blattsilber) stb. vagy az utóbbi esetben *fattyú aranyfűst* (unechtes Blattgold), *fattyú ezüstfűst* (unechtes Blattsilber) nevet viselnek.

4. Az eddigi három, a TESz.-ben feltüntetettnél korábbi adatolható jelentése mellett még egy negyedik jelentése is megtalálható ebben a korban szavunknak, amelyről a TESz. úgyszintén nem vesz tudomást. Míg azonban az összes eddigi értelmezés esetében alapvetően könnyen magyarázható volt a jelentésfejlődés a *leb- ~ lob-* töből, itt már komoly nehézségekbe ütközünk. A NySz. egyébként ezt az értelmét is közli a szónak (II, 554): „5) [*pinna; zinne*]. Álatá a templomnak leuegőire (Helt: ÚT: P4)”.

Ezek szerint tehát lehetett a szónak egy '(tető)párkány, kőfal, pártázat' jelentése is. A Heltai által 1562-ben Kolozsváron megjelentetett bibliafordításban található adat egyébiránt nem hapax, ugyanezt találjuk – még korábbi adatolhatóan – Sylvester 1541-ben kiadott Új Testamentumában Mt 4:5 és az ennek megfelelő Lk 4:9-10 alatt is:

Mt 4:5: *Legottañ velle fel viue űtet az őrdőg az űzent varoűba es az templomnak leuegőire állatā űtet es monda ű neki. Ha fia vağ az iűtennek vefđ ala innen te magadot* (Sylv. 6a)

Lk 4:9-10: *Es Jerufalemba viue űtet es az templomnak leuegőire állatā űtet es monda űneki. Ha fia vağ az iűtennek boczāfd alā temagadot* (Sylv. 85b)

A Vulgatában ezen a két helyen a *pinnaculum*, illetve a *pinna* megfelelőket találjuk:

Mt 4:5: *tunc adsumit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum supra pinnaculum templi et dixit ei: si Filius Dei es, mitte te deorsum*

Lk 4:9-10: *et duxit illum in Hierusalem et statuit eum supra pinnam templi et dixit illi: si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum*

A BibleWorks 2.01 verziószámú számítógépes konkordanciaszótár tanúbizonysága szerint a *pinnaculum* kifejezés csak ezen az egy helyen fordul elő a Vulgatában, a *pinna* többször is szerepel, de szinte mindenütt 'szárny' jelentésben, az itt látható 'épület homlokzatának teteje, pártázat' jelentésben csak itt található. Ha immár megvizsgáljuk a korábbi és más, nagyjából ebből az időből származó fordításokat, azt látjuk, hogy sem a MünchK., sem a JordK., sem Pesti, sem Károli nem alkalmazza ezeken a helyeken a *levegő* kifejezést: a JordK. a templom *kerengőjéről* (*kerenghyenek felyre*), a többi három fordítás pedig a *tetejéről*, ill. *ornáról* beszél.

Mivel tehát a *templom levegője* kifejezés több helyen is előfordul, kétségtelen, hogy nem lehet szó elírásról, valóban lehetett a szónak 'párkány, pártázat' jelentése. Komoly nehézségekbe ütközünk viszont, ha azt próbáljuk magyarázni, miképpen ala-

kulhatott ki az eredetileg 'lebegő' jelentésű *levegő* szónak ez az értelme. Számos magyarázati lehetőség kínálkozik, ám egyik sem teljesen megnyugtató.

Mivel – mint korábban láttuk – volt *levegő* szavunknak 'vékony fémlemez' jelentése is, magyarázatként felvethető, hogy a köpárkányokat az időjárás viszontagságai ellen gyakran vékony bádog-, esetleg rézlemezzel borítják, ezért valamiféle érintkezéses névátvitellel a *levegő* 'fémlemez' értelme átragadhatott magára a beborított párkányra, köcsipkére is. Ennek a jelentésfejlődés szempontjából eléggé logikus érvelésnek azonban némiképp ellentmond, hogy a köpárkányok fémlemezzel való védelme viszonylag kései szokás, inkább csak a XVIII–XIX. században jött divatba. Elképzelhető volna még valamiféle értelmi fordítás is, miszerint a templom teteje maga a tetőzet, amelyet szintén borítottak bádog- vagy rézlemezzel, ám ez is kései szokás, a középkorban szinte általánosak a fa-, gazdagabb templomok esetében a cserépszindelyek.

Egy másik magyarázati lehetőségként felvethető, hogy talán a szó eredeti 'lebegő' értelmével van itt dolgunk. Mivel a templom teteje magasan van, ezért amit ott látunk, az bizonyos esetekben – hasonlóan a nyáron felmelegedett úttest távolabbi részeihez vagy akár a délibábhoz – *lebeghet*. Elképzelhető tehát, hogy itt a *lebegő* ~ *levegő* esetleg mint a tető, a templomcsúcs megfelelője szerepel. Igaz ugyan, hogy ilyen használatra máshonnan nem találunk példát, de esetleg emellett a magyarázat mellett szólhat az is, hogy a 'valaminek a felső határa' értelmű *tető* szavunk is hasonló névátvitellel alakult ki, ugyancsak igenéből. Egyik esetben tehát az '(oda)tet(s)ő, -látszó' jelentés válhatott 'tectum, Dach' jelentésűvé', itt pedig talán valami hasonló fejlődés indulhatott meg a 'lebegő, hullámozó' jelentésű *levegő* esetében, esetleg valamiféle nyelvi újításként, aminek elterjedését viszont meggátolhatta, hogy kevéssel később egyre inkább erősödhetett a *levegő ég* → *levegő* fejlődés nyomán a szónak a 'Luft' jelentése. Talán emellett az értelmezés mellett szólhat az is, hogy – mint Grimm megállapítja – a németben is sokáig 'a templom csúcsa, magasa, orma' jelentésű szavakkal fordították ezt a bibliai helyet, csak Luther óta terjedt el a *Zinne*, ami azonban nemcsak 'köpárkány'-t jelenthet, hanem templom, várfal, sőt hegyek magas csúcsait is.

Mindamellettt valószínűbb magyarázatnak tűnik, hogy valamilyen fordítói tévedésről lehet szó. Egy ilyen lehetőség volna, hogy mind a *pinna*, mind a *pinnaculum* jelentenek 'tollat', ebből következően a kicsinyítő képzős alak talán 'pihét' is, sőt előbbinek jelentésfejlődéssel 'szárny, szárnyacska' valamint 'nyílvevő' értelme is lehet.¹ Nincs ugyan nyelvi adatunk arra, hogy ezeket is nevezték volna *levegő*nek, de – különösen egy lehulló toll – valóban *lebeghet*tek, azaz *leveg*hetnek a *levegő*ben. Ebből következően elvileg nem lehet kizárni, hogy valamiféle félrefordításról lehet szó. Ez a magyarázat azonban azt tételezi fel, hogy a fordítók nem értették meg a latin szöveg értelmét, hiszen a *templom levegője* eszerint annyit jelentene: 'a templom tolla, szárnya', arra pedig nehéz volna valakit is állítani. Nem túl valószínű azonban, hogy az erasmista tudós, Sylvester ennyire félreértette volna a latin szöveget. Kérdés ugyanakkor, nem lehet-e arról szó, hogy éppen azért jelenik meg először nála ez a kifejezés, mert ő az erasmusi hagyományoknak megfelelően nem pusztán a Vulgátát fordította, hanem visszanyúlt a görög eredetihez is. Ha megvizsgáljuk a két idézett adat görög megfelelőjét, rá kell jönnünk, hogy legvalószínűbben ez adja a kezünkbe a megoldás kulcsát:

¹Szikszai Fabriciusnál ráadásul egy olyan adatot is találunk, ahol a szótár – helytelenül – a német *Zinne* szót is idevonja: *Pinna: Zinnen: Tol* (vö. RMG. 706).

Mt 4:5:

Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἑστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ

Lk 4:9–10:

Ἦγαγεν δὲ αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἑστηρεν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ υἱοῦ εἶ τοῦ θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω·

Mint látjuk, mindkét példában a *τὸ πτερύγιον* kifejezés szerepel a görögben. A *πτερύγιον* jelentése a Soltész–Szinnyei-féle ógörög–magyar szótár szerint (584) 'szárnyacska; hal-uszony; valaminek szélső vagy függő része', sőt a szótár – nyilván a két fenti részlet miatt – utal arra is, hogy az újszövetségben 'templomrom, -tető' értelmű is van a szónak. Ha Sylvester a fordítómunka során esetleg egy olyan görög–latin (netán görög–magyar) szótárt vagy szójegyzéket használt, amelyben a *πτερύγιον* megfelelőjeként a 'valaminek szélső vagy függő része' jelentés szerepelt, érthető volna, miért alkalmazta a magyar szövegben a *levegő* kifejezést. Ha pedig a kicsinyítő képzős görög kifejezés alapszavának (*πετρνξ*) jelentéseit is megvizsgáljuk az említett szótárban, azt látjuk, hogy néhány közülük még közelebb visz a *levegő* 'lebegő' értelméhez. Ott ugyanis a 'toll, szárny, uszony stb.' jelentések mellett megtalálhatók ezek is: 'a fák levele; valaminek szélső, lebegő része, pl. ruháé, páncélé' (uo.). Azt kell tehát gyanítanunk, hogy – bár teljesen a fentebb említett értelmi fordítás (magasban levő → lebegő) sem zárható ki, az ominózus szövegrészben a *levegő* szó használata nagy valószínűséggel a görög szöveghez való visszanyúlással és a szöveg bizonyos fokig szolgai, illetve félrefordításával magyarázható.²

²Elvileg egy más irányból történt félrefordítás sem volna kizárható. Igaz ugyan, hogy Sylvester erasmista tudósként elsősorban az Újszövetség görög eredetijéből, másodsorban a Vulgátából dolgozott, de kizárni nem lehet, hogy – akárcsak a Münchener Kódex fordítói – valamilyen német bibliafordítást, vagy latin–német–magyar szójegyzéket, glosszáriumot használhatott. A Luther nyomán készült német nyelvű bibliafordításokban pedig ezen a két helyen a következőt találjuk:

Mt 4:5: *Da führte ihn der Teufel mit sich in die heilige Stadt und stellte ihn auf die Zinne des Tempels*

Lk. 4: 9: *Und er führte ihn nach Jerusalem und stellte ihn auf des Tempels Zinne und sprach zu ihm: Bist du Gottes Sohn, so wirf dich von hier hinunter*

(Érdekességként megemlíthető egyébként, hogy maga Luther ezen a helyen helytelenül használja a magában is többes számot jelentő *Zinne* szót: *da füret in der teufel mit sich in die heilige stad, und stellet in auff die zinnen des tempels*. Így járnak el az ő nyomán mások is, de emellett párhuzamosan születnek olyan fordítások is, amelyek helyesen az egyes számú alakot használják (vö. Grimm 1956–1984, 31. köt 1452)).

A félrefordításra a magyarban esetleg lehetőséget adhatott, hogy a 'köpárkány' jelentésű *Zinne* szó nagyon hasonlít az 'ön' jelentésű *Zinn* szóra. Mivel az ön puha, tehát könnyen formázható fém, már nagyon régóta használják olcsóbb ékszerek, különböző használati tárgyak, sőt bevonatok készítésére (vö. Grimm 1956–1984, 31. köt 1425). Nem lehet tehát kizárni, hogy – annak ellenére, hogy kifejezetten ilyen jelentésű adatunk nincs – a cinból, azaz önből készült bevonatokat is nevezhették *levegő*nek, akárcsak az arany- vagy ezüsfüstöt, de más bevonatot is (l. fentebb a pellengérre készített *levegő* példáját). Ha így volna, esetleg elképzelhető lenne, hogy egy németül kevésbé jól tudó vagy egy nem túl megbízható szójegyzéket használó fordító összetévesztette a *Zinne* és a *Zinn* szavakat, ezért alkalmazza a *templom levegője* kifejezést. Ennek az elképzelésnek azonban némiképp ellene szól az, hogy a kutatások szerint Sylvester valószínűleg nem tudott németül (vö. Varjas 1960: 12). Persze ha némiképp tudott, és esetleg támaszkodott a Luther-féle fordításra is, akkor épp hiányos tudása miatt követhette volna el az említett hibát, ennek viszont az szól ellen, hogy Heltainál is megtaláljuk ugyanezt a példát, neki pedig német volt az anyanyelve, tehát nem valószínű, hogy összekeverte volna a két német szót. Ennélfogva ez a magyarázati lehetőséget nem tarthatjuk igazán valószínűnek.

Némiképp magyarázatra szorul még, hogy miképpen választhatta az adott szövegrész fordítása során Heltai ugyanazt a kifejezést, mint Sylvester, hiszen ő nem valószínű, hogy a görögből fordított. Nem zárható azonban ki, hogy ő viszont felhasználhatta fordításához Sylvester szövegét.

5. Az eddigiekből is látható, hogy a TESz. *levegő* címszava mind az első előfordulás, mind a jelentések tekintetében jelentős korrekcióra szorul. Sajnos, ezt a javítást az EWUng. szerkesztését végzők sem végezték el, annak adatai teljesen a TESz. *levegő* címszavára épülnek. Az itt elmondottak fényében viszont a szócikken számos módosítást kell elvégezni, az ottani első előfordulás és annak megfelelő jelentések elé beszúrások a következők.

- 1.: 1458: *Vnum lewegew wulgo Chap quod solet mulieribus appendi ad crines deaureatum*
J: 'függő; Gehänge';
- 2: 1529-31 (ÉrsK.): *Es az kopya őt segű wolt es az wegen wolt egy lewegő*; 1539: *Sator leuegő due deaurate*
J: 'zászló(cska); Fahne';
- 3.: 1533: Murelius 2392: *Faber bractearius: eyn goltschlaher: Leuego gyarto.*
J: 'vékony fémlemez; dünnes Blech';
- 4.: 1541: Sylvester: *es az templomnak leuegőire állatā útet*
J: 'vminek a széle, kőpárkány, orom; Zinne'.

IRODALOM

- Soltész Ferenc–Szinyei Endre 1875: *Ógörög magyar szótár*, Sárospatak. Utánnomlás: Könyvértékesítő Vállalat, 1984.
- Grimm, Jakob und Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*, 31. köt. (= 15. köt. Z – zmasche). Utánnomlás: Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1984.
- Freckay János 1912: *Mesterségek szótára*, Budapest, Hornyánszky Béla.
- Randvánszky Béla 1879: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században I–III*, Budapest, Franklin-társulat. Utánnomlás: Budapest, Helikon, 1986.
- Sylvester János 1514: *Új Testamentum*, Sárvár-Újsziget. Utánnomlás: Bibliotheca Hungarica Antiqua, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.
- NySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár I–III*, Budapest.
- RMG1. = Berrár Jolán–Károly Sándor szerk. 1984: *Régi magyar glosszárium: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*, Budapest, Akadémiai.
- EWUng. = Benkő Loránd szerk. 1993–1994: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*, Budapest, Akadémiai.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai.
- Varjas Béla 1960: [Kisérő tanulmány Sylvester János Új testamentum c. könyvének fakszimile kiadásához], *Bibliotheca Hungarica Antiqua I*, Budapest, Akadémiai.

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES WORTES *LEVEGŐ* 'LUFT'

TAMÁS FORGÁCS

Der Verfasser setzt sich zum Ziel, die Angaben des Wörterbuchartikels *levegő* 'Luft' im Historisch-etymologischen Wörterbuch des Ungarischen (TESz. Band II, 762) zu korrigieren und zu ergänzen. Laut dem Wörterbuch kommt das Wort im Ungarischen das erste Mal im Jahre 1651 mit der heute üblichen Bedeutung ('Luft') vor, woraus sich später noch abstraktere Bedeutungen wie 'das Freie; Niemand, Nichts; allgemeine Stimmung, Atmosphäre' entwickelt haben. Das Wort selbst ist aus der Konstruktion *levegő ég* 'schwebender Himmel' entstanden.

Der Autor weist jedoch nach, dass das Wort im Ungarischen einerseits viel früher erscheint, andererseits noch vier weitere Bedeutungen aufweist.

Demnach ist der Wörterbuchartikel *levegő* sowohl in TESz. als auch in dessen deutschsprachiger Überarbeitung EWUng. zu korrigieren. Vor den ersten Beleg sind noch die folgenden Belege mit den entsprechenden Bedeutungsangaben einzufügen:

- 1.: 1458: *Vnum lewegew wulgo Chap quod solet mulieribus appendi ad crines deauratum*
Bedeutung: 'Gehänge';
- 2.: 1529-31: *Es az kopya őt segű wolt es az wegen wolt egy lewegő; 1539: Sator leuegő due deaurate*
Bedeutung: 'Fahne, Fähnchen';
- 3.: 1533: Murelius 2392: *Faber bractearius: eyn goltschlaher: Leuego gyarto.*
Bedeutung: 'dünnes Blech';
- 4.: 1541: Sylvester: *es az templomnak leuegőire állatā űtet*
Bedeutung: 'pinnaculum, Zinne'

Den ersten drei Belegen liegt die Bedeutung 'schwebend, flatternd' zugrunde, der vierte Beleg ist möglicherweise durch falsche Übersetzung des griechischen Bibeltextes entstanden.

A MORFOLÓGIA OKTATÁSÁNAK AKTUÁLIS PROBLÉMÁI

M. KORCHMÁROS VALÉRIA

A cím ne riasszon meg senkit, a morfológia oktatásának nem az oktatáspolitikailag aktuális gondoljaival akarok foglalkozni – ez semmiképp sem illenék ilyen alkalomhoz. Néhány, az oktatás számára tisztázandó elméleti kérdést gyűjtöttem össze egy kis ünnepi csokorba, hogy ezzel köszöntsem azt, aki engem egykor a nyelvtudomány kertjébe először bevezetett. Bizonyára már ő maga sem emlékszik rá, de nekem mindig kedves emlék marad az első találkozásunk: tagja volt a bizottságnak, amely engem erre az egyetemre felvett. Az már természetes következmény volt, hogy a következő években annyi mindent tanulhattam tőle – nyelvészetből is, emberségből is. Köszönet érte. S mivel én csak egyike vagyok a magyartanárok sokaságának, akik ünnepeltünknek az egyetemen töltött évtizedei alatt részesülhettünk a tanítványai iránt mindig felelősséget érző, halk szavú, de hatékony pedagógus oktató és nevelő munkájának gyümölcseiből, köszönet mindeztért az ő nevükben is, akik most nem lehetnek itt.

1. A morfológia aktuális kérdései között első helyre kívánczik, hogy mi is morfológia helye a grammatikában. Az 1998-ban napvilágot látott Új magyar nyelvtan definíciója szerint „az alaktan a szó szerkezetével foglalkozik (187); az *alaktan* és a *morfológia* szót az általános gyakorlatnak megfelelően egymás szinonimájaként használja. Miután több elvi lehetőséget is számba vesz a morfológia elhelyezésére egy egységes nyelvreírásban, arra a végeredményre jut, hogy legmegfelelőbb úgy tekinteni az alaktant, mint ami „teljes egészében a szótár része” (188).

En úgy látom, hogy a helyzet éppen fordított. Nem a morfológia része a „szótár”-nak, hanem a morfológiának része a szóval foglalkozó lexika, lexikológia. Világosan elhatárolhatók ugyanis a nyelvi állománynak és az ezt kutató tudományterületeknek az egymást követő szintjei. Erre a felismerésre már Ries és Gombocz nyomán, de javított formában Papp István is eljutott. Gombocz még úgy látta, hogy a nyelvtannak három szintje van: a hang, a szó, a szókapcsolat. Ezt Papp István úgy korrigálta, hogy rámutatott: míg a hang és a szó között valóban minőségi különbség van, mert a szóban mindig ott a jelentés is, a szókapcsolat nem jelent ilyen minőségi ugrást, viszont a mondat igen; mégpedig azért, mert a mondatban a szóhoz és a szókapcsolathoz képest is megjelenik egy újabb fontos megkülönböztető mozzanat: a közlési szándék a beszélő részéről (230). Akkor viszont pontosan meghúzhatók a territóriumok határai: mindaz a nyelvi jelenség, amely nem pusztán hangzás, hanem jelentéskomponense is van, a morfológia hatókörébe tartozik mindaddig, amíg nem válik közleménnyé: ott átveszi a „felügyeletét” a mondatban.

E két határ közé eső területen azonban nem a szó az alapegység, hanem a morféma, amelyet szóelemként is szoktunk emlegetni, de pontosabban jellemzi a szempontunkból kiemelendő jelleget a „*nyelvi jel*” megnevezés. A morféma a nyelv legkisebb jelentéssel bíró egysége, ennek vizsgálata a morfológia feladata. Mivel a morfémát alak és jelentés együttesen alkotja, jellemzése, osztályba sorolása megkívánja mindkét komponens vizs-

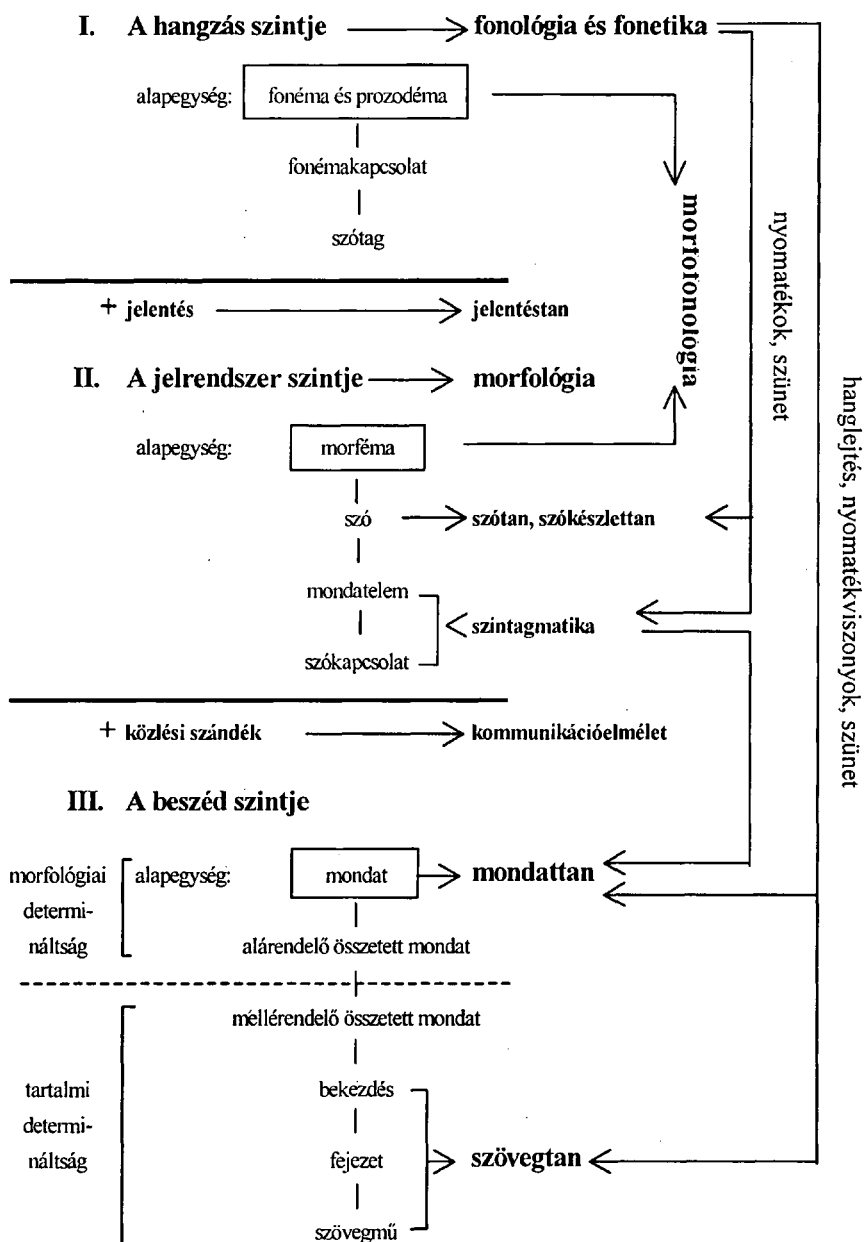
gálatát; a morfémaak egy része a „szabad morfémaak” osztályába tartozik: ezek már szavak: szótári egységek, vagyis lexémaak. A morfémaak jellemzésekor fontos szempont a kapcsolódási szabályok feltárása; a morfémaakapcsolatok bizonyos fajtái ugyancsak szónak minősülnek, gyarapítják a lexémaak állományát. Más típusú kapcsolatok olyan nyelvi egységeket alkotnak, amelyek formája a mondatban betöltendő szerephez alkalmazkodott (glosszémaak, e terminusnak a Deme László-féle definíciója szerint, vö. 82. old.), ismét más együttesek pedig különféle szintaktikai értékű szókapcsolatokká szerveződhetnek. A felsorolt morfémaakomplexumok vizsgálatával – legyen az bármily terjedelmes szószerkezetbokr vagy -lánc –, mindaddig nem kell átlépnünk a morfológia határát, amíg meg nem jelenik egy beszélő, s megnyilatkozásával mondatná nem avatja őket. Az, hogy az egymás mellé állított morfémaak milyen tulajdonságaik révén és miként képesek ilyen vagy amolyan típusú szóvá, glosszémakeává vagy szókapcsolattá szerveződni, épp úgy a morfológia kompetenciájába tartozik, mint amilyen természetes az, hogy a fonémaak kapcsolódási tulajdonságai következtében keletkező szótagokat is a fonológia tárgyalja.

2. De ha már itt tartunk: egyáltalán mi is az a szó, aminek szerkezetével az alaktan foglalkozzék? Ez is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyeket manapság újra érdemes átgondolnunk.

A tudományos szaknyelvektől elvárjuk, hogy egyértelműen definiált fogalmakban gondolkozzva, azokat pontosan azonosító terminusokkal jelöljék. Ehhez képest az Új magyar nyelvtan azt mondja ki, hogy „az alaktanban többféle szófogalomra lesz szükségünk”. Be is vezet négyet (vö. i. h.). „Morfológiai szó”-nak tekintendők például a *láttam volna* és a *rántott hús* alakok, általában „az összetételek [...] függetlenül attól, hogy egybe vagy külön írjuk őket” (? – eddig úgy tudtuk, A magyar helyesírás szabályai is következetesen azt tanítja, hogy az összetételeket mindig egybe kell írni...), a „fonológiai szót” definiálva viszont kirekeszti a szóságból az *asztalláb* típusú összetett szavakat és az igekötős igéket. „Szintaktikai szó” a szerző, Kiefer Ferenc megfogalmazása szerint „minden olyan alakzat, amelynek belső szerkezetét mondatnani szabály nem változtathatja meg”, tehát nem szavak ebben az értelemben sem az igekötős igék. Kérdésem: szintaktikai szó-e ezek szerint minden minőségjelzős szerkezet? Hiszen elemeinek sorrendjét éppúgy nem változtathatja meg mondatnani szabály, mint a könyvben példaként bemutatott *szép+ség+e+i+m* „szintaktikai szó”-ét. A „lexikai szó” alakulásának egyetlen feltétele az alakzat „lexikalizálódása”, s ennek megfelelően „lexéma” lehet egy képzett szó, egy összetett szó, egy szószerkezet [...] vagy egy mondat”, de nem minősül lexémának sem a képzett, sem az összetett szó, ha „nincs olyan jelentéseleme, amely ne lenne levezethető alkotóelemeinek jelentéséből”.

A „szó” definiálásában ilyen módon érvényesített négyféle vizsgálati szempont nemhogy egy egységesebb, pontosabban körülírt szófogalmat eredményezne, ellenkezőleg: fellazítja, szétmállasztja mindazt, amit eddig a „szó” szó jelentett a róla magyar nyelven gondolkodóknak. De elbizonytalanít a morfológia mibenlétének megítélésében is: vajon „a szó” szerkezetének, toldalékolási jellegzetességeinek vizsgálata kiterjedhet-e például olyan „nem-lexémák”-ra, amelyek ugyan képzéssel, összetétellel alakultak, de jelentésük az alkotóelemeik jelentésének ismerete alapján maradéktalanul levezethető? S ha a szintaktikai képzéssel létrehozott, szófajt váltott alakulatok nem új szók, akkor mik? A *szépség* és a *szépit* egyaránt a *szép* melléknév paradigmájának volna a része? És a *sületlen kenyér* „*sületlenség*”-e nem lexéma, mert nem lexikalizálódott, hiszen a jelentéselemek kiadják a morfémaegyüttes teljes jelentését, de a *sületlen beszéd*-é már igen? Vagy ez utóbbinál már ezt a két szót is egy szónak tekintsük?

A MORFOLÓGIA HELYE A NYELVLEÍRÁSBAN

Van egy ősrégi kérdése a magyar helyesírásnak: a két (vagy több) tövet tartalmazó „gyanús” kifejezések egybe- vagy különírása iránt leginkább csak így érdeklődünk: „Egy szó vagy két szó?” „Hány szóba íród?” Ez a köznyelvnek is nevezhető használat akkor is rávilágít a szóság legjellegzetesebb kritériumára, az alaki egységre, ha nem győzzük hangsúlyozni: amit két szóköz között egybeírtunk, az nem azért egy szó, mert egybeírtuk, hanem épp azért írjuk egybe, mert egy szó! Az írásképp csak tükrözi azt a kiejtésbeli, jelentésbeli, funkcióbeli összetartozást, amely önálló létet biztosít „a szó”-nak.

A legkisebb olyan nyelvi egység, amely alkalmas arra, hogy akár egymagában is kifejezze és célba juttassa a közlési szándékot, az a szó. Ez a szó pedig állhat akár egyetlen morfémből is: de akkor annak „szabad morféma”-nak kell lennie. A különféle szóalkotási eljárások végeredményeinek vizsgálatakor is az a szóságuk egyik próbaköve, hogy alkothatnak-e önmagukban megnyilatkozást. S ha igen, hogyan. A mondatoszónyi *Igen. Nem. Talán. Dehogynem. Hogyne!* stb. igenlő, tagadó, ellentétesen megerősítő jelentésű teljes értékű válaszok bármely eldöntendő kérdésre; az igekötő és az igei utótagú jelölt alárendelő szóösszetételek különvált előtagja is alkalmas önállóan az igenlő válaszáadásra, de csak akkor, ha a kérdés tartalmazta a teljes összetételt, mert ilyen kontextusban az önálló szónyi méretű előtag felidézi a teljes szót, beszélő és hallgató egyaránt odaérti a hiányzó utótagot, s persze annak teljes szintaktikai környezetét is, vagyis az ellipsisz rekonstruálható: *Elérted a vonatot?* – *El<értem [ti. a vonatot]>.* *Egyetértesz [ti. velem ebben a kérdésben]? – Egyet<értek [ti. veled ebben a kérdésben]>.* A kiegészülésnek ez a szükség-szerűsége az önállóságuk csökkenésére utal; mindaddig nem lehet azonban sem az igekötőt, sem az igekötővé nem vált, de szintaktikailag velük azonosan viselkedő összetételi előtagokat toldalekként kezelni, ameddig a mondat konstukcióján belül a nyomatékviszonyok kiemelése érdekében szabad mozgásuk van. Az önállóság mértéke szerint is különböznek tehát a szók osztályai, de a minimális önállóság, amelynek alapján még „külön szónak” (még ha csak csak „segédszónak” is) minősül egy jelentésében tisztán grammatikai viszonyra utaló, önálló megnyilatkozásként soha elő nem forduló elem, megragadható abban, hogy a viszonyított szóval alkotott együttesének folytonosságát meg lehet szakítani valamilyen idegen elemmel: a névutó elé kötőszót és másik névutót vagy más névszót, a főnév és névelője közé terjedelmes jelzői tömböket, sőt még az ige és a *volna* segédige közé is legalább egy párosan használt megosztó kötőszói *is-t* lehet beiktatni (Toldi: „*Ment is volna, nem is*”).

Mindez természetesen a megnyilatkozásokban előforduló szövegszók definiálására használható fel; a lexéma, a szókészlet tagja tulajdonképpen fikció: a szövegszók ismétlődő, ha alakváltozatokban el is térő, mégis közös jegyek alapján összefüggésbe állítható előfordulásaiából vonatkoztatja el őket a nyelvhasználók tudata. A „szótár” ezeket a fikciókat tárolja, akár tartalmazza velük együtt a használatuk szabályait, akár nem. Ámbár nézetem szerint ezeket a szabályokat le se lehet választani a lexémákról, legfeljebb megfelelkezhet róluk a számbavételkor a lexikológus. Az viszont csupán technikai részletkérdés, hogy az automatikus szabályokkal létrehozható új formák közül melyek szerepelnek egy-egy szótárkiadványban maguk is „címszóként”.

A FELHASZNÁLT IRODALOMBÓL

- Antal László 1961: *A magyar esetrendszer = Nytudományi Értekezések 29*. Különösen a 91–92. oldalak.
- Berrár Jolán 1975: Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek, *Magyar Nyelv* 71, 35–40.
- Deme László 1978: *A beszéd és a nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó, 98–149.
- Gombocz Zoltán 1929: Mi a mondattan? *Magyar Nyelv* 25, 1–7.
- Kiefer Ferenc 1998: Alaktan, in É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 187–289.
- M. Korchmáros Valéria 1997: Ige vagy segédige? in Büky László szerk.: *Nyíri Antal kilencvenéves*, Szeged, JATE, 109–123.
- Laczkó Krisztina 1999: Alaktan – Bevezetés, *Magyar Nyelvőr* 123, 175–191.
- Papp István 1932: Mi a mondattan? *Magyar Nyelv* 27, 228–235.
- Sebestyén Árpád 1965: *A mai magyar nyelv névtőrendszere*, Budapest, Akadémiai Kiadó. Különösen a 7–16. oldalak.

SOME CURRENT PROBLEMS OF TEACHING MORPHOLOGY

VALÉRIA M. KORCHMÁROS

The author claims that the morpheme should be regarded as the central subject of morphology instead of the word. The morpheme is the smallest meaningful unit; a word may be composed of one – so called “free” – morpheme, or more morphemes of different kinds. The characterization of morphemes includes the description of their abilities for linking: which group exists as a member of the lexicon, and which occurs only in special syntactic conditions, as a part of the sentence, – or probably more parts of the sentence.

A further problem is to define what a “word” is. Different approaches may yield different definitions. A phonological definition may not be the same as a syntactic, lexicological or plain morphological definition and all may differ from the general idea of “word” existing in the minds of people. The author thinks that the most fruitful procedure is to examine the mobility of the phonological: “one word” is a phonological string which can be moved as a unit in the sentence according to the speakers communicative intentions.

GONDOLATOK A MÉSZÖLY-ISKOLA MÓDSZERTANI ÖRÖKSÉGÉRŐL

SZABÓ JÓZSEF

Nem kell nyelvésznek, sőt még a nyelvészet iránt érdeklődőnek sem lenni ahhoz, hogy gyorsan változó világunkban fölfigyeljünk a mindennapi nyelvhasználat legváltozékonyabb részének, a szókészletnek azon elemeire, amelyek különböző okokból gyakran hallható divatszóként nyernek teret. Ilyennek vélem az utóbbi időben elterjedt *globalizáció* szót, mellyel a figyelmes rádióhallgató, tévé néző vagy újságolvasó szinte naponta találkozhat, s amelynek térhódítását nyilvánvalóan korunk világszerte érzékelhető gazdasági-társadalmi folyamatai váltották ki. A vele megnevezett jelenség sok népet, egy-egy nemzeten belül pedig kisebb-nagyobb közösségeket érint vagy érinthet, s a globalizáció következményei – bizonyos előnyök mellett – veszélyeket is magukban rejthetnek. Így például egyáltalán nem lenne szerencsés, ha a különböző népeket összefogó nagyobb érdekszövetségek mai vagy leendő tagjai egy idő után elveszítenék nemzeti sajátosságait, és ugyanez történné az egyes nemzeteken belüli etnikai csoportokkal, a különféle okokból összetartozó kisebb-nagyobb közösségekkel.

Mindez annak kapcsán merült föl bennem, hogy ilyenféle, a globalizációval összefüggő jelenségeket, jegyeket az utóbbi évtizedekben mintha a nyelvtudományban is érzékelni lehetne, mintha bizonyos irányzatok szemléletében és értékrendjében anyanyelvünk kutatásának fontossága és támogatottsága is országszerte egyre inkább háttérbe szorulna. S ezzel párhuzamosan került és kerül előtérbe a külföldi nyelvészeti irányok és törekvések követése, pedig nekünk – a valóban értékes és hasznos, nemzetközileg újításnak számító kezdeményezések felhasználása mellett – vannak és lesznek olyan kutatási teendőink, melyeket mások nem végezhetnek el helyettünk, s nekünk – szilárd meggyőződésemm – a nyelvtudományban is azt kell fölmutatnunk a világnak, ami sajátosan magyar érték. Ezek az irányváltások, bizonyos szemléletmódbeli módosulások – kb. az 1980-as évek közepétől kezdve – tanszékünket is érintették, és némiképpen eltérítették a korábbi évtizedekben kialakult hagyományoktól. Hogy ebben milyen szerepe volt a rendszerváltással összefüggő politikai-társadalmi folyamatoknak és a tanszék személyi összetételében, vezetésében bekövetkezett változásoknak, azt – a jelenség természeténél fogva – nagyon nehéz pontosan megállapítani. Abban viszont biztos vagyok, hogy éppen ünnepeltünk, Velcsov Mártonné tanszékvezetői tevékenysége korszakhatárt jelentett. A 80-as évek első felében az ő irányítása koncepciójában, szellemében és módszerében méltó folytatása volt a Nyíri Antal és Deme László nevével fémjelzett, alkotói légkört teremtő, emberiességet sugárzó, munkára serkentő és a tanszék oktatóit közösséggé formáló korábbi időszaknak.

Vajon mi adta tanszékünk szellemi erejét, azt a sajátosságát, amely azokban az években-évtizedekben érezhetően áthatotta az itt dolgozó oktatók mindennapi munkáját, s melyet megőrizni és folytatni még napjainkban és a későbbiekben is érdemes? Aligha tévedek, ha azt állapítom meg: tanszékünknek a többi magyar nyelvészeti oktató- és kutatóhellyel összevetve az kölcsönzött jellegzetes vonást, az adta sajátos érté-

két, amelyet a leíró szempontú oktató- és kutatómunkában az 1970-es évek elejétől kezdve a Deme-iskola jelent, s amelyet a nyelvtörténeti oktatásban és vizsgáldásokban pedig a több mint fél évszázados múltra visszatekintő, a Mészöly–Nyíri–Velcsov né rangos névsorhoz kapcsolódó irányzat tud felmutatni. Abban, hogy mindkét oktatási-kutatási irány Nyíri Antal és Deme László nyugdíjba vonulása után is megmaradjon, a fiatalabb kollégák révén továbbra is megőrződjék és folytatódjék, Velcsov Mártonné nemcsak oktatóként, kutatóként tett sokat, hanem tanszékvezetőként is. Ezen ünnepi összefoglalásunk alkalmából – Velcsov Mártonné oktatói-kutatói tevékenységét figyelembe véve – természetes, hogy a Mészöly-iskola hagyományaira térek ki – az idő rövidsége miatt csak nagyon vázlatosan –, mégpedig elsősorban azokra a kutatómódszertani kérdésekre, amelyek a nyelvtörténet mellett a nyelvjárási és néprajzi vizsgáldásokkal is kapcsolatban vannak.

A Mészöly-iskola módszertani sokoldalúságáról ismételtelen akkor győződhettem meg, amikor nemrégiben „A népi szemléletmód tükröződése a szókészletben” címmel készülő tanulmányomhoz a szakirodalmi előzményeket kezdtem számba venni. Rövid előadásom remélhetőleg meggyőzően mutatja, hogy a szóban forgó tanszéki kutatási előzményekből milyen sokat lehet meríteni módszertani tekintetben is.

Mészöly Gedeon szófejtéseire – amint azt már többen is megállapították – pályája kezdetétől sajátos nyelvtörténeti kutatómódszer volt jellemző, amely azt jelentette, hogy „igen gyakran átlépte a nyelvészet határát, valamennyi tudományágat bevonta vizsgálódási körébe, hogy végére járjon az éles szemmel meglátott nyelvészeti problémáknak” (Szathmári 1982: 9). Szinte mindegyik szómagyarázata jól illusztrálja sajátos szófejtési módszerét, némelyikben azonban – így pl. „A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hínár* szónak eredete” című tanulmányában (1941: 225–236) – részletesen is kifejtette kutatómódszertani elveit. A Mészöly-féle szómagyarázatokból nemcsak a nyelvtörténészek meríthetnek sokat, hanem például a dialektológusok is, hiszen „kutatómódszeréből következően nyelvtörténeti (grammatikai, szófejtő és stilisztikai stb.) vizsgálódásaiban mindig ott van – sőt gyakran kiindulás és alap! – a népi gondolkodásmód, a népi élet, a népnyelv, a nép által használt tárgyak, eszközök stb. biztos ismerete. Ezért becses a néprajz számára is szinte valamennyi dolgozata, különösen az olyan, mint pl. a *Nagy feneket kerít*, A *cserény* szó eredete, A *csalfa* – *csal-fa* vagy a páratlanul kedves hangú és szülőföldjét oly hitelesen jellemző írása: A tabajdi gatyás költő” (Szathmári 1982: 24).

Mészöly Gedeon kutatási módszereinek sokoldalúságát és eredményességét a Mészöly-iskola jeles képviselője és folytatója, Nyíri Antal nemegyszer hangsúlyozta, sőt szófejtéseiben maga is alkalmazta és továbbfejlesztette. „A szójelentés történeti szempontú vizsgáldához” című dolgozatában pl. az emberiség gondolkodásmódjának történeti változásáról, melyet a szófejtésben sem lehet figyelmen kívül hagyni, a következőket olvashatjuk: „... az ősi társadalmak egészen más szemmel nézték a világot, mint mi; más volt a szemléletük, ami pedig a szavak jelentésének alakulása tekintetében döntő fontosságú volt. Mászt láttak lényegesnek a dolgokban és jelenségekben; a valóságról való képzetkomplexusainak más eleme kapcsolódott – és nem véletlenül – a szóhoz, mint ahogy a fejlett társadalmak embere gondolná. Számolásuk módja például konkrét volt; a mi finnugor eredetű számneveink: *egy, két, három, négy, öt, hat* finnugor előzményei konkrét tárgyak, talán testrészek nevei voltak eredetileg... Ha bele tudjuk élni magunkat valamennyire is a kezdetleges társadalmak körülményeibe, gondolatvilágába és szemléletébe, a szavak legrégibb jelentését pontosabban láthatjuk, és

különösen tárgyiasság gondolkodásmódjuk válik nyilvánvalóvá” (1974: 423). – Ugyanebben az írásában Nyíri professzor úr arra is rámutatott, hogy a tárgyak, jelenségek elnevezései (különösen a népnyelv esetében) még napjainkban is szoros összefüggésben vannak a szóteremtő közösségek szemléletmódjával. Ezen fejtegetését – a szemléltető példával együtt – hasznosnak látszik teljes egészében idézni: „Hogy az egyes társadalmaknak termelési módjától, fejlettségétől, természeti környezetétől, de bizonyára egyéb körülményeitől is függ szemlélete, a szemlélettel pedig összefüggnek a tárgyak, jelenségek megjelölései, annak szemléltetésére Veres Péter („János és Julcsa”) következő észrevételét idézem: „Minden nyár másforma, ha az ember emlékezetben tartja, de Varga Julcsa nem nagyon tartja. Az asszonyoknak más emlékezni valójuk van. Ők az elmúlt időket, nyarakat, teleket úgy tartják számon: „Emlékszem, Sárímmal akkor feküdtem”, vagy „Gabrit még a karomon hordtam”, vagy „Julcsit már elválasztottam”, János azonban úgy számolja az esztendőket, hogy „amikor az a nagy tengeritermés volt”, „amikor az a sok sütőtök termett”, „tudod, azon a nyáron, amikor levitte a háztetőt az orkán” és így tovább” (1974: 425).

Az 1950-es évek első felében került a tanszékre Velcsov Mártonné, aki már pályája elején csatlakozott a Mészöly-iskola hagyományaihoz, jelentős munkákat alkotva a történeti nyelvészet mellett a leíró szempontú vizsgálatokban is. Így pl. diáknemzedékek szereztek s szerezhetnek ma is alapvető ismereteket a „Mai magyar nyelv” című egyetemi tankönyv szófajtani és alaktani fejezetéből, melyet ő írt, az „Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben” című munkája pedig elsősorban nyelvtörténeti szempontból becses értékű kiadvány, de haszonnal forgathatják például a finnugor nyelvészet, a néprajz, a művelődéstörténet és a dialektológia kutatói is.

Jómagam az utóbbi szempontból tekintettem át ezen nyelvtörténeti monográfiáját, valamint e művének előtanulmányait is, amelyek – fejtegetéseinek alátámasztására – nyelvjárási adatokban is bővelkednek. A testrésznevekből alakult mértéknevekkel foglalkozó első dolgozata már 1958-ban megjelent, s ezt hamarosan újabbak követik. Már ebben a tanulmányában megmutatkozik a nyelvtörténet iránti erős vonzódása, a szakirodalom kiváló ismerete, szómagyarázatainak meggyőző ereje és nem utolsósorban a sokoldalú elemzés, amely Mészöly Gedeon és Nyíri Antal nyelvtörténeti fejtegetéseit is jellemzi. Érvrendszeréből nem hiányzik a nyelvjárási példák felhasználása sem, sőt gyakran hivatkozik a népnyelvre jellemző szemléletes kifejezésekre is. A tájnyelvi adatok vallomását a mértéknevek kialakulásának fölvázolásában is fölhasználja: a „testrésznevek jelentéskörének ... bővülését meg kellett előznie egy olyan nyelvállapotnak, amelyben a testrészneveknek még nem volt „elvon” mérték jelentése, csak *alkalomszerűen* használták őket mértékjelölésre vagy inkább hasonlításra. – Konkrét tárgyak, testrészek, esetleg cselekvésnevek mai nyelvhasználatunkban is jelölhetik *alkalomszerűen* valaminek a mértékét, nagyságát vagy valamilyen távolságot. Gondoljunk az efféle kifejezésekre: *bokáig ér, egy lépésre volt tőle*. – Az ezekhez hasonló szemléletes kifejezések különösen a népnyelvben igen gyakoriak, melynek egyik jellemzője éppen a szemléletesség. Népmeséinkben bőségesen találunk ilyeneket” (1958: 48).

Gazdag példaanyag alapján azt is kimutatja, hogy a mértékmegnevezéseknek a hasonlítás és szemléletességen alapuló módja a régi magyar nyelvben (pl. kódexekben) is megtalálható, sőt azt is hozzáteszi, hogy „Nemcsak a magyar nyelvjárások őrzik a konkrét gondolkodásnak e nyelvi emlékeit. Legközelebbi rokonyelvünk, a

manysi nyelv is bővelkedik az ilyen, hasonlatokra épülő, hozzávetőleges mértékjelölésekben” (1958: 52).

A fenti idézetek is jól illusztrálják, hogy Velcsov Mártonné egy-egy szó történetének vizsgálatában milyen sokoldalú elemzéssel él, és ennek során milyen jó érzékkel használja föl nyelvtörténeti fejtegetéseihez a nyelvjárásainkban levő archaikus sajátságokat, mégpedig mindig hiteles adatokra épített, jól követhető érveléssel és tömör, kristálytisza stílusban. E tekintetben is van mit tanulnunk tőle.

Velcsov Mártonné oktatóként és kutatóként egyaránt nagyon sokat tett azért (pl. a nyelvtörténeti speciális képzésben, szakdolgozatok, diákköri munkák irányításában), hogy a magyar nyelvészetet és azon belül a nyelvtörténetet minél többen megszeressék. Nyugdíjba vonulása utáni tevékenysége (pl. publikációk, bekapcsolódása a PhD-képzésbe) is azt mutatja, hogy szakmaszeretete és az utánpótlás-nevelésben való részvétele töretlen. Úgy vélem, nagy öröm számára és mindnyájunknak, hogy tanítványai közül többen nyelvtörténészek lettek, s már eddig is szép eredményeket értek el. Remélem, hogy ők is folytatói lesznek tanszékünk Mészöly-hagyományainak. Ennek vannak már biztató jelei, s a jövőben talán markánsabban is megmutatkoznak majd az oktatásban és a kutatásban egyaránt. Ehhez követendő mintául szolgálhat ünnepeltünk egész életútja, hiszen tanári és kutatói tevékenységében is az igényesség, a megbízhatóság és a magas színvonal a legjellemzőbb vonások.

IRODALOM

- Mészöly Gedeon 1941: A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hínár* szónak eredete, *Nép és Nyelv* I, 225–236.
- Nyíri Antal 1974: *A szójelentés történeti szempontú vizsgálatához* = *Nyelvtudományi Értekezések* 83, Budapest, Akadémiai, 421–425.
- Szathmári István 1982: Mészöly Gedeon: *Népünk és Nyelvünk*. Válogatta, szerkesztette: Szathmári István, Budapest, Gondolat.
- Velcsov Mártonné 1958: Testrésznevekből alakult mértékneveink története I: Arasz, *Néprajz és Nyelvtudomány* II, 49–72.

GEDANKEN ÜBER DIE METHODOLOGISCHE ERBSCHAFT VON DER MÉSZÖLY-SCHULE

JÓZSEF SZABÓ

Der kurze Aufsatz gibt einen Überblick über die forschungsmethodologischen Ergebnisse und Eigenheiten des Lehrstuhls für Ungarische Sprache: Sie waren in den früheren Jahrzehnten für den Unterricht der Sprachgeschichte und für die wissenschaftlichen Untersuchungen des Lehrstuhls in Szeged charakteristisch. Die mit dem Namen von Gedeon Mészöly verbundene Forschungsrichtung wurde sich von Antal Nyíri und Frau M. Velcsov fortgesetzt und weiterbereichert. Der Verfasser hat die Tätigkeit von Frau M. Velcsov gewürdigt, die sie als Lehrstuhlleiterin, Universitätsdozentin und Forscherin tätig ist.

NYELVTUDOMÁNY

A SORS NYELVI ÁBRÁZOLÁSA ADY ENDRE FÜST MILÁN LÍRÁJÁBAN*

BÜKY LÁSZLÓ

Sors szavunk latin eredetű, s a XV. századtól adatolható 'sorsolópálca, -kocka' jelentésben (WesprK. 106: *az alfora kedig forfot vetuen*). A sorsolóeszköz neve használatos lehetett magának a sorsolásnak mint eljárásnak nevére is, továbbá a sorsolással nyert osztályrész megnevezésére, vö. görög, latin, francia példákkal a TESz.-ben.

A *sors* szót az ÉrtSz. „kissé választékos” minősítéssel jegyzi. E szótár voltaképp a szépirodalmi nyelvhasználatra épül, példaanyaga a XIX–XX. századi irodalmi művekből származik. – A szó használatának gyakoriságára az SzGySz. ad eligazítást: a módosított gyakorisági érték 84,59. A PSz.-ből tudható, hogy Petőfi Sándor életművében 248-szor van meg a szó, amely így a 255–9. gyakorisági helyen áll a szótár 22719 címszava között. Juhász Gyula 126-szor használja verseiben a szót (a JuSz. 11606 címszavához mérhető e mennyiség).

Ady Endre mintegy kétszáz *sors* főnevet alkalmaz lírájában (természetesen a derivátumokat nem számítva), Füst Milán tízet sem.

Ady *sors* szaváról szólva Király István a szükségszerűség érzetéről és a kiszámíthatatlanságról ír; „Olyasvalaki fejezte ki ezzel az oscilláló fogalommal a maga valóságélményét, ki kétmeggyőződéssel élt, kinél kételyekkel volt aláaknázva még folyvást a remény” (Király 1970: II, 612). Másutt Király így ír: „...megjelent, mint kulcsfogalom, a sors. Mégpedig nem a maga racionális, de irracionális értelmezésében. Mert két irányba húz jelentésánilag mindig is ez a szó” (Király 1982: I, 472). Jóllehet Király a *sors* szóról beszél, valójában többnyire a sors fogalmát és Adynak e fogalomról alkotott véleményét vagy e fogalomnak Ady lírájában föllelhető kapcsolatait, kapcsolatrendszerét elemzi, pl. megállapítja egy helyütt: „a törvény helyett állt ez a fogalom” (Király 1982: II, 473, hasonlóképp II; 638.)

A *sors* főnévnek az ÉrtSz. több jelentését és mellékjelentését írja le, rögzíti a fontosabb állandó szókapcsolatokat, melyekben a főnév megvan. E szótári anyagot, amely voltaképp nyelvi általánosság a maga keretein belül, Ady nyelvhasználatához (és később Füst Milánéhoz) mérve a következők tapasztalhatók.

Az ÉrtSz. első jelentésleírása ez: „1. Vmely egyén életének, a közösség életközülményeinek, helyzetének, a vele kapcs[olatos] eseményeinek többnyire az értelemről és az akarattól függetlenül, az egyének osztályhelyzetétől, a társadalmi léttől meghatározottan, szükségszerűen bekövetkező, véletlennek látszó alakulása.” Az e jelentésű *sors*-hoz sorolható tucatsal több adat olyan kapcsolatokban szerepel az Ady-lírában, amilyenek a szótár is szokásosnak tartva leír. Így például *jó, kedvező, kedvezőtlen* ~ot említ, Adynál ezek találhatók: *jó Sors* (199), *jósors* 'jó sors' (656), *áldott sors* (350), *tragikusabb és szebb sors* (493), *szép sors* (828), *szabad sors* (792), *félős sors* (540). (A

*Előadásként elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének konferenciáján (1997. szeptember 12–14).

számok az Ady Endre 1961. oldalszámai.) – Az e csoportba tartozó *sors* minősítését kétszer összetételekkel alakítja a költő, bár ezek is általános megoldásúak: „[e nép] *Ebsorsot akar*” (678), „*Cirkusz-ponyvák / Bohóc-sorsa leng előttünk*” (390). A *bohóc*-képzet Füst Milánnál is megtalálható, s más Nyugat-os költőnél is, 1. Büky 1989: 76; Szabolcsi 1974.

Egyszer a *sors* szó etimológiai vonatkozására utaló kifejezést is találunk Ady költői nyelvén: „*Magyar sors-kockákon ez így döntődött..*” (Levél-féle Móricz Zsigmondhoz, 495).

Az e csoporthoz az ÉrtSz.-ben följegyzett állandó kifejezések Ady használatában nincsenek meg, ilyenek pl. *ki tudja, mit hoz a ~?*, *a a ~ vet vhova vkit* stb. Ady néhány igei kapcsolatú használatot mutat: „*Adjon a sors belénk oly bosszút, / Amilyent Csabának hagyott*” (Csaba új népe, 493); „*Átugrik [a nép] Sorsot, Jelent, Voltat*” (Nőtázó vén bakák, 716). Király István ezt a megoldást is említi: „*A sors szinonimájaként idézett versek*” között (1982: 474).

Más helyen a *fáj* igének a XX. századi lírákban kialakuló metaforás jelentésével kapcsolódik a *sors*: „*Ember beszél, kinek a sors, / Az élet, évek és napok / Szívének gyökeréig fájnak*” (Északi ember vagyok, 267), vö. ÉrtSz. *fáj* 4.; Fónagy 1982: 311.

A most tárgyalt jelentésleíráshoz a szótár mellékjelentéseket kapcsol (1. a.–d.): „*a. (birt. szraggal) Vkinek v[agy] vmely közösségnek az élete (folyása), pályája, jövője*”. Körülbelül félszáz ilyen jelentésű Ady-adat tartozik ide, s mindössze egynél jelenik meg az az állandó szókapcsolat, melyet az ÉrtSz. is leír (~uk egymásba fonódik): „*...sorsod kérje meg, / Csillag-sorsomba ne véljen fonódni..*” (Elbocsátó szép üzenet, 574). – Néhányszor az állandó szókapcsolatnak újraírását tapasztalhatni, *eldönti vkinek a ~át*: „*...Sorsunk fölött csak sorsunk, aki dönthet..*” (Most követelnek magamnak, 691); *ura a (maga) ~ának*: „*Ha ki király, Sorsának királya..*” (Hunn, új legenda; 629); *vmi alakítja, irányítja, eldönti vkinek a ~át*: „*...Szégyenlem, hogy sorsommal csipőd ringása bánik..*” (Mert túlságosan akarlak, 598); *vkinek a kezébe teszi le a ~át*: „*Röpül, esik, föllendül és zuhan / Kezébe tett sorsával az ember..*” (Tovább a hajóval, 809), vö. ÉrtSz. *kéz* 6.

A *magyarság, a népek ~a* állandó kifejezésekre ugyancsak visszavezethetők egyes Ady használta szerkesztmények: *Magyar fa sorsa* (verscím: 175), *A fajtám sorsa* (verscím: 737). Ez utóbbi költeményben éppen egy tucatszor van meg a *sors* főnév (nem egyforma jelentésben!) számottevő szerkesztési és jelentésbeli hatást keltve a szövegmű egészében, vö. Király 1982: I, 351). – E csoporthoz húz az *Ember sorsa* szerkezet is: „*...Sohse vághat rosszat az ember sorsa..*” (Az Ősz dicsérete, 773), melyben az íráskép, a nagy kezdőbetűs *Ember* szimbolikusságot jelez, s így a *sors* jelentését is nyomatékosítja. Hasonló szövegrész másutt is van: „*...Embernek sorsáról jegyződött bús mappa*” (A Szerelem eposzából, 370).

Mintegy féltucat adatban az e mellékjelentésű *sors* szó környezeti kapcsolatában a titok(zatos)(ság) jelenik meg némelykor konnotáció révén: „*Sorsomnak, titkomnak hetedik lakatja / Lehullhat..*” (A Szerelem eposzából, 370); *Taposom a vaksótét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt*” (Az elsüllyedt utak, 316) – A *köd-höz* kapcsolódik a titokzatosság, ui. ködben a rossz látásviszonyok miatt rejtelmesség, titokzatosság mutatkozik a tájban. – „*Titkokat küldenék.. / Szenvedem a te oldatlan sorsod, / Titkom és sorsom, sorsod és titkom*” (Könyörgő májusi levél, 663); *Úgy suttogok mostan az éjnek, /*

Mely *sorsodat* és *sorsom* rejtí..” (Aki magának él, 698) – Az éj a titkok ideje, s a *rejt* ige a titokzatosságot társítja.

Jellemző kapcsolati viszony az elrendeléssel, a megváltozhatatlansággal való együttellőfordulás: „Ne rendeld romló nyájaidnak / Sorsa alá *sorsomat*” (Új s új lovat, 852); „Istenem, uram, elvégeztem / *Sorsaidat* és rendelésed..” (Követelő írás sorsunkért, 907); „*Sorsunknak* sorsával már régen számoltak..” (Két kuruc beszélget, 905).

Az *élet*-tel és az *él* igével való együttes előfordulás szintén jellegzetes: „...Margita élete, *sorsa*, csókja..” (Margita és Ottokár, 523); „Jaj, mióta csak *sorsát* éli szegény..” (A legoktalanabb szerelem, 892).

A halál megnevezve nem, de az élet folyásának vége megjelenik a *sors* mellett: „*Sorsom* és végem..” (Csókok és szabadítások, 835); „...*sorsom* te vedd el..” (De ha mégis? 820); „Ki az én *sorsomat* elloptá..” (A *sorsom* ellopója, 412).

(Az ÉrtSz. *sors* 1.b. mellékjelentésére nem mutatkozott példa.) A c. mellékjelentésre („Vmely dolog, folyamat, esemény, mozgalom kimenetele, sikere, jövője”) van néhány: „Hát igazán ez a *sorsa* / Minden újnak, szépmerőnek?” (Az én bűnöm, 233); „...ez a sorsok bölcs *sorsa*” (Margita és sorsunk, 543); A rabbiság *sorsa* (verscím: 770); „...Mindennek eljön az ő *sorsa*..” (Sirva gondolok rá, 837); „*Sorsunknak sorsával* már régen számoltak..” (Két kuruc beszélget, 905).

A legnagyobb adatcsoport hetven körüli előfordulással a következő mellékjelentésű *sors* főneveké: „d. (gyak. birt. szraggal). Szükségszerűen alakult, meghatározott életviszonyok, körülmények; vkinek ilyen helyzete, állapota; élet, sor.” A szótár *alacsony, keserű, nehéz, paraszti* ~ról tesz említést, ehhez a körhöz tartozik Ady verseiből: „Magyar vagyok s keserű *sorssal*..” (Az új Kísértet, 488). Számos idevonható *sors*-adat mellett ugyancsak kedvezőtlen jelentésbeállítású jelző van: *átkos* (323), *bar-na* (138), *csúf* (393), *bús* (221, 649, 692), *komisz* (649), *méltatlan* (533), *ostoba* (236), *szabott* (861), *szörnyű* (601), *szürke* (880), *régi* (196), *vén* (443). A kedvezőtlen beállítás más nyelvi módon is létrejöhet: „...szánva-szánom vén-magamat, / Ki *sorsát* érte, de ilyen *sorsor*” (Holnap talán elküldöm, 601), másutt nem a veresszővegelőzmény, hanem a köznyelvi szókapcsolat felhasználási helyzete adja a kedvezőtlen minősítést: „Kóbor kutyának *sorsa* az enyém?” (Lenni kell, lenni; 236). Ugyanily képzetkör éppen Füst Milán nyelvében is van: „...Csak a veszett kutya lehet az én rokonom..”, 1. Büky 1997: 54. – Ady nyelvére visszatérve hasonló még: „Kivert bikának *sorsa* biz ez, / Ki elveszti a csordát” (A sirató siralma, 725). A kedvezőtlen sorshelyzet nem feltétlen valamely állat megnevezésével valósul meg: „Csak úgy *kussolat* a sors, / Mindig engem..” (Dalog a labdatérről, 428). E szövegmetsetben a *kussol* ige voltaképp a „<Kutya> meglapul..” jelentésben érthető (ÉrtSz. *kussol* 2.), emberre vonatkoztatva bizalmas szóhasználatban rosszálló.

Kedvező jelentéstartalmú jelző az e csoportbeli *sors*-szavak mellett alig akad: „Valami nagy-nagy *Sors*, Ok, Cél van itt” (Szép magyar Sors, 493); *drága* (892); „...De kinek nincsen más Istene, nincs, / S más hajtója telt, nagy *sorsa* felé..” (A veszélyek Istene, 555). Több példa akad a témajelző *magyar sors* szerkezetre (481, 491, 493; 611, 617, 638; 684, 886). – Jellemző csoport még a *bátraké a Sors* (663), a *Hősök sorsa* (632), a *huszár sors* (886) szerkezetek, melyek a közönségesből kiemelkedő sors kifejezései.

Van még e mellékjelentés-csoportban mintegy negyven olyan *sors*-előfordulás, melyeknek meglehetősen vegyes szemantikai kapcsolatviszonya van, ezeket a tágabb szövegkörnyezetnek tematikus vonatkozásaival volna érdemes vizsgálni.

A *sors* következő főjelentése: „2. (gyak. megszemélyesítve, nagy kezdőbetűvel) (vál[asztékos]) <Idealista elképzelés szerint> az (emberi) élet menetét, az eseményeket, a történelem alakulását irányító, képzeletbeli titokzatos erő, hatalom; végzet, fátum”. E jelentéshez félszáz adat sorolható Ady lírájából. (Az ÉrtSz. az előbbi és a jelen jelentéscsoport bemutatásában is hoz Ady-idézeteket példái közt.)

A köznyelvi *irigy*, *kegyes*, *kérlelhetelen* ~ vagy az ilyen mintájú szerkezetekből csupán néhány van Adynál: „Egyszer volt itt a *Sors* kegyes, / Bukásban is nagy és kegyes..” (Egyszer volt csak, 734); „...A *Sors*, e bölcs, gondos” (Eldönti a *Sors*, 446); „...a *sors* irgalmatlan” (A vén diák üdvözlése, 176); „...mint vásott / Kegyetlen uzsorás: a más *sors*” (Elhanyagolt véres szívünk, 730) – Itt a kedvezőtlen jelentéstartalmú jelző a metafora egészében van meg, melynek része a *sors*. – „...én gonosz *sorsom*” (A menekülő lovas, 585).

A köznyelvi *a ~ ujj*a szerkezetre ismerhetni a következő teljes képben: „Ujjait mélyébe bemártja / Páris vagy az emberi *Sors* / Piros, ón, zöld, korom és sárga, / Rettegetes, végtelen ujjak..” (Ujjak a Szajrán, 269). Ugyancsak újjá formálja a költő a *megvan írva a ~ könyvében* állandó kifejezést: „...Jelképes útját [Margitának] tele-tele szötte / Ákombákomokkal *Sors* íróniák..” (Mikor Párisból hazajöttünk, 523). Talán újraírások még: „letipró *sors*” (752) (ÉrtSz.: *a ~ csapása*); „gúnyos *sors*” (559) (ÉrtSz.: *a ~ iróniája*); „kötődik a sorssal” (ÉrtSz.: *szembeszáll ~sal*).

A megszemélyesítésre hajlamos *sors*-ot Ady is gyakran helyezi perszonifikációba vagy éppen tárgyiasításba: „Hajtja őket a *Sors* szele” (159); „Porrá paskolt a suta *Sors*” (263); „...a *Sors* víg hunyósdit játsszék?” (450); „...a *Sors* nem aggodkodott [‘aggodalmaskodott, aggódott’]” (515); „S, óh *Sors*, hittetni tovább is akarj..” (733); „...a *Sors* beoson..” (655).

E jelentéshez tartozik még mintegy két tucat *sors*-adat, melyek közvetlen kapcsolatai nem általánosíthatók. Csaknem egyedülálló a következő szövegrészlet, melyben részletes képbe, ún. teljes képbe építi az egyébként metaforaszerkezetben lévő *sors*-ot: „Megful a leggyönyörűbb kedv is / Hátán a vén *Sors*-lépnek, / Melyre ostoba maskarákként / Ragasztóan szállat az élet” (Holnapra gyógyuló bánat, 568). A lépes vesszővel való madárfogás adják e szemlélet tárgyi (néprajzi) háttérét és a *lépre csal*, a *lépre megy*, a *lépre száll* állandósult kifejezések.

Tíz körül van a „2. a. Pusztító végzet, csapás, bűnhődés, balsors, balszerencse” mellékjelentésű adatok száma. A szótár itt hozza az *utolérte a ~ (keze)* állandó kifejezést, ez felel meg ennek a szövegmetaszetbeli Ady-szerkesztménynek: „...S ez az üzenet / Érjen utól még, mint a *sors*..” (Csillagos vén csatalovak, 680). További megfelelések: „Bús *sorsot* mértél, Uramisten” (Hajlongani emerre, amarra; 395) (ÉrtSz.: *viseli, amit ráért a ~*); „Jól megüzött magam a *sorsom*..” (Aki helyén éltem, 638) (ÉrtSz.: *üldözi a ~*). Ez utóbbihoz a kedvezőtleniséget tartalmazó jelentésű, társítású szerkezetek még: „Volt egy rózsza-ágad: / Letépte a *sors*..” (A vén diák üdvözlése, 177); „Kiket a *Sors* méltán messze zuhantott..” (Margita Párisba jött, 515); „Merre széleszt a *Sors* benneteket..” (A kiűrtett ágyasház, 578).

Nem szokásos kontingenciából, hanem egyedi megformálásból származtatható, kedvezőtlen beállítású *sors*-használat: „...De élek s úr fogok maradni / Tenger, *sors* s mindenek felett” (A tenger ákombákoma, 280). A *tenger*-hez fűződő képzetsorba, amely előismeretként tartható számon, (kiszámíthatatlanság, változás, félelem stb.) kerül itt a *sors* a maga társítási lehetőségeivel, amelyek persze a *tenger*-éivel együtt hatnak nem is szólva a *mindenek*-ről, mely szónak a többes száma ún. grammatikai

metaforát eredményez; Ady Endre szívesen használta, vö. Fónagy 1982: 310. A Füst Milán-lírában az *élet*-hez társul a *tenger* (egyebek mellett), ami a *sors* : *sor* : *élet* szinonímia alapján (is) könnyen magyarázható, vö. SzinSz.: *sor*, *élet*; „*Ó élet, örök tenger*, mely szirtre csapod szenvedő cseppjeidet!...” (Az elmúlás kórusa. II. Egy lány szeméről. Nyugat 1921. I, 514). E Füst Milán-i ábrázoltság ugyancsak kedvezőtlen beállítású (*szenvedő cseppjeidet*). – A természetközelséget jelző szövegmetaszektől, melyekben a tenger, a madárlép, a kivert bika stb. volt meg, inkább a városi ember környezete jelenik meg: „Kocsisom mindig arra tévedt, / Mintha kocsisom a *Sors* volna / S rossz fiakkere bandukolva láttam...” (A Rothschildék palotája, 239).

„3. <Állandó szókapcsolatokban:> <vmely (vitás) kérdésben, esetben> vmely cselekvés véletlen eredményére bízott döntés” – ez az utolsó jelentéscsoport, melyben *a ~ esik vkire*, *a ~ ráesik vkire* fajtájú szerkezetek a szokásosak. Egy adat tartozik ehhez a jelentéscsoporthoz: „Ki az az egy, ki ne játsszon, / Engem dobott ki a *sors*...” (Dalok a labdaterről, 428), a költői egyénítette a köznyelvi kapcsolatot.

A *sors*-sal rokon értelmű *fátum* főnév – az ÉrtSz. szintén választékos használatúnak minősíti – tízszer sem lelhető fel a költő nyelvében. Alkalmazásában, szövegbe helyezésében nem mutatkozik különbség: „Idegeink gyeplőit lazán tartva / Homlokunkon ifju *Fátum* ült...” (Mikor Margita visszajött, 534); „Mert itt mindent letép a *Fátum*...” (A fekete Husvét, 715). Egyszer a szó használatát bizonyára alliterációalakítás hozza magával: „Fagy és *fátum* fogja számat...” (Északi ember vagyok, 268).

Van még Ady verseiben *végzés* (199, 449, 472, 715, 782), *sor* (325, 481, 526, 794), néhány összetétel: *sorshűzás* (428), *sors-út* (524), *balsors* (196, 676), *Vak-Sors* (743). Egy alkalommal használja a *sorsos* melléknevet, melyet a szótár nem tartalmaz, alighanem hapax legomenon: „...S Életem új, *legsorsosabb* hajóját [büszkén viszem]” (Az elhagyott kalóz-hajók, 814).

Füst Milán költői nyelvében – az Adyéinál lényegesen kevesebb versben – hét *sors* főnév van. Az ÉrtSz. 1. a. mellékjelentéséhez tartozik: „Ember, bűvös, bús kalandor, / Eltűnődtem *sorsodon*...” (Öröklét, 130). (Az idézetek lapszáma: Füst 1969.)

Az 1. d. mellékjelentés adatai: „Fanyar volt a *sorsom* íze, mint az álomé...” (Ballada az elrabolt leányról, 55). Ebben a metaforába és hasonlatba való építés mellett az is hatáskeltő, hogy az *álom*-hoz van kötve a *sors*, így bizonyos álomlátás–sorslátás kapcsolata van, egyébként a köznyelvi keserű *sors*-ra megy vissza a Füst Milán-i szerkesztmény. – „Nehéz a vándor *sorsa*, Nagy Király!” (Részlet az „Aggok a lakodalmon” című verses szindarabból, 98) – Ez is köznyelvi szerkezetből (*nehéz ~*) van. Hosszabb, szeccessziós látványt keltő és szerkezetet alakító előzmény után az ez névmással mindent összefogva mondja meg, mi a magyarság sorsa: „...vedd a Libanon / Ős cédrusát, e háromezeréves szűzet, – rá hivatkozom, mert onnan vándoroltam egykor erre[,] / Tekintsd őt, – türelmes pártájával hajladoz a szélben, nem jajong, / De bölcsen hallgat s vár, amíg a negyedik nagy évezredben / Kibonthatja gyümölcsét e nagyvilág elé. S tán ez a *sorsod* itt” (A magyarokhoz, 63).

Köznyelvi állandó kapcsolatra (*vállalja a ~át*, *belenyugszik a ~ába*), annak jelentéstartalmára megy vissza az a *sors*-előfordulás, amely metaforába, e metafora pedig hasonlatba van építve: „Oh boldogabb, ki mint a szarvasok / Az anyja méhében tanul félelmet és futást / S a *sorsát* vert aranyként mélyen meghajolva úgy fogadja, / Akár a szolganép a tallért s nem perel” (A fegyenc fia, 60). Finom megoldással a vers-alanynak sorsa aranypénzzel van a metaforában azonosítva, a szolganép sorsa viszont tallérral, amely tudvalévő csupán ezüstpénz.

A 2. jelentéscsoporthoz tartozó Füst Milán-adatok egyike a *sors könyve* kifejezésre épül, Ady nyelvében is megvolt: „Mert mindennek, ami él, / A *sorsa* meg van írva, el kell múlnia” (Oh nincs vigasz!... 138).

A 2. a. mellékjelentésben lévő adat is köznyelvi formára utal (*viseli, amit rámért a ~*): „...végbevitted, amit sors és szenvedély / E földön rádszabott” (El innen, el... 110). A *szab*, ill. *rászab* igék rokon értelműek (‘ráró vkire vmit’) a *rámér*-rel.

Füst Milán egyszer használja a *balsors* főnevet („balsorsodat siratod” 32), egyszer a rokon értelműek *sors*-sal közül a *sor*-t köznyelvi kapcsolatban („...mily rosszul megy *sorom!*”) (Egy régi költő műve: Óda a Fejedelemhez! 100).

Az Ady Endre költői nyelvében meglévő különböző jelentésű *sors* főnevek használata általában az irodalmi nyelvek, a köznyelvek megfelelő kapcsolatokban található. E kapcsolatok a sors rendre kedvező avagy kedvezőtlen tulajdonságait, cselekvéseit, valakihez vagy valamihez tartozását mutatják. Ady nyelvhasználata számos esetben megújítja a szokásos kifejezést, másképp mondva a sorsról való szokásos vélekedést céljainak megfelelő egyéni megoldással közli. A kontingenciák ezért jobbra ugyanolyanok, mint a köznyelvi, irodalmi nyelvi esetekben. Amennyire az írói szótárakból látszik, Petőfi Sándornak és Juhász Gyulának a költői nyelve is hasonló ebben a tekintetben. Az mindenképpen jellemzője az Ady-féle használatnak, hogy viszonylag kevés teljes képbe, illetőleg egyéni alakítású metaforába helyezi el a szót, gyakoribb a többjelentésű *sors* akár egyetlen szövegmondatban való szerepeltetési módja („Kérem a *Sorsot*, *sorsod* kérje meg, / Csillag-*sorsomba* ne véljen fonódni..”), ezeket az alakzataitani eseteket a szövegegész stílusvizsgálatával együtt érdemes áttekinteni; Ady ismétléseiről, bennük a *sors*-ról is 1. Király 1982: II, 558.

A kevés számú Füst Milán-i adat is voltaképpen a köznyelvi alakulatokra épül, onnan veszi azokat a nyelvi-kifejezésbeli előismereteket, amelyek akkor is hatnak, ha látszólag egyéni képalakítású szerkesztményekben van a *sors*.

IRODALOM

- Ady Endre 1961: *Összes versei*, Szépirodalmi Kiadó, hely nélkül. Utószó: Földessy Gyula (1954).
- Büky László 1989: *Képalkotás és képrendszer Karinthy Frigyes és Füst Milán költői nyelvében*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Büky László 1997: Étude de style à partir des mots dans leur contexte d'emploi, in Jean Perrot szerk.: *Polyphonie pour Iván Fónagy*, Paris, L'Harmattan.
- Fónagy Iván 1982: metafora, in Király István szerk.: *Világirodalmi lexikon 8*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Füst Milán 1969: *Összes versei*, Budapest, Magvető Kiadó.
- JuSz. = Benkő László szerk. 1972: *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Király István 1970: *Ady Endre I–II*, Budapest, Magvető Kiadó.
- Király István 1982: *Intés az őrzökhöz. Ady Endre költészete az első világháború éveiben I–II*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- PSz. = Gáldi László szerk. 1973–1987: *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete I–IV*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabolcsi Miklós 1974: *A clown mint a művész önarcképe*, Budapest, Corvina.
- SzGySz. = Füredi Mihály–Kelemen József szerk. 1989: *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára (1965–1977)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SzinSz. = O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978: *Magyar szinonimaszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- WeszprK. = Weszprémi-kódex 1512 körül.

DIE (SPRACHLICHE) DARSTELLUNG DES SCHICKSALS IN DER DICHTUNG VON ENDRE ADY UND MILÁN FÜST

LÁSZLÓ BÜKY

In Endre Adys dichterischem Schaffen spielt das Motiv *Schicksal und ungarisches Schicksal* (teils aus sprachlichem, teils aus thematischem Aspekt gesehen) eine wesentliche Rolle. Ady gebraucht das Wort meist im Sinne von 'Verhängnis, Fatum'. Diese Einstellung entspricht im wesentlichen der ungarischen Tradition in der Lyrik, denn auch Sándor Petőfi verwendet das Substantiv in seinem Gesamtwerk 248mal, somit gehört es zu den von ihm am häufigsten gebrauchten 259 Wörtern. Ähnliches zeigen die Belege in den Gedichten von Gyula Juhász (wie Ady gehörte auch er zur Gruppe „Nyugat”): bei ihm findet man das Wort 126mal. Im Gegensatz zu all dem steht das etwa halbe Dutzend des Gebrauchs von *Schicksal* bei Milán Füst, der das Wort im allgemeinen in umgangssprachlichen Wendungen oder in metaphorischen Gebilden verwendet. Die Schaffensweise (und die Thematik?) der klassischen Moderne scheint vom Wort *Schicksal* weniger Gebrauch zu machen.

(NÉP)ETIMOLÓGIAI EGYVELEG

MOKÁNY SÁNDOR

Sebestyén Árpád 70. születésnapjára
„az felkértek körén felüli [= kívüli]”
köszöntésül

Prológus (helyett): Cikkemben magyar szók eredetével foglalkozom. Többségüket kisebb-nagyobb mértékben (át)alakította, (újra)értelmezte a népi nyelvérzék, vagyis a népetimológia. Nyelvjárási szókincsünkhöz tartozó szavakon kívül megvizsgálom még két tiszavirág életű névszó, egy állandósult szókapcsolat és egy kihalt (ragadvány)név eredetét is. – A nyelvjárási szakirodalomból idézett példák különböző hangtani finomságait, fonémán belüli hangszínváltozatait a szócikkek végén – képletekben – köznyelviesítem.

1. A Magyar etymológiai szótár ismeretlen eredetű szavaink között tartja számon az 1888-ban följegyzett Rozsnyó vidéki

agyarkásztat

‘csíráztat’ igét (EtSz. *agyarkásztat* a.). Ennek a – kétségtelenül idegen szemléletet tükröző – szónak eredete az érintkező szlovák nyelvben keresendő: l. a szlk. *kličkovat* ‘csíráztat’ (Isačenko 1950–1957: 276) igét, ez pedig a *klik* ‘(kis) agyar’ → ‘csíra’ kicsinyítő képzővel alakult *kliček* ‘csíra’ [tkp. ‘agyarka’] igei származéka (Holub–Lyer 1978 *kličiti*, *kliček* a.; Hvozdzík 1933: 16. *agyar* a.). – A Rozsnyó vidékén följegyzett *agyarkásztat* ‘csíráztat’ ige tehát a szlovák *kličkovat* ‘csíráztat’ [tulajdonképpen ‘agyarkásztat’] szónak a tükörfordítása.

2. Egy hangváltozás két (vagy több) irányú fejlődése átértelmezést indíthat el a három tagból álló összetett szó középső elemében. Az egyik hangfejlődési elágazás utolsó láncszeme révén elavulttá válik a „beágyazott” szó, de megőrzött régiségként, szóközületként fennmarad, a másik – a mai hangállapotot, illetőleg szóváltoztatott eredményező – elágazás az úzus. A régi és az új szóváltozat szembenállásából adódik, hogy az elszigetelődöttek, a „zátonyra futottnak” eredeti szemantikai tartalma idővel bizonytalanná válik, visszaszorul, illetőleg ki is ürül(het), s ezzel megteremtődik spontán átértelmezésének előfeltétele. Például: nyelvjárásaink többségében, már ahol följegyezték, a ‘(gyógyászati célra használt) kénpor’-nak *büdöskővirág*, *büdösküvirág*, (elvétve) *büdösküvirág* a neve, viszont egyedi (csak Patosfa nyelvjárásában gyűjtött adat) a

büdöskivirág

változat (ÚMTsz. *büdöskövirág* a.). E példák középső elemének szabályos hangfejlődését – ábrázolva – a következőképpen foglalom össze:

$$\begin{array}{l}
 \nearrow *kij \rightarrow *kí \rightarrow ki \\
 *kiü \rightarrow *kēü \rightarrow *kōü \rightarrow kő \\
 \searrow *küü \rightarrow kű \rightarrow kü
 \end{array}$$

Mivel Páka, Náprádfa és Bánokszentgyörgy nyelvjárásában a 'kő'-nek ma *küö* (← **kō*) változata van (l. a Nyatl. 968. szőlapját), a **büdöskivirág* középső *ki* eleme eredeti értelmét elvesztette (ti. ma *büdösküvirág*-nak kellene hangzania), így a népetimológia Pákán és Náprádfán *büdöskisvirág*-ra, ismét Pákán, valamint Bánokszentgyörgyön *büdöskésvirág*-ra értelmesítette (a bemutatott összetett szavakat l. ÚMTsz. *büdöskésvirág* a.). – A népetimológias változásokat így ábrázolom:

**büdöskivirág* → *büdöskisvirág* [← *kis* 'kicsi'] → *büdöskésvirág* [← *-kés*, vö. édeskés, kövérkés]

3. A

cinkota

madárnévre csak egyetlen adatunk van: 17. század: „vulpem, vitulum, aves mixtas de minoribus Nro. 200, vulgo *czinkota* Nro. 50, lepores...” (MNY. 10: 181). – A *cinkotá*-t Ernyey József mind alakilag, mind tartalmilag határozottan cseh szónak tartja, pontosabban: a cseh hangfestő *cinkat* ige főnévi származékát látja benne. Alakilag tehát olyan képzett szó ez, mint például a *kuropta* 'fogoly', *prskota* 'fenyves madár' vagy *pechota* 'gyalgóság', *sirota* 'árva' stb.; jelentéséről pedig az a véleménye, hogy „a cseh nyelvben *cikota*, *cvikota* a tulajdonképpen húros rigó, tehát fenyves madár, tótul [= szlovákul] *cvičala*, *čvinčala*, melynek hangját a tót nyelv *cvink* szóval utánozza”; egyébként is „a XVII. századi levelezésekben a *madarak* = *aves* [én emeltem ki: M.S.] szó mindenkor fenyves madarat jelent” (uo. 181).

Gombocz Zoltán és Melich János forrásaikban *cvikota* 'húros rigó' madárnevet nem találtak, ezért a *cinkota* madárnév Ernyey-féle eredetmagyarázatát kétségesnek, tisztázatlannak, jelentését – „madárféle (fenyvesmadár?)” – pedig bizonytalannak minősítették (EtSz. 714).

Kiss Lajosnak (az 1950-ben Budapesthez csatolt *Cinkota* helynévalak eredete kapcsán) az a véleménye, hogy a *cinkota* madárnév 'fenyőrigó'-nak értelmezhető (FNESz.⁴ *Cinkota* a.).

A vizsgálatunk tárgyát képező régi madárnévvel Kiss Jenő nem foglalkozik; inkább: „a pontatlan jelentésmagyarázat” nem teszi lehetővé azonosítását (Kiss 1984: 14).

Az alábbiakból – meggyőződésem szerint – kiderül, hogy Ernyey fent ismertetett eredetmagyarázata közel áll a valósághoz, mivel a *cinkota* nyugati szláv származtatása helyes, persze azzal a pontosítással, hogy a szlovák nyelv az átadó, nem pedig a cseh. Szlovák eredetije fellelhető ugyanis Oskár Feriánc madártani munkájának az alábbi, 'fenyőrigó' jelentésű nyelvjárási névváltozatai között: *cvičal*, *cvikota*, *cvičala*, *čvikota*, *kvičala*, *kvičela*, *švikota*, *vriskala* és *borókaš*; ezek a madárnevek (az utóbbin kívül) mind hangutánzó eredetűek, és – a szlovák ornitológus véleménye szerint (is) – a

fenyőrigó (*Turdus pilaris*) hangját utánozzák (Frianc:1958: 195-6). – Az elmodottakat képletben így foglalom össze:

szlk. *cvíkota* ‘fenyőrigó’ > m. **cvikota* > **cikota* > *cinkota* ‘ua.’.

Az *n* szervetlen járulékhang megjelenésére vö.: *boka* > *bokancs* ‘bakancs’, *bogács* > *bogáncs*, *bogrács* > *bográncs* stb. (TESz. *bakancs* a.). – Ám lehet, hogy a *cinkota* kialakulásában a *cinke* madárnévnek volt elsődleges szerepe, ebben az esetben a fenti képlet így módosul:

szlk. *cvíkota* ‘fenyőrigó’ → m. *cinkota* ‘ua.’ [← *cinke*, *cince* ‘cinege; Meise’].

4. Több nyelvjárásunkban a ‘jóllakásig eszik’ fogalmát

egyest eszik a hasával

szólással fejezik ki. Íme: *Ėggyest őszik a hasávā* (SzegSz. *eszik* a.); Szeged: *Egyszer ehetett egyest a hasával*; Nagykunság: *Nem eszik egyest a hasával*; Hódmezővásárhely: *Nem igen eszik egyest a hasával*; Baranyában – pontosabban Keszű nyelvjárásában – viszont ennek az állandósult szókapcsolatnak alábbi változatát jegyezték fel (1904-ben): *Sohase őhetik a hasával intest* (ÚMTsz. *has* a.). – Az *egyest eszik a hasával* szólás *egyest* vezérszavát a népetimológia alakította ilyené, elsődlegesnek ugyanis az

intest eszik a hasával

változatot kell tekintenünk. Állításom arra alapozom, hogy bizonyos nyelvjárásokban a ma is előforduló *intest* (:>) *intes* határozószó deríthet valójában fényt ennek a szólásnak mikéntjére, eredeti szemléleti hátterére. Lássuk tehát a bizonyító adatokat: Ormánság: 1. *intēs* ‘valamivel egy szinten, egy vonalban levő’: *Intes a földdel az ablak*; Dunántúl: *intest* ‘ua.’; 2. *intes* ‘irányában’; 3. *intēst*, *intōst* ‘egyenesen’: *Mék intōst* (MTsz.). Vö. még: *intes* határozószó (ritka) ‘valamivel egy szinten, egy vonalban álló’ (például két tárgyat tesznek egymás mellé: egy szinten, egy magasságban van a kettő): *Intezs vód vele*. – *Úgy ēdagatt a csípölöm, hogy intezs van az ódalammā*. – *Osztán úgy tōrdelőzik ē a fogam: intezs van az ingyemmē* (OrmSz.); szintén az Ormánságból: *egy-intēst* ‘egy szinten valamivel’ (ÚMTsz. *egyintest* a.). – Az *intest eszik a hasával* szólás értelme, szemlélete tehát képekre lefordítva: ‘Olyan bőségesen el van látva elfogyasztható étellemmel, hogy színültig megtölt(het)i vele a hasát, azaz (pukkadásig) teleeszi ~ teleeheti magát’. Ott, ahol az *intest* határozószó elévült, esetleg elhalt, az *intest eszik a hasával* szólás értelmellenné vált *intest* vezérszavát sem tűrte meg a nyelvérzék, ezért népetimológiásan egy morfológiailag vele azonossá alakított, közeli fogalmi tartalmú-nak felfogott *egyest* határozószóval cserélte fel. Ebben, úgy gondolom, hogy az *egy* számnévnek (belső tárgyként): ‘egy jót’ értelme játszhatott virtuálisan jelentősebb szerepet; vö. például: *I-gyunk eg-gyet* ‘Igyunk egy jót’, *Rán-tot rājta eg-gyet* ‘Rántott rajta egy jót’ stb.; l. még: *eggyes* ‘egyetértő, benső viszonyban levő’: *Ez is nagyonn egyeses vóut avval a jófűlévél* (SzamSz. *egy*, *egyes* a.).

Az etimológizáló átalakítást így ábrázolom:

intest eszik a hasával ‘(pukkadásig) teleeszi magát’ → *egyest eszik a hasával* ‘ua.’

[← *egy* számnév: *egyet* ‘egy jót’ ~ *egyes* ‘(teljesen) azonos’ stb.].

5. Megjegyzés: Az Ormánságban maga az 'egy szinten' jelentésű

intest

határozószó is – a *szint* 'színvonal' beleértésével – másodlagos átértelmesítést szenvedett, vö.

szintest

'színültig': *Szintest aggyad!* (OrmSz. *szintest* a.). – Ábrázolva:

intest 'egy szinten' → *szintest* 'színültig' [← *szint* 'színvonal'].

6. A 'derelyevágóval készített, hullámos szélű levestészta'-t Debrecenben *eperlevél* összetétellel, valamint

eperleves tészta

szókapcsolattal jelölik (ÚMTsz. 2: 195, 196). A második példa előzménye minden bizonnyal **eperleves tészta* lehetett, középső elemének rövidülése haplológiára emlékeztet ugyan, de ténylegesen a *leves* 'ételféleség' népetimológias hatását tükrözi. E „rövidülést” Nagyszalontán a népetimológia tovább alakította, mivel ott már magát az ételt, vagyis az 'eperlevél nevű tésztával készített leves'-t nevezik meg az

epërleves

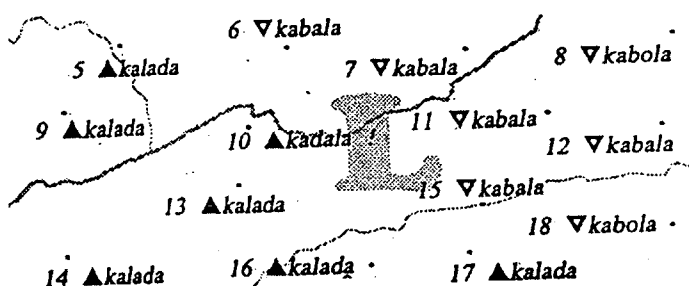
szóösszetétellel (uo. 196). A második tag elhagyását nyilvánvalóan az az igény váltotta ki, hogy kiküszöbölődjön az **eperleves leves* (? ← **eperleves tésztaleves*; vö. Kaba: *epërlevëltésztaleves* 'eperlevél nevű tésztával készített leves'; uo. 196) szűkségtelen(nek érzett) szóismétléses, valamint (terminológiai zavart keltő) kettős meghatározás. – Mindeme változásokat – képletesen – így foglalom össze:

**eperleves tészta* 'eperlevél durván fogazott széléhez hasonlító levestészta' →
eperleves tészta [← *-leves* 'folyadékból álló (meleg) étel' + *tészta* 'száraztészta'] 'ua.'
 → *epërleves* [= *epërleves* (Ø *tészta*)] 'eperlevél nevű száraztésztával készített leves'
 [← **epërleves leves* (? ← **epërleves tésztaleves*)].

7–8. Az Új magyar tájszótár *ekekaloda* 'az eke szállítására használt kétágú csúsztatófa' szócikkében Csombord nyelvjárásából

ekekadola

változatot közöl. A szócikk szerkesztője szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel hívja föl a figyelmet arra, hogy az eredeti forrásban ez az összetett szó így szerepel (ÚMTsz.). – Az *ekekadola* utótagjának valós voltát megerősíti A romániai magyar nyelvjárások atlasza 89. szőlapján található – úgyszintén „megfelkiáltójelezett” – marosbogáti (L10) *kadala* 'ekelő' adata. Ennek a változatnak a keletkezésére fényt derít a következő szóföldrajzi tény: a *kadala* az azonos jelentésű *kalada* és a *kabala* elterjedésének érintkezési sávjában van (l. a mellékelt térképszeletet).

Az alakváltozatok nyelvföldrajzi elhelyezkedéséből, érintkezéséből könnyűszerrel megállapítható, hogy a marosbogáti *kadala* szókeveredéssel keletkezett, azaz:

kalada × *kabala* → *kadala*

A csombordi *eekadola* utótagja is hasonlóképpen jö(hete)tt létre:

eekalada × **eekabola* → *eekadola*

Állításom igazságtartalmát megerősíti az a figyelmet érdemlő tény, hogy a csombordi **eekabola* (korábbi vagy jelenlegi) meglétére közvetve utalnak az említett szólap *kabola* (E9, 11–13; L8, 18; stb.), valamint *eekabola* (M7, 8; T2, 9; stb.) adatai (RMNyA. 89: *ekelő*).

Itt említem meg, hogy Garbolcon, Beregszász vidékén, Nagyarón, Gacsályon, Szatmár vármegyében és Csengeren a *kabola* szó a *kabolaút* ‘dülőút’ összetétel előtagjaként szerepel; figyelmet érdemel viszont az, hogy Rozsály nyelvjárásában ennek a szántóföldek között fennhagyott keskeny szekérútnak viszont

kabolóúut

a neve (ÚMTsz. *kabalaút* a.). – A *kabalaút* jelzői szerepű *kabola* 1. ‘kanca’, 2. ‘ekelő’ előtagja régi szláv jövevényszavaink közé tartozik (TESz. *kabala* a.; MNyA. 136: *ekelő*). Könnyen észrevehető, hogy a rozsályi *kabolóúut* alakváltozat népetimológiásan keletkezett: *kabolóú* előtagjának utolsó „szótagja” a nyelvjárási *lóú* ‘patás háziállat’ (ÚMTsz. *ló* a.) hatását tükrözi. – A népetimológiásan átalakított szóalak létrejötte kép-
letben kifejezve:

kabolaút ‘dülőút’ → *kabolóúut* ‘ua.’ [← N. *lóú* ‘patás háziállat’].

9. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár 1665-ből közli az alábbi mondatot: „Porcella Talakra, ugjan ollyan cseszekre al(ia)s *Farfurnak* is hiyak Tall. 100” (SzT. 3: 701). – Az általam kiemelt

farfur

szónak ‘porceláncsészé’ bizonytalan értelmezését a jelentés elé tett kérdőjellel fejezték ki a szerkesztők. Az alábbi adatokból azonban kiderül, hogy abban az időben a *porcella*-nak, azaz ‘porcelán’-nak *farfur* vagy *farfur* volt – bizonyára szűk(ebb) körben – a szinonimája. A ‘porcelán’ jelentésű *farfur* – *farfur* ugyanis török hódoltságbeli, alkalmasint igen rövid életű, átvétel lehet; vö. tör. *farfur*, *farfur* ‘porcelán’; a törökből bekerült az orosz, ukrán és a lengyel nyelvbe is: vö. or. *фарфур*, ukr. *фарфур*, lengyel.

farfura : 'ua.' (Fasmer 1973, *φαρφωρ* a.). A fenti magyar példamondat, meg az általam idézett adatok tehát egybehangzón bizonyítják, hogy a *porcenellatál*-nak, illetőleg a *porcenellacsészé*-nek a 17. század közepe táján **fá(a)rfurtál*, **fá(a)rfurcsésze* neve is előfordul(hatott) Erdélyben.

10–16. A hét elemből álló csillagképnek, a *Göncölszekér*-nek nyelvünkben, nyelvjárásainkban számos név- és alakváltozata ismeretes. Lássunk ezekből előbb néhány régi adatot: 1560 körül: *kenchel zekere*; 1577: *Göntsön szekere*; 1585: *Göncöl szekere*; 1590: *Genczel szekeregig* stb. (TESz. *göncölszekér* a.); majd következzenek Szabó T. Attilának a moldvai csángó kutatópontokon gyűjtött színes adatai:

Bénce szekere, Bencer szekere, Csiki szekere, Demsze szekere, Dence szekere, Densze szekere, Ganci szekere, Gënce szekere, Gince szekere, Göncszekér, Gönce szekere, Gönde szekere, Isten szekere, Jancsi szekere, Jancsi-ka szekere, Joncsi szekere, Vëncë szekere stb.

(Szabó T. Attila 1957: 460).

A bemutatott példákat kiegészítem A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának alábbi – Szabó T. Attila cikkében nem, illetőleg másként szereplő – szavaival [az *e* fonéma nyiltabb *ę* hangszínváltozatát nem jelölöm]:

(Tatros) *szëmpëtër szekere ~ göncseszekere*; (Forrófalva) *ganciszekere ~ gincseszekere*; (Diószén) *gyëncseszekere ~ bëncseszekere ~ vëncëszekere*; (Trunk) *gëncseszekere ~ vincseszekere*; (Nagypatak) *gëncseszekere ~ dëncseszekér*; (Pusztina) *jancsiszekere ~ natyszekér*; (Luizikalagor) *nagyszekér ~ bëncseszekere ~ jancsikaszekere ~ këruca*; (Válészák) *nagyszekér ~ vëncëszekere ~ karu máre*; (Bogdánfa) *gëmcseszekere ~ gëncseszekere ~ dëmsze szekere ~ dëmsesekere* (MCsángNyA. *nagygöncöl* a.).

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *Göncölszekér* összetett szónak „előtagja valószínűleg azonos a ném. *Konrad* személynév *Künzel*, *Günzel* becéző alakjával”, melynek magyar megfelelőit így rögzítették nyelvemlékeink: 1150 k./13–14. sz.: *Guncil*, 1355: *Kunchul*, 1466: *Kenczel*, 1584: *Könczöl*; a szócikk magyarázó részének utolsó előtti mondatában a szerkesztők megjegyzik: „De hogy miért éppen a *Köncöl*, *Kencel*, *Göncöl* személynév került a szókapcsolatba, annak éppúgy nem tudjuk okát adni, mint ahogy a mai N. *Csiki szekere*, *Jancsi szekere*, *Jancsika szekere* ‘göncölszekér’ (Nyr. 81: 460) keletkezésének sem ismerjük az indítékát” (TESz. *göncölszekér* a.).

Az alábbiakban – többek között – a

Jancsi(ka) szekere

csillagnév keletkezésének indítékát is megvizsgálom.

A változatok nagy hányada – mint erre a TESz. (idézett helyen) is rávilágít – népetimológias úton jött létre. Lássunk azért még néhány frissebb, másodlagos motivációval keletkezett adatot:

a. Csikszépvíz (Cs162): *göncör szekere* → *göndör szekere* [← *göndör* ‘csigásan csavarodó hajú’] (SzékNyfSz. *göncölszekér* a.);

b. Zsitvabesenyő (Cssz9): *göncölszekér* \geq ritk. *göncőszekér* \rightarrow (ritk.) *göncös'szekér* [\Leftarrow *göncös*; a *gönc* 'összekuszált csomó' (MTsz. *gönc* a.) származéka] (MNYA. 614: *Göncölszekér*);

c. Mátraalja: **gönceő-szekeri* $>$ **könceő-szekeri* [$>$ **kinceő-szekeri*] \rightarrow *kincseő-szekeri* [\Leftarrow *kincs* 'nagy értékű ingó vagyontárgyak összessége'] (ÚMTsz. *göncölszekere* a.). – Ide sorjáznak a következő, fentebb idézett moldvai csángó adatok is; például:

d. [*kencel* \geq *gencel* (előzményt feltételező) \rightarrow] *vencélszekere* \rightarrow *vencészekere* \rightarrow *bénceszekere* [\Leftarrow *Vencel*, illetőleg *Vence* 'Vince', *Bence* becézőnevek];

e. [*göncöl szekere* \rightarrow] $>$ *gönceszekere* $>$ *gënceszekere* $>$ *gince szekere* \rightarrow *ganciszekere* [\Leftarrow *Ganci*, a ném. *Hanzi* 'Jancsi' ($<$ *Hanzel* 'Jancsi' $<$ *Hans* 'János') alakváltozata].

f. Az utóbbi metamorfózis alapján kézenfekvő az a következtetésem, hogy a *Jancsi(ka) szekere* csillagnév szerkezet első eleme a *Ganci szekere* birtokos jelzőjének fordítása (lehet).

17. Az előbbihez hasonló – egyszersmind azt közvetve megerősítő – magyarátnak lehetünk tanúi a következő nyelvjárási példákban is:

Felsőőrön (Aul)

vosszámihli

Völcséjen (A10) *vasszërmikli* a 'vízzel felöntött törkölyből erjesztett, gyenge minőségű, enyhén szeszes ital', de ennek a – németből átvett – összetett szónak Agyagosszerényen (A6), Magyargencsen (A21) már

vizmiska

Szár földön (A7) *vizimiska* a magyarított neve (Az adatokat l. MNYA. 588: *lőre*).

E jelenségre álljon itt még két, a nyelvjárási irodalomból talán kevésbé ismert analóg példa:

a. A zselici Somogyhárság (44) nyelvjárásában a *szijószék* 'a faragónak a megmunkálendő fadarab befogására való eszköz, amelyen átvetett lábbal ülve vonókéssel faragnak' mellett *hánclpánk*, Szentlászlón (44) *faragószék* ~ *vonyószék* mellett

hánclponk

megnevezésváltozat is használatos; Gálosfa (35) nyelvjárásában viszont a *hánclpánk* vagy *hánclponk* helyett

jancsipad

adattal találkozunk (ZselNya. 369: *faragópad*). – Rónai Béla véleménye szerint a gálosfai *jancsipad* a német nyelvjárási *hánclponk* tükörfordítása (uo. 53).

b. Borsa völgyében a 'reumás fájdalokra, ficamokra használt gyógykenőcs (Unguentum aromaticum)' neve

papjános-kenőcs

alakban ismert. Eredete a román nyelvben keresendő, ti. „az elnevezés az ineresztő popumból keletkezett – tudjuk meg az Új magyar tájszótár megszerkesztett, de még kiadatlan *papjános-kenőcs* című szócikkből –, amit a románok

Pop Yuon vergyének

alakítottak, az utóbbit pedig a magyarok *Pap Jánossá* magyarosítottak” (ÚMTsz. *papjános-kenőcs* a.).

18. Szinnyei József felvette tájszótárába – Csaplár Benedek szóbeli közlésére hivatkozva – a szegedi ‘olyan búza, amelyet tavasszal is vethetni’ jelentésű

járó-búza

szöösszetételt (MTsz. *járó* ‘gyalogút, járó út’ a.). Bálint Sándor két helyen is megemlíti tájszótárában: *járobúza* ‘olyan búzafajta, amelyet ősszel-tavasszal egyaránt lehet vetni’, ám „vetésére ritkán kerül sor” (SzegSz. *járobúza* a.); majd a *tavaszbúza* szócikkbén ismét szól róla az alábbi megjegyzés végén: „az újabb időkben alig fordul elő, hogy tavaszi búzát is vetnének. Manapság *járó búza* a neve” (uo., + *tavaszbúza* a.). Látjuk tehát, hogy Szegeden az úgynevezett *tavaszbúza*-t kiszorította újabb (faji) (név)változata, a *járobúza*.

Vegyük még sorra a többi idetartozó adatot is: (Magyarbikal) *járobúza* ‘tavaszbúza’ (TszKal. 65); (Békés) *gyaróu-búza*, illetőleg *járou- [...]* *búza*, (Heves megye) *járó buza*, (Mezőtúr) *járó-búza*: ‘ősszel-tavasszal egyaránt vethető búzafajta’ (ÚMTsz. *járobúza* a.).

Szinnyei József fentebb idézett szócikkének igei *járó* alapszavából az alábbi fontos következtetést vonhatjuk le: a *járó-búza* kompozitum *járó* előtagját a Magyar tájszótár szerkesztője képzett szónak tartja, s így „alapmorfémáját” – láthatóan – a (finnugor eredetű) *jár* igével azonosítja.

Kétséget kizáróan bizonyítható azonban, hogy a *járobúza* előtagja idegen eleme nyelvünknek, pontosabban a szerbhorvát *jara pšenica* ‘tavaszi búza’ (Kovács: SzMSz. *jár*’, nőnemű *jara* ‘tavasz, tavaszi’ a.) szószerkezet jelzőjének népetimológias adaptálása. A jelzői szerepű előtag megvan ugyanebben a jelentésben, illetőleg szókapcsolatban az ukrán, orosz, lengyel nyelvben is, vö. ukr. *яра пшениця*: Там дівчина з чорними очима яру пшеницю поле ‘Ott egy fekete szemű leány *tavaszbúzát* gyomlál’ (Grinčenko Яруй, а, е a.); or. *яровая пшеница* (uo. *Яруця, ці* a.); le. *pszenica jara* (Doroszewski: SJP. 3: 328 *jary* a.). A *jara, jarovaja* az idézett szláv nyelvek ősi eleme (ÉSSIJaz. 8: 175 **jaro/*jara/jarъ* a.), és a tárgyalt nyelvjárási ‘tavaszi’ jelentésű *járó*-val együtt azonos eredetű a *jérce* ‘növendék tyúk’ és a *jerke* ‘nöstény juh vagy kecske’ szavunkkal, amelyek – mint ismeretes – az ősszláv **jarъ* ‘tavaszi’ :> ősszláv **jarъka* ‘tavaszi állat vagy növény’ folytatásai (TESz. *jérce* és *jerke* a.).– Az elmondottak alapján most már kétséget kizáróan megállapíthatjuk: a szerbhorvát *jara pšenica* jelzős szószerkezet első – *jara* ‘tavaszi’– elemét a magyar nyelvérzék a *járó* ‘aki, ami jár’ melléknévvel azonosította, utótagját pedig magyarra fordította. A *járobúza* összetett szónak elsődleges jelentése nyelvünkben is ‘tavaszbúza’ volt (ez őrződött meg máig változatlanul például Magyarbikalon), a többi nyelvjárásban viszont jelentésbővülésen ment át (l. fent).

– E mutáns, azaz népetimológiás adaptálás + (rész)fordítás létrejötté így ábrázolható:

szbhv. *jara pšenica* ‘tavasz búza’ \rightarrow m. *járóbúza* [\Leftarrow *jár-ó* ‘aki, ami jár’ + *búza* (a *pšenica* tükörfordítása)] ‘tavasz búza’ \rightarrow ‘ősszel-tavasszal egyaránt vethető búzafajta’

Megemlítem, hogy a szerbhorvát *jaro žito* ‘tavaszi árpa’ (ERHSJ. 1: 755 *jâr* a.) is bekeült Szeged nyelvjárásába: *járóárpa* ‘olyan árpafajta, amelyet ősszel-tavasszal egyaránt lehet vetni’ (SzegSz. *járóárpa* a.). – A mutáns itt is az előbbi példához hasonlóan keletkezhetett, azaz:

szbhv. *jaro žito* ‘tavaszi árpa’ \rightarrow m. *járóárpa* [\Leftarrow *jár-ó* ‘aki, ami jár’ + *árpa* (a *žito* tükörfordítása)] *‘tavaszi árpa’ \rightarrow ‘ősszel-tavasszal egyaránt vethető árpafajta’.

19. A Nagybányától délnyugatra levő Koltón a ‘kockatésztával készült tésztaleves’ [eredetileg szerintem: *‘kockatésztá’] jelentésű

kócos haluska

szókapcsolat az Új magyar tájszótárban a *kócos* 1. ‘borzas < haj >’, 2. ‘hosszúszőrű < ló >’, 3. ‘rojtos < abrosz >’, 4. ‘nem sima, bolyhos < szövet >’ stb. szócikkében van elhelyezve (ÚMTsz.). – Ez az adat azonban kakukkfőka, tudniillik a *kócos* előtag alapmorfémája etimológiailag nem azonos a szláv eredetű (TESz., EWUng.) *kóc* ‘csepű’ [\rightarrow ‘összekuszált haj, szörzet’ stb.] szóval, hanem román jövevényszó. – Nyelvjárási szakirodalmunkból ismert, hogy a székely csángó *kolcos laska* ‘szögletes metélt’ jelzőjének *kolc* ‘valaminek a sarka, (párna) csúpja’ alapszava a román *colț* ‘ua.’ átvétele (Márton Gyula – Péntek János 1977 *kolc* a.). A *kolcos*-nak koltói *kócos* változatát a 1. ‘borzas < haj >’, 2. ‘hosszúszőrű < ló >’ stb. jelentésű *kócos* homonimája határozta meg. Érdekessége, hogy e másodlagos értelmesítés útját-módját szabályos hangváltozás is „egyengette”, vö. *bolt* > nyelvjárási *bót*, *folt* > nyelvjárási *fót* stb.

A román *colț* bekerült a következő moldvai magyar nyelvjárásokba: (Moldva, Klézse) *kóc*. ‘sarok, szöglet’, (Klézse) *kóc* ‘kis hely, zug’ (ÚMTsz. *kóc*³ a.); (Klézse) *kóca*, ebben: *kócába* ‘sarok, szöglet’: *Kinek odatalál Asszon-felesége, Annak vegyék fejét, Rakják a kócába* (népballadarészlet: uo. *kóca*² a.); A székely csángóban *kolcocska* ‘sarkocska’ képzett alakját is feljegyezték (Márton Gyula – Péntek János 1977 *kolc* a.). – Ezeknek az ismereteknek a birtokában most már felvázolható a *kócos haluska* értelmezett szókapcsolat – szabályos hangváltozással megtámogatott – népetimológiás átalakulása:

rom. *colț* ‘sarok, szöglet’ > m. *kolc* ‘ua.’ \rightarrow *kolcos haluska* ‘szögletes levestésztá’ \rightarrow ‘kockatésztával készült tésztaleves’ \rightarrow *kócos haluska* ‘ua.’ [\Leftarrow *kócos* ‘borzas < haj >’ stb.].

20. Az erdélyi Málnás nyelvjárásában ‘az istállóval rendelkező csűr istállója fölötti padlásrész’-t – Herman Ottó (1914: 72) megfogalmazásában: ‘az istálló padlás-üregé’-t

istálló odva

-ként jegyezték fel (ÚMTsz. 2: 1105).

E szintagma alaptagjának előzménye – szerintem – (*odor* :) *odra* lehetett, miént ezt az alábbi példák (MTsz. 2: 3 *odor*, *udor* a.) igazolják: *A csürnek széles a szé-rűje s az odrának nagy a réve* (Székelyföld); *Két egész odor gabonája lett* (Háromszék vármegye Kovászna). Álljon itt még néhány – a TESz.-nél és az EWUng.-nál jóval korábbi – nyelvtörténeti adat:

1593: Az *odorban* való búzából az zolgaknak fizessenek meg; 1630: Maradék zabot az csűr *odrában*; 1648/1687 k.: ... A' Csürnek földit tartozzanak ... az *odrával* édgýűt meg csinálni; 1744: A Csürnek két felől két *odra*; 1785: Egy Csűr, melynek Székely modra két felől két Istállója, és azok felett, két gabona tarto *Odra* vagyon, Szalma Sub [= zsup] fedele; 1817: Ezen Esztendőb(en) is meg kaszált annak szénáját *odorban* s híjakban rakattatva talált Széna Füvek ezek (SzT. 9: 969; a szavakat én emeltem ki: M. S.).

Első ránézésre megállapíthatnánk, hogy Málnás nyelvjárásában az elavult *odor* : *odra* szót a nyelvérzék *odu* : *odva*-ra értelmesítette, vagyis a példánkban

*istálló *odra* → *istálló odva*

metamorfózis történ(het)et. – Körültekintőbb vizsgálattal azonban kideríthető, hogy ez a feltevés téves. A nyelvészeti irodalomból ugyanis kitűnik, hogy az erdélyi nyelvjárások két *odor* szót ismernek:

*odor*¹ '(az istállóval rendelkező) csűr két oldalán levő rekesz, ahova a gabonát rakják' ← 'szénapadlás' (szláv jövevényszó: minden bizonnyal a szlovén *óder* 'szénapadlás' átvétele: TESz., EWUng.) és

*odor*² 'üreg, odú, lyuk' → 'mélyedés a mederben' stb. (a finnugor eredetű *odu* alapszóból denominális -r képzővel keletkezett: TESz., EWUng.).

E tényekből már jól látható, hogy a málnási példánk kiindulópontja valójában 'az istállóval rendelkező csűr két oldalán levő rekesz, ahova a gabonát rakják' jelentésű *odor*¹ kellett hogy legyen, ezt a szót hozta kapcsolatba a nyelvérzék az 'üreg, odú, lyuk' jeletésű *odor*² homonimájával (l. a fentebb idézett 'az istálló padlásürege' Herman-féle megfogalmazást), majd csak ezután, harmadik lépésként – az '*odor*² : *odra* ↔ *odu* : *odva*' fogalmának korrelációja alapján – jött létre a málnási *istálló odva* szintagma. – Az előző képlet tehát ekként módosul:

*istálló odra*¹ 'a csűr két oldalán levő gabonátároló rekesz' → *istálló odra*²
'a csűr két oldalán levő gabonátároló ürege' → *istálló odva* 'ua.'

21–23. Balogh Lajos és Király Lajos közös munkájából ismeretes, hogy Somogyban a bütykös lábú lovat többnyire *himpókos*-nak nevezik, magát a bütyköt pedig *himpók*-nak, illetőleg egy esetben (Orciban) *impók*-ot említettek; ha viszont végig dagadt a ló lába, akkor Magyaregres, Kaposfüred, Orci és Attala nyelvjárásában ezt a betegséget *borzás*-nak, a ló térdé alatt keletkezett csontkinövést pedig Somogyszilen *osztetem*-nek, valamint *szarvasetem*-nek nevezik (Balogh – Király 1976: 105). – A *himpók* és a *borzás* elnevezésekről már tudjuk, hogy a népetimológia kohójában ötvöződtek:

ín + pók → *hím + pók* [← *hím* ‘megtermékenyítő’]

(TESz. *ímpók* a.), illetőleg:

bozdás ‘dagadt, viaszos (láb)’ → *borzás* [← N. *borzás* ‘bodzás’]

(Mokány 1995: 23–26).

Az alábbiakban részletesebben megvizsgálom az *ősztetem* és a *szarvastetem* összetett szavak etimológiáját, valamint keletkezésüknek szemléleti alapját.

Az

ősztetem

jelzői szerepű előtagja ‘a szarvassal rokon, de kisebb, kecses termetű kérődző állat, azaz őz’ szóval azonos, utótagja pedig közvetlen kapcsolatban van a *tetem*-nek elavult ‘élőlény csontja’ (TESz. *tetem* a.) jelentésével. Ez utóbbi értelmezést igazolja a következő példa is: *őzcsont* 1. ‘az őz csontja’, 2. (kört[ani]) ‘kóros kinövés a lovak lábán’ (Ballagi Mór 1868–1873 *őz* a.); a *tetem*-et itt ugyanis az egyértelműbb *csont* szorította háttérbe.

‘A ló térde alatti csontkinövés’ jelentésű *ősztetem* etimológiáját, keletkezésének szemléletét a vele azonos szemantikájú *szarvastetem* összetétel, illetőleg ennek jelzői szerepű *szarvas* előtagja segít megfejteni.

A

szarvastetem

megnevezés, véleményem szerint, úgy keletkezett, hogy magának a *tetem*-nek, azaz a ‘csontkinövés’-nek, *szarvra* emlékeztető, hosszúkás alakja van. Ennek a megállapításnak valós voltát az alábbi példa igazolja: „*Tetem* – csontos képződmények, leginkább a ló lábán mint: *őztetem*, *nyúltetem*, *holttetem*, *kaptatetem*, *gyűrűtetem* (én emeltem ki – M. S.); közös jellegük az, hogy, a gyűrűtetem kivételével, hosszúkások” (Herman 1914: 261). – Miután a nyelvérzék a *szarvastetem* összetétel jelzői szerepű *szarvas* ‘szarvhoz hasonló’ előtagját idővel vagy a szarvas állatnak, vagy – a ‘*szarvas* ↔ *őz*’ korrelációja alapján – a vele rokon, de kisebb, kecses termetű gímszarvasnak a nevével hozta kapcsolatba, létrejött az *őztetem* → *őzcsont* megnevezés. – Az átalakulási folyamatot így szemléltetem:

szarvastetem *‘szarvhoz hasonló csontkinövés a ló lábán’ → ‘szarvas állatról elnevezett csontkinövés a ló lábán’ [← *szarvas* ‘állatnév’] → *őztetem* ‘őzről elnevezett csontkinövés a ló lábán’ → *őzcsont* ‘ua.’ [← *őz* ‘gímszarvas’].

Hasonló metamorfózison ment át a

nyúltetem

‘kóros csontkinövés a szarvasmarha lábán’ neve is; vö.: „*nyúltetem* (nyúl-tetem) ősz[szetett] fn. Tulajdon ért[elemben] a nyúlnak teteme, különösen csontjai. Átv[itt] ért[elemben] csomós kinövés a szarvasmarhák lábszárain” (CzF.). A fenti Herman-idezetből tudjuk, hogy Czuczor–Fogarasi értelmezése némileg pontatlan, mivel itt is hosszúkás csontkinövéstről van szó, nem pedig csomósról. A *nyúl* előtagban tulajdonképpen a *nyúlik* ige szerepel (vö. nyelvjárási *nyúlvevő* ‘vékony fűzfavessző’ és talán

nyúlgát 'az eredeti védőgátat kiegészítő, hevenyészett, második töltés': TESz. *nyúlgát* a.). – A *nyúltetem* kompozitum szemléletbeli átváltozását így ábrázolom:

nyúltetem *'nyúlt, azaz hosszúkás csontkinövés a szarvasmarha lábán' →
'nyúlról elnevezett hosszúkás csontkinövés a szarvasmarha lábán'
[← *nyúl* 'füles'].

24. Kárpátaljai gyűjtőútjaim egyikén – jó két évtizeddel ezelőtt – Fornoson följegyeztem a *toka* 'áll alatti kidomborodó zsírpárna' szónak

*tokány*²

alakváltozatát is. Akkoriban meggyőződéssel vallottam (írásban is; l. Mokány 1980: 54.) e szó szerkezetének kialakulásáról: a *toka* főnév -ny denominális névszóképzővel bővült. Ámde A magyar nyelvjárások atlaszának (*Mi van a kövér ember álla alatt?* fölött kérdésre kapott, valamint elnevezési típusok szerint is rendszerezett, szemléltetett) adatai megváltoztatták véleményemet. – Lássuk tehát az 1160. szőlap elnevezési típusait:

a. *toka*, *tokja*; b. *toka*, *tokája*; c. *tokál(l)*, *tokáll*a; d. *tokány*, *tokánya*; e. *tokalj*; f. *toka alja*; g. *torkalja*; h. *ajak*, *ajka*, *ajaka*; i. *duplaajak*; j. *két ajaka (van)*; k. *másik ajaka (van)*; l. *két álla (van)*; m. *ajak alja*; n. *szak*, *szaka*, *szakja*; o. *szaka*, *szakája*; p. *cak*, *cakja*; q. *gogyola* és r. *bárba*, *bárbája*.

Sajószöged (M9) nyelvjárása – nagyjából – két fő elnevezési típusterület (a p. és b.) határan van, így az alábbi (alak)változatok meglétét rögzítették a gyűjtők:

cak ~ *cakja*, *szak* ~ *szaka* ~ *szakja*,
(ritk.) *tokány* ~ (ritk.) *tokánya*,
(ritk.) *toka* ~ (ritk.) *tokája*

Az f. típushoz tartozó *toka allya* elnevezéssel Csábon (Csz16), a *toka alla* változattal pedig Kálmáncsán (D29) élnek, a c. típus Szentá (B35) és Péterhida (D28) nyelvjárásának *tokáll*a :> *tokáll* > *tokál* adatait képviseli. Nyilvánvaló, hogy a kálmáncsai *toka alla* 'toka alja' birtokos jelzős szerkezetből fejlődött – a két érintkező azonos magánhangzó á-vá való összeolvadásával – a szentái és péterhidai *tokáll*a, majd ebből alakult – az -a birtokjel elvonásával, illetőleg a szövégi *ll* ~ *l* analógiájára – a *tokáll* > *tokál* forma. A bemutatott nyelvjárási megnevezések nyelvi fejlődéséből következtethetünk a *tokány*² variáns *ny*-ének eredetére, vagyis arra, hogy az előbbihez hasonló fejlődés eredményezte a sajószögedi és a fornosi *tokány*² alakváltozat megjelentét is, azaz:

toka ajja > *tokájja* :> *tokáj* > *tokány*² :> *tokánya*²

Az *ly* > *j* > *ny* hangváltozásra vö. *harkály* > N. *harkáj* > N. *harkány*, *lapály* > N. *lapáj* > N. *lapány* stb. (TESz. *harkály* és *lapály* a.). – Nem zárható ki viszont annak a lehetősége, hogy a N. *tokány*¹-nak vagy a 'puliszka', vagy a 'pörköltféle húsétel' (MTsz.) jelentésével kapcsolatos képzettársulási hatása segíthette a 'toka' jelentésű *tokány*² alakváltozat létrejöttét. Ebben az esetben a változások egymásutánisága ekként módosul:

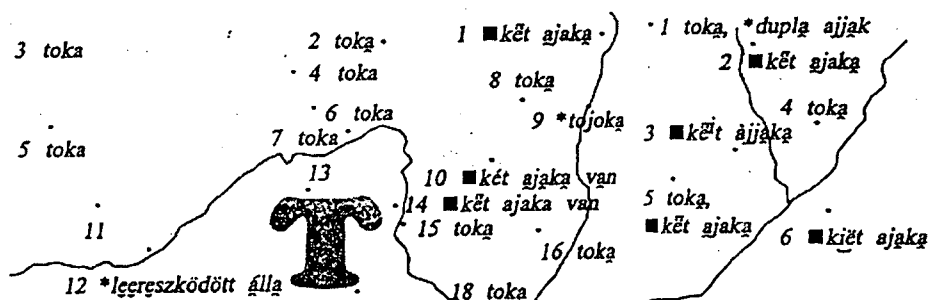
toka ajja > *tokájja* :> *tokáj* \Rightarrow *tokány*² :> *tokánya*²
 [\Leftarrow *tokány*¹ 'puliszka' ~ 'pörköltféle húsétel'].

Megállapíthatjuk tehát, hogy a nyelvjárási *tokány*² 'toka' alakváltozat szintaktikai szerkezetből – esetleg népetimológia „segítségével” is – egyszavasodott; ny elemét – leíró szempontú értékelés alapján – új névszóképzőnek kell tekintenünk. Ez a képző magától értetődően semmiképpen sem azonos azzal az uráli *-n-re visszavezethető -n (~ -ny ~ -m) denominális nőnenképzővel (vö. *gyümölcsény, kicsiny* stb.), amelyik minden formájában és funkciójában „elavultnak tekinthető szinte az ómagyar kortól kezdve” (D. Bartha 1958: 108.).

25. Megjegyzés: A romániai magyar nyelvjárások atlasza szerint Sepsibükszád (T9) nyelvjárásában a *toká*-nak

tojoka

változata él (RMNyA. IV. kötet, 1164: *toka*). Ez az adat a *toka*, valamint a *két ajaka* (*van*) megnevezés elterjedési területének köztes sávjában helyezkedik el (l. az alábbi szólaprészletet):

Látható, hogy a *tojoka* keletkezését két – területileg egymással érintkező, kölcsönhatásban levő – megnevezés megfelelő részeinek *keveredése* hozta létre; azaz:

tojoka \leftarrow *toka* x *két ajaka* (*van*).

26. Igen tanulságos az alábbi mihályi példában végbement metamorfózis is, tudniillik ennek végeredményeként szintén új nyelvjárási képző keletkezett.

Azt az életbölcsséget, hogy 'megtalálja mindenki a hozzávaló társat' Szamosháton ezzel a közmondással fejezik ki: *Meg'leli zsák a főüt-tyát, ecetes kanta dugóú-ját* (SzamSz. *zsák* a.); Szegeden rövidebb változatát jegyezte fel Bálint Sándor: *Mindön zsák mögtaláli a maga főittyát* 'mindenki azt kapja, amit megérdemel' (SzegSz. *zsák* a.); Rábaközben és Csécsényen viszont ez az alábbi tréfás szólással szelődült: *Minden zsáklik főtlik* 'minden zsákra akad folt' (MTsz. *zsák-lik* a.); Mihályi nyelvjárásában az idősebb nemzedék ajkán már csupán kétszavas

zsákli-főtli

tréfás kifejezéssé zsugorodott, de azért változatlanul megőrizte eredeti jelentését, vagyis „arra az esetre mondják – jegyzi meg Kiss Jenő –, amelyre a »minden zsák megtalálja a maga foltját« közmondás érvényes. Az *isz zsákli-fóltli*: az a *firfi ippenn ollan darabos embër, mind a feleségë*” (MihTsz. *zsákli-fóltli* a.). A közmondás illetlen tömörítése („zanzásítása”), meg az összetételek részleges elhomályosulása révén ál- vagy forradásos – tréfás hangulatú – ikerszószerűvé válása közrejátszhatott abban, hogy az átlagos nyelvérzék a *-lik* utótagokat *-li* képzőnek fogta föl. Szinkrón szempontból tehát helyes Kiss Jenő megállapítása, miszerint a *zsákli-fóltli* tréfás kifejezésnek mind a két *-li* eleme „gúnyos-sértő hatású, expresszív pejoratív képző” (Kiss Jenő 1982: 191). Ezeknek a szóvégi *-li*-nek képzővé válását segíthették még a mihályi nyelvjárás következő szavai: *trotyli* (gúnyos) ‘totyakos, nehéz mozgású, esetlen (öreg, kövér ember)’ (< ausztriai német eredetű; vö. ausztriai ném. *Trottel* ‘bárgyú, gyámoltalan személy’, bécsi ném. *trott’l* ‘ua.’ : TESz. *trotli* a.), *bászli* (gúnyos) ‘gyáva, félénk, ijedős’, *kászli* ‘konyhaszekrény’, *teszli* ‘tengelyvégszeg’ stb. (MihTsz.). – A végbement változásokat így ábrázolom:

Minden zsáklik-fóltik → **zsáklik-fóltik* [= (Ø minden) *zsák* + *lik* ‘lyuk’ – *fót* ‘folt’ + *lik* ‘lyuk’] → *zsákli-fóltli* [⇐ *zsák* + *li* (Ø*k*) – *fót* + *li* (Ø*k*)] ⇐ *trotyli*, *bászli*, *kászli*, *teszli* stb.

A **zsáklik-fóltik* változat feltételezése kevésbé indokolt, mivel itt nem is részletenként követendő komplex változatról van szó, hanem a nyelvjárásban élő *-li* képző asszociatív hatásáról.

27. Megjegyzés: A

trotli

‘bárgyú, gyámoltalan (személy)’ jelentésű névszót mind a bizalmas beszédben, mind Mihályi nyelvjárásában a népetimológia terelte hang- és jelentéstanilag a belső keletkezésű – hangutánzó-hangfestő eredetű – *trotykos* (gúnyos) ‘totyakos, nehéz mozgású, esetlen (öreg, kövér ember)’ (MihTsz.) szó népes családjába; vö. *trottyos* (népi, bizalmas) ‘öreg, roggyant (férfi)’ (ÉKsz.), nyelvjárási *tratyu* ‘öreg asszony’, nyelvjárási *trogyesz* ‘öreg ember’, nyelvjárási *tortyog* ‘cupog (a vizes cipő)’ stb. (TESz. *trotty* a.). – A népetimológias változást így szemléltetem

(a) a familiáris beszédben:

ném. *Trottel*, bécsi ném. *trott’l* ‘bárgyú, gyámoltalan személy’ > m.**trotli* ‘bárgyú, gyámoltalan (férfi)’ → *trotyli* ‘bárgyú, gyámoltalan totyakos (ember)’ [⇐ *trotykos* ‘totyakos, nehéz mozgású, esetlen (öreg, kövér ember)’] ⇐ *trottyos*, *trotty*, *totyakos*; *totyogós*; stb.,

valamint

(b) Mihályi nyelvjárásában:

ném. *Trottel*, bécsi ném. *trott’l* ‘bárgyú, gyámoltalan (személy)’ > m.**trotli* ‘bárgyú, gyámoltalan (férfi)’ → *trotyli* ‘totyakos, nehéz mozgású, esetlen (öreg, kövér ember)’ [⇐ *trotykos* ‘ua.’] ⇐ *trottyos* stb.

Az elmondottak azt is megerősítik, hogy mindenképpen indokolt Kiss Jenőnek a megállapítása: a *trotyli*-nak utolsó szótagja nyelvjárási képző (Kiss Jenő 1982: 191).

28. Vizsgáljuk meg alaposabban az alábbi idézetben kiemelt régi összetett (ragadvány)nevet:

1357: „Petrum dictum *Vosseggw*” (OlkSz. *vas* a.)

Elgondolkodtató, hogy a 14. század közepe táján miért nevez(het)tek valakit ‘Vasseggű’-nek.

Tegyük fel, hogy a hajdan – még az ómagyar korban – élt Péterre azért „ragasztották” ezt a furcsa nevet, mert fémből készült alkalmatossággal – vértel, páncéllal – védte ülőkéjét az ellenség nyilától, kardjától stb. Ellenben minden védőmezzel rendelkező harcos már abban az időben gyűrűs vértel óv(hat)ta fenekét. Ha pedig a védő takarásnak ilyen neme a hadi öltözetnek velejáró tartozéka volt, akkor megkülönböztető – így névadó – jellege nemigen lehetett.

A *vas* anyagnévre ezért aligha gondolhatunk.

Ha viszont az 1422-ben feljegyzett „*Wasfeyw*” személynév ‘störrisch, hartköpfig; csökönyös, konok’ (OkISz. *vas-fejű* a.) jelentését vesszük figyelembe, akkor a *Vosseggw* előtagjának akár ‘kemény’ értelme is szóba jöhetne, csakhogy így e névadás – ‘keményülepű’ – indítéka számomra továbbra is megfejt(het)len rejtély marad. (Ezek szerint abban a korban a ló volt a fő közlekedési eszköz; minden lovasnak – harcosnak, gyakran lovagoló „civilnek” – megkeményítette ülepét a nyereg?)

E talány megoldásához, úgy gondolom, azért mégis közelebb kerülhetünk, ha a *Vosseggw* jelzős név előtagját – az alábbi *vas* előtagú összetett szavak alapján – a kék, illetőleg liláskék színnévvel hozzuk kapcsolatba. Lássuk tehát az idevonatkozó – *vas* előtagú – példákat: *vasfű* ‘apró lilás rózsaszín virágú gyógynövény’ (ÉrtSz.); *vasvirág* ‘fészkeses virágzatú, lila virágú, köves, homokos lejtőkön, töltéseken, seregesen található növény; *Xeranthemum annuum*’ (Uo.); nyelvjárási *vasvarju* ~ *vasvarnyú* ~ *vasmadár* ~ *vaskánya* stb. ‘szalakóta; *Coracias garrulus*’. Ez a madár a tollazatának „kékes színe miatt” (Kiss 1984: 217) kapta a *vas* jelzős nevet, amint ezt az alábbi nyelvjárási névváltozatai is igazolják: *kék szajkó* ~ *kék szalakóta* ~ *kék csóka* ~ *kék varjú* stb.; vö. még Kiss Jenőnek ugyanebből a könyvéből idézett idegen nyelvi megfelelőivel: német *Blauracke* (= kék szalakóta), német *Blaukrähe* (= kék varjú), észt *siniraag* (= kék szalakóta), angol *blue jay* (= kék szajkó), francia *corbeau bleu* (= kék holló). A ‘vízityúk; *Gallinula chloropus*’ is „*Vastyúk* ... nevét a tollazat felül sötét olajbarna, alul *kékesfekete* színéről (én emeltem ki: M.S.) kapta” (Kiss 1984: 143).

Nyelvemlékeinkben egyébként sok példát találunk a *kék*-nek, *kékes*-nek ‘ütés okozta kék folt, kék csík, véraláfutás a testen’ jelentésére. Lássunk előbb a Magyar nyelvtörténeti szótár adataiból néhányat:

1604: *Kéket* ütőc valakin; 1608: Ha valamelly férfitől sebet vennéc is, vagy *kéket*, megölném azt mégis; 1618: Az ő teste merő piros vér rakva *kékeckel* és sebeckel; 1631: Nem gyógyítottad-e szent testének vérrel folyó *kékivel* lelki nyavalyáimat; 1786: Gyenge testén sebeit, vérrel buzgó *kékeit* a ki látja és nem sír, élő hittel az nem bír (NySz. *kék* 2. a.).

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár gazdag példáiból is szemelgettem egypárat:

1573: Ilona Zeoch ferenchne Azt vallia hogy ... Hallotta az azzonnakis panazolkodasat hogi az ura eotet Rongallya very Az atthia twl Mararttert mwttatot *keketis* Neky; 1574: Partas Katalin Azt vallia hogy Mazas Peternel volt es hallota hogi az tarkeow Balas felesége kery volt hogi hoza fogadia az zolgalo leant Ne vallion kart, Azt Monta hogi ne(m) fogadia Mert *keket* teot rajta; 1749: Szolga Bíró Uram Dumitru Pantát és Vaszilia Dusát mi okon nem tudjuk keményen meg verte, hogj mostis a *kékét* viselik. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztői megjegyzik, hogy „a súlyos testi sértés esetében a bántalmazott a bíróság előtt megmutatta a verés megkékült helyét; ha aztán a verés a vádlottra bizonyult, a kékmutatás bírságát fizette” (SzT. *kékmutatás* a.);

íme erre két adat a Magyar oklevél-szótár példanyagából:

1568: . Wer birságh 400. Szythok f. 1. *Kek mutatas* f 1.; 1594: Az or birsagoth, parazna birsaghot, ver mutatasth *kek mutatast* (OkI Sz. *kékmutatás* a.).

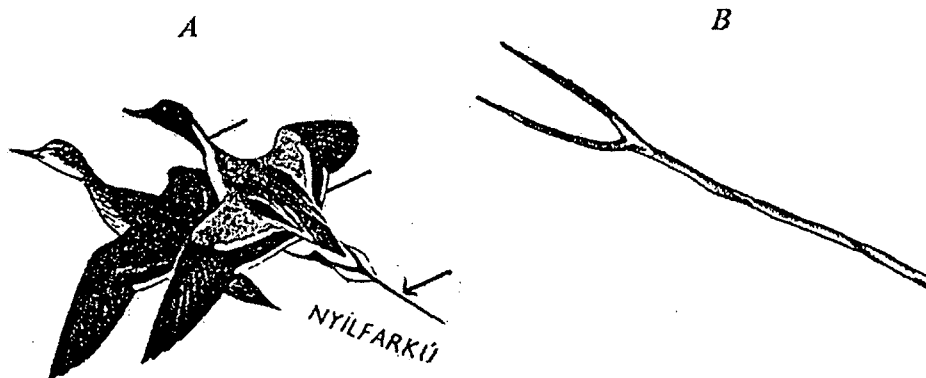
A fenti példák tehát valószínűsítik, hogy a *Vosseggw* (ragadvány)név jelzői szerepű előtagjának '*kék(es)*, *liláskék*' lehetett a jelentése; ezzel a névvel olyan embert illet(het)tek, akinek valamilyen (ma már kideríthetetlen) okból jól látható *kék(es)*, illetve *liláskék* heg(ek) volt(ak) az ülepén, farán.

29. Kiss Jenő a Magyar madárnevek című – fent többször idézett – érdekesítő könyvében azt írja, hogy a nyílfarkú réce (*Annas acuta*) a legtöbb nevét – *nyílfarkú réce*, *orsófarkú réce*, *nyársfarkú ruca*, *sugárkacsa* stb. – jellegzetesen hegyes farkáról kapta, de idetartozik a

villáskacsa, *vidláskacsa*, *villásfarkú ruca*, *villásfarkú*, *villásruca*

megnevezés is, „bár pontatlan megfigyelésen alapul [én ritkítottam: M. S.] – véli a szerző –, hiszen a nyílfarkú réce farka nem villás” (Kiss 1984: 86–87).

A *villás* előtagú megnevezéseknek, szerintem, nem annyira pontatlan, mint inkább más módon megfigyelés az alapja. Ha a madárral tudniillik szemben állunk, akkor *nyíl*-nak, *orsó*-nak, *hegyes*-nek, *sugár*-nak látjuk a farkát, hiszen a gácsérnál a leghosszabb – középső – tollak nyársszerűen, erősen kinyúlnak a farokból. De ha ennek a vízimadárnak a hímjét hátulról nézzük, akkor a hegyes farok a farka tövén kétágú mintázatban végződik, így alakja innen nézve kétségtelenül kétágú villára emlékeztet (l. a mellékelt *A* és *B* képet):

Az előbbihez hasonló – ellentétes – szemléletet tükröznek például ‘a járom felső fája’-nak, a *vállfá*-nak megnevezései az alábbi magyar nyelvjárásokban (MNYA. 171: *vállfa*):

tolófa

(Csz24: Magyarböd), *toló* (L1, L10: Szinpetri, Fony) stb., illetőleg:

húzófa

(E18: Bugyi, F19: Martonfa).

Az ökrök mögött haladó szántóvetőnek szem(lélet)ében ugyanis a járomnak ez a felső része *tolófa*, mert ő úgy érzékeli, látja, hogy az ökrök *toló* erőt fejtenek ki; a jámbor állatokat elől vezetőnek viszont az a meglátása, benyomása, hogy a háta mögött csöndesen ballagó, baktató jószágok *húzó* erőt fejtenek ki: innen a *húzófa* megnevezés.

Epilógus: Minek utána el végezvén a fenn elő számlált 29 szavaknak eredetét vizsgáló munkátskámát, szívem szerint kívánom Tekeglnek, az el múltott század 29-dik esztendejében ez világra jött *Sebestyén Árpád* Édes Baráthomnak, hofi az Vristen Ő szent felsége áldgion meg minden kívánságod szerint való jókkal.

JELMAGYARÁZAT

- = népetimológias változat(ok)
- ← = népetimológias változást indukáló képző-, szó- és/vagy jelentés(változat)
- Ø = ál-, ill. valós szó- vagy toldalékmorféma elíziója
- ⇐ = szintaktikai vagy nyelvszemléleti induktor(ok)

IRODALOM

- Ballagi Mór 1868–1873: *A magyar nyelv teljes szótára I–II*, Budapest, Franklin.
- Balogh–Király 1976: *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*, Budapest, 1976, Akadémiai.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874: *A magyar nyelv szótára I–VI*, Pest/Budapest, Emich Gusztáv.
- D. Bartha Katalin 1958: *Magyar történeti szóalaktan II: A magyar szóképzés története*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- SIJP. = Witold Doroszewski főszerk. 1958–1969: *Słownik języka Polskiego I–XI*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- ÉKsz. = Juhász József szerk. 1972: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Ország László szerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*, Budapest, Akadémiai.
- EtSz. = Gombocz Zoltán–Melich János 1914–1944: *Magyar etymologiai szótár I–II*, Budapest, MTA.
- ÉSSIJaz. = O. N. Trubačev szerk. 1974-től: *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд*, Moszkva, Nauka.
- EWUng. = Benkő Loránd szerk. 1993–4: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*, Budapest, Akadémiai.
- Fasmer, Maks 1973: *Этимологический словарь русского языка I–IV*, Moszkva, Progress.
- Ferianc, Oskar 1958: *Slovenské nazvoslovie vtakov*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- FNESz.⁴ = Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*, Budapest, Akadémiai.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula 1965: *Tájszók Kalotaszegről és környékéről*, in *Studii de lexicologie*, Cluj, Universitatea Babeș – Bolyai, 7–156.
- Herman Ottó 1914: *A magyar pásztorok nyelvkincse*, Budapest, Hornyánszky.
- Holub, Josef–Stanislav Lyer 1978: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Grinčenko, B. D. 1907–1909: *Словарь украинского языка / Словарь української мови I–IV*. (Надруковано з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом, Київ, 1958).
- Hvozdzík János szerk. 1933: *Magyar–szlovák részletes szótár. Magyar–szlovák rész*, Košice, Sajtó kiadásban.
- Isačenko, A. V. 1950–1957: *Slovensko–ruský prekladový slovník I–II*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Kiss Jenő 1982: *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana*, Budapest, Akadémiai.
- Kiss Jenő 1984: *A magyar madárnevek (az európai madarak elnevezései)*, Budapest, Akadémiai.
- Márton Gyula – Péntek János 1977: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*, Bukarest, Kriterion.

- MCsángNyA. = Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila 1991: *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II* = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 193, Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság, Akaprint.
- MihTsz. = Kiss Jenő 1979: *Mihályi tájszótár* = *Nyelvtudományi Értekezések* 103, Budapest.
- Mokány Sándor 1980: *Magyar szófejtések* = *Nyelvtudományi Értekezések* 105, Budapest, Akadémiai.
- Mokány Sándor 1995: *Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási mód* = *Hungarológia* 8, Budapest, Quality Sign, 3–108.
- MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat, Budapest, I(1905) –.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977: *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*, Budapest, Akadémiai.
- MTsz. = Szinnyei József szerk. 1893–1901: *Magyar tájszótár I–II*, Budapest, Hornyánszky.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvmélekektől a nyelvújításig I–III*, Budapest, Hornyánszky.
- OkI Sz. = Szamota István – Zolnai Gyula 1902–1906: *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a magyar nyelvtörténeti szótárhoz*, Budapest, Hornyánszky.
- RMNyA. = Murádin László 1995-től: *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pharma Press.
- Szabó T. Attila 1957: Moldvai csángó csillagnevek, *Magyar Nyelvőr* 81, 458–462.
- SzékNyfSz. = Gálffy Mózes – Márton Gyula: *Székel nyelvfeldrajzi szótár*, Budapest, Akadémiai.
- SzMSz. = Kovács Kálmán főszerk. 1968–1975: *Szerbhorvát-magyar szótár I–II*, Újvidék, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, Minerva Subotica.
- SzT. = Szabó T. Attila szerk. 1975–1997: *Erdélyi szótörténeti tár, I–IX*, Bukarest, Kriterion.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva szerk. 1979-től: *Új magyar tájszótár*, Budapest, Akadémiai.
- ZselNya. = Rónai Béla 1993: *Zselici nyelvátlasz. Nyelvfeldrajzi vizsgálatok a Zselicben*, Pécs. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja és a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

(VOLKS)ETYMOLOGISCHES SAMMELSURIMUM

SÁNDOR MOKÁNY

Im Aufsatz behandelt der Verfasser vor allem den Ursprung ungarischer Dialektwörter. Im Ergebnis seiner etymologischen Ausführungen kommt er zum folgenden Resultat:

Das Verb *agyarkáztat* 'keimen lassen' und der Sternname *Jancsika szekere* 'Hänschens Wagen' sind Spiegelübersetzungen.

Das zweite Glied *kadola* in *ekekaloda* 'gegabeltes Holz, auf dem der Pflug unterwegs geschleift wird, Pflugschleife' sowie das Wort *tojoka* mit der Bedeutung 'toka = Doppelkinn' sind durch Wortmischung entstanden.

Die 'dülőút = Feldweg' bedeutende Form *kabolóút* ist die volksetymologische Variante von *kabolaut* 'dgl.'.

Das kurzlebige alte *fa(á)rfur* 'Porzellan' ist ein osmantürkisches Lehnwort.

Der ursprüngliche Bedeutungsbezug der Wörter *ősztetem* 'Knochenauswuchs am Bein eines Pferdes' [= eigtl. *őztetem* 'Kadaver eines Rehs'], *szarvastetem* 'dgl.' und *nyúltetem* (Knochenauswuchs am Bein eines Rindviehes) wurde durch Volksetymologie erheblich verändert.

Die Form *tokány* entstand aus der syntaktischen Konstruktion *toka ajja*, (> *tokájja* :> *tokáj* > *tokány*) das Element *-ny* im Wortauslaut wurde zu einem neuen dialektalen Bildungssuffix umgewertet.

Das Sprichwort „*Minden zsáklík főtlik*“ 'Jeder findet den zu ihm passenden Lebensgefährten, Freund, Kumpel; deutsch etwa: Jeder Topf findet seinen Deckel.' wurde im Dialekt des Dorfes Mihályi zum scherzhaften Ausdruck *zsákli-főtli* verkürzt, beide *-li-* Elemente wurden durch den Volksmund zu einem neuen dialektalen Bildungssuffix umgewandelt.

Das aus dem Deutschen stammende Substantiv *trotli* 'Trottel; einfältiger, unbeholfener Mensch' hat die Volksetymologie in Lautung und Bedeutung in ein eigen sprachliches lautmachendes Wort verwandelt.

Das Bestimmungswort des aus dem Jahr 1357 belegten (Spitz)Namens *Vosseggw* (heute: *vasseggű* = 'Eisenarsch') bringt der Verfasser mit der Farbbezeichnung 'blau, lilablau' in Zusammenhang.

Einander entgegenstehende Betrachtungsweisen zeigen die folgenden Bezeichnungen für Ente (lat. *Annas acuta*) in den ungarischen Mundarten: *nyílfarkú réce*, *orsófarkú réce*, *nyársfarkú ruca*, *sugárkacsa* gegenüber *villáskacsa*, *vidláskacsa*, *villásfarkú ruca*, *villásruca*¹ sowie die Benennungen *tolófa* (etwa: 'Schiebehholz') für Kleiderbügel.

¹Die ung. Wörter *kacsa*, *réce*, *ruca* bedeuten 'Ente', die vorangestellten Attribute verweisen auf die Schwanzform der Ente. [Der Übersetzer].

KÉSEI KÖZÉPMAGYAR KORI NYELVVÁLTOZATOK VIZSGÁLATA MAGÁNHANGZÓK ELEMZÉSÉVEL¹

NÉMETH MIKLÓS

Előadásom elméleti kiinduló pontja: hogyan lehet hasznosítani a szociolingvisztikai kutatások során kikristályosodott eljárásokat a már lezajlott nyelvi változások magyarázatában. A jelenben zajló nyelvi változások megfigyelését nem nehezíti az anyaggyűjtés alapjául szolgáló nyelvi adathalmaz szűkössége vagy esetlegessége. De vajon lehet-e alkalmazni a nyelvi változók vizsgálatának módszereit már lezajlott nyelvi változások folyamatok értelmezésére? A válaszadás előtt mindenképpen tisztázandó, milyen elméleti konstrukciót tarthatunk magyarázatnak a történeti nyelvészeti kutatásokban? A kérdéskört alaposan körüljárva Herman József (1982: 5) arra a következtetésre jut, hogy a magyarázat a nyelvi változások vizsgálatában magának a változásnak három szegmensét érintheti: magyarázhatjuk a változás tényét, hogy az bekövetkezett; a változás mibenlétét, azt, hogy mely elemet mely másik nyelvi elem váltotta fel; és végül magyarázhatjuk a nyelvi változás terjedését a nyelvhasználó közösségben. Herman következtetése szerint a labovi – weinreichi paradigma egyértelműen alkalmas a változás társadalmi közösségen belüli terjedésének magyarázatára: megvilágíthatóak általa azok a szociokulturális- és presztízsviszonyok, amelyek a változás útját meghatározzák a nyelvhasználó közösségben.

A módszer alkalmazása a magyarázatnak ezt a szintjét célozza. A következő kérdés az, milyen sikerrel valósíthatjuk ezt meg. A korábbi nyelvállapotok vizsgálatának egyik legfőbb problémája a megfelelő számú és a tárgyalandó jelenséget tartalmazó nyelvi adat összegyűjtése. Ha ez sikerül, akkor sem használhatók az élőnyelvi kutatások célirányos adatgyűjtési módszerei: kérdőívek, interjúk vagy az elicitációs eljárás. Problémát jelent az is, hogy a kutató nem képes befolyásolni a nyelvi adatoknak az egyes társadalmi csoportokban való eloszlását, azaz nem használhatók a szokásos mintavételi eljárások. Már akkor szerencsésnek mondhatjuk magunkat, ha egy-egy nyelvi tényt egy bizonyos társadalmi réteg képviselőjéhez tudunk kötni. Hasonló nehézségekkel kell számolnia a lokalizálásban is, ez nehezíti a dialektális jelenségek terjedésének történeti vizsgálatát. Végezetül pedig nincs lehetősége a kutatónak a hangos beszéd tanulmányozására: csak az írott nyelvváltozatokat tanulmányozhatja, amelyek történetileg egyes társadalmi csoportok monopóliumai lehetnek. Ráadásul a nyelvemlékeket az írásnak, mint magasabbrendű nyelvi tevékenységnek presztízsfunkciói terhelik, emellett köztudottan jelentős késéssel tükrözik a beszédben végbement változásokat.

A zárt korpuszok (l. Forgács 1994) szociolingvisztikai vizsgálata tehát szükség-szerűen más módszereket kíván meg, mint az élőnyelvi vizsgálatok. Ezek a módszerek

¹A tanulmány átdolgozott változata a SZAB Nyelvészeti Műhely előadásorozatában 1999. február 23-án elhangzott előadásnak.

azonban alkalmassá tehetők az egyes nyelvváltozatok presztízsértékének meghatározására. Ezt próbálom meg bemutatni a továbbiakban. Arra teszek kísérletet, hogy egy XVIII. századi forráscsoport magánhangzóinak elemzéséből következtetéseket vonjak le egyes területi nyelvváltozatoknak a beszélőközösség értékhierarchiájában elfoglalt helyére nézve. Forrásom Szeged város tanácsának első ránk maradt jegyzőkönyve a XVIII. század második és harmadik évtizedéből, amely kb. 105 000 n-helynyi terjedelmű magyar szöveget tartalmaz – különböző műfajú hivatalos szövegek formájában. A források között találunk tanúvallomásokat, büntetőperek egyéb jegyzőkönyvi részeit, polgári peres ügyek aktáit, végrendeletet, határösszeírást, városi tanácsi határozatokat stb. A forrás jegyzetekkel ellátott, betűhív kiadás formájában áll a kutatók rendelkezésére: Bratinka – Szigeti (1991). A források adottságainak megfelelően nem vizsgálhatom az egész beszélőközösség értékítéletét, hanem csak a közösség azon tagjait, akiknek a ránk maradt nyelvi adatokat köszönhetjük, és akik más társadalmi csoportok nyelvi adatait is ránk örökölték fogalmazói minőségükben – a maguk sajátos nyelvalakító tevékenységében. A nyelvi presztízsre vonatkozó következtetéseket abból próbálom meg levonni, hogy milyen arányban és formában jelennek meg a helyi dialektus jellegzetességei a hivatalos iratokban. Az elemzés középpontjában az a kérdés áll, hogy milyen viszony állapítható meg a helyi nyelvváltozat és a hivatalos írásbeliséget képviselő írnokok nyelvhasználata között: a szegedi nyelvjárás mely jelenségeit tartották az írnokok kerülendőnek és melyeket normafőlfogásukkal összhangban lévőnek. (A jegyzőkönyvek idegen nyelvű szövegrészeivel nem foglalkozom.)

A kérdéskör vizsgálata a szegedi területi nyelvváltozatot leginkább jellemző sajátosságok elemzésével végezhető el. A szegedi dialektusnak legfeltűnőbb, egyedi sajátossága már a tárgyalandó időszakban is az *ö*-zés: ezt bizonyítják a szakirodalomból Inczeffi (1959) és Benkő (1957: 74) munkái is. Ezért elsősorban azt vizsgáltam, hogyan jelentkezik az *ö*-zés – amit joggal tartottak és tartanak ma is e nyelvváltozat „védjegyének” – az írnokok nyelvhasználatában. Találunk-e valamilyen egyértelmű tendenciát a jelenség kezelésével kapcsolatban?

Az *ē* és *ö* változatok vizsgálatát két szinten végeztem el: az egyiket metaforikusan „nagy felbontásúnak” nevezhetnénk, a teljesség igényével készült. A „nagy felbontás” azt jelenti, hogy a korpusznak kb. egytizednyi, véletlenszerűen kiválasztott részéből összegyűjtöttem az összes *ē* és *ö* hangelfordulást, amely a vizsgálat szempontjából releváns. Munkám közben azonban úgy láttam, hogy a korpusz bármely így kiválasztott része hasonló változómegoszlást mutatott volna, tehát statisztikailag számottevő eltéréssel a további elemzés nem kecsegtetett, ezért ezt a munkaigényes vizsgálatot nem terjesztettem ki a teljes korpuszra.

A teljes korpuszon elvégeztem azonban az összes *ö*-ző változat összegyűjtését és feldolgozását, ami a változaton belüli alcsoportok, szabályszerűségek, tendenciák feltárásához vezethet – ez jelenti a „kis felbontású” vizsgálatot.

A vizsgálatok során tehát először kigyűjtöttem a szövegekből minden olyan *ē* ~ *ö*, majd csak *ö* hangelfordulást, amelyek a kérdéses fonológiai környezetben találhatók. Hogy a szegedi nyelvváltozat szempontjából mi számít vizsgálandó fonológiai környezetnek, ezt a nyelvjárást ismertető adatközlések szóelőfordulásai alapján állapítottam meg. Ebben főként Bálint Sándor (1957) és Péter L. (1951) volt segítségemre. Bálint Sándor adatközlő jellegű műve azért tűnt jó választásnak, mert nem pusztán szinkrón adatokra épít, hanem figyelembe veszi a terület nyelvére vonatkozó nyelvmemlékeket is: a XVI. századtól fogva, első felhasznált forrása 1522-ből való. Ezt a munkát

mindmáig a szegedi dialektus legjobb összefoglalásának tartják, mert igen nagy mennyiségű, heterogén eredetű nyelvi adatot tartalmaz. Értékét növeli az is, hogy az anyag összegyűjtője maga is tökéletes nyelvi kompetenciával rendelkezett anyagát illetően, hiszen a szegedi dialektust anyanyelvjárásként beszélte.

A vizsgált forrás jellegéből fakadóan nem foglalkozhattam a fonémához rendelhető beszédhang pontos fonetikai jellemzésével. Az *ě* ~ *ö* hangpárt egyszerű, kéttagú fonológiai változónak tekintettem, abban az értelemben, ahogyan pl. a terminust Lanstyák – Szabómihály (1998: 100) is használja.

Az *ě* változat előfordulásai a nagy felbontású vizsgálatban

(I. táblázat)

tövekben	suffixumokban	suffixumok előtt
csendességet fel haboritván meg /igekötő/ 10 edgyütt 2 részegen lehet Szeg határ Semlyek/e/ 3 Szegediense Csenge'lye Rekettyés Pusztá szeriense let/t/ tett jelen	veszekedések 2 emlékezik verekedtenek cselekedte verekedéseknek	légyen említett 4 nevezet 5 csendességet veszekedések 2 törvényes/sen/ 7 el tökélet 2 törvényeknek 2 jötteknek ezen meg esküdtetet törvényektük el Követet mereszlette részegen Nemes

Az *ö* változat előfordulásai a nagy felbontású vizsgálatban

(II. táblázat)

tövekben	suffixumokban	suffixumok előtt
Tömösváry főlső Városi	ellenközőinek követközőt 2 követközendőképpen	követközőt 2

Az *ë* ~ *ö* változatok a nagy felbontású vizsgálatban
(III. táblázat)

változat	tövekben	suffixumokban	suffixumok előtt
<i>ë</i>	30	6	22
<i>ö</i>	3	4	2
<i>ë</i> és <i>ö</i> együtt	33	10	34

Mit mondanak ezek az adatok a szegedi nyelvjárás e meghatározó jelenségének előfordulásairól? Az arány az *ë* és *ö* értékek között 58: 9. Ez azt jelenti, hogy a dialektusban elvárható összesen 65 *ö* előfordulás helyett csak 9-et kapunk a nagy felbontású vizsgálat folyamán, azaz a változó egyáltalán nem mutat a helyi nyelvjárásra jellemző megoszlást.

Milyen okai lehetnek az *ö* változat ilyen kis számú előfordulásának? Elsődlegesen a szövegek lejegyzőinek az a tudatos törekvése, hogy az iratokban minél kisebb mértékben jelenjék meg az a fonológiai sajátosság, amely a területi nyelvváltozatnak messze legfeltűnőbb ismertetőjegye.

Azt is lehetne mondani, hogy azért hiányzik ilyen jelentős mennyiségű *ö*-zö adat, mert az írnokok saját anyanyelvjárásukat használják a szövegalkotásban, és ez nem egyezik meg szükségszerűen a város dialektusával. Ezt a föltételezést nem cáfolja forrásunk, de nem is erősíti meg. Ennek a feltevésnek azonban mégis ellentmond az a tény, hogy az iratoknak jelentős hányadában, mindenekelőtt a büntető- és polgári peres ügyek jegyzőkönyveiben a szegedi lakosság képviselőinek tanúvallomásait jegyezték le a városi tanács írnokai, ezek a városlakók pedig minden bizonnyal a szegedi dialektust beszélték anyanyelvjárásukként, tehát az *ö* megnyilatkozásaikban mindenképpen *ö*-zö alakokat várnánk (pl. kocsmai verekedés ügyében tett tanúvallomás során).

A teljes korpusz elemzése során fontos bizonyítékot találtam az írnokoknak az *ö*-zés visszaszorítására irányuló nyelvalakító munkájára: hiperkorrekcióra utaló jelenségeket.

Az *ë* változat túlhelyesbítésre visszavezethető esetei a teljes korpuszban
(IV. táblázat)

Szóalak	Szabálysértés	előfordulások száma	Szabályos alak a dialektusban
Esküszem	kerekségi harmónia	4	Esküszöm
öntette ('öntötte')	kerekségi harmónia	1	öntötte
törell/y/en el	kerekségi harmónia	2	töröljön
összesen	-	7	-

Hogyan értelmezhetőek a fenti adatok? Az első oszlop szóalakjai többszörösen is szabálysértőek. Egyrészt nem felelnek meg a dialektus szabályainak. De azt is észre kell vennünk, hogy nem pusztán a szegedi nyelvtől idegenek ezek a szóalakok, de csaknem az összes létező magyar nyelvváltozattól is: ilyen szavakat egy-egy elszigetelt magyar nyelvjárásban találhatunk, talán idegen nyelvi interferencia következményeként. Ezek a formák tehát nem egy jelentős, nagy kiterjedésű magyar dialektus sajátos

szóalakjai, hanem minden valószínűség szerint hiperkorrekcióval formált egyedi szóalkotásmód eredményei. Keletkezésüket olyan automatizmus következményének kell tartanunk, amely az *ő* változatoknak a megszüntetésére irányult, esetenként a mérlegelés, más dialektusokkal való összehasonlítás gondossága nélkül. (Ennek ellenére nagyon fontos lenne kizárni azt a lehetőséget, hogy az általam túlhelyesbítés eredményének tekintett adatok pl. egy mezősegi nyelvjárást beszélő írrok természetes megnyilvánulásai. A megnyugtató ellenpróba mindenképpen levéltári kutatást kíván.)

Az írrokok tevékenysége tehát azt is magába foglalta, hogy rendszeresen és viszonylag következetesen „eltüntette” az *ő*-zö alakokat az élőbeszéd rögzítése során. A jegyzőkönyvek tehát sok esetben nem a reális beszédtenyeket rögzítették, hanem azoknak az írrokok által módosított változatát. A kutatás szempontjából azonban legalább annyira érdekes az is, milyen változatot nem találunk meg a szövegekben, mint az, hogy melyek jelennek meg. A következő kérdés tehát az, milyen mértékben volt sikeres ez a nyelvalakító munka. Ennek tisztázásához mindenképpen érdemes végigtekinteni a jegyzőkönyv egészében megmaradt *ő*-zö adatokat. Legelőször a korpusz egészére vonatkozó összesítő táblázatot közlöm, amely érdekes lehet az *ő*-zö adatok nagyságrendjének megítélés szempontjából, majd a továbbiakban a jegyzőkönyv összes *ő* változatot tartalmazó adatát. Ez utóbbi kiindulási alapját jelentheti az *ő* változatokon belüli vizsgálódásoknak is.

Az összes *ő* változat megoszlása a teljes korpuszban – makroelemzés
(V. táblázat)

–	Tövekben	Suffixumokban	Suffixumok előtt	Összesen
<i>Szóalakok</i>	böcs- 12 csöcssemös fölhő föl 4 fölül 14 fölső 2 fönt pör 4 szöm Tömösváry ösvő röst 2 löt	-közik 12 -köd/ik/ 1	-öCöt*	–
<i>Összesen</i>	45	13	15*	73*(58)

*A csillag azt jelzi, hogy a kereksegi harmonia miatti kötelező változat érvényesül a *-t/-tt* igenévképző/időjel előtti pozícióban; C = mássalhangzó

A megmaradt *ő* változatokat (mint korábban az *ë* értékeket is) három csoportba rendeztem, e csoportok láthatók a fenti táblázat és a következők oszlopaiban. A három oszlop sorrendje azt jelzi, hogyan különbözteti meg a szakirodalom az *ő*-zés fokozatait.

Az *ö*-zés leggyengébb fokozatának az ún. suffixumok előtti, utolsó szótagos *ö*-zést tartják, történetileg ez jelent meg legkorábban: az eredetileg *ü* értékű tövéghangzók nyíltabbá válásával magyarázható a jelenség, amelynek azután döntő szerepe volt a többi szótagban előforduló *ö*-zés indukálásában. Erről elsőként Horger (1933: 101–7) írt. Számos nyelvjárásban csak eddig jutott el a tendencia, nem terjedt tovább az előbbre álló szótagokra. A változás tehát a suffixumok előtti pozíciót érintette legmélyebben. Ha egy dialektusban a beszélők az *ē* ~ *ö* kéttagú változót *ö* értékkel látják el, akkor ezt a suffixumok előtti helyzetben kell legáltalánosabban tenniük – a szegedi nyelvjárásban például szinte minden magas hangrendű szóban. Ezzel szemben a szövegekben összesen 15 adatot találunk a jelenségre. Ezeket az adatokat a VI. táblázatban mutatom be részletesen.

A suffixumok előtti *ö*-zés a teljes korpuszban
(VI. táblázat)

Szóalak	Előfordulások száma
végeződöt	12
követközöt	3
Összesen	15

Valamennyi adat kötelező érvényű változatot jelent, ahol a kerekcségi harmónia sérelme nélkül nem használható az illabiális változat, mivel a vizsgált helyzet előtti suffixum labiális magánhangzója meghatározza a szóalakzáró suffixum előtti magánhangzó kerekcségi jegyét. Érdekes az is, hogy a 15 adatot két szóalak ismételt előfordulásaival kaptuk. Összességében tehát elenyésző a „leggyengébb” és legelterjedtebb suffixum előtti *ö*-zés előfordulása a szövegekben. (Olyan suffixum előtti *ö* változatra nem is találunk példát korpuszunkban, amely ne lenne kötelező érvényű, és amely annyira jellemző a szegedi dialektust például az alábbi szavakban: *nevetök*, *engedött*, *feleségöd* stb.)

A következőkben a suffixumokban megvalósuló *ö*-zést szemléltetem a VII. táblázatban.

A suffixumok *ö*-ző változatai a teljes korpuszban
(VII. táblázat)

Szóalak	Előfordulások száma	Típus
követközendő/képpen/	4	- <i>özik</i>
követköznek	1	ua.
követközik	2	ua.
követközöt	3	ua.
igyeközöket	1	ua.
ellenközöinek	1	ua.
keresködökre	1	- <i>köd/ik/</i>
Összesen	13	2

A suffixumok *ö*-zése, mint az *ö*-zés közbülső fokozata mindössze két deverbális igeképzőben mutatható ki. Ezek az adatok már valóban „igazi” *ö*-ző szóalakokként értelmezhetők. Itt is számolnunk kell azonban a fonetikai környezet hatásával: azon igei tövek, amelyekhez az *ö*-ző változatot tartalmazó képzők kapcsolódnak, nem teljesen egyenértékűek. Kiemelhető közülük a *követ-* igető, amely tíz előfordulást produkál a *-köz(ik)* igeképzővel, az összes ilyen toldalék-előfordulásnak több, mint 40%-át. Ez az ige ugyanis tövében, méghozzá az első szótagban *ö* hangot tartalmaz (a szegeditől különböző regionális változatokban is), és ennek a hangsúlyos szótagbeli *ö*-nek nyilvánvalóan lehetett hatása arra, hogy a lejegyzés során is „megmaradt” a toldaléknak a regionális *ö*-ző alakváltozata.

Érdemes a tövek *ö*-zését is megvizsgálnunk, hogy azután ezeket a csoportokat egymással is összevetve ésszerű magyarázatot találjunk az adatok eloszlására. A tövek *ö*-ző alakjait a VIII. táblázatban mutatom be.

Az *ö* változat a tövekben – a teljes korpuszban
(VIII. táblázat)

szóalak	előfordulások száma	típus
böcsülletes	1	böcs-/12/*
böstelenségére (sic!)	1	ua.
böcstelen	2	ua.
böcstelenségéért	1	ua.
böcsteleníteni	1	ua.
böcsültetet	1	ua.
böstelenítette (sic!)	1	ua.
böcsülettel	1	ua.
böcsüllené	1	ua.
böcsületit	1	ua.
böcsülhet	1	ua.
csöcsemös	1	csöcsemő
fölhö	1	fölhő
fölül	14	föl-/19/
föl mérem, -adni /2/, -adom-, -nem írok	4	ua.
fölső /Város/	2	ua.
fönt	1	fönt
löt	1	lött
/al/pörös	4	pör /4/
Szömül	1	szöm
Tömösváry	1	Tömösváry
öszvő /Gyülekezőnk/	1	öszvő
Rösthseg	2	röst /2/
összesen:	45	11

* Az harmadik oszlop szavai után zárójelben a tőhöz tartozó előfordulások összesített száma.

A szótövek *ö*-zését a szakirodalom általánosan mint az *ö*-zés legerősebb fokát tekinti, ennek a földrajzi elterjedtsége jóval kisebb, mint a másik két fokozaté, és ez jelent meg történetileg utoljára a szóalakok végén lezajlott hangváltozások hatásának következtében. A szótöbéli *ö*-zés legerősebb fokozatának az első, hangsúlyos szótagbéli *ö*-zést szokás tekinteni. Érdemes az V. táblázatra visszatekintve megnézni az *ö* változatot tartalmazó szóelemek arányait. Azt olvashatjuk ki az adatokból, hogy a legszűkebb területre jellemző, ún. legerősebb *ö*-ző alakok reprezentációja jelentősen meghaladja a jelenség közbülső és gyenge fokozatának megfelelő előfordulások számát, sőt a legerősebb, első szótagbéli *ö*-zés aránya 45 : 68, azaz több, mint 60 %-a az *ö* előfordulásoknak a legerősebb fokú *ö*-zésre utal. Milyen következtetést lehet a fenti tényekből levonni? Először is azt, hogy az iratok a szándékos nyelvtálmódító tevékenység ellenére is egy erőteljesen *ö*-ző nyelvjárásterületre utalnak. De miért kellett az *ö*-ző alakokat visszaszorítani átírni a szövegeket?

Ennek valószínű magyarázata az lehet, hogy az írnokok műveltségük révén ismertek egy másik nyelvváltozatot is, olyat, amelyet az *ö*-ző szegedinél lényegesebben normatívabbnak tartottak, és amelyet magasabb presztízsénél fogva alkalmasabbnak ítélték arra, hogy egy formális szövegtípusban, a jogi-közigazgatási regiszter írott változatában ellássa a közlés feladatát. Ez a normatívabb nyelvváltozat vagy egy másik területi nyelvváltozat volt, vagy egy területi változatoktól többé-kevésbé független vagy függetlenedő szociolektus, amely azonban mindenképpen különbözött a szegedi dialektustól. A kérdés tisztázása egyáltalán nem könnyű, hiszen Tolcsvay Nagy Gábor (1998: 54) az *ö*-zést a szinkroniában elemezve éppen arra a következtetésre jut: „nincsen elég adat annak megítélésére, hogy a regionális kötöttségek mellett miképpen érvényesülnek a szociális kötöttségek ebben a változóban...”

Miért nem volt eléggé normatív a szegedi dialektus az írnokok számára? Talán azt a több nyelvterületen megfigyelhető attitűdöt látjuk itt a gyakorlatban érvényesülni, hogy egy-egy beszélőközösség tagjai éppen a saját maguk által használt nyelvváltozatot tartják kevésbé értékesnek, hibásnak, és mindig más dialektusok beszélőinek nyelvhasználatát tartják követendőnek, szépnek, normatívnak. A saját dialektusukhoz fűződő beállítódás nagyon sok esetben negatív, előítéletes. Erre lásd a nemzetközi szociolingvisztikai irodalomban a linguistic self-hatred terminust New York lakóival kapcsolatban (Chambers 1996: 214). Magyarul ír a jelenségről Kontra (1997: 229): *ö* önstigmatizációnak nevezi el, és példákat is hoz rá a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat anyagából: erős önstigmatizációt tapasztal a palóc és a déli nyelvjárásterületen – az utóbbi beszélői egyenesen a szegedi dialektust tartják a „legcsúnyábbnak”.

Másodszor az is kiderül a nyelvi adatok eloszlásából, hogy az írnokok a töbéli *ö*-zést ítélték meg legkevésbé negatívan, ezt talán nem tartották annyira normasértőnek, mint a másik két altípust. Ezt a tényt nem könnyű megokolni. Lehetséges magyarázat az, hogy ők nyilvánvalóan nem különböztették meg az *ö*-zés fokozatait, és ott faragtak le az *ö* előfordulásaiból, ahol tudtak – ennek a megállapításnak azonban nincsen igazi magyarázó ereje.

Az összes többelseji, első szótagbéli *ö* előfordulásból csak hármat tudunk azzal magyarázni, hogy mivel tulajdonnevekben fordulnak elő, az egyértelmű identifikáció sérült volna, ha „átírják” ezeket illabiális alakváltozatokra: *Tömösváry* és *fölső Városi*. Ennek ugyanakkor ellentmond, hogy a főbíró neve sokszor fordul elő *Temesváry* alakban is – szemben az egy *ö*-ző előfordulással. Az adatok eloszlását tehát úgy is értelmezhetjük, hogy olyan erős volt az írnokok nyelvalakító igénye, hogy még a tulajdon-

nevek átírásától sem riadtak vissza, még ha ez az egyértelmű jelölés rovására mehetett is.

A mai nyelvallapothoz viszonyítva hiperkorrekt jelenségnek tűnhet a *Rezkej* szóalak, amelyben mai nyelvi kompetenciánk alapján az első szótag *ē* magánhangzója helyén *ö*-t várnánk. A helynév első *ö* változatot tartalmazó előfordulása viszont jóval a vizsgált időszak után adatolható, a későbbi jegyzőkönyvekben is *ē*-ző alakokat találunk. A *Rösze* helynév első szótagjának labializációja tehát valószínűleg későbbi jelenség, ezt támasztja alá a szó valószínű szláv etimológiája is, hiszen az eredeti szláv alakban semmiképpen nem várhatunk *ö*-t, vö. Kiss L. (1978: 550).

Ha immár visszatérünk a „másik dialektus vagy területek feletti nyelvváltozat” kérdéséhez: úgy adhatunk hozzátételelesen pontos választ, hogy megvizsgáljuk, hogyan viszonyultak a lejegyzők a szegedi dialektus más jelenségeihez és mindenekelőtt más regionális érvényű nyelvváltozatokhoz: kimutatható-e a szövegeknek valamely másik magyar dialektussal való egyezése. Ha nem tudjuk egy másik terület nyelvváltozatának megfeleltetni az iratok nyelvhasználatát, akkor csak egy „területek feletti”, azaz szociális kötöttségű változatra gondolhatunk. Ez lehet egy az egységesedő köznyelvhez közelítő, normatívnak tartott nyelvváltozat.

Kérdés lehet a továbbiakban az is, milyen mértékben őrizte meg a szegedi dialektus jellegzetességeit, és mennyiben mutat a köznyelv felé: hogyan ábrázolható egy képzeletbeli skálán a helyi dialektustól való eltérés, és a másik normához való közeledés mértéke. Kimutathatóak-e az *ö*-zés kezeléséhez hasonló tendenciák más változók esetében?

A kérdéskör vizsgálatának adekvát módja továbbra is bizonyos fonológiai és morfofonológiai változók tanulmányozása, hiszen a magyar nyelv területi változatai közötti különbség leginkább ezen a területen ragadható meg. A magánhangzók zártsági fokát érintő mikrovizsgálat eredményeit a IX. táblázatban foglaltam össze.

A magánhangzók zártsági foka a mikroelemzésben
(IX. táblázat)

	Tő	E/3. birtokos személyrag	T/3. birtokos személyrag	Ablatívusi írá- nyú alakok
zártabb változat	fujtogatták, igyenessen ütet	késít		szavaikbúl 16 határtúl 3 földektül 4 affelekrül 2 Vágásrúl2
nyíltabb változat	Várasunknak*		allegatiojok fassiojokbúl magok 2	

* történetileg zártabbá válás, eredetibb a *váras* alak

Mit állapíthatunk meg e táblázatból? Mindenekelőtt azt, hogy a magánhangzók zártsági foka a korpuszban jól megfelel a szegedi dialektus sajátosságainak, nem kell tehát más területi változat hatására gyanakodnunk. Másfelől nem olyan következetes az

írnoki nyelvhasználat a magánhangzók zártaságát, mint nyelvjárási jelenséget érintően, mint amennyire kerülni igyekeznek az *ö-ző* formákat. A határozóragok esetében 100 %-os a felső nyelvválású változatok reprezentációja a mikroelemzésben (és a teljes jegyzőkönyvben is!), holott már a XVI. századból adatolhatóak az írkok nyelvhasználati regiszteréből a középső nyelvválású magánhangzókat tartalmazó formák, és a XVIII. század folyamán ezek túlsúlyba is kerültek vö. Bárczi (1963), de főleg Papp (1961). A szegedi dialektusban viszont tovább élnek a zártabb formák, vö. Bálint (1957).

Az E/3. személyű birtokos személyrag *-i* alakját nem tartja módosítandónak az írkok: erre utal a *késit* alak, amely a szegedi nyelvnek eredeti személyragját őrzi. Ugyanígy nem változtat a szótövekben megjelenő, a dialektusra jellemző zártabb magánhangzós változatokon, amelyeket a nyelvjárás beszélői ma is használnak. A javítás nem szünteti meg mindenütt a dialektusban korábban használatos *váras* szóalakot, erre nézve l. Bálint (1957).

Vessük össze ezek után a mikroelemzésben talált *ö* változatok számát a magánhangzók nyíltabb vagy zártabb megjelenési formáinak számával! A mikroelemzés 8 előfordulásával szemben 31 zártabb magánhangzóváltozatot és 5 nyíltabbat találunk, összesen tehát 36 helyen van eltérés a magánhangzók zártaságában – 8 *ö-ző* adat mellett. Ez feltétlenül arra utal, hogy a magánhangzók nyíltsági foka tekintetében messze nem olyan következetes és sikeres az írkok távolságtartása a terület dialektusától, mint az *ö-zés* esetében. Az *ö-zés* tehát egyedi elbírálásban részesült, ezt bizonyítják a túlheylesbítés következtében előállott szóalakok is. Ebből több következtetés adódik: először is az, hogy az írkok pontosan észlelték, hogy az *ö-zés* a terület legfeltűnőbb nyelvjárási sajátága. Másodszor: lehet, hogy a normához való igazodást úgy értelmezték, mint a legfeltűnőbb helyi nyelvjárási jelenség kerülését. Harmadszor pedig: az *ö* normafogalmuk mindenekelőtt a nyelvjárással szemben volt meghatározva, és talán kevésbé voltak érzékenyek szociális kötöttségű változatokra. A megállapítás második felét bizonyíthatják a tanúvallomások szövegében előforduló, legalacsonyabb stílusrétegbe tartozó szitokszavak, bár célszerű lenne további vizsgálatokat végezni e tárgyban. Az *ö-zéstől* különböző dialektális jelenségeket vélhetően azért nem (vagy nem olyan következetesen) kerültek, mert nem tartották azokat olyan súlyosan normasértőnek, talán éppen e jelenségek nagyobb földrajzi elterjedtségénél fogva. A normának való megfelelés tehát egyet jelentett számukra a nyelvjárási jelenségek kerülésével. Az *ö-zésnek* ez a stigmatizációja a jogi-közigazgatási regiszterben már előrevetíti a jelenség későbbi sorsát: az *ö-ző* változatok kiszorulását az írásbeliségből, és a szóbeliségre korlátozódó továbbélését. Pedig a kései ómagyar kori szövegek tekintélyes része még *ö-ző* volt, csak hogy akkor az *ö-zés* még nem lehetett stigmatizált jelenség, mivel a beszélőknek alig volt ismerete más területek nyelvhasználatáról, és így nem fedezhették fel nyelvváltozatuk egyedi jellegét. Emiatt nem létezett az egységes norma iránti igény, és így maga az a norma sem, amelyhez a nyelvhasználók viszonyíthattak volna bizonyos beszédtenyeket

Összefoglalva: talán sikerült bemutatni a szociolingvisztikai eljárás alkalmazhatóságát a kiválasztott nyelvtörténeti forráson – természetesen annak korlátaival együtt. A módszer alkalmasnak bizonyult arra, hogy egy „művelt beszélői csoportnak” a szegedi dialektális jelenségekhez és a dialektushoz fűződő viszonyulására nézve vonjunk le következtetéseket. Ezt azon az alapon tudtuk megtenni, hogy összevetettük

bizonyos fonológiai változatoknak a nyelvemlékcsoportban megtalálható előfordulásait a nyelvi pótkompetencia alapján elvárt értékekkel.

Megállapíthattuk, hogy a nyelvi normához való alkalmazkodás mindenekelőtt területek felettségét jelentett a középmagyar kornak vizsgált szakaszában és regisztrálásában. A területi jellegzetességek közül a legjellemzőbbet iktatják ki legkövetkezősebben az írnokok. További alapos szövegvizsgálatoknak kell tisztázniuk milyen normakövetési törekvéseket tapasztalhatunk más nyelvi változók elemzése során, és hogy milyen az írnokok viszonyulása bizonyos szociális kötöttségű változatokhoz.

IRODALOM

- Bárczi Géza 1963: *A magyar nyelv életrajza*, Budapest, Gondolat.
- Bálint Sándor 1957: *Szegedi Szótár I–II*, Budapest, Akadémiai.
- Benkő Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörténet*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bratinka József – Szigeti Ferenc 1991: Szeged város tanácsának első jegyzőkönyve, in Blazovich László szerk.: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVIII*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 95–93.
- Chambers 1996: *Sociolinguistic theory*, Oxford, Blackwell.
- Forgács Tamás 1994: Zárt korpuszok és pótkompetencia, *Néprajz és Nyelvtudomány* 35, 17–23.
- Herman József 1982: Szociolingvisztika és nyelvtörténet, *Magyar Nyelv* 78, 1–8.
- Horger Antal 1933: A magyar nyelvjárások ő-zése, *Népünk és Nyelvünk*, 101–7.
- Inczei Géza 1959: Szeged XVIII. századi nyelvéről, *A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve* I, 33–8.
- Kiss Lajos 1978: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai, Budapest.
- Kontra Miklós 1997: Hol beszélnek a legszebben magyarul? *Magyar Nyelv* 93, 224–32.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998: Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változatában, in Sándor Klára szerk.: *Nyelvi változó – nyelvi változás*, Szeged, JGyTF Kiadó.
- Papp László 1961: *Nyelvjárási és nyelvi norma XVI. századi íródeákjaink gyakorlatában = Nyelvtudományi Értekezések 25. sz.*
- Péter László 1951: Az ő-zés kérdéséhez, *Magyar Nyelvjárások* I, 118–35.
- Tolcsvay Nagy Gábor: *A nyelvi norma – Nyelvtudományi Értekezések 144. sz.*

UNTERSUCHUNG SPÄTMITTELUNGARISCHER SPRACHVARIETÄTEN DURCH VOKALANALYSE

MIKLÓS NÉMETH

Der Aufsatz setzt sich zum Ziel, anhand der Untersuchung eines Sprachdenkmals aus dem ersten Drittel des 18. Jahrhunderts (Protokolle des Stadtrates von Szeged) die diachrone Anwendbarkeit soziolinguistischer Begriffe und Arbeitsverfahren zu zeigen. Die Analyse richtet sich auf die sprachlichen Besonderheiten der von den Stadtschreibern verfassten Texte. Im Mittelpunkt der Untersuchungen stehen Verwendung und Vorkommenshäufigkeit der für die Region charakteristischen dialektalen Spracherscheinungen, um Aussagen über die Einstellung der Stadtschreiber zu den dialektalen Formen machen zu können. Auf Grund einer vor allem für die Region um Szeged charakteristischen dialektalen Erscheinung (in bestimmten Positionen statt *e* ein *ö*-Laut; im Ungarischen „*ő-zés*“ genannt) konnte festgestellt werden, dass die Stadtschreiber von den mundartlichen Erscheinungen bewusst gerade die Auffallendsten zu meiden bestrebt waren. Durch diese Anpassung an die sprachliche Norm steht also der Sprachgebrauch der Stadtschreiber einer überregionalen Sprachvarietät nahe. Durch weitere eingehende Textanalysen könnte auch die Einstellung der Stadtschreiber zu bestimmten sozial gebundenen Sprachvarietäten ermittelt werden.

JELZŐS SZINTAGMÁK AZ ERZA-MORDVIN NYELVBEN

BENCSIK EDIT

Ez a vizsgálat a jelzős szerkezeteknek kizárólag a minőségjelzős csoportjára korlátozódik. A mordvinban a mennyiségjelzős szintagmák tömören úgy jellemezhetők, hogy a számnevek után többes számú névszó áll, a számnév nem ragozódik jelzői szerepben, kivételt képez a comparativusi rag, melynek jelentése 'körülbelül'. Például: *kavtoška ava* 'kb. két nő'. A birtokos jelzős szintagmák néha alaki hasonlóságot mutatnak a minőségjelzős szerkezetekkel, ez abból következik, hogy a leggyakoribb denominális melléknévképző és a genitivusrag közös eredetű (-*ń*), ahogy a finnben is (-*n*).¹ Továbbá a birtokos személyrag jelölése a birtokon nem kötelező, és nem is jellemző, ha a birtokos indeterminált és nem személyes névmás: *učaskań ińe kaźńe* 'a szerencse nagy ajándéka', de: *eřamońt tańšteze* 'az élet íze', *sonze kudozo* 'az ő háza'.

Azokat a jelzős szintagmákat sem vettem figyelembe a vizsgálat során, amelyek melléknévi igenévvel jönnek létre. (Keresztes 1990: 68). Mind az (-*ica*, -*i* képzős) aktív, folyamatos melléknévi igenév, mind a (-*ź* képzős) aktív, befejezett melléknévi igenév, továbbá a (-*viks*, -*ma* képzős) passzív, folyamatos melléknévi igenév megőrzi igei eredetű bővíthetőségét, és bármely igéből képes jelzős szintagmát alkotó melléknévi igenevet képezni.² Például: *čařkodiča pokšta* 'megértő nagypapa', *baņa jonov moliča kudińe* (Tarasova 1996: 32) 'fürdőházhoz hasonlító kis épület'; *šanžavoń kočts ponavož kememanok* (Išutkin 1994: 32) 'pókhálóvá fonódott hitünk'. A Keresztesnél -*viks* alakban megadott képzőt Mészáros Edit (tovább bontva) -*v*- deverbális igeképzővel ellátott igékhez járuló -*iks* deverbális névszóképzőként különbözteti meg (Keresztes 1990: 67, Mészáros 1998: 59). Az így képzett igenevek melléknévvé válhatnak: *sodaviks jan* (Tarasova 1996: 83) '(ismerős) jól ismert ösvény', *eřaviks kevksťema* '(kellő) fontos kérdés'. A -*mo*, -*ma* (-*me*) képzős, folyamatos, szenvedő melléknévi igenév jelzőként állhat jelöletlenül: pl. *viřste liřema ki* (Tarasova 1996: 39) 'az erdőből kivezető út', ill. -*ń* melléknévképzővel ellátva; pl.: *řormadomań keďjonskt* (Mosin 1996: 125) 'írószerek'. Megjegyzendő, hogy a két alak nem egyenértékű, hiszen más típusú szerkezetet rejtene: az elsőt megadhatjuk úgy is, hogy *az út*, *ami kivezet*, míg a másikat: *segédeszköz*, *amivel írnak*. Tehát a két igenévi jelző alaptagjának tematikus szerepe eltérő.

Igéből melléknévet létrehozó képző több is van, de az ősi képzők elhomályosulásának eredményeként a mai nyelvérzék ezeket már nem érzékeli. Képzős alakok szembeállításával a következő alakokból kimutatható a -*ko*, -*ke* melléknévképző és egy

¹A magyar nyelvben is felfedezhető ez a kapcsolat: „A valahová tartozást jelölő -i képzős melléknévi jelző olykor a birtokos jelzővel rokon szerepű; vö. az erdei csend ~ az erdő csendje (Rácz 1968: 338)”.

²Az agens participium (-*vi*, -*viř*) használatára példa: *Petań lovnovi kniga* 'a Petya által olvasott könyv'. Tagadó alakot alany nélkül lehet találni: *apak lovno kniga* 'nem olvasott könyv'. Vecsernyés Ildikó vizsgálja a melléknévi igenevek, igenévi szerkezetek használatát, ill. azok felcserélhetőségét vonatkozó mellékmondatokkal (Vecsernyés 1996: 287–289).

passzív szótő: *koške* 'száraz' melléknév a *koškems* 'szárad', *koštams* 'szárít' ige alapján a *koš-* tő vagy pl. *načko* 'nedves, nyirkos; nedvesség, nyirkosság', *načtoms* 'megnedvesít, benedvesít, beázta' (*nač-*).

A tanulmány elsődleges célja azon minőségjelzős szintagmák áttekintése, amelyekben a meghatározó tag főnév vagy denominális képzővel létrejött melléknév vagy igéből képzett, lexikalizálódott melléknév.

„A melléknév ([nomen] adiectivum) főnévvel megnevezhető személyek, dolgok vagy fogalmak tulajdonságát jelöli; egy főnévvel megnevezett dolognak valami fogalmi jegyét emeli ki, nevezi meg, tehát a főnévhez képest járulékos fogalmat megnevező szó. [...] A melléknév lehet tőszó, képzett vagy összetett szó.” (Rácz 1968: 34.) A melléknév a mondatban általában minőségjelző, ritkábban értelmező jelző, névszói állítmány. (Főnevesülve bármely főnévként kifejezhető mondatrész lehet.) Alkalmilag használhatunk más szófajú szavakat is melléknévként. A magyar nyelvben ma ritka az olyan szerkezet, amelyben melléknévi szerepben, azaz a jelzős szintagma meghatározó tagjaként főnév áll: például *ajándék könyv*, *gyermek király* stb.³ Ezek a példák viszont ugyanabba a típusba tartoznak, amiről az erza-mordvin kapcsán beszélünk kell.⁴ Nyelvérzékünk ezekben az esetekben egybeírást javasolna annak a gyakorlatnak megfelelően, hogy ilyenkor gyakran inkább összetett szavakat vagy melléknévképzővel ellátott alakokat használunk: A *šta pokol'ne* / *štañi pokol'ne* (Tarasova 1996: 29) 'viaszcsomócska' példák a látszat ellenére azt mutatják, hogy nagyjából ugyanez történik a mordvin nyelv(ek)ben.

A jelzői funkciójú szóösszetételek és a jelzős szerkezetek megkülönböztetése nem mindig könnyű feladat. A magyar helyesírás szerint az anyagnévi jelzőt, ha egyszerű szó, egybeírjuk a nem összetett főnevekkel: pl. *fakanál* (A magyar helyesírás szabályai 1985: 47). A minőségjelzős összetételeket egybeírjuk jelentésváltozás nélkül a szokás miatt bizonyos esetekben: pl. *fiatakorú*. De a különírást megtartjuk az *-i*, *-beli*, *-s*, *-ú/-ű*, *-jú/-jű*, *-nyi* képzős alakokban: pl. *fehér virágú*. Összetett szavak esetén az alkotóelemek egybeírásával érzékeltetjük, hogy a két szó kapcsolatának jelentése több, vagy más, mint a tagok jelentésének összege. Ha egy raggal jelölhető különírt szókapcsolat elemei rag nélkül állnak együtt, szintén egybeírt összetett szót alkotnak: pl. *faluvég* (Rácz 1968: 41).

Az erza szóösszetételek vizsgálatával sok tanulmány foglalkozik, jelzős szintagmákkal kapcsolatos kérdések azonban – tudomásom szerint – eddig csak általános nyelvészeti munkákban kerültek elő. Az erzában és moksában előforduló jelzős szerkezetek áttekintéséhez viszont először a szóösszetételeket kell megvizsgálunk.

Feoktistov az erza és a moksa nyelvben gyakori ún. bahuvríhi típusú szóösszetételt a következő modellel írta le (Feoktistov 1996: 19):

melléknév	+	jelzői funkcióban álló főnév	+	főnév
		rész		egész
<i>ašo</i>		<i>sakal</i>		<i>ašine</i>
'fehér'		szakáll(ú)		apóka'

³Ritkán ragos igealakot is találunk ilyen szerepben: pl. *tedd ide-tedd oda legény*.

⁴A *róka lelkű*, *kutya hideg*, *tanár úr* típusú szerkezeteket nem sorolom ide.

A jelzői funkciójú főnév leggyakrabban jelöletlenül (abszolút alakban) áll, ritkábban inessivusi raggal ellátva, pl. *kolmo práso alaša* 'háromfej(ü) ló'. Feoktistov a fenti cikkében felhívja a figyelmet egy olyan tendenciára, amely a háromtagú összetételek számbeli csökkenéséhez, kéttagúra való redukálódásához vezet. Ilyenkor a harmadik tag eltűnik, jelentése az összetétel részévé válik (tkp. metonímia jön létre), és helyesírása megváltozik: *kuvaka kel' lomaň* = *kuvakakeľ* (hosszú nyelv(ü) ember; hosszún nyelv) 'pletykás ember' (Feoktistov 1996: 20). A háromtagú szerkezet azonban ma is gyakori mind a hétköznapi, mind a szépirodalmi nyelv szövegeiben.

A szóösszetételek és a jelzős szerkezetek kapcsolatát két egymást metsző halmazként is felfoghatjuk. A helyesírásnak támpontot kellene nyújtania a két csoport elemeinek elkülönítésében. Az erza és moksa kifejezések helyesírásának alapelveit tartalmazó kiskönyv⁵ sajnos bővelkedik hibákban, ellentmondásokban. Például a *teš'ev čokš'ne* 'csillagos este' kifejezést a külön írandó szóösszetételek közé sorolja. Ez azonban nyilvánvalóan jelzős szintagma, mint ahogy a *maňej teš'ev ve* 'derült, csillagos éj' is, ahol a -v melléknévképző jelöli a szófajváltást, a szerkezet jelentése pedig a tagok jelentésének összege, nincs szóösszetételekre jellemző jelentéstöbblet. A mordvin nyelvészek egyetértenek abban, hogy a szóösszetételnek minősíthetőség kritériuma: 1. jelentésmódosulás; 2. alakmódosulás, pl. jelölt hasonulás *ved'gev* (*ved'* + *kev* 'víz + kö') 'malomkő'; 3. jelöletlen (abszolút) alak, *oš kunška* 'városközpont'. A második és a harmadik nem törvényszerű, de jellemző.

A jelzős szerkezet és az összetétel elkülönítése egyszerű és egyértelmű lenne, ha az összetételeket mindig egybeírnák, ill. ha a jelzőt is egyeztetnék a szerkezet alaptagját alkotó főnévvel, mint például a finnben és az esetek többségében az észtben is. De egyik sem jellemző a mordvin nyelv(ek)re. Ugyanakkor a jelöletlenség sem jellemző kizárólagosan a szóösszetételekre. A genitivusi eredetű -*ň* denominális melléknévképző szerepelhet szóösszetétel első elemében pl. *babaň peš'te* (nagyamama diója) 'fityisz', ill. jelzős szintagma első tagjában pl. *kižeň č'i* 'nyári nap'.⁶

A szófajváltoztató képzők gazdagsága nemcsak a kifejezhető jelentések árnyalását teszi lehetővé, hanem általuk a szavak szintaktikai szerepe is láthatóvá válik. A melléknévképzők rendszerének jó áttekintését nyújtja az 1962-ben megjelent mordvin nyelvtan (Koljadenkov–Zavodova 1962: 187–196). Az 1980-as kiadású mordvin nyelvtanban az erza és a moksa képzők keverednek, csak a példákból lehet kikövetkeztetni, hogy hangalaki variánsokról van-e szó, vagy ugyanazon képző erza, ill. moksa megfelelőiről (Cygankin 1980: 111–115). Így kellene helyesen szerepelnie: pl. E md -*do*, -*da*, M md -*da*: E *panžado* / M *panžada* '(nyitva, nyitott', E *čopoda* / M *šobda* 'sötét'.

A melléknévképzők közül leggyakrabban a genitivusi eredetű -*ň* képzőt használják, ill. a -*v*, -*j* képzőt, amelyek többnyire egymást kizáró variánsok.⁷ Ezek produktív képzők, elméletileg bármely tetszőleges főnévhez hozzákapszolhatók. Használatuk pedig (elméletben) jól elkülönül.

⁵Aljoškina R. A. ? Buzakova R. N. – Cygankin, D. V. szerk. 1995: *Erzjan' kel'se sjormadoman', kortaman', punktuacijan' luvine*, Saransk, Krasnyj Okt'jabr'.

⁶Az új helyesírás az összetett szavak egybeírását írja elő, a gyakorlat azonban nagyon ingadozó tendenciát mutat.

⁷Csak egy-két példát találunk arra, hogy ugyanabból a töből képezhetjük a -*v* és a -*j* képzős alakot is; pl. *pit'ne* 'ár, érték', *pit'nej* = *pit'nev* 'drága, értékes'.

Az *-ń* képző magyar megfelelője az *-i* képző, vagy jelöletlen szóösszetétel, származást, valamiből eredést fejez ki pl. *keveń palmańe* (Tarasova 1996: 47, 51) 'köoszlop', *keveń moda* (Tarasova 1996: 42) 'köföld'.⁸ A jelöletlen alak és az *-ń* képzős alak ugyanazt fejezik ki, tulajdonképpen szabad variánsok: *śivel' jam* = *śiveleń jam* 'húsleves'.

A *-v*, *-j* képzőt *-s/-os/-es/-ös* (nomen possessoris) képzővel fordítjuk; valamivel való ellátottságot fejez ki pl. *kevev ľiśma* (Serebrennikov – Buzakova – Mosin 1993: 244) 'köves forrás; forrás, amelyben sok kő van'; *lovov ki* 'havas út'.

A képzőkön kívül a határozóragok is részt vesznek a mellénevek képzésében, ill. jelzős szintagmák létrehozásában. Ezeket ilyen esetekben akár képzőnek is tekinthetnénk. A comparativusi rag hasonlítást fejez ki, bármely főnévhez kapcsolható; pl. *avaśka ľejter* (anyányi; anyához hasonló; akkora, mint egy anya) 'kész nő (a) lány'. Abessivusragos (*-tomo*, *-ľeme*, *-vtomo*, *-vľeme*) főnév, ahogy más nyelvekben is – a magyarban fosztóképzővel ellátott névszó és ige egyaránt – állhat jelzőként. Például: *ejkakśtomo śemija* 'gyermektelen család', *śaltomo jam* 'sótlan leves' stb.

Ritkán inessivusragos alakkal ellátott főnév is állhat jelzői szerepben – pl. *erva kodamo ľusso ćeća* (Tarasova 1996: 65) '(mindenféle színben / -nel) sokszínű virág' –, ahogy a Feoktistov által tárgyalt bahuvrihi szóösszetételekben már láttuk: *kolmo praso alaśa* ('háromfejben / -jel) háromfejű ló'. Az inessivusrag elsődleges (*Hol?* kérdésre felelő, belső) helyhatározói jelentésén túl eszközhatározói jelentést is hordoz.⁹

Tagadószóval alkotott jelzős szintagmákra is sok példát találunk: *apak ućo inźet* 'váratlan vendégek'. Nagyon gyakori az enyhítő (eufemisztikus) szerkezet, amikor tagadószóval és pozitív jelentésű szóval fejeznek ki többé-kevésbé negatív minősítést *a pokśke tolne* (Tarasova 1996: 54) 'kis (nem nagyocska) tüzezske', *a pokś kudińe* '(nem nagy) kis házikó', *a od lomań* 'idős (nem fiatal) ember'. A helyesírás ingadozó, időnként a tagadószt egybeírják a melléknévvvel:¹⁰ *a paro vajgelśe* (Tarasova 1996: 57) 'kellemetlen (nem jó) hangon', *aparo joźo* (Tarasova 1996: 38) 'rossz (nem jó) hangulat'.

Látható, hogy a mordvin nyelv(ek) gazdag(ok) melléknévképzőkben és egyéb jelzői funkcióra alkamassá tevő nyelvi eszközökben. Ugyanakkor azt figyelhetjük meg, hogy jelzős szintagmák meghatározó tagjaként gyakran jelöletlen (abszolút alakban álló) főnevek találhatók.

Feoktistov szerint¹¹ a mordvin nyelvekben bahuvrihi típusú összetételt megkötések nélkül hozhatunk létre testrészekre utaló kifejezésből. Ez a pars pro toto jellegéből adódik. Ugyanis a jelzői funkciójú főnév mindig az alaptagként álló főnév valamely (jellemző) részét nevezi meg. Például: *ľembe śedej lomań* 'melegszív(ü) ember', *śeń śelme ľejter* 'kék szem(ü) lány', *pokś sakal Jaksamaľa* 'nagy szakáll(ü) (Fagyapó) Télapó'. És ez a szerkezet nemcsak akkor használható, ha emberre utalunk vele: pl. *kuvaka oźa panar* 'hosszú ujj(ü) ing'.

Cygankin az ilyen típusú megkövült szókapcsolatokat nem tekinti sem frazeologizmusoknak, sem összetételeknek. Olyan szó szerkezeteknek veszi őket, amelyben minden elem megtartja a saját jelentését. Együtt mégis valamilyen tágabb jelentést

⁸A példa furcsaságát az okozza, hogy meséből vett részlet.

⁹Pl. *Aviobusso ardan*. 'Autóbuszal utazom.'

¹⁰A helyesírási útmutató külön részben nem tárgyalja, de a felsorolt példamondatokban előforduló tagadószóval létrehozott jelzőket különírvá közli (Aljoškina – Buzakova – Cygankin 1995: 52).

¹¹Szöbéli közlése alapján.

tudnak kifejezni.¹² Például: *kuvaka sudo čora* 'hosszú orr(ú) férfi', *kuvaka rungo tejtér* '(hosszú test/ű) nyúlánk lány'.

A háromtagú szókapcsolatokat vizsgálva a következő lehetőségeket kell számba vennünk ugyanannak a jelentésnek a kifejezésére.¹³

a)	lágú ízű bor	
	<i>čev'te tańśt' vina</i>	jelöletlen / abszolút alak
	<i>čev'te tańśt'eń vina</i>	-ń melléknévképzős alak
	<i>čev'te tańśt' marto vina</i>	eszközhatározói funkciójú névutóval ellátott alak
b)	finom illatú kölni	
	<i>tań'tej čine ođekolon</i>	jelöletlen / abszolút alak
	<i>tań'tej čineń ođekolon</i>	-ń melléknévképzős alak
	<i>tań'tej čine marto ođekolon</i>	eszközhatározói funkciójú névutóval ellátott alak

Az erza–orosz szótárban (Serebrennikov – Buzakova – Mosin 1993) a következő kifejezéseket találjuk: *tań'tej čine čéčaka* 'finom illat(ú) virág', *tań'tej čine košt* '(finom) jó illat(ú) levegő'. Látjuk, hogy képző nélküli, ill. képzős alakban is egyaránt előfordulhat, továbbá a *marto* '-val, -vel' jelentésű névutós szerkezet segítségével is létrejöhet jelzős szintagma.

Az eszközhatározói *marto* névutóval létrejött jelzős szintagma nagyon gyakori mind a beszélt, mind a köznyelvben. Nyilvánvaló, hogy a megfelelő orosz szerkezet tükröfordításából alakulhatott ki. A szórend azonban megváltozik az erza nyelvben, és a névutós szerkezet jelzői pozícióba (a főnévi alaptag elé) kerül. Gyakorisága nem igazolja szükségességét. Ugyanis mindig átalakítható, helyettesíthető más megoldással a jelentés bármiféle csorbítása nélkül. Például: *šivel' marto p'aka* = *šivel' p'aka* 'húsos pirog', *tabak marto bankińe* = *tabak bankińe* 'dohányosdoboz', *kuvaka oža marto panar* = *kuvaka oža panar* 'hosszú ujj(ú) ing'. A felsorolt szerkezetek között különbséget csak stilisztikai szinten fedezhetünk fel: az első (bahuvrihi típusú szóösszetétel) választékosabb, irodalmibb. Ezt nem is furcsálhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy ez a megoldás sokkal archaikusabb, míg második tulajdonképpen nemcsak újszerű, de lényegében idegen is.

Két valójában összefüggő dolog könnyítette meg ennek a szerkezetnek a bekezdését az erza-mordvin nyelvbe: Már volt arról szó, hogy inessivusraggal is láthatnak el jelzői szerepben álló főnevet: pl. *er'va kodamo t'usso čéča* (Tarasova 1996: 65) '(mindenféle színben) sokszínű virág'. Ugyanilyen funkcióban néhány jelzős szerkezetben a *potso* '-ban, -ben, belsejében' jelentésű névutó áll. Az inessivusi alakot (a másodlagos, eszközhatározói jelentése érvényesülésekor) könnyen felválthatta orosz nyelvi hatásra a *marto* névutós szerkezet. Például: *čil'dordiča tešte potso / marto meńel* 'ragyogó csillaggal (teli) ég'. Később pedig az erőteljes befolyás hatására a *marto* névutó olyan szerkezetekben is elterjedhetett, ahol korábban a *potso* névutó nem

¹²Szóbeli közlése alapján.

¹³A tesztelt adatközlők (anyanyelvi kompetenciával rendelkező erza-mordvin hallgatók és oktatók) nem találtak különbséget a fenti variánsok, ill. a következő megoldások között: *čev'te tań'tej vina* (-j melléknévképzős alak) 'lágú, ízes bor'; *tań'tej čineń ođekolon* (-v melléknévképzős alak) 'finom, szagos parfüm'. Vesszők alkalmazását sem látták indokoltnak a két jelző között.

szerepelt: pl. *a peŋiċa ŧeċej marto lomaŋ* (Tarasova 1996: 65) '(nem félő szívvel) bátor szívű ember'. Vö. *ŧembe ŧeċej lomaŋ* 'melegszív(ű) ember'.

A mordvin nyelv(ek)ben több jelző esetén a jelzők közé nem mindig tesznek vesszőt.¹⁴ Például: *Son ulŋeŧ sakalov mazij ŧejŧeŋ veċkiċa od ċora* (Cygankin szóbeli példája). 'Szakállas, szép lányt szerető fiatalember volt.' A szerkezet nem érthető félre vessző alkalmazása nélkül sem, mivel azt a szórend egyértelművé teszi.

<i>mazij ŧejŧeŋ veċkiċa od ċora</i>	≠	<i>ŧejŧeŋ veċkiċa mazij od ċora</i>
'szép lányokat szerető fiatalember'		'lányokat szerető, szép fiatalember'
<i>ċil'dordiċa ŧeŧŧev meŋel'</i>	≠	<i>ŧeŧŧev ċil'dordiċa meŋel'</i>
'ragyogó csillagokkal teli ég'		'csillagos, ragyogó ég'

A szépirodalmi szövegekben az írói szabadsághoz természetesen hozzátartozik, hogy az írók és a költők saját elképzelésük szerint élhetnek a vesszők alkalmazásával. Például: *uŧ ŧardoċak a ŧuvtovi, koda ŧeŧŧe valdo, mazij, keŋarksov ŧeċej joŧomaŋamo* (Kljuċagin 1997: 63) 'már sohasem lehet elfelejteni a legfényesebb, legszebb, legboldogabb szívbeli érzést'.

Sajnálatos tény, hogy a mordvin diákok fordításkor mindig először oroszul gondolkodnak, és ehhez keresnek megfelelő szerkezetet, ami azonban nem feltétlenül illik a mordvin nyelv(ek) természetéhez. Kíváncsú lenne az orosz nyelv kiiktatása mind a fordítási, mind a szövegalkotási folyamatból. Valószínű, hogy ilyen módon a *marto* névutóval létrejövő jelzős szintagmák száma is jelentősen csökkenne.

Más finnugor nyelvekben a jelzős szerkezeteket legtöbbször képzett szavak segítségével hozzák létre. Mind a magyar nyelvben (-i, -beli, -s/-os/-es/-ös, -ű/-ű/-jú/-jű), mind a finnben (-lainen/-läinen, -llinen, -inen) vannak olyan denominális melléknév-képzők, amelyekkel egy tetszőleges főnevet ellátva jelzői funkcióban használható melléknévet kaphatunk. Az észet nyelvben megtaláljuk az említett finn képzők megfelelőit (-lane / -line, -ine), ugyanakkor az eszközhatározói funkciójú -ga esetrag is részt vehet jelzős szintagma kialakításában. A képzős és a ragos szerkezet jelentése olykor teljesen megegyezik: *külma veeline järv* = *külma veega järv* 'hideg vízű tó'. De a képzős alak utalhat állandó tulajdonságra, a ragos alak pedig átmeneti, ideiglenes sajátossággal való ellátottságra: *sinisilmne poiss* 'kék szemű fiú', *sinise silmaga poiss* '(kék szemmel fiú) fiú, akinek kék folt van a szemén'.

Az erza-mordvin nyelv fejlődési tendenciája a jelöltség felé halad, az archaikus *veŧe pe* 'falú vége' (jelöletlen) alakot kezdi kiszorítani a *veŧeŋ pe* képzős változat. Talán ugyanez a tendencia engedi terjedni az orosz nyelvből átvett eszközhatározói jelentésű névutós megoldás terjedését azokban az esetekben, ahol a képzős (vagy ragos) alak létrehozására az egyre gyengébbé váló nyelvérzék nem bátorít.

¹⁴ Az új mordvin helyesírás helyesírás szerint (a magyar szabályokhoz hasonlóan) halmozott mondatrészek közé, ill. azonos szinten levő jelzők közé kell vesszőt tenni: *maŋej, ŧembe ċi* 'derült, meleg nap'. (Aljoŧkina – Buzakova – Cygankin 1995: 51 d). A jelzők halmozását azonban igyekeznek elkerülni hátravetett jelzőkkel vagy predikatív szerkezettel.

IRODALOM

- Aljoškina, R. A. – R. N. Buzakova – D. V. Cygankin szerk. 1995: *Erzjaň kel'se sjorma-domaň, kortamaň, punktuacijaň luvtne*, Saransk, Krasnyj Okt'jabr'.
- A magyar helyesírás szabályai, 1985; 11. kiadás, Budapest, Akadémiai.
- Beke Ödön 1913: A finnugor szóösszetételhez, *Nyelvtudományi közlemények* 42, Budapest, Magyar tudományos Akadémia, 345–426.
- Cygankin, D. V. szerk. 1980: *Grammatika mordovskih jazykov*, Saransk, Mordovskij Gosudarstvennij Universitet.
- 1981: *Slovoobrazovanije v mordovskih jazykah*, Saransk.
- Feoktistov, A. P. 1996: Strukturnye tipy i semantičeskie obertony kompozit i etimologičeskih figur, *CIFU 8 (Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum)* 1, Jyväskylä, 19–22.
- Išutkin, N. I. 1994: *Teštev mastor, Stihť, parodijat*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Ključagin, P. 1997: *Cjokoňka*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Koljadenkov M. N. – R. A. Zavodova szerk. 1962: *Grammatika mordivskih (mokšan-kogo i erzjanskogo) jazykov I: Fonetika i morfologija*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Mészáros Edit 1998: *Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középfeladókknak*, Marija Imajkina közreműködésével és anyagainak részbeni felhasználásával, Szeged JATEPress.
- Mészáros Edit – Širmankina Raisa 1999: *Erza-mordvin–magyar szótár = Studia uralo-altaica* 8, Szeged, JATE Finnugor Tanszék.
- Mosin, M. V. 1990: Integracionnye javlenija v processe slovoobrazovanija v mordovskih jazykah, *CIFU 7 (Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum)* 3C, 55–60.
- 1996: Variirovanije slovoobrozovatelnyh suffiksov v erzjanskom jazyke, *CIFU 8 (Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum)* 5, 124–126.
- Serebrennikov, B. A. – R. N. Buzakova – M. V. Mosin 1993: *Erzjaň–ruzoň valks*, Moskva, „Russkij jazyk”, „Digora”.
- Rácz Endre szerk. 1968: *A mai magyar nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Tarasova, Marija 1996: *Psakaň jovkst*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Vecsernyés Ildikó 1996: A mordvin participiumok és vonatkozó mellékmondatok viszonyáról, in Mészáros Edit szerk. *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*, Szeged, JATE Finnugor Tanszék, 287–289.

ADJECTIVAL PHRASES IN ERZA-MORDVIN

BENCNIK EDIT

Formally, adjectives in an adjectival phrase may be simple, compound or derivative. Derivative adjectives are most often formed from nouns or verbs. Participles retain their verbal characteristics when they function as adjectives in Erza-Mordvin, too. Most interesting is the fact that deriving adjectives from nouns are not the only way to put a noun into an adjectival position.

In fact, in many cases it is very difficult to tell apart compound words and adjectival phrases because compounds can be written separately according to Mordvin orthography and there is no congruence between the premodifier adjective and the modified noun. Adjectival phrases and compound constructions may convey the same meaning, in other cases different ones.

Three-member constructions, named by A. P. Feoktistov as *bahuvrihi* compounds, have been used long. They are formed with a simple adjective and a noun in absolute form (without any suffixes) functioning as an adjective to a noun. Their use is mainly restricted to expressions in which the first noun refers to a certain part of the whole expressed by the second noun. E.g. *ašo lopa čuvto* 'white-leaf(ed) tree'.

According to Feoktistov, nouns functioning as adjectives in these compounds can also have an inessive suffix. On the basis of a lot of examples, we can assume that the inessive suffix may function as a denominal adjectival derivative suffix creating an adjectival phrase (or an adjectival compound). E.g. *kolmo p'aso alaša* 'three-headed horse'. The inessive suffix has different meanings: 'in' or 'with'. So we can translate the above mentioned example as 'a horse with three heads'. When an attributive adjective expresses a distinguishing, qualifying feature of the head noun, the phrase contains a simple or derivative adjective. The most frequent denominal adjectival derivative suffix is *-ń*, originally a genitive case suffix. E.g. *vejseń tev* 'common business, work', *ejkakš pingeń on* 'childhood dream'.

There is a strong analogical influence that gradually changes old analytic forms into morphologically marked constructions. Native speakers tend to start using *veleń pe* 'end of the village' instead of the more archaic *vele pe* construction. This tendency is strengthened by the universal fact that free word order requires more suffixes referring to syntactical functions.

Under Russian influence, adjectival phrases have been lately constructed with the help of the instrumental postposition. The use of the word *marto* in adjectival phrases has recently become quite general. But in most cases it may be substituted by another construction.

PORTRÉ GYÖRKE JÓZSEFRŐL

HAJDÚ PÉTER

A szemüveg mögül reánk irányuló fürkész tekintet, a lankásan nyúlt ornyereg, a magas homlok, az áll alatt kiugró pajzsporc, a nyurga férfi derűs arcvonásai olyan személyiségjegyeket jelenítenek meg, amelyekből a képen látható egyén intelligenciájára, megismerést kereső szabad szellemére következtethetünk. Ez a kép és ez a benyomás az én generációm emlékezetében maradandóan él, az utókor számára azonban alighanem ismeretlen. Tudtommal az itt közölt fénykép az egyetlen olyan dokumentum, amelyet születésének 90. és halálának 50. évfordulóján sikerült egy hajdani nekrológból reprodukáltatni (Tolnai 1946) s melyet itt újra közlünk a ma már nagyszámú nyelvész pályatársainkra való tekintettel, akik őt személyesen nem ismerhették és egyben szeretnénk megismertetni

őket azokkal a munkákkal, szándékokkal, melyeket ez a kiváló ember és tudós annaki-dején föl vállalt. E feladattal régóta adósa vagyok: sok évtized elmúltával változatlan intenzitással érzem tevékenységemben e kiváló tanár szellemi jelenlétét, hiszen – ezt barátaim, tanítványaim egyaránt tudják – mindig is őt vallottam egyetemi életem és későbbi pályaalakulásom során példaképemnek, mesteremnek.

Emlékét felelevenítendő álljon itt néhány száraz életrajzi adalék. Györke – eredetileg Georgovits – József 1906. december 21-én született Celldömölkön. Ifjúságáról közelebbi ismereteink nincsenek. Tény azonban, hogy szülőhelyéhez erős és meghatározó érzelmi szálak fűzték. Erre utal pl. az az érdeklődés, amellyel proszemináriumi óráin a 'vazsi' diákok munkáját figyelte. Az első órán történő ismerkedés során mindenkit kifaggatott arról, hol született, hol járta iskoláit, mik a tervei és minduntalan

tapasztaltuk, hogy a dunántúli – s mindenekelőtt a délnyugat-dunántúli – fiataloknak különösen örült: protekciójuk nem volt ugyan nála, sőt szigorúbban számonkérte tőlük a feladatot, a munkát.

Egyetemi tanulmányait a pécsi egyetemen folytatta Zolnai Gyula irányításával, nála doktorált, s értekezése – még eredeti nevén – 1930-ban jelent meg *Vogul jelzős szerkezetek* címen Pécsen. Zolnaihoz a „jóságos, mindig igazságos” professzorhoz való ragaszkodásáról meggyőződhetünk abban a jubileumi cikkben, melyet Zolnai 80. születésnapjára írt (Györke 1942a). Tanulmányainak befejezése után 1930-ban ő lett az első magyar ösztöndíjas a tartui egyetemen, s 1931 januárjától a magyar lektori állást is megkapta (az 1928-ban hazatért Virányi Elemér utódaként). Ezzel egyidejűleg időlegesen ellátta a Csekey István jogászprofesszor által alapított Institutum Litterarum Hungaricum Universitatis Tartuensis nevű intézmény irányítását, ill. szerkesztette 1935–1936-ban a *Bibliotheca Hungarico-Estica* c. kiadványt. Tartuból több kisebb-nagyobb tanulmánnyal és egy észt feleséggel (Ellu Vask, 1906–1981) tért haza 1936 végén. (l. Seilenthal 1977: 186–7).

Hazatérte után Györke beosztott középiskolai tanárként könyvtárosi álláshoz jutott az Országos Széchényi Könyvtárban és rövidesen (1941-ben) előlépett az akkor előkelőnek minősülő alkönyvtárnoki státusba. Publikációs tevékenységét a magyar nyelvészetre is kiterjesztve változatlanul tovább folytatta, úgy hogy már 1940-ben régi és újabb cikkei alapján őt jutalmazta meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Szinnyei József, Melich János és Pais Dezső előterjesztése alapján, l. MNy 37 /1941/ 60–61.) a Szily díjjal, 1942-ben pedig egyetemi magántanári képesítést szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen „uráli szóképzés és szóragozástan” tárgykörből. Ezzel egyidőben, sőt ezt megelőzően proszemináriumvezetőként mb. előadója volt a Finnugor tanszéknek; utóbbi funkciójában mi már első éves korunkban (1941) találkoztunk vele, s a két proszemináriumvezető közül őt kedveltük jobban; hallgatósága tekintélyes volt s óráin állandóan tapasztaltuk azt, hogy jó légkört teremtett, szívélyes kapcsolatot tartott diákjaival, az elvont nyelvészeti témákat hangulatos, szellemes, néha éppenséggel ironikus megjegyzésekkel fűszerezve tálalta s kérte számon. Közvetlensége miatt is értetlenül hallgattam egy merevebb kortársának (és riválisának) azt a kérdés formájában hozzám intézett véleményét, hogy hallomása szerint Györke nem jó pedagógus. A kérdést – mint mindkettőnek a hallgatója – nem tartottam éppenséggel eleágnsnak és kénytelen voltam cáfolni.

Magántanári óráit az 1943. tanévtől kezdte el tartani; 1943 tavaszán „Tő, képző, rag funkciója az uráli nyelvekben” és „Észt szóképzéstan” címen tartott órákat, az év őszén pedig „Jurák szóragozástan” című előadásait hallgathattuk. 1944 őszére „Fejezetek az uráli szóképzéstan köréből” címen meghirdetett előadássorozatát éppencsak megkezdhette, az első 2 órát tartotta meg, de azután e félév folyamán a hadi helyzet következtében az egyetemi élet szünetelt.

Györkéék akkoriban a jelenlegi Pollack Mihály téren, a Nemzeti Múzeum mögötti Esterházy palotában laktak, de Budapest ostroma idején – az intézmény egyéb tisztviselőivel, több közéleti személlyel és külföldi állampolgárral egyetemben – a Magyar Nemzeti Múzeum pincéjében leltek menedékre. Erről az időszakról, ill. annak egy részéről, jó képet ad Fettich Nándor naplója (l. Bándiné 1996, ill. erre reagálva Hajdú 1996). Fettich visszaemlékezéséből kiderül, hogy 1945 február elején Györkének adta át azt az irányító-szervező munkát, melyet addig ő látott el az orosz megszállást követően a múzeum gyűjteményeinek megóvása érdekében. E döntésben nyilván

szerepe volt Györke orosz tudásának és jó szervező, ill. kommunikációs képességének. Ebben a kontextusban érthető, hogy az ostromot követő konszolidálás hónapjaiban Györke egyre előrébb ment a ranglétrán: 1945 áprilisában megbízták a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsosi posztjával, majd a főigazgatói értekezlet 1945. május 9-én a tanácsosi funkció megtartása mellett megbízta az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói teendőinek ellátásával is (ekkoriban ugyanis a nemzeti múzeumi szervezet irányítását az oda tartozó országos múzeumok /OSzK, Történeti Múzeum, Szépművészeti, Iparművészeti, Néprajzi, Természettudományi Múzeum és az Országos Levéltár/ főigazgatóinak értekezlete látta el, s e testület határozatainak végrehajtását egy kis iroda végezte az elnöki tanácsos vezetésével). A végleges főigazgatói kinevezés a Teleki Géza vezetése alatt álló Vallás- és Közoktatási Minisztérium határozatával 1945. június 7-én kelt s ezzel elnöki tanácsosi feladata megszűnt (utóda e funkcióban Tolnai Gábor lett). Ennek az évnek a tavasza jelentős tudományos sikert is hozott számára: a Magyar Tudományos Akadémia szokásos májusi közgyűlésén akadémiai levelező taggá választotta (ajánlói Zsirai Miklós, Laziczius Gyula, Pais Dezső, Kniezsa István, Németh Gyula és Sági István voltak).

A Nemzet Könyvtárának igazgatójaként Györke világos programot adott: helyre kellett állítani a könyvtári osztályok folyamatos működését, szolgáltatásait (ez már 45 telére lényegében megtörtént), egyszersmind jeles hagyományok követéseképpen szorgalmazta azt is, hogy a kiválóan képzett könyvtárosi gárdába épüljön be egy főleg a humán tudományágakat művelő – lehetőleg fiatalabb – könyvtárnoki csoport is, amely az intézmény tudományos súlyát növelheti. Ezt a célt határozott intézkedésekkel megkezdte, s e hagyatékot halála után utódai közül Tolnai Gábor és Varjas Béla is folytatták. Ekkor került pl. az OSzK állományába Szauder József, Lakó György, Gerézdí Rabán, Király Péter, később Nyilasi Vilma, Tarnai Andor, Major Jenő, Windisch Éva, Soltész Zoltánné, Busa Margit vagy a költő Jékely Zoltán. Ebbe a csoportba tartoztam én is; bölcsészdoktori szigorlatom után Györke biztatására 1945. július 28-án kérelmeztem gyakornoki alkalmazásomat, még mint a báró Eötvös József Collegium tagja. Ez július 31-én megérkezett és augusztus 9-én már főigazgatói megbízással munkához láthattam. A hivatalos miniszteri kinevezés (II. osztályú könyvtári segédőrré) november 5-én kelt. /Meg kell jegyeznem, hogy e program során idősebb kollégák is kerültek a könyvtárhoz, pl. Szimonidesz Lajos vallás-filozófus, aki később tábornoki rangban tábori püspök lett, és Hajdú Algernon László, aki t. igazgatói címmel létrehozta a Színház-történeti Gyűjteményt, függetlenül attól, hogy angol rokonságától kellemetlen köszvényt kapott örökségbe; de ide sorolható az árpádházi királyi család leszármazottja, gróf Crouy-Chanel Péter, akit külügyi szolgálatból helyeztek hozzánk./

Az OSzK kb. 1947–48-ig irigylésreméltó munkahely volt. A hivatalban töltendő idő meghatározása eléggé rugalmas volt: ha jól emlékszem 9-től kb. 14 óráig tartott a szolgálat. Volt, aki hazament, de a tudományos érdeklődésű kollégák – ha más dolguk nem volt – jobbára délután is benn maradtak az intézményben, hogy kihasználhassák azokat a helyzetadta kutatási lehetőségeket, amelyeket a könyvtár raktárai kínáltak. Györke azért a tisztességes könyvtárosi munkát is megkövetelte a tudósi hajlamú tisztviselőktől is és legtöbbünk (főleg persze a fiatalabbak) kötelesek voltunk szinte valamennyi osztály munkájával megismerkedni. Így hát az óvóhelyül szolgáló pincéből a könyvtári altisztekkel együtt mi fiatalabb könyvtárosok saját kezűleg hordtuk fel a Hírlaptárba a múlt századi napilapok hatalmas bekötött példányait vagy az MTA

Könyvtárának nálunk biztonságba helyezett ládáit, melyek nyilván jelentős értékeket rejtettek és ezért Melich Jánostól, az Akadémiai Könyvtár akkori főkönyvtárnokától nagyon meleg szó- és írásbeli köszönetet kaptunk.

Egyszóval: Györke nevelési elveiből következően megismerkedtem a könyvtári tevékenység fizikai és szellemi követelményeivel, pl. a katalógusrendszerek különbözőségeivel, a címfelvétel eljárásaival, a Dewey-féle tizedes rendszer, a szakozás (újabbban: ETO) érdekes világával, használatával, vagy az Adrémán készült (meghatározott számú) könyvtári cédulák betűrendbe sorolásának fortélyaisal. Érdeklődéssel olvastam végig Gulyás Pálnak a könyvtárban bevezető vaskos könyvét, s ilyen előképzettség után kiköthettem rövidesen a muzeális osztályon, ahol Sajó Géza kollégámmal együtt az ún. „segédkönyvtár” gondozói voltunk. Ez főleg a Régi Magyar Könyvtár, az Apponyi Gyűjtemény és a Kézirattár használói és dolgozói rendelkezésére állt. E részletek megismerése a továbbiakban is nagy könnyebbségemre volt, főleg akkor, amikor 1948 nyár végétől egyszemélyes könyvtárosa lettem a keszthelyi Festetich műemlékkönyvtárnak (ma Helikon Könyvtár). A budapesti és a keszthelyi munkahelyen nyelvészeti munkámhoz is sok segítséget kaptam: valamennyi fontosabb nyelvészeti folyóirat rendelkezésemre állott, sok-sok régi forrást, útleírást találtam s használhattam (Pallas, Georgi, Herberstein, Witsen, Schrenk, Schlözer, Middendorff stb.) és a később (48 tájt) bevezetett ún. normarendszer olyan volt, hogy az egy hónapra kirótt normát egy hét alatt el tudtam végezni, a többi idő szabad rendelkezésemre állott. Tudományos „termelés” alapjait nagyrészt tehát a Könyvtár kötelékében teremtettem, vagy inkább alapoztam meg.

*

Visszatérve kinevezésemre: az okiratot Teleki Géza vallás- és közoktatási miniszter írta alá (pusztán vezetéknevével), de pecsét nem volt rajta. Ennek birtokában esküt is kellett tennem a főigazgató előtt két kedves titkársági kollégám (a Cilának nevezett Solymosi Ilona és Fazakas József) jelenlétében (utóbbi a titkárságról az RMK osztályba került). Ezt aényt azért említem, mert az eskü szövegében az alábbi passzus is szerepelt: „Minden igyekezetemet a Magyar Nemzeti Múzeum és a magyar tudomány díszének és hasznának előmozdítására fordítandom, a netán fenyegető károk elhárítására pedig legjobb tehetségem szerint törekedni fogok. A Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzatát mindenkor tiszteletben tartom, Isten engem úgy segéljen.” Ilyen tartalmú esküszöveget később sem hallottam tisztviselő szájából és most sem hallom a felelősség ily mértékű fontosságának hangoztatását. /Megjegyzem, hogy a bevezető szövegben a számomra akkor már kissé avitt „esküszöm a mindenható és mindentudó Istenre” szerkezet állt és tele volt a szöveg „ideiglenes nemzeti kormány”, „ideiglenes nemzetgyűlés” ismétlődő formulákkal, ami a szöveg komolyságát némileg veszélyeztette, mégis ünnepélyes volt ez az aktus. Utólag különösen az, hiszen Németh Máriának, az OSZK történetírójának közlése szerint én voltam az utolsó eskütevő, aki ezt a szépen formált és nagy felelősséget kívánó szöveget elmondtam./

A titkárságon töltött hetek alatt láttam, milyen gyorsan és határozottan irányítja a Könyvtár munkáját Györke. Kiválóan érvelt és tárgyalt és rendszerint elérte, amit akart. Megszerveztette a tisztviselők étel-miszer-ellátását. A könyvkötészet vezetőjét kérte fel beszerző feladatra, aki ennek kiválóan eleget tett, úgy hogy a napról-napra kevesebbet érő fizetés mellett rendszeresen kaptunk étel-miszer-csomagokat.

Györke rengeteg hivatali teendője mellett ezekben az időkben alig foglalkozhattott nyelvészettel. Legfeljebb részt vett üléseken, engem faggatott, hogyan haladok tervezett munkáimmal és sajnos arra sem tudott időt szakítani, hogy a Magyar Tudományos Akadémián elmondhassa székfoglaló előadását. Az egyetemen sem vállalt oktatást, ellenben felújította a 'kruzsok' intézményét. Nem a régi hagyományos keddi esti vendéglői összejövetelek formájában, mert az esti közlekedés az akkori Budapesten elég kockázatos volt. Györke úgy oldotta meg e problémát, hogy keddi délelőttönként magához invitálta főigazgatói szobájába nyelvész barátait és kollégáit, ahol egy csésze (planta)tea mellett folytatták aktuális beszélgetéseiket.

A hajsza úgy látszik megviselte, bár ennek semmi nyoma nem mutatkozott. 1946. szeptemberi első hetének végén ki-ki hazament s az erre következő hétfőn hitetlenkedve fogadtuk a hírt, hogy Györke kórházba került. Harmadnapra váratlanul meghalt. A farkasréti temetőben fájó szívvel búcsúzott tőle könyvtárosok, muzeológusok, nyelvészek hada. Virágokkal borított sírját olykor még láttam, ma már végleg nyoma veszett.

Élt negyven évet. Nem nagy idő, mégis alkalmat adott neki ahhoz, hogy rajta hagyja keze nyomát – hivatali tisztének példás ellátása mellett – az uráli nyelvészet alakításán, formálásán. E szakmai tevékenység útját kívánjuk az alábbiakban szemügyre venni először időrendi sorrendben utalva annak irányaira, majd tematikai szempontok szerint próbálunk összefoglaló értékelést adni munkásságáról.

Egyetemi doktori értekezésének tárgya egy vogul mondattani kérdés volt. Ez az értekezés Georgovits József néven jelent meg, címe *Vogul jelzős szerkezetek* (Pécs 1930, egy barokkos elnevezésű sorozat 21. füzeteként). Ez a 31 lap terjedelmű dolgozat a VNGy anyagát használja föl és voltaképpen Simonyi Zs. kategóriái szerinti leíró csoportosításban tárgyalja a vogul mondattan e fontos szeletét. A módszer tehát, a kor követelményeinek megfelelően, szinte azonos az N. Sebestyén I.-nek a finn és Kertész M.-nak a finnugor jelzős szerkezeteket tárgyaló korábbi munkáival. Az értekezés ugyan Zolnai Gyula irányításával készült, de a finnugor mondattan korai és sajnos rövid ideig tartó művelése is egyértelműen Simonyi közvetett hatására utal. Györke vogul kutatásai akkoriban azért is aktuálisak lehettek, mert Klemm *'Magyar történeti mondattan'* c. munkájának a jelzős szerkezeteket tárgyaló 2. kötete csak később, 1940-ben jelent meg. Klemm említett munkájában mindig kitekintett – címe ellenére – a finnugor nyelvekre is, s ilyen szempontból hasznos volt Györke értekezése akár mint előmunkálat is. Sajnos más kérdés, hogy az akkori egyetemi doktori értekezések alacsony (50–100) példányszámban jelentek meg, s így Györke munkája nem került reflektorfénybe, sőt: aránylag észrevétlen maradt.

Mindenesetre fenti munkájának folytatásaként tekinthető következő közleménye, egy 6–7 lapnyi előadás szövege, melyet az Észttudós Társaságban 1932. május 4-én adott elő *Tunnuseta omandussuhtest uurali keelis* (Györke 1932) címen. A jelöletlen birtokos szerkezetekről a vogulban tapasztaltakat itt jellemző példákkal bővíti ki, szinte minden uráli nyelvre kiterjedően, vagyis a szamojédból is. Ettől kezdve az „uráli” megjelölés rokon nyelveinkre következetesen érvényesül nála, majd később másoknál is. A másik érték, amely ezt a rövid közleményt minősíti, hogy ezeket az uráli nyelvekre általánosan jellemző jelöletlen szerkezeteket végső soron a szórend és a mondathangsúly szabályviszonyaiból vezeti le, vagyis a mai jelenségek magyarázatában történeti okokat keres.

Arra is lehet következtetni e cikkből, hogy tartui tartózkodása alatt kezdett el foglalkozni a szamojéd nyelvekkel, és itt választhatta ki későbbi képzőmonográfiájának tárgyát. Ennek tanujele, hogy 1934-ben, ill. 1935-ben jelenik meg két rövid közleménye két nyelven egy témáról. A valamivel bővebb változat – német summázattal – észtül jelent meg (Györke 1934), a német változat kissé eltérő címen Berlinben (Györke 1935a). A két közlemény végső soron az észt *-ng* és a finn *-nko* deverbális és denominális képzőt, valamint a vele összefüggő, hasonló használatú rokon nyelvi képzőket tárgyalja és ezek közé új adalékokat sorol a szamojéd nyelvekből. Budenz és Szinnyi véleményétől eltérve ezeket a most már urálinak minősíthető képzőket nem elemekre bontható morfémának tartja, hanem valamennyit egy uráli egyszerű képzőből vezeti le, amelyet **-ŋk* formában rekonstruál. Ezzel a két cikkével egyúttal előrevetíti képzőmonográfiájának azt a tételét is, amely szerint a deverbális és denominális képzők lehetnek azonos provenienciájúak is.

E cikkek megjelenésekor a fent említett képzőmonográfia, a *Die Wortbildungslehre des Uralischen* (Györke 1935b) voltaképpen már készen volt, vagy nyomdában volt. T. i. a *Wortbildungslehre* lényegében a fenti két cikkel körülbelül azonos időben jelent meg. A mindössze 96 lap terjedelmű könyv impresszumában a megjelenés (vagyis inkább nyomtatás) éveként 1934 szerepel. A könyv külső és hátsó borítólapján a megjelenés éveként 1935 van megadva. Voltaképpen ezt az utóbbi évszámot tarthatjuk a megjelenés hivatalos idejének (a szakirodalom is így jár el), hiszen a szerző előszavának dátumaként 1934. augusztus 11. olvasható, úgyhogy a nyomdai munkálatok aligha fejeződhetek volna be ebben az esztendőben. Ezért tekintjük az 1935. évet a forgalombakerülés igen nagy valószínűségű időpontjának. Györke ezzel a művel nagy fába vágta a fejszét: eredetileg Castrén nyelvtanát (1854) kívánta volna a hiányzó szóképzéstani fejezettel kiegészíteni, ami önmagában is bonyodalmas feladat, szándékát azonban időközben megváltoztatta. Összehasonlító nyelvészeti érdeklődése és képzettsége arra készítette, hogy minden uráli nyelvre kiterjessze figyelmét s az azokra vonatkozó elég terjedelmes irodalom alapján párhuzamba állítsa őket a szamojéd képzőkészlettel. Az eredmény az uráli primér szóképzés alapjainak összegezése lett. Az előszó világossá teszi azt is, mi indokolja e monografikus szándékú munka viszonylag kicsiny terjedelmét: az előre elhatározott gazdaságosság elve s ezzel kapcsolatban főleg az a szándék, hogy a gazdag irodalmú finnugor képzőkre vonatkozó példák számát minimálisra csökkentse, megfelelő arányban a szamojéd oldalról kimutatható válogatott dokumentációihoz. Ez utóbbiak fontosságát az is mutatja, hogy a nyelvek sorrendjében a tárgyalás folyamán első helyre kerülnek. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szamojéd példák bemutatása Castrén kiadott és kiadatlan nyelvi gyűjtése – és Lehtisalo kevése kiegészítő személyes közlései – alapján önmagában kiváló teljesítménynek számít. Értékelendő a finnugor képző-megfelelések mérsékelt adagolt publikálása is, hiszen a filológiának ebben a korszakában (olykor a mai napig is) az elérhető adatok teljességre törekvő közlése volt a nyelvészeti „ideál”, amit újabban enyhe értetlenséggel szemlélünk, legalábbis néhányan. Az adattárak jelentőségét elismerve hangoztatnunk kell, hogy a monográfiáknak ezekből igen nagy mértékletességgel és józanul kell válogatniuk. Györkénél is ez tapasztalható, nemcsak előszavának indoklásában. Halála után özvegye rendelkezésemre bocsátotta a könyv megírásához készült jegyzeteit, céduláit, s ezekből is bizonyossá vált, hogy a szerző adatai között erősen kontrollált szelekciót végzett.

Vitathatatlanul Györke volt az első, aki az uráli primér szóképzésről összefoglaló értékelést és szinte teljes képet mutatott be. Ennek érdeme tőle el nem tulajdonítható. A szakmai összehangolatlanság fintora, hogy ennek az úttörő műnek a jelentőségét hamarosan homályba borította az a tény, hogy egy év múltán kiadásra került Helsinki-ben T. Lehtisalo hasonló tárgyú könyve (1936), amely négyszer akkora terjedelmű mint a Györke-mű, emellett jóval gazdagabb dokumentációjú: egyrészt a finnugor képzőkre is jóval bővebben tér ki, másrészt szamojéd anyaga azért igazán jelentős, mert saját gyűjtésű – addig hozzá nem férhető – anyagát is bőségesen értékesíti a tárgyalásban – értékelésben. Ekképp tehát – ahogy az idő múlása is tanúsítja – Lehtisalo monográfiája lett az alapmunka, amely mögött Györke vállalkozása háttérbe szorult, következésképpen a szakirodalomban is kevésbé idézett. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy N. Sebestyén Irén (1938) a Lehtisalo valóban jelentős könyvéről írt ismertetésében, annak gazdag eredményeitől elbűvölve megfedkezett arról, hogy Györke elsőségét akárcsak jegyzetben is említse. Sajnálatos tudománytörténeti kollízió. (Meg nem állhatom, hogy említetlenül hagyjak egy saját bőrömön tapasztalt ügyet párhuzamos tematikák dolgában. Annakidején eljött szakdolgozati témám választásának ideje. Szerettem volna akkor az uráli /vagy szamojéd/ birtokos személyjeleket feldolgozni. Témavezető tanárom azonban – aki nem Györke volt – lebeszélte erről és arra hivatkozott, hogy a téma foglalt, Julius Mark dolgozik rajta [Mark 1925]. Meg kellett hajolnom ezen érv előtt és föl kellett vállalnom egy másik reám osztott feladatot, a vogul szóvégi magánhangzók történetének kibogozását, amelynek a lehetetlensége a feldolgozás során egyre nyilvánvalóbbá vált. Az ügy pikantériája, hogy ugyanezt a szakdolgozati témát tanárom az előző évben is kiadta egy kolleginának s így egymástól függetlenül gyűjtöttük ugyanazt az anyagot s jutottunk egyaránt zsákutcába /persze kiki a maga módján/. Másfelől Mark vállalkozásának az első kötete a balti finn Px-eket tárgyalta annakidején, e munkát a későbbiekben nem folytatódott... Abban bíztam hát, hogy idősebb koromban feldolgozhatom e témát, időközben azonban sok minden tisztázódott ez ügyben s így régi tervem – mint más egyéb is – elmaradt.)

Györke könyve ennek ellenére nem vált feleslegessé: az elsőség érdemén kívül vannak Lehtisalo-étól eltérő nézetei, másfelől pedig ehhez a műhöz fűződik egy nagy kezdeményezés, a hazai szamojedisztika újraélesztése, sőt megalapozása is. Még ennél is magasabb szempontból tekintve e könyvet rá kell mutatnunk arra, hogy némileg új pályára készítette az uráli nyelvészetet. Nem utolsó sorban azokkal az elvi jelentőségű megállapításokkal, amelyeket a képzők tanulmányozásából vont le és amelyeket a kötet végén lévő „Anhang”-ban (68–95. l.) tár eléink. A végén csattan az ostor: olyan vitás kérdéseket vet föl itten, amelyek a nyelvészet számára sok vonatkozásban a jövő kutatások irányába mutatnak.

Ezek közül a mai nyelvész számára az a határozottság tűnik a legfontosabbnak, ahogyan az alapnyelvi szófajokról nyilatkozik. Nem ért egyet azokkal, akik az igét, ill. a névszót tartják elsődleges szófajnak és határozottan szembeszáll azzal a klasszikus finnugrisztikai nézettel, hogy az uráli mondat eredetileg nominális jellegű volt. Az eredeti nominalitási elméletet a hazai nyelvészek közül legkörültekintőbben Klemm (1928) tárgyalta, s észleleteinek lélektani alapjait W. Wundt eszmerendszerével igyekezett magyarázni. Az uráli mondat nominális jellegéről szóló tant itthon és külföldön a legtekintélyesebb nyelvészek egyaránt hirdették, s szinte a hatvanas évek közepéig szóba sem jöhetett ezzel ellenkező vélekedés. Merészség volt tehát Györke részéről, hogy egy ennyire közkeletű nézet ellenében nyomós érveket hozott fel és heves vitába

szállt a korszellem által diktált magyarázatokkal. Érvei között említi pl. az igei alakok általános elterjedtségét, az igenévi állítmány gyakoriságát nyelveinkben, ami nyilvánvalóan feltételezi az ígető létét. Nézeteit a korabeli kritikus (és általában néhány évtizedig a hivatalos nyelvészet) nem értékelte. Művéről – igaz – csak egyetlen recenzió jelent meg, de méltányolható ellenérveket ez sem tudott felsorakoztatni Györke ellenében, sőt egyenesen elfogultnak látszik (Lakó 1935).

Györkének a szófajokról kifejtett előremutató nézeteiből talán csak az hiányolható mai szemmel, hogy mondattani koncepcióját nem érvényesítette következetesen. Arra gondolok, hogy az állítmányt mint a mondat fő elemét nem helyezte érvei fókuszába, pedig ebből talán kiderült volna, hogy az állítmány akkor is „igei jellegű”, ha történetesen névszó (hiszen ismert tény egyes nyelvekben a névszók igei személyragokkal való alkalmazása állítmányi funkcióban, ami jobbára igei rendszerű tagadó formával is együtt jár). A névszó átmeneti „igésüléséből” természetesen nem az következik, hogy ez volt az első szófaj, hanem az, hogy a névszó és az ige egymást nem nélkülöző szómorféma-kategóriák, melyek ismeretét Györke is biztosra veszi az uráli alapnyelvben: Igazát mi sem bizonyítja jobban, minthogy korunkra addig jutottunk, hogy az alapnyelvi igeragozás bizonyos ragozott formáinak, sőt paradigmáinak a rekonstruálása is megtörtént. Ezek az újabb eredmények mindenesetre alátámasztják Györke igazát és cáfolják azokat a véleményeket, amelyek itt-ott (pl. a magyar nyelvtörténet egyes képviselőinél) a mai napig megtalálhatók s melyek szerint az igeragozás az egyes nyelvek különletében alakult olyanná amilyen, ámde az egyes paradigmák és részrendszerek forrásai igen régiek.

Györke elméleti összegezése a nomen-verbumok kérdésével folytatódik. A jelenség kommentálásában egyféle kompromisszumos megoldásra jutott. Vélekedése szerint a nomen-verbum kategóriát azzal az indoklással lehetne elfogadtatni, ha feltételeznénk a pre-alapnyelvi korokra humboldti „unvollkommene Wortkategorie” létét mint a későbbi névszók és igék közös előzményét, amit egyébként Györke a Cassirer-nél (1929) található ‘alakulatban lévő formá’-val (= Form des Werdens) nagyjából azonosít. Ez olyan preszuppozíció, amit bizonyítani nem lehet. Talán Györke maga is sejthette ezt, mert határozottan kijelenti, hogy az uráli alapnyelvben a nomen és a verbum két egymástól eltérő önálló és egyenrangú kategóriaként létezett. Vagyis: a nomen-verbum kérdésben valószínűleg engedményt tett a hagyományos nyelvészetnek, s ennek oka az lehet, hogy konzekvens mondattani háttér nélkül nem juthatott el ahhoz a hazai nyelvészeten először Laziczus (1942) által hangoztatott nézethez – melyet sokan ma is vallunk –, hogy nomen-verbumok pedig nem léteznek.

A könyv e fejezetében kitér Györke arra is, hogy a képzők taglalása során nyert tapasztalat szerint a deverbális és a denominális képzők hangalakja sűrűn azonos vagy hasonló formát mutat. Ezt az ambivalens módon mindkét szófajnál (persze más funkcióban) történő felhasználási lehetőséget Györke – egyéb lehetőséget nem látván – egy pre-uráli „unvollkommene Wortkategorie” feltevésével magyarázza. A funkciókat mellőzve megjegyzem, hogy itt felvetődhet egy másik magyarázó elv: az t.i., hogy mind az igéből, mind a névszóból képzett funkciós képzőmorfémák kialakulási lehetőségeit a szűkre, vagy aránylag szűkre szabott mennyiségű mássalhangzóállomány korlátozta. Ez eredményezte azután, hogy ugyanaz a hangelem ígén és névszón (más funkcióban ugyan) egyaránt megjelenik – függetlenül a képzők kialakulásának egyéb elméleteitől. Mindazonáltal hasznos e részben Györkének az a kezdeményezése, hogy elemzi a két képző kategória alaptípusait, funkciók szerint csoportosítva őket. Ennek

eredményeként sikerül egyféle funkciószétválasztási sorrendre is javaslatot tennie, ill. javasolni a funkciók átfedését eredményező fejlődési trendeket. E vizsgálat azután tovább fejleszthető abban az irányban, hogy pl. a névszók deminutív (ill. augmentatív) képzői és a hasonló – pl. augmentatív, deminutív – ige-képzők közötti anyagi hasonlóságát a képzőhordozó funkcióinak mindkét szófajon való spontán alkalmazása váltotta-e ki, hogy ezek a rokon használatok milyen funkciók ellátására voltak a továbbiakban alkalmasak. Kutatásai érintik – s ezt is jó intuíciónak tartom – azt a problémakört is, amely az ige-képzők valamint a mód- és időjelek, ill. aspektust és akcióminőséget kifejező eszközök között lehetnek. E kérdéskörbe azonban részletesebben nem mélyed még el ebben a műben.

Az általa kifejtett tézisek olyanok, amelyek nem pusztán az uráli, hanem más nyelvekre is megfontolandók, érvényesíthetők lehetnek. Sajnos azonban Györkének ez az „elméletieskedése” nem keltett nagyobb figyelmet, részben a már említett okból (koincidencia Lehtisalo-val) és a könyv kis példányszámából eredően. A mellőztetésben szerepet játszott továbbá egy meglehetősen kicsinyes, diszkreditáló bírálat is, amely egy-két röpké elismerő szó után végülis óvta a kezdő nyelvészeket a könyv használatától (Lakó 1935, 397). A recenzió színvonalára jellemző, hogy vétkecs hibának tartja a tőalak jelölésében mutatkozó egyenetlenséget (pl. a finn *henki* tőalakja *henke-*mögül hiányzik a tövet jelölő kis elválasztójel!). Az említett ismertetés sietősen – még Györke könyvével szinte egyidőben – jelent meg s így azt egy időre szinte knock out-olta – legalábbis bizonyos körökben. Györke munkájának megítélésében később természetesen fordulatról is meggyőződhetünk, ha elolvassuk annak a méltatásnak a kezdetét, amely Györkének a Szily jutalommal való kitüntetése alkalmából elhangzott és megjelent Szinnyei József, Melich János és Pais Dezső előterjesztésében (MNy 1941, 60): „Öt-hat esztendeje a finnugor nyelvtudomány művelői körében nem közönséges feltűnést keltett egy tanulmány, amely az uráli nyelvek elsődleges képzővégződéseit tárgyalta. Címe: *Wortbildungslehre des Uralischen (primäre Bildungssuffixe)*, Tartu 1935. A 96 lap terjedelmű munka szerzője Györke József. A bátor, sok tekintetben új utakon járó rendszerezés nemcsak a szamojéd és finnugor nyelvek szóképzéstani vonatkozásait világította meg meglepő sikerrel, hanem különösen a terjedelmes függelékben kifejtett szempontjaival jelentős mértékben hozzájárult a magyar nyelv szóképzésének körébe vágó fontos kérdések tisztázásához...” (a megfogalmazás Pais Dezső stílusjegyeire utal). A hagyományos nyelvész-guruk részéről ez igen nagyraértékelhető megnyilvánulás egy fiatal, más úton járó kolléga iránt.

Termékeny tartui tartózkodásának további s egyben utolsó terméke a *Das Verbum *l̥- im Ostseefinnischen* című kismonográfia (Györke 1936). Ebben a gazdagon dokumentált tanulmányban a finnugor nyelvekből régtől ismert **l̥-* (segéd)ige szerepét és alaki formáit vizsgálja a szerző a balti finn nyelvekben, különös tekintettel az **ole-* ugyancsak finnugor létigéhez kapcsolódó kiegészülési alkalmazásaira. Tüzetesen áttekinti valamennyi balti finn nyelvet, a különlegesebb nyelvjárási eltérésekre is kitér, úgyhogy szemléletesen bemutatkozik ki előttünk az a tarka és változó kép, amelyet a két létige kiegészülési paradigmáiban találunk. Vannak olyan nyelvek, amelyek a primér **l̥-* töből, képzők nélkül formáznak meghatározott létigei alakokat, másutt meg a **l̥-* továbbképzett (többnyire módjeles *liene-*) tövéhez illesztik a szükséges Vx-eket. Szerkesztett formákban gyakran jelentkezik a két segédige (vagyis a **l̥-* és **ole-*) kombinációs alkalmazása (pl. észt *sa lēd olemas* ‘du wirst sein’, *leeb kül olla* ‘das mag wohl so sein’) – ahogyan ez nemcsak a finnben, hanem a magyarban is szokásos

(*lienen ollut*, ill. *lettem volna* stb.). A *lie-/lee-* rövid formák a balti finn nyelvekben főleg a futurum, de emellett a potenciális és olykor a präsens idő-, ill. módalakok kifejezésére szolgálnak (a standard *liene-* típus mellett bizonyos finn nyelvjárásokból is előkerülnek). Egyébként Györke emlékeztet arra, hogy az említett (jövődő, jelenidő ill. lehetőségi mód funkciók) e tö távoli rokon nyelvi megfelelőiben is használatosak a laptól a magyarig. A hosszabb formák valamelyest egyértelműbbek: a *-ne*-módjeles finn *liene-* lehetőségi módot, a vepsze *līne-* viszont jövő időt jelez (utóbbiban a rövid tö alakítja a jelent). Egyszóval a balti finn nyelvek a **lē-* tö használati lehetőségeinek abúzusát mutatják be.

Györke figyelemre méltónak találja, hogy a szuppletivizmus nem mindig érvényesül maradéktalanul: ahogyan pl. a magyar nyelvhasználatban váltakozhat egymással a *lennék/volnék* dublett, ugyanúgy az északi karjalaiban a megengedő präteritumi *lienen*, *lienet*, *lienöv* egyes szám 1–3. személyű formák mellett a másik segédigéből származó *ollen*, *ollet*, *ollöv* párhuzamos formák is használatban vannak. A sok részletre kiterjedő értekezés híven illusztrálja a rövid és hosszú tövek formációinak felhasználási lehetőségeit és ábrázolja, hogyan került túlsúlyba egyik-másik nyelvben az **ole-* helyett a **lē-* segédigei tö (pl. a lívben, vótban, a távolabbi nyelvek közül a lapp nyelvekben).

Az alakok elemzése és funkcióik értelmezése után Györke történeti következtésekre törekszik. A pozitív segédigék kétféleségét (**ole-* vs. **lē-*) és e tövek felcserélhetőségét látva (pl. magyar *volnék/lennék*, karjalai *ollen/lienen*) feltételezi, hogy: 1) mind az **ole-*, mind a **lē-* igetöveknek valaha teljes paradigmája volt; 2) hogy a két segédige között – mások véleményével (pl. Budenz) szemben – nem volt jelentéstani különbség, vagyis mindkettőjük kiinduló jelentése ‘esse’ volt, s ebből keletkezett a **lē-* esetében a ‘fieri’, meg egyéb értelmek; 3) s végül, hogy azonos jelentések kétféle alakkal történő kifejezésének elburjánzása okozta egyes formák pusztulását és ekképp a segédige paradigmarendszerének kiegészüléssel átalakulását.

Györkének az egyes jelenségekre vonatkozó funkció-analízisei kétségkívül sok nélkülözhetetlen adalékot nyújtanak a szuppletivizmusnak a létige (létigék) rendszerében történt elrendeződéséről, végső következtetéseinek fenti hármasság összefoglalásából azonban az első kettővel nem tudok mégsem azonosulni. A magyar *volnék/lennék* felcserélhetősége, vagy pl. a vepsze *ei le* tagadó léte (= finn *ei ole* helyett), a **lē-* töből képzett lív imperativusi *li* ‘legyél’ használata a *vol* mellett és egyéb ezekhez hasonló jelenségek nem győznek meg arról, hogy mindkét (segéd)igei tönek valaha teljes ragozási paradigmája volt. Ennek további következménye, hogy az **ole-*, ill. **lē-* tö azonos ‘alapjelentésére’ vonatkozó tétel sem valószínű. Györke maga is idézi Horgernek egy írását, amely szerint „...a kifejező eszközök fölösleges bősége nem maradandó állapot...” (Györke i.m. 31). A citátum voltaképpen Györke igazát lenne hivatva alátámasztani, mert ezzel magyarázza a gyors funkciómegoszlást a két tö különböző formái között. A tényeknek talán jobban megfelelne, ha a két (segéd)ige között a régmúltban is feltételeznénk valamiféle jelentésbeli különbséget, ha másban nem is, legalább bizonyos konnotációs jegyekben. Emlékeztetni lehetne ennek kapcsán arra is, hogy hasonló kettősség a tagadó segédigei tö esetében is fennáll, amennyiben az **e-* vagy **i-* alakban rekonstruálható tö mellett egy mélyhangú rekonstruktum is feltehető, melynek leszarmazottai leginkább a felszólító módú (vagy egyes izolált) formákból következtethetők ki. Mégha tehát az **ole-* és a **lē-* alapnyelvi töveket egyforma jelentésűnek tartanánk is (amit én kétek), akkor is elképzelhető volna az ‘azonos’ jelentésű tövek használatának

bizonyos ‘szabályozottsága’. Mindemellett továbbra is számolni lehet (vagy tanácsos) azzal a régi megállapítással, hogy az ‘esse’ jelentésű **ole-* melletti **lē-* jelentése mégiscsak ‘fieri’-ként definiálható.

Vélekedésem alátámasztásául hivatkozhatnék arra, hogy az uráli-finnugor alapnyelv szókészletének rekonstruálása során igazi szinonímák alig-alig voltak. Pl. az igen régi (uráli) ‘fa’, ‘tűz’, ‘fehér’ jelentésű szavak etimológiai megfeleléseiben nincsen tökéletes azonosság: a rokon nyelvek ezekben a jelentésekben kettőtől ötig terjedő disztributív megoszlást tárnak elénk, ám ezeket nem volna célszerű szinonimaként alapnyelvi formában feltételezni, mert nyilvánvaló – és az esetek többségében bizonyítható –, hogy az ‘eredeti’ elnevezés mellett a legtöbb vagy innováció, vagy jövevény (e témakörre l. Abondolo 1998, 34–38). Alapproblémánkra visszatérve tehát osztom a legújabb magyar nyelvtörténeti kutatás nézetét, amely szerint a magyar *lē-* tö eredeti jelentése ‘valamivé válik; fieri’ volt s ez indukálta a magyarból is jól ismert szuppletivisztikus formákat a létige ragozásában (Abaffy 1991, 115 és 1992, 150).

A balti finn szuppletivizmus jelenlegi helyzetének magyarázatára azonban nagyon is alkalmas Györkének az a tétele, hogy a kétféle igeragozási részrendszerekben, az ott alkalmazott mód- és egyéb suffixumok révén is a legtöbb érintett nyelvben egyfajta ‘nyelvi skizofrénia’ szindróma mutatkozik, amely analóg és pseudoanalóg részrendszereket eredményezhetett a segédigék használatában.

Hazatelepülése és a budapesti tudományos életbe való beilleszkedése után a hivatali elfoglaltság mellett is tudja folytatni nyelvészeti témák feldolgozását. Az egyetemi életben hamarosan jó kapcsolatokat épít ki kora jelentős nyelvészeivel, Zsiraival, Pais Dezsővel, Németh Gyulával, N. Sebestyén Irénnel, Laziczius Gyulával, Kniezsa Istvánnal, Tamás Lajossal és másokkal. Az új hatások közül a Lazicziusé látszik legnagyobb súlyúnak: az általa képviselt nyelvészeti szemlélet meghonosítása az uráli nyelvészetben tulajdonképpen először Györkének a negyvenes években készített munkáiban érhető tetten. Az első budapesti években azonban néhány kisebb közleménnyel jelentkezik a *Magyar Nyelvben*, méghozzá olyanokkal, amelyeknek magyar vonatkozása van. Pl. ír a magyar *-t* kicsinyítő képző, a *-gy* denominális képző, a *kel*, *mál/mell* vagy az *út*, *vág*, *vég* szavak szamojéd megfelelőiről (Györke 1937, 1940, 1941, 1944).

Ezek hagyományos filológiai eszközökkel készített korrekt írások, de – mint általában az etimológiák – jobbra múlandók (csak példaképpen említem, hogy a múlt és a jelen kiemelkedő etimológusai-szótárkészítői százszámra ontották magukból a szómagyarázatokat, ám ezeknek csak kis töredéke bizonyult maradandónak). A hazai szakmai fórumok mégis kedvezően fogadták Györkének e cikkei, ahogyan azt a Szily jutalom indoklásából is tapasztaljuk: „...igen helyesen érezte meg a fiatal szerző, hogy az uráli nyelvekre vonatkozó ismereteit ...eredeti szempontjait ...közelebb kell hoznia a magyar nyelvtudományhoz...” (l. MNy XXXVII /1941/, 60–61). Munkásságának ebbe a vonulatába sorolható az a köszöntés, amellyel hajdani professzorát, az akkor 80 éves Zolnai Gyulát méltatja (Györke 1942a). Ebben nemcsak arról emlékezik meg, hogy 1930-ban Zolnai nyugdíjba vonulásaakor „az elárvult tanítványok nevében lankadatlan munkakedvet, Isten áldását kívántuk jószívű, mindig igazságos, szeretett professzorunknak...” és hogy a 80. életév küszöbén most megújítják e kívánalmakat, hanem az is a nyilvánosság elé kerül köszöntőjéből, hogy az egyetemista Georgovits általános nyelvelméleti érdeklődését is Zolnainak köszönheti, aki bevezette a nyelvre vonatkozó általános – akkor még nyilván újgrammatikus – ismeretek vidékére.

Már észtországi munkáiban is sűrűn hivatkozik több általános, nyelvészeti vagy éppen filozófiai természetű munkára, budapesti megtelepedésének legemlékezetesebb fejleménye mégis a Laziczius Gyulával való ismeretség és beszélgetéseik hozadéka: Györke nem pusztán Laziczius munkásságát ismeri meg, hanem forgatja a *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* köteteit, ismerkedik Karl Bühler *Sprachtheorie*-jával, és mindazon elvi kérdéseket fejtegető írásokkal, amelyek a nyelvre általában vonatkoznak. Elméleti érdeklődésének megújulása egy három külön egységből álló cikksorozatban mutatkozik meg, ahol az egyes cikkeknek más-más címük van, de témájuk egy azonos gondolati sor füzérébe fonja őket. Közülük kettő a *Nyelvtudományi Közleményekben*, egy pedig a *Melich Emlékkönyvben* jelent meg.

E tanulmányok közül első a *Volt-e a magyarban -u-, -ü- praeteritum-képző?* (Györke 1941a), melyben azt az – úgy látszik kiirthatatlan – nézetet cáfolja hatásos és józan érvekkel, amely szerint a címben szereplő múltidő-jel valaha is létezett volna a magyarban. Igaz ugyan, hogy Györke szempontjai Bárczi Gézát bizonyára meggyőzték (Bárczi 1958, 54–55), s nyilván engem még jobban (Hajdú 1966, 1989⁵, 73), a későbbi magyar nyelvtörténeti szakirodalom reprezentánsait azonban nem (pl. Benkő 1980, 213–217; Abaffy 1991, 114, uő 1992, 209). E tanulmányban Györke négy fő érvet tárgyal, amelyek a -u- stb. (= *w < ?*k) praeteritum (igenév?) feltételezése mellett szólnak. Ezek közül bizonyára a legfontosabb a *lesz, tesz, vesz* típusú sz-szel bővülő v- tövű igék régies *lők, löl, lön* paradigmásora, melyet a hagyományos analízis akképp magyaráz, hogy ha az utolsó elem Vx1–3, a tö pedig le-, akkor a köztük helyet foglaló w (HB *levn*) csak praeteritum jelnek értelmezhető. Ezzel szemben Györke a strukturalista hagyománynak megfelelően azzal érvel, hogy meghatározott (grammatikai) funkció jelöléséhez nem feltétlenül szükséges külön jelölő elemet alkalmazni, grammatikai elemek jelöletlenül is maradhatnak, ha a velük szemben álló ellentétpárok jelöltek. Györke példákat hoz az osztjákból és szamojéd nyelvekből arra, hogy a grammatikai morféma-val jelölt jelen idő mellett a múlt idő jelöletlen is lehet, s ezen az elvi alapon, meg a magyar *teü-* (*tew-*) tönek a finn *teke-* megfelelőjére hivatkozva a tőhöz tartozónak tartja a mások által praeteritum-jelnek mondott glide-ot. T. i. a finn *teke-* és egyéb rokon nyelvi megfelelők alapján e szóban *-k- előzmény rekonstruálható, amelynek a magyar *tev-* (<**tew-*) kiválóan megfelel. A szó igeminőségénél fogva időjel nélkül is befejezettségre vonatkozik, így múlt idejű értelmezése – zéró morféma-val – nem meglepő, pláne, hogy vele szemben egy -sz- gyakorító elemű forma látja el a jelenidő szerepét. Hasonló a helyzet – ha nem is értelmezi mindenki teljesen azonosan – a *vesz-/vev-, lesz-/lev-* tövekkel.

A tárgyalat állítólagos múlt időjel egyéb közvetett bizonyítékait (a nyelvjárási *várónk*, a tárgyias múlt P11. *kérők*, ill. a HB *hadlaua* típusú alakokat) könnyedebben is meg lehet magyarázni: a két elsőül említett forma analógikus magyarázata mellett érvel Györke, ahol t. i. a feltételes módú ősmagyar *-ney/-neü-* > mai *-né* (< PU *-*neke-*) + Vx, ill. ezek magánhangzó-asszimilációs párijai (*-ná-*, *-nő-*) voltak a paradigmasor átrendeződésének alapjai. A *hadlaua* típus esetében pedig hiátustöltő hangot vél korábbi értelmezésekkel egyetértően.

E cikk érvelésének egy fontos részletére – a jelöletlenség ügyére – visszatér részletesebben *Adalék a szamojéd igeidőalakok kérdéséhez* című közleményében, amely az előbb tárgyalttal egyszerre jelent meg (Györke 1941c). A két cikk kitűnően kiegészíti egymást, mert ebben meglehetősen részletességgel bemutatja az időértékekkel összefüggő álláspontját. Abból indul ki, hogy Castrén annakidején a szamojéd időkate-

góriákat „erste Zeit”, „zweite Zeit”, „dritte Zeit” néven különböztette meg, ami tulajdonképpen úgy értelmezhető, hogy e nyelvek időkategóriái más nyelvekben megszokott időjelölési eljárásoktól merőben eltérnek. Megfigyelései alapján tehát a szamojedisztika múlt századi nagymestere arra a konklúzióra jut, hogy „...die allgemein gangbaren Benennungen der Tempora /sind/ wenig geeignet die Zeitbestimmungen in dieser Sprache auszudrücken” (Castrén 1854, 374).

Györke azonban mégis elemzi az akkoriban szűkösen rendelkezésre álló igei szerkezeteket, funkcióikat s az előző cikkében említett tételt ezúttal bővebben kifejtve megerősíti azt a véleményt, hogy a jurák-szamojéd igeragozási rendszerben az időjel nélküli, vagyis zéró morfémás formák (tő + Vx) a tartós (duratív) „történésminőségű” igék esetében jelen, a momentán „történésminőségű” igék esetében (alig)múlt idő értékű (pl. *nu-dm* /tő + Vx1/ ‘ich stehe’ vs. *to-dm* ‘ich kam /soeben/’). Ő az tehát, aki természetesen mások – pl. Lehtisalo, Prokofjev – példáit felhasználva (és Budenz fordításait esetenként korrigálva) első ízben utal arra, hogy milyen összefüggés lelhető fel az igék akcióminősége és időértéke között. Az igék akcióminősége persze különböző képzőkkel megváltoztatható, ami az időértékben is változást okoz (kiegészíti mindezt a különböző igenevek, sőt egy múlt időjel alkalmazása is). Ezek szerint Györke két ragozási rendszer jelenlétét bizonyítja: a jeltelen paradigmasorban az időhöz való viszonyulás az ige akcióminőségétől függ, azaz hol jelen, hol múlt értékű, a másik jelezett paradigmasorban (ahol tehát különböző momentán, continuatív és egyéb képzők, vagy a múlt -s jel stb. járulnak a tőhöz) az időérték mindenekelőtt ezek függvénye. E sajátos igeidő-használati módokra Györke más nyelvekből is tud példákat és fejtegetései jó részét ma is helytállóak. Mindenképpen ő volt az első az uráli nyelvészetben, aki az idősíkok kutatásában bevezette az Aktionsart fogalmát, amely azután napjainkban az igei aspektus fogalommal bővítve (vagy egybemosva) általánosan produktív és preferált tematikává lett. Végigvonul egyébként Györke gondolatmenetén az a szándék, hogy nem izolált elemeket akar vizsgálni, hanem a konkrétan működő rendszereket. Ekképp nézetei Laziczius (1933) gondolataival is szoros rokonságot mutatnak, aki Klemm Antalnak azt a nézetét bírálja, amely szerint „a finnugor igealakok ...eredetileg semmiféle időt nem fejeztek ki”. Kora nyelvészeinek idő- és módszermalését Horgerre is kiterjedve keményen bírálja egy későbbi munkájában is (Laziczius 1942, 214). Meg kell jegyezni ezzel összefüggésben, hogy az ötvenes évek végéig – ha nem tovább – megtalálható a hazai magyar nyelvtörténetben az a szemlélet, amely szerint a finnugor alapnyelvben nem voltak eszközök az igeidő kifejezésére (Berrár 1957, 23). Györke viszont megalapozta azokat a későbbi uráli nyelvészeti fejtegetéseket, amelyeket az alapnyelvi igeragozási rendszerek működéséről első ízben én próbáltam meg felvázolni (Hajdú 1966, 71–78), s amelyet a későbbi kutatók további fejtegetéseikkel és konkrét rekonstrukciós javaslatokkal sokkal árnyaltabban és bővebben fogalmaztak meg.

A cikksorozatot befejező harmadik közlés már teljesen általános jellegű igény-nyel lép fel. Ez az *Emlékkönyv Melich János születésnapjára* (1942b) című kötetben jelent meg *Az igeidő* címen (95–103).

Az igeidő fogalmának tartalmát Wundt és magyar követői nézeteinek a bírálatával ismerteti. Wundt véleményét egyszerűen abban foglalhatnánk össze, hogy ő a ‘tisztá időfokozatok’ aktuális értékét az egyén pillanatnyi objektív tudatállapotának függvényeként kezelte. Györke nem ért egyet ezzel a nyelvlélektani szemlélettel, amely szerint tehát a beszélő tudata szubjektív módon adná meg a történések időrendjét. Vihatatható a ‘tisztá időfokozat’ fogalma is, legalábbis ez derülhet ki Györke írásából,

amely tagadja az időkategóriának a beszélő állásfoglalásától való függését. Mindezt jóval bonyolultabban képzelel el és Bühler nyomán utal arra, hogy ha a nyelv messzeágazó és többjelentésű szimbólumrendszert alkalmaz a nyelv tényeinek jelölésére, akkor az időszituációk megkomponálására is érvényes ez a tétel, azaz a beszélő eleve és szükségszerűen többértékű jeleket képes időjelölésre használni. E jelek pedig kollektív tartalmúak, nem egyedien szubjektívak. Ezzel voltaképpen Györke cáfolja azt a vélekedést is, hogy időmérőeszközökkel végzett objektív időelemzés az 'átképzeléses' metodika alkalmazásával módot nyújthatna egy-egy igealak tetszőleges időszituációba helyezéséhez. Ez a módszer ugyanis eltüntetné az igei paradigmarendszer funkcióját. E fejtegetésekbe Györke árnyalt gondolatokat (vagy inkább tényeket) is belesző, amikor kijelenti, hogy a tényleges időérték az igejel paradigmasorán kívül annak több egyéb tulajdonságától – nevezetesen az akcióminőségtől, módértéktől – is függhet. Az időjelölésnek egy bonyodalmas láncolata kezd kibontakozni előttünk. Végülis Györke a következő meghatározással fejezi be cikkét: „...az igeidő az igejel olyan időre vonatkozó kollektív természetű értéke, amely függő viszonyban van a vele rendszert alkotó többi tag időértékével s ugyancsak kapcsolatban lehet az igejel történésminőségével és módértékével.” (103).

A kérdés természetesen jóval komplikáltabb annál, hogy egy rövid mondatban teljesértékű meghatározását fogalmazhatnánk meg. Györke érdemét mégis abban vélem megtalálni, hogy felismerte az időbeli szituációk és relációk összetett voltát és hogy az időviszonyokat egy-egy nyelv funkcionáló rendszerének egészéből javasolta kutatni. Ezzel Györke végleg elkötelezte magát az akkori strukturalista irányzatok mellett. Sőt, azt is mondhatnám, hogy bizonyos szempontból előre vetít olyan kutatási szempontokat, amelyeket a mai modern (generatív) elméleti nyelvészet reprezentál. Pl. azzal, hogy ő nem pusztá morfológiai kategóriát lát az igeidőben, hanem olyan nyelvi kifejezési lehetőséget, amelynek kiterjedt mondattani, morfo-szintaktikai és szemantikai feltételei is vannak.

Látványosan ilyen irányban próbálja megvilágítani az újabbkori nyelvelmélet az idő fogalmát azzal, hogy különbséget tesz a külső és a belső idő kategóriája között. Az előzőt deiktikus kategóriaként hármasszempontrendszerrel jellemzi, a beszédidő, a referenciaidő és az eseményidő szubkategóriák alkalmazásával, melyek a megnyilatkozás időpontjához igazodnak és egymás közti viszonyuk eligazít a mondatban elhangzottak időköörülményeiről. A mellette szereplő belső idő ettől különböző komplex szereplője az időértékek kifejezésének s ez a sokféle (modális és egyéb) elemen kívül az igei aspektus kiemelkedő fontosságát is magában foglalja, hiszen a konkrét szituációk időstruktúrájának meghatározó eleme. Voltaképpen ez olyan pont, ahol a Györke által oly sokszor hangoztatott 'történésminőség' (= akcióminőség) szerephez juthat, t. i. Györke és részben az őt követő szakirodalom az akcióérték és az aspektus fogalmát kissé összekeverte és egyes nyelvek aspektus-viszonyaiban akcióminőséget állapított meg. Az aspektus, akcióminőség (és mód) meg az idő fogalom kapcsolódásairól l. Kiefer (1989: 146 kk; 1992: 801 kk.).

Györke legismertebb – s egyben életének utolsó – műve a *Tő, képző, rag* (Györke 1943), amely alcímében *Szó- vagy jelrésztan*-nak titulálja témáját. A bevezető részben tisztázza a főcímben megnevezett T-K-R kategóriák jellemzőit. Véleménye szerint ezek nem nyelvi absztrakciók, hanem a prágai nyelvész kör meghatározását követve (Projet 1931, 321) olyan morféma-egységek, amelyek további kisebb funkcionális egységekre nem bonthatók. További sajátosságuk, hogy önállóan nem jelennek

meg a nyelvben, hanem a nyelvi jelrendszer tagjaiként csak más önálló morféma-
kapcsolva – az egymás közötti viszonyrendszertől függően – jutnak érvényre. A
'Wortelement' (= szórész, jelrész) terminus bevezetésével Györke meghonosítja a
morféma fogalmát – sőt megelőlegezi a szabad és kötött morféma megkülönböztetést is
– az uráli nyelvészetben. A szó- vagy jelrésztan területét nem a szóképzés-
tanba, sem a szó- vagy mondattanba nem óhajtja beszorítani, hanem a nyelv-
tannak egy új fejezetét nyitja meg, amely természetesen az előbb említett nagyobb
területeken érhető tetten. Tehát ebbe a diszciplína-részbe tartozna a tö (amely a domi-
náló tárgyi jelentést hordozó szórész), a képző (vagyis a jelentésmódosító elem) és a
rag (az alaki-grammatikai viszonyhordozó). A tövek – ragok – képzők kategóriáknak
szerinte olyan közös problémáik vannak, amelyek külön tárgyalást igényelnek, bár a
mondattantól a fonológiáig a nyelv minden szintjével állandó kapcsolatuk van és a
nyelvek rendszereinek változásaiban nem egyszer lavínakat indíthatnak el.

A T-K-R változásainak hatását a nyelv egyéb részrendszereinek átalakulására
példákon is illusztrálja: a magyar időjelölés átstrukturálódása területéről, a duális
elvesztével összefüggően a többesszám (és az egyszám) értékváltozásaira utalva,
vagy a lapp esetrendszer egyszerűsödésének következményeit szemléltetve.

Ezek után egy újabb szakaszban meglehetősen bő terjedelemben elemzi a
szórészek egymás közötti viszonyait, tehát azokat az eseteket, amikor a tö a hasonlóság
– a rag a különbség kifejezője (pl. egy igeragozási paradigmában), vagy amidőn a tö
fejezi ki az eltérést – a rag vagy a képző pedig a hasonlóság hordozója, és olyan példá-
kat is említ, amikor a tö és a rag közösen fejez ki összefüggést – szemben a képzővel,
amely a különbség kifejezője (pl. m. *élegetek* – *éledek* – *élesztek*). Ennek a szakasznak
az a feladata, hogy bemutassa: a szórészek rendszerfunkciójának csak a szavak rend-
szerén belül van szerepe, azaz olyan képessége, amely által a szórészek a befogadó
szón kívüli egyéb szavak azonos szórészeivel a hasonlóság vagy különbözőség állapo-
tába kerülnek, miközben a velük szót alkotó szórészek az egyes szavak között funkció-
nális ellentétet hoznak létre. Ezeknek az egymást keresztező nyelvi síkokban előforduló
jelrészeknek tehát minden bizonnyal szerepük van a rendszer viszonyhálózatának fel-
építésében.

Györke bemutatja, hogy a nyelvészeti diszciplína különféle osztályozásaiban
(pl. Paul, Ries, Saussure, Jellinek, Simonyi, Gombocz, Klemm) milyen szerep jut a
szórészeknek. Ennek az a célja, hogy megvilágítsa: a T-K-R szórészeknek egységes
külső kapcsolatuk van, viszont belső sajátágaik eltérőek. Megállapítja továbbá, hogy a
szórészeknek olyan képessége van, hogy a vele kapcsolatba került szót a többi szóval
kapcsolatláncba fűzze egybe. Ha pedig ez így van, akkor indokoltnak látja a T-K-R
körüli kérdéseket egy szó- vagy jelrésztannak elnevezett külön (al)diszciplína keret-
ben tárgyalni. A nyelvészet ebbe a fejezetébe tartozhatnak efféle kérdések, mint pl. a
szórészek kapcsolódási sorrendje, ezek esetleges eltérései az egyes nyelvekben, funkció-
ik alapos vizsgálata, a tövel való viszonyuk, a szórészek fűzőja révén kialakult
komplex morféma kérdés, az alternációk vizsgálata, a szórészek fonológiai szerke-
zete stb. Mindezek eddig a nyelvészeti szintek különböző fejezeteiben tárgyaltak. Az
ezekre vonatkozó példák főleg uráli nyelvekből származnak és a szinkronia meg a
diakronia szempontjából egyaránt foglalkozik velük. Ezekre az elemzésekre itt nem
tér ki, hiszen az uráli nyelvészet újabb eredményeibe jórészt beépültek.

Említettem, hogy Györkének ez a tanulmánya fontos kezdeményezés a finn-
ugrisztika történetében, mert első ízben indítványoz egy olyan vizsgálati területet,

amely nem csak az uráli nyelveket érinti, hanem a nyelv általános elméletében is hasznosan alkalmazható. Az általa említett javaslatok jól illeszkednek a morféma sajátosságainak későbbi kutatásához, amely az utána következő évtizedekben központi témák egyike lett és több irányban volt bővíthető. A morféma(ák)nak, morfémakombináció(ák)nak a beszéd folyamatban történő elemzése során az osztályozás kérdése pl. elég nagy teret kapott. Ennek végeredményeképpen olyan struktúraformák is felszínre kerültek, amelyek morfo(fo)nológia, morfonematika, morfo-szintaktika stb. néven váltak ismertté, s ahol a morféma alkotóelemei (morfok) mellett azok szupraszegmentális jegyei is nyomatékka(ka)l kerültek tárgyalásra. A morféma fogalma ezekben az újabb vizsgálatokban továbbra is a nyelv legkisebb jelentésszerű (funkciós) egységét jelenti, amely a beszéd (a mondatok, szerkezetek, szavak) disztributív tárgyalása során kerül bemutatásra pl. abból a szempontból, hogy miképpen kapcsolódik egyik a másikhoz. E szerint különbözik a szabad (önmagában is helyt álló) morféma a kötöttektől, amelyek önállóan nem jelentkezhettek (suffixumok). A szabad morféma(ák) között vannak olyanok, amelyekhez nem csatolnak kötött morfémat (ilyenek a kötőszók, indulatszók, módosítószók nagy része), a szabad morféma(ák) többsége azonban a kötöttek befogadására van predesztinálva, vagy az egymással való összetételre. Egy másik tárgyalási szempont viszont a morféma funkciójára vonatkozik, a szerint, hogy milyen információt hordoznak. Ebből a szempontból nézve a törmorféma szembeállítható a grammatikai morféma(ka)val. Az előbbi lexikai ismeretek hordozója, az utóbbi pedig nem a tárgyi jelentésre utal, hanem a szintaktikai (paradigmatikus) viszonyokat tükrözi (ilyenek pl. a suffixumokon kívül a partikulák, névutók, határozószók stb.). További részletekbe nem óhajtok belemenni: ennyi talán elegendő annak szemléltetésére, hogy Györke 'elemtannak' is nevezhető kísérlete jó úton haladt és javaslatai harmóniában vannak újabb nézetekkel a morféma(ka)kkal kapcsolatban (ezzel kapcsolatban három hozzám közel álló szerző műveire hivatkozom: Hockett 1963, 129 kk., 271 kk.; Lyons 1971, 180 kk.; Martinet 1966, 25, 91–92, 110 kk.).

Van azonban egy-két olyan részlet Györke tanulmányában, amelyhez további megjegyzéseket fűzhetünk. Az egyik észrevétel a szótőre vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy – ahogy Györke is mondja – az *ad-ok*, *ad-sz*, *ad-Ø* paradigmasorban az *ad-* tö szerepel, s az egyes 3. személyű alakban a másik két jelölt személlyel szemben *Ø* morféma rejtőzik. Más esetekben viszont több tövű morféma(ka)kkal kell számolnunk, amelyek meghatározott feltételek között használhatók (pl. finn *näke-*, *näe-*, *näh-* <: *nähdä* inf.). A *vartalo*, *talo* szabad morféma(ka)k töalakja viszont megegyezik a bázis-morféma(ka)val, s ehhez a kissé homályosan 'toldalék'-nak is nevezett suffixumok közvetlenül csatlakoztathatók. A több tövűeknél és a *talo* típusban aligha van értelme a *Ø* morféma feltevésének (a *näe* impSg2-ben ui. szóvégi aspiráció jelentkezik disztinktív funkcióban, a *talo* típusú változatlan 'tövű' szavakban pedig pusztán formalitás volna a nominativusban *Ø* morfémat sejtetni). A szótő erőltetése tehát szerintem elméletileg nem mindig védhető. Ezzel kapcsolatban emlékeztetni szeretnék pl. a magyar *jer*, *gyere* és a *jön-* viszonyára, ahol az utóbbinak az előző kettő tövéként való magyarázata kissé bonyodalmasnak tűnik. Analóg helyzetek fordulnak elő az olyan kiegészüléssel esetekben, mint pl. a magyar *egy* vs. *második*, finn *hyvä* : középfok *parempi* 'jobb'. Ugyanígy nem lehet közös tövet találni az angol *to go* : Past *went* formák között, hiszen ezek is szuppletívvisztikusak, akár csak a *be – is – were* esetében. A *went* egyes és többes 1–3. személyű alakjai egyformák lévén pedig – a *talo* típushoz hasonló módon – szintén szükségtelen volna bennük *Ø* morféma(ka) alakokat látni, mert ez arra kényszerítene, hogy

elválasszuk egymástól a Sg1-Sg2 stb. \emptyset morfémáit (\emptyset^1 sg, \emptyset^2 sg, \emptyset^3 sg ...). Ez utóbbi jelenség persze kevésbé jellemző az agglutináló nyelvekre, de annyi talán megengedhető tétel lehet, hogy az agglutináló nyelvekben a szabad morféma tárgyi jelentést hordozó tövariánsa (alloformja) nem mindig kötelező.

Az is nyilvánvaló, hogy az agglutináló típusú nyelvekben a suffixumok (affixumok) száma és előfordulási gyakorisága nagyobb mint a flektáló vagy izoláló nyelvekben. Bizonyosan ez is az egyik oka annak, hogy az uráli nyelvészetben a suffixumoknak három kategóriába sorolását indítványozta a nyelvészeti kutatás, és bevezette a képző – rag – jel közötti megkülönböztetést, az utóbbiak közé sorolva a többes-, duális-, mód-, időjelek és hasonlókat (pl. újabban a birtokos személyjelek) csoportját. A jel műszó arra utalna, hogy ezek a fő tárgyi jelentésén nem változtatnak, a mondatban viselt viszonyító szerepekben sem lényegiek, hanem egyféle többletinformációt nyújtanak az adott morféma mennyiségéről, tartamáról, minőségéről (aspektusáról), személyes kapcsolatáról, egyedítéséről stb. A magyarhoz hasonlóan a finn nyelvteni terminológia is különbséget tesz a johdin (= képző), pääte (= rag) és tunnus (= jel) között, viszont az affix, suffix szavakat preferáló nyelvek csak bizonyos körülírásokkal tudják e hármasságot kifejezni (Ableitungssuffix – derivational suffix; Kasussuffix – inflectional affix, v. case suffix; Pluralzeichen, Modalzeichen – plural marker, modality marker stb.). Lehetnek a jel terminusnak ellenzöi, de Györke bizonyosan nem volt az, s ezért esetleg különösnek tűnhet, hogy említett tanulmánya címében a képző és rag mellett nem szerepelteti a jel-tartomány nevét. Meg kell azonban említenünk, hogy a cikk szöveganyagában több helyütt használja összetétel 2. tagjaként a jel kifejezést (pl. számjel, időjel, módjel: Györke 1943: 9, 27, 69 stb.). Mindez arra utal, hogy a jel kihagyása a címből tudatos volt.

Ennek okát abban látom, hogy Györke megismerkedve Saussure nézeteivel a negyvenes évekre elkötelezett híve lett a strukturalista irányzatnak. Ennek cikkeiben, egyetemi előadásaiiban, magánbeszélgetéseken minduntalan hangot adott. Nem győzte bizonygatni a nyelvi jelenségek és tények jelszerűségét. Ismerte a nyelvi jel feladatait és hirdette azt a Saussure-i tanítást, hogy a nyelvi jelek egyidejű rendszert alkotnak, meg hogy ebből mi minden következik. A JEL terminust tehát ő következetesen a language sign, pontosabban *signifiant* értelemben használta és nem egy suffixumfajta jelölésére. Ez állhatott annak háttérében, hogy e jelentős tanulmány címéből a jel szót – mint 3. suffixum-állapot nevét – száműzte. Nincs kizárva azonban, hogy a képző – rag – jel szétbontása ügyével kapcsolatban később ő is foglalkozott volna, hiszen ez a jelfrészletnek egyik lényegi kérdése lehet. Neki nem volt rá lehetősége, ez már utódaira-követőire várt. (L. pl. Kenesei 1998.)

A *Tő, képző, rag* szerzőjéről pozitív képet kapunk, főleg akkor, ha arra gondolunk, hogy az általa kezdeményezett stúdiumok – ha nem is elkülönülő részdizciplínaként – a morfémakutatás különböző területein beépültek a mai nyelvészet témakörei közé.

Györkének voltak egyéb ambiciózus tervei is. Szeretett volna egy általános nyelvészeti könyvet írni. Ennek a szándékának töredékes nyomait hagyatékában felteltük. Halála után ui. özvegye Lakó Györgyöt és engem kért fel ennek megítélésére. Kézirati hagyatéka jobbára olyan tetemes cédulaanyagból állt, amelyet a *Wortbildungslehre* készítése során gyűjtött s ennek is főleg a szamojéd adatbázisát őrizte, nyilván későbbi szándékok megvalósítása érdekében. Ezen kívül találtunk sok kéziratos jegyzetet jobbára általános nyelvészeti könyvekből, valamint egy töredékes fogalmazványt

nyelvtudományi alapkérdésekről. Nem tudom, hogy ezt ebben a formában publikálni kívánta-e, mindenesetre ez a töredék is valamelyes képet ad törekvéseiről, s ezért e följegyzéseket egybe szerkesztve sajtó alá rendeztem *Nyelvtudományi alapelvek* címen (Györke 1947), amely ilyenformán mentorom utolsó, posztumusz munkája lett.

Ebben a Saussure-tól és Bühlertől meg követőiktől kezdeményezett és tovább fejlesztett tételből indul ki, amely szerint a nyelv jelek rendszere és e felfogás képviselőinek vélekedését saját észrevételeivel iparkodik kiegészíteni-árnyalni. Talán itten világosodik meg legjobban, hogy Györke felfogása a nyelvről szorosan a svájci, ill. bécsi-prágai mesterek munkásságára épül. Elfogadja pl. Saussure-nek azt a véleményét, hogy e rendszer szintagmatikus és asszociációs viszonyok hálózataiból alakul, az utóbbiakra azonban más elnevezést javall, nevezetesen „belső nyelvi kapcsolatok”-nak nevezi az asszociációs viszonyokat, mert úgy észleli, hogy ezek nem ábrázolódnak, végső soron jelszerűtlen elemek (Györke 1947, 2–3). Meg kell jegyezmem, hogy a Saussure-i asszociációs viszonyokat később – Hjelmslev kezdeményezésére – paradigmatis viszonyoknak minősítették, s így is emlegették (l. Telegdi 1977, 120, 253), ami voltaképpen feleslegessé is teszi Györke módosító indítványát. Arra viszont Györke cikke lehetőséget ad, hogy emlékező rokonszenvvel említsük Györke itt leírt – de előadásaiiban sokat említett – vélekedését, ha akarom meghatározását, amely szerint a nyelv „jeleknek, jelszerű és jelszerűtlen” kapcsolatoknak a rendszert képező kapcsolathálózata (Györke 1947, 3).

A közzétett írás nyilvánvalóan a *Tő, képző, rag* gondolatvilágában fogalmazódott meg és vitázik is Lazicziusszal, aki Bühler tolmácsolva kifejti, hogy a nyelvi ábrázolás két csoportját a nyelvi jelek és a mezők tartománya alkotja. Györke alapján egyetért a nyelv kettős tagozódására vonatkozó alaptétellel, de ezt részletezni iparkodik és bonyodalmas részletjavaslatokat terjeszt elő kiegészítésül. Ezeket itt nem részletezem, mert bizonytalan vagyok most már abban, hogy Györke ezt a kézirati vázlatot publikálásra alkalmasnak vélte-e, olyannyira töredékes. Mindenesetre tény, hogy ezek a gondolati kiegészítések tulajdonképpen a jelszerű és jelszerűtlen elemek szerepvállalására vonatkoznak s ezekkel összefüggésben tesz néhány valóban gondolatébresztő megjegyzést.

*

Györke József hivatali-könyvtárosi munkásságát Tolnai (1946, 3–4) méltatja. Többek között ezt olvassuk itten: „Györke igényes, vezetői képességeit bizonyítja, hogy a Könyvtár helyreállításával, használhatóvátételével párhuzamosan, a súlyos dotációs viszonyok és az infláció nehézségei közepette is szem előtt tartotta az intézmény tudományos feladatait. Fáradtságot nem kímélve szerezte meg a felszínre került muzeális értékű könyv- és kéziratanyag megvásárlásához szükséges fedezetet és megteremtette a lehetőségét a Széchényi-Könyvtár tudományos kiadványai újraindulásának. A nagy múltra visszatekintő kiadványok újraindulása mellett a Könyvtár régi tervét viszi tető alá a Nemzeti Bibliográfia füzeteinek megindításával. A Könyvtár vezetésében, jövőre vonatkozó terveiben mindég a tudomány magasrendű igényessége lebegett szemei előtt. Új tisztviselők alkalmazásakor tünt ki ez legjobban: a szaktudás, a tudományos képzettség volt a felvétel első, elodázhatatlan kritériuma. /Bek./ Fiatalon ment el közülünk...Negyvenesztendőskorában, 1946. szeptember 11-én halt meg, egy esztendőnél kevéssel hosszabb könyvtárvezetői szolgálat után...Györke József vezette ki

Magyarország első könyvtárát a háború és Budapest ostroma utáni elesettségéből és ő vezette az újjáépítést egészen addig az állomásig, midőn a rendszeres tudományos munka megindulhatott.”

Nyelvészeti munkájáról is jelent meg méltatás halála után. Egy vele nagyjából egyidős, de konzervatívabb szemléletű nyelvész megdicsérte munkásságának eredményeit, elismeréssel szolt „fiatalos hevéről”, amely némely munkájára (pl. *Wortbildungslehre*) jellemző volt s mely bizonyos „hibák” formájában testesült meg, ámde egész tevékenységének értékelésében végülis jó véleménnyel van s megemlékezését méltó módon e szavakkal zárja: „Györke Józsefben a magyar nyelvtudomány nem egyszerű munkását, hanem valóságos rajongóját vesztette el. Sírjánál a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében Zsirai Miklós elnök búcsúzott el tőle, rámutatva arra a veszteségre, mely Györke József halálával a magyar nyelvtudományt érte, s kifejezve azt az őszinte fájdalmat, mely korai távozása miatt az egybegyűltek szívét eltöltötte.” (Lakó 1947, 79, 80).

Noha a negyvenes évek végén nyelvészeti szakfolyóirataink kiadási (ill. kiadat-lansági) nehézségei miatt egyebütt nem jelent meg szakmai értékelés Györkéről, a szerző Györke születésének 90. és halálának 50. évfordulóján kötelességének tartotta, hogy tanára életművéről áttekintést adjon, hogy méltó módon kerüljön be a magyaror-szági uráli nyelvészet történetébe. Igaz, az elmúlt években elhangzott néhányszor egy-egy méltató szó Györke érdemeiről, s ennek kapcsán említés történt arról, hogy milyen kimagasló szerep várta volna Györke Józsefet, ha megadatik neki még néhány évtized. Méltányoltuk példás pályáját, amelyet elkezdett és amely predesztinálta volna őt, mint legalkalmasabbat a magyar és általában a finnugor nyelvészet kutatási eljárásainak modernizálására (I. Hajdú 1956: 56, 1987: 426, Labádi 1987: 78–79). Vannak ugyan még mohikánok rajtam kívül is, hiszen jól emlékeznek Györke egyetemi tevékenységé-re Vértés Edit, Kázmér Miklós, Sal Éva, Turchányi Ágota és talán még mások is, de legközvetlenebb tanítványa, aki pályafutását elsősorban neki köszönheti, mindenekelőtt e sorok írója volt és már régóta nyomaszt annak az adósságnak a terhe, melyet ezzel a portrévázlattal törleszteni igyekezek.¹

Végigtekintve munkáit, látható, hogy tulajdonképpen nem írt sokat, de amit írt, az jó volt, s ezt az idő jobbra igazolta. Ide tartoznak új kezdeményezései pl. a szupple-tivizmus kutatásáról, az uráli képzőmonográfia és a vele kapcsolatos szófajelméleti eszmefuttatás, az igeidő kifejezésének módjairól írt tanulmányai beleértve az akciómi-nőségre vonatkozó észrevételeit, valamint az aspektológia és modalitáskutatás fontos-ságát előrevetítő megjegyzéseit. Példát adott nekünk az elmélet iránti elkötelezettség-ből: ez a szándéka legtöbb munkájában tetten érhető, mindenekelőtt azonban élete utolsó tanulmányában (1943) nyilvánul meg az általa javasolt új szubdiszciplína, az ‘elemtan’ vagy ‘jelrésztan’ kimunkálását célzó javaslatával. Nyíltan hitet tett a svájci-bécsi-prágai strukturalizmus mellett, s ezek – vagy újabb tovább fejlesztett változataik – terjesztésében nagy szerep várhatott volna rá. Meggyőző és szuggesztív előadási készsége, jó vitamodora nyilván jelentősen hatott volna az akkoriban konzervatívnak, vagy elméletietlennek tűnő magyar nyelvészetre. A magyar és az uráli nyelvészet jö-vőjének előkészítésében ennek ellenére bizony nem kis része van nemcsak szemlélet-

¹Ez a szöveg egy 1996. januárjában tartott előadás kibővített változata. Az előadás a piliscesabai Pázmány Péter Tudományegyetemen rendezett finnugor szemináriumon hangzott el. – Kéziratom elkészíté-séhez sok értékes dokumentumot kaptam az OSzK 1945/46. évi működéséről Németh Máriától. Hálás köszö-net illeti ezért.

módjának, hanem annak is, hogy feladataink közé sorolta a mondattant mint fontos kutatási területet és megújította a Halász Ignác óta eltűnt magyarországi szamojedológját.

**

Kiegészítés: A Georgovits családnév mögött eddig – GyJ celldömölki születése okán is – a család nyugatdunántúli délszláv eredetét feltételeztem. Kiderült azonban, hogy édesapja – Georgovits József – budapesti születésű volt. A MÁV szolgálatában álló családfő szolgálati okból, mint távirdavezető telepedett meg Celldömölkön és ott az akkori Kis-Czellen született Simon Máriával kötött házasságából született Georgovits József Imre nevű fia. A Georgovits név végső fokon a szerb-horvát Georgije névből ered és eredetileg Georgijević-nek hangozhatott. A családnév Georgovits változata Kiss Lajos szerint talán „hangalakjában bizonyos fokig magyarosan” módosult forma. Vujcsics. B. Sztoján közlése szerint azonban Georgovics (Georgovits) néven a hazai szerb-ortodox egyház anyakönyveiben is találhatók bejegyzések az ország különböző pontjain (sőt határainkon kívüli szerb településeken is), úgy hogy a családnévnek legfeljebb az írásmódjában lehetne magyar hatást feltenni. A család azonban a mi esetünkben – vallásukból ítélve – kétségtelenül horvát és nem szerb.

Szülei Györkét 1913-ban írták be a celldömölki r. k. elemi fiúiskolába, melyet 1917-ben jeles-dícséretes eredménnyel végzett el. Feltehetőleg ebben az évben költöztek Pécsre (János u. 20.), ahol az édesapa MÁV távirda-felügyelői munkakörbe került. (Pécsi kapcsolataik egyébként régebbtől fogva voltak: fiuk keresztapja Miskrits Imre r. k. cipész, keresztanyja Ludwig Ágnes pécsi illetőségű lakosok voltak.) Tanulmányait tehát a neves városban folytatta, aholis a ciszterci rend pécsi főgimnáziumába írták be 1917 őszén.

Sajátos módon középiskolai tanulmányait meglehetősen hullámzó sikerrel végezte: eléggé szeszélyesen váltakoznak az egyes tárgyakból elért eredményei; egyik félévről a másikra képes bizonyos tárgyakból 1-2 jeggyel jobbat elérni az iskolai értéktől adatai szerint, ám ezekben semmi rendszeresség valamely tárgy javára nem mutatkozik. Jeles eredményt leginkább vallástanból, magatartásból, olykor énekből, földrajzból, netán testnevelésből ért el. Szóval – mint oly számos későbbi nagy ember – ő sem dicsekedhet kiváló középiskolai eredményekkel. Nem csoda tehát, hogy 1926-ban a VIII. gimnázium záróvizsgáján latinból és görögből ismét csak „elzúgatták” a jó ciszter atyák. A történet mégis sikeresen ért véget, mégpedig a székesfehérvári Szent István reál-gimnáziumban 1926. szeptember 10-én végre leérettségizett (pécsi egyetemi anyakönyvi adat szerint) és reá 11 nappal beiratkozott a Pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarára magyar-történelem-francia szakra (e harmadik szakot egy év múlva elhagyta).

Egyetemi éveiről most már némely részletinformációk is rendelkezésünkre állnak. Elsőül azt említem, hogy évfolyamtársai között több ismert személyiség nevét is megtaláljuk: Droszt Olga (később az OSzK olvasószolgálatának vezetője), Hajdú Anna Helga (később Hantosné Hajdú Helga néven az OSzK Kézirattárának munkatársa), Kardos Tibor (irodalomtörténész, akadémikus). Egyetemi anyakönyvi lapokból megállapítható, milyen órákat hallgatott. Zolnai Gyulánál *Magyar hangtan, Finn olvasmányok, Nyelvészeti gyakorlatok, Jelentéstan, A finn nyelv hang- és alaktana, Magyar*

szóragozástan, *A magyar népnyelv, A magyar nyelv legrégebbi elemei, Magyar mondatlan, Finnugor összehasonlító hang- és alaktan* címen meghirdetett órákat látogatta, melyek közül néhány több féléven át folytatódott. Finn nyelvi ismereteit az akkoriban ott lektorkodó Aarni Penttilä is gyarapította. Tanárai voltak még Tolnai Vilmos (irodalomtörténet), Vargha Damján, Holub József, Hodinka Antal (történelem; figyelemreméltó, hogy Hodinka az egyik félévben *Északi népek* címen is hirdetett órát, más alkalommal Hodinkának a kijevi és moszkvai fejedelemségek terjeszkedéséről, ill. a szerb nemzet történetéről és a keletrómai császárság történetéről, a szláv államok újkori történetéről szóló előadásait is felvette s ez finnugrisztikai érdeklődésével is könnyen összeegyeztethető.) Tanárai voltak még Birkás Géza (francia), Nagy József (filozófia, logika), sőt Felvinczi Takács Zoltán művészettörténész, akinek a távolkeleti művészetéről, valamint Szkítia, Irán és Turán c. óráit látogatta. Érdemjegyek az egyetemi anyakönyvekben nem találhatók, azonban sikerét jelzi, hogy az egyetemi Almanach szerint 1929/30-ban azon 25 hallgató közé tartozott, aki fejenként 800 pengő közalkalmazotti ösztöndíjban részesült. Az is bizonyos, hogy Zolnai kedvelte (mint utolsó doktorandusát különösen), hiszen nyilván ő járta ki Györke számára azt az észtországi ösztöndíjat, amellyel Györke 1930-ban Tartuba utazott és rövidesen (1931) átvette a lektori posztot. Nyilvánvalóan 1930-ban változtatta nevét magyarrá. Doktori értekezése még Georgovits néven jelent meg, de Tartuban már Györke-ként fogadták. Kiss Lajossal teljesen egyetértünk abban, hogy ilyen szerencsés és „telitalálatos” névváltoztatást csakis a magyar nyelv történetében ismeretes személy tehet: a *Györke* lehet a *György* deminutív formája, előfordul a XV. sz. óta személynévként és helynévként a történeti Magyarország különböző pontjain, de egybecseng a kisütött kenyérhéj kimagasló domborulatának (*gyürke/györke*) a nevével is. – Források: Celldömölki plébánia anyakönyve 1906/106. sz., Vas megyei levéltár; A ciszterci rend pécsi r. k. főgimnáziumának Értesítője 1917/18 – 1925/26. iskolai évekből; a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az 1929/30. tanévre, a Bölcsészkar anyakönyvi lapjai 1926-1930 között. A fenti forrásokhoz Pusztay János (Szombathely) és Fancsaly Éva (Pécs) kollégáim révén jutottam hozzá. Nagy köszönet mindkettőjüknek.

IRODALOM

- Abaffy Erzsébet 1991, 1992: Az igemód és igeidőrendszer, in: Benkő L. szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I-II*, Budapest, Akadémiai.
- Abondolo, Daniel 1998: Introduction, in: Abondolo, D. szerk. *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge.
- Bándi Gáborné 1996: Huszonnyolc nap krónikája. Fejezetek a Magyar Nemzeti Múzeum történetéből; dr. Fettich Nándor főigazgatóhelyettes naplója 1945 január 16-tól február 12-ig, *Magyar Múzeumok* 1996/3, 24–27.
- Bárczi Géza 1958: *Magyar történeti szóalaktan I: A szótövek*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd 1980: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*, Budapest, Akadémiai.
- Berrár Jolán 1957: *Magyar történeti mondatlan*, Budapest, Tankönyvkiadó.

- Cassirer, Ernst 1923: *Philosophie der symbolischen Formen*, Berlin, Bruno Cassirer Verlag.
- Castrén, Mathias Alexander 1854: *M. Alexander Castrén's Grammatik der samojedischen Sprachen*, hrsg. von Anton Schiefner. St. Petersburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. (Reprint with a Foreword by P. Hajdú, Bloomington – The Hague, Indiana University, 1966 = *Uralic and Altaic Series* 53. – A *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. A. Castrén* c. teljes Castrén életmű újrakiadását 1969-ben a Zentralantiquariat der DDR, Leipzig vállalta fel. A *Grammatik* ennek 7. kötete.)
- Györke József 1930: *Vogul jelzős szerkezetek = Specimina Dissertationum Facultatis Philosophiae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis* 21, Pécs, Dunántúli Könyvkiadó Rt.
- Györke József 1932: Tunnuseta omandussuhtest uurali keelis (Referat: Das unbezeichnete Besitzverhältnis im Uralischen), *Eesti Keel* 11, 179–183.
- Györke József 1934: Sugumeid -ng (-ngu) deverbaalse ja denominaalse nominaaltuletuslõpu ajaloojuurde (Referat: Beiträge zur Geschichte des deverbalen und denominalen Suffixes -ng), *Eesti Keel* 13, 45–57.
- Györke József 1935a: Ein denominales Nominalsuffix im Uralischen, *Ungarische Jahrbücher* XV, 317–318.
- Györke József 1935b: *Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe) = Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Universitatis Tartuensis* 15, Tartu, Krüger.
- Györke József 1936: *Das Verbum *lē- im Ostseefinnischen (einige Bemerkungen über das Suppletivwesen des verbum substantivum) = Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Universitatis Tartuensis* 19, kny <: *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis* B XL/2, Tartu, Krüger.
- Györke József 1937: A magyar -t kicsinyítőképző uráli megfelelői, *Magyar Nyelv* 33, 244–246.
- Györke József 1940: A -gy névszóképző, *Magyar Nyelv* 36, 34–41.
- Györke József 1941a: Uráli szóegyezések, *Magyar Nyelv* 37, 303–306.
- Györke József 1941b: Volt-e a magyarban -u-, -ü- praeteritumképző?, *Nyelvtudományi Közlemények* 51, 54–63.
- Györke József 1941c: Adalék a szamojéd igeidőalakok kérdéséhez, *Nyelvtudományi Közlemények* 51, 88–97.
- Györke József 1942a: Zolnai Gyula (születésének 80. évfordulóján), *Magyar Nyelv* 38, 321–325.
- Györke József 1942b: Az igeidő, in: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 95–103.
- Györke József 1943: *Tő, képző, rag (szó- vagy jelrészten) = Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 67, Budapest, kny. <: *Magyar Nyelv* 39, 111–136, 176–195.
- Györke József 1944: Uráli szóegyezések, *Magyar Nyelv* 40, 13–19.
- Györke József 1947: Nyelvtudományi alapelvek (s. a. rendezte Hajdú P.), *Magyar Nyelv* 43, 1–10.
- Hajdú Péter 1956: A szamojéd nyelvhasonlítás Magyarországon, in: Bárczi G. & Benkő L. szerk. *Emlékkönyv Pais Dezső 70. születésnapjára*. Budapest, Akadémiai.

- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samoiedica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hajdú Péter 1987: *Die uralischen Sprachen*, in: Hajdú Péter–Domokos Péter: *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Budapest–Hamburg, Akadémiai & Buske Verlag 1–450 = *Bibliotheca Uralica* 8.
- Hajdú Péter (1966 =) 1989: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, 5. kiadás, Budapest, Tankönyvkiadó
- Hajdú Péter 1996: Fettich Györkéje, *Magyar Múzeumok* 1996/4, 1.
- Hockett, Charles 1963: *A Course in Modern Linguistics*, New York, Macmillan.
- Kenesei István 1998: A toldalékmorfémák meghatározásáról, *Magyar Nyelvőr* 122, 67–80.
- Kiefer Ferenc 1983: *Az előfeltevések elmélete*, Budapest, Akadémiai.
- Kiefer Ferenc 1992: *Az aspektus és a mondat szerkezete*, in: Kiefer F. szerk. *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan* 801–886, Budapest, Akadémiai.
- Klemm Antal 1928: *Magyar történeti mondattan I/1*, 1–4. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia = *A magyar nyelvtudomány kézikönyve II/6*.
- Labádi Gizella 1987: *Unkarin fennougristiikan historia*, Turku = *Turun Yliopiston Yleisen Kielitieteen Laitoksen Julkaisuja* 32.
- Lakó György 1935: Györke J., *Die Wortbildungslehre des Uralischen* (rec.), *Nyelvtudományi Közlemények* 49, 394–397.
- Lakó György 1947: Györke József (nekrológ), *Magyar Nyelv* 43, 77–78.
- Laziczus Gyula 1933: A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez, *Magyar Nyelv* 29, 18–25.
- Laziczus Gyula 1942: *Általános nyelvészet. Alapelvek és módszertani kérdések*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia = *Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből XXV/2*, 214.
- Lehtisalo, Toivo Vilho 1936: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe*, Helsinki, SUS = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 72.
- Lyons, John 1971: *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, University Press.
- Mark, Julius 1925: *Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen, I. Hälfte*, Helsinki, SUS = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 54.
- Martinet, André 1966: *Elements of General Linguistics*, Chicago University Press = *Phoenix Books*.
- Projet 1931: *Projet du terminologie phonologique standardisée*, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4, 309–323.
- Sebestyén Irén, N. 1938: T. Lehtisalo: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe* (recenzió), *Magyar Nyelv* 34, 184–191.
- Seilenthal, Tônu 1997: 75 év tanulságai, in: Nurk A. & Seilenthal T. szerk. *Eesti hungarologia* 75. Tartu, Ülikool.
- Telegdi Zsigmond 1977: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Tolnai Gábor 1946: Györke József (nekrológ), *Magyar Könyvszemle* 1946/1–4 (= 1947), 1–4.

PORTRÄT VON JÓZSEF GYÖRKE

PÉTER HAJDÚ

Der Verfasser analysiert in seinem Beitrag die Lebensbahn und die Bedeutsamkeit der Tätigkeit seines ehemaligen Lehrers, eines jung verstorbenen namhaften ungarischen Wissenschaftlers.

József Györke (1906–1946) hat sein Studium 1930 an der Universität Pécs unter der Leitung von Gyula Zolnai (Professor für Linguistik und Übersetzer) abgeschlossen. Auf Empfehlung seines Professors hin konnte er noch im selben Jahr als Stipendiat nach Estland – an die Universität Tartu – fahren, wo er bereits 1931 eine Lektorenstelle für Ungarisch besetzen konnte. Mit leidenschaftlichem Eifer studierte und unterrichtete er; leitete das „Ungarische Institut“ an der Universität Tartu und kehrte nach Erfüllung seines Auftrags 1936 mit seiner estnischen Ehefrau in seine Heimat zurück. Der sich schon damals als begabter junger Wissenschaftler erweisende Györke bekam in der Ungarischen Nationalbibliothek eine Bibliothekarstelle. Gleichzeitig – wenn auch nicht sofort – konnte er am Lehrstuhl für Finnougristik der Universität Budapest Unterricht erteilen. Anfangs leitete er Seminare, später – nach seiner Habilitation zum Privatdozenten – durfte er von 1943 an auch selbstständige Kurse (zur Uralistik, Samojedistik und estnischen Sprachwissenschaft) leiten.

Nach 1945 musste er seine Lehrtätigkeit an der Universität aufgeben, weil er zum Generaldirektor der Nationalbibliothek ernannt und beinahe zur gleichen Zeit auch zum korrespondierenden Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (ung. MTA) gewählt wurde. In den letzten – knapp zwei – Jahren seines Lebens übernahm er sehr viele Aufgaben: er nahm regen Anteil an der Neuorganisation der heimischen sprachwissenschaftlichen Forschungen, sicherte im Gebäude des Nationalmuseums Platz für die Sitzungen der Gesellschaft für Ungarische Sprachwissenschaft (ung. Magyar Nyelvtudományi Társaság), rief in seinem Dienstzimmer die Arbeit des Linguistenkreises „kruzsok“ wieder ins Leben; seine Aufgabe war aber vor allem die Instandsetzung und Konsolidierung der Bibliothek. Er besaß ein klares Konzept, infolge dessen die Bibliothek bereits 1945 besucht und benutzt werden konnte. Ausserdem begann er – durch Einstellung junger und neuer Mitarbeiter – die Rahmen eines Teams zu schaffen, wo neben der herkömmlichen Bibliothekartätigkeit auch wissenschaftliche Arbeit geleistet werden konnte – vor allem in der Philologie, genauer auf dem Gebiet der Kulturgeschichte, der Geschichtswissenschaft, der Kodikologie, der Bibliographie, der Literaturwissenschaft und der Linguistik. All diese Bemühungen verschafften dem Institut Ansehen und verliehen ihm ein ausgeprägtes Profil; so konnten dort namhafte Wissenschaftler unter günstigen Bedingungen ihrer zweifachen Aufgabe (als Forscher und Bibliothekar) nachkommen.

Györkes linguistische Arbeiten in engerem Sinne sind zwar nicht hoch an der Zahl, jedoch sehr bedeutend. Neben einigen kürzeren oder längeren Artikeln hat er uns mehrere wichtige und bedeutende Studien mit neuartigen Anregungen hinterlassen (vgl. Bibliographie).

Produkte seines Schaffens in Tartu sind zwei wichtige Arbeiten: das Buch „Die Wortbildungslehre des Uralischen“ (1935b) sowie die längere Studie „Das Verbum **lě-* im Ostseefinnischen“ (1936). Das erstgenannte Werk ist eigentlich die systematische Darstellung des primären Bildungssuffixbestandes der uralischen, vor allem der samojedischen Sprachen. Bedauerlicherweise wird diese Arbeit selten verwendet, weil nämlich ein Jahr danach eine wesentlich umfangreichere Monographie von T. Lehtisalo (1936) zu einem ähnlichen Thema erschien, an der er längere Zeit arbeitete. Der Verfasser konnte in seinem Werk auch sein eigenes samojedisches Material verwenden; somit ist Györkes Arbeit in den Hintergrund geraten, zumal sie auch in einer geringeren Auflagenhöhe erschienen war. Trotzdem hat die Györke-Monographie ausser der systematischen Darstellung der Bildungssuffixe auch einen weiteren Vorzug: in einem theoretischen Kapitel werden einige summierende Aussagen zur Satzbaustruktur des Uralischen gemacht, auch zu den Wortarten gibt es wichtige Bemerkungen, die im Gegensatz zur älteren, traditionellen Auffassung Alternativen für die Zukunft bieten.

In der zweiten Studie werden Suppletivformen im Paradigmensystem des Hilfsverbs 'sein' ausdrückenden Verbs (ung. *létige* = etwa 'sein/werden') untersucht: es werden Verwendungsregeln der einander ergänzenden Systeme der Wortstämme **ole* bzw. **lě-* geklärt und mit ähnlichen Fällen anderer finnougri-schen Sprachen verglichen (z. B. ung. *volnék* – *lennék* = 'ich würde sein bzw. werden'; ung. *volt* – *lett* = 'etw. o. jemand war – wurde usw.'). In den baltfinnischen Sprachen zeigen die Gebrauchswesen sogar in den kleinsten Sprachen oder Dialekten überraschend grosse Abweichungen im Vergleich zum Finnischen.

Unter seinen heimischen Publikationen ragen die Aufsätze hervor, in denen er die Existenz des angeblichen Bildungssuffixes *-u* (< **w*) für das Präteritum (oder das Partizip) des Ungarischen widerlegt (1941b), bzw. – auch im Zusammenhang mit dem oben erwähnten Thema – den Begriff „Tempus“ zu definieren versucht (1942b) und sich mit den Eigentümlichkeiten der Bezeichnung von Zeitlichem in den samojedischen Sprachen befasst (1941c). In diesen seinen Veröffentlichungen macht er auf den Zusammenhang zwischen Aktionsart bzw. Aspekt und Zeitbezug aufmerksam, daher kann man ihn als den Anreger der Aspektforschung betrachten.

In seinen Publikationen – vor allem in denen seit Beginn der 40er Jahre – wird seine Verbundenheit mit dem zeitgenössischen linguistischen Strukturalismus immer mehr offensichtlich. Am deutlichsten zeigt sich dies in seiner längeren Studie „Wortstamm, Bildungselement, Suffix“ (ung. „Tő, képző, rag“ – 1944). Auch in dieser Arbeit vertrat er die funktionalistischen Grundthesen, nach denen die Sprache als ein zusammenhängendes System von Zeichen zu betrachten sei und veranschaulicht Existenz und Rolle des Verbindungsnetzes zwischen den einzelnen Teilsystemen mit einem reichlichen Beispielmaterial. Diese Arbeit ist eigentlich eine Art Vorbereitung zur späteren Unterscheidung zwischen freien und gebundenen Morphemen. Der Verfasser gilt daher auch als Initiator der heimischen Forschungen zur Morphematik.

Györke war ein hervorragender Lehrer. Er war es auch, der den Verfasser dieses Porträts auf die Bahn lenkte, die er später – seinem Mentor treu – auch beschritt. Sein Verdienst in der Geschichte der ungarischen Linguistik könnte so eingeschätzt werden, dass er – neben Gyula Laziczius – der erste ungarische (und finnougri-sche) Sprachwissenschaftler war, der sich offen zum Schweizer–Wiener–Prager Strukturalismus bekannte und es versuchte, seine linguistischen Forschungen nach dessen Prinzipien durchzuführen.

In der zeitgenössischen konservativen ungarischen Sprachwissenschaft galt er als auffallend individueller Wissenschaftler, der die theoretischen Gesichtspunkte in der Forschung für wichtiger als alles andere hielt. Ausserdem halten wir ihn für den Gründer der samojedischen linguistischen Forschungen. Er plante auch noch, ein Buch zur allgemeinen Linguistik zu schreiben. Dazu kam es aber nicht mehr: er ist im Alter von kaum 40 Jahren hingeshieden. Dies war ein schwerer Schaden für die ungarische Sprachwissenschaft, denn, wenn er länger gelebt hätte, hätte sich auch unsere heimische Linguistik wohl auch anders entwickeln können.

AZ ÉRZÉKELÉST (ÉSZLELÉST) JELENTŐ ERZA-MORDVIN IGÉK

HEVÉR KRISZTINA

Az érzékelést jelentő igék helyes használata sok gondot okoz az idegen nyelven tanulók számára. Nyelvtanítás során általános séma, hogy a tanárok a nyelvtani anyag kijelölése és gyakoroltatása után világítják meg, hogy az egyes szintaktikai szerkezetek milyen szöveggörnyezetben fordulnak elő. Holott a szinonim szerkezetek grammatikai viselkedését és szemantikai szerepét egyszerre, egymással párhuzamosan kellene tárgyalni.

A legtöbb kultúrában általánosan elfogadott dolog, hogy az ember saját testén keresztül ötféle érzékelésre képes: lát, hall, szagol, ízlel és érint a kezével. Természetesen képes az ember más dolgok (pl. távolság) érzékelésére is, de ez az öt érzékelés az, amit a nyelvek univerzálisan lexikai úton kifejeznek. Az ún. 'hatodik érzék' biológia értelemben nem érzékelés. Ha elfogadjuk, hogy az igéket aspektus szempontjából statikus és dinamikus csoportba lehet osztani, akkor az öt érzékszerv viszonylatában 10 igét lehet összehasonlítani szintaktikai és grammatikai tekintetben, ám ez a szám nyelvenként változó.

Tom Scovel öt nyelv (angol, spanyol, francia, thai, kínai) alapérzékelést jelentő igéit hasonlította össze az aspektus tekintetében. Azt vette észre, hogy a látás és hallás azok az érzékelések, amelyekre az egyes nyelvek két külön igét alkalmaznak, ha állapotot, illetve ha dinamikus cselekvést fejeznek ki, a többi érzékelést jelentő ige esetében hangalaki egyezségről lehet szó (Scovel 1971: 78), például az angol *smell* 'szagol' igével egyszerre lehet statikusságot és aktív szituációt kifejezni, azaz nem alakult ki két külön igealak.

Mivel szintaktika és szemantika kölcsönös viszonyban állnak, forma és funkció kölcsönösen egymástól függnék. Cikkem célja, hogy megvilágítsam a volgai-finnugor nyelvekhez tartozó erza-mordvin nyelv öt alapérzékelést jelentő rokon jelentésű igéi közötti különbséget mind szemantikai, mind szintaktikai tekintetben.

Statikus és dinamikus igék

Az igék aspektualitása befolyást gyakorol a grammatikai formára és a szemantikai funkcióra. Kiefer (1983: 148) aspektusdefinícióját elfogadva, miszerint az aspektus a szituációk belső időstruktúrája, kétféle szituációt lehet megkülönböztetni: a statikust és a dinamikust. Statikus és dinamikus igéket /stative and dynamic verbs/ különböztetnek meg az angol nyelv aspektusrendszerével foglalkozó munkák is.

„A statikus igék jelentésében határozatlan vagy szakadatlan időtartam van. Rájuk a 'cselekvés' belső mozgásának, evolúciójának a hiánya jellemző” (Pete 1983: 160). A dinamikus igék viszont képesek a cselekvést folyamatában, fejlődésében megjeleníteni.

Az aspektussal foglalkozó munkák gyakran egymás mellett használják az aspektus és az akcióminőség fogalmakat, holott az utóbbi „a cselekvés, történés módját jelöli morfológiai eszközökkel” (Kiefer 1992: 891). Ez alapján beszélhetünk ingresszív,

iteratív, rezultatív és terminatív akcióminőségről. Az akcióminőség-képzés az erzában is megvalósulhat, sőt az érzékelést (észlelést) jelentő igék körében is, képzőikkel:

pl. *tokams* tapint – *tokšems* tapogat /iteratív akcióminőség/.

Kiefer (1992: 82) az aspektust a mondat tulajdonságának tekinti. Ugyanakkor szerinte beszélhetünk ún. aspektusnyelvekről, mint például az orosz, amelyekben a lexikális elemek aspektualitása eleve adott és nagy mértékben meghatározza a mondat aspektusát. Kiefer (1983: 149–150) megállapítja, hogy az ige alakján kívül a mondat aspektusához döntő mértékben hozzájárul az ige valenciastuktúrája is, azaz hogy hány és milyen típusú argumentumot kíván meg az ige.

Tehát aspektus és vonzatfogalom összefügghet. Erre példa lehet az erza-mordvin nyelv is, amely nem aspektusnyelv, és nincsenek benne például igekötők sem, amelyek betölthetnék a perfektiválás szerepét, ellentétben a magyarral. Az aspektus meghatározásához azonban hozzájárulhat a tárgy, mint igei vonzat.¹

Úgy vélem, nagy mértékben megkönnyítené általában is a nyelvtanulást, ha a nyelvtanárok felhívnák a tanulók figyelmét aspektus és vonzatstruktúra összefüggésére (természetesen a 'nem' aspektusnyelvekről van most szó), s akkor a vonzatok megtanulása sem okozna olyan nagy nehézséget.

Az alábbiakban ezt az összefüggést én az erza-mordvin nyelv öt alapérzékelést jelentő igéinek körében próbálom feltárni. Abból a szempontból vizsgálom meg ezeket az igéket, hogy a szinonim igepárok közül melyiket kell dinamikus, illetve statikus cselekvés kifejezése esetén használni. Továbbá igyekszem feltárni, hogy milyen különbségek vannak az igepárok valenciastuktúrájában, s hogyan függ ez össze a szemantikai tartalommal.

Táblázat DINAMIKUS ÉS STATIKUS ERZA-MORDVIN IGÉK AZ ÖT ÉRZÉKSZERV TÜKRÉBEN		
	AKTIVITÁS	ÁLLAPOT
šel'met' 'szem'	vanoms 'néz'	nejems 'lát'
pil'et' 'fül'	kunsoloms 'hallgat vmit'	mařams 'hall'
sudo 'orr'	nikšt'ems 'szagol'	mařams 'érez'
kel' 'nyelv'	varčams 'ízlel'	mařams 'érez'
tokamo 'érintés'	tokams 'érint'	mařams 'érez'

A fenti táblázat jól illusztrálja a különbséget a hasonló jelentésű érzékelést jelentő erza igék között. Vizuális és auditív érzékelés esetén dinamikus cselekvést fejeznek ki a *vanoms* 'néz (vmit)', illetve *kunsoloms* 'hallgat (vmit)' igék, míg állapotban levést, azaz statikusságot a *nejems* 'lát', illetve *mařams* 'hall' igék.

A statikus szituációkra az jellemző, hogy általában nem perfektiválhatók, ennek ellenére sok statikus igének, többek között a perceptuálisaknak is lehet perfektív alakja. A magyar nyelvben a perfektiválás többek között a 'meg' igekötővel valósul meg (meglát, meghall), az erzában ennek hiányában ez determinált tárgyi vonzattal történik:

¹vonzat: a valenciahordozó által megkövetelt bővítmény értelmében

Néjan kudoñt'. Látom a házat. (Azaz megláttam, az állapot beállt.)

Mañan gajt'eñt'. Hallom a hangot. (Azaz meghallottam, az állapot beállt.)

„Állapotok ugyan nem lehetnek perfektívek, de valamely állapot beállta már perfektív, minthogy minden 'kezdet' perfektív” (Kiefer 1983: 164).

Ha a mordvin tárgyas ragozási rendszert a magyarral összehasonlítjuk, úgy tűnik, az utóbbiban egy félbemaradt nyelvi fejlődésnek vagyunk a tanúi, mivel csak harmadik személyű tárgy esetén teljes a ragozási sor. A két nyelv tárgyas ragozásának használatában mutatkozó lényeges eltérés a mordvin határozott tárgyas ragozás aspektusjelölő tulajdonságából adódik. Az aspektus szorosan összefügg a határozottság nyelvi kifejezőeszközeivel, mivel a közlési folyamatban szintén konkretizáló, aktualizáló szerepe van. Salamon (1989: 104) is megállapítja, hogy az erza igék – ellentétben az oroszokkal – szótári alakjukban és alanyi ragozásukban folyamatosság-befejezettség szempontjából semlegesek. Ám a tranzitív ige tárgy mellett befejezett tartalmú lesz.

Az érzékelést kifejező erza igék mellett a tárgy azonban nemcsak az érzékelés irányát ábrázolja, hanem megváltoztatja az ige szemantikai tartalmát is, érzékelés, illetve észlelés dichotómiáját teremtve meg. Érzékelés kifejezésére intranszitiv használat alakult ki, észlelés kifejezésére tranzitív:

Mon ne jan. Látok. (képes vagyok ilyen érzékelésre, mert szemem ép)

Pek lamo aparo ñes. Nagyon sok rosszat látott. (Čil'isema 97/3–4: 2)

Feka mañi. Feka hall. (képes ilyen érzékelésre, hallószerve ép)

Sonze morostonzo lamot mañ it' čok-č ok gajt'eñt'. Dalában sokan hallják a cjok-cjok hangot. (Čil'isema 96/5–6: 11)

Érzékelés kifejezése az erzában indeterminált ragozású igével történik és ezek az igék aspektus tekintetében statikusak.

Észlelés kifejezésekor az ige lehet determinált ragozású is, de mellette mindig tárgyi vagy tárgyszerű határozói vonzat szerepel. Perceptuális folyamatról van szó, tehát az alany valamely élő kategória.

De mi lehet tárgy? E kérdésre a választ Vliegen a német nyelv auditív érzékelést jelentő igéire alkalmazott rendszerében találtam meg (Vliegen 1988), s felhasználtam arra, hogy megállapítsam, milyen szemantikai körű lehet a tárgy az erza-mordvinban.

- a) A tárgy élőlény:
Griša mañ i Aljañ. Grisa hallja Alját.
- b) Ha a tárgy nem élőlény, akkor hangot kell tudni adnia:
Poetes er i sonze mel'avkstnese, mañi l'ekš emanzo.
A költő a maga bánatában él, hallja a saját lélegzését.
- c) Ha nem tud hangot adni, akkor mozgathatónak kell lennie:
Aršan: mařasa piřeñ keñkšeñ t' čikordomanzo.
Azt hiszem, a kerti kapu csikorgását hallom.
A magyarban és a mordvinban sem helyes az a mondat, hogy **Pjotr mařasi kudoñt'*. Péter hallja a házat.
- d) Lehet a tárgy valamely elvont főnév. Az ilyen típusú mondatok általában szépirodalmi szövegekben fordulnak elő, így az adott szöveggörnyezet-

ben szemantikailag és grammatikailag is helyesek, bár a fenti kategóriák egyikébe sem sorolhatók be:

Maŕi ŝuroŕi ĉaĉoma. Hallja/érzi a gabona születését. (Čil'ísema 91/6: 3)

Aspektus viszonyában: érzékelés kifejezése csak statikus igével történhet (*hejems* 'lát', *maŕams* 'hall'), míg észlelést statikus és dinamikus igével egyaránt ki lehet fejezni. „A statikus szituációk állapotokat írnak le, a dinamikus szituációk folyamatokat, cselekvéseket vagy eseményeket” (Kiefer 1983: 150).

Dinamika-statika dichotómiája a többi három érzékelés (észlelés) esetén is megvan, azaz külön igével lehet kifejezni az aspektuális különbségeket. Dinamikus szituációk: *nikŝt'ems* 'szagol', *varĉams* 'ízlel', *tokams* 'érez', statikus helyzetet mindhárom esetben a *maŕams* 'érez' ige jelent:

Mon maŕasa meže-but'i avol' ešeŕek to ĉiŕne t'ese komnatoso.

Valami furcsát (furcsa szagot) érzek ebben a szobában.

Mon maŕan kodamo-bu'ti ĉiŕne jamson.

Valami furcsát (furcsa ízt) érzek a levesemben.

Maŕan keveŕŕt' orŝamopel'seŕŕt.

Követ érzek a cipőmben.

Vonzatstruktúra és jelentés

H. Molnár Ilona (1969) alapján kötelező vonzatnak tekintem az alanyt (strukturálemghatározó jegy), a tárgyat, a tárgyszerű határozókat, és az állandó határozót. A tranzitivitás-intranzitivitás szinte az egész igekészletet kettéosztja, s ebből az oppozícióból következik, hogy a tárgy mint e strukturák megkülönböztető jegye mindig kötött bővítmény, azaz vonzat. A tárgyszerű határozó, ugyanúgy a cselekvés objektumát jelöli, mint a tárgy, tehát az előbbiekből következik, hogy kötött szerkezeti tag.

A tárgy szintaktikai helyzete nem egészen világos. Első látásra az igei állítmány jelentésétől függ a tárgy helye, ám hogy a mordvin ige tárgyas vagy tárgyatlan, azt nem az ige dönti el, hanem az, hogy a mondatban van-e tárgy. Az objektív ige is csak akkor lesz befejezett, ha a mondatban tárgy van. Látható, hogy szemantika, illetve szintaktika szorosan összefüggnek.

„A mai erza-mordvinban *határozatlan tárgy* → *alanyi ragozású ige*, *határozott tárgy* → *tárgyas ragozású ige* képlet nem érvényesül olyan tisztán, mint a magyarban. Az igei állítmány és a tárgy közötti morfológiai viszony nemcsak a tárgy, hanem az ige szemantikájának is a függvénye” (Salamon 1989: 104). Erre vonatkozóan szabályosságot kimutatni, aspektus szemszögéből szélesebb körű vizsgálatot igényelne.

Az itt felsorolt vonzatstruktúrák összegyűjtéséhez a korpuszt a Szaranszkban N.I. Išutkin szerkesztésében megjelenő Čil'ísema című havilap jelentette. Az egyes strukturák megállapításakor Prószyński Gábor (1989) elemző eljárását alkalmaztam, és természetesen anyanyelvi beszélő is segítségemre volt a tesztelés során.²

A következő táblázattal szemléltetem, milyen eltérések vannak az alapérzékelést jelentő igeik vonzatstruktúrája között a dinamikus-statikusan dichotómia rendszerében, jelezve minden esetben az alany és a tárgy szemantikai körét. Azt gondolom, hogy a

²Az elemző eljárásról bővebben Hevér Krisztina 1998: Az érzékelést jelentő erza-mordvin igeik vonzatai, Szakdolgozat, JATE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

vonzatszótárakon túl más szótáraknak is jelölniük kellene a kötelező vonzatokat, hisz sok esetben nem kapunk képet például az alany szemantikai köréről, ahogy Vuoriniemi (1978: 396) is megállapította, sajnálatos hiánya a szótáraknak, hogy az infinitív alakú igei példákban nem derül ki, hogy az igenek lehet-e például alanyi vonzata, s hogy az milyen szemantikai körű lehet.

Az alábbiakban közlöm az erza-mordvin öt alapérzékelést jelentő igék vonzatstruktúráit az aspektuális dichotómia rendszerében. Az itt felállított vonzatlista egyéni kutatómunka eredménye. A példamondatok a Čil'isema című folyóirathoz, illetve anyanyelvi beszélőtől valók. Igyekszem feloldani a kétnyelvű szótárak hiányosságát, azaz jelzem az alany szemantikai körét. Alsó indexben megadom – mivel az erza mondatforma szempontjából bizonyos fokig releváns –, hogy az ige, illetve tárgyi bővítője, determinatív, illetve indeterminatív ragozású-e. Hangsúlyozom, hogy ez a 'képlet' csak az ige adott mondatformában való megjelenésére vonatkozik, nem kizárólagos érvényű.

A következőkből kiderül, hogy vizuális és auditív érzékeléskor csak statikus állapot kifejezése esetén lehet az ige egy argumentumú, azaz csak alanyi vonzattal járó. Dinamikus állapot esetén legalább két argumentuma van az ige-nek.

Az itt felállított vonzatlistához a mintát Forgács Tamás igevalencia-szótára jelentette (Forgács 1996). Mivel a kutatáshoz a korpuszt csak egyetlen erza folyóirat elérhető számai jelentették, így az alábbi igei vonzatstruktúra-lista nem nevezhető teljesnek, a téma további vizsgálatot igényel.

DINAMIKUS IGÉK

vanoms 'néz'

kije vani kiń/meže vki néz vkit/vmit

S→+Anim

O→FCS_{akk}, illetve MM_{akk}

Vaniń t'elevizor.

Televíziót néztem.

S-O_{indet}

kije vani kiń'/mez'e ejse: vki néz vkit/vmit

S→+Anim

A_{dir}→FCS_{postpos} (ejse inesszívuszragos névutóval)

Vani čoranzo ejse.

Nézi a fiát.

S-V_{indet}-A_{dir}

STATIKUS IGÉK

ńejems 'lát'

kije ńeji vki képes a látásra, szeme ép

S→+Anim Mon ńejan. Látok.

S-V_{indet}

kije ńeji kiń'/meže vki lát vkit/vmit

S→+Anim

O→FCS_{akk}, illetve MM_{akk}

Ha O→Hum, akkor O_{indet}→FCS_{akk}

ńejan vejke čorań. Látok egy férfit.

S-V_{indet}-O_{indet}-O_{indet}→FCS_{akk}

kije vani kiń/meže langs vki nész vkire/vmire

S→+Anim

A_{akk}→FCS_{postpos} (*langs* esszívusragos névutóval)

Vani ejd'enze langs.

A gyerekére nész.

S-V_{indet}-A_{akk}

kije vani kije mel'ga vki nész vkire/vmire: vigyáz, gondja van rá

S→+Anim

A_{dir}→FCS_{postpos} (*mel'ga* transzlátívusragos névutóval)

Mon čiń-čop karman mel'ganzo vanomo.

Egész nap vigyázni fogok rájuk.

S-V_{indet}-A_{dir}

vki nész vmi után

A_{dir}→FCS_{postpos} (*mel'ga* transzlátívusragos névutóval) FCS:mozgó dolog

Čorińeš vanoš t'et'anžo ked'eńt' mel'ga.

A kisfiú az apja keze után nézett.

S-V_{indet}-A_{dir}

kije vani koda meže/kiń langs vki vhogyan nész vmit/vkit: vmilyen véleménye van róla

S→+Anim

A_{adir} (A_{mod})

Pańa vanš šel'meń šavado

Panya sóvárgó szemekkel nézett rá.

S-V_{indet}-A_{adir}-A_{akk}

mez'e vani kov: vmi nész vmerre/vmire (rendszerint ablak)

S=-Anim

A_{dir}→FCS_{lat}

Ušov vanit' val'manok.

Kifelé néznek az ablakaink.

kunsoloms 'hallgat vmit'

mařams 'hall'

kije maři vki hall, hallószerve ép

S→+Anim

Babam vad'řasto maři.

A nagymamám jól hall.

S-V_{indet}

kije kunsoli meže/kiń vki hallgat vmit/vkit
 O = beszélő személy; vmilyen szöveg

O→FCS_{akk} . illetve MM_{akk}

Son kunsoli radio.

Rádiót hallgat.

S-V_{inder}-O_{indet}

kije kunsoli kiń:vki szót fogad vkinek

A_{akk}=+Anim

Nina di mon kunsolotano babanok.

Nyina és én szót fogadunk a nagymamánknak.

S-S-V_{indet}-A_{akk}

kije mafi meže (hangot) füllel
 rövidebb vagy hosszabb ideig felfog,
 hall

S→+Anim

O→FCS_{akk}, illetve MM_{akk}

Mafińe sejeřemat'ńeń.

Meghallotta a kiáltásokat.

S-V_{det}-O_{det}

kije mafi mežd'e/kid'e kiń pel'd'e
 vki hall vmiről/vkiről S→+Anim

A_{dir1}→FCS_{abl}

A_{dir}→FCS_{postpos}(pel'd'e-
 ablatívusz-ragos névutóval)

Mit'řej jovtńinze t'enze aparanzo,
mežd'e mařas sazorkanzo pel'd'e.

Mitrej elmondta neki a baját, amiről a
 kishúgától hallott.

S-A_{dir1}-V_{indet}-A_{dir2}

kije mařasi muzikańt' vki hallja a
 zenét = zenei hallása van

S→Hum; O→FCS_{akk}

Son vad'řasto mařasi muzikańt'.

Jó zenei hallása van.

S-A_{mod}-V_{det}-O_{det}

ńikšt'ems 'szagol'

kije ńikšt'es meže vki az orrával
 érzékeli vminek az illatát, szagát

S→+Anim

O→FCS_{akk}

ńikšt'ńńe ċeċat'ńeń.

Megszagolta a virágokat.

S-V_{det}-O_{det}

mařams 'érez'

kije maři meže vki az orrával érez
 vmit

S→+Anim

O : tárgyyszerű jelző

Mon mařasa meže-but'i avol' ešeńek
toċińe t'ese komnatoso.

Valami furcsát (furcsa szagot) érzek
 ebben a szobában.

S-V_{det}-O_{indet}

varčams 'kóstol'

kije varčasi meže (ételt, italt) megízlel,
egy keveset vesz belőle, hogy ízét megtapasztalja

S→+Anim

O→FCS_{akk}; O: vmilyen étel, ital

Nina varčiže jamoň'.

Nyina megkóstolta a levest.

S-V_{det}-O_{det}

kije varčasi meže (átv.): megkóstol vmit,
része van benne, megismer vmit

O: absztrakt fogalom

Veške ijeste son varčiňže eřamoň veše majšemat'neň.

Egy év alatt megkóstolta az élet minden szenvedését.

S-V_{det}-O_{det}

tokams 'érez, érint'

kije tokasi meže vki megtapint valamit

S→+Anim

O→FCS_{akk}

Mon tokija pši koňazo.

Megtapintottam forró homlokát.

S-V_{indet}-O_{det}

mařams 'érez'

kije maři meže vki a nyelvével érez
vmit

S→+Anim

O→FCS_{akk}

O:tárgyszerű jelző

Mon mařan kodamo-but'i čiře

jamson.

Valami furcsát (furcsa ízt) érzek a
levesemben.

S-V_{indet}-O_{indet}

mařams 'érez'

kije maři meže/kiň vki érzékszervei-
vel, illetve idegrendszerével tudomá-
sul vesz,

érezkel vmit/vkit

S→+Anim

O→FCS_{akk}, illetve MM_{akk}

Mařan keveňt' oršamapel'seňt'.

Követ érzek a cipőmben.

S-V_{indet}-O_{det}

RÖVIDÍTÉSEK

A = határozói (adverbiális) vonzat

A_{dir} = irányultságot kifejező (direkt) határozói vonzat

A_{akk} = tárgy értékű határozói vonzat

+Anim = élő szemantikai jegyű bővítmény

FCS_{akk} = főnévi csoport az indexbeli rövidítéssel megadott esetalakban³

FCS_{postpos} = névutós főnévi csoport

Hum = ember szemantikai jegyű bővítmény

MM = mellékmondat, mint bővítmény

O = tárgyi bővítmény (object)

S = alanyi bővítmény (subject)

V_{indet} = indeterminált ragozású ige mint valenciahordozó

V_{det} = determinált ragozású ige mint valenciahordozó

³A főnévi csoport terminust nem a generatív grammatikában megszokott értelemben használom (Forgács 1996 alapján), hanem egyszerűen a valamilyen esetalakban megjelenő névszók, ill. névszói szerkezetek (a névmásokat is beleértve) megnevezéseként.

IRODALOM

- Auramo, Päivi 1981: *Verbs of vision in present-day english*, Laudatur Thesis, University of Turku.
- Čilišema (szerk.: N. I. Išutkin) *Eržan ejkakšon žurnal*, 1991/1–3, 6, 8, 11–12; 1992/2–3, 11–12; 1993/1–2, 11–12; 1994/3; 1996/4–8; 1997/3–4, Szaranszk.
- Forgács Tamás 1996: *A valenciatörténet nyelvtörténeti alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései (a Müncheneri Kódex Máté-evangéliumból készített igeszótárral szemléltetve)*, *Studia Uralo-Altaica Supplementum* 5, Szeged.
- Gruber, I. 1967: Look and see, *Language* 43, 937–948.
- Helbig, G. – Schenkel, W. 1991: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, Niemeyer, Tübingen.
- H. Molnár Ilona 1966: A vonzat és jelentés kérdéséhez, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 4, 157–165.
- H. Molnár Ilona 1968: Igei vonzatstruktúrák a magyarban, *Nyelvtudományi Közlemények* 1, 442–448.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1983: *Az előfeltevések elmélete*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1992: Az aspektus és a mondat szerkezete, in *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 797–885.
- Klemm Antal 1923–1927: A mordvin tárgyas igeragozás, *Nyelvtudományi Közlemények* 46, 194–204.
- Mészáros Edit 1998: *Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középfeladóknek*, JATE Press, Szeged.
- Nagy Beáta Boglárka 1995: A nganaszan igék aspektusáról, *Néprajz és Nyelvtudomány* 36, 267–283.
- Pete István 1983: Az aspektuális jelentés az igei jelentésfajták rendszerében, *Néprajz és Nyelvtudomány* 1985–86, 159–172.
- Prószték Gábor 1989: Határozók, szabad határozók, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 213–240.
- Salamon Ágnes 1989: Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban in *Folia Uralica Debreceniensa* 1, Debrecen, KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 87–107.
- Scovel, Tom 1971: A look-see at some verbs of perception, *Language Learning* 21, 75–85.
- Serebrennikov, B.A. – Buzakova, R.N. – Mosin, M.V. 1993: *Eržan' ruzon' valks. Erzjansko-russkij slovar. Russkij jazik*, Diagona, Moskva.
- Vliegen, M. 1988: *Verben der auditiven Wahrnehmung im Deutschen (Az auditív érzékelés igéi a német nyelvben)*, Gunter Narr, Tübingen.
- Vuoriniemi, Jorma 1978: Sanojen ympäristöä suojelemaan!, *Virittäjä* 82, 394–398.

DIE VERBEN DER SINNESWAHRNEHMUNG IM ERZA-MORDWINISCHEN

KRISZTINA HEVÉR

Die Verben der Sinneswahrnehmung können als universale Kategorie gelten, da es sie in allen Sprachen gibt: der Mensch kann hören, sehen, riechen und besitzt auch einen Geschmacks- und Tastsinn.

Im Aufsatz habe ich die fünf Verben der Sinneswahrnehmung des Erza-Mordwinischen aus dem Gesichtspunkt untersucht, welche Verbsynonympaare zur Bezeichnung statischer bzw. dynamischer Geschehensinhalte verwendet werden. Im System der Dichotomie statisch-dynamisch gibt es Unterschiede in der Rektionsstruktur der Verbpaare. Im ersten Teil des Aufsatzes werden die Verben mit statischer bzw. dynamischer Bedeutung in Bezug auf die fünf Sinnesorgane behandelt; danach folgt eine Erklärung des Zusammenhanges zwischen Rektionsstruktur und Bedeutung, im Anhang wird eine – auf eigenem Forschungen beruhende – Rektionsliste erza-mordwinischer Verben angeführt.

Ziel der vorliegenden Arbeit war es — durch die parallele Behandlung des grammatischen Verhaltens und der semantischen Funktion der synonymen Verbkonstruktionen –, die rektionsstrukturellen Unterschiede der untersuchten Verben auf Grund ihres aspektualen Verhaltens zu beschreiben.

DIE SAMOJEDISCHEN KONJUGATIONSARTEN UND DIE FRAGE EINES URALISCHEN ERGATIVS

Anmerkungen zur sog. Reflexiven Konjugation des Nordsamojedischen

MICHAEL KATZSCHMANN

Keine andere uralische Sprache hat ein dem Nordsamojedischen vergleichbares Konjugationssystem entwickelt. Auf der Grundlage verschiedener Personalendungen (Vx) werden vier Konjugationsarten unterschieden: die Subjektive Konjugation (SK), die Objektive Konjugation (OK), differenziert nach dem numerus objecti (Singular, Dual/Plural) sowie die Reflexive Konjugation (RK) (in der russ. Literatur etwas neutraler auch als (sub-ektno-)bez-ob-ektnoe sprjaženie, also (subjektive-)objektlose Konjugation bezeichnet). Das Südsamojedische kennt dagegen nur eine Opposition von transitiver und intransitiver Konjugation. Daneben gibt es mit Ausnahme des Kamassischen¹ in allen samojedischen Sprachen noch eine prädikative Flexion (PF), die jedoch nur den nominalen Bereich (Nomen, Adjektive, teilweise auch Personalpronomina) betrifft (vgl. Hajdú 1975).

Über den Ursprung dieser Differenzierung ist viel spekuliert worden. So ist nach wie vor umstritten, ob oder welche Verbindung zu anderen uralischen Sprachen besteht, die zumindest eine Differenzierung in ihren Konjugationen vornehmen, namentlich das Mordwinische und die ugrischen Sprachen.

Formale Ausprägung

In den uralischen Sprachen besteht unverkennbar eine Beziehung zwischen den Possessivsuffixen (Px) und den Vx, wie die folgenden Tabellen deutlich belegen:²

¹Im Gegensatz zur Auffassung Künnaps (1978: 84) gibt es Hinweise, die PF als ursamojedisch anzusehen, auch wenn sie im Kamassischen fehlt, d.h. schwand.

²Den in den grammat. Beschreibungen natürlich idealisierten Formen stehen häufig phonetisch abweichende in den Textsammlungen gegenüber, was an den Schlußfolgerungen jedoch nichts ändert.

Nenzisch/Jurakisch (T66a:381 (Px), 386 (Vx))										
	Px					Vx				
	NOM	AKK	GEN	NOM	GEN	SK	OK		RK	SK
Obj.	Sg			Du/Pl			Sg	Du/Pl		
Sg 1	mi/v	mi/v	n(i)	n(i)	n(i)	m'/dm'	v	n	v''	m'/dm'
2	r	d	d	d	t	n	r	d	n	n
3	da	da	da	da	ta	-	da	da	"	-
Du 1	mi'	mi'	ni'	ni'	ni'	ni'	mi'	ni'	ni'	mi'
2	ri'	di'	di'	di'	ti'	di'	ri'	di'	di'	ri'
3	di'	di'	di'	di'	ti'	xV	di'	di'	xV	di'
Pl 1	va''	va''	na''	na''	na''	va''	va''	na''	na''	va''
2	ra''	da''	da''	da''	ta''	da''	ra''	da''	da''	ra''
3	do'	do'	do'	do'	to'	"	do'	do'	d''	do'

Nganasanisch (T66b:423 (Px), 428 (Vx); T79: 185 (Vx))										
	Px					Vx				
	NOM	AKK	GEN	NOM	GEN	SK	OK		RK	SK
Obj.	Sg			Du/Pl			Sg	Du/Pl		
Sg 1	mə	mə*	nə	ńa	nə	m	mə	ńa	nə	m
2	rə	(m)tə	tə	t'a	tə	ŋ	rə	t'a	ŋ	ŋ
3	zy	(m)ty	ty	tü	tu	-	tu	tü	zə/'	-
Du 1	mi	mi*	ni	ni	ni	mi	mi	ni	ni	mi
2	ri	(m)ti	ti	ti	ti	ri	ri	ti	ti	ri
3	zi	(m)ti	ti	ti	ti	gəj	zi	ti	ti	gəj
Pl 1	my''	my''*	ny''	nü''	nu''	mu''	mu''	nü''	nü''	mu''
2	ry''	(m)ty''	ty''	tü''	tu''	ru''	ru''	tü''	tü''	ru''
3	zyŋ	(m)tyŋ	tyŋ	tüŋ	tuŋ	"	zuŋ	tüŋ	tə''	zuŋ

* < AkkSx m + Px nə, ni bzw. ny''

Enzisch (T66c:444 (Px), 449 (Vx))										
	Px					Vx				
	NOM	AKK	GEN	NOM	GEN	SK	OK		RK	SK
Obj.	Sg			Du/Pl			Sg	Du/Pl		
Sg 1	bj/j	bj/j	nj	nj	nj	z'	a/b	n	j'/bj'	z'
2	r	d	d	z	t	d	r	z	dj	d
3	za	da	da	za	ta	-	za	za	z'	-
Du 1	bi'/j'	bj'/j'	nj'	nj'	nj'	j'/bj'	j'/bj'	nj'	nj'	j'/bj'
2	ri'	di'	di'	zi'	ti'	ri'	ri'	zi'	zi'	ri'
3	zi'	di'	di'	zi'	ti'	xi'	zi'	zi'	xi'	xi'
Pl 1	ba''/a''	ba''/a''	na''	na''	na''	a''/ba''	a''/ba''	na''	na''	a''/ba''
2	ra''	da''	da''	za''	ta''	ra''	ra''*	za''	za''	ra''
3	zu'	du'	du'	zu'	tu'	"	zu'	zu''	z'	"

* <ra'

Selkupisch (P66: 401 (Px), 402 (PF), 406 (Vx))					
SG	Px*			Vx*	
OBJ	NOM	GEN	AKK	SK	OK
Sg 1	m(y)/p	ny	m(y)/p	k/ñ	m/p
2	l(y)	(n)ty	(m)ty	nty	l
3	t(y)	(n)ty	(m)ty	-	t(y)
Du 1	mij	nij	mij	ɛj**	ɛj**
2	lij	(n)tij	(m)tij	lij	lij
3	tij	(n)tij	(m)tij	qi	tij
Pl 1	myt	nyt	myt	myt	myt
2	lyt	(n)tyt	(m)tyt	lyt	lyt
3	tyt	(n)tyt	(m)tyt	tyt	tyt

*Ohne Nebenformen

**PF mij

Die Px sind im wesentlichen im Selkupischen für den „Nominativ“ und die anderen (obliquen) Kasus gleich. In den nordsam. Sprachen gibt es jedoch äquivalent zu den unterschiedlichen Konjugationsarten eine Differenzierung der Px. Wie den Tabellen zu entnehmen ist, heben sich die PxNomSg/PxAkkSg und PxGen/PxNomPl mehr oder weniger deutlich von einander ab. Hajdú (1986: 5) vertritt sogar die Auffassung, daß die PxGen „eine archaischere Form repräsentieren“, während sich in den PxNom „sekundäre Verschiebungen, Schwächungen und ähnliche Vorgänge vollzogen haben.“

Für den gesamten nordsam. Bereich läßt sich eine Beziehung der PxNomSg zu den VxOK-Sg bzw. der PxGen/PxNomPl zu den VxOK-Du/Pl erkennen. Die PxAkkSg nehmen dabei eine Zwischenstellung ein, bei der sie eher den PxGen zuzurechnen sind. Im Nganasanischen wird dies besonders deutlich. Dies kann ebensowenig auf einem Zufall beruhen wie die innere Beziehung der SK und RK zueinander und zu den verschiedenen Px-Paradigmata.

So ist die SK nach folgendem Schema aufgebaut:

Strukturschema der SK			
	NG	JUR	ENZ
Sg 1	m	(d)m'	z'
2	ŋ (<*n)	n (<*nt)	d[do] (<*nt)=PxAkkSg=PxGenSg
3	SgSx=ø	SgSx=ø	SgSx=ø
Du 1	<i>PxNomSg</i>	PxNomPl=PxGen	<i>PxNomSg=PxAkkSg</i>
2	<i>PxNomSg</i>	PxNomPl=PxGenSg=PxAkkSg	<i>PxNomSg</i>
3	DuSx=gêj	DuSx=xV	DuSx=xi'
Pl 1	<i>PxNomSg</i>	<i>PxNomSg=PxAkkSg</i>	<i>PxNomSg=PxAkkSg</i>
2	<i>PxNomSg</i>	PxNomPl=PxGenSg=PxAkkSg	<i>PxNomSg</i>
3	PlSx="	PlSx="	PlSx="

Die kursiven Angaben entsprechen gleichzeitig den Formen der OK-Sg

Die RK ist dagegen wie folgt strukturiert:

Strukturschema der RK			
	NG	JUR	ENZ
Sg 1	PxGen	PxNomSg + "=PxAkkSg+"	PxNomSg + "=PxAkkSg +'
2	SK=η	SK=n	SK=d+j
3	"	" [JurT/JurW]	
	zê	Px3Sg [JurW]	z'
Du 1	<i>PxNomPl=PxGen</i>	<i>PxNomPl=PxGen</i>	<i>PxNomPl=PxGen</i>
2	<i>PxNomPl=PxGen</i>	<i>PxNomPl=PxGenSg=PxAkkSg</i>	<i>PxNomPl</i>
3	<i>PxNomPl=PxGen</i>	SK=DuSx	SK=DuSx
Pl 1	<i>PxNomPl</i>	<i>PxNomPl=PxGen</i>	<i>PxNomPl=PxGen</i>
2	<i>PxNomPl</i>	<i>PxNomPl=PxGenSg=PxAkkSg</i>	<i>PxNomPl</i>
3	tê" [? zê + PlSx]	d+SK=d+PlSx	z' [? z+SK=z+PlSx

Die *kursiven* Angaben entsprechen gleichzeitig den Formen der OK-Du/Pl.

Die SK ist im Nordsamojedischen nur für die 3. Personen einheitlich, indem sie dort die Numeruszeichen (vgl. z.B. ng. Sg *ø*, Du *gaj* und Pl *'*) verwendet. Sie orientiert sich mit Ausnahme der Vx1/2Sg und den Vx3 (aller Numeri) ebenfalls an den PxNom/VxOK-Sg. Die RK weist Abweichungen in genau diesen Personen auf, orientiert sich dagegen im wesentlichen an den PxGen/PxNomPl/VxOK-Du/Pl. Die SK hat Überschneidungen mit der RK in der Vx2Sg in allen nordsam. Sprachen, Berührungspunkte in der Vx3Du des Jurakischen/Enzischen sowie der Vx3Pl des Jurakischen.

Dennoch sind SK und RK in Bezug auf Ausnahmen in eben diesen Personen anders strukturiert. Denn trotz des Anscheins sind die Vx1Sg und Vx2Sg unterschiedlich aufgebaut. So verbirgt sich in der Vx1Sg SK des Jurakischen und Enzischen ein *t*-Element, das bis heute einer befriedigenden Erklärung harrt.³

Die Vx2Sg SK ng. *-η*, jur. *-n*, enz. *-d* (bei Castrén (1854: 210) noch *-ddo*) geht nach Mikola (1988: 254) im Nganasanischen auf **-n* im Jurakischen und Enzischen dagegen auf **-ntV* zurück. Die Vx2Sg RK im Enzischen *d'* weist im Gegensatz zur SK eine auffällige Palatalisierung auf.⁴

Die Vx3Sg RK scheint innerhalb der nordsam. Sprachen ebenfalls gespalten. Das Nganasanische und Waldjurakische zeigen doppelte Formen, so den Stimmbandverschußlaut oder eine Form, die der Px3Sg sehr nahe steht (vgl. Sebestyén 1970: 166).

³Mikola (1988: 253f.) u.a. Forscher führen es auf ein **rV*-Determinativum + **mV* zurück. Diese Erklärung befriedigt insofern nicht, als sie die Frage unbeantwortet läßt, warum **rV* nur in dieser einen Person auftritt und was es gerade in dieser Position der SK zu determinieren gibt? Künnap (1973:195f.) erklärt dies folgendermaßen: „Zum Ausgangspunkt der problematischen Anfangskomponente führen uns wahrscheinlich die tawgyschen Verben auf *-rV-* - es handelt sich, wie Lehtisalo und N.-Sebestyén bereits angenommen haben, um ein Derivationssuffix des Verbstammes, das metanalytisch zum Bestand der Personalendungen der 1. Person des Singulars gerechnet worden ist und zum Bestandteil der Personalendung geworden ist.“ Dul'zon (1972: 142f.) erkennt in *t* sogar ein (paläosibirisches) Klassenelement, das er auch für andere Personen nachweisen möchte.

⁴Eine ausführliche Diskussion findet sich bei Künnap 1978: 46 ff.

Die Wurzeln der SK und RK

scheinen im nominalen Bereich zu liegen. So stimmt die SK im wesentlichen mit der prädikativen Flexion (PF) überein⁵, die alle sam. Sprachen kennen. Im Selkupischen hat sie die Formen der intr. Konjugation. Das Jurakische und Enzische haben sogar ein Präteritum der PF. Das Nganasanische und Selkupische müssen dafür eine Esse-Konstruktion verwenden, bei der eine sonst nicht übliche Kongruenz hervorzuheben ist, z.B. sk. *qumak ēsak* „ember voltam“. Dies betrifft alle sam. Sprachen in der Negation des Prädikatsnomens, z.B.: jur. *xasawadm nīdm (ŋa)* „nem vagyok ember“ (vgl. Hajdú 1975: 126ff.). Honti (1997: 83, Fn. 2) verweist die Prädikatsnomen eindeutig in den nominalen Bereich, „da sie dem Verneinungsverb vorangehen und zwar nicht in „Verbaler Stammform“, sondern finit gestaltet, d.h. durch Personalendungen erweitert.“⁶

Die RK dagegen könnte Verbindungen zu einem Gerundium aufweisen. Im Nganasanischen gibt es z.B. ein konditionales Gerundium auf *-xü"/bü-* (vgl. T79: 277 ff.), das selten und sehr begrenzt als Prädikat eines selbständigen Satzes auftreten kann (vgl. T79: 278). In der Regel werden jedoch mit diesem Gerundium abhängige Nebensätze gebildet. Die handelnde Person wird dabei durch die PxGen bezeichnet: *tujxü* „esli prijtī“: *tujxü"nə* „esli/kogda ja pridū“, *tujxü"tə* „esli/kogda ty prides““, *tujxü"tū* „esli/kogda on pridet“ usw. (vgl. T79: 277), z.B. <1> *təni"ia buobü"tə dörələsüzünə* „wenn du so redest, muß ich weinen / esli budeš tak govorit“, *zaplaču*“ (T79: 278), <2> *ŋantu xonsyədä ixünə, būübazajnə nājbydä kolyzyxasa* „wenn ich ein Boot hätte, würde ich zum Fischen damit weit fahren / esli by u menja lodka byla, pochal by ja daleko rybačit““ (K92: 30).

Für das Jurakische hat Tereščenko (1967) diese Konstruktion sogar im Rahmen von Ergativkonstruktionen (!) behandelt: <jur.> *nisjanda xanevanzj xəxəva xasava ŋaceky to' varan' sjurby* „wenn der Vater zur Jagd geht, geht der Junge ans Ufer des Sees / kogda otec uehal na ohotu, mal'čik pobežal na bereg ozera (bukv.: otca-ego ohotit'sja uehav, mal'čik ozera na bereg pobežal)“ (T67: 290).

Für das ng. Gerundium auf *sa/da*, das gewöhnlich als Infinitiv verwendet wird, ist eine Personalendung nicht gebräuchlich, obwohl es einige wenige Beleg gibt, wie z.B.: <3> *nəkələ" byny [<bany>] tāj xoterasanə* „nimm ein Seil, um die Rentiere für mich anzuspannen / voz'mi verevku olenj zaprjač' mne“ (K92: 28).

Für die 1. Pers. Sg. *nə* ergibt sich eindeutig eine Kongruenz zur RK! Die 3. Pers. Sg. ist in beiden Gerundien prinzipiell unbezeichnet, wird im konditionalen Gerundium jedoch dann bezeichnet, wenn die Subjekte in Haupt- und Nebensatz unterschiedlich sind. Da das personal unbezeichnete *xü"/bü-*Gerundium auf einen Stimmbandverschußlaut endet, ist dessen Umdeutung zur Vx3RK nicht auszuschließen. Dies ist vielleicht auch der Grund für die Doppelformen in dieser Person.

⁵Vgl. T66c:454 für die enz. Belege, da die bei Hajdú (1975: 126) angeführten auf den bei Castrén (1854: 210ff.) teilweise abweichenden Formen basieren.

⁶Es ist zu vermuten, daß die Vx der SK bzw. der PF ursprünglich auf einer Verbindung mit dem Hilfsverb *sein* beruhen (vgl. Künnap 1978: 33 ff.). So sind die sam. Kopula/Esse-Formen stets mit der SK, nicht jedoch mit der RK verbunden. Dies könnte in der intransitiven, statischen Semantik/Funktion der Kopula begründet sein.

Könnte für die SK eine Verbindung zur PF, also einer nominalen Flexion gezeigt werden, könnte für die RK in gleicher Weise eine Verbindung zum Gerundium – ebenfalls einem (Verbal-)Nomen – postuliert werden.

Das ural. *j

Eine sehr wichtige Erscheinung im Zusammenhang mit der RK ist ein *j*-Element als zusätzliches Kennzeichen. Bereits Castrén (1854: 380) hatte ein *i* vorausgesetzt und festgestellt, daß dieser Charakter auch reflexive Verba sowohl im Finnischen als auch in anderen verwandten Sprachen bildet. Auch Mikola verbindet die reflexiv-medialen Verben des Ostseefinnischen mit den nordsam. RK und kann sogar auf eine sk. Entsprechung verweisen (vgl. Mikola 1990). Insofern ist Künnaps (1978: 82f.) Vermutung, daß die RK erst in der nordsam. Ursprache entwickelt wurde, wahrscheinlich nicht zutreffend, zumal nach Kuznecova (1995: 63) die intransitiven/reflexiven Suffixe *-t'j-* bzw. *-j-* des Selkupischen möglicherweise mit dem **js* der nordsam. RK übereinstimmen: sk. Ket. *aßßjgu* „setzen, s./s-est'sja“ zu *amgu* „sitzen/s-est“, sk. Tas *nijl-igo* „zerbrechen (intr.)/porvat'sja“ zu *nijlqo* „brechen (trans.)/porvat“. Bezeichnend ist dabei, daß *-j-* und seine Variante *-u-* sich gerne mit dem sk. Passivsuffix *-mpə-* zu *-j-mpj-* verbinden (vgl. Kuznecova 1995: 70f.).

Das „reflexive“ **j-* (resp. **i-*)Element steht phonetisch dem **i* als Numeruszeichen für den Pluralbesitz, das offenbar den VxOK-Pl vorangeht (vgl. C54: 380), ebenso wie dem **j* als Pluralzeichen der obliquen Kasus (GenPl, AkkPl) sehr nahe. Aufgrund gleichen phonetischen Verhaltens erklärt sich möglicherweise die formale Nähe zwischen den VxRK und den VxOK-Pl.

Eine Verbindung läßt sich auch zum Verbalnomenzeichen **jV* für ein Nomen actoris (vgl. Künnap 1978: 77) herstellen, das als Folgekomponente zu vielen Gerundium- und Partizipzeichen auftritt (vgl. Künnap 1978: 201), wodurch sich der Kreis zum Gerundium schließt.⁷

Es stellt sich die Frage, ob einige Formen der SK im Kamassischen, wie *nerēlijem*, *nerēlijel*, *nerēlije* „ich werde erschreckt“, ..., die vielleicht auf einer Generalisierung des Verbalnomensuffixes **jV* beruhen, das auch in den Formen der Vx3Sg SK *-j(s)*, *-i*, *-i'(j)i* vorliegt, nicht auch auf Ansätze einer RK-Entwicklung hinweisen (vgl. Künnap 1978: 70). Auch das *j*-Präsens des Matorischen gibt gewisse Rätsel auf, da es bei einigen (meist transitiven) Verben neben dem *η*-Präsens belegt ist (vgl. Helimski 1997: 152f.). Helimski führt Beispiele für das *j*-Präsens sowohl bei intransitiven als auch transitiven Verben auf (vgl. Helimski 1997: 158 f.) Sebestýn (1970: 166) jedenfalls sah in der RK „nichts anderes (...) als die possessive Deklination des mit dem Suffix **je* gebildeten Verbalnomens intransitiver Bedeutung.“ Durch die uralische Verbreitung wird deutlich, daß auch die RK hohes Alter besitzt.

An dieser Stelle soll auch an die sk. Impersonalia erinnert werden. Kuznecova (1995: 186) verweist auf die Vx3Sg *-η* der Vokalstämme, wie z.B. sk. Ket. *serroŋ* „es

⁷ „Det kan inte råda någon tvekan om att uppkomsten av konjugationerna i de samojediska och de finsk-ugriska språken bör förklaras utifrån den synpunkten, att verbet - åtminstone för vår nutida språkkänsla - måste uppfattas som nomen“. (Ravila 1948: 60: "Es kann kein Zweifel darüber herrschen, dass das Aufkommen von Konjugation in den samojedischen und finnisch-ugrischen Sprachen vom Gesichtspunkt erklärt werden muss, dass das Verb - wenigstens für unser heutiges Sprachgefühl - als ein Nomen aufzufassen ist.“ (Übers. nach Künnap 1978: 9))

regnet/idet dožd“⁸, die materiell mit der Vx3Sg der SK zusammenfällt. Die Konsonantstämme haben stattdessen *-nj*, sk. Ket. *t'omnj* „es regnet/idet dožd“. Belege wie sk. Ket. *kajmn assj aduj* „nichts ist zu sehen / ničego ne vidno“ erinnern stark an die RK.⁸

Entwicklung der RK

Die Zahl der Erklärungsversuche für die diversen sam. Konjugationen ist ähnlich groß wie die Zahl der Forscher, die sich daran versucht haben (vgl. Künnap 1978). Keine der Lösungen konnte allerdings bisher wirklich überzeugen. Einhellig geht man von der 3. Person als Ausgangspunkt aus. Hajdú (1986: 3f.) macht für die weitere Entwicklung den Lautwandel **s > *t* bzw. **s > *d* im Protosamojedischen (PS) resp. Protougrischen-Protoobugrischen⁹ verantwortlich, wobei ural. Vx3Sg **se(-)* (etc.) *> *tV(-)* wurde. Infolge davon ergab sich Überschneidung mit der Vx2Sg, die ebenfalls **-tV (< *-ntV)* lautete, was wiederum andere Lautveränderungen nach sich zog.¹⁰

Auch nach Mikola (1990: 343f., 1988) ist die 3. Person Ausgangspunkt der RK. Insbesondere macht er jedoch auf die Verbindung eines alten medialen **j* mit *-tVn* aufmerksam¹¹. Er kommt zu dem Schluß: „Auf der Grundlage der 3. Person hat sich die neue Konjugation in allen drei nordsamojedischen Sprachen voll entwickelt. Dieser Prozess ist erst im Sonderleben der einzelnen Sprachen vor sich gegangen.“ (Mikola 1990: 344)

Ergativität im PU

Auch Katz hat sich zu dem Problem geäußert, die Diskussion jedoch in eine andere Richtung gelenkt. Es ist deshalb wichtig, seine Argumentation hier genauer darzustellen, nicht zuletzt, weil sie (in Ergänzung der bisherigen Ansätze) einen wichtigen Aspekt hinzufügt. So sieht Katz (1981: 398) keine sinnvolle Funktion für eine auf die 3. Person beschränkte OK, es sei denn, man verbindet sie mit einem ergativischen Konzept für das Protouralische (PU). **se(-)* wäre dabei auf den Absolutus bezogen:

„Die gegensätzliche Dynamik, die die Endung historisch entwickelt, erklärt sich nun einfach aus der Umwandlung der EK [Ergativkonstruktion] in eine Nom.-Akk.-Konstruktion, durch die, wie gesagt, der Abs. zum Akk. wurde. Dadurch geriet die in Rede stehende Verbform in eine paradoxe Situation: sie bezog sich auf den Akk. und das nur, wenn der Nom. in der 3.P. stand. Auf dieses Paradoxon reagierten die einzelnen Sprachen verschieden, wobei die Reaktion von Abschaffen bis zum extensiven Ausbau einer Kategorie mit neuer Sinngebung reichte.“ (Katz 1981: 398)

Die Ergativkonstruktion trat seiner Meinung dann auf, wenn im transitiven Satz der Agens in der 3. Person (3.P.) stand. Er faßt dies so zusammen:

⁸Auch der ng. Stamm *yezu-* „sichtbar sein/vidnym byt“ besitzt neben SK auch RK-Belege.

⁹Die heutigen Vertretungen des ural. **s* sind: sam. *t, t', d*, wg. *t*, ostj. *t, L, l*.

¹⁰Nach Hajdú führte dies möglicherweise auch zur Assimilation **t > *n* vor folgendem **n*, wie z.B. im Personalpronomen der 2. Pers. Sg. **tVn > *nVn* im Obugrischen, Samojedischen und Permischen, wobei besonders die perm. Sprachen eher Reflexe dieser Assimilation aufweisen.

¹¹Dieses *(-t)Vn* wurde im Enzischen auch für den Plural verwendet, wohingegen das Jurakische und Nganasanische hier *(-t)Vt*, wahrscheinlich mit Plural-*t*, gebrauchten.

- intr. Satz : (a) "Nom." - Verb
 trans. Satz: (b) Nom._{1,2.P.} - Akk. - Verb
 (c) Absolutiv - Ergativ_{3.P.} - Verb

Dabei waren der Abs[olutiv]. und der Akk. identisch kodiert, und der Erg. erhielt die Endung **n*. Im sk. Beleg (T) *imakota+p* (<+*m*; Abs.) *tū+n* (Erg.) *ammeintj+ti* „das Feuer fraß die Alte“ wird der Gen./Instr. durch *-n* ausgedrückt. Das Verb steht dabei in der OK. Er erkennt in diesem Beleg „die Essenz der u[r]u[ral]. EK“.¹²

Obwohl auf die OK bezogen, sind seine Ausführungen für das Nordsamojedische im Hinblick auf einen „extensiven Ausbau einer Kategorie“ auf die RK zu projizieren, zumal die von Katz behandelten Sprachen die RK ja nicht kennen und die RK - wie wir noch sehen werden - in vielem an die von Katz dargestellte „gespaltene Ergativität“ des PU erinnert.

Auch Itkonen (1975) hat eine Vorstoß bezügl. eines Ergativs gemacht. Er beruft sich im einzelnen auf Intransitivsätze, deren Subjekt agentiv ist, wie z.B.: *Pojat juoksivat kotiin* „Die Jungen rannten heim“ und *Puhuja rykäisi kuuluvasti* „Der Redner räusperte sich vernehmbar“ (1975: 179), bzw. Transitivsätze, deren Subjekt nicht-agentiv sind, wie: *Näin taivaalla pilven* „Ich sah am Himmel eine Wolke“ oder *Lumi peittää jo maan* „Der Schnee bedeckt schon die Erde“. Wobei es vor allem die letzteren Sätze sind, die im Samojedischen von der RK erfaßt werden.

Funktion der RK

Hier nun stellt sich die Frage nach der Funktion der RK. Diese könnte letztlich auf einem alten Strukturwandel des präuralischen VSX- zum protouralischen SOV-Typus basieren (vgl. Radics 1985: 228 ff.). Im allgemeinen wird der RK (heute) eine reflexiv-passivische Funktion zugeordnet. Katz (1981: 395) hat sich zur EK und zum Passiv wie folgt geäußert:

„(3) die ostj. EK steht in ihrer Funktion der entsprechenden Passivkonstruktion sehr nahe und geht auch, wie sich zeigen läßt, im Westostj. in dieser auf. Umgekehrt kann die Passivkonstruktion aus der EK entstanden begriffen werden. So ist einerseits der Agens des ergativischen und des passivischen Satzes gleich kodiert, andererseits geht das Verb des passivischen Satzes auf eine Art Medium zurück, das es im Ostjostj. [sic!] daneben noch gibt, vgl. etwa *V ämp ewlæcals+i* „der Hund begann zu wittern“ (-i 3Sg „Pass.“). Ein Satz wie (V) *Tətə järkäl kakil+nš was+i* „T.s Ball wurde von ihrem jüngeren Bruder genommen“ hat als eine ältere Interpretation: „Ihr jüngerer Bruder (Erg.) nahm sich T.s Ball (Abs.)“.“

Das wog. "Medio-Passiv" ist inhaltlich mit dem Ostjakischen identisch, obwohl der Agens formal im Lativ (-*nV*) steht (vgl. ostj. Lok. -*nV*).

Im Unterschied zur „reduzierten“ EK (des PU), kann der Agens (des Ostjakischen) in allen drei Personen stehen und die Ergativ-Endung ist nicht *-n* sondern *-nš*,

¹²Vgl. Katz (1981:394). Er nennt u.a. folgende Beisp.: Ostj. *V L'enin* (Nom.) *Kommunističeskij partija* (Akk.) *wercäs* "Lenin machte die KP", *L'enin* (Abs.) *əjnäm mæcnə wältš jac+nš* (Erg.) *töjəmutšäl* "Die ganze Welt (das ganze auf der Welt lebende Volk) kennt Lenin".

das zwar auf *-n* zurückgeht, (synchron) jedoch mit der Lok.-Endung identisch ist (vgl. Katz 1981: 395f.)

Mikola (1990) spannt einen weiten Bogen von den reflexiv-medialen Verben des Ostseefinnischen, über die ungar. *ik*-Verben¹³ zur RK der nordsam. Sprachen. Er vermutet sogar, daß das Medium „mit grosser Wahrscheinlichkeit in allen Sprachen der Welt“ nachgewiesen werden kann. „Wenn dem aber so ist, dann lautet die kardinale Frage nicht, ob es in den einzelnen Sprachen ein Medium gibt, sondern wie es ausgedrückt wird, und ob dieses Genus als selbständige morphologische Kategorie existiert.“ (Mikola 1990: 342). Somit fügt sich das sam. „Reflexiv/Medium“ fast nahtlos in den Kontext der EK ein. Statt eines Passivs, wie in den obugr. Sprachen, entwickelte sich demnach die RK in den nordsam. Sprachen.

Syntax der ng. RK

Dies muß bzw. sollte natürlich auch anhand der Syntax nachvollziehbar sein. Mikola (1990: 343) kommt bei seiner Untersuchung der jur. reflexiv-medialen Konjugation zu drei (Haupt-)Funktionen, einer 1. reflexiven, 2. inchoativen, 3. medialen. Diese Funktionen überschneiden sich teilweise mit der SK, wie er durch Gegenüberstellungen belegt. Für das Enzische hat er leider gar keinen, für das Nganasanische nur einen Beleg. Es sollen deshalb zunächst auf der Grundlage der ausführlichen Darstellungen von Tereščenko (1979: 193 ff.) zumindest die ng. Funktionen näher dargestellt werden, wobei deutlich wird, daß das Jurakische und das Nganasanische sich hierin sehr ähneln. Tereščenko stellt fest, daß die RK nicht nur bei intransitiven, sondern auch bei transitiven Verben gebraucht werden kann, wenn die handelnde Person selbst das Ziel der Handlung (Objekt) darstellt.¹⁴ Sie führt eine Reihe von Lexemen mit „doppelter“ Semantik sowohl im Nganasanischen als auch Jurakischen an (vgl. Tereščenko 1979: 193, Ergänzungen durch Tereščenko 1948 in eckigen Klammern):

	NG	JUR	
(1)	<i>dembi"si</i>	<i>emdač</i>	„odet'(sja)“
(1b)	<i>seara-/sery-</i>		„odet“
(2)	<i>kotudä</i>		„ubit'(sja)“
(3)	<i>ɲizi"sisi</i>		„zaščiščat'(sja)“
(4)	<i>nöptädä</i>	[<i>masba(ś)</i>]	„myt'(sja)“
(5)	<i>ɲunüdä</i>	<i>ma"la(ś)</i>	„sobrat'(sja)“
(5a)	<i>cendyrθyki"iza</i>	[<i>xuŋgar(ć)</i>]	„sobrat'sja“
(5b)	<i>büku"iza</i>		„ujti/sobrat'sja“

Bei Tereščenko (1979: 193, Fn. 18) findet man neben jur. *emdač* und *ma"la(ś)* weitere jur. Verben, die sich durch folgende ng. Belege ergänzen lassen:

¹³Eine sehr wichtige Annahme Mikolas (1990: 343) ist die, daß die ungar. *ik*-Verben vielleicht einer eigenen Klasse medialer Verben angehören. So sind sie nicht nur intransitiv-reflexiv-reziprok-passivisch, sondern gehören zu ihnen auch häufig verwendete transitive Verben (*eszik* „essen“, *iszik* „trinken“, *szopik* „saugen“, *tojik* „Eier legen“ u.a.).

¹⁴Nach Castrén werden Reflexivaffixe gebraucht, wenn das Subjekt und Objekt aus ein und derselben Person bestehen (C54: 379).

	NG	JUR	
(6)	<i>dili-</i>	<i>ila(š)</i>	„podnjat'(sja)“
(7a)	<i>säty-</i>	<i>[öl'ce(š)]</i>	„okončit'(sja)“
(7b)	<i>θü-</i>	<i>[öl'ce(š)]</i>	„končit'sja/končit'?“
(8)	<i>nöci-</i>	<i>ɲɔda(š)</i>	„rasprjagat'sja/rasprjagat'?“

Daraus ergibt sich die interessante Feststellung, daß sich nicht nur etymologisch, sondern auch semantisch gleiche Lexeme identisch verhalten (vgl. (1), (5), (7)). Dies trifft auch auf Verben zu, die nur nach der RK flektieren (vgl. Tereščenko 1979: 195):

	NGA	JUR	
(9a)	<i>mitərymdytə</i> “		„ <u>prodat</u> “ (JN92: 46).
(9b/10a)	<i>tamtusä</i>	<i>tana(š)</i>	„ <u>prodat</u> / <u>zalezl</u> ‘ [na čto-l.]“
(10b)	<i>hokalašizi</i> <4>		„ <u>zalezl</u> “
(10c)	<i>nombuato</i> <5>		„ <u>zalezl</u> “
(10d/11a)	<i>ciädi</i>	<i>tiš</i>	„ <u>zalezl</u> / <u>sest</u> ‘ [v nartu/lodku]/vojti“
(11b)	<i>ɲomtü-</i>		„ <u>sest</u> “
(12)	<i>büdə</i>		„ehat'/ujti/pojti“
(13)	<i>kundasa</i>	<i>xona(š)</i>	„usnut'/leč' spat“
(14)	<i>nipčiusä</i>	<i>nyla(š)</i>	„otdohnut“
(15)	<i>niludi</i>	<i>males(š)</i>	„naest'sja/nasytit'sja“

usw.

Die Gegenüberstellung zeigt aber auch, daß es sich dabei um regelrechte Bedeutungsfelder handelt, bei denen Kontext und Semantik sich gegenseitig beeinflussen: <4> (7) *čitud'ä ɲamθuzukab'ütu, d'ɛŋku'ɲil'emənu* [*<d'ɛŋku'ɲil'emənu>*] *hokalašizi* „nachdem er sich dem Stab genähert hat, wird er, wenn er ißt, unter der Falle gefangen / k primanke priblizitsja, čtoby poest'; pod past' zalezl“ (SN4: 166/167), <5> (67) *tagata lūgal'i'ičo čüünæ kuñd'ə° nombuato* „dann legt sie sich ohne Parka unter die Decke / potom bez parok pod odejalo zalezli“ (SN4: 168/172)

In der Umgangssprache konkurrieren RK und SK bei einigen Verben miteinander, vgl. z.B.: *bi"æjzə* und *bi"æ* „on ušel“ wobei die RK nach Aussage von Muttersprachlern, jedoch „eindringlicher (russ.: ubeditel'ny)“ ist. Bei anderen Verben ist der Gebrauch von SK bzw. RK bedeutungsunterscheidend (vgl. T79: 194): <6> SK *nemyaŋku todümtu baŋkətə ɲizi"siti* „die Rentierkuh verteidigt ihr Kalb vor dem Hund / važenka zaščiščaet svoego telenka ot sobaki“ zu <7> RK *nemyaŋku baŋkətə ɲizi"sitižə* „die Rentierkuh verteidigt sich vor dem Hund / važenka zaščiščaet ot sobaki“; <8> SK *kuodumu ɲəmsuzəmu" babi koza"a* „der Mann tötete ein wildes Rentier für uns zum Essen / mužčina ubil nam na edu dikogo olenja“ zu <9> RK *kuodümu xualəti koza"izə* „der Mann tötete mit einem Stein / mužčina ubilsja o kamni“.

Dabei findet sich häufig ein Infinitiv, der dann funktional einem Objekt gleichzusetzen ist (vgl. T79: 194): <10> OK *tāmā nerəptajmisi čənynty"amə* „ich schulte mein Rentier zum Leitren (das erste zu sein) / ja naučil svoego olenja byt' peredovym v uprjažke“ zu <11> RK *tāmā nerəptajmisi čənynty"izə* „mein Rentier lernte das Leitren (das erste) zu sein / moj olen' naučilsja byt' peredovym v uprjažke“. Solche Quasi-Infinitive sind auch aus anderen Quellen belegt: <12> *mənə bənaɲnə xieztytsy* „ich war

zu müde, um zu gehen / ja ustala idti“ (K92: 29); <13> *tujxuatuaj nuaj dilsitigümisi, kunī čimsebazaj?* „sobirajuščihsja priexat' (=o predstajaščem priezde) detej ty ved' slušal, kuda (že) ty isčez?“ (H94: 61).

In Abhängigkeit von der Satzaussage (Fokus, subjektiver Auffassung des Sprechers) resp. der Semantik können alle drei Konjugationen verwendet werden (T79: 194), so z.B. bei:

(1) *dembi"si* „odet'/odet'sja“: <14> SK *küzætudä nüomä deŋxidi"əŋ* „morgens hast du mein Kind angezogen / rebenka utrom ty odel (odel ty)“, <15> OK *nägəj" lūtini būtətuō nüomtə deŋxidi"ərə* „du hast dein Kind, das gut gekleidet weggegangen ist, angezogen / v horošuju odeždu uezžajuščego rebenka ty odel (odel ego ty)“, <16> RK *nājbydä būtəsa xekutyəmanu deŋxidi"iŋ* „du hast dich warm angezogen, um weit fortzugehen / daleko uezžaja, ty teplo odelsja (odelsja ty)“;

(6) *dilədi* „podnjat' [čto-libo]/podnjat'sja“: <17> SK *səŋkutuo xoa syty dili"ə* „er hob schweres Holz / tjaželoe derevo on podnjal (podnjal on)“, <18> OK *sytytə" təndə xualə dili"əty* „er (aber) hob diesen schweren Stein / on ved' tot kamen' podnjal (podnjal ego on)“, <19> RK *bajka"ə nāsyt"rāj ŋuotu dili"izə* „der Alte konnte kaum seine Beine heben / starik ele-ele na nogi podnjalsja (podnjalsja on)“;

(16) *səŋjələsa* „osmotret' / osmotret'sja“: <20> SK *koptua səŋjüli"ə xualə* „das Mädchen betrachtete einen Stein / devuška osmotrela kamen' (osmotrela ona)“, <21> OK *təndə xualə koptua nāgəj" səŋjüli"əzu* „das Mädchen betrachtete diesen Stein intensiv (gut) / tot kamen' devuška horošo osmotrela (osmotrela ego ona)“, <22> RK *bəndi ŋonsydi koptua səŋjü"li"izə* „auf die Straße hinausgegangen sah sich das Mädchen um / vyjdja na ulicu, devuška osmotrelas' (osmotrelas' ona)“.

Hierher gehört auch <23> RK *əmə dəly kaniməli" nənsu"ini* „heute standen wir früh auf / segodnja my podnjalis' rano“, aber: <24> SK *turku bəratənu nənditymy* „wir stehen am Ufer des Sees / my stoim na beregu ozera“, obwohl es von Tereščenkos (1979: 195) zu den Verben gerechnet wird, die nur nach der RK konjugieren: <25> *mazucü kintəzu"ində* „ihre Zelte rauchten / čumy zadymilis“, <26> *kuodümu nüo döŋgu kadä nənsu"izə* „der Junge stellte sich an das Eisloch / mal'čik ostanovilsja u prorubi“, <27> *matətu xində xursi"izə* „er kehrte nachts in sein Zelt zurück / domoj on vernulsja noč'ju“.

Die Auffassung Tereščenkos (1979: 195), daß die RK für einige Verben typisch ist, die den Beginn einer Handlung ausdrücken, kann jedoch nicht uneingeschränkt bestätigt werden, da der Handlungsbeginn in einigen ihrer Belege nicht durch die Semantik des Verbs, sondern durch das Inchoativsuffix *lə* ausgedrückt wird, so bei: (17) *dörələsa* „anfangen zu weinen/zaplatkat“ zu *dörədä* „weinen/plakat“ und (18) *xisilesy* „anfangen zu lächeln/zasmejat'sja“ zu *xidisi* „lächeln/smejat'sja“. Bei den folgenden Belegen dagegen mag das zutreffen: <28> *sejmyči ləŋu"ində* *xotəde mantə* „seine Augen leuchten, als wären sie Sterne / glaza u nego, kak zvezdy, svetjatsja“, <29> *tobəkətu* [sic!] *kabü"müo* *dema"ku* *mantə təu"ində* „die Späne flogen von seiner Axt fort, als wären sie Vögel / stružki ot ego topora poleteli, kak pticy“ aber: <30> *tobəkətu kabü"müo* *dema"ku* *mantə təjli"itə* „id. / stružki ot ego topora, kak pticy, razleta-

jutsja“. Tereščenko nimmt weiterhin an, daß die RK dazu dient, einen bestimmten Moment einer Handlung, d.h. ihren Beginn oder ihr Ende hervorzuheben.

Somit wird deutlich, daß die Funktionen der RK im Hinblick auf die Syntax mindestens so vielfältig und „undurchsichtig“ sind wie ihre Vx in Relation zu den anderen Konjugationen und den Px. Es ergibt sich folgendes Bild für die Beziehung Intransitivität - Transitivität - Reflexivität zur Art der Konjugation:

Verba	SK	OK	RK
intransitiv	+		(+)
transitiv	+	+	(+)
reflexiv	(+)		+

Für den konkurrierenden Gebrauch von SK, OK und RK spielt nicht nur die Bedeutungsunterscheidung, sondern auch die subjektive Intention des Sprechers bzw. die Wiedergabe eines Handlungsmoments eine Rolle. Die Verwendung von SK und RK sind häufig fakultativ resp. konkurrierend und tendiert (heute) eher zur SK. Die Konkurrenz zwischen SK und OK ergibt sich aus der logischen Betonung, die, sofern sie auf das Prädikat fällt, die OK erfordert. Entsprechend erklärt sich auch die Möglichkeit einiger Verben, mit allen drei Konjugationen verwendet werden zu können.

Das Verhältnis von RK zum Akk.-Objekt

Gehen wir von einer ursprünglichen medialen-passiven-reflexiven Grundbedeutung aus, fallen Konstruktionen mit einem Akkusativobjekt besonders auf, weil sie am wenigstens ins Bild zu passen scheinen. Bereits bei einer Stichprobe innerhalb der ca. 850 mir zur Zeit zur Verfügung stehenden RK-Sätzen fanden sich 16 in denen ein Akkusativ-Objekt anzusetzen ist, ohne daß z.B. die Identität von Objekt und handelnder Person in allen Fällen einsichtig wäre:

<32> (35) *nelhózugotaña kací:ŋa, nōmuí:ŋa, bońd'ika nelg'üčáña, θōbáθy šājmetiŋ kojbálügətu* „nachdem ich die Rebhühner, die Hasen freigelassen hatte, ließ ich alle frei, denn ihre Augen (dauerten mich?) / otpuskaju kuropatok, zajcev vseh otpustil, potomu čto ih glaza žalko' (SN3: 49/51)

<33> (30) *d'äd'uru mununtu - ou" ou" d'aŋkazejča čambiliŋ* „der Alte sagte: oh, oh, du zerbrichst deine Kiefer / starik govorit: o, ty svoi čeljusti slomaeš'“ (SN3: 20/22)

<34> (37) *d'ad'uru mununtu - o"o" noča" cambiliŋ* „der Alte sagte: oh, du wirst dir die Beine brechen / starik govorit: o, ty nogi svoi slomaeš'“ (SN3: 20/22)

<35> *kaŋgə čuübütə, xursəgyzə buəzu sylygətə dindixiŋ?* „wenn du kommst, die Worte um zurückzukehren, von wem hörtest du? / kogda ty došel, to ot kogo-to uslyšal pobuždajuščee vozvratit'sja slovo?“ (H94: 64)

<36> *sylygə dindixiŋ?* „wen auch immer hörtest du? / ot kogo-to ty uslyšala?“ (H94: 65)

<37> (128) *basuto kotub'ütü četoa năgoj b'izo sobol'i, xušinino mišīθo četoa ŋukogoj bod'aj* „wenn der Jäger sehr gut zehn Zobel erlegt hat, zahlt der (pušnik) sehr viel Geld / *esli ohotnik dobudet desjat' horoših sobolej, pušnik zaplatit očēn' mnogo deneg*“ (SN2: 120/41)

<38> *bajka" a năsy"răj ŋuotu ni dili"izə* „der Alte konnte kaum sein Bein heben / *starik ele-ele na nogi podnjalsja (podnjalsja on)*“ (T79: 194)

<39> (54) *ŋažanŋu [<ŋažanku] bi"ăjza θigi"äty* „der Schamane ging auf den Menschenfresser zu / *šaman napravilsja k ljudoedu*“ (SN3: 4/6)

<40> *ŋamăj"xüöj deptuj kotə"muodemu" tymină kărsitanü"* „wir erinnern uns jetzt an die von uns im letzten Jahr getöteten Gänse / *kak my v prošlom godu dobyvali gusej (prošlogodnih gusej dobyvanie naše), ešče pomnim my*“ (T73: 300)

<41> *matə čidi nintvəzə tumtəru" năgəj līj xonəjtəndəty* „er wußte nicht, daß man gute Kleidung haben soll, um in das Zelt hineinzugehen / *kogda vošel v čum (v čum vojdja), ego ne uznala v horošej odežde* (horošuju odeždu nosjaščego)“ (T73: 306)

<42> (29) *mono năltotym tondod'ä, mono nönă xozotoza šăzyindo"* „ich freute mich darüber, daß meine Kinder das Lernen beendeten / *ja radujus' tomu, čto deti moi okončili školu*“ (SN2: 116/38)

<43> *ənty myəzə nōčiptyryŋəjzə* „er wird wohl diesen Schlitten angespannt haben / *pust' budet rasprjažen etot argiš*“ (T79: 215)

Einige Akk.-Obj.-(+Px)-Sätze zeigen einen syntaktisch irrelevanten Lativ:

<44> (23) *ny tātu matana čüina* „ich führte das Rentier der Frau zu meinem Zelt / *babu olen' k čumu privel*“ (SN4: 168/172)

<45> (153) *θyty tu"kund'i hüoti" d'uby" təgaty ŋəmθuj čuzaj d'iraj* „sie warf dann immer Fleisch und (ausgelassenes?) Fett ins Feuer / *ona v ogon' vse vremja brosaet mjaso s žirom*“ (SN3: 39/47)

Bei anderen Akk.-Obj.-(+Px)-Sätzen ist der Lokativ-Instrumental dagegen relevant. Dies erinnert u.a. an den Gebrauch der Lativs/Lokativs auf -nV im Wogulischen/Ostjakische. Der folgende Beleg ist dabei in mehrfacher Hinsicht „auffällig“:

<46> *dintəryatənu kontəjne¹⁵ babi"* „nur mit dem Bogen habe ich die wilden Rentiere erlegt / *tol'ko lukom ubitye dikie oleni*“ (T79: 315).

Die russ. Übersetzung läßt eine passivische, vielleicht reflexive Auffassung vermuten, wobei der Agens, hier wahrscheinlich in der Vx1Sg RK¹⁶, zugunsten des Mittels im Lokativ (*dintəryatənu* „wirklich mit dem Bogen“) in den Hintergrund tritt. Obwohl in diesem Satz *babi* auch formal GenPl sein könnte, macht lediglich der NomPl einen Sinn. Die mit *kontə-* verbundenen Formen sind auch in anderen Quellen nicht durchsichtig. Es könnte sich am ehesten um ein Nomen/Adjektiv handeln: <47>

¹⁵Man könnte sogar in Frage stellen, daß es sich hierbei um einen vollständigen Satz handelt. Seine Aufreihung unter anderen Belegsätzen legt jedoch nahe, das Tereščenko den Beleg als Satz verstanden wissen wollte.

¹⁶-ne mit palatalem (?) -n- würde auf die Vx1Sg OK-Pl deuten, wobei man allerdings -nă erwarten müßte.

basutuo kontā satārā arakārā ičūo „der durch den Jäger erlegte Polarfuchs ist schön / ohotnikom dobytyj pesec krasivyj“ (MU86: 17), <48> *mázamā əmə d'aməzəgümü* „hujh'azyńa, mińseranā [mińseřanā] hotōpta“ *kontənā tāgātənā* „warum rief ich diese Tiere, sie brachten mich um den von mir getöteten Rentierstier / miért hívtam ezeket az állatokat, engem magamat fosztottak meg az általam megölt rénszarvastól“, <49> *təńia təmuńku šeny kontəgātətu hotōpturáizə* „so blieb die Maus ohne den durch sie getöteten Rentierstier zurück / így az egér az általa megölt rénszarvas nélkül maradt“ (M70: 69/70).

Der folgende Satz ist sogar hinsichtlich der Vx1Sg nach gleichem Muster wie der Beleg <46> aufgebaut, enthält jedoch kein Instrument: <50> *bojkuozu xüōti* „munuńkatu: ŋonā kanəgüem babim kotugəlkunə „ihr Mann sagte immer: ich erlege noch einige Rentiere / muž vse govorit: vot ešče dobudu neskol'ko dikih olenej“ (FN3b:37/39). Häufiger ist dagegen die Vx3: <48> *θyty čil'čaze ŋaptüču čüpsitany* „er kämmte seine Haare mit einem Kamm / ona rasčesyvala volosy grebeškom“ (D74: 151)

So erinnert das nicht-agentive Subjekt im Beleg <46> an einen der bereits oben genannten fi. Transitive Itkonens: <fi.> *Lumi peittää jo maan* „Der Schnee bedeckt schon die Erde“, wofür es im Nganasanischen zahlreiche gleichwertige Belege gibt, wie z.B.: <51> *məuzu sürütə təlaizə* „die Erde ist mit Schnee bedeckt / zemlju (zelmju ego) zaneslo snegom“ (T73: 113), <52> *bikā ŋonā turku* „kauli"itə“ *syrtənu* „Flüsse und Seen waren mit Eis bedeckt / reki i ozera pokrylis' l'dom“ (T79: 199), <53> *ŋuozu kauləra"ə čiründi* „der Himmel ist mit Wolken bedeckt / nebo pokrylos' tučami“ (T79: 83).

Schlußfolgerung

Die nominale Herkunft der sam. Konjugationen konnte auch hier bestätigt werden. Für die SK wurde durch die Beziehung zur PF eine Verbindung zum nominativischen Bereich aufgezeigt, wohingegen die RK zum Bereich der obliquen Kasus gehört. Dabei ergibt sich die Affinität der Vx der RK zu den PxGen/PxPl aus den auch mit diesen verbundenen *i*-Elementen. Es wäre noch zu klären, ob diese auf rein phonetischen Gründen beruhen oder ob hier wirklich eine andere (archaische) Suffixreihe zugrunde liegt.

Das Bindeglied zwischen den diversen Funktionen der RK scheint ebenfalls ein **je*-Suffix zu sein. Es kommt im PU u.a. als „nom. deverb.“ (Lehtisalo 1936: 60ff.), „vb. mom. inchoat. deverb.“ (Lehtisalo 1936: 72ff.), „vb. frequ. deverb. (Lehtisalo 1936: 79ff.)“ aber auch „vb. refl. pass. deverb.“ (Lehtisalo 1936: 76ff.) vor. Es sind dies eben gerade die Funktionen, die sich innerhalb der RK vereinigt finden, unter anderem das Passiv:

„Diese reflexiven und passiven Formen sind ihrer Gestalt nach von derselben Art wie die mit dem **je*-Suffix abgeleiteten inchoativen und momentanen Verben. Reflexive Formen kommen auch im tawgy und jenisseisamojedischen vor, so dass sie ziemlich alt sein können, d.h. zu einer Zeit entstanden sind, als diese nördlichen samojedischen Sprachen wenn nicht dieselbe Sprache waren, so einander wenigstens näher standen als heute.“ (Lehtisalo 1936: 77f.)

Auf jeden Fall scheint sich hinter der RK eine ural. „Konstruktion“ zu verbergen, die eine besondere Ausprägung in den (nord-)sam. Sprachen erfahren hat. Auf der einen Seite ergibt sich die Nähe der passiv-medial-reflexiven RK mit der SK (intransitiver Sätze) aufgrund gemeinsamer struktureller Abweichungen in der Bildung der Vx1/2Sg sowie den Vx3 aller Numeri. Auf der anderen Seite kann die RK-Konstruktion über ein (Satz-)Objekt sogar mit der OK verbunden werden, wodurch sich die Nähe der Vx von RK und OK erklärt.

Die Verbindung der RK mit einem Objekt könnte seine Wurzeln in einer alten Ergativkonstruktion haben, wie sie in Form der VSX- der ural. SOV-Struktur vorangegangen sein kann. Daß von der Ergativstruktur anderer Sprachen (sk., ostj., fi.) abgewichen wird, ist dabei insofern nicht verwunderlich, als jede Sprache ihre eigenen Kategoriensysteme entwickelt bzw. ausbaut. So variieren die Ergativkonstruktionen auch innerhalb der sog. „Ergativsprachen“ recht stark.

Die vier nordsam. Konjugationsarten mit den zweien der südsam. Sprachen in Einklang zu bringen ist natürlich nicht unproblematisch. Dennoch gibt es entsprechende Verbindungen.¹⁷ Im Selkupischen ist die Trennung zwischen den Konjugationen teilweise sogar verwischt (vgl. Künnap 1978: 28). Die Verbindung zu anderen fgr. Sprachen sind dementsprechend in gleicher Weise verblaßt.¹⁸ Auffällig ist jedoch, daß (vorrangig) in der intrans. Konjugation des Kamassischen und Matorischen, aber auch in einigen Fällen im Selkupischen ein *jV*-Element erscheint, das funktional schwer zu fassen ist, am einfachsten jedoch mit einem reflexiven *j* erklärt werden kann.¹⁹

Obwohl die hier angeführten Einzeldaten - besonders für die RK - in ihren syntaktischen Belegen leider nur auf Stichproben basieren und deshalb noch einmal durch eine Gesamtanalyse überprüft und ergänzt werden sollten, erscheint das hier dargestellte „Konjugationsgefüge“ auf relativ sicheren Fundamenten zu stehen.

LITERATURVERZEICHNIS

Castrén, M. A.; Schiefner, Anton (Hrsg.) (1854): *Grammatik der samojedischen Sprachen*. [Nachdr. d. Ausg. St. Petersburg, 1854. (Nordische Reisen u. Forschungen 7).] (Indiana University Publications : Uralic and Altaic Series 53) Bloomington, 1966.

¹⁷Im Kamassischen werden die transitiven Verben auch nach der SK konjugiert. Nur in Ausnahmefällen konjugieren Intransitiva nach der OK! (vgl. Künnap 1978: 25)

¹⁸Die OK der ob-ugr. und sam. Sprachen ähneln sich teilweise nicht nur morphologisch, sondern auch syntaktisch, da beide Sprachgruppen die OK gebrauchen, wenn die logische Betonung nicht auf das Objekt sondern das Prädikat fällt! (vgl. Künnap 1978: 82)

¹⁹Z.T. dieselben matorischen und kamassischen Belege haben Katzschmann (im Dr.: Diachronie und Synchronie in der Morphosyntax am Beispiel der nordsamojedischen verbalen *s*-Stämme. Voraussichtlich in: *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*.) als Belege für (nord-)sam. *s*-Stämme gedient. Beide wurden auf PU **jV* zurückgeführt. Dies ist im Hinblick auf die RK kein Widerspruch, wenn auch die *s*-Stämme als ursprüngliche (Verbal-)Ableitungen in diesen Kontext gestellt werden könnten. Dies muß jedoch einer gesonderten Untersuchung vorbehalten bleiben.

- Dul'zon, A. P. (1972): Über die ursamojedischen Suffixe zur Bezeichnung der verbalen Person (Prasamodijskih formanty glagolnogo lica). In: *SFU* 8. S. 139–143.
- Hajdú, P. (1975): Névszók predikativ ragozása a szamojéd nyelvekben. In: *SUA* 6 = *Hajdú: Samojedologische Schriften*. S. 115-140. [Dt. Fassung in: *ALH* 25 (1975), 1-30].
- Ders. (1986): Personalbezeichnungen für die 2. Person im Uralischen (Oboznačenie 2-go lica v ural'kih jazykah) In: *SFU* 22. S. 1-8.
- Helimski, E. (1997): *Die Matorische Sprache : Wörterverzeichnis, Grundzüge d. Grammatik, Sprachgeschichte*. (Studia uralo-altaica 41) Szeged.
- Honti, L. (1997): Die Negation im Uralischen (Otricanie v ural'skih jazykah) I. In: *Linguistica uralica [SFU]* 33. S. 81-96
- Itkonen, T. (1975): Ergativische Züge im Finnischen. In: *Nachrichten d. Akademie d. Wissenschaften in Göttingen : I: Phil.-hist. Kl. ; Jg. 1975, Nr. 7*. S. 176-192.
- Katz, H. (1981): Das Ururalische - eine Ergativsprache (vorläufige Mitteilungen aus der Werkstatt). In: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum* 6. S. 393-400.
- Künnap, A. (1973): Über eine samojedische Personalendung. [*-tV/mV(n)]. In: *JSFOu* 72. S. 191-196.
- Ders. (1978): System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe. II: Verbalflexion u. Verbalnomina. (MSFOu 164) Helsinki.
- Kuznecova, N. G. (1995): *Grammatičeskie kategorii južnosel'kupskogo glagola*. Tomsk.
- Lehtisalo, T. V. (1936): Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe. In: *MSFOu* 72.
- Mikola, T. (1988): Geschichte der samojedischen Sprachen. In: *The Uralic languages* / Hrsg. von Denis Sinor. S. 219-263.
- Ders. (1990): Mediale Konjugation in den uralischen Sprachen. In: *CIFU* 6 : *Materialien* 2. S. 341-344.
- Radics, K. (1985): *Typology and historical linguistics : affixed person-marking paradigms*. (Studia Uralo-Altaica 24) Szeged.
- Ravila, P. (1948): Om konjugationens uppkomst i de uraliska språken. In: *Årsbok / Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala*. S. 58-64.
- Sebestyén, I. N.- (1964): Eine ungelöste ungarische Etymologie. In: *ALH* 14. S. 275-284.
- Dies. (1970): Zur juraksamojedischen Konjugation. In: *FUF* 38. S. 137-225.
- Tereščenko, N. M. (1967): Vyraženie sub-ektno-ob-ektnyh otnošenij v strukture predloženia (na materiale samodijских jazykov). In: *Ergativnaja konstrukcija predloženia v jazykah različnyh tipov*. S. 289-297.
- Dies. (1979): *Nganasanskij jazyk*. Leningrad.

QUELLEN

- D74 = Dul'zon, A. P. (1974): Padežnaja sistema nganasanskogo jazyka. In: *Sklonenie v paleoaziatskih i smodijskih jazykah*. Leningrad.
- FN3b = *Fol'klor narodov Tajmyra 3: Nganasanskij fol'klor*. Dudinka, 1992.
- H94 = Helimskij, E. A. (Red.): Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik : 1: Materialy po nganasanskomu šamanstvu i jazyku. Moskva, 1994.
- JN92 = *Janzyk nganasan*. Noril'sk, 1992.
- K92 = Kovalenko, N. N.: *Infinitynye formy glagola nganasanskogo jazyka*. Novosibirsk, 1992.
- M70 = Mikola, T. (1970): Adalékok a nganaszan nyelvismeretéhez (Materialy k zapasu posnanij o nganasanskom jazyke. In: *Nyk* 72. S. 59-93.
- MU86 = *Metodičeskie ukazanie k kursu obščee jazykoznanie (na materiale nganasanskogo jazyka)*. (Ges. u. hrsg. von) Ceremisina, M. I. u. N. N. Kovalenko. Novosibirsk 1986.
- P66 = Prokof'eva, E. D. (1966): Sel'kupskij jazyk. In: *Jazyki Narodov SSSR* 3. S. 396-415.
- SN2 = *Skazki narodov Sibirskogo Severa* 2. Ng.: 107-123. Sammler: E. P. Nojfel'd [i.e. Bol'dt]: 107-115; Petrovskaja, L. S.: 115-123. Tomsk, 1976.
- SN3 = *Skazki narodov Sibirskogo Severa* 3. Ng. 3-54. Sammler: Machkinis, E. I.: 3-4; Stoljarova, A. K.: 48-54. Tomsk, 1980.
- SN4 = *Skazki narodov Sibirskogo Severa* 4. Ng. 159-177. Sammler: Stoljarova, A. K.: 159-17; Bol'dt, E. P.: 175-177. Tomsk, 1981.
- Tereščenko, N. M. (1948): *Russko-neneckij slovar'*. Moskva.
- T66a = Dies. (1966): Neneckij jazyk. In: *Jazyki Narodov SSSR* 3. S. 376-395
- T66b = Dies. (1966): Nganasanskij jazyk. In: *Jazyki Narodov SSSR* 3. S. 416-437
- T66c = Dies. (1966): Eneckij jazyk. In: *Jazyki Narodov SSSR* 3. S. 438-457
- T67 = Dies. (1967): Vyraženie sub-ektno-ob-ektnyh otnošenij v strukture predloženiya (na materiale samodijskih jazykov). In: *Ergativnaja konstrukcija predloženiya v jazykah različnyh tipov*. S. 289-297.
- T73 = Dies. : *Sintaksis samodijskih jazykov : prostoe predloženie*. Leningrad, 1973.
- T79 = Dies.: *Nganasanskij jazyk*. Leningrad 1979.

A SZAMOJÉD IGERAGOZÁSI RENDSZEREK ÉS AZ URÁLI ERGATÍVUSZ KÉRDÉSE

Megjegyzések az északi szamojéd nyelvek ún. reflexív konjugációjáról

MICHAEL KATZSCHMANN

A birtokos személyragok (Px) és az igei személyragok (Vx) viszonyából kiindulva a szerző kísérletet tesz annak bemutatására, hogy milyen funkciókkal rendelkezik az északi szamojéd nyelvek reflexív konjugációja (RK). Elsősorban a a RK és a szubjektív konjugáció (SK), valamint a predikatív igeragozás (PF) egyes számú alakjai közötti viszonyra koncentrál. Az imperszónáliákon keresztül a szölkup is idevonható, bár RK-val nem rendelkezik.

A RK eredetére vonatkozó eddigi tisztán formális magyarázatkísérletek, melyek kiindulópontja a Vx3Sg, nem meggyőzőek. Már Katz sem talált értelmes funkciót a 3. személy számára, csak akkor, ha ergatív szereppel kapcsoljuk össze. Ergatív szerkezettel az osztják rendelkezik, s nyomai esetleg a szölkupban is felfedezhetők. De sok uráli nyelv passzív szerkezetei is alapulhatnak eredeti ergatívokon.

Itt a RK járulékos jele, a *j is nagyon fontos szerepet játszik. Ez a jel *jV alakban sok funkcióban megtalálható a PU-ban, mind a deverbális névszókbán, mind a momentán, valamint inchoatív igékben, de a reflexívumban, ill. a passzívumban is. Éppen ezek azok a funkciók, melyeket ma a RK vesz át. Ezért kiindulhatunk abból, hogy a RK-nak több forrása is van, melyek közül az egyik minden bizonnyal egy ergatívusz volt, s amely talán az egykori VSX típusból az uráli SOV típusba való átmenet során tűnt el, ill. feloldódott többek között az északi szamojéd RK-ban.

Ezt a feltételezést néhány olyan adat igazolja, melyekben bár akk.-tárgy található, de az ige reflexíven van ragozva. Mivel a szerző ezeket az adatokat szűrőpróbaszerűen válogatta ki, javaslatot tesz a jelenség újabb, alaposabb vizsgálatára és feldolgozására.

BIBLIOGRÁFIA A PERMI NÉPEK NYELVÉNEK, TÖRTÉNETÉNEK ÉS IRODALMÁNAK ISMERETÉHEZ (1990–1999)

KOZMÁCS ISTVÁN

A bibliográfia 1990–1999 között megjelent könyvek, kiadványok és cikkek adatait tartalmazza. A bibliográfiában szereplő tételek mindegyike a permi, azaz komi (zürjén), permják (komi-permják), udmurt (votják) nyelvet beszélő népekhez és lakóterületükhöz kapcsolódik. A bibliográfiában való könnyebb eligazodás érdekében mutatót találunk a bibliográfia után. Különválasztottuk a latin, ill. cirill betűs tételek, de a sorszámozás folyamatos.

E bibliográfia közreadásával egyik célunk, hogy finnugristáink egyben lássák az utóbbi tíz év permi népek nyelvére, történelmére, irodalmára vonatkozó irodalmát. Másrészt célunk, hogy egy korábban többször felvetett igénynek tegyünk eleget. E szerint az igény szerint hasznos lenne, ha információ állana a kutatók rendelkezésére arról, hogy az egyes hazai finnugrista kutatóhelyek, ill. maguk a kutatók milyen irodalommal rendelkeznek. Ennek első lépése az alábbi jegyzék.

A jelen gyűjtés csak ennek értelmében törekedett teljességre. Főleg olyan irodalmat tartalmaz, amely a JATE Finnugor Tanszékének könyvtárában található, vagy a bibliográfia összeállítójának áll rendelkezésére.

Minden bibliográfiai tételt a megjelenés nyelvén szerepeltetünk. Így a bibliográfia tartalmaz komi és udmurt nyelvű tételeket is. Ezek felvételét indokolja, hogy a kis finnugor népek szakemberei sok esetben eredményeiket anyanyelvükön publikálják, szak- és ismeretterjesztő lapokban.

Az utóbbi két év udmurt szakirodalmának összeállításáért köszönet illeti Lena Sekleínát, aki az udmurtiai kutatók legújabb írásainak összegyűjtésében segített.

A most nyomtatásban közreadott bibliográfiai elérhető a JATE Finnugor Tanszékének honlapján is (www.arts.u-szeged.hu/finnugor). A honlapon szerepeltetés célja, hogy a jegyzék folyamatosan bővíthető és pontosítható legyen. Ennek érdekében kérjük, hogy amennyiben kollégáink bármely témakörhöz újabb bibliográfiai adattal rendelkeznek, vagy valamely általunk közreadott tételben hibát fedeznek fel, a kozmacs@sol.cc.u-szeged.hu címre vagy hagyományos levélben írják meg. Különösen a komi és permják történelem, irodalom kíván kiegészítést (a Вестник Удмуртского университета című periodika például 1991-ben lett alapítva, de a bibliográfiában csak néhány számból szerepelnek tételek). A címükben olyan általános meghatározásokat, mint pl. „finn-ugor népek irodalma” stb. tartalmazó írásokat nem mind vettük fel a jelenlegi bibliográfiába. Várjuk és szívesen vesszük ezért azokat a kiegészítéseket is, amelyek az ilyen jellegű művek felvételét permi-finn szempontból fontosnak tartják. A jelzett hibákat késedelem nélkül javítjuk, s a kiegészítéseket, újabb adatokat felvesszük az internetes verzióba.

Rövidítések jegyzéke:

(csak nem közkeletű rövidítéseket tartalmaz)

CIFU VII 3C = Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3C. Sessionem Sectionum. Redigunt László Jakab, László Keresztes, Antal Kiss, Sándor Maticsák. Debrecen, 1990. 382 p.

CIFU VII 1A = Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 1A. Sessionem Plenares. Redigunt László Keresztes, Sándor Maticsák. Debrecen, 1990. 323 p.

COIFU = Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars III. Sessiones sectionum. Phonologia & Morphologia.–Pars IV: Sessiones sectionum. Syntaxis et semantica & Contactus linguistici et status hodiernus linguarum & Cetera linguistica.–Pars V. Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica.–Pars VI. Ethnologica & Folkloristica.–Pars VII. Litteratura & Archeologica & Anthropologia. Redegerunt: Heikki Leskinen (III–VII), Sándor Maticsák (III–V), Tõnu Seilenthal (IV–VII), Risto Raittila (VI–VII). Jyväskylä, 1996

FgrK = Finnugor kalauz. (Szerk.: Csepregi Márta) Panoráma Kiadó, Budapest, 1998. 287 p. + XXXII p. fotó

RédeiFest = Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag/Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Herausgegeben von/Szerkesztők: Pál Deréki, Timothy Riese, Sz. Bakró-Nagy Marianne, Hajdú Péter. Wien–Budapest, 1992. 480 p.

АОУП = Археологические открытия Урала и Поволжья. Сборник статей. (Отв. ред.: Наговицин, Л. А.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991, 200 с.

ВГКЯ = Вопросы грамматики и контактирования языков. Сборник статей. (Отв. ред.: Тараканов, И. В. – Загуляева, Б. Ш.) Ижевск, 1990., 180 с.

ВДИ = Вопросы диалектологии и истории удмуртского языка. Сборник научных трудов. (Сост. и отв. ред.: Кельмаков, В. К.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992., 148 с.

ВДЛ = Вопросы диалектологии и лексикологии удмуртского языка. Сборник статей. (Отв. ред.: Загуляева, Б. Ш.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 177 с.

ВУУ = Вестник Удмуртского университета. Научно-публицистический журнал. Основан в марте 1991 г. г. Ижевск

ДИМ = Дооктябрьские истоки межлитературной общности Урало-Поволжья. Сборник статей. (Отв. ред.: Ванюшев, В. М.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 264 с.

ДМП = Древние мастера Прикамья. Очерки. (Отв. ред.: Шутова, Н. И.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, Всерос. об-во. охраны памятников истории и культуры. Удм. отделение, 1994. 108 с.

ГУК = Герд и удмуртская культура. Сборник статей. (Отв. ред. Шкляев, А. Г.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 184 с.

ИИИ = История, историография и источниковедение Удмуртии. Сборник статей. (Сост. и отв. ред. Кутявин, А. Н.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 216 с

- ИНК* = Из истории развития народного хозяйства и культуры Удмуртии в XIX–XX веках. Сборник статей. (Отв. ред.: Шкляева, Л. Ф.) Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 144 с.
- ИСАЛ* = Исследования по средневековой археологии лесной полосы Восточной Европы. Сборник статей. (Отв. ред.: Иванова, М. Г.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 228 с.
- МИГИ* = Материалы исследований городища Иднакар XI–XIII. вв. Сборник статей. (Отв. ред.: Иванова, М. Г.) Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО РАН, 1995. 192 с.
- МИУ* = Материалы по истории Удмуртии (С древнейших времен и до середины XIX в. Сборник статей. (Отв. ред.: Наговицин, Л. А.) Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО РАН, 1995. 176 с. (Материалы к истории Удмуртии. Вып. 1.)
- НГУ* = Национально-государственное строительство в Удмуртии в 1917–1937 гг. Сборник статей. (Отв. ред.: Куликов, К. И.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 192 с.
- НИУ* = Новые исследования по истории Удмуртии. (Отв. ред.: Яковлев, А. В.) Ижевск, Удмуртский ИИЯЛ УрО РАН, 1991. 220 с.
- ОЖУ* = Из истории общественно-политической жизни Урала в XX в. Сборник статей. (Отв. ред.: Яковлев, А. В.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 150 с.
- ОИУ* = Очерки истории Удмуртии XIX века. Серия „Материалы к истории Удмуртии“. Вып. 3. (Отв. ред. Лигенко, Н. П.) Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО РАН, 1996., 291 с.
- ОМР* = Оборонно-массовая работа в Удмуртской АССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник статей. (Отв. ред.: Яковлев, А. В.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 144 с.
- П2* = Пермистика 2: Вихманн и пермская филология. Сборник статей. (Отв. ред.: Кельмаков, В. К.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН, 1991., 208 с.
- П4* = Пермистика 4: Пермские языки и их диалекты в синхронии и диахронии. Ижевск, 1997., 209 с.
- ПДИП* = Пермистика: Диалекты и история пермских языков. Сыктывкар, 1992.
- ПОУ* = Материалы по погребальному обряду удмуртов. Сборник научных трудов. (Отв. ред.: Иванова, М. Г. – Шутова, Н. И.) Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 188 с.
- ППУ* = Проблемы происхождения народов уральской языковой семьи. Семинар. Тезисы докладов. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 19 с.
- ПЭУ* = Политика и экономика Удмуртии советского периода. Сборник статей. (Отв. ред.: Бехтерев, С. Л. – Васильева, О. И.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996. 308 с. (Материалы к истории Удмуртии. Вып. 4.)
- СЖУ* = Специфика жанров удмуртского фольклора. Сборник статей. (Отв. ред.: Владыкина, Т. Г.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 152 с.
- ТМКИ* = Традиционная материальная культура и искусство народов Урала и Поволжья. Межвузовский сборник статей. (Отв. ред.: Климов, К. М.) Ижевск, 1995., 140 с.
- ТПУ* = Традиционное поведение и общение удмуртов. Сборник статей.) Отв. ред.: Шкляев, Г. К.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 191 с.

- УВО* = Удмуртия в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). (Отв. ред.: Мерзлякова, Л. В. – Родионов, Н. А.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996. 308 с. (Материалы к истории Удмуртии. Вып. 5.)
- ХКУ* = Хозяйство и материальная культура удмуртов в XIX–XX вв. Сборник статей. (Отв. ред.: Никитина, Г. А.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 184 с.
- ЭЛУП* = Энеолит лесного Урала и Поволжья: Материалы II полевого симпозиума по проблемам археологии эпохи камня-бронзы лесной полосы Европейской части СССР. Сборник статей. (Отв. ред. Наговоцон, Л. А.) Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 145 с.

Bibliográfia

1. Adamovic, Milan (rec.): *Csúcs Sándor: Die tatarisches Lehnwörter des Wotjakischen. UAJ* 11: 270–271. p.
2. Arekejeva, S. T.: Descriptions of Family Relationship in Udmurt Literature. *The Family as the Tradition Carrier: Conference Proceedings*. NIF Publications. '31. Vol. 2. Tallinn, Estonia. 1997: 9–16
3. Ariste, Paul: Komi-syrjänisches aus dem Dorfe Koni. *Fenno-Ugristica*, 1990: 156–163
4. Bartens, Raija: Zu den Klageliedern der permischen Völker. *UAJ* 10: 42–52
5. Bartens, Raija: Syrjänisch *lu-šem. RédeiFest*. 49–57. p.
6. Bartens, Raija: Kuratovin Jumala-kuva. *Komin kansan ensimmäinen runoilija*. 150 vuotta I. A. Kuratovin syntymästä. Toim.: Johanna Laakso. Castrenianum toimitteita, 1990.
7. Bartens, Raija: Mikko Korhonen 1936–91. *FUF* 1991: 313–318
8. Bartens, Raija (valik. ja suom.): *Suuren Guslin kaiku*. Udmurttilaista taidelyyrikkaa. 1995. 150 p.
9. Bartens, Raija: Suomalais-ugrilaisten kielten meteorologisista ja muita luonnolosuhteita merkitseivistä ilmauksista. *SUSA* 86. 1995: 33–65
10. Bartens, Raija: Suomalais-permiläisten fysiologisen ja psyykkisten tuntemusten ilmauksia. *Ünnepi kõnyv Mikola Tibor tiszteletére*. 1996: 45–49. p.
11. Bartens, Raija: Tapani Pyhän kristillinen terminologia. *Христианизация коми края и ее роль в развитии государственности и культуры. Том II. Филология. Этимология*. Сыктывкар, 1996: 332–343
12. Bartens, Raija: Permiläisten kielten ns. refleksiivipronominista. *SUSA* 87. 1997: 55–72
13. Bartens, Raija: V. I. Lytkin Friedrich Schillerin kääntäjänä. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
14. Bartens, Raija: György Lakó 1908–1996. *FUF* 1997: 397–403
15. Bátori István: Komin verbien paradigma ja verbien automaattinen generointi. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
16. Bereczki Gábor: Türkische Züge in der Struktur des Syrjänischen und ihr Ursprung. *RédeiFest*. 71–77. p.

17. Cypanov [Tsypanov], Jevgenij: Die Verbaladverbien mit dem Suffix *-anmoz* in der Komi-Sprache. *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993*. Hrsg. von Ulla-Maija Kulonen. *SUST* 215, 1993: 273–276
18. Cypanov, Jevgenij: Il'la Vas' komin verbien tutkijana. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
19. Cypanov, Jevgenij: Pseudonegatiiviset verbilausekkeet komin kielessä. *COIFU Pars III* 1995: 85–89
20. Cypanov, Jevgenij – Tiraspol'skij, Gennadij: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft in der Republik Komi in den Jahren 1986–1994 – ein Überblick. *FUF* 1996: 290–295
21. Csúcs Sándor (rec.): Wotjakischer Wortschatz. Aufgerechnet Yrjö Wichmann. *UAJ* 9: 296–299
22. Csúcs Sándor: A votják második konjugáció történetéhez. *RédeiFest.* 107–111. p.
23. Csúcs Sándor: Gyűjtőúton a baskiriai votjákoknál. *Hajdú Péter 70 éves*. 1993: 65–70
24. Csúcs Sándor: A votják nyelv múltja és jelene. *FUD* 2: 23–30
25. Csúcs Sándor (rec.): Zur Dialektologie des Wotjakischen (Kel'makov, Valentin & Saarinen, Sirkka: *Udmurtin murteet*) *FUF* 1997: 373–377
26. Csúcs Sándor: A birtokos személyragok és funkcióik az ősspermiben. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei. I. Magyar és finnugor mondattörténet*. JATE Magyar nyelvészeti Tanszék, Szeged, 1999: 15–22
27. Dobó Attila: Das Komi – als einheitliche Literatursprache. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern*. Savariae, 1996: 51–60
28. Dobó Attila: Komiföldi betekintő. *FgrK* 1998: 81–90
29. Domokos Péter: A zürjénföldi Kuratov-kutatásokról – egy sorozat kapcsán. *RédeiFest.* 123–129. p.
30. Domokos Péter: Egy zürjén polihistor (Kallistrat Falalejevics Zsakovról). *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993*. Hrsg. von Ulla-Maija Kulonen. *SUST* 215, 1993: 61–66
31. Domokos Péter: *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapesti Finnugor Füzetek 4. Budapest, 1996. 58 p.
32. Domokos Péter: Az uralisztikai stúdiumok. (A kisebb uráli irodalmakról és kutatásokról a kongresszusok kapcsán.) *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapesti Finnugor Füzetek 4. Budapest, 1996: 11–25
33. Domokos Péter: Nacionalizmus vagy létmegőrzés? (Nyelv és kultúra a finnugor népek mai küzdelmeiben). *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapesti Finnugor Füzetek 4. Budapest, 1996: 25–39
34. Domokos Péter: A kisebb finnugor népek irodalomtörténetei. *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapesti Finnugor Füzetek 4. Budapest, 1996: 39–45
35. Domokos Péter: Ismét a finnugor eposzokról. *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapesti Finnugor Füzetek 4. Budapest, 1996: 45–51
36. Domokos Péter: Muistikuvia Vasilii Iljitsi Lytkinistä. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
37. Fedorova, L. P.: Remembering the Family-Tree as a Prerequisite for Preserving and Developing Family Traditions. *The Family as the Tradition Carrier: Conference Proceedings*. NIF Publications. '31. Vol.2. Tallinn, Estonia. 1997: 25–31

38. Fedjuneva, G.: *Zur Evulotion des Nominalen Ableitungsstamms in den permischen Sprachen*. Laponica et Uralica, Uppsala, 1996: 171–178
39. Gabov, S.: 1800-luvun komin kielen leksikaalisten aineston arvosta. *IFUSCO 1996*. FU Seminar, Hamburg, 13–15. p.
40. Gabov, Sergej: Komin kielen leksikografisista käsikirjoituksista. *COIFU Pars V* 1995: 39–41
41. Gerd, Kuzebaj: *Ethnographica*. Человек и его рождение у восточных финнов. *SUST* 217. 1993. XXV + 97 p.
42. Goldina, R. D.: Probleme der etnischen Geschichte der permischen Völker in der Eisenzeit (auf der Grundlage von archäologischen Material). *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, 1992/93: 25–58
43. Grünthal, Riho: Kann man auf die ostseefinnisch–permische Gleichsetzung fi. *joukko* ~ wotj. *l'uk*, *juk* ~ syrj. *juk* verzichten? *FUF* 1996: 183–191
44. Hajdú Mihály: A votják mondavilág tulajdonneveiről. *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*, 1996: 110–113
45. Hasselbäck, André (rec.): Walter Wintschalek, *Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal*. Wiesbaden 1993 (Studia Uralica. Veröffentlichungen des Instituts für Finno-Ugristik der Universität Wien, Band 7). *Linguistica Uralica*, 1996: 294–297
46. Hausenberg, Anu-Reet: What do the Komi agricultural terms tell. *CIFU VII 3C*, 201–209. p.
47. Hausenberg, Anu-Reet: Onko komin ja itämerensuomalaisissa kielissä areaalisia yhteispiirteitä? *COIFU Pars IV* 1995: 180–183
48. Hausenberg, Anu-Reet (rec.): Л. Карнова: Фонетика и морфология средне чепецкого диалекта удмуртского языка. Tartu, 1997. (Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 2). *Linguistica Uralica*, 1998: 153–158
49. Helimskij, Eugene: Bisyllabic Consonantal and Trisyllabic Vocalic Stems in Finno-Permian and Further. *RédeiFest*. 195–201. p.
50. Igushev, Jevgenij: Komin kielen historiasta ja nykytilanteesta. *Ensikielenä suomalaiskieli*. Turku, 1994: 120–125
51. Igushev, Jevgenij: Komi on nyt virallinen kieli. *SUSA* 86. 1995: 103–118
52. Igushev, A. E.: Die ostseefinnische Elemente in der syrjanischen Sprache. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischer Völkern*. Savariae, 1996: 163–166
53. Igushev, Jevgenij: Stilistik der Negation in den permischen Sprachen. *COIFU Pars V* 1995: 64–68
54. Igushev, Jevgeni–Igusheva, Viktoria: *Komilais-suomalainen pieni sanakirja*. FUF 1999. 217–218.
55. Ivanov, A.: Once again about the Udmurt Heroic Epic. (Historical-archeological aspect). *Traditional Folk Belief Today. Conference dedicated to the 90th anniversary of Oskar Loorits*. Tartu, 1990: 44–46
56. Kel'makov, Valentin – Saarinen, Sirkka: *Udmurtin murteet*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisten kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turku–Iževsk, 1994., 368 p.
57. Kel'makov, V. K.: Der bilabiale Sonant in dem udmurtischen Dialekten. *Laponica et Uralica*. Uppsala, 1996: 211–224

58. Kel'makov, V. K.: V. I. Lytkin ja permiläisten kielten historian kysymykset. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
59. Kirillova, L.: Lähteiden nimitykset ja niiden kuvastuminen permiläisissä asuinpaikkojen nimissä. *COIFU Pars V*, 242–244. p.
60. Kiss Antal: Budenz József és a votják nyelv. *FUD 2*: 97–100
61. Kiss Antal: A személynévhasználat néhány kérdése votják népköltészeti szövegekben. *FUD 3*: 35–40
62. Kiss Antal (rec.): Csúcs Sándor: Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen *FUD 2*: 202–205
63. Kiss, Antal: Votjakin ja unkarin kielen yhteisestä sanastosta. *COIFU Pars V* 1995: 76–80
64. Kiss Antal: Votják névcsőfolók. *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. 1996: 184–186
65. Kochubejnik, G.: Die lexikalischen Besonderheiten des Kosa-Kama Dialekts der komi-permjakischen Sprache. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischer Völkern*. Savariae, 1996: 79–86
66. Kokkonen, Paula: Adjektiivit Kuratovin runoissa. – Kuratovin runoja. (suom. Paula Kokkonen ja Johanna Laakso.) *Komin kansan ensimmäinen runoilija*. 150 vuotta I. A. Kuratovin syntymästä. Toim. Johanna Laakso. Castrenianum toimetteita, 1990: 59–69
67. Kokkonen, Paula (übersetzt und herausg.): Syrjänische Texte. Bd. IV. Komi-Syrjänisch: Ober-Vychegda-Dialekt. Gesammelt von T. E. Uotila. *SUST 221*. 1995. 521 p.
68. Kokkonen, Paula: A New Era in the Komi Vocabulary. *Linguistica. Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. 1995: 105–112
69. Kokkonen, Paula: Adolf Turkin 1936–1996 *FUF 1997*: 411–413
70. Konakov, N.: Mythological Archaic in Komi Folklore. *Specimina Sibirica, Tom. VI. Uralic mythology*. Savariae, 1993: 79–86
71. Konjukhov, A.: Historic Consciousness of Komi People (a Sociological Approach). *Specimina Sibirica, Tom. VIII. Die Wege der finnisch-ugrischer Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie*. Savariae, 1993: 55–64
72. Korolev, Klim: Die Einleitung des Kultes des Pferdes bei den Vorfahren der Komi-Syrjänen. *COIFU Pars VII* 1995: 312–318
73. Koroljev, K. S.–Saveljeva, E. A.: Zum Problem der Entstehung der syrjanischen Schrift. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischer Völkern*. Savariae, 1996: 87–94
74. Koshevin, G.: Die ökonomischen, kulturellen und sprachlichen kontakte zwischen den Nenzen und Komi-Syrjänen. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischer Völkern*. Savariae, 1996: 181–188
75. Kozmács István: Udmurt nyelvjárási szövegmutatványok 1. Középdéli nyelvjárás. *Hajdú Péter 70 éves*. 1993: 203–221. p.
76. Kozmács István: Votyak Dialects, Literary Language – Votyak Vernacular. *Specimina Sibirica, Tom. VIII. Die Wege der finnisch-ugrischer Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie*. Savariae, 1993: 65–70
77. Kozmács István: Henkilönimien kysymyksiä votjakin kielessä. *CIFU VII 3C*, 258–263. p.

78. Kozmács István: A votják műveltető szerkezetekről. *FUD* 3, 41–46. p.
79. Kozmács István: Egy XVIII. századi udmurt Miatyánk-fordítás. *FUD* 2, 123–128.
80. Kozmács István: Megjegyzések az udmurt birtokos szerkezetéről. *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*, Szeged, 1996: 206–209
81. Kozmács István: Inkluzív névmás finnugor nyelvekben? (Votják *ми – асьмеос*). *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1998: 137–144
82. Kozmács István: Az udmurtok – Udmurtia. *FgrK* 1998: 91–106
83. Krasilnikov, Aleksei: The Transition to Latin Script: a Project of Udmurt Cultural Revitalisation. *Linguistica. Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. 1995: 85–88
84. Krasnova, Tatjana: Udmurt–Russian Bilingualism and Prosodic Interference. *COIFU Pars III* 1995: 13–15
85. Krause, Holger (rec.): László Vikár & Gábor Bereczki: *Votyak Folksongs*. *FUF* 1993: 202–203
86. Krause, Holger (rec.): Volksmusikalische Kontakte zwischen Finnougriern und Turkvölkern (Vikár, László: *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai*). *FUF* 1997: 183–184
87. Kuzeev, Rail: The Volga-Ural region of Finno-Ugrian and Turkic interaction (demographic and ethno-cultural aspects). *COIFU Pars VI* 1995: 206–211
88. Laakso, Johanna (toim.): *Komin kansan ensimmäinen runoilija*. 150 vuotta I. A. Kuratovin syntymästä. Castrenianumin toimitteita, 1990. 139 p.
89. Laakso, Johanna (rec.): Probleme der Typologie und Typologie des Udmurtischen (Suihkonen, Pirkko: *Korpustutkimus kielitytologiassa sovellettuna udmurttiin*) *FUF* 1994: 280–289
90. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997. 124 p.
91. Laakso, Johanna: Permiläisten N/V-vartaloiden etymologisesta taustasta. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
92. Laakso, Johanna (rec.): Igushev, Jevgeni–Igusheva, Viktoria: *Komilais-suomalainen pieni sanakirja*. *FUF* 1999: 217–218
93. Lallukka, Seppo: National–Russian Linguistic Patterns in Komi-Permyak Age and Residential Groups, 1970–89. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischer Völkern*. Savariae, 1996: 103–120
94. Leinonen, Marja: Komin possessiivinen resultatiivirakenne. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
95. Manova, Nagyezsda: *Komi-zürjén nyelvkönyv*. *SUA Supplementum* 7, 1998. 263 p.
96. Markov, V.: Ethnopolitical Situation in the Republic of Komi. *Specimina Sibirica, Tom. VIII. Die Wege der finnisch-ugrischer Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie*. Savariae, 1993: 95–98
97. Mikušev, A. K.: Finnopermisch-samojedische Kontakte im Spiegel der Folklore. *FUF* 1990: 1–83
98. Minnijakhmetova, T.: A Rite of the Baskirian Udmurts: “Eating and Beestings”. *Traditional Folk Belief Today*. Tartu, 1991: 85–88
99. Mizser Lajos: Öt vers a komi-zürjén irodalomból. *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*, 1996: 188–190
100. Napolskikh, V. V.: Uralo-Siberian Traits of Contemporary Udmurt Sacrifice. *Traditional Folks Beliefs Today*. Tartu, 1990: 91–93

101. Napolskich, Vladimir: Die Vorslaven im unteren Kama-gebiet in der Mitte des 1. Jahrtausends u. Z.: Permische Sprachmaterial. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 1994/95: 97–106
102. Napolskikh, V. V. (rec.): The First Udmurt-English-Finnish Dictionary. (Suihkonen, Pirkko [ed.]: *Udmurt-English-Finnish dictionary with a basic grammar of Udmurt*) *FUF* 1997: 198–204.
103. Nesanelis, D.: About Possible Mythological Sources of Perception of “Cordius Aquaticus” in the Traditional Notions of the Komi People. *Specimina Sibirica, Tom. VI. Uralic mythology*. Savariae, 1993: 109–114
104. Nesanelis, Dmitri: Correlation between ritual and childrens game in Komi traditional culture. *FUF* 1996: 203–210
105. Nyirady, Kenneth. E.: Early debate about the legacy of Stefan of Perm'. *COIFU Pars VII* 1995: 154–159
106. Pakriev, Sergei: Prevalence of depressions among Udmurts. *COIFU Pars VI* 1995: 312–317
107. Pentikäinen, Juha: “Komiksi kissan kanssa kotona”. Arvid Genetzin jäljillä Jazvan komien luona 1995. *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16. 5. 1998. Toim./ed. Riho Grünthal & Johanna Laakso. *SUST* 228. 1998: 368–379
108. Perrot, Jean: (rec.): Csúcs Sándor: Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. *Etudes Finno-ougriennes*, 1993: 196–197
109. Rédei Károly: Beiträge zu der historischen Morphologie der permischen Sprache. *Specimina Sibirica III.* (red. János Pusztay). 169–174
110. Rédei Károly: Vielä kerran permiläisten kielten monikon tunnuksista ja muusta siihen liittyvästä. *Vir* 1990: 126–129
111. Rédei Károly: A permi ‘8’ és ‘9’ jelentésű számnevek eredetéről. *Hajdú Péter 70 éves.* 1993: 303–308
112. Rédei Károly: Szófejtések. *NyK* 93: 125–135
113. Rédei Károly: Szófejtések. *NyK* 92: 83–111
114. Rédei Károly: Die sprachliche Situation und die Probleme der Schriftsprache bei den Syrjanen. *Specimina Sibirica, Tom. XII. Die sprachliche Situation bei den uralischer Völkern*. Savariae, 1996: 127–143
115. Rédei, Károly: Bemerkungen zu zwei mißlungenen etymologischen Versuchen. *FUF* 1991: 161–171
116. Ross, Kristiina: In memoriam Adolf Turkin (01.01.1936–18.06.1996.) *Linguistica Uralica*, 1996: 239–240
117. Rounds, Carol: The Distribution of the Accusative Case in Komi Folktales. *CIFU VII 3C*, 227–232
118. Riese, Timothy: Die syrjanische Literatursprache: Entwicklungsweg und Zukunftsperspektiven. *Linguistica. Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. 1995: 89–98
119. Saarinen, Sirkka (rec.): Sándor Csúcs: *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen*. *FUF* 1991: 276–283
120. Saarinen, Sirkka: Kel'makov, Valentin – Saarinen, Sirkka: *Udmurtin murteet*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisten kielitieteen laitoksen julkaisu. Turku–Iževsk, 1994., 368 p.

121. Saarinen, Sirkka: Areaalinen näkökulma Volgan alueen kielisiin. *Sananjalka*, 1995: 236–239
122. Saarinen, Sirkka: Ashalchi Oki. *M. A. Castrénin seura: jäsentiedote* 2, 1995: 2–3
123. Saarinen, Sirkka: Проблемы формирования и развития финно-угорских литературных языков. *Кomi-пермяки и финно-угорский мир: тезисы докладов и выступлений на международной конференции, Кудымкар, 26–28 мая 1995 г.* Сыктывкар, РАН, УрО, Коми научный центр, 1995: 74–75
124. Saarinen, Sirkka: Vetehinen ja ihmisenpuolikas: udmurttilaisia uskomuksia. *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. Budapest, ELTE, 1996: 215–219 (Urálisztikai tanulmányok 7.)
125. Salamon Ágnes (rec.): Венгерские учение и пермская филология. *FUD* 2: 209–210
126. Salánki Zsuzsa: Adalékok az udmurt írásbeliség történetéhez. *Hajdú Péter 70 éves*. 1993: 331–346
127. Salánki Zsuzsa: Egy huszadik századi votják szójegyzékről. *RédeiFest.* 393–399
128. Salánki Zsuzsa: Udmurtföldi benyomások. *FgrK* 1998: 107–114
129. Saveljeva, Eleonora: Vyčegda Perm' und Rus'. *Laponica et Uralica*. Uppsala, 1996: 281–292
130. Schabajev, Jurij: Die sprachliche Situation und die kulturellen Prozesse bei den Komi-Völkern. *Laponica et Uralica*. Uppsala, 1996: 293–298
131. Schibanov, Viktor: Über die Poetik der udmurtischen literarischen Utopie des XX Jahrhunderts. *COIFU Pars VII* 1995: 174–178
132. Sharapov, V.: Birch and Spruce in Mythological Concepts of the Komi People. *Specimina Sibirica, Tom. VI. Uralic mythology*. Savariae, 1993: 159–170
133. Solovjev, V. V.: The Nenets' Component in the Komi Population of Izhma. *Specimina Sibirica, Tomus V. The Arctic*. Savariae, 1992: 237–244
134. Shutov, Aleksandr F.: Udmurtin kielen tilanne Udmurtiassa ja muualla Venäjällä. *Ensikielenä suomalaiksieli*. Turku, 1994: 126–131
135. Suihkonen, Pirkko: *Korpustutkimus kielitypologiassa sovellettuna udmurtiin*. *SUST* 207. 1990. [4] + III + 343 + [2] + 15 + 22 + 6 p.
136. Suihkonen, Pirkko (comp. and edit.): *Udmurt–english–finnish Dictionary With A Basic Grammar Of Udmurt*. Lexica Societatis Finno-Ugricae XXIV. SUS Helsinki, 1995., 327 p.
137. Suihkonen, Pirkko (edit.): *Udmurt Texts*. SUS Helsinki, 1995., 204 p.
138. Suihkonen, Pirkko: Venäläiset lainat udmurtin kaunokirjallisuudessa teksteissä innovaatiotutkimuksen valossa. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
139. Suihkonen, Pirkko: Description of the lexical semantics of verbs in Udmurt. *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16. 5. 1998. Toim./ed. Riho Grünthal & Johanna Laakso *SUST* 228. 1998: 407–413
140. Szij Enikő: A megnevező funkciójú rokonságnév az udmurt mondat alanyaként. *FUD* 2: 173–180
141. Szij Enikő: A finnugor rokonságnevek szinonímaproblémáiról. *A szinonimitásról. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához I.* Szerk.: Geccső Tamás–Spannraft Marcellina. Budapest, Tinta Kiadó, 1998: 128–131.

142. Tronina, G.: Suihkonen, Pirkko (comp. and edit. with the cooperation of Bibinur Zaguljajeva and Galina Tronina): *Udmurt–english–finnish Dictionary With A Basic Grammar Of Udmurt*. Lexica Societatis Finno-Ugricae XXIV. SUS Helsinki, 1995., 327 p.
143. Turkin, Adolf: I. A. Kuratovin elämä ja toiminta. *Komin kansan ensimmäinen runoilija*. 150 vuotta I. A. Kuratovin syntymästä. Toim. Johanna Laakso. Castrenianumin toimitteita, 1990: 11–34
144. Turkin, Adolf: Boris Serebrennikow 1915–1989. *FUF* 1991: 203–208
145. Turkin, Adolf: Vasilij Lytkin als Gelehrter und Mensch (Unbekannte Seiten seines Lebens). *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, 1994/95: 153–168
146. Turkin, Adolf–Veenker, Wolfgang (herausg.): *Vasilij Il'ič Lytkin zum 100. Geburtstag./Василий Ильич Лыткин чужан лунсянь 100 во тыризкежлö / К 100-летию со дня рождения Василия Ильича Лыткина*. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, Heft 17. Hamburg, 1995. 81 p.
147. Turkin, Adolf: V. I. Lytkinin päiväkirja. Laakso, Johanna (toim.): *V. I. Lytkinin satavuotismuisto*. 1997.
148. Ulashev, O.: Hearing and Eyesing in the Komi Mythology. *Specimina Sibirica, Tom. VI. Uralic mythology*. Savariae, 1993: 171–178
149. Uotila, T. E. (gesamm.): *Syrjänische Texte*. Bd. IV. Komi-Syrjänisch: Ober-Vycheгда-Dialekt. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. *SUST* 221. 1995. 521 p.
150. Vanjushev, Vasilij: Ethnographic essays as a stage of national art literature formation: on the basic of G. E. Vereshchagin's creative work. *COIFU Pars VII* 1995: 220–223
151. Varga Éva: Szerkezeti és szókészleti ismételések három zürjén népköltészeti alkotásban. *Nyelvelő. A JATE BTK Magyar Nyelvészeti Tudományos Diákköre nyelvészeti-irodalmi folyóirata*.
152. Vasiliev, Sergei F.: The end without the end: mythological and totalitarian in Udmurt culture. *COIFU Pars VII* 1995: 229–232
153. Veenker, Wolfgang: Turkin, Adolf–Veenker, Wolfgang (herausg.): *Vasilij Il'ič Lytkin zum 100. Geburtstag./Василий Ильич Лыткин чужан лунсянь 100 во тыризкежлö / К 100-летию со дня рождения Василия Ильича Лыткина*. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, Heft 17. Hamburg, 1995. 81 p.
154. Vikár László: Megjegyzések a votják dalszövegek töltőelemeihez. *NyK* 91: 229–233
155. Wintschalek, Walter: Areallinguistische Betrachtungen im Volga-Kama-Areal. *RédeiFest*. 451–457
156. Wintschalek, Walter: *Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal*. *Studia Uralica* 7, Wien, 1993, 186 p.
157. Zaguljajeva, B. Sch.: Über das Verfassen eines komparativen Wörterbuchs udmurtischer Dialekte. *Lapponica et uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Jubileumssymposium in Uppsala. Abstracts*. Uppsala, 1994. 45. p.
158. Zaguljajeva, S.: Suihkonen, Pirkko (comp. and edit. with the cooperation of Bibinur Zaguljajeva and Galina Tronina): *Udmurt–english–finnish Dictionary With A Basic Grammar Of Udmurt*. Lexica Societatis Finno-Ugricae XXIV. SUS Helsinki, 1995., 327 p.

159. Zaguljajeva, S.: Suihkonen, Pirkko (edit. with the cooperation of Bibinur Zaguljajeva): *Udmurt Texts*. SUS Helsinki, 1995., 204 p.

160. Айбабина, Е. А.: Об одном аспекте контактирования коми и русского языков в современных условиях. *CIFU VII 3C*, 19–24. p.
161. Айбабина, Елена – Безносилова, Люция: Эпитеты в современном коми литературном языке. *COIFU Pars V* 1995: 5–10
162. Айтуганова, Л. Д.: *Удмуртское стихосложение*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1992., 152 с.
163. Айтуганова, Л. Д.: Звуковая организация удмуртских пословиц и поговорок. *СЖУ*, с. 21–30.
164. Алашеева, А. А.: Лексика верхнечепецкого говора в общедialeктном словаре удмуртского языка. *CIFU VII 3C*, 248–251. p.
165. Александров, А. А.: Буржуазные реформы 60–70-х годов XIX века в Удмуртии. *ОИУ*, с. 82–140
166. Александров, А. А.: Состояние техники и инженерно-технических кадров на Ижевском и Воткинском заводах. *ОИУ*, с. 180–219.
167. Александров, Юри: Пусы (тамги) как знак семейно-родовой собственности удмуртов. *COIFU Pars VI* 1995: 11–13
168. Андреева, А. И.: Шапей Иван – удмуртский купец. *ОИУ*, с. 287–290.
169. Андуганов, Ю. В.: Причины сохранения прауральского облика в синтаксисе удмуртского и марийского языков. *ВДИ*, с. 87–94.
170. Ануфриева, З. П.: Исторические контакты коми с соседними народами по данным микропонимии Нижней Печоры. *П2*, с. 150–153.
171. Ареева, Светлана: Характер трагического в удмуртской литературе. *COIFU Pars VII* 1995: 11–16
172. Ареева, С. Т.: *Г.С. Медведевлэн чеберлыко дуннез («Лёзя бесмен» романезъя)*. (*Medvegyev szépséges világa. Udmurt nyelven*) Учебно-методическое пособие. Ижевск, 1997 (1998!), 74 бам
173. Ареева, С. Т. (рец.): Мадыяр кылбуретъсь сузьет. (*Magyar irodalmi gyűjtemény. Udmurt nyelven*) *Кенеш*, 1998, № 4, 56–58. б.
174. Ареева, С. Т.: Лул чылкытатъсь кужым. Р. Валишин веросьёсьз сырьсь. (*Lélektisztító erő. R. Valisin novelláiról. Udmurt nyelven*) *Кенеш*, 1999, № 2, 57–59. б.
175. Ареева, С. Т.: Художественное своеобразие повести Кузубая Герда «Матй». *Проблемы удмуртской и финно-угорской филологии*. Межвузовский сборник научных статей. Ижевск, Изд-во Удмуртского университета, 1999: 67–77
176. Ареева, С. Т. – Зайцева, Т. И. – Пантелеева, В. Г. – Федорова, Л. П. – Шибанов, В. Л.: *Удмуртская литература XX века: направление и тенденции развития*. Ижевск, 1999, 292 с.
177. Ареева, С. Т.: Шибанов, В. Л. – Федорова, Л. П. – Ареева, С. Т. – Зайцева, Т. И.: Вужмиз-а толлоез? (*Elavult-e, ami tegnap?* Udmurt nyelven). Г. Д. Красильникову – 70. *Кенеш*, 1998, № 6, 52–57. б.
178. Арметынская, О. В.: Орнамент резной кости чепецких городищ. *МИГИ* 84–97. с.

179. Арметынская, О. В.: Древние знаки собственности северных удмуртов. *МИГИ* с. 98–105.
180. Ар-Серги, В. – Козмач, И.: *Дунай тулкымъёс – Кам ярдурин. Венгер литература сузьет.* (= *Duna hullámok a Káma partján. Magyar irodalmi antológia.* Udmurt nyelven.) Ижевск, 1997., 290 бам
181. Арсланов, Л. Ш.: Топонимия удмуртского происхождения в Елабужском и Менделеевском районах Татарской АССР. *П2*, с. 144–149.
182. Арсланов, Л. Ш.–Корепанов, К. И.: О связи прапермской топонимии и археологических памятников эпохи железа восточного Закамья. *CIFU VII 3C*, 159–164. р.
183. Архипов, Г. А.: Деривационные аффиксы имен в слободском говоре удмуртского языка. *ВДЛ* с. 3–13.
184. Архипов, Г. А.: Значения и грамматические функции слова *пал* в удмуртском языке. *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов.* Москва, 1990. т. 2. с. 17–19.
185. Атаманов, М. Г.: *История Удмуртии в географических названиях.* Ижевск, 1997., 247 с.
186. Атаманов, М. Г.: Гибридный удмуртско-татарский пласт антропонимов. *ВДЛ*, с. 14–18.
187. Атаманов, М. Г.: Заселение бассейна Вятки по данным этнотопонимии. *CIFU VII 2A*, 20. р.
188. Атаманов, М. Г.: *Удмурт нимбугор. Словарь личных имен удмуртов.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1990., 396 с.
189. Атаманов, М. Г.: Из истории образования фамилий удмуртов. *XVIIIth International Congress of Onomastic Sciences. Abstracts.* Helsinki, 1990. 180. р.
190. Атаманов, М. Г.: Самодийские элементы в топонимии Удмуртии. *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов.* Москва, 1990. т. 2. с. 20–22.
191. Атаманов, М. Г.: К вопросу о прародине удмуртов по данным языка. *Проблемы этногенеза финно-угорских народов Приуралья.* Ижевск, 1992. с. 3–17.
192. Ахметьянов, Р. Г.: О калькировании в удмуртском языке. *П2*, с. 138–143.
193. Байдуллина, А. Т.: Числительные в татышлинском диалекте удмуртского языка. *ВУУ* 1995. № 5. с. 53–61.
194. Бараксанов, Г. Г.: О вставочных звуках в пермских языках. *П2*, с. 115–119. с.
195. Бараксанов, Г. Г.: Коми литературный язык XIX – начале XX вв. *RédeiFest.* 43–49. р.
196. Бараксанов, Г.Г.–Напалков, А. Д.–Попов, А. А.–Сметанин, А. Ф.: Национально-языковое строительство в Коми АССР (история и современность). *CIFU VII 3C*, 210–215. р.
197. Баталова, А. С.: Лексические этюды (на материале пермских языков). *ВДИ*, с. 102–105.
198. Баталова, Р. М.: Удмуртско–пермяцко-зырянские лексические параллели (Опыт сравнительного анализа). *ВДИ*, с. 98–101.
199. Баталова, Р. М.: *Оньковский диалект коми-пермяцкого языка.* Einheitliche Beschreibung der Dialekte uralischer Sprachen. Herausgegeben von Klara E. Majtinskaja und Wolfgang Veenker. 1. Hamburg, 1991. 205 р.

200. Баталова, Р. М.: *Нижнеиньвенский диалект коми-пермяцкого языка*. Einheitliche Beschreibung der Dialekte uralischer Sprachen. Herausgegeben von Klara E. Majtinskaja und Wolfgang Veenker. 6. Hamburg, 1995. 197. p.
201. Баталова, Р. М.: *Диалектная система коми-пермяцкого языка и её развитие в сравнительном и ареальном освещении*. Научный доклад, представленный в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Москва 1998.
202. Баязитова, Ф. С.: Взаимовлияние татарского и удмуртского языков в говорах причепецких татар. *П2*, с. 126–132.
203. Безносилова, Л. М.–Ляшев, В. А.: *Словарь антонимов коми языка*. Сыктывкар, 1992., 288 с.
204. Безносилова, Л. М.: Парные глаголы в коми языке: их модели и семантика. *CUFU VII 3C*, 222–226. p.
205. Безносилова, Люция: Айбабина, Елена – Безносилова, Люция: Эпитеты в современном коми литературном языке. *COIFU Pars V* 1995: 5–10
206. Белова, Й. Б. (рец.): *З. Кротов*, Удмуртско–русский словарь. Ижевск 1995 (Серия Памятники культуры Удмуртии: Лингвистическое наследие). *Linguistica Uralica*, 1999: 66–67
207. Белых, С. К.–Напольских, В. В.: Этноним удмурт: исчерпаны ли альтернативы? *Linguistica Uralica*, 1994: 278–288
208. Белых, С. К.: Следы общепермского праязыково континуума в удмуртском и коми языках. *Финно-угроведение*, 1995. № 2. с. 3–17.
209. Белых, С. К.: Еще раз об этнониме *ар*. *Финно-угроведение*, 1996. No 3. с. 86–94.
210. Беляев, Г. В.: Коми-зырянский язык в современной журналистике. *CUFU VII 3C*, 233–237. p.
211. Берецки, Габор: Дьёрдь Лако 21 сентября 1908 года – 15 июня 1996 года. *Linguistica Uralica*, 1997: 74–77
212. Бехтерев, С. Л. – Васильева, О. И. (отв. ред.): *Политика и экономика Удмуртии советского периода*. Сборник статей. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996. 308 с. (*Материалы к истории Удмуртии*. Вып. 4.)
213. *Библиографической указатель трудов Удм. ИИЯЛ УрО РАН*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1997. 136 с.
214. Богомолова З. А. (сост. и лит. обработка): *Как молния в ночи... К. Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха*. Ижевск, изд-во Удм. ун-та, 1998, 752 с.
215. Бойкова, Е. Б.: Об ареальном исследовании южноудмуртского песенного фольклора. *СЖУ*, с. 96–106.
216. Борисов, Т. К.: *Удмурт кыллюкам. = Тольковый удмуртско–русский словарь*. Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, Удм. отделение Всес. фонда культуры. Ижевск, 1991. 304 с. (*Памятники культуры Удмуртии: Лингвистическое наследие*)
217. Борлукова, Наталья: Удмуртское *sur* ‘пиво’. Терминология пивоварения у финно-угорских народов. *Linguistica Uralica*, 1997: 19–26
218. Бубрих, Д. В.: Из результатов работ удмуртской лингвистической экспедиции 1929 г. *ВДИ*, с. 3–28.
219. Бузакова, Р. Н.: Синонимичные субстантивные словосочетания в мордовских и удмуртском языках. *ВГКЯ*, с. 89–94..

220. Бурилова, Надежда: Коми-зырянка в коми национальной прозе XX века. *COIFU Pars VII* 1995: 30–35
221. Бурилова, Татьяна: Хореография в святочной обрядности народа коми. *COIFU Pars VI* 1995: 26–30
222. Ванюшев, В. М.: Кин шоры „ыбылэ” Мултан уж? Документальной очерк. (= *Kit célzott meg a Multan per?* Udmurt nyelven). Ижевск, 1994., 79 бам
223. Ванюшев, В. М. (отв. ред.): *Дооктябрьские истоки межлитературной общности Урало-Поволжья*. Сборник статей. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН АССР, 1991. 264 с.
224. Ванюшев, В. М.: Кузубай Герд и Григорий Верещагин. *Как молния в ночи... К.Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха*. Ижевск, 1998: 391–397
225. Ванюшев, В. М.: Предисловие. Г. Е.Верещагин. *Собрание сочинений в шести томах. Том 3: Этнографические очерки*. Книга первая. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1998.
226. Васильева, О. И. (рец.): Бехтерев, С. Л. – Васильева, О. И. (отв. ред.): *Политика и экономика Удмуртии советского периода. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996. 308 с. (*Материалы к истории Удмуртии. Вып. 4.*)
227. Вахрушев, А. А.: *Становление и развитие печати Вятской губернии (XIX – начало XX века)*. Ижевск, 1994., 111 с.
228. Вахрушев, А. Н.: Социально-экономическое положение крестьян Удмуртии в пореформенное время и развитие капиталистического производства в деревне. *ОИУ*, с. 141–157.
229. Вахрушев, В. М.: *Синонимъёсын удмурт-жуч кылбугор = Удмуртско-русский словарь синонимов*. Ижевск, 1995., 280 с.
230. Верещагин, Г. Е.: *Вотяки Сосновского края. Собрание сочинений. Том первый. Серия "Памятники культуры"*. Под редакцией В. М. Ванюшева. [ориг. с 1886] Ижевск, 1995., 259 с.
231. Верещагин, Г. Е.: *Вотяки Сарапульского уезда. Собрание сочинений. Том второй. Серия „Памятники культуры"*. Под редакцией В. М. Ванюшева. [ориг. с 1889] Ижевск, 1996., 201 с.
232. Вершинин, В. И.: Марийско-удмуртские контакты (по данным топонимии Нижнего Прикамья). *ВГКЯ*, с. 102–111.
233. Ветрова, Е. Б.: *Аффrikатaосын кылъёсыз эскеронъя юанъёс. Ужсан программа*. (= *Affrikátát tartalmazó szavak kutatásának kérdőíve. Munkaprogram*. Udmurt nyelven.) Ижевск, 1993., 57 бам
234. Владыкин, В. Е.: *Религиозно-мифологическая картина мира удмуртов*. Ижевск, 1994., 384 с.
235. Владыкин, Владимир: Удмуртский языческий клир: статус, иарерхия, функции. *COIFU Pars VI* 1995: 486–490
236. [Владыкин, В. Е.] Омель Лади: *Ми – удмуртъёс, жечесь-а!? / Здравствуйте! Мы – удмурты / Nice to meet you. We are the Udmurts*. Ижевск, 1996., 80 с.
237. Владыкин, В. Е.–Христоробова, Л. С.: *Этнография удмуртов*. Ижевск, 1991., 160 с.
238. Владыкин, В. Е.–Перевозчикова, Т. Г.: Годовой обрядовый цикл удмуртской общины „бускель” (материалы к народному календарю). *СЖУ*, с. 44–96.

239. Владыкина, Т. Г. (отв. ред.): *Специфика жанров удмуртского фольклора. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 152 с.
240. Владыкина, Т. Г. – Ходырева, М. Г. (отд. ред.): *Удмуртская народная песня в творчестве Д. С. Васильева-Буглая. Сборник материалов*. Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 192 с. (*Памятники культуры: Фольклорное наследие*)
241. Владыкина, Т. Г.: Удмуртские поверья в системе этносоциальной регламентации. *ТПУ*, с. 126–171.
242. Владыкина, Т. Г.: *Удмуртский фольклор. Проблемы жанровой эволюции и систематики*. Ижевск, РАН УрО Удм. ИИЯЛ, 1998.
243. Волков, Сергей: Погребения со шлемами в Камско-Вятском междуречье IV–V вв. н. э. *COIFU Pars VII* 1995: 407–411
244. Волкова, Л. А.: Крестьянские орудия труда в Удмуртии во второй половине XIX – начале XX веков. *ОИУ*, с. 158–179.
245. Волкова, Люция: Шийлык – календарный обряд удмуртов. *COIFU Pars VI* 1995: 394–398
246. Волкова, Л. А.: *О наших предках–хлеборобах*. Рассказы о жизни удмуртских крестьян прошлого столетия. Книга для чтения по краеведению 5–7 классы. Ижевск, 1996., 111 с.
247. Воронцов, П. И.: Регулярные и междиалектные корреспонденции гласных с участием *ы* в удмуртском языке. *ВДИ*, с. 70–86.
248. Воронцов, П. И.: Явления выпадания фонемы *ы* в удмуртских диалектах. *П4*, с. 7–22
249. Галкин, И. С. (рец.): Л. Е. Кириллова: *Микротопонимия бассейна Валы (в типологическом освещении)*, Ижевск 1992. *Linguistica Uralica* 1996: 66–70
250. *География населенного пункта. Малая Пурга*. Ижевск, 1994., 72 с.
251. Голдина, Римма: Финно-пермский мир и его соседи в древности и средневековье (по археологическим материалам). *COIFU Pars VII* 1995: 269–274
252. *Грамматика и лексикография для коми языка*. (Отв. ред. Федюнева, Г. В.) Коми научный центр УрО РАН. Институт языка, литературы и истории, вып. 58. Сыктывкар, 1995., 156 с.
253. Гришкина, М. В.: Удмуртия в эпоху феодализма (конец XV – первая половина XIX. в.) УИИЯЛ УрО РАН, Ижевск, 1994., 208 с.
254. Гришкина, М. В.: *Удмурты – Этюды из истории IX–XIX вв.* Ижевск, 1994., 168 с.
255. Гришкина, М. В.–Корепанов, К. И.: *Дауръёс пыр. (= Évszázadok üzenete. Udmurt nyelven, oroszról fordítva)*. Ижевск, 1997., 192 б.
256. Губарев, В. П.: Историческая фразеология и диалекты. *П2*, 176–180. с.
257. Гусенцова, Т. М.: *Мезолит и неолит Камско-Вятского междуречья*. Изд-во Удм. ун-та, Ижевск, 1993., 239 с.
258. Дёмин, Владимир: Морфология коми лирика XX века. *COIFU Pars VII* 1995: 45–50
259. Денисенко, Валентина: Традиционные занятия коми: проблемы выживания. *COIFU Pars VI* 1995: 44–49

260. Денисенко, Валентина Николаевна: *Традиционные занятия коми в современном быту населения в р. Печоры*. Восьмой международной конгресс финно-угроведов. РАН УрО коми научн. центр ИЯЛИ, вып. 362., Сыктывкар, 1995, 17 с.
261. Денисов, В. Н.: Типологические аспекты ударения в удмуртском и некоторых тюркских языках (На материале экспериментальных данных). *П2*, с. 120–125.
262. Дерябин, Валерий Семенович: *Коми-пермяки сегодня: особенности этнокультурного развития*. Москва, Исследования по прикл. и кестлож. этнологии, РАН Ин-т этнологии и антропологии, Москва, 1997., 27 с.
263. Дмитриев, В. (гес.): Гришкина, М. В.: Удмуртия в эпоху феодализма (конец XV – первая половина XIX. в.) УИИЯЛ УрО РАН, Ижевск, 1994., 208 с. *Финно-угроведение*, 1996. No 1.
264. Добо, Аттила: Язык коми как унифицированный литературный язык. *Linguistica. Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. 1995: 99–104
265. Долганова, Л.Н.: Роль фольклора в развитии удмуртской детской литературы. *СЖУ*, с. 30–37.
266. Долганова, Л. Н.: *Игры и развлечения удмуртов: история и современность*. РАН Ин-т этнологии и антропологии, Москва, 1995, 312 с.
267. Долганова, Л. Н. – Морозов, Н. А. – Минасенко, Е. Н.: *Игры и развлечения удмуртов: история и современность*. Библиотека российского этнографа. Москва, Академия Наук, Москва, 1995., 312 с.
268. Дзюзина, К. Н.: *Средства образного выражения в удмуртском языке*. Ижевск, 1996., 143 с.
269. Ермаков, Ф. К.: *Кузубай Герд*. Ижевск, 1996., 444 с.
270. Ермаков, Ф. К.: Восприятие работы П. Домокоша в Удмуртии. *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*, 1996: 285–289
271. Ефремов, А. Д.: Кельмаков, В. К.–Ефремов, А. Д.: О функциях суффиксов сравнительной степени -гес ~ -гем в удмуртском языке. *Linguistica Uralica*, 1997: 119–127
272. Жеребцов, И. Л.: Ильина, В. И. – Жеребцов, И. Л. – Конаков, Н. Д.: *Традиционная культура народа коми. Этнографические очерки*. Сыктывкар, Коми кн. изд-во, 1994., 270 с.
273. Жеребцов, Игор: Основные этапы этнодемографического развития народа коми. *COIFU Pars VI* 1995: 498–501
274. Жеребцов, И.: Этапы этнодемографического развития народа коми в XI–XX. вв. *Финно-угроведение*, 1996. No 1. s. 123–129
275. Жеребцов, И. Л.: Некрасова, Г. А.–Жеребцов, И. Л.: К 100-летию со дня рождения В. И. Лыткина. Деятельность В. И. Лыткина в комиссии по собиранию словаря и изучению диалектов коми языка. *Linguistica Uralica*, 1996: 47–50
276. Жеребцова, М. Н.: Стилистика коми синтаксических форм в сопоставлении с немецкими. *CIFU VII 3C*, 238–243. p.
277. Жибрин, Игорь–Малюгин, Дмитрий: Применение электрометрии для исследования археологических памятников (по материалам исследования городища Иднакар). *COIFU Pars VII* 1995: 416–419

278. Журавлёва, А. Н.: *Анай кылзэс тодӧсьтэм пиналъёсты удмурт кыллы дышетон программа. / Удмурт кыллы дышетон программа. (= Anyanyelvűket nem beszélő gyermekek udmurtoktatási programja / Udmurt nyelvtanítási program. Udmurt nyelven).* Ижевск, 1993., 69 бам
279. Загребин, А. Е.: А. И. Шёгрен – первый финский исследователь удмуртов. ВУУ 1995. № 5. с. 75–81.
280. Загуляева, Б. Ш.: Формирование лексических синонимов в удмуртском и коми языках. *CUFU VII 3C*, 175–179. р.
281. Загуляева, Б. Ш.: *Русско-удмуртский разговорник.* Ижевск, 1991., 269 с.
282. Загуляева, Б. Ш.: Вихманн как исследователь удмуртских диалектов. *П2*, с. 53–59.
283. Загуляева, Б. Ш. (отв. ред.): *Вопросы диалектологии и лексикологии удмуртского языка. Сборник статей.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 177 с.
284. Загуляева, Б. Ш.: Названия женских украшений в удмуртском диалектах. *ПДИП* с. 36–39.
285. Загуляева, Б. Ш.: Названия растений в удмуртских диалектах. *ВДЛ* 39–52. с. + 12 карт-схем.
286. Загуляева, Б. Ш.: Распространение тюрских суффиксов в удмуртских диалектах. *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов.* Москва, 1990. т. 2. с. 69–72.
287. Загуляева, Б. Ш.: Некоторые лексические особенности говора д. Безменшур Кизнерского района Удмуртской Республики. *П4*, с. 23–32.
288. Зайцева, Татьяна: Удмуртская проза “новой волны”. *COIFU Pars VII* 1995: 239–242
289. Зайцева, Т. И.: Арекеева, С. Т. – Зайцева, Т. И. – Пантелеева, В. Г. – Федорова, Л. П. – Шибанов, В. Л.: *Удмуртская литература XX века: направление и тенденции развития.* Ижевск, 1999, 292 с.
290. Зайцева, Т. И.: Шибанов, В. Л. – Федорова, Л. П. – Арекеева, С. Т. – Зайцева, Т. И.: Вужмиз-а толлоез? (*Elavult-e, ami tegnap?* Udmurt nyelven) Г.Д. Красильникову – 70. *Кенеш*, 1998, № 6, 52–57. бам
291. Зеленина, Т. И.: Интернациональная лексика в современном удмуртском языке. *CIFU VII 3C*, 252–257. р.
292. Зеленина, Т. И.: *Интернациональная лексика в удмуртском языке.* Ижевск, УдГУ, 1996., 83 с.
293. Зеленина, Т. И.: Греко-латинские элементы в удмуртском языке. *ВГКЯ*, 171–178. с.
294. Зеновская, В. П. (состав.): *Женский головной убор XIX–начала XX веков. Из фондов Респ. Краев. музея.* Сыктывкар, 1993., 11 с.
295. *Золотые косы.* Коми-пермяцкие сказки, легенды и предания. Кудымкар, 1993., 183 с.
296. Зубарев, С. П.: Молодежь Удмуртии на фронтах Великой Отечественной войны. *НУИ*, с. 132–186.
297. Зутова, Надежда: Образ древнеудмуртского женского божества: возможности его реконструкции. *COIFU Pars VI* 1995: 410–414

298. Иванов, А. Г.: Чепецкие удмурты в XIII–XVI вв. (Перспективы археологического изучения). *Древнерусская деревня. Археологическое исследование микрорегионов. Тезисы*. Москва, ИА АН СССР, 1991. с. 62–63.
299. Иванов, А. Г.: Качкашурский могильник IX–XIII вв. в бассейне р. Чепцы. *МОУ* с. 140–180.
300. Иванов, А. Г.: Проблемы изучения этнокультурных связей северных удмуртов в эпоху средневековья. *ИСАЛ* с. 80–94.
301. Иванов, А. Г.: Исследования в бассейне реки Чепцы. *АОУП* с. 46–48.
302. Иванов, А. Г.–Семенов, В. А.–Шутова, Н. И.: Новые исследования могильников поломской культуры. *АОУП* с. 73–75.
303. Иванов, А. Г.: Удмурты – “луговые люди” (К этимологии этнонима) *Linguistica Uralica*, 1991: 188–192
304. Иванов, А. Г.: Историческая основа георических преданий удмуртов. *ИИИ* с. 41–52.
305. Иванов, А. Г.: Проблемы археологических культур средневековья на Чепце. *Вятская земля в прошлом и настоящем. (К 125-летию со дня рождения П. Н. Луппова) Тезисы*. Киров, 1992. т. I. с. 37–38.
306. Иванов, А. Г.: Средневековые памятники бассейна реки Чепсы. (Проблема периодизации). *Европейский Север. Взаимодействие культур в древности и средневековье. Тезисы*. Сыктывкар, 1994: 37–38.
307. Иванов, А. Г.: Новый могильник чепецкой культуры. *Археологические открытия 1993 года*. Москва, 1994.
308. Иванов, А. Г.: Средневековые памятники окрестностей Иднакара. *МИГИ* с. 106–130.
309. Иванов, А. Г.: Исследования средневековых могильников в бассейне р. Чепцы. *Археологические открытия 1994 года*. Москва, 1995: 206–207.
310. Иванов, А. Г.: Ананьинские памятники на Чепце. *Проблемы эпохи бронзы и раннего железного века. Тезисы*. Казань, 1995: 13–14.
311. Иванов, А. Г.: Глоссарий припевных и диалектных слов и выражений, встречающихся в сборнике и некоторые комментарии к ним. *Ходырева, М. Г.: Песни северных удмуртов*. Ижевск, 1996. вып. I. с. 109–114.
312. Иванов, А. Г.: О некоторых особенностях погребального обряда поломской культуры. *Полевой симпозиум „Святынища и жертвенные места финно-угорского населения Евразии”*. Тезисы. Пермь, 1996: 32–34
313. Иванов, А. Г.: „Угорская” керамика в поломско-чепецких памятниках VIII–начала XIII в. *Конференция „Проблемы межэтнических взаимодействий в сопредельных национальных и административных образованиях. (На примере региона Среднего Прикамья.) Тезисы*. Сарапул, 1997: 73–74
314. Иванова, М. Г.: Погребальные памятники северных удмуртов XI–XIII. вв. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992., 184 с.
315. Иванова, М. Г.: *Чепецкие древности*. Ижевск, 1985., 116 с.
316. Иванова, М. Г. (отв. ред.): *Исследования по средневековой археологии лесной полосы Восточной Европы. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 228 с.
317. Иванова, М. Г. – Шутова, Н. И. (отв. ред.): *Материалы по погребальному обряду удмуртов. Сборник научных трудов*. Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 188 с.

318. Иванова, М. Г.: *Истоки удмуртского народа*. Ижевск, 1994., 191 с.
319. Иванова, М. Г. (отв. ред.): *Материалы исследований городища Иднакар XI–XIII. вв. Сборник статей*. Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО РАН, 1995. 192 с.
320. Иванова, Маргарита: Этапы формирования топографической структуры городища Иднакар в контексте периодизации средневековых памятников северных удмуртов конца I – начала II тысячелетия н. э. *COIFU Pars VII* 1995: 291–295
321. Иванова, Маргарита: Удмурты в эпоху средневековья: расселение и некоторые аспекты социально-экономических отношений. *Finno-Ugrica* 1997. № 1. 54–69. p.
322. Игушев, Е. А.: Стилистика деривационных форм коми имен существительных. *Fenno-Ugristica* 16, 1990: 46–51
323. Игушев, Е. А.: Стилистика древних заимствований коми языка. *Uralo-indogermanica*, Moskva, 1990: 70–71
324. Игушев, Е. А.: Стилистика релятивных слов в пермских языках. *CIFU VII* 3С, 196–200. p.
325. Игушев, Е. А.: Стилистика архаических элементов коми языка. *П2* с. 170–175.
326. Игушев, Е. И.: Коми наречиелӧн стилистика йылысь пасйӧдъяс. (*Megjegyzések a komi határozók stilsztikájáról*. Komí nyelven.) *RédeiFest.* 215–221. p.
327. Измайлова, А. С.: *Удмуртская литература в контексте языческих и христианских традиций*. [Автореферат на соискание ученой степени доктора философских наук] Москва, 1998, 40 с.
328. Измайлова-Зуева, Анна: Поэтика удмуртской литературы: соотношение языческих и христианских традиций. *COIFU Pars VII* 1995: 93–96
329. Измайлова, А. С.: Сеятель добра и света. *Как молния в ночи... К.Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха*. Ижевск, 1998: 54–58
330. Измайлова, А. С.: Освободится ум стесненный... Куздебай Герд и Павел Флоренский. *Как молния в ночи... К.Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха*. Ижевск, 1998: 126–131
331. Измайлова, А. С.: «...Мы в жизнь вошли с прекрасным упованием...» *Как молния в ночи... К.Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха*. Ижевск, 1998: 490–495
332. Измайлова, А. С.: Национальный энтузиазм – великая колыбель гения. *Как молния в ночи... К.Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха*. Ижевск, 1998: 495–502
333. Ильина, В. И. – Жеребцов, И. Л. – Конаков, Н. Д.: *Традиционная культура народа коми. Этнографические очерки*. Сыктывкар, Коми кн. изд-во, 1994., 270 с.
334. Казаков, Евгений: Волжская Булгария и финно-угорский мир. *Finno-Ugrica* 1997. № 1. 33–54. p.
335. Казанцева, Ольга: К вопросу о производственной лексике удмуртских гончаров. *COIFU Pars V* 1995: 73–76; *COIFU Pars VII* 1995: 304–307
336. Калинина, Л. И.: Синтаксические синонимы определительных придаточных предложений в удмуртском языке. *ВГКЯ*, с. 28–32.
337. Каракулов, Б. И.: *Удмурт литературной кыллэн историез. Ужсан программа*. (= *Az udmurt irodalmi nyelv története. Oktatási program*. Udmurt nyelven.) Ижевск, УдГУ, 1994., 19 с.

-
338. Каракулов, Борис: К вопросу о вариативности в удмуртском литературном языке. *COIFU Pars IV* 1995: 190–195
339. Каракулов, Б. И.: Литературной кылэз утён огъя ужрадлы пörмыны кулэ. Малы ум дунъяське анай кылмес? (*Az irodalmi nyelv ápolásának közös ügyé kell válnia. Miért nem vagyunk büszkék az anyanyelvünkre?* Udmurt nyelven.) ВУУ 1995. № 5. с. 47–53.
340. Каракулов, Б. И.: *Русско-удмуртский разговорник*. Глазов, 1997. 59 с.
341. Каракулов, Б. И.: К истории формирования удмуртского литературного языка. *П4*, с. 33–42
342. Каракулова, М. К.: Категория вида в удмуртском языке. *П4*, с. 43–51
343. Карманова, А. Н.—Игушев, Е. А.: *Роча коми сёрнитчан/Русско-коми разговорник*. Сыктывкар, 1989., 110 с.
344. Карпова, Л. Л.: Особенности употребления некоторых местоимений в дебёнском говоре удмуртского языка. *Memoriam Paul Ariste. Fenno-Ugristica*, Tartu, 1990: 101–105
345. Карпова, Л. Л.: О некоторых вопросах словообразования имен существительных в дёбинском и чурашурском говорах удмуртского языка. *П2* с. 160–169.
346. Карпова, Л. Л.: О некоторых фонетических процессах в среднечепецких говорах удмуртского языка. *Fenno-Ugristica* 18, Tartu, 1992: 37–43
347. Карпова, Л. Л.: Русские именные лексические заимствования в среднечепецких говорах. *ПДИП* 1992: 48–54.
348. Карпова, Л. Л.: Синтаксические функции и степени сравнения имен прилагательных в среднечепецких говорах удмуртского языка. *Minor Uralic Languages and Their Contacts*. Tartu, 1993: 62–69.
349. Карпова, Л. Л.: Особенности словесной акцентуации в среднечепецком диалекте удмуртского языка. *Linguistica Uralica*, 1994: 28–34
350. Карпова, Л. Л.: Частицы среднечепецкого диалекта удмуртского языка. *Linguistica Uralica*, 1995: 196–202
351. Карпова, Л. Л.: Об особенностях глагольных форм среднечепецкого диалекта удмуртского языка. *Fenno-Ugristica* 19. Tartu, 1996: 8–86
352. Карпова, Л. Л.: Особенности употребления падежных форм в среднечепецком диалекте удмуртского языка. *Linguistica Uralica*, 1996: 36–42
353. Карпова, Л. Л.: Бесермяно-удмуртское взаимовлияние (на материале среднечепецкого региона). *Linguistica Uralica*, 1998: 121–127.
354. Карпова, Л. Л.: Микропонимы среднечепецкого региона, отражающие природно-географические особенности местности. *Пермистика: Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками* (сборник статей), Сыктывкар, 1999: 83–90.
355. Карпова, Л. Л.: *Фонетика и морфология среднечепецкого диалекта удмуртского языка*, Tartu 1997 (*Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis* 2)
356. Кациба, А.—Красильников, А.—Ушаков, Г.: *Удмуртский речевой этикет в зеркале венгерских и английских соответствий. Пособие-справочник*. Ижевск, 1991. 120 с.
357. Качалина, Н. С.—Шутова, Н. А.: *Русско-удмуртский словарь для школьников*. Ижевск, 1992. 77 с.

358. Кельмаков, В. К.: *Образцы удмуртской речи 2. Срединные говоры*. Удм. ИИЯЛ УрО РАН, Удм. гос. ун-т, Ижевск, 1990. 368 с.
359. Кельмаков, В. К.: *Удмуртское языкознание между VI и VII Международным конгрессами финно-угроведов. Краткий очерк*. Удм. гос. ун-т, ИИЯЛ УрО АН СССР. Ижевск, 1990. 45 с.
360. Кельмаков, В. К.: Взаимодействие факторов различных уровней в истории пермских языков. *CIFU VII* 1A 105–124. p.
361. Кельмаков, В. К.: Иван Васильевич Тараканов: К 60-летию со дня рождения. *ВДЛ*, с. 165–171.
362. Кельмаков, В. К. (отв. ред.): *Пермистика 2: Вихманн и пермская филология. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН, 1991., 208 с.
363. Кельмаков, В. К. (сост. и отв. ред.): *Вопросы диалектологии и истории удмуртского языка. Сборник научных трудов*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992., 148 с.
364. Кельмаков, В. К.: Ещё раз о качестве “восьмой” праудмуртской гласной фонемы. *Hajdú Péter 70 éves*. 1993: 159–164
365. Кельмаков, В. К.: Д. В. Бубрих и удмуртское языкознание: Послесловие и примечание к статье “Из результатов работ удмуртской лингвистической экспедиции 1929 г.” (К 100-летию со дня рождения). *ВДИ*, с. 29–47.
366. Кельмаков, В. К.: Финский ученый в памяти кукморских удмуртов. *П2* с. 110–114.
367. Кельмаков, В. К.: Этапы формирования, современное состояние и нерешенные проблемы удмуртской диалектологии. *FUD* 2: 75–80
368. Кельмаков, В. К.: У истоков удмуртской филологии. *ПДИП*, 1992: 55–60.
369. Кельмаков, В. К.: *Формирование и развитие фонетики удмуртских диалектов*. Научный доклад. Москва, 1993., 57 с.
370. Кельмаков, В. К.: *Формирование и развитие фонетики удмуртских диалектов. Препринт*. Ижевск, 1993., 57 с.
371. Кельмаков, В. К.: О некоторых общих особенностях срединных говоров удмуртского языка. *RédeiFest*. 251–255. p.
372. Кельмаков, В. К.: Первый зарубежный исследователь удмуртского языка в полевых условиях. *П2* с. 95–209.
373. Кельмаков, В. К.: *Удмурт кыллэн исторической грамматикаез. Ужан программа*. (= *Az udmurt nyelv történeti nyelvtana. Oktatási program*. Udmurt nyelvén.) Ижевск, УдГУ, 1994., 46 с.
374. Кельмаков, В. К.: Юрьё Вихманн и вопросы удмуртского языкознания. *П2* с. 10–32.
375. Кельмаков, В. К. (отд. ред.): *Пермистика 4. Пермские языки и их диалекты в синхронии и диахронии. Сборник статей*. Ижевск, 1997. 209 с.
376. Кельмаков, В. К.: Ещё раз к вопросу о губно-губном сонанте в удмуртских диалектах. *П4*, с. 52–75
377. Кельмаков, В. К.: К истории велярных аффрикат в одном бесермянском говоре. *П4*, с. 52–75
378. Кельмаков, В. К. (рец.): Р. М. Баталова: *Нижнеиньвенский диалект коми-пермяцкого языка*, Москва–Hamburg 1995. *Linguistica Uralica*, 1997: 146–151
379. Кельмаков, Валей: Формы субъективной оценки имен существительных в удмуртском языке. *COIFU Pars III* 1995: 131–135

380. Кельмаков, В. К.: К вопросу о лексико-семантическом разряде лица/нелица имен существительных в удмуртских диалектах. *ВУУ* 1995, № 5, с. 13–19.
381. Кельмаков, В. К.–Ефремов, А. Д.: О функциях суффиксов сравнительной степени *-гес* ~ *-гем* в удмуртском языке. *Linguistica Uralica*, 1997: 119–127
382. Кельмаков, В. К. (рец.): М. Г. Атаманов: *Топонимические пласты Камско-Вятского междуречья в контексте формирования этнической территории удмуртов*. Научный доклад, представленный на соискание ученой степени доктора филологических наук, Йошкар-Ола 1996. *Linguistica Uralica*, 1997: 234–238
383. Кельмаков, В. К.: I (VI) Международный симпозиум «Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками». *Linguistica Uralica*, 1997: 308–313
384. Кельмаков, В. К.: Морфологические различия в удмуртских диалектах и их типы. *Linguistica Uralica*, 1998: 106–120
385. Кельмаков, В. К. (рец.): *Школьный этимологический словарь коми языка*. Сыктывкар 1996. *Linguistica Uralica*, 1998: 409–415
386. Кельмаков, В. К. (рец.): Р. М. Баталова: *Диалектная система коми-пермяцкого языка и её развитие в сравнительном и ареальном освещении*. Научный доклад, представленный в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Москва 1998. *Linguistica Uralica*, 1998: 74–79
387. Кережи, Агнеш: Сохранение традиции жертвоприношения животных в погребальном обряде современных удмуртов. *COIFU Pars VI* 1995: 130–135
388. Киппар, П. О.: О западном ареале некоторых удмуртских сказок. *СЖУ*, с. 4–9.
389. Кириллова, Л. Е.: Удмуртские отантропонимические микропонимы. *XVII-th International Congress of Onomastic Sciences. Abstracts*. Helsinki, 1990: 180.
390. [Кириллова] Зверева, Л. Е.: Структурные типы микропонимов бассейна реки Вала. *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов*, Москва, 1990. т. 2. с. 80–82.
391. Кириллова, Л. Е.: *Микропонимия бассейна Вала*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992., 319 с.
392. Кириллова, Л. Е.: Топонимизация названий деревьев в удмуртском языке. *ПДИП* с. 61–66.
393. Кириллова, Л. Е.: Удмуртские метафорические микропонимы. *Ономастика Поволжья. Материалы шестой конференции по ономастике Поволжья*. Москва, 1992. ч. 2. с. 78–84.
394. Кириллова, Л. Е.: Восстановить и охранять народные названия населенных пунктов Удмуртии. *ВДИ*, с. 109–115.
395. Кириллова, Л. Е.: Земледельческая лексика в топонимии Удмуртии. *П2* с. 154–159.
396. Кириллова, Л. Е.: О параллельных названиях населенных пунктов Удмуртии. *ВУУ* 1994. № 7. с. 29–32.
397. Кириллова, Л. Е.: Слово к читателю. Могилин М.: *Краткой отяцкія Грамматики опытъ*, Ижевск, УИИЯЛ УрО РАН, 1998: 5–6

398. Кириллова, Л. Е.: Названия травянистых растений в удмуртских микропонимах. *Пермистика: Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками (сборник статей)*, Сыктывкар, 1999: 100–104
399. Кириллова, Л. Е. – Лесникова, Г. Н.: И. В.Тараканову – 70 лет. *Linguistica Uralica*, 1998: 399–402
400. Кишш, Антал: Начало изучения удмуртского языка в Венгрии. *CIFU VII 3C*, 282–287. р.
401. Климов, Константин: Народное декоративное искусство бесермян как историко-этнографический источник. *COIFU Pars VI* 1995: 143–148
402. Климов, К. М. (отв. ред.): *Традиционная материальная культура и искусство народов Урала и Поволжья. Межвузовский сборник статей.* Ижевск, 1995., 140 с.
403. Климов, К. М.: Об истоках художественной традиции в удмуртском народном декоративно-прикладном искусстве. *ТМКИ*, с. 91–102.
404. Красильников, А. Г.: Творчество К. Герда в контексте этнокультурного сдвига. *ВУУ* 1995. № 5. с. 88–91.
405. Козмач, Иштван: Ар-Серги, В. – Козмач, И.: *Дунай тулкымъёс – Кам ярдурин. Венгер литературая сузьет.* (= *Duna hullámok a Káma partján. Magyar irodalmi antológia.* Udmurt nyelven.) Ижевск, 1997., 290 с.
406. Козмач, И.: Словник из текстов Берната Мункачи из книги *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken*. П4, с. 81–83
407. Козмач, Иштван: Удмурт кыл (*Udmurt nyelvkönyv*). Кечкемет–Сэгед, 1998, 101 с.
408. *Коми-зыряне. Историческо-этнографический справочник.* Коми кн. изд-во, Сыктывкар, 1993., 174. с.
409. *Коми–пермяцко–русский / Русско–коми–пермяцкий словарь.* Кудымкар, 1993, 289 с.
410. *Коми язык. Энциклопедия.* (отв. ред. Федюнева, Г. В.) Дик, Москва 1998, 607 с.
411. Конаков, Николай Дмитриевич – Котов, Олег Васильевич: *Этноареальные группы коми. Формирование и современное этнокультурное состояние.* АН СССР УрО коми науч. центр. ИЯЛИ, Сыктывкар – Наука, Москва, 1991., 226 с.
412. Конаков, Николай Дмитриевич: *От святок до сочельника коми традиционные календарные обряды.* Коми кн. изд-во, Сыктывкар, 1993., 126. с.
413. Конаков, Н. Д.: Ильина, В. И. – Жеребцов, И. Л. – Конаков, Н. Д.: *Традиционная культура народа коми. Этнографические очерки.* Сыктывкар, Коми кн. изд-во, 1994., 270 с.
414. Конаков, Николай: Историческая память в коми переселенческих группах. *COIFU Pars VI* 1995: 157–160.
415. Конаков, Н. Д. (отв. ред.): *Традиционные мировоззрения и духовная культура народов Европейского Севера.* РАН УрО коми науч. центр. ИЯЛИ, Сыктывкар, 1996., 123 с.

416. Конаков, Николай Дмитриевич: *Традиционное мировоззрение народов коми. Окружающий мир. Пространство и время*. РАН УрО коми науч. центр. ИЯЛИ, Сыктывкар, 1996., 131 с.
417. Кондратьева, Н. В.: Шибанов, В. Л. – Кондратьева, Н. В.: Йыринчукинлык яке постмодернизм, этнофутуризм но туалы удмурт литература. (*Felfordulás vagy posztmodernizmus, etnofuturizmus és a mai udmurt irodalom*. Udmurt nyelven.) *Кенеш*, 1999, № 1, с. 54–59.
418. Корепанов, Кронид: Новые аспекты в изучении семантики искусства финно-угров среднего Поволжья и Прикамья эпохи железа (VIII в. до н. э. – IV в. н. э.). *COIFU Pars VII* 1995: 307–312
419. Коровина, Надежда: Традиционные формулы сказок финно-пермских народов. *COIFU Pars VI* 1995: 174–178
420. Королев, Клим Степанович: *Зарождение культа коня в предков коми-зырян*. Восьмой международной конгресс финно-угроведов, Ран УрО коми научн. центр ИЯЛИ, вып. 362., Сыктывкар, 1995., 19 с.
421. Королев, Клим Степанович: *Население средней Вытегды в древности и средневековье*. РАН УрО Екатеринбург, 1997., 192 с.
422. Коткова, И. А.: Грамматические значения глаголов возвратного залога в удмуртском языке. *ПДИП* с. 67–71.
423. Коткова, И. А.: Грамматические значения глаголов возвратного залога в удмуртском языке. *ВУУ* 1993. № 6. с. 24–27.
424. Котокова, И. А.: К вопросу о залогах в удмуртском языке. *ВУУ* 1993. № 6. с. 20–24.
425. Котов, О. В.: Конаков, Николай Дмитриевич – Котов, Олег Васильевич: *Этноареальные группы коми. Формирование и современное этнокультурное состояние*. АН СССР УрО коми науч. центр. ИЯЛИ, Сыктывкар – Наука, Москва, 1991., 226 с.
426. Котов, Олег Васильевич и др. (Рогачев, М. Б., Шабаев, Ю. П.): *Современные коми*. РАН УрО коми науч. центр. ИЯЛИ, Екатеринбург, 1996., 178 с.
427. Коутс, Джонн Гордонн: *Илля Вась и современность*. *COIFU Pars VII* 1995: 35–40
428. Краснова, Т. А.: К проблеме просодической интерференции при обучении вопросительной интонации удмуртского и английского языков. *CIFU VII* 3С, 244–247. р.
429. Краснова, Татьяна: Принцип замены А. М. Пешковского в прозодической системе удмуртского языка. *COIFU Pars IV* 1995: 67–70
430. Краснова, Т. А.: Шкляев, А. Г.–Краснова, Т. А.: Пуцек-Григорич – создатель трех „грамматик” (Материалы к биографии. К 290-летию со дня рождения). *ВУУ* 1995, № 5, с. 7–13.
431. Кротов, З.: *Удмуртско–русский словарь*. (отв. ред.: Кириллова, Л. Е.). Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО РАН, 1995. 308 с. (*Памятники культуры Удмуртии: Лингвистическое наследие*)
432. Кудрявцев, Владимир: Фольклор в графике финно-угорских народов Поволжья и Приуралья. *COIFU Pars VI* 1995: 178–181
433. Кузнецов, Н. С.: *Шимес пеймытысь*. (= *A félelem veréből*. Dokumentumok a 30-as évek sztálini önkényéről. Udmurt nyelven). Ижевск, 1992., 303 с.

-
434. Кузнецова, Татьяна: Коми повесть. Аспекты поэтики жанра. *COIFU Pars VII* 1995: 113–118
435. Кузнецова, Р. А.: Диалог при обучении дошкольников удмуртскому языку как неродному. *П4*, с. 84–88
436. Кузнецова, Р. А.: Развитие монологической речи у дошкольников при обучении удмуртскому языку как неродному. *П4*, с. 89–91
437. Куклин, Анатолий: Уральский субстрат в топонимии Волго-Камья. К проблеме этнокультурных взаимосвязей финно-угров и самодийцев. *Linguistica Uralica*, 1998: 95–105
438. Куikliна, Раиса: Жанровое своеобразие коми драматургии. *COIFU Pars VII* 1995: 108–113
439. Куликов, К. И. (отв. ред.): *Национально-государственное строительство в Удмуртии в 1917–1937 гг. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 192 с.
440. Куликов, К. И.: Церковные книги как источник для изучения брачного поведения. *ТПУ*, с. 183–190.
441. Куликов, Кузьма: Политические взгляды удмуртской интеллигенции в конце 1920–начале 1930-х годов. *COIFU Pars VI* 1995: 181–185
442. Куликов, Кузьма: Политические взгляды Кузеева Герда. *Финно-угроведение*, 1995. No 2. с. 72–92
443. Кутявин, А. Н. (сост. и отв. ред.): *История, историография и источниковедение Удмуртии. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 216 с.
444. Латышева, Вера: Малоизвестные поэты коми. *COIFU Pars VII* 1995: 128–131
445. Лесникова, Г. Н.: Кириллова, Л. Е.– Лесникова, Г. Н.: И. В.Тараканову – 70 лет. *Linguistica Uralica*, 1998: 399–402
446. Лесникова, Г. Н.: Заметки о некоторых диалектных фразеологизмах в удмуртском языке. *ВДИ*, с. 106–108.
447. Лесникова, Г. Н. (рец.): В. М. Вахрушев: Синонимъёсын удмурт-жуч кылбугор. Ижевск, «Удмуртия», 1995. *Linguistica Uralica*, 1997: 302–305
448. Лесникова, Г. Н.: Особенности употребления удмуртских фразеологизмов. *П4*, с. 92–96
449. Лигенко, Н. П. (отв. ред.): *Очерки истории Удмуртии XIX века. Серия „Материалы к истории Удмуртии“*. Вып. 3. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996., 291 с.
450. Лигенко, Н. П.: Торговля Удмуртии в период капитализма (60–90-е годы XIX в.). *НИУ*, с. 3–29.
451. Лигенко, Н. П.: Торгово-предпринимательская деятельность купечества Удмуртии (60–90-е гг. XIX в.) *ОИУ*, с. 220–244.
452. Лимеров, П. Ф.: Образ ветра в мифологических представлениях удорских коми. *ВУУ* 1995. № 5. с. 81–88.
453. Лисовская, Галина: Коми рассказ первой трети XX века (поэтика жанра). *COIFU Pars VII* 1995: 136–141
454. Ложкин, В. В.: Типологические параллели в традиционном театре финно-угров. *СЖУ*, с. 37–44.

455. Ложкина, К. А.: Соотношение темпорального и акционального параметров в семантике обстоятельств времени немецкого и удмуртского языков. *ВГКЯ*, с. 141–154.
456. Ложкина, К. А.: Структурно-семантическая характеристика периферийных средств выражения направленного движения (на материале удмуртского и немецкого языков). *ВГКЯ*, с. 129–141.
457. Лудыкова, В. М.: Обязательные распространители сказуемого коми безличного предложения. *П4*, с. 105–115
458. Ляшев, Владимир: О модели концентричности в пермском диалекто-образовании. *RédeiFest.* 329–333. p.
459. Макаров, Леонид: Древнерусская колонизация бассейна реки Камы. *COIFU Pars VII* 1995: 340–344
460. Максимов, С. А.: Лексические параллели в сопредельной зоне коми-зырянского и удмуртского языков. *ВУУ* 1995. № 5. с. 43–47.
461. Максимов, С. А.: К вопросу о суффиксе -ни в удмуртском языке. *История и культура финно-угорских народов. Материалы международной студенческой научно-практической конференции.* Глазов 11–13 ноября 1996 г., Глазов, 1998. Часть 2: Языкознание. Фольклор и краеведение, с. 40–45.
462. Мальцев, Герман: Традиционная народная медицина (лекарственные растения и сборы) у коми-пермяков. *COIFU Pars VI* 1995: 244–247
463. Малюгин, Димитрий: Жибрин, Игорь–Малюгин, Димитрий: Применение электрометрии для исследования археологических памятников (по материалам исследования городища Иднакар). *COIFU Pars VII* 1995: 416–419
464. Манова, Н. Д.–Добо, А.: Коми кыв велӧдӧм рубеж сайын. (*Komi nyelvoltatás külföldön. Komi nyelven.*) *RédeiFest.* 333–337. p.
465. Марков, Владимир: Волго-Камье и финский мир в начале эпохи раннего железа. *Finno-Ugrica* 1997. № 1. 3–28. p.
466. Мартынова, Р. Ф.: *Удмуртия: массовые репрессии 1930–1950 годов. Исследования. Документы.* Ижевск, УРКМ, 1993., 80 с. + фото 24
467. Мацук, Михаил: Коми-зыряне. Зыряне ли? *COIFU Pars VI* 1995: 251–254
468. Мельников, С. Л.: Речной транспорт Камско-Вятского бассейна в XIX веке. *ОИУ*, с. 241–260.
469. Мерзлякова, Л. В. – Родионов, Н. А. (отв. ред.): *Удмуртия в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.).* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996. 308 с. (*Материалы к истории Удмуртии. Вып. 5.*)
470. Мерзлякова, Л. В.: Из истории формирования государственного аппарата Вятской губернии в первой половине XIX века. *ОИУ*, с. 9–30.
471. Микушев, А.: Карой Реден – Коми йӧзкостса сьланкывъяс да мойдъяс туялысь. (*Rédei Károly, a komi népdalok és mesék kutatója. Komi nyelven.*) *RédeiFest.* 349–357. p.
472. Минасенко, Е. Н.: Долганова, Л. Н. – Морозов, Н. А. – Минасенко, Е. Н.: *Игры и развлечения удмуртов: история и современность.* Библиотека российского этнографа. Москва, Академия Наук, Москва, 1995., 312 с.
473. Миннихметова, Татьяна: Малефиций в традиционных обрядах закамских удмуртов. *COIFU Pars VI* 1995: 258–263

474. Миннихметова, Татьяна: Малефиций в традиционных обрядах закамских удмуртов. *Финно-угроведение*, 1995. № 1. с 108–115
475. Могилин, М.: *Краткой отяцкй Грамматики опытъ* = Опыт краткой удмуртской грамматики. (Отв. ред.) Л.Е.Кириллова. Ижевск, УИИЯЛ УрО РАН, 1998, 203 с. (*Памятники культуры: Лингвистическое наследие*).
476. Морозов, Н. А.: Долганова, Л. Н. – Морозов, Н. А. – Минасенко, Е. Н.: *Игры и развлечения удмуртов: история и современность*. Библиотека российского этнографа. Москва, Академия Наук, Москва, 1995., 312 с.
477. Наговицин, Л. А. (отв. ред.): *Энеолит лесного Урала и Поволжья: Материалы II полевого симпозиума по проблемам археологии эпохи камня-бронзы лесной полосы Европейской части СССР. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 145 с.
478. Наговицин, Л. А. (отв. ред.): *Археологические открытия Урала и Поволжья. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991, 200 с.
479. Наговицин, Л. А. (отв. ред.): *Материалы по истории Удмуртии (С древнейших времен и до середины XIX в.) Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1995. 176 с. (*Материалы к истории Удмуртии. Вып. 1.*)
480. Наговицин, А. (rec.): Гусенцова, Т. М.: Мезолит и неолит Камско-Вятского междуречья. Изд-во Удм. ун-та, Ижевск, 1993., 239 с. *Финно-угроведение*, 1996, № 1.
481. Напольских, В. В.: Палеоевропейский субстрат в составе западных финно-угров. *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейской связей*. Москва, 1990. ч. 2., с. 128–134.
482. Напольских, В. В.: Семинар, посвященный происхождению народов уральской языковой семьи. *Linguistica Uralica*, 1992: 68–70
483. Напольских, В. В.: *Как вукузэ стал создателем суши*. Ижевск, 1993., 159 с.
484. Напольских, В. В.: О „древнетюрских” заимствованиях в удмуртском языке. *Финно-угроведение*, 1995. № 3–4. с. 38–51.
485. Напольских, В. В.: Происхождение названия ‘медведя’ ~ ‘дракона’ в пермских языках. *Linguistica Uralica*, 1997: 27–32
486. Напольских, В. В.: Происхождение удм. *сюан* ~ мар. *сѳан* ‘свадьба’ (об одной забытой этимологии). *Linguistica Uralica*, 1998: 128–133
487. Напольских, В. В.: Этимология коми *шева*. *Linguistica Uralica*, 1999: 45–48
488. Напольских, В. В.: Из удмуртской мифологии: этимологические этюды. *П4*, с. 116–125
489. Насибуллин, Р. Ш.: К вопросу о времени распада общепермской языковой общности. *CIFU VII ЗС*, 153–158. р.
490. Насибуллин, Р. Ш. (ред.): *Обратный словарь удмуртского языка*. Ижевск, 1992., 243 с.
491. Насибуллин, Р. Ш.: Динамика русских заимствований в удмуртском языке дооктябрьского периода. *ВУУ* 1995. № 5. с. 37–43.
492. Насибуллин, Р. Ш.: Типы языковых заимствований в удмуртском языке. *Вордскем кыл*, Ижевск, 1998. № 1, 41–47.
493. Насибуллин, Р. Ш.: Об обратном словаре удмуртского языка. *П4*, с. 126–135
494. Насибуллин, Р. Ш.: Категориальные и морфологические отношения заимствованных слов из русского языка. *Вордскем кыл*, Ижевск, 1998. № 5, с. 36–43.

495. Некрасова, Галина: Функциональные корреляции в системе л-овых падежей коми языка. *Fenno-Ugristica*, 1991: 94–103
496. Некрасова, Г.А.: К типологии функций пермского аблатива. *ВГКЯ*, с. 70–80.
497. Некрасова, Г. А.: Вклад Ю. Вихманна в изучение падежной системы коми языка. *П2* с. 77–82.
498. Некрасова, Галина: Семантическая структура просубстантивного генитива в финно-пермских языках. *COIFU Pars III* 1995: 162–170
499. Некрасова, Г. А–Жеребцов, И. Л.: К 100-летию со дня рождения В. И. Лыткина. Деятельность В. И. Лыткина в комиссии по собиранию словаря и изучению диалектов коми языка. *Linguistica Uralica*, 1996: 47–50
500. Некрасова, Галина Александровна: *Инструменталь (творительный падеж) в пермских языках*. Коми научный центр Уро РАН Институт языка, литературы и истории, вып. 388. Сыктывкар, 1997., 39 с.
501. Несанелис, Дмитрий Александрович: *Тема смерти в традиционных детских играх коми*. Восьмой международной конгресс финно-угроведов, РАН УрО коми научн. центр ИЯЛИ, вып. 362., Сыктывкар, 1995., 17 с.
502. Никитина, Г. А.: Эстетическое воспитание детей в традиционном удмуртском обществе (XIX – начало XX века). *ТМКИ*, с. 54–65.
503. Никитина, Г. А.: Крестьянский суд в общине – бускель во второй половине XIX века. *ТПУ*, с. 111–126.
504. Никитина, Г. А. (отв. ред.): *Хозяйство и материальная культура удмуртов в XIX–XX вв. Сборник статей*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 184 с.
505. Никитина, Г. А.: *Сельская община бускель в пореформенный период (1861–1900 гг.)*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1993., 157 с.
506. Никитина, Галина: Удмуртская община в первое послеоктябрьское десятилетие: традиции и новации. *COIFU Pars VI* 1995: 292–295
507. Никитина, Г. А.: Удмуртско-русские взаимоотношения в этнически неоднородной общине. *ТПУ*, с. 94–111.
508. Никитина, Г.А.: *Народная педагогика удмуртов*. Ижевск, 1997., 136 с.
509. Никонива, Людмила: Общее и специфичное в традиционной медицине финно-угорских народов Среднего Поволжья и Приуралья. *COIFU Pars VI* 1995: 295–299
510. Нуриева, И. М.: Жанровая система песенного фольклора удмуртов Кукуморского района Татарии. *СЖУ*, с. 106–114.
511. Обухова, Г. И.: Торгово-предпринимательская деятельность династии купцов Волковых (конец XVIII – 70-е годы XIX века). *ОИУ*, с. 46–81.
512. Обыденнов, М. Ф.–Корепанов, К. И.: *Искусство Урала и Прикамья. Эпоха камня и бронза* Уфа, 1997., 91 с. + 102 рисунок
513. Овчинников, В. П.: Юрьё Вихманн в Карлыгане. *П2* с. 42–44.
514. Омель Лади (= Владыкин, В. Е.): *Ми – удмуртьёс, жечесь-а!? / Здравствуйте! Мы – удмурты / Nice to meet you. We are the Udmurts*. Ижевск, 1996., 80 с.
515. Останина, Т. И.: Из истории арских удмуртов (напроски к этногенезу южных удмуртов). *ТМКИ*, с. 3–17.
516. Осипов, Б. И.: К вопросу о фонематической структуре заимствованной лексики в удмуртском языке и его говорах. *ВДИ*, с. 62–69.

517. Павлов, Н. П.: *Трофим Борисов. Научно-документальный очерк*. Ижевск, 1994., 303 с.
518. Пантелеева, В. Г.: «Зарни» кылбурлы – «зарни» берыктӥсь. ("Arany" vers "arany" fordítója. Udmurt nyelven.) *Кенеш*, 1998, № 4, 53–55. б.
519. Пантелеева, В. Г. – Осипова, Л. Е.: «Мон Инмар ачимлы...»: С. Матвеевлэн кылбуръёсыз сярысь. (*Én vagyok a magam Istene. Sz. Matvejev verseiről. Udmurt nyelven.*) *Кенеш*, 1998, № 12, 53–57. б.
520. Пантелеева, В. Г.: Ошмесэз – калык сямъёс но йылолъёс. (*A forrás – a néphagyomány és a népszokások. Udmurt nyelven.*) *Кенеш*, 1999, № 2, 54–56. б.
521. Пантелеева, В. Г.: Образы звуков и звуки образов. *Проблемы удмуртской и финно-угорской филологии*. Межвузовский сборник научных статей. Ижевск, Изд-во Удмуртского университета, 1999, с. 227–238.
522. Пантелеева, В. Г.: Арекеева, С. Т. – Зайцева, Т. И. – Пантелеева, В. Г. – Федорова, Л. П. – Шибанов, В. Л.: *Удмуртская литература XX века: направление и тенденции развития*. Ижевск, 1999, 292 с.
523. Пахорукова, Вера: Коми-пермяцкий фольклор в творчестве В. В. Климова. *COIFU Pars VII* 1995: 163–166
524. Пименов, В. В. (научн. ред.): *Удмурты. Историко-этнографические очерки*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1993. 392 с.
525. Плосков, И. А.: К определению рагиона и исследованию одной группы топонимов. *Linguistica Uralica*, 1994, 2, с. 99–102.
526. Плосков, Иван: Наименования персонажей коми фольклора (к вопросу о русско-коми культурных взаимосвязях). *COIFU Pars VI* 1995: 345–347
527. Плосков, И.: Материалы по духовной культуре южных коми (из Вятского архива). *Финно-угроведение*, 1996. No. 1. s. 94–100
528. Плосков, И.: Рочев, Ю. – Плосков, И.: Каллистрат Жаков – коми фольклорист и литератор. *Финно-угроведение*, 1996. No 1. с. 150–163
529. Плющевский, Б. Г.: Социальное и экономическое развитие Удмуртии в первой половине XIX века. *ОИУ*, с. 31–45.
530. Поздеев, В. В.: Синтаксические средства выражения побудительной модальности в удмуртском языке. *CIFU VII ЗС*, 264–269. р.
531. Поздеев, В. В.: Критерии аналитических форм удмуртского глагола. *ВГКЯ*, с. 10–18.
532. Поздеев, В. В.: Структурные особенности аналитических форм удмуртского и немецкого глагола. *ВГКЯ*, с. 154–164.
533. Поздеева, И. П.: Проявление общего и специфического в формировании удмуртско-русского двуязычия. *ВГКЯ*, с. 115–119.
534. Поздеева, И. П. – Трофимова, Е. Я. – Троянов, В. И.: Национально-культурная специфика постулатов речевого общения удмуртов. *ТПУ*, с. 171–183.
535. Попова, Е. В.: Праздничное общение молодежи: игры и развлечения (по календарным обрядам бесермян). *ТПЗ*, с. 61–75.
536. *Проблемы происхождения народов уральской языковой семьи. Семинар. Тезисы докладов*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 19 с.
537. Прокуровская, Н. А.: К вопросу о влиянии удмуртского языка на разговорную речь русских. *ВГКЯ*, с. 111–115.

-
538. Прокушева, Т. И.: Структурно-семантические условия употребления лично-притяжательных суффиксов (на примере коми и удмуртского языков). *ВГКЯ*, с. 80–89.
539. Пушина, Н. И.–Тренина, Г. А.: Особенности реализации модальных значений в залоговых конструкциях в английском и удмуртском языках. *ВГКЯ*, с. 164–171.
540. Ракин, А. Н.: Сомонимическая лексика в пермских языках. *CIFU VII 3C*, 185–190. р.
541. Ракин, А. Н.: Лексика цветообозначения в пермских языках. *Fenno-Ugristica*, 1990: 112–121
542. Ракин, А. Н.: Словарь Ю. Вихманна и антропотопонимическая лексика коми языка. *П2*, с. 71–76.
543. Ракин, А. Н.: *Антропотопонимическая лексика в пермских языках*. Сыктывкар, Коми научный центр УрО РАН Институт языка, литературы и истории, 1996.
544. Ракин, А.: Остеонимическая лексика в пермских языках (упахронический анализ). *Финно-угроведение*, 1996. No 1, с. 135–140
545. Ракин, А. Н.: Ихтиомическая лексика в пермских языках. *П4*, с. 136–143
546. Рамазанова, Д. Б.: О некоторых общностях говора пермских татар с пермскими языками. *П2* с. 133–137.
547. Рогачев, Михаил: Православный храм в общественной жизни Коми в XIX веке. *COIFU Pars VI* 1995: 358–362
548. Родионов, Н. А.: Движение сторонников мира в Удмуртской АССР в 50–80 годы (к проблеме изучения). *НУИ*, с. 206–217.
549. Родионов, Н. А.: Резэвакуация советских и иностранных граждан из Удмуртской АССР в 1943–1948 гг. *НУИ*, с. 186–206.
550. Родионов, Н. А.: Мерзлякова, Л. В. – Родионов, Н. А. (отв. ред.): *Удмуртия в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)*. Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1996. 308 с. (*Материалы к истории Удмуртии*. Вып. 5.)
551. Рочев, Ю. Г.: К. Редей – Коми-östyak фольклор чукöртсы. (*Rédei Károly – komi-osztják folklörgyűjtő*. Komí nyelven) *RédeiFest*. 389–393. р..
552. Рочев, Ю. – Плосков, И.: Каллистрат Жаков – коми фольклорист и литератор. *Финно-угроведение*, 1996. No 1. с. 150–163
553. Самарова, М. А.: Отражение элементов язычества в микропотопонимии. *ВДИ*, с. 116–123.
554. Самарова, М. А.: Микропотопонимы с оценочным значением. *ВУУ* 1994. № 7. с. 32–34.
555. Самарова, М. А.: Орографические апеллятивы в оронимии Верхней Чепцы. *П4*, с. 144–148
556. Семенов, А. Г.: Иванов, А. Г.–Семенов, В. А.–Шутова, Н. И.: Новые исследования могильников полоумской культуры. *АОУП*, с. 73–75.
557. Семенов, В. А.: *Традиционная духовная культура коми-зырян: ритуал и символ. Учеб. пособие по спецкурсу*. Изд-во Гос. унив-а, Сыктывкар, 1991 (1992), 79 с.

558. Семенов, Виктор Анатольевич: *Традиционная семейная обрядность народов Европейского Севера. К реконструкции мифопоэт. представлений коми (зырян)*. Гос. ком. РСФСР по делам науки и высш. шк. Изд-во Спб-ого ун-та, Санктпетербург, 1992., 15 с.
559. Семенов, В. Г.: Удысьёсья радъям кылсузъет (Системный словарь удмуртского языка). Главы словаря. *Вордскем кыл*, Ижевск, 1998. № 3, с. 76–88; № 6–7, с. 44–53. [соавтор Насибуллин, Риф Шакрисламович]
560. Семенова, Л. И.: *Культура и быт современной удмуртской сельской семьи*. Ижевск, 1996., 124 с.
561. Сергеев, М. А.: Краткая лингвистико-палеографическая интерпретация пермских памятников письменности: По материалам Центрального государственного архива Республики Татарстан. *П4*, с. 149–155
562. Сергеева, Н. А.: К вопросу о некоторых средствах выражения модальности в удмуртском языке. *ВУУ* 1991. № 2. с. 41–42.
563. Сергеева, Н. А.: Особенности употребления аналитических форм глагола в публицистике. *П4*, с. 156–160
564. Сидоров, Алексей Семенович: *Избранные статьи по коми языку*. Коми кн. изд-во, Сыктывкар, 1992., с. 152.
565. Сидоров, Алексей Семенович: *Знахарство, колдовство и порча у народа коми. Материалы по психологии колдовства*. Санктпетербург, Алатея, 1997., 269 с.
566. Сий, Энико: *Термины родства и свойства в удмуртском языке*. *Bibliotheca Uralica* 12. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 216 p.
567. Соколов, С. В.: Названия птиц и имитативы. *CIFU VII 3C*, 180–184. p.
568. Соколов, С. В. (сост.): *Туала удмурт кыл морфология. Методической юрмтэт. (= A mai udmurt nyelv alaklana. Módszertani segédanyag. Udmurt nyelven)*. Ижевск, УдГУ, 1991., 22 бам
569. Соколов, С. В.: Принципы номинации и языковое табу (На материале названий животных и птиц). *ВДИ*, с. 85–97.
570. Соколов, С. В.: Удмуртские названия животных и птиц в публикациях Ю. Вихманна. *П2* с. 67–70.
571. Соколов, С. В.–Туганаев, В. В.: *Биологической нимкыльёсын кылбугор. – Словарь биологических терминов*. Ижевск, 1994., 144 с.
572. Соколов, С. В.: Удмуртские термины: источники формирования и способы образования. *ВУУ* 1995, № 5, с. 19–24.
573. Старостин, Петр: Этнокультурная ситуация в Нижнем Прикамье в первой половине 1. тыс. н. э. *Finno-Ugrica* 1997. № 1. 25–33. p.
574. Суворова, Зоя: Народная педагогика удмуртов о национальном характере. *COIFU Pars VI* 1995: 449–454
575. Тараканов, И. В.: *Туала удмурт кыл лексикология. (= A mai udmurt nyelv lexikológiája. Udmurt nyelven, egyetemi jegyzet)*. Ижевск, 1992., 139 бам
576. Тараканов, И. В.: Термины цветообозначения в удмуртском языке в сравнении с коми, марийскими и мордовскими языками. *ВДЛ*, с. 103–125.
577. Тараканов, И. В.: Изобразительные и подражательные глаголы в удмуртском языке. *CIFU VII 1B*, 209–214. p.
578. Тараканов, И. В.: Подражательные и изобразительные глаголы в пермских и волжских финно-угорских языках. *CIFU VII 2A* 254. p.

579. Тараканов, И. В.: Ю. Вихманн как исследователь исторической лексикологии удмуртского языка. *П2* с. 60–66.
580. Тараканов, И. В.: *Удмуртско-турские языковые взаимосвязи. Теория и словарь*. Ижевск, УдГУ, 1993., 171 с.
581. Тараканов, Иван: Прилагательные, обозначающие степени качества в пермских языках. *COIFU Pars III* 1995: 220–224
582. Тараканов, И. В.: Функции и значения л-овых падежей в удмуртском языке. *П4*, с. 161–168
583. Тараканов, И. В.–Загуляева, Б. Ш. (отв. ред.): *Вопросы грамматики и контактирования языков. Сборник статей*. Ижевск, 1990., 180 с.
584. Тепляшина, Т.: К 90-летию ученого (А. А. Поздеев). *Финно-угроведение*, 1996. No 1, с. 164–169
585. Тепляшина, Т. К.: О название *Кизьна*. *П4*, с. 169–172
586. Тимерханова, Н. Н.: Сложноподчиненные предложения с придаточными времени в удмуртском языке. *ВУУ* 1995, № 5, с. 24–35.
587. Тимиряева, Анна: Названия рубахи: мар. *тувыр* и удм. *деpem*. *Linguistica Uralica*, 1997: 14–18
588. Тронина, Г. А.: Лексико-грамматические средства выражения состояния в удмуртском языке. *ВГКЯ*, с. 32–37.
589. Трофимова, Е. Я.: *Как сложилась народная кухня удмуртов. Блюда удмуртской кухни*. Ижевск, 1991., 176. с.
590. Трофимова, Е. Я.: Коммуникативные аспекты питания удмуртов. *ТМКИ*, с. 44–53.
591. Трофимова, Е. Я.: Некоторые формы общения и поведения современных удмуртов. *ТТУ*, с. 43–61.
592. Туганаев, В. В.: Соколов, С. В.–Туганаев, В.В.: *Биологической нимкылъёсын кылбур – Словарь биологических терминов*. Ижевск, 1994., 144 с.
593. Туркин, А. И.: Ю. Вихманн – исследователь коми диалектов. *П2* с. 45–52.
594. Туркин, Адольф: Об одном малоизвестном памятнике древнепермской письменности. *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993*. Hrsg. von Ulla-Maija Kulonen. *SUST* 215, 1993: 277–282
595. Туркин, Адольф: О времени исчезновения звука *д* в диалектах коми языка. *RédeiFest*. 421–427. р.
596. Туркин, Адольф: К 100-летию со дня рождения В. И. Лыткина. Малоизвестные страницы жизни. III. *Linguistica Uralica*, 1996: 43–47
597. Туркин, Адольф: Международная конференция “В. И. Лыткин и финно-угорский мир”. *Linguistica Uralica*, 1996: 152–153
598. Туркин, Адольф: Международный симпозиум по пермистике. *Linguistica Uralica* 1996: 70–71
599. Туркин, Адольф (рец.): Г. С. Лыткин: *Зырянский край при епископах Пермских и зырянский язык. 1383–1501*. Санкт-Петербург 1889 (Переиздание 1995). *Linguistica Uralica*, 1996: 301–303
600. Туркин, Адольф: Конференция, посвященная христианизации Коми края. *Linguistica Uralica*, 1996: 310–313
601. Туркин, Адольф: *Нижневычегодский диалект коми-зырянского языка*. Einheitliche Beschreibung der Dialekte uralischer Sprachen. Begründet von Klara E. Majtinskaja und Wolfgang Veenker. 7. Hamburg, 1998. 161 p.

602. Уваров, Анатолий: Новые тенденции в удмуртской литературе. *COIFU Pars VII* 1995: 210–216
603. Уваров, А. (рец.): Дунай тулкымъёс. (A Duna hullámai. Udmurt nyelven.) *Кенеш*, 1998. № 2. 58. б.
604. *Удмуртия. Памятники Отечества. Полное описание России. Вып. 33.* Москва, 1995., 192 с.
605. Ушаков, Г. А.: Синтетические способы выражения компаративных отношений в современных пермских языках. *CIFU VII 3C*, 170–174. р.
606. Ушаков, Г. А.: Современные процессы в развитии удмуртского литературного языка. *Hajdú Péter 70 éves.* 1993: 401–406.
607. Ушаков, Г. А.: Textoобразующие функции удмуртских междометий. *ВГКЯ*, с. 37–41.
608. Ушаков, Г. А.: Типы грамматических значений в морфологии удмуртского языка и вариантивное их употребление в речи (По диалектологическим материалам Ю. Вихманна). *П2* с. 89–94.
609. Ушаков, Г. А.: Основные принципы описания языка в учебных целях. *ВГКЯ*, с. 3–5.
610. Ушаков, Геннадий: Грамматические категории удмуртского языка. *COIFU Pars III* 1995: 224–228
611. Ушаков, Г. А.: Textoобразующие функции местоимений удмуртского языка. *П4*, с. 173–180
612. Федорова, Любов: Роль героических преданий в формировании жанров удмуртской литературы. *COIFU Pars VII* 1995: 61–67
613. Федорова, М. Р.: Синтаксические особенности удмуртской устной речи. *ВГКЯ*, с. 52–62.
614. Федорова, Л. П.: Шибанов, В. Л. – Федорова, Л. П. – Арееева, С. Т. – Зайцева, Т. И.: Вужмиз-а толлоез? (*Elavult-e, ami tegnap?* Udmurt nyelven) Г. Д. Красильникову – 70. *Кенеш*, 1998, № 6, с. 52–57. б.
615. Федорова, Л. П.: Арееева, С. Т. – Зайцева, Т. И. – Пантелеева, В. Г. – Федорова, Л. П. – Шибанов, В. Л.: *Удмуртская литература XX века: направление и тенденции развития.* Ижевск, 1999., 292 с.
616. Федорова, Л. П.: Прозаик-психолог. Г.Д. Красильников: *Ненароком*: Роман, рассказы. (сост. и автор послесловия Федорова Л.П.) Ижевск, Удмуртия, 1998.
617. Федорова, Л. П.: Малпанысен – романоэ. (*A gondolatról a regényig.* Udmurt nyelven.) *Кенеш*, 1998, № 7, 49–56. б.
618. Федюнева, Галина Валерьянова: *Морфемный состав и морфологический тип коми языка.* Коми научный центр Уро РАН Институт языка, литературы и истории. вып. 294. Сыктывкар, 1992., 37 с.
619. Федюнева, Галина: К вопросу идентификации коми наречий. *COIFU Pars V* 1995: 30–35
620. Федюнева, Г. В. (отв. ред.): *Грамматика и лексикография для коми языка.* Коми научный центр Уро РАН. Институт языка, литературы и истории, вып. 58. Сыктывкар, 1995., 156 с.
621. Федюнева, Г. В.: Юбилей А. И. Туркина. *Linguistica Uralica*, 1996: 50–53
622. Федюнева, Г. В. (отв. ред.): *Коми язык. Энциклопедия.* Дик, Москва 1998., 607 с.

623. Филиппова, Валентина: Народный календарь и коми обрядовая поэзия. *COIFU Pars VI* 1995: 63–68
624. Ходырева, М. Г.: К изучению многоголосия обрядовых напевов северных удмуртов. *СЖУ*, с. 114–127.
625. Ходырева, М. Г.: Владыкина, Т. Г. – Ходырева, М. Г. (отд. ред.): *Удмуртская народная песня в творчестве Д. С. Васильева-Буглая. Сборник материалов*. Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 192 с. (*Памятники культуры: фольклорное наследие*)
626. Ходырева, М. Г.: *Песни северных удмуртов*. Ижевск, 1996. вып. 1.
627. Христолюбова, Л. С.: Стереотипы общения и социализация личности. *ТПУ*, с. 31–43.
628. Цыпанов, Е.: Система суффиксального отрицания пермских языков на финно-угорском фоне. *CIFU VII 3C*, 165–170. p.
629. Цыпанов, Е. А.: Диалектные особенности коми глагола в трудах Ю. Вихманна. *П2* с. 83–88.
630. Цыпанов, Е. А.: *Коми кыв. Самоучитель коми языка*. Сыктывкар, 1992., 287 с.
631. Цыпанов, Евгений: “Степени действия” глагола в коми языке. *Linguistica Uralica*, 1996: 115–116
632. Цыпанов, Евгений (рец.): А. Н. Ракин: *Антропотоминимическая лексика в пермских языках*. Сыктывкар 1996 (Коми научный центр УрО РАН. Институт языка, литературы и истории). *Linguistica Uralica*, 1997: 144–146
633. Цыпанов, Евгений Александрович: *Причастные в коми языке: история, семантика, дистрибуция*. УрО РАН. Институт языка, литературы и истории, Екатеринбург, 1997., 211 с.
634. Цыпанов, Е. А.: Статус деепричастных формантов типа *-изам*, *-игад* в коми языкознании. *П4*, с. 181–185
635. Черных, Александр Васильевич: *Буйские удмурты: этнографический очерк*. Перм. обл. творч. центр, Пермь, 1995 (1996), 52 с.
636. Чуракова, Р. А.: О взаимосвязях песенных напевов одной местной традиции (на примере песен удмуртской деревни Аравазь-Пельга Кизнерского района). *СЖУ*, с. 127–152.
637. Чуч, Ш.: О творческой деятельности В. К. Кельмакова и его научном докладе „Формирование и развитие удмуртских диалектов”, представленном в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. *ВУУ* 1995. № 5. с. 125–127.
638. Чуч, Ш.: Периодизации истории удмуртского языка. *ВДИ*, с. 48–61.
639. Чуч, Ш.: Письма Юрьё Вихманна с удмуртских земель. *П2* с. 33–41.
640. Шабаев, Юрий: Этническое самосознание коми-пермяков и статус национального языка. *COIFU Pars VI* 1995: 402–405
641. Шабаев, Юрий – Шабаева, Наталья: Баян в верованиях и представлениях русских, коми и удмуртов. *Финно-угроведение*, 1995. No 2. с. 51–63
642. Шабаев, Ю.: Этническое самознание коми-пермяков и статус национального языка. *Финно-угроведение*, 1996. No 1. с. 140–144
643. Шаланки, Жужа: Ономастопоззия и значение в удмуртском языке. *COIFU Pars IV* 1995: 117–122

644. Шапран, Ирина: Позднесредневековые удмуртские и марийские могильники правобережья Вятки. *COIFU Pars VII* 1995: 382–386
645. Шарапанов, Валерий: Богородичные праздники у современных коми. *COIFU Pars VI* 1995: 405–410
646. Шаховской, Альберт: Бесермянская крезь как форма обрядового поведения. *Финно-угроведение*, 1995. No 2., с. 18–29.
647. Шебопкина, Евгения: Категория вида в коми языке. *Linguistica Uralica* 1996: 270–277
648. Шебопкина, Евгения: Статус категорий вида и залога в коми языке. *COIFU Pars III* 1995: 205–211
649. Шебопкина, Е. П.: Залоги, диатезы и типология предикатов в коми языке. *Л4*, с. 186–191
650. Шибанов, В. Л.: Огшорытэм огшорылык (Ашальчи Окилэн кылбуръёсыз сярысь) (*Egyszerűtlen egyszerűség. Asalcsi Oki verseiről.* Udmurt nyelven.) *Кенеш*, 1998, № 8, 46–48. б.
651. Шибанов, В. Л.: «Голос совы где-то слышится вдруг...» *Как молния в ночи... К.Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха.* Ижевск, 1998: 539–542
652. Шибанов, В. Л.: Уходящее уходит в будущее. М.Федотов: *Вирсэр.* Ижевск, Удмуртия, 1998: 191–198
653. Шибанов, В. Л.: Кылъёсты сӧзнась. *Вордскем кыл*, 1998, № 6–7, 40–43. б.
654. Шибанов, В. Л. – Кондратьева, Н. В.: Ёыринчукинлык яке постмодернизм, этнофутуризм но туал а удмурт литература. (*Felfordulás vagy posztmodernizmus, etnofuturizmus és a mai udmurt irodalom.* Udmurt nyelven.) *Кенеш*, 1999, № 1, 54–59.
655. Шибанов, В. Л. – Федорова, Л. П. – Арекеева, С. Т. – Зайцева, Т. И.: Вужмиз-а толлоез? (*Elavult-e, ami tegnap?* Udmurt nyelven) Г.Д. Красильникову – 70. *Кенеш*, 1998, № 6, 52–57. б.
656. Шибанов, В. Л.: Арекеева, С. Т. – Зайцева, Т. И. – Пантелеева, В. Г. – Федорова, Л. П. – Шибанов, В. Л.: *Удмуртская литература XX века: направление и тенденции развития.* Ижевск, 1999, 292 с.
657. Шкляев, Александр: Литература как фольклор, фольклор как литература. *COIFU Pars VII* 1995: 178–182
658. Шкляев, А. Г.–Краснова. Т. А.: Пуцек-Григорич – создатель трех „грамматик” (Материалы к биографии. К 290-летию со дня рождения). *ВУУ* 1995, № 5, с. 7–13.
659. Шкляев, А. Г. (рец.): Об истоках и становлении вятской печати. Рецензия на кн.: Вахрушев, А. А.: Становление и развитие печати Вятской губернии (XIX–начало XX века). *ВУУ* 1995. № 5. с. 72–75.
660. Шкляев, А. Г.: Из переписки Кузубая Герда с зарубежными деятелями науки и культуры. *ВУУ* 1995. № 5. с. 116–126.
661. Шкляев, А. Г. (отв. ред.): *Герд и удмуртская культура. Сборник статей.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 184 с.
662. Шкляев, А. Г.: *Времена литературы – времена жизни. Статьи об удмуртском литературе.* Ижевск, 1992., 208 с.
663. Шкляев, А. Г.: *Чашъем нимъёс. Репрессия улэ шедем писательёс сярысь.* (= *Megítört nevek. A szétlányított szenvedett írókról.* Udmurt nyelven.) Ижевск, 1995., 448. с.

664. Шкляев, Г. К. (отв. ред.): *Традиционное поведение и общение удмуртов. Сборник статей.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 191 с.
665. Шкляев, Г. К.: Традиции и новации в межэтническом поведении удмуртов. *ТПУ*, с. 75–94.
666. Шкляев, Г. К.: Традиционное поведение и общение удмуртов в трудах дореволюционных и советских исследователей. *ТПУ*, с. 5–31.
667. Шкляева, Л. Ф.: Подготовка специалистов с высшим образованием для народного хозяйства Удмуртии в годы первых пятилеток. *НУИ*, с. 39–78.
668. Шкляева, Л. Ф.: Профсоюзы и инженерно-техническая интеллигенция (к постановке проблемы). *НУИ*, с. 29–39.
669. Шкляева, Л. Ф. (отв. ред.): *Из истории развития народного хозяйства и культуры Удмуртии в XIX–XX веках. Сборник статей.* Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 144 с.
670. *Школьный этимологический словарь коми языка.* Сыктывкар 1996.
671. Шургин, И. Н.: Крестьянская усадьба коми-пермяков в конце XIX – начале XX века. *ТМКИ*, с. 66–82.
672. Шутов, А. Ф.: Об одном способе выражения гипотаксиса в пермских языках. *COIFU VII 3C*, 191–195. р.
673. Шутов, А. Ф.: Субстантивные словосочетания с зависимыми именами существительными в удмуртском языке. *ВГКЯ*, с. 18–28.
674. Шутов, А. Ф.: Первым удмуртским книгам – 150 лет. *Linguistica Uralica*, 1997: 215–218
675. Шутова, Н. И.; Иванова, М. Г. – Шутова, Н. И. (отв. ред.): *Материалы по погребальному обряду удмуртов. Сборник научных трудов.* Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО АН СССР, 1991. 188 с.
676. Шутова, Н. И.; Иванов, А. Г.–Семенов, В. А.–Шутова, Н. И.: Новые исследования могильников полоумской культуры. *АОУП* с. 73–75.
677. Шутова, Н. И.: *Удмурты XVI – первой половины XIX в.* Ижевск, 1992., 263 с.
678. Шутова, Н. И. (отв. ред. и сост.): *Древние мастера Прикамья. Очерки.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, Всерос. об-во. охраны памятников истории и культуры. Удм. отделение, 1994. 108 с.
679. Шутова, Надежда: Роль женщины в древнеудмуртском обществе: к постановке проблемы. *Финно-угроведение*, 1995. No. 2., с. 30–40
680. Шутова, Н. И.: Женская одежда удмуртов. *ТМКИ*, с. 18–43.
681. Шушакова, Г. Н.: Образы помощников героя удмуртской волшебной сказки. *СЖУ*, с. 14–21.
682. Шушакова, Галина: Заклинательно-заговорная традиция удмуртов. *COIFU Pars VI* 1995: 445–449
683. Шушакова, Г. Н.: *Удмуртская волшебная сказка.* Монография в 2-х частях. Ижевск, 1999, ч. 1. 72 с., ч. 2. 84 с.
684. Шушакова, Г. Н. (состав.): *Фома Кузмич Ермаков.* Ижевск, 1997., 50 с.
685. Ютина, Татьяна: Характеристика поселений и могильников VI–XIV вв. н. э. Южной Удмуртии. *COIFU Pars VII* 1995: 295–301
686. Юфкин, Ю. С.: Некоторые структурные особенности вопросительных предложений в мокша-мордовском и удмуртском языках. *ВГКЯ*, с. 94–102.

687. Яковлев, А. В. (отв. ред.): *Оборонно-массовая работа в Удмуртской АССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник статей.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО АН СССР, 1990. 144 с.
688. Яковлев, А. В. (отв. ред.): *Новые исследования по истории Удмуртии.* Ижевск, Удмуртский ИИЯЛ УрО АН, 1991. 220 с.
689. Яковлев, А. В.: *Оборонная работа в Удмуртии в первые годы после образования общества Осоавиахим. НУИ, с. 78–132.*
690. Яковлев, А. В. (отв. ред.): *Из истории общественно-политической жизни Урала в XX в. Сборник статей.* Ижевск, Удм. ИИЯЛ УрО РАН, 1992. 150 с.
691. Яшин, Д. А.: *Локальный характер эпической традиции в фольклоре пермских народов. СЖУ, с. 3–4.*

Mutató

A

ablativusz: funkciója permi nyelvekben • 496

affrikáták: udmurt nyelvben • 233

alapnyelv: uráli • 169

alárendelő mondat: időhatározói, udmurt • 586

állatáldozat udmurtoknál • 387

állítmány: komiban • 457

alsó-nyvái nyelvjárás, permjék • 200; 378

alsó-vicségdai komi nyelvjárás • 601

ananyinói kultúra, Csepca-vidék • 310

angol: összevetése udmurttal • 539; szótár, udmurt-angol- finn • 102; 136; 142; 158

antoníma szótár: komi • 203

anyagi kultúra: areális kutatása az Ural- és Volga-vidéken • 402; komi • 259; 260; udmurt • 246; 403; 504; udmurt paraszti életmód napjainkban • 560; Ural és Volga-vidék • 402; viselet, udmurt • 680

anyanyelvoktatás: udmurt • 278; 609

areális kutatás: komi és balti-finn nyelvek ~ kutatása • 47; néprajz, Ural és Volga-vidék anyagi kultúrája • 402; nyelvészet, Volga-Káma area • 45; 121; 155; 156; permjék nyelvjárások • 201; permjék nyelvjárások rendszere • 386; udmurt folklór • 215; udmurt mese • 388

Asalcsi Oki • 122; 650

aspektus: komi • 647; 648; udmurt • 342

B

balti-finn nyelvek: areális kutatása • 47; nyelvi kapcsolatok komival • 52

balti-szláv nyelvek: nyelvi kapcsolatok finnugorokkal • 481

baskíriai udmurt nyelvjárás • 23

beszélt nyelv: udmurt • 76; 134; 534; udmurt ~ szintaxis • 613; udmurt prozódia • 84; 429

beszermán: irodalom, Fedotov Mihail költő • 652; játékok • 535; mássalhangzó-történet • 377; népművészet mint történeti forrás • 401; néprajz, krejz • 646; népszokások • 535; nyelvi kapcsolatok; udmurt (!?) • 353

bibliográfia: udmurt • 359; Udmurt Akadémiai Intézet munkatársainak munkáiból, 1981-1996 • 213

biológiai szótár: udmurt • 571; 592

birtokjelek: az őspármiben • 26; udmurt és komi • 538

birtokos szerkezet: udmurt • 80

Boriszov, Trofim • 517

bronzkor: Káma-vidék • 512; Ural és Volga-vidék bronzkora • 477; 478

Bubrih, D. V. • 365

Budenz József: udmurt nyelv kutatója • 60

C

családnév: udmurt • 189

csepcai kultúra • 307

Csepca-vidék régészete • 301; 315;
ananyinoi kultúra • 310; csepcai kultúra
• 307; IX–XIII. század • 299; középkor •
305; 306; XIII–XVI. század • 298
csontnevek: permi nyelvekben • 544
csurasurszki nyelvjárás, udmurt: szóképzé-
se • 345

D

demográfia: komi • 273; 274
Domokos Péter • 270

E

ékítmények nevei, női: udmurt nyelvjárás-
okban • 284
embertan: komi-nyenyec kölcsönhatás •
133
eposz: finnugor • 35
etimológia: komi *lu-šem* • 5; komi *ševa* •
487; mari *süan* • 486; or. *zürjén* • 112;
permi nyelvek • 113; 115; 485; permi
nyelvek, fi. *joukko* ~ udm. *l'uk, juk* ~ k.
juk • 43; udm. *alangasar* • 488; udm. *ar*
'udmurt' • 209; udm. *osto* • 488; udm.
šuan • 486; udm. *tero* • 488; udmurt ön-
elnevezés • 112; 207; 303
etimológiai szótár: komi iskolai • 385; 670
etnikai tudat: permják • 640; 642
etnikus kapcsolatok: középkorban, északi
udmurtok • 300; Ural és Volga-vidéken,
finnugor-török • 87
etnogenezis: udmurt • 191; 382; 515; uráli
népek • 536

F

Fedotov, Mihail udmurt (beszermán) költő
• 652
felső-csepcai nyelvjárás, udmurt • 164
felső-vicsegdai nyelvjárás, komi • 67
felszólító mód: udmurt • 530
finn: *joukko* etimológiája • 43; szótár;
komi-finn • 54; 92; szótár, udmurt-
angol-finn • 102; 136; 142; 158
finn-permi: folklór • 432; hagyományos
formulák ~ mesékben • 419; kapcsolatok
szamojédokkal • 97; testi és érzelmi ki-
fejezések • 10

finnugor: ~ művészet szemantikája, vaskor
• 418; --ok és a volgai bolgár állam •
334; irodalmi nyelvek • 33; 34; irodalmi
nyelvek története • 123; irodalom • 33;
34; kapcsolatok törökökkel, népzene •
86; kultúrtörténet, színház • 454; kuta-
tástörténet, irodalom • 34; meterológiai
kifejezések • 9; néprajz, fürdővel kap-
csolatos hiedelmek • 641; néprajz, népi
gyógyászat • 509; néprajz, népzene • 86;
néprajz, születéssel kapcsolatos hiedel-
mek • 41; nyelvi kapcsolatok; balti-szláv
nyelvek • 481; nyelvi kapcsolatok sza-
mojéd nyelvekkel • 437; nyelvtörténet;
balti-szláv hatás • 481; nyelvtörténet,
irodalmi nyelvek • 123; sörfőzés termi-
nológiája • 217; tagadás • 628; történe-
lem, szomszédai a középkorig • 251

folklór: areális kutatása udmurt --nak •
215; areális kutatása udmurt mesének •
388; babonák, udmurt • 682; énekes
népszokások udmurtoknál • 624; finn-
permi • 432; komi ~ kutatástörténete,
Rédei Károly • 551; komi népdal szer-
kezete • 151; mese, finn-permi • 419;
népdalok permi nyelvekben • 4; népszok-
ások komiknál • 623; orosz hatás a ko-
mi --ra • 526; permi hősepika • 691;
permják • 523; permják mese, legenda •
295; udmurt • 239; 240; 242; 265; 483;
510; 636; 657; udmurt hősepika • 55;
304; 691; udmurt közmondások hanga-
lakja • 163; udmurt mese • 388; udmurt
népdal • 85; 154; 625; 626; varázsmese,
udmurt • 681; 683

földművelés terminológiája udmurt hely-
nevekben • 395

földrajz: Udmurtia, Malaja Purga • 250

frazológia: finnugor meterológiai kifeje-
zések • 9; nyelvtörténet és nyelvjárások •
256; testi és érzelmi kifejezések finn-
permi nyelvekben • 10; udmurt • 268;
udmurt nyelvjárásokban • 446; 448

G

gazdasági kapcsolatok: komi-nyenyec
kölcsönhatás • 74
Genetz, Arvid • 107
Gerd Kuzebaj • 176; 214; 224; 269; 329;
330; 331; 332; 404; 442; 651; 660; 661
görög-latin elemek az udmurtban • 293

gyermekirodalom: udmurt • 265
 gyermekjáték: komi • 104; 501; udmurt • 266; 267; 472; 476

H

halnevek: permi nyelvekben • 545
 hangsúly: udmurt nyelvjárások --a (közép-ső-csepcai) • 349; udmurtban • 261
 hangtan: betoldott hangok permi nyelvekben • 194; komi nyelvjárások • 595; permi nyelvek, szótövek története • 49; udmurt; magánhangzók • 247; udmurt affrikáták • 233; udmurt nyelvjárások • 57; 516; udmurt nyelvjárások hangtana • 248; udmurt nyelvjárások hangtana (középső-csepcai) • 48; udmurt nyelvjárások hangtana (középső-csepcai) • 346; 355; udmurt nyelvjárások történeti --a • 369; 370; 637; udmurt nyelvtörténet, magánhangzók • 364; udmurt nyelvtörténet, mássalhangzók • 376; 377
 hangutánzó: igék az udmurtban • 577; igék permi nyelvekben • 578; szavak udmurtban • 643
 hasonlítás: permi nyelvekben (komi és udmurt) • 605; udmurt • 271; 381
 határozói mondatrész: udmurtban • 588
 helynevek: komi • 170; 525; mari • 232; permi nyelvek • 59; 182; udmurt • 181; 185; 187; 232; 249; 354; 382; 389; 390; 391; 392; 393; 394; 395; 396; 398; 553; 554; 555; udmurt, szamojéd elemek • 190; uráli szubsztrátum a Volga-Káma vidéken • 437
 hiedelmek: udmurt • 241
 hősepike: permi • 691; udmurt • 55; 304; 691

I

Idnakar: régészete • 178; 320; régészete, középkor • 308; 319; régészete, új mód-szerek • 277; 463; tulajdonjelek • 179
 ige: igeragozás komiban • 15; igeragozás, udmurt II. konjugáció története • 22; komi • 631; komi aspektus • 647; 648; komi igenemek • 648; 649; komi páros igék szemantikája • 204; permi nyelvek, hangutánzó igék • 578; udmurt ~ szemantikája • 139; udmurt analitikus for-

mák • 531; 532; 563; udmurt aspektus • 342; udmurt hangutánzó igék • 577; udmurt, modalitás kifejezése • 539; 562; udmurt visszaható ige • 422; 423; 424; udmurt, modalitás kifejezése • 539; volgai nyelvek • 578
 igenemek: komi • 648; 649; udmurt • 539; visszaható ige, udmurt • 422; 423; 424
 igenek: komi • 17; 634; komi, története és szemantikája • 633
 instrumentális: funkciója permi nyelvekben • 500
 írás: komi • 73; udmurt • 83; 126
 irodalmi kapcsolatok: Ural és Volga-vidék • 87; 223
 irodalmi nyelv: az első udmurt nyelvű könyv • 674; finnugor --ek története • 123; finnugoroknál ma • 33; 34; komi • 11; 27; 105; 114; 118; 130; 264; 410; 622; komi ~ története • 195; 599; komi ~, új szavak • 68; komi írás • 73; nyelv-ápolás, udmurt • 339; udmurt • 76; 134; 338; 341; 606; udmurt ~ története • 337; udmurt írás • 83; 126
 irodalom: finnugor • 33; 34; irodalmi kapcsolatok az Ural és Volga-vidéken • 87; 223; komi • 151; 161; 205; komi dráma • 438; komi elbeszélés • 434; 453; komi költők • 444; komi líra • 99; komi líra a XX. században • 258; komi, Kuratov-kutatás • 6; 29; 66; 88; 143; komi, nőalakok a XX. századi --ban • 220; magyar ~ udmurtul • 173; 180; 405; 603; pogány és keresztény hagyomány az udmurt irodalomban • 327; 328; udmurt • 2; 31; 32; 33; 34; 171; 270; 518; 520; 521; 612; 653; 657; 662; 663; udmurt ~ kialakulása • 150; udmurt gyermek~ • 265; udmurt hősepike • 55; udmurt közmondások hangalakja • 163; udmurt líra • 8; udmurt próza • 288; udmurt regény • 617; udmurt verselés • 162; udmurt, Asalsci Oki • 122; 650; udmurt, Fedotov, Mihail • 652; udmurt, G. Sz. Medvegyev • 172; udmurt, Gerd Kuzebaj • 176; 214; 224; 269; 329; 330; 331; 332; 404; 442; 651; 661; udmurt, Jermakov, F. K. irodalomtörténész • 684; udmurt, Kraszilnyikov, G. D. • 174; 290; 614; 616; 655; udmurt, mai modern • 417; 602; 654; udmurt, Matvejev, Sz. • 519; udmurt, Valisin, R. • 175; udmurt,

XX. század • 131; udmurt, XX. századi története • 177; 289; 522; 615; 656; uráli népek • 31; 32; verselés, udmurt • 162
Izsevszk: történelem • 166

J

játék: beszermán játékok • 535; komi gyermek- és rituális --ok • 104; komi gyermek--ok • 501; udmurt gyermek--ok • 266; 267; 472; 476
Jermakov, F. K., udmurt irodalomtörténész • 684

K

Káma-mellék történelme • 678
Káma-vidék: areális nyelvészete • 45; 121; 155; areális nyelvészete, szintaxis • 156; etnokulturális viszonyok i. sz. I. évezredben • 573; régészete, bronzkor • 512; régészete, mezolit és neolit • 257; 480; régészete, temetkezési szokások a Káma és Vjatka között • 243; régészete, vaskor • 182
Kelmakov, V. K. • 637
kérdő mondat: udmurtban és moksa mordvinban • 686
kénnyelvűség: udmurt-orosz • 533; udmurt-orosz, interferencia a prozódiaiban • 84
komi: areális kutatása • 47; demográfia • 273; 274; embertan, nyenyec összetevő • 133; etimológiai iskolai szótár • 385; gazdasági kapcsolatok nyenyecekkel • 74; gyermekjáték • 104; 501; határozószavak • 619; helynevek • 170; 525; hivatalos nyelv • 51; ige • 631; ige aspektusa • 647; 648; igenemek • 648; 649; igenevek • 17; 634; igenevek története és szemantikája • 633; igeragozás • 15; írás • 73; kulturális fejlődés • 130; kulturális kapcsolatok nyenyecekkel • 74; mezőgazdaság szókincse • 46; néprajzi csoportok • 411; 425; névszóragozás • 495; nyelv az újságírásban • 210; nyelvújrási szövegek • 149; nyelvoktatás külföldön • 464; nyenyec kapcsolatok • 74; orosz hatás • 160; orosz hatás ~ folklórra • 526; összevetése marival, mordvinnal, udmurttal • 576; összevetése némettel • 276; páros igék szemantikája • 204;

Permi Szent István öröksége • 105; politikai helyzet • 96; pszichológia • 565; stilisztika • 322; 323; 325; 326; színnevek • 541; 576; szinonímák • 280; szociológia • 71; szókincs • 39; 40; tárgyeset használata népmesékben • 117; terminológia • 11; testrésznevek • 542; török hatás • 16

komi antonimák szótára • 203

Komi ASzSzk történelme • 196

komi etimológia: *juk* • 43; *lu-šem* • 5; *ševa* • 487

komi irodalmi nyelv • 11; 27; 114; 118; 130; 264; 410; 622; írás • 73; Permi Szent István öröksége • 105; története • 195; 599; új szavak • 68

komi irodalom • 161; 205; dráma műfaja • 438; elbeszélés műfaja • 434; 453; irodalmi alkotás szerkezete • 151; kevésbé ismert költők • 444; Kuratov-kutatás • 6; 29; 66; 88; 143; líra • 99; líra a XX. században • 258; nőalakok a XX. századi --ban • 220

komi kutatástörténet: Genetz, Arvid • 107; Lytkin, V. I. • 13; 18; 36; 58; 90; 145; 146; 147; 153; 275; 427; 499; 596; 597; nyelvészet • 20; Rédei Károly • 471; 551; Turkin, Adolf • 69; 116; 621; Wichmann, Y. • 542; 629; Wichmann, Y., komi esetrendszer • 497; Wichmann, Y., nyelvjárások • 593; Zsakov, K. F. • 30; 528; 552

komi lexikográfia • 252; 620

komi lexikológia: antonimák • 203; mezőgazdaság szókincse • 46; színnevek • 541; 576; szinonímák • 280; szókincs • 39; 40; terminológia • 11; testrésznevek • 542; udmurt és permják párhuzamok • 198; udmurt párhuzamok • 460

komi mitológia • 103; 132; 148; 452; a folklórban • 70

komi morfológia • 618; birtokjelek • 538; igenevek • 17; 634; igenevek története • 633; igeragozás • 15; névszóragozás • 495; tárgyeset népmesékben • 117

komi nép és föld ma • 28; 426

komi néprajz • 272; 333; 408; 413; 527; anyagi kultúra • 259; 260; családi szokások • 558; folklór alkotás szerkezete • 151; fürdővel kapcsolatos szokások • 641; gyermek- és rituális játékok • 104; gyermekjátékok • 501; ló kultusz • 72;

- 420; mitológia • 103; 132; 148; 452; mitológia a folklórban • 70; néprajzi csoportok • 411; 425; népszokások • 221; 412; 623; népszokások, mai • 645; ritusok és szimbólumok • 557; varázslás • 565; világgép • 416; viselet • 294
- komi névtan: helynevek • 170; 525
- komi nyelv • 410; 564; 622
- komi nyelvmű • 410; 561; 594; 622
- komi nyelvi kapcsolatok • 410; 622; balti-finn nyelvekkel • 52; nyenyecel • 74; orosz • 160; török nyelvekkel • 16; udmurttal • 460; udmurttal, permjakkal • 198
- komi nyelvjárások • 3; 326; 410; 622; alsó-vicsegdai • 601; felső-vicsegdai • 67; igék Wichmann munkáiban • 629; névszórágózás • 495
- komi nyelvkönyv • 95; 630; társalgási • 343
- komi nyelvtan • 252; 620
- komi nyelvtörténet • 50; 410; 622; irodalmi nyelv • 195; 599; komi igenevek története • 633; nyelvmű • 561; 594; nyenyec hatása • 74; ősszermi folytatása a komiban és udmurtban • 208; udmurt, permjék kapcsolatok • 198
- komi szemantika: igenevek • 633
- komi szintaxis • 19; 94; állítmány személtelen mondatban • 457; hasonlítás kifejezése • 605
- komi szótár: antonimák • 203; etimológiai, iskolai • 385; 670; komi-finn • 54; 92
- komi társadalom: a pravoszláv templom hatása, XIX. század • 547
- komi történelem • 71; 408; 547; 600; kapcsolatok szomszédokkal • 170; Komi ASzSzK • 196; középkor • 421; népi emlékezet • 414
- komi-finn szótár • 54; 92
- komi-permják: etnokulturális fejlődés • 262
- komparatív nyelvészet: komi-német • 276; permii nyelvek-volgai nyelvek • 578; udmurt-angol • 539; udmurt-komi-mari-mordvin • 576; udmurt-mordvin (moksá) • 686; udmurt-német • 455; 456; 532
- Korhonen, Mikko • 7
- körök: Ural és Volga-vidék köre • 477; 478
- könyvkiadás és sajtó: a Vjatkai kormányzórságban a XIX-XX. században • 227; 659
- középdéli nyelvjárás, udmurt • 75
- középkor: Csepca-vidék régészete • 305; 306; Idnakar • 308; régészeti • 316; udmurt etnikus kapcsolatok • 300
- középső-csepcai nyelvjárás, udmurt • 48; főnév morfológiája • 352; hangsúly • 349; hangtan • 346; hangtan, morfológia • 355; ige morfológiája • 351; módosító szavak • 350; szintaxis • 348; szókölcsonzés • 347
- közmondások: udmurt • 163
- Kraszilnyikov, G. D. udmurt író • 174; 290; 614; 616; 655
- kulturális kapcsolatok: komi-nyenyec kölcsönhatás • 74
- kultúrtörténet: finnugor, színház • 454; udmurt • 152
- Kuratov-kutatás • 6; 29; 66; 88; 143
- kutatástörténet: finnugor irodalom • 34; komi nyelvészet • 20; komi, Genetz, Arvid • 107; komi, Lytkin, V. I. • 13; 18; 36; 58; 90; 145; 146; 147; 153; 275; 427; 499; 596; 597; komi, Rédei Károly • 471; 551; komi, Turkin, Adolf • 69; 116; 621; komi, Wichmann, Y. • 542; 629; komi, Wichmann, Y., nyelvjárás-kutatás • 593; komi, Wichmann, Y., komi esetrendszer • 497; komi, Zsakov, K. F. • 30; 528; 552; permii nyelvek, Korhonen, Mikko • 7; permii nyelvek, Lakó György • 14; 211; permii nyelvek, Szerebrennyikov, B. • 144; permisztika magyar tudósai • 125; udmurt • 368; 400; Bubrih, D. V. • 365; Tarakanov, I. V. • 361; 399; 445; Wichmann, Y. • 372; 374; 570; 579; Wichmann, Y. Karliganban • 513; Wichmann, Y. Kukmorban • 366; udmurt irodalom • 34; udmurt néprajz, társadalmi kapcsolatok • 666; udmurt nyelvészet • 359; udmurt nyelvjárások • 367; udmurt, Budenz József • 60; udmurt, Gerd Kuzebaj • 660; udmurt, Kelmakov, V. K. • 637; udmurt, Pozdejev, A. A. • 584; udmurt, Sjögren, A. • 279; udmurt, Wichmann, Y., nyelvjárás-kutatás • 282; Wichmann, Y. levele udmurt földről • 639
- Kuzebaj, Gerd lásd Gerd Kuzebaj

L

- Lakó György • 14; 211
 latin elemek az udmurtban • 293
 legenda: permják • 295
 lexikográfia: komi • 252; 620
 lexikológia: földművelés terminológiája
 udmurt helynevekben • 395; görög-latin
 elemek az udmurtban • 293; hangutánzó
 szavak udmurtban • 643; komi termino-
 lógia • 11; madárnevek az udmurtban •
 567; 569; 570; mezőgazdaság szókin-
 cse komiban • 46; nemzetközi szavak az
 udmurtban • 291; 292; női ékitmények
 nevei udmurt nyelvjárásokban • 284;
 növénynevek udmurt nyelvjárásokban •
 285; permi nyelvek • 197; permi nyel-
 vek, szinoníma • 540; permják nyelvjá-
 rások • 65; ruhanévek mariban és ud-
 murtban • 587; sörfőzés terminológiája
 finnugor nyelvekben • 217; számnevek
 (8, 9) a permi nyelvekben • 111; szám-
 nevek udmurtban • 193; udmurt • 575;
 udmurt és magyar közös szókin-
 cse • 63; udmurt fazekasok szókin-
 cse • 335; udmurt hangutánzó igék • 577; udmurt
 nyelvjárások • 283; 287; udmurt nyelvjá-
 rások --ja (felső-csepcai) • 164; udmurt
 nyelvjárások --ja (középső-csepcai) •
 347; udmurt nyelvjárásokban módosító
 szavak (középső-csepcai) • 350; udmurt
 nyelvtörténet • 579; udmurt rokonságne-
 vek • 140; 141; 566; udmurt terminoló-
 gia • 572; udmurt, szinoníma • 141; ud-
 murt–komi párhuzamok • 460; udmurt–
 permják–komi párhuzamok • 198; vissza-
 ható névmás permi nyelvekben • 12
 lókultsz: komiknál • 72; 420
 Lytkin, V. I. • 13; 18; 36; 58; 90; 145; 146;
 147; 153; 275; 427; 499; 596; 597

M

- madárnevek: udmurt • 567; 570; udmurt,
 névtabu • 569
 magánhangzók: udmurt • 247; udmurt ~
 történet • 364
 magyar irodalom udmurtul • 173; 180; 405;
 603
 Malaja Purga, Udmurtia • 250
 mari: etimológia, *süan* • 486; helynevek •
 232; nyelvi kapcsolatok udmurtokkal •

- 232; nyelvtörténet, szintaxis • 169; ösz-
 szevetése komival, mordvinnal, ud-
 murttal • 576; ruhanévek • 587; színne-
 vek • 576
 mássalhangzók: udmurt ~ történet • 376;
 377
 Matvejev, Sz., udmurt író • 519
 Medvegyev, G. Sz. udmurt író • 172
 mese: areális kutatása, udmurt • 388; ha-
 gyományos formulák finn-permi mesék-
 ben • 419; permják • 295; udmurt ~
 areális kutatása • 388; udmurt varázsm-
 ese • 681; 683
 meterológiai kifejezések: finnugorban • 9
 mezolit: Káma-vidék régészete • 257; 480
 mezőgazdaság szókin-
 cse: komi • 46
 mitológia: komi • 103; 132; 148; 452; komi
 folklórban • 70; udmurt • 234; 297; 488
 modalitás: udmurt • 539; 562
 mordvin: összevetése komival, marival,
 udmurttal • 576; szóösszetétel,
 szinonímák • 219
 mordvin (moksza): összevetése udmurttal •
 686; szintaxis; kérdő mondat • 686
 morfológia: komi • 618; komi birtokjelek •
 538; komi igenevek • 17; 634; komi ige-
 nevek története • 633; komi névszói
 esetek nyelvjárásokban • 495; nyelvjá-
 rásokban, udmurt (középső-csepcai) •
 48; ősspermi birtokjelek • 26; permi
 nyelvek • 498; permi nyelvek
 ablativuszának funkciói • 496; permi
 nyelvek instrumentálsanak funkciói •
 500; permi nyelvek nyelvtörténete • 109;
 110; tárgyeset komi népmesékben • 117;
 udmurt • 379; 568; udmurt birtokjelek •
 538; udmurt igeragozás, II. konjugáció
 története • 22; udmurt nyelvjárási eltéré-
 sek • 384; udmurt nyelvjárások • 608;
 udmurt nyelvjárások szóképzése • 345;
 udmurt nyelvjárások, szlobodszki • 183;
 udmurt nyelvjárásokban • 286; udmurt
 nyelvjárásokban (középső-csepcai) •
 355; udmurt nyelvjárásokban a főnév
 (középső-csepcai) • 352; udmurt nyelv-
 járásokban az ige (középső-csepcai) •
 351; udmurt nyelvtörténet • 461; ud-
 murt, hasonlítás kifejezése • 271; 381;
 udmurt, igeragozás, analitikus formák •
 531; 532; 563
 multani per • 222
 műveltető szerkezet az udmurtban • 78

N

német: összevetése komival • 276; összevetése udmurttal • 455; 456; 532

nemzeti nyelv: permják • 640; 642

nemzetközi szavak az udmurtban • 291; 292

neolit: Káma-vidék régészete • 257; 480

népdal: permi nyelvekben • 4; udmurt • 85; 154; 625; 626; udmurt népdal a műzenében • 625

néphit: fürdővel kapcsolatos hiedelmek udmurtoknál, komiknál és oroszoknál • 641; születéssel kapcsolatos hiedelmek udmurtoknál és más finnugor népeknél • 41; udmurt • 100; 124; udmurt, baskíriai • 98

népi gyógyászat: finnugor • 509; permják • 462

népi kalendárium: udmurt • 245; komi • 623

népi pedagógia: udmurt • 502; 508; 574

népművészet: beszermán ~ mint történeti forrás • 401

néprajz: anyagi kultúra az Ural- és Volga-vidéken • 402; anyagi kultúra, komi • 259; 260; anyagi kultúra, paraszti életmód napjainkban udmurtoknál • 560; anyagi kultúra, udmurt • 246; 403; 504; areális kutatása udmurt mesének • 388; babonák, udmurt • 682; beszermán • 646; beszermán népszokások • 535; beszermán népszokások és játékok • 535; énekes népszokások udmurtoknál • 624; étkezés, udmurt • 589; 590; finnugor népzene • 86; folklór alkotás szerkezete, komi • 151; fürdővel kapcsolatos hiedelmek udmurtoknál, komiknál és oroszoknál • 641; gyermekjátékok komiknál • 104; 501; gyermekjátékok udmurtoknál • 266; 267; 472; 476; komi • 272; 333; 408; 413; 416; 527; komi családi szokások • 558; komi folklór kutatástörténete, Rédei Károly • 551; komi gyermek- és rituális játékok • 104; komi gyermekjátékok • 501; komi mitológia • 103; 132; 148; 452; komi mitológia a folklórban • 70; komi népi kalendárium • 623; komi néprajzi csoportok • 411; 425; komi népszokások • 221; 412; 623; komi népszokások, mai • 645; komi rítusok és szimbólumok • 557;

komi viselet • 294; ló kultusz a komiknál • 72; 420; mese, finn-permi • 419; népdalok permi nyelvekben • 4; népművészet, mint forrás, beszermán • 401; permi hősepika • 691; permi nyelvek, népdalok • 4; szamojéd nyelvek; folklór • 97; születéssel kapcsolatos hiedelmek udmurtoknál és más finnugor népeknél • 41; török népzene • 86; udmurt • 225; 237; 524; 604; udmurt ~ kutatástörténete, társadalmi kapcsolatok • 666; udmurt állattáldozat és temetkezési szokások • 387; udmurt folklór • 239; 240; 242; 265; 483; 510; 636; 657; udmurt gyermekjátékok • 266; 267; 472; 476; udmurt gyermeknevelés • 502; 508; 574; udmurt hiedelmek • 241; udmurt hősepika • 55; 304; 691; udmurt közmondások • 163; udmurt mese areális kutatása • 388; udmurt mitológia • 234; 297; 488; udmurt népdal • 85; 154; 625; 626; udmurt néphit • 100; 124; udmurt néphit baskíriai udmurtoknál • 98; udmurt népi kalendárium • 245; udmurt népi pedagógia • 502; 508; 574; udmurt néprajzi csoportok • 635; udmurt népszokások • 238; 245; 473; 474; udmurt paraszti munka • 244; udmurt pogány papok • 235; udmurt társadalmi kapcsolatok • 591; 664; 665; udmurt tulajdonjelek • 167; udmurt tulajdonjelek Idnakarbon • 179; udmurtok a szosnovi kerületben, XIX. század • 230; udmurtok Szarapul környékén, XIX. század • 231; Ural és Volga-vidék anyagi kultúrája • 402; varázsmese, udmurt • 681; 683; viselet, udmurt • 680

néprajzi csoportok: komi • 411; 425; udmurt • 635

népszokások: beszermán • 535; komi • 221; 412; 623; komi, mai • 645; udmurt • 238; 245; 473; 474; udmurt énekes ~ • 624

népzene: török kapcsolatok finnugorokkal • 86

névmások: udmurt • 81; udmurt nyelvjáráásokban • 344; visszaható --ok permi nyelvekben • 12

névszórágózás: komi • 495; permi nyelvek ablatívusának funkciói • 496; permi nyelvek instrumentálisának funkciói • 500; tárgyeset használata komi népmé-

- sékben • 117; udmurt • 582; udmurt nyelvjárásokban a főnév (középső-csepcai) • 352
- névtabu: udmurt madárnevek • 569
- névtan: helynevek permi nyelvekben • 59; komi helynevek • 170; 525; mari helynevek • 232; permi helynevek • 182; személynevek, permi nyelvekben • 543; udmurt helynevek • 181; 185; 187; 232; 249; 354; 382; 389; 390; 391; 392; 393; 394; 395; 396; 398; 553; 554; 555; udmurt helynevek, szamojéd elemek • 190; udmurt személynevek • 64; 77; 186; udmurt személynevek a mondákban • 44; udmurt személynevek népköltészeti szövegekben • 61; udmurt személynevek szótára • 188; udmurt személynevek, családnév • 189
- növénynevek: udmurt helynevekben • 398; udmurt nyelvjárásokban • 285
- nyelvápolás: udmurt irodalmi nyelv • 339
- nyelvemlék: komi • 410; 561; 594; 622; udmurt • 561; udmurt XX. századi szójegyzék • 127; udmurt, XVIII. századi • 79; 206; 397; 430; 431; 475; 658
- nyelvi kapcsolatok • 583; finnugor–balti-szláv • 481; finnugor–szamojéd • 437; komi • 410; 622; komi–balti–finn • 52; komi–nyenyec • 74; komi–orosz • 160; komi–török • 16; kölcsönzés az udmurtba • 491; 492; mari–udmurt • 232; permi nyelvek–tatár • 546; permják–orosz • 93; török szuffixumok udmurtban • 286; udmurt hatása oroszra • 537; udmurt, orosz szókölcsönzés • 138; 347; 494; udmurt–beszermán (!?) • 353; udmurt–komi • 460; udmurt–mari • 232; udmurt–permják–komi • 198; udmurt–tatár kölcsönhatás • 1; 62; 108; 119; 202; udmurt–török • 261; 484; udmurt–török nyelvek • 580
- nyelvjárási szótár: udmurt • 157; 406; udmurt (Wichmann) • 21
- nyelvjárások: felső–vicsegdai, komi • 67; frazeológia és nyelvtörténet • 256; frazeológia, udmurt ~-ban • 446; 448; komi • 3; 326; 410; 622; 629; komi hangtan • 595; komi kutatástörténet, Wichmann, Y. • 593; komi névszói esetek • 495; komi szövegek • 67; komi, alsó–vicsegdai • 601; kutatástörténet, udmurt • 367; permi nyelvek • 458; permi nyelvek, nyelvtörténet • 383; permják ~ rendszere és fejlődése • 386; permják ~-k areális kutatása • 201; permják lexikológia • 65; permják, alsó–inyvai • 200; 378; permják, onykovszki • 199; tatár, csepca–menti • 202; udmurt • 76; 218; 363; udmurt ~ szóképzése (csurasurszki) • 345; udmurt (szlobodszki) morfológia • 183; udmurt (tatisli), számnevek • 193; udmurt hangtan • 57; udmurt középső ~ • 371; udmurt középső–csepcai, főnév morfológiája • 352; udmurt középső–csepcai, hangsúly • 349; udmurt középső–csepcai, hangtan • 346; udmurt középső–csepcai, hangtan és morfológia • 355; udmurt középső–csepcai, ige morfológiája • 351; udmurt középső–csepcai, módosító szavak • 350; udmurt középső–csepcai, szintaxis • 348; udmurt középső–csepcai, szókölcsönzés • 347; udmurt lexikológia • 283; 287; udmurt morfológia • 384; 608; udmurt növénynevek • 285; udmurt nyelvjárási összefoglaló • 25; 56; 120; udmurt nyelvjárási szójegyzék • 311; udmurt nyelvjárási szótár • 157; udmurt nyelvjárási szótár (Wichmann) • 21; udmurt nyelvjáráskutatás • 282; udmurt nyelvtan • 380; udmurt történeti hangtan • 369; 370; 637; udmurt, baskíriai udmurtok • 23; udmurt, beszermán • 377; udmurt, felső–csepcai, lexikológia • 164; udmurt, frazeológia • 446; 447; udmurt, hangtan • 248; 516; udmurt, közép–csepcai, hangtan és morfológia • 48; udmurt, közép–déli • 75; udmurt, morfológia • 286; udmurt, női ékítőnév nevei • 284; udmurt, szövegek • 358
- nyelvkönyv: komi • 95; 630; komi társalgási • 343; udmurt • 407; udmurt társalgási • 281; 340; 356
- nyelvoktatás: komi nyelv külföldön • 464; udmurt • 435; 436; udmurt, interferencia • 428
- nyelvtan: komi • 252; 620; nyelvtani kategóriák udmurtban • 610; udmurt • 136; 142; 158; 380; udmurt időhatározói mellékmondat • 586
- nyelvtörténet: balti–finn kapcsolata komival • 52; balti–szláv hatás finnugorra • 481; finnugor irodalmi nyelvek • 123; frazeológia és nyelvjárások • 256; komi • 50;

410; 622; komi igenevek története • 633; komi irodalmi nyelv • 195; 599; komi nyelvemlék • 561; 594; komi–balti–finn kapcsolatok • 52; komiban török hatás • 16; komi–udmurt–permják kapcsolatok • 198; mari szintaxis • 169; nyenyec kapcsolata komival • 74; ősspermi folytatása a komiban és udmurtban • 208; permii nyelvek • 360; 489; permii nyelvek és nyelvjárások • 383; permii nyelvek morfológiája • 109; permii nyelvek, szótövek • 38; 49; 91; tatár hatás udmurtra • 1; többes jel története a permii nyelvekben • 110; török hatás udmurtra • 484; udmurt • 24; 363; 373; udmurt hangtan, magánhangzók • 364; udmurt hangtan, mássalhangzók • 376; 377; udmurt hatás tatárra • 202; udmurt II. konjugáció története • 22; udmurt irodalmi nyelv • 337; udmurt kapcsolatok komival, permjakkal • 198; udmurt lexikológia • 579; udmurt morfológia • 461; udmurt nyelv történetének periodizációja • 638; udmurt nyelvemlék • 561; udmurt nyelvemlék, XVIII. századi • 79; 206; 397; 430; 431; 475; 658; udmurt nyelvemlék, XX. századi szójegyzék • 127; udmurt nyelvjárások hangtana • 369; 370; 637; udmurt szintaxis • 169; udmurt, tatár kölcsönszavak • 62; 108; 119; udmurt–komi–permják kapcsolatok • 198; udmurtra tatár hatás • 202

nyenyec: embertani elemek a komi népben • 133; gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok komikkal • 74

O

onykovszki nyelvjárás, permják • 199

orosz: hatás komi folklórra • 526; kolonizáció a Káma-medencében • 459; nyelvi kapcsolatok permjakkal • 93; nyelvi kapcsolatok komival • 160; nyelvi kapcsolatok udmurttal • 494; nyelvi kapcsolatok, udmurt hatása • 537; szótár; permják–orosz–permják • 409; udmurt–orosz • 431

orosz szótár: udmurt–orosz • 206; 216; udmurt–orosz, iskolai • 357

Ö

önelnevezés: udmurt etimológiája • 112; 207; 303

ősspermi: folytatása a komiban és udmurtban • 208; nyelvi egység • 489

P

paraszti munka: udmurt, a XIX–XX. században • 244

parasztság helyzete: Udmurtiában a XIX. században • 228

páros igék: komi ~ szemantikája • 204

permii: hősepika • 691

permii népek történelme • 101; 129; régészet • 42

permii nyelvek: a többes jel története • 110; ablativusz funkciói • 496; csontnevek • 544; etimológia • 113; 115; 485; fi. *joukko* ~ udm. *l'uk*, *juk* ~ k. *juk* • 43; halnevek • 545; hangtana, betoldott hangok • 194; helynevek • 59; 182; ige • 578; instrumentális funkciói • 500; kutatástörténet, Korhonen, Mikko • 7; kutatástörténet, Lakó György • 14; 211; kutatástörténet, Szerebrennyikov, B. • 144; lexikológia • 197; lexikológia, színnevek • 541; 576; lexikológia, szinonimák • 540; morfológia • 498; népdalok • 4; nyelvi kapcsolatok; tatár • 546; nyelvjárások • 458; nyelvtörténet • 360; nyelvtörténet, morfológia • 109; nyelvtörténet, nyelvjárások • 383; nyelvtörténet, ősspermi • 489; nyelvtörténet, szótövek • 38; 49; 91; összevetésük volgai nyelvekkel • 578; permisztika • 362; 375; stilisztika • 53; 324; számnevek (8, 9) • 111; szemantika • 498; személynévek • 543; színnevek • 541; szintaxis, hasonlítás kifejezése • 605; tagadás • 628; testrésznevek • 632; visszaható névmás • 12

Permii Szent István: vita örökségéről • 105

permisztika • 362; 375; kutatástörténet, magyar tudósok • 125; szimpozionum • 598; Wichmann, Y. • 362

permják: etnikai tudat és nemzeti nyelv • 640; 642; folklór • 523; folklór, mese és legenda • 295; lexikológia, komi és udmurt párhuzamok • 198; nép és föld ma • 262; néprajz, népi gyógyászat • 462;

nyelvi kapcsolatok komival, udmurttal • 198; nyelvkapcsolatok oroszokkal • 93; nyelvjárások areális kutatása • 201; nyelvjárások lexikológiája • 65; nyelvjárások, alsó-nyvái • 200; 378; nyelvjárások, onykovszki • 199; nyelvtörténet, komi, udmurt kapcsolatok • 198; szótár; permják-orosz-permják • 409; történelem, XIX. század–XX. század eleje • 671

permják-orosz-permják szótár • 409
 pogányság: udmurt pogány papok • 235
 polomi kultúra • 302; 312; 313; 556; 676
 Pozdejev, A. A. • 584
 pszichológia: komi • 565
 Pucek-Grigoris • 430; 658

R

Rédei Károly • 471; komi folklór kutatója • 551

régészet: Csepca-vidék • 301; 315; Csepca-vidék a IX–XIII. században • 299; Csepca-vidék a középkorban • 305; 306; Csepca-vidék a XIII–XVI. században • 298; Csepca-vidék, ananyinói kultúra • 310; Idnakar • 178; 320; Idnakar, középkor • 308; 319; Idnakar, tulajdonjelek • 179; Idnakar, új módszerek • 277; 463; Káma-vidék bronzkora • 512; Káma-vidék vaskora • 182; Káma-vidék, mezolit és neolit • 257; 480; középkor • 316; permi népek • 42; polomi kultúra • 302; 312; 556; 676; polomi-csepcai emlékek • 313; temetkezési szokások a Káma és Vjatka között • 243; temetkezési szokások, Dél-Udmurtia • 685; temetkezési szokások, udmurt és mari • 644; temetkezési szokások, udmurtok • 317; 675; Udmurtia • 318; Udmurtia, XI–XII. század • 314; Ural és Volga-vidék kő- és bronzkora • 477; 478

rituális játékok: komi • 104

rítusok és szimbólumok: komi • 557

rokonságnevek: udmurt • 140; 141; 566

ruhanevek: mari és udmurt • 587

S

Sjögren, A. • 279

sörfőzés terminológiája: udmurtban és más finnugor nyelvekben • 217

stilisztika: komi • 322; 323; 325; 326; permi nyelvek • 53; 324

számnévek: permi nyelvekben (8, 9) • 111; udmurt, tatisli nyelvjárás • 193

szamojéd nyelvek: kapcsolatok finn-permiekkal • 97; nyelvkapcsolatok finnugorokkal • 437

Szarapul környékének néprajza (udmurt, XIX. század) • 231

szemantika: komi igenevek • 633; komi páros igék • 204; permi nyelvek • 498; udmurt ige -ja • 139; vaskori finnugor művészet szemantikája • 418

személynevek: permi nyelvekben • 543; udmurt • 64; 77; 186; udmurt mondákban • 44; udmurt népköltészeti szövegekben • 61; udmurt szótára • 188; udmurtok családnevei • 189

Szerebrennyikov, B. • 144

szimbólumok és rítusok: komi • 557

színevek: komi, mari, udmurt • 576; permi nyelvekben • 541

szinoníma: komi és udmurt • 280; permi nyelvek szinonimikus szókinccse • 540; udmurt -szótár • 229; 447; udmurt rokonságnevek • 141

szintaxis: állítmány személytelen mondatban a komiban • 457; areális nyelvészet, Volga-Káma area • 156; hasonlítás kifejezése komiban és udmurtban • 605; határozói mondatrész udmurtban • 588; komi • 19; 94; mari nyelvtörténet • 169; udmurt • 184; 336; 672; udmurt beszélt nyelv • 613; udmurt birtokos szerkezet • 80; udmurt és moksa mordvin kérdő mondat • 686; udmurt felszólító mód • 530; udmurt minőségjelzők • 581; udmurt műveltető szerkezet • 78; udmurt nyelvjárások -a (középső-csepcai) • 348; udmurt nyelvtörténet • 169; udmurt, névmások • 81

szlobodszki nyelvjárás, udmurt • 183

szocializáció, társadalmi kapcsolatok udmurtoknál • 627

szociológia: komi • 71; Udmurtia • 668

szójegyzék: udmurt nyelvemlék, XX. századi • 127; udmurt nyelvjárás • 311

szokások: komi • 558
 szóképzés: udmurt nyelvjárásokban • 345
 szóösszetétel: udmurt • 673; udmurtban és mordvinban, szinonímák • 219
 szosznovi kerület néprajza (udmurt, XIX. század) • 230
 szótár: etimológiai, komi iskolai • 385; 670; komi antoníma szótár • 203; komi-finn • 54; 92; permják- orosz-permják • 409; udmurt biológiai • 571; 592; udmurt nyelvjárási • 21; 157; 406; udmurt személynévek ~-a • 188; udmurt szinonímásztár • 229; 447; udmurt szóvégműtató • 490; 493; udmurt tematikus • 559; udmurt-angol-finn • 102; 136; 142; 158; udmurt- orosz • 206; 216; 431; udmurt- orosz, iskolai • 357
 szótövek: története permi nyelvekben • 38; 49; 91
 szóvégműtató szótár: udmurt • 490; 493
 szövegtan: udmurt • 607; 611
 szubsztrátum: uráli, helynevekben a Volga-Káma vidéken • 437

T

tagadás: permi nyelvekben • 628
 Tarakanov, I. V. • 361; 399; 445
 tárgyeset komi népmesékben • 117
 tatár: nyelvjárás, csepca-menti • 202
 tatár nyelvi kapcsolatok: kölcsönzés udmurtba • 62; 108; 119; permi nyelvek • 546; udmurt hatás ~-ra • 202; udmurttal • 1; 202
 tatár nyelvtörténet: udmurt hatás • 202
 tatisli nyelvjárás, udmurt • 193
 tematikus szótár: udmurt • 559
 temetkezési szokások: néprajz, udmurt • 387; régészet, udmurt • 317; 675; 685; régészet, udmurt és mari • 644
 terminológia: komi • 11; udmurt • 572
 testi és érzelmi kifejezések: finn-permi • 10
 testrésznevek: komi • 542; permi nyelvekben • 632
 tipológiai vizsgálatok udmurtban • 89; 135; török hatás • 261
 többes jel: története a permi nyelvekben • 110
 török: népzene • 86
 török nyelvek: nyelvi kapcsolatok komival • 16; nyelvi kapcsolatok udmurttal • 261; 484; 580

történelem (lásd még régészet és Udmurtia történelme): a volgai bolgár állam és a finnugorok • 334; finn-permi kapcsolatok szamojédokkal • 97; finnugorok és szomszédai a középkorig • 251; Káma-mellék • 678; komi • 71; 408; 414; 547; 600; Komi ASzSZK • 196; komi, középkor • 421; komik kapcsolata szomszédokkal • 170; orosz kolonizáció a Káma-medencében • 459; permi népek • 42; 101; 129; permják, XIX. század-XX. század eleje • 671; udmurt • 524; udmurt etnikus kapcsolatok a középkorban • 300; udmurt etnogenezis • 191; 382; 515; udmurt hősepike történeti alapjai • 304; udmurt paraszti munka a XIX-XX. században • 244; udmurtok költözése a középkorban • 321; Ural környéke • 690; Vjatikai kormányzóság a XIX-XX. században • 227; 659; Vjatikai kormányzóság államapparátusa a XIX században • 470; Volga-Káma vidék a korai vaskorban • 465

tulajdonjelenek: udmurt ~ • 167; udmurt ~ Idnkarban • 179
 Turkin, Adolf • 69; 116; 621

U

udmurt: angol nyelvoktatás, interferencia • 428; anyanyelvoktatás • 278; 609; beszélt nyelv • 76; 134; 534; beszélt nyelv szintaxisa • 613; beszélt nyelv, prozódia • 84; 429; bibliográfia • 359; földművelés terminológiája, helynevekben • 395; frazeológia • 268; frazeológia nyelvjárásokban • 446; 448; gyermekjáték • 266; 267; 472; 476; hangsúly • 261; hangutánzó szavak • 643; határozói mondatrész kifejezése • 588; hiedelmek • 241; hősepike • 55; 304; ige aspektusa • 342; ige szemantikája • 139; ige, hangutánzó • 577; igenem • 539; igenemek, visszaható ige • 422; 423; 424; igeragozás • 562; igeragozás analitikus formái • 531; 532; 563; igeragozás, II. konjugáció története • 22; írás • 83; 126; kapcsolatok oroszokkal • 507; kétnyelvűség • 533; kétnyelvűség, interferencia a prozódiaiban • 84; közmondások • 163; lexikológia, szinonímák • 141; madárnevek • 567; 569; 570; mari kapcsolatok • 232;

- modalitás kifejezése • 539; 562; népdal • 85; 154; 625; 626; néprajzi csoportok • 635; névmások • 344; névszórágózás • 582; növénynevek, helynevekben • 398; nyelvápolás • 339; nyelvkönyv • 407; nyelvkönyv, társalgási • 281; 340; 356; nyelvoktatás • 435; 436; összevetése angollal • 539; összevetése komival, mari-val, mordvinnal • 576; összevetése moksa mordvinnal • 686; összevetése némettel • 455; 456; 532; rokonságnevek • 140; 141; 566; ruhanévek • 587; sörfőzés terminológiája • 217; számnevek • 193; számolás • 192; színnevek • 541; 576; szinonímák • 280; szinonímaszótár • 447; szóképzés nyelvjárásokban (csuraszurszki) • 345; szóösszetétel • 673; szóösszetétel, szinonímák • 219; szövegmutató szótár • 490; 493; szövegek • 159; szövegten • 607; 611; terminológia • 572; tipológia vizsgálatok • 89; 135; tipológia vizsgálatok, török hatás • 261; történeti lexikológia • 579; verselés • 162; visszaható ige • 422; 423; 424
- udmurt családnév • 189
- udmurt etimológia: *alangasar* • 488; *ar* • 209; *luk*, *juk* • 43; *osto* • 488; *šuan* • 486; *tero* • 488; *udmurt* • 112; 207; 303
- udmurt etnogenezis • 191; 382; 515
- udmurt folklór • 239; 240; 242; 265; 483; 510; 636; 657; areális kutatás, mese • 388; areális kutatása • 215; hősepika • 55; 304; 691
- udmurt föld és nép ma • 82; 128; 236
- udmurt hangtan: affrikáták • 233; magánhangzók • 247; magánhangzók története • 364; mássalhangzók története • 376; 377; nyelvjárások történeti -a • 369; 370; 637; nyelvjárásokban • 57; 248; nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 48; 346; 355
- udmurt helynevek • 181; 185; 187; 232; 249; 354; 382; 389; 390; 391; 392; 393; 394; 395; 396; 398; 553; 554; 555; szamojéd elemek • 190
- udmurt irodalmi nyelv • 33; 34; 134; 338; 341; 606; ~ és nyelvjárások • 76; az első udmurt nyelvű könyv • 674; írás • 83; 126; nyelvápolás • 339; orosz szavak • 138
- udmurt irodalom • 2; 31; 32; 33; 34; 171; 518; 520; 521; 612; 653; 657; 662; 663; Asalcsi Oki • 122; 650; Domokos Péter • 270; Fedotov Mihail • 652; Gerd Kuzebaj • 176; 214; 224; 269; 329; 330; 331; 332; 404; 442; 651; 661; hősepika • 55; 304; Jermakov, F. K. irodalomtörténész • 684; kialakulásához • 150; Kraszilnyikov, G. D. • 174; 290; 614; 616; 655; líra • 8; magyar irodalmi fordítások • 173; 180; 405; 603; mai modern • 417; 654; Matvejev, Sz. • 519; Medvegyev, G. Sz. • 172; pogány és keresztény hagyománya • 327; 328; próza • 288; regény • 617; története, XX. század • 177; 289; 522; 615; 656; új tendenciái • 602; Valisin, R. • 175; verselés • 162; XX. század • 131
- udmurt kultúrtörténet • 152
- udmurt kutatástörténet • 368; 400; Bubrih, D. V. • 365; Budenz József • 60; Gerd Kuzebaj • 660; irodalom • 34; Kelmakov, V. K. • 637; nyelvészet • 359; nyelvjárások • 367; Pozdejev, A. A. • 584; Sjögren, A. • 279; Tarakanov, I. V. • 361; 399; 445; Wichmann, Y. • 372; 374; 570; 579; 639; Wichmann, Y. Karliganban • 513; Wichmann, Y. Kukmorban • 366
- udmurt lexikológia • 575; a fazekasok szókinése • 335; görög-latin elemek • 293; komi és permják párhuzamok • 198; komi párhuzamok • 460; madárnevek • 567; 569; 570; magyar és udmurt közös szókinés • 63; módosító szavak nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 350; nemzetközi szavak • 291; 292; női ékítmények nevei nyelvjárásokban • 284; növénynevek nyelvjárásokban • 285; nyelvjárások • 287; nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 347; ruhanévek • 587; sörfőzés terminológiája • 217; színnevek • 541; 576; szinonímák • 280; terminológia • 572
- udmurt mitológia • 234; 297; 488
- udmurt morfológia • 379; 568; birtokjelek • 538; főnév nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 352; hasonlítás kifejezése • 271; 381; ige nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 351; névszórágózás • 582; nyelvjárási eltérések • 384; nyelvjárások szóképzése (csuraszurszki) • 345; nyelvjárások, szlobodszki • 183; nyelvjárás-

- okban • 286; nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 355; nyelvtörténet • 461
- udmurt néplélek, depressziós hajlam • 106
- udmurt néprajz • 225; 237; 524; 604; állat-áldozat és temetkezési szokások • 387; anyagi kultúra • 246; 403; 504; anyagi kultúra, paraszti életmód napjainkban • 560; areális kutatás, mese • 388; babonák • 682; énekes népszokások • 624; étkezés • 589; 590; folklór • 239; 240; 242; 265; 483; 510; 636; 657; fürdővel kapcsolatos szokások • 641; gyermekjátékok • 266; 267; 472; 476; gyermeknevelés • 502; 508; 574; mitológia • 234; 297; 488; népdal • 85; 154; 625; 626; néphit • 100; 124; néphit baskíriai udmurtoknál • 98; népi kalendárium • 245; népi pedagógia • 502; 508; 574; néprajzi csoportok • 635; népszokások • 238; 245; 473; 474; paraszti munka • 244; pogány papok • 235; Szarapul környéke, XIX. század • 231; szosznovi kerület, XIX. század • 230; születéssel kapcsolatos szokások • 41; társadalmi kapcsolatok • 591; 664; 665; társadalmi kapcsolatok kutatástörténete • 666; tulajdonjelek • 167; tulajdonjelek Idnkarban • 179; varázsmese • 681; 683; viselet • 680
- udmurt népszokások • 238
- udmurt névtan: helynevek • 181; 185; 187; 232; 249; 354; 382; 389; 390; 391; 392; 393; 394; 395; 396; 398; 553; 554; 555; helynevek, szamojéd elemek • 190; személynévek • 64; 77; 186; személynévek a mondákban • 44; személynévek népköltészeti szövegekben • 61; személynévek szótára • 188; személynévek, családnév • 189
- udmurt nyelvmélek • 561; XVIII. századi • 79; 206; 397; 430; 431; 475; 658; XX. századi szójegyzék • 127
- udmurt nyelvi kapcsolatok: beszermán (!?) • 353; komi • 460; komi, permják • 198; kölcsönzés típusai • 492; marikkal • 232; orosz szókölsönzés • 347; 491; 494; oroszokkal • 138; oroszra hatás • 537; tatár • 1; tatár kölcsönzések • 62; 108; 119; tatárral • 202; török nyelvekkel • 261; 484; 580; török szuffixumok • 286
- udmurt nyelvjárások • 25; 56; 120; 218; 363; 380; – és irodalmi nyelv • 76; baskíriai udmurtok • 23; beszermán • 377; felső-csepcai lexikológia • 164; főnév morfológiája (középső-csepcai) • 352; frazeológia • 446; 448; hangsúly (középső-csepcai) • 349; hangtan • 57; 248; 516; hangtan (középső-csepcai) • 346; hangtan és morfológia (középső-csepcai) • 355; ige morfológiája (középső-csepcai) • 351; középdéli • 75; középső • 371; középső-csepcai; hangtan és alak • 48; kutatástörténet • 367; lexikológia • 283; 287; módosító szavak (középső-csepcai) • 350; morfológia • 286; 384; 608; morfológia, szlobodszki • 183; névmáshasználat • 344; női ékítmények nevei • 284; növénynevek • 285; nyelvjárás szótár • 157; 406; nyelvjárás szótár (Wichmann) • 21; nyelvjáráskutatás • 282; szintaxis (középső-csepcai) • 348; szójegyzék • 311; szóképzés (csuraszurszki) • 345; szókölsönzés (középső-csepcai) • 347; szövegek • 358; tatisli, számnevek • 193; történeti hangtana • 369; 370; 637
- udmurt nyelvtan • 136; 142; 158; 380; alárendelő mondat, időhatározói • 586; nyelvtani kategóriák • 610
- udmurt nyelvtörténet • 24; 363; 373; hangtan, magánhangzók • 364; hangtan, más-salhangzók • 376; 377; ige, II. konjugáció • 22; irodalmi nyelv • 337; komi, permják kapcsolatok • 198; morfológia • 461; nyelvmélek • 561; nyelvmélek, XVIII. századi • 79; 206; 397; 430; 431; 475; 658; nyelvjárások hangtana • 369; 370; 637; őssperi folytatása a komiban és udmurtban • 208; periodizációja • 638; szintaxis • 169; tatár hatás • 1; 62; 108; 119; 202; török hatás • 484
- udmurt önelnevezés etimológiája • 112; 207; 303
- udmurt személynévek • 64; 77; 186; családnév • 189; mondákban • 44; népköltészeti szövegekben • 61; szótár • 188
- udmurt szintaxis • 336; 672; beszélt nyelv • 613; birtokos szerkezet • 80; felszólító mód • 530; hasonlítás kifejezése • 605; határozói mondatrész kifejezése • 588; kérdő mondat • 686; minőségjelzők • 581; műveltető szerkezet • 78; névmások • 81; nyelvjárásokban (középső-csepcai) • 348; 349; nyelvtörténet • 169; *pal* • 184

- udmurt szótár: biológiai • 571; 592; nyelv-járási • 21; 157; személynévi • 188; szinonimák • 229; 447; tematikus • 559; udmurt-angol- finn • 102; 136; 142; 158; udmurt-orosz • 206; 216; 431; udmurt-orosz, iskolai • 357
- udmurt szöveg • 137; 159; magyar irodalmi antológia • 173; 180; 405; 603
- udmurt társadalmi kapcsolatok, szocializáció • 627
- udmurt történelem • 524; etnikus kapcsolatok a középkorban • 300; etnogenezis • 191; 382; 515; paraszti munka a XIX–XX. században • 244; szétköltözés a középkorban • 321; XVI. század–XIX. század eleje • 677
- udmurt tulajdonjelek • 167; 179
- udmurt-angol- finn szótár • 102; 136; 142; 158
- Udmurtia: kultúra • 514; kultúra ma • 236; szociológia • 668
- Udmurtia történelme: 604; 678; 688; 689; Udmurtia 1941–1945 • 687; Udmurtia a IX–XIX. században • 254; 255; Udmurtia a nagy honvédő háború idején • 296; 469; 550; Udmurtia a sztálini önkény éveiben, 1930–50. • 466; Udmurtia a XIX. század első felében • 529; Udmurtia a XIX. században • 449; Udmurtia a XVIII. század vége–XIX. század 70-es éveiben • 511; Udmurtia a XV–XIX. században • 253; 263; Udmurtia a XX. században • 663; Udmurtia az 1860–90-es években • 450; 451; Udmurtia az 1950–80-as években • 548; Udmurtia gazdaságtörténete a XIX–XX. században • 669; Udmurtia legrégebbi időktől a XIX. század közepéig • 479; Udmurtia napjainkban, paraszti életmód • 560; Udmurtia XVI. század–XIX. század eleje • 677; Udmurtia, 1860–70 • 165; Udmurtia, 1917–1937 • 439; Udmurtia, 1920–1930-as évek • 441; Udmurtia, a multani per • 222; Udmurtia, a parasztság helyzete a XIX. században • 228; Udmurtia, a XX. század 30-as éveiben • 433; Udmurtia, első öt éves terv • 667; Udmurtia, források • 440; 443; Udmurtia, hajózás a XIX. században • 468; Udmurtia, helynevek • 185; Udmurtia, Izsevszk, Votkinszk • 166; Udmurtia, kitelepítések 1943–48 • 549; 1943–48 • 549; Udmurtia, kupecsek • 168; Udmurtia, obscsina • 506; 507; Udmurtia, paraszti jog • 503; Udmurtia, paraszti társadalom (buskel), 1861–1900 • 505; Udmurtia, paraszti társadalom, nő szerepe • 679; Udmurtia, szovjet korszak • 212; 226; Udmurtia, történetírás • 443; Udmurtia földrajza: Malaja Purga • 250
- udmurt-orosz szótár • 206; 216; 431; iskolai • 357
- Ural: etnikus kapcsolatok • 87; irodalmi kapcsolatok • 87; 223; néprajzának areális kutatása, anyagi kultúra • 402; régészete, kő- és bronzkor • 477; 478; történelem • 690
- uráli: ~ népek etnogenezise • 536; alapnyelv • 169; irodalom • 31; 32; nyelvek • 482; szubsztrátum helynevekben a Volga-Káma vidéken • 437
- V**
- Valisin, R., udmurt író • 175
- varázslás: komi • 565
- varázsmese: udmurt • 681; 683
- vaskor: ~ finnugor művészet szemantikája • 418; Káma-vidék régészete • 182; Volga-Káma vidék történelme a korai ~-ban • 465
- verselés: udmurt • 162
- viselet: komi • 294
- visszaható ige: udmurt • 422; 423; 424
- visszaható névmás: permi nyelvek • 12
- Vjatkai kormányzóság: könyvkiadás és sajtó a XIX–XX. században • 227; 659; történelme a XIX–XX. században • 227; 659; történelme, államapparátus a XIX. században • 470
- volgai bolgárok állama és a finnugorok • 334
- volgai nyelvek: ige, hangutánzó • 578; összevetésük permi nyelvekkel • 578
- Volga-Káma area: areális nyelvészet • 155; areális nyelvészet, szintaxis • 156; areális nyelvészete • 45; 121; 155
- Volga-Káma vidék: történelem a korai vaskorban • 465; uráli szubsztrátum helynevekben • 437
- Volga-vidék: areális nyelvészete • 45; 121; 155; areális nyelvészete, szintaxis • 156; etnikus kapcsolatok • 87; irodalmi kap-

csolatok • 87; 223; néprajzának areális kutatása, anyagi kultúra • 402; régészete, kő- és bronzkor • 477; 478
 Votkinszk: történelem • 166
 Vuzs Multan: a multani per • 222

W

Wichmann, Y. • 372; 374; 497; 542; 570;
 Karliganban • 513; komi nyelvjárások
 kutatója • 593; komi nyelvjárások, igék •
 629; Kukmorban • 366; levele udmurt

földről • 639; permi nyelvek kutatója •
 362; udmurt nyelvjárások kutatója • 282;
 udmurt történeti lexikológia kutatója •
 579

Z

zürjén szó etimológiája • 112
 Zsakov, K. F. • 30; 528; 552

BIBLIOGRAPHIE ZUR SPRACHE, GESCHICHTE UND LITERATUR DER PERMISCHEN VÖLKER (1990-1999)

ISTVÁN KOZMÁCS

Die Bibliographie ist im Internet zu finden (www.arts.u-szeged.hu/finnugor). Die Bibliographie ist nicht vollständig. Die Verwender werden gebeten, uns Fehler und Mängel der Bibliographie mitzuteilen. Das Internet bietet die Möglichkeit, Fehler zu verbessern und mangelnde Informationen einzutragen.

Szegedi Egyetem (Universität Szeged), Finnugor Tanszék (Lehrstuhl für Finnougristik). 6722 Szeged, Egyetem u. 2–6. E-mail: kozmacs@sol.cc.u-szeged.hu.

NEMZETSÉGI TULAJDONJELEK AZ UDMURTOKNÁL (BEVEZETŐ EGY RÉGI KÉZIRATHOZ)

KOZMÁCS ISTVÁN

Egyik adóssága a finnugor néprajznak a tulajdonjelek rendszeres kutatásának elmaradása. Számos publikációval rendelkezünk ugyan a magyar paraszti tulajdonjelekről, azonban a kis finnugor népek köréből csak elvétve, rendszertelenül találkozunk a tulajdonjelek bemutató, feldolgozó munkával.

Vannak egyes írások, ill. utalások az obi-ugorok tulajdonjeleiről, és viszonylag sűrűn említik az udmurt *podem pus-t*, tulajdonjelet. Az obi-ugor népek tulajdonjeleiről pl. többek között Kerecsi Ágnes tesz egy bekezdésben említést (1998), s a Gemujev – Ljucidarszkaja szerzőpáros szentel hosszab tanulmányt a témának (1990). Ez utóbbi különösen érdekes, számos téves vélekedést megingató, új szempontokat is felvető írás. Számunkra most azért is fontos (később látni fogjuk), mert többek között felveti, hogy léteztek-e olyan tulajdonjelek, amelyek közösek voltak a vogulok csoportjai között. A vogulok tulajdonjelei esetében több a kérdés, mint a válasz, állítja a szerzőpáros (pl. miért vannak különböző helyeken azonos jelek?) Nem olyan egyszerű a helyzet, mint azt Kerecsi 1998 alapján vélhetnénk: „Írásbeliségük kialakulása előtt a szurguti osztjákoknak – csakúgy, mint az obi-ugorok többi csoportjának – tulajdonjegyük volt. Minden egyén tulajdonjegye, tamgája más és más, ezzel jelölték meg tárgyaikat, állataikat, de ezzel írták alá a szerződéseket vagy az erdőben hagyott fára felírt üzeneteket is. A tamgák sematikus embar-, fa-, madár- vagy állatábrázolások, ill. különleges módon elhelyezett vonalak. Adatközlőim közül már csak a két legidősebb, Ivan Szopocsin és felesége rendelkezik tamgával.” Az asszony jele: rénszarvas, a férfié nevének kezdőbetűi alapján: SZ. I. Sz.

Anélkül, hogy a kérdésbe mélyebben elmerülnénk, utalok az említett szerzőpáros írására, amelyből kiderül, hogy – legalábbis a vogulok között – legalább két jelrendszer létezett. Ezek egyike olyan, amelyben a rokonok jelei nem mutatnak semmi kapcsolatot egymással. Az is felmerül, hogy ezek a jelek nem is tulajdonjelek voltak. Ez ellent mond annak az általánosan elfogadott véleménynek, amit Ju. B. Szimcsenko is vall (idézik a szerzők): a leszármazást is mutatták a tamgák a voguloknál, azaz a fiú, aki már önálló vadász, de az apja házában lakik, kapott személyes tamgát, amely az apjából származott. Ha elvált a családtól, akkor kaphatott új tamgát, vagy még jobban megváltoztathatta a korábbi. Vita van ezeknek a jeleknek a kapcsán arról, hogy ezek a jelek egyéni, nemzeti vagy családi jelek voltak. Mindebből is felmérhető, hogy bőven lenne kutatni való ezen a téren is.

Az alábbiakban az udmurt tulajdonjelekről teszünk közzé egy forrásértékű írást. Szerzője jól ismert az udmurt néprajz kutatói előtt. Ismertségét pedig éppen alább közzéreadandó, mindeddig kéziratban lévő művének köszönheti. A kézirat a Kirovi Állami Levéltárban található, ГАКО, ф. 170, он. 1. д. 127. jelzet alatt.

Az utóbbi 20 évben tucatnyi írás hivatkozott erre a műre, s legalább annyi használta fel minden hivatkozás nélkül a kéziratot. V. E. Vladykin például az udmurt szellemi néprajzról írott összefoglaló munkájában többször hivatkozik a szerzőre, sőt sajnálattal meg is jegyzi, hogy: „Хотелось бы отметить очень добротную и богатую фактическим материалом работу талантливого краеведа П. Сорокина, посвященную исследованию удмуртского воршуда, но к сожалению, он не успел публиковать свой труд, рукопись его хранится в Государственном архиве Кировской области (ГАКО, ф. 170, оп. 1. ед. хр. 127.) Работа П. Сорокина представляет большой интерес и, конечно, должна быть опубликована. ... Исследователи почему-то редко упоминают рукопись Сорокина, хотя часто пользуются ею.” (Vladykin 1994: 274) Ennek ellenére könyve bibliográfiájában nem tünteti fel Szorokin kéziratát, sem más művét.

Szorokin munkásságát nem említi az udmurt néprajzkutatás történetét bemutató könyvecske sem (Vladykin–Hrisztoljubova 1984). E kötet bibliográfiája azonban egy művét ismeri (Сорокин, П.: Указатель статей, помещенных в Вятском календаре за 10 лет его издания. 1881–1890. *Календарь Вятской Губернии на 1890 г.*)

Mások másként nyúltak művéhez. Atamanovnak (1997) az udmurt történelemről szóló munkájának bibliográfiájában megtaláljuk Szorokin kéziratát. Más írása nincs említve. De Atamanov nem említi Szorokin nevét könyvének a vorsudokról és azok neveiről szóló részben (72–79. p.). Atamanov egy korábbi munkájának bibliográfiájában (1988) szintén szerepelteti Szorokin kéziratát, de a kötetben szereplő írásokban nem hivatkozza pontos hely megjelöléssel, csak megemlíti, pl. így: „при этимологизации П. Сорокин исходил от слова *куар* ‘лист; зелень’ 32. с.”, és követtezik a – helyes – kritikai megjegyzés. Más helyeken nem adja meg az oldalszámot (pl. a *purga* vorsud nevéénél), s előfordul, hogy elhallgatja Szorokint: pl. az *urga* vorsud nevének etimológiájánál nem említi, hogy Szorokin javaslatát fogadja el (az eredeti Szorokin kéziratban 9v), mint ahogy az *Egra* vorsudnál is megteszi ezt. Azt írja: „по мнению автора (Атаманова, К. И.)” és ismerteti Szorokin elképzelését, természetesen fejlettebb filológiai apparátussal. A személynevek kutatástörténetének áttekintésekor sem említi Szorokint. Érdekes, hogy az e publikációi alapjául szolgáló 1980-as munkájában a későbbieknél többet hivatkozza Szorokint, és ott korrekt a bibliográfia is.

Az udmurtokat összefoglalóan bemutató munka (Pimenov 1993) ír mind a vorsudokról, mind a tulajdonjelekről. Nem tesz azonban említést Szorokinról, miközben idézi Pervuhin azon állítását (Pimenov 1993: 34), amelynek – sikeres – megcáfolására született Szorokin mostoha sorsú írása.

Találunk arra is példát, hogy kéziratát neve említése nélkül használják fel. Arkegyevna hivatkozik a kézira (Arkegyevna 1993: 126), azonban művében egyetlen egyszer sem említi meg a hivatkozott levéltári anyag szerzőjének nevét.

Az általam ismert legutóbbi két munka, amely az udmurt tulajdonjelekkel foglalkozik, minden állítását Szorokinra hivatkozva teszi, hol utalva erre a tényre, hol nem (Alekszandrov 1995, Armetinszkaja 1995)

Hosszan lehetne folytatni a sort, hogyan használták fel (ki) Szorokin e kéziratát. Talán ennél érdekesebb megismernünk magát a szerencsétlen utóéletű szerzőt és munkásságát.

Pavel Matvejevics Szorokin (1860–1895) statisztikus, helytörténész az 1890-es években kezd el publikálni. Írásaiban főleg régészeti leletek feldolgozásával foglalkozik. 1892-ben könyve jelenik meg *О каменных орудий в Котельничском и Аранском* címmel. 1895-ben két helyen is megjelenik egy másik munkája *Чудь Кинского* címmel. (Megjelenési helyek: *Губернские ведомости* és *Археологические известия и заметки*, ez utóbbi Moszkvában) Az *Известия Московского Общества Археологов*-ban adják ki *О занках на монетах Владимира Святого* című írását. Posztumusz jelenik meg újabb két írása 1895-ben a vjatkai kormányzósági emlékkönyvben. Az egyik címe *Татары Глазовского уезда*, a másiké *Арские князя в Карине*. Értékes adatokat tartalmaz a *Губернские ведомости* 1895-ös kötetében a kormányzóság meteorológiai viszonyairól beszámoló *Обзор погоды в Вятской губернии в 1893-1894 годах* írása. Mindemellett gyűjteménye volt ősi baltákból és más tárgyakból, valamint összeállított egy vjatkai növénygyűjteményt és a *Календарь Вятской Губернии* mutatóját az 1880–1890 közötti időszakra vonatkozóan (életéről: Csudova 1981: 61–62).

Mikor 1895-ben 35 éves korában meghal, a helyi újság a következő szavakkal ad hírt haláláról: „7 сентября скончался скромный труженик земской статистики. М. Сорокин, до самого конца не покидавший своих занятий и 2–3 года тому назад вернувшийся из статистической поездки был известен не как статистик, а как неутомимый и коллекционист, археолог, этнограф, минеролог и пр. ...” (*Вятский край*, г. 1895. № 81. с. 4.).

Nekrológja ugyanebben a lapban, a 86. számban jelenik meg. A szerző sajnálkozik Szorokin korai halála miatt, majd ismerteti életútját. Szegénységük miatt a gimnázium 5. osztálya után befejeződnek Szorokin tanulmányai, s nem tanulhat a kazanyi egyetemen, ahogy az eredetileg a tervei között szerepel. Érdeklődő fiatalember, akinek már gimnazista korában szinte teljes gyűjteménye van a vidék flórájából. Később Kazanyban él, ahol kémiai foglalkozik. Kapcsolatba kerül Mengyelejevvel, aki állást ajánl neki Szentpétervárott, egyetemi laboratóriumában. Szorokin nem megy Pétervárra, hanem Mengyelejev ajánlásával kezében laboránsként helyezkedik el egy gyárban a jaroszlavlai kormányzóságban.

Később a hadseregben szolgál, majd az orenburgi, ill. tbilisi kormányzóságban dolgozik. Ez utóbbiban mint erdész. Két évig tartó súlyos betegség után, 1889-ben ismerkedik meg a régész Szpicinnel, aki a Vjatka folyó mentén folytat ásátásokat. A Szpicinnel való együttműködés lesz utolsó tevékenysége. Kenyérkereső munkája mellett – a kormányzóság statisztikai hivatalában dolgozik Vjatkában (előtte Hlinov, ma Kirov) – szabad idejében a régészeti leletek mentésén kívül népdalokat, mondákat gyűjt. Sajnos nem maradt ideje anyaga rendezésére. Halála előtt nem sokkal még elküldi az *Известия казанского общества археологии, истории и этнографии* számára két írását: *Особенности свадебных обрядов у крестьян* és *Родовые знаки у вотяков* (így áll a nekrológban) címmel. Egyik sem jelenik meg. Az utóbbi kerül most, több mint 100 évvel halála után, az olvasók kezébe.

*

Mielőtt magával az írással ismerkednénk meg, érdemes lehet néhány szóban összefoglalni, miért is tekintenek a kutatók olyan megbecsüléssel erre a kéziratra. A mű Szorokin adta címe: *О материнстве, как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности у вотяков. С изображением знаков собственности в тексте*

и отдельной таблицы. (Ez utóbbi táblázat ismert a kutatók előtt, mert több kiadványban közreadták már fotókópiáját – pl. legutóbb Vladykin 1994, a fotómelléletek között az ötödik képként – minden hozzáfűzött magyarázat nélkül. Hogy ez miért volt helytelen eljárás, az a későbbiek folyamán világos lesz.)

Szorokin e dolgozatának első része semmilyen visszhangot nem váltott ki a kéziratot ismerők körében. Ebben a részben Szorokin arra vállalkozik, hogy cáfoljon egy olyan tételt, amit már az ő korában is vitatottak, de még ma is kísért. Pervuhin azon állításáról van szó, amelyet már Pimenov 1993 kapcsán fentebb említettünk. Pervuhin az udmurt vorsudról azt gondolja, hogy az „род, поколение, относящееся исключительно к лицам женского пола, это и фамилия матери, переходящая через дочку в нучке и таким образом сохраняемая в потомстве”. Ezeket a szavakat, kritika és hozzáfűzött megjegyzés nélkül idézi Pimenov 1993: 34 is. E rész (Глава II. Этногенез и этническая история. 2. Субэтнические объединения удмуртов) M. G. Atamanov és V. E. Vladykin munkája. Látjuk tehát, hogy a Szorokin által már 1895-ben kritizált vélekedés mind a mai napig él.

Pedig Szorokin már 1895-ben kimondja, hogy Pervuhin fentebbi állítása nem állja meg a helyét. Véleményének alátámasztására korának más tudósait idézi, illetve a maga tapasztalataiból és gyűjtéséből indul ki.

Amennyit ma bizton állíthatunk az udmurt vorsudról, illetve a nők körében személynévként használatos vorsudnévről, az az, hogy a 19. században apai ágon öröklődő volt. Ez azt jelenti, hogy a nemzetség (már ekkor is valószínűleg csak szórt nemzetség) leszármazását apai ágon tartották nyilván. Az udmurt nagycsalád egyébként patrilocális is volt és az apa után örököltek. Az udmurt paraszti társadalom múltjának kutatása az utóbbi időben mutat fel eredményeket, de például a paraszti jog, részleteibe menően tisztázatlan.

Az udmurt néprajzkutatásban az udmurt társadalom eredeti matriarchális berendezkedésének maradványaként tartják számon azt a jelenséget, hogy az apa vorsud (azaz nemzetség) nevét viseli a férjhez menő, s férjének családjához költöző leány. Egyébként Pervuhin is erre alapozza állítását. A névviselésnek ez a módja és egy a másik feltételezés az alapja az udmurtok korai társadalmának matriarchátusi rendszerébe vetett hitnek. Ezt a feltételezést Borisz Gavriloov így fogalmazta meg (ezt is állandóan idézik azóta is): „Можно положить, что они (воршуды) получили свои имена от счастливых по понятию вотяков женщин. Даже можно думать, что под видом воршудов прежние вотяки молились этим когда то бывшим счастливым женщинам, предполагая, что если оне сами могли заслужить счастье, то и других могут осчастливить” (Gavriloov 1880: 161). Szorokin dolgozatában megkérdőjelezi Gavriloov feltételezését is.

Véleményem szerint hasznos lenne az udmurt matriarchátus kérdését megvizsgálni. Először is érdemes lenne elfogadni azt a bizonyítottnak látszó vélekedést, hogy a matriarchátus (azaz az anyajogú társadalom) nem feltétlen megjárandó stációja az emberi társadalom minden csoportjának, és ezen az alapon újragondolni a jelenségeket.

Az is megfontolandó lehet, hogy ha (feltéve, de nem megengedve) a korai társadalom élt valaha matriarchátusban, annak az udmurtok külön élete előtt kellett lennie, de még az őszermi kort is meg kellett előznie, azaz a vorsudneveknek, amennyiben a matriarchátus bizonyítékának tekintjük azokat finnugor eredetűeknek, de legalábbis finnugor korúaknak kell lenniük (nem egy ilyet találunk is). Ugyanis csak a finnugor

korra tehetjük fel (az esetleg létezett) matriarchátust, azaz az udmurt nemzetségek matriarchátusi rendjéről semmi esetre sem beszélhetünk.

A magyar matriarchátus kérdéséhez hozzászólva Bodrogi Tibor egy írásában összefoglalja az arra vonatkozó addigi kutatások eredményeit. E kutatások szerint a finnugor kor az i. e. IV. évezredtől az i. e. II. évezred közepéig tartott. Ekkor még anyagi nemzetség (= matriarchátus) volt, melyet apaági nemzetségi rend követett, már az ugor korban. Bodrogi szerint problémás ez az elemzés, mert valójában a tárgyalt területeken nem mutatható ki matriarchátus (= nőuralom). Szerinte legfeljebb csak matrilineáris rokonsági csoportok (anyaágon nyilvántartott nemzetségek) lehettek. Hosszabb fejtegetés után Bodrogi megállapítja, hogy a három ismert leszármazási rend (két unilaterális – patrilineáris és matrilineáris – és az egy bilaterális), közül mind a három elképzelhető az analógiák alapján a finn-ugor ill. ugor alapnyelv korára. Figyelmeztető jelnek tartja viszont, hogy ahol az ismert adatok szerint bilaterális szisztéma volt, ott emellett mindenhol patrilineáris jött létre Ázsia szibériai részein és Közép-Ázsiában, de sehol nem találunk csak matrilineáris leszármazási nyilvántartást. (Bodrogi 1985: 461–493). Ha Bodrogi elemzését fogadjuk el, akkor nehezen képzelhető el a matriarchátus – mint előzmény – az udmurtok (finnugorok) esetében is. Kérdéses az is, hogy volt-e valaha egyáltalán matrilineáris leszármazási nyilvántartás a finnugor nyelveket beszélő népek elődeinél. Mindez mindenestre sokkal nyitottabb és tisztázatlabb kérdés, mint ahogy azt a mai udmurt néprajztudomány véli.

Szorokin munkájában a vorsudnevek etimológizálására is kísérletet tesz. Tisztában van lehetőségeivel (pontosabban annak korlátaival), s etimológiáit csak mint ötleteket adja elő. Néhány közülük – mint fentebb láttuk – megállja a helyét a mai napig. Érdekes az az elmefuttatása, amit a kézírathoz fűzött megjegyzéseiben olvashatunk. Eldöntetlennek tartja, hogy a vorsudnevek az elsődlegesek, vagy az azokra emlékeztető, azokkal megegyező folyónevek. A mai kutatók úgy tartják, hogy a folyónevek őrzik a vorsudneveket.

Írásának másik része a nemzeti tulajdonjellek (*podem pus*) feldolgozása. Ez a rész az, amelynek táblázatát más publikációkból már ismerhetjük. Szorokin ebben a részben is Pervuhinnal vitatkozva fejt ki nézeteit. Pervuhin ugyanis azt állítja, hogy nincsenek olyan udmurt tulajdonjellek, amelyek egy-egy nemzetséget jelölnének. Szorokin hibásnak tartja ezt az állítást, mert szerinte maga a módszer volt eleve elhibázott, amivel Pervuhin erre az eredményre jutott. Miután ismerteti a maga gyűjtési és elemzési eljárását, megállapítja, hogy léteznek nemzeti tulajdonjellek. Ezeket mutatja be sokat emlegetett táblázatában, a hozzáfűzött magyarázatokkal. Talán ezek az eddig mindig elhagyott magyarázatok a legértékesebb részei a kéziratának.

Szorokin magyarázatai – a mai napig szinte egyedülállóan a tulajdonjellekkel foglalkozó szakirodalomban – nemcsak bemutatják magát a tulajdonjelet, hanem feltárják az átadás élő folyamatát is. (A magyar tulajdonjelekről bőségesen írtak, de tudomásom szerint a magyar anyaggal kapcsolatban is szinte magában áll az a kalotaszegi közlés, amelyben a tulajdonjellek tényleges leszármazásáról találunk adatokat (Vasas 1994). Ebben a munkában a szerző egy kalotaszegi falu tulajdonjegyeit elemzi. Ezek a tulajdonjegyek olyanok, amelyek a rokonsági kapcsolatokat is mutatják. Ebben a faluban is az volt a szokás, hogy a legidősebb fiú, vagy aki a telken maradt és így apja örökébe lépett, változatlanul átvette az apa rovását, a többiek pedig sorban hozzáadtak, vagy elvettek belőle. A szerző szerint az általa bemutatott jelek „láttatni engedik az egyes nemzetségeken és a közösség egészén belül létezett és létező rokonsági kapcsot

latokat, a vérségi kötelékből pedig következtetni lehet az egykori nagycsaládok örökösödési hagyományaira”. Egyébként az írásban nincs új elem. Az egyetlen és nagyon fontos érdekessége, hogy közöl négy olyan jelsorozatot, amelyek esetében a szerző a rokonsági kapcsolatokat is pontosan ismeri és ismerteti. Talán nem véletlen, hogy az egyik alapjele \vee , a másik alapjele \times , a harmadiké egy függőleges vonás, a negyediké \perp (ezekről alább). Egy kicsit problémás a jelek és a jeleket magukénak vallók tulajdonneveinek viszonya, de itt és most nem érdemes foglalkozni vele).

A magyarázatoknak az elhagyása miatt volt teljesen hibás a módszer, amit korábban a Szorokin udmurt nemzetségjeleket tartalmazó táblázatának közlésekor követtek. Szorokin megjegyzései nélkül a táblázat ugyanis értelmetlen. A magyarázatok nélkül csupán egy olyan táblázatot látunk magunk előtt, amilyeneket Tárkányi-Szücs Ernő is bemutatott a magyar tulajdonjeleket szinte katalógusszerűen tartalmazó írásában (Tárkányi-Szücs 1965).

Szorokin minden esetben feltünteteti szövegében, hogy mely faluban, kitől származnak a jelek, melyik az egy csoportot alkotó jelek közül a legrégebbi s a csoportba tartozó többi jel azzal milyen kapcsolatban van. (Tárkányi-Szücs természetesen nem adhatta így közre a magyar tulajdonjeleket, hiszen olyan írott forrásokból dolgozott, amelyekben nem volt ilyen jellegű információ.) Szorokin észlelesen leírja, hogyan növelik illetve csökkentik az öröklés során az udmurtok a jeleket alkotó rovások számát. Jó elemző készségére vall, amikor megállapítja, hogy a jeleket alkotó rovások számának növekedésének az olvashatóság szab határt. Bizonyos esetekben azonban ennek a létező határnak ellenére rendkívül bonyolult, akár 11-12 rovást is tartalmazó jelek jöhetnek létre. Ez azonban – ahogy Szorokin is véli – ritka jelenség.

Az udmurt tulajdonjelek öröklésével kapcsolatban magyarul Gráfik Imre egy munkájában (Gráfik 1975) található egy megjegyzés, R. Andree-re történő hivatkozással¹. Eszerint az udmurtok a tulajdonjelek továbbadásakor úgy járnak el, hogy azt felosztják az örökösök között. Erre az eljárásra semmilyen utalást nem tesz sem Szorokin, sem senki más Andree-n kívül.

R. Andree a fentieket J. F. Erdmann és M. Buch nyomán állítja, a következőképpen fogalmazva: „Bei den Wotjaken, die keine Schrift besitzen, führt jeder Hausvater eine Chiffre oder Tamga als Familienzeichen, welche nach seinem Tode auf die Söhne übergeht und zwar ganz, wenn nur ein Sohn da ist, in Teile zerlegt, wenn deren mehrere sind. Erdmann gibt Abbildungen dieser Tamga. Wir reproduzieren Taf. V. Fig. 11 einige. (jegyzetben: J. F. Erdmann: *Reisen im Innern Russlands. Leipzig, 1826. II. 25 u. Tafel 3.*). M. Buch (jegyzetben: *Bei Wotjaken. Helsingfors, 1882. 105. u. Tafel 3.*) sagt, das Zerlegen der Tamga müsse ein Ende finden, was wohl selbstverständlich. Indessen ist über die Grenze der Zerlegbarkeit nichts bekannt” (Andree 1889: 82).

Erdmann a következőket írja a citált helyen: „Da sie keine Schrift für ihre Sprache besitzen, so führt jeder Hausvater eine Chiffren (*Tamga*) als Familienzeichen, welche nach seinem Tode auf die Söhne übergeht, und zwar ganz, wenn nur ein Sohn da ist, in Theile zerlegt, wenn es deren mehrere giebt. (s. den Stendrach Tab. III).” Tehát Andree gyakorlatilag szószerint lemásolja Erdmann szavait. Ezzel a pontossággal szemben Andree helytelenül idézi M. Buch gondolatát, s nem véletlen az sem, hogy miért. Buch ugyanis az idézett helyen a következőket írja: „Die Kunst des Schreibens, *goštem*, ist bei dem Wotjaken, die *tamga* genannt werden (Taf. 2. (helyesen: 3.)), um

¹ Köszönöm Gráfik Imre segítségét, amelynek révén Andree munkáját kezembe vehettem.

ihr Eigenthum zu bezeichnen, um Unterschriften zu machen und dergl. (jegyzetben: *die meisten finnische Völkern, ja wol die meisten Völker überhaupt, besitzer oder basassen solche Nemens- oder Familienzeichen, ohne jedoch die eigentliche schreibkunst zu kennen. Daher dart man aus der Erwähnung von Siegelringen zu Joseph Zeiten allein nicht schlissen, dass die Juden oder Egypter damals schon die Schreibkunst besassen, wie Peschel zu thun geneigt ist.*) Jede Familie hat ihr Zeichen und zwar alle Familienglieder desselbe, so lange sie auf einem Hofe zusammenleben; sobald aber ein Theil der Familie sich einen neuen Hof gründet, nimmt er auch ein anderes Familienzeichen an. Nach Erdmann (jegyzetben: S. „Globus“ Bd. XI. N:o 20, Art.: *Andree, die Eigenthumszeichen der Naturvölker*) wird die *tamga* des Wotjakischen Hausvaters auf die Söhne vererbt, und zwar ganz, wenn nur ein Sohn da ist, in Theile zerlegt, wenn deren mehrere sind. Mir scheint dies nicht ganz richtig zu sein, denn das Zerlegen dürfte doch bald sein Zeil finden, wenn nämlich nichts mehr zu zerlegen ist.”

A hosszas idézés oka, hogy az olvasó maga is lássa: Andree állítását Buch valójában kétkedve cáfolja, és nem megerősíti. Másrészt lássa azt is, hogy az Andree által M. Buchnak minősített ismeretet Buch éppen Andree-tól szerezte, annak egy korábbi, 1882 előtti cikkéből. Azaz a feltételezés, hogy Erdmann szavait kritika nélkül átvéve Andree valóságnak meg nem felelő állítást citál – amire egy modern műben később hivatkoztak –, minden valószínűség szerint helytálló. E tévedés nyomán az udmurt tulajdonjellek öröklési sajátosságának tartanak egy olyan speciális vonást, amellyel az valójában nem rendelkezik.

J. F. Erdmann az udmurtokra vonatkozó információit egy glazovi hivatalnoktól, Burhard úrtól és a Jelabuga járási Kamasev nemes úrtól szerezte. Ahogy Erdmann írja, ez utóbbi úr „die Nation genau kannte”. Nem is ellenőrizte informátorai állításait. Mint azt a könyvében szereplő udmurt szójegyzék kapcsán megtudjuk, egyébként gondot fordított arra, hogy megszerzett ismereteit ellenőrizze (Erdmann 1826: 23). Sőt, a manysi, hanti és nyenyec szójegyzéke kapcsán még azt is megtudjuk, ha kísérletet tett az ellenőrzésre, de az nem járt sikerrel (Erdmann 1826: 97, a jegyzetben). A kötet 3. tábláján közölt *podem pus*-ok egyébként egyértelműen genetikusan a jelet megőrző jelsorozatokot alkotnak..

Andree a megnevezett helyen nemcsak megghamisítva idézi M. Buchot, de érdekesen adja meg az Erdmann mű bibliográfiai adatait is. M. Buch is két Erdmann művet tüntet fel könyvének irodalomjegyzékében. Az egyik az Andree által hivatkozott, Lipszében megjelent munka. Ennek Buch szerint nincs második kötete. A másik Erdmann mű címe Buch szerint: *Beiträge zur Kenntniss des Innern von Russland*. Riga und Dorpat, 1822 und 1826. Th. I.: *Anzahl aller Bewohner = Nichtrossen des Kazanschen Gouv.* Th. II.: *Wotjakisches, Ostjakisches etc. Wörterzeichniss*. Valójában mindketten tévesen adják meg a bibliográfiai adatokat, ugyanis egyetlen Erdmann mű két részéről, és három kötetéről van szó (Erdmann 1822, 1825, 1826).

Elképzelhetőnek tartom, hogy Erdmann (és nyomán Andree) a vorsud (= a vorsudkosárban tartott tárgyak) szétosztásával keveri össze a tulajdonjel (= tkp. a vorsudjel) felosztását. Az ugyanis jól ismert, hogy az új házba költöző fiú az apa vorsudkosarában található tárgyakból és a *kuala* (a családi áldozó hely) tűzhelyének hamujából visz magával új otthonába.

Akár elvesznek a jelből, akár hozzátoldanak (de mint láttuk részekre nem osztják), a végeredmény egy esetenként változó, de véges számú jelsorozat. Minden ilyen jelsorozat egy alapjelre épül. Ezt az alapjelet tekintik Szorokin a nemzeti tulajdonjelnak (s hívom én ebben az írásban ősjelnek). Gráfik az alapjelet (az őset), amely változtatás nélkül öröklődhet, primer alapjelnek nevezi a primer leszármazási ágon. Írásában azonban nem tér ki arra (az írás jellegéből adódóan nincs is rá szükség), hogy melyik a legelső ún. primer jel (azaz az ősjel). Azt a jelsorozatot, amely úgy jön létre, hogy a primer jelhez hozzá tesznek vagy elvesznek belőle, de a primer jel változtatás nélkül öröklődik, genetikusan megőrző jelsorozatnak nevezik. (A másik lehetséges jelsorozat a folyamatos jelbővítő sorozat. Ebben az esetben minden ágon mindig van a jelnek bővítője. Ehhez Gráfik 1975: 69).

Szorokin elemzésében azt törekszik kimutatni, hogy miközben az udmurt tulajdonjel-öröklése (mai terminológiával) a genetikusan megőrző jelsorozat mintájára zajlik, eközben mindvégig felismerhető (= azonosítható) egy olyan ősjel, amelyre több családi jelcsoport is visszamegy, amennyiben két vagy több család azonos nemzetséghez tartozónak vallja magát, lakjanak akár más-más faluban, egymástól távol. Szorokin állítása szerint az adatközlők mindig megmondták, hogy az általuk használt tulajdonjel – legyen az bármennyire is bonyolult – mely nemzeti jelre (ősjelre) megy vissza. Tehették ezt azért is, mert ezeknek az ősjeleknek saját elnevezésük is van.

Számbavéve ezeket a Szorokin által kimutatott nemzeti ősjeleket a következőket tapasztaljuk. Az ősjelek egyrésze olyan, mindenhol használatos jel, mint a kereszt vagy V alakú villa. Ezekről Szorokin maga is megállapítja ezt („простые знаки”). Igaza lehet abban is, hogy a névvel megnevezett tulajdonjелеk az ősiek. Tárkányi-Szücs Ernő is így gondolja: „a legősibb ábrákat azok között kereshetjük, amelyeknek elnevezése is fennmaradt” (Tárkányi-Szücs 1965: 393).

Azok a jelek, amelyek mind a magyar anyagban, mind Szorokin anyagában is megtalálhatóak s van elnevezésük, a következők:

1. vagy kereszt. Udmurt *kecat* ‘kereszt’ ~ magyar *körösz*. Tárkányi-Szücs is megemlíti, hogy a kereszt varázsjel, már a kereszténység előtt (erről pl.: Gunda Béla: A kereszt mint mágikus jel az agyagedényeken. *Ethnographia* 1941: 102–109). Az Izsevszk melletti Jakšur faluban, 1997 júliusában a következő elnevezésekkel jegyeztem fel: + *šoŋer kiros* ‘egyeses kereszt’, *kiřiž kiros* ‘ferde kereszt’.

2. udmurt *kureg kuk* ‘tyúkláb’, magyar *daruláb*. Ez Tárkányi-Szücs szerint (394) Magyarországon legalább 100 helyen megtalálható, s Európában is a legelterjedtebb jel. Ahogy írja, megtaláljuk nemzeti tamgák között, megvan Sophokles egyik darabjában, 15. századi mongol kánok érméin, szamojéd és zürjén névbélyegeken, osztják kézjegyek között, vogul személyi tamgák között, cserkesz lótamgaként, látható irokézekenél, kolumbiai guájiroknál. S hozzátehetjük: az udmurtoknál. Tárkányi-Szücs szerint „a magyar ember szemében a természetes jegy”. A hódmezővásárhelyi tulaj-

donjegyek között: és formában található. Az udmurtoknál is ugyanezekkel a formákkal találkozunk. A neve Hódmezővásárhelyen *daruláb*. Másol használatosak még a következő elnevezések: *háromláb*, *három ágú bilyog*, *természeti jegy*, *rác bélyeg*, *szántó vas bélyeg*, *három ágú szítás*.

Jakšurban, 1997 júliusában a következő elnevezéssel említették: *kureg pijd* ‘tyúkláb’.

3. \wedge vagy \vee vagy $<$ vagy $>$ (magyar anyagban csak az első kettő): udmurt *sańik* ‘nagy széna villa, villa’ ~ magyar *vella*, *vellás*. Jakšurban a következő neveken említik őket: \wedge *val pel* ‘lófül’; $<$ *pal’lan parś pel*, ‘bal disznófül’; $>$ *bur parś pel* ‘jobb disznófül’.

Ecsedi István azt írja, hogy „a madárláb, daruláb \wedge , kereszt $+$ és \vee a három leggyakoribb jel” (idézi ezt Tárkányi-Szűcs is).

Tárkányi-Szűcs összesen 40 táblában állította össze a közlésre szánt tulajdonjeleket, táblánként 100 tulajdonjellel (összesen tehát 4000 jel látható a cikkben). A fent említettek mellett a 4000 jel között csak az alábbiak találhatók meg a Szorokin közölte udmurt anyagban is:

\sqcap : V. tábla 17. ábra, 363. p.; \sqcap^+ : V. tábla 84. ábra, 363. p.; $\sqrt{\sqcap}$: XI. tábla, 35. ábra, 365.p.; \triangle : XVIII. tábla, 49. ábra 369. p.; $\wedge\wedge$: XII. tábla, 96. ábra, 365. p.

A kereszt (\times) a magyar anyagban nagyon sokszor megtalálható, néha kiegészítéssel is (mint az udmurtban, ahol a kiegészítések rendszeresnek mondhatók), pl.: \times XIII. tábla, 40. ábra, 367. p.

(Jakšurban a fentiekben kívül ismerték még az alábbi tulajdonjeleket, a következő neveken: \diamond *krug* ‘kör’ (orosz szóval megnevezve), \sqcap *śurlo* ‘sarló’, \sqcap *usi piń* ‘borona foga’, \sqcap *busi kapka* ‘mezei kapu’)

Miután osztályozta a tulajdonjeleket, Szorokin a következő nemzetségi ősejeleket következteti ki (elől a nemzetség = vorsud neve fonetikus átírásban, utána zárójelben a Szorokin használta elnevezése, ezt követi maga a *podem pus*, majd annak udmurt neve és fordítása):

arja (Арѣя) \diamond *мумы-нус* ‘anya-jel’ vagy *арѣянус* ‘Арja-jel’

bęďja (Бодѣя) \times^2

beńa (Бонѣя) \sqcap *тирнуллон* ‘fejszetartó’

dękja (Дакѣя) \vee

d’žeźja (Дзедѣя) ∇

² Ha név nem szerepel, akkor Szorokin nem nevezi meg a jelet

d'žumja (Дзюмья (Юмья, Джумья)) vagy *тирнуллон*

durga (Дурга) *кечат* 'kereszt'

čabja (Чабья) *узенъга* 'nyíl'

čujja (Чуйя) *свѣтец* 'fáklyatartó'

čola (Чола) *лутовка* 'ággöteg'

egra (Эгра) *саник* 'villa'

kušja (Кушья)

męńja (Мэнья)

pebja, pupja (Пупья)

purga (Пурга)   *саник* 'villa'

tašja (Ташья)

ud'ja (Удья)

vortča (Ворча) *курек кук* 'csirkeláb'.

veńja (Венья) vagy *кечат* 'kereszt'

(Itt jegyzem meg, hogy a kéziratnak a tulajdonjelek kutatása mellett az udmurt vorsudok – nemzetségek – történetének kutatása szempontjából is jelentősége van. Számos esetben előfordul ugyanis, hogy Szorokin egyes falvakban feltüntet olyan nemzetségeket, amelyek 1895 előtt ott éltek, s Atamanov e századi vizsgálatai során már nem voltak az adott helyen megtalálhatók. Például a sarkani kerület Tubonsšur falujában Atamanov csak a *kušja* vorsudnevet jegyzi fel, Szorokin idejében viszont e mellett még a *purga* vorsud tagjai is éltek a faluban. Hasonlóképpen a jaksur-bogyjai járásban, Malje Ožvorci faluban Atamanov ismeri a *vortča* és *durga* vorsudokat, Szorokin ezeken kívül még a *purga* vorsudot is. Ezek mellett Szorokin még a következő vorsudokat ismeri olyan helyen, ahol Atamanov már nem találta meg: *apja* vorsud két helyen, *bigra* egy helyen, a *dękja* egy helyen, *čujja* egy helyen, a *tucl'a* egy helyen, *vortča* egy helyen.)

Szorokin nemzetségi ősjel hipotézisének e tulajdonjelek általános volta mellett az is ellentmondani látszik, hogy több nemzetségnek is ugyanaz a nemzetségi tulajdonjele (pl. *purga* és *tašja*, *egra* és *ud'a*, *pupja* és *purga*).

A tulajdonjelek eredetéről a Szorokint jól ismerő és gondolatait felhasználó Alekszandrov (1995: 11) úgy véli, hogy általában az a jellemző a tulajdonjelekre, hogy a közös, nemzetségi jel fokozatosan átalakul személyes jellé (azaz szerinte volt nem-

zeti tulajdonjel és az kapcsolatban van a *podem pusokkal*). Állítása szerint továbbá „в качестве родовой тамги довольно часто фигурирует изображение тотема”. Így fogalmaz, jöllehet a fentebbi áttekintés szerint az udmurt tulajdonjелеk semmilyen nyomát nem mutatják a totemisztikus eredetnek, (azaz nincsenek kapcsolatban a *podem pusok* a nemzeti tulajdonjелеkkel). A szerző nem oldja fel ezt az ellentmondást. Alekszandrov dolgozatában semmilyen újabb elemmel nem gazdagítja Szorokin eredményeit, de felhívja a figyelmet az udmurt tulajdonjелеk és a hozzá kapcsolódó jelenségek kutatásának fontosságára.

Az udmurt tulajdonjel használatáról Alekszandrov azt mondja, hogy az egy családfő háztartásában élők mindegyike ugyanazt a tulajdonjelet használta. Tehát eszerint nem vált az udmurt tulajdonjel *személyes* tulajdonjellé, hanem mindvégig megmaradt *családi* tulajdonjелеnek. Amikor viszont az udmurt tulajdonjel azon sajátos felhasználásáról olvasunk Hrisztoljubovánál (1978: 78), hogy a keresztleetlen udmurtok fejfa (kereszt) helyett oszlopot állítottak, amelyre a tulajdonjelet, a *podem pus-t* vésték, alátámasztani vélhetjük Alekszandrov vélekedését arról, hogy a nemzeti tulajdonjel az udmurtoknál is eljuthatott a személyes jellé válásig. Hrisztoljubova tudósítása jelentheti azonban azt is, (amennyibe valóban használták a temetőben ilyen céllal a tulajdonjelet), hogy nagycsaládi temetkezés volt, hiszen egyébként az összes forrás arról szól, hogy nem volt minden egyénnek saját tulajdonjele. A tulajdonjel nagycsaládi voltának nem mond ellent az sem, hogy a tulajdonjelet rendszeresen használták aláírás-ként, hiszen olyan ügyekben, amelyhez aláírásra volt szükség, csak a családfő járhatott el, és csak ő használhatta a család tulajdonjelét.

Az udmurt tulajdonjелеk használatával kapcsolatban egy helyütt arra a máshol is ismert jelenségre történik utalás, hogy az udmurtok a tulajdonjelet a dologgal eladhatták. Ilyesmiről Vladykin tudósít, amikor a következőket írja: „Каждый воршуд имел свою тамгу – бортное пятно (подэм пус), которые использовали вместо подписи и печати. ... Воршудный знак был наследственным, иногда его (если он уже был личным) могли даже продать. Так в 1702 г., удмурт Асыл Козмин продал татрину Исупу Арасланову свой пай, „отчинную деревню”, и лесные угодья, „путики, канежники и колодники”, татарин приобретал право, владеть ими по бортным пятнам продавца (ЦГАДА, ф. 141, 1702, ед. хр. 44а, л. 471.) (Vladykin 1994: 280). Feltűnő, hogy Vladykin is személyessé vált tulajdonjелеlről („если он уже был личным”) beszél, mégpedig a 18. század legelejére vonatkoztatva. Láthattuk fentebb, hogy az udmurt *podem pus* valószínűleg nem vált személyes jellé. Valójában nem is volt erre szükség ahhoz, hogy a dolog eladásával másra ruházhassák át, hiszen – mint Tárkányi-Szücs írja a magyar anyagról szólva –: „néha a tulajdonjелеgy dologi jellegű tulajdonjелеggé vált és ilyenkor a telekkel együtt, annak tartozékaként átruházás esetén idegenhez is kerülhetett”.

Szorokin utal írása végén arra a jelenségre, hogy a hagyományos őseleket már az ő idejében kombinálják az írástudó udmurtok nevük kezdőbetűjével: „Грамотные вотяки нередко вместо пуса начинают употреблять инициалы своих имен, нпр. А, И, П. Иногда встречаются сочетания букв с знаками, нпр. ПП; здесь средняя палочка есть идеограмма лутовки.” (Szorokin 1895: 19v) Szinte szó szerint találjuk Alekszandrov írásában Szorokin szavait (a jelekkel együtt) – mindenféle megjelölése nélkül annak, hogy betűk használatára utaló adat Szorokintól és csak tőle származik (Alekszandrov 1995: 12)

Szorokin elmélete a nemzetségi tulajdonjelekről – mely mint láttuk a mai udmurt néprajzi szakirodalomban általánosan elfogadott, bár az elmélet kialakítóját nem nevezik meg – talán megerősíti a nemzetségi tulajdonjellel kapcsolatban felmerülő vitás kérdések ellenére az, hogy a koraközépkori telepek ásatásai során Idnakarban, Dondykarban, Gurjakarban és Porkarban (jelenleg északi-udmurt területek) feltárt tárgyakon a nemzetségi ősjelekre visszavezethető, s Szorokinnál is megtalálható tulajdonjeleket tártak fel. Ami figyelmeztető lehet, az az, hogy a megtalált jeleket éppen Szorokin alább közreadandó írásának felhasználásával elemzik nemzetségi jelekként (Armetinszkaja 1995).

Talán Harva adata is erősíti a nemzetségi tulajdonjel elméletét. E szerint „a cseremiszek társadalmi berendezkedése olyan kisebb-nagyobb számú falvat magába foglaló csoportokra épült fel, amelyek közösen ülték meg áldozati ünnepüket. Az ilyen csoport neve „foglalójege kör” (tište-körge) = egy nemzetség” Harva, U.: Tshere-missien uskonto. *Suomen suvun uskonnot*, V. 69–67. p. Idézi: Virtanen 1961: Virtanen, E. A.: A foglalójegekről. *Műveltség és hagyomány*, 1961.

*

Amikor most közöljük Szorokin kéziratát, biztosak vagyunk abban, hogy publikálása révén egy olyan forrás kerül napvilágra, amely mind az udmurt (és finnugor) néprajz, mind a tulajdonjelek általános kérdéseinek kutatói számára új és felhasználható ismerteket szolgáltat. Megjelenésével a téma iránt érdeklődők közvetlenül ismerkedhetnek meg Szorokin gondolataival. Az eredeti források kézbevétele, az idézetek ellenőrzése pedig – mint éppen az udmurt tulajdonjelek kutatása kapcsán egy más összefüggésben láthattuk –, elengedhetetlen feladat.

P. M. Szorokin több, mint száz év távlatából olyan kérdésekhez szól hozzá, amelyek még ma sem tekinthetők lezártak. Legyen ez elégtétel is számára a hosszan tartó és méltatlan háttérbe szorításért.

IRODALOM

- Andree, Richard: *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*. Mit 8 Abbildungen im Text und 9 Taffeln. Leipzig, Verlag von Veit & Comp. 1889.
- Alekszandrov 1995: Александров, Юрий: Пусы (тамги) как знак семейно-родовой собственности удмуртов. *COIFU Pars VI* 1995: 11–13
- Arkagyevna 1993: Никитина, Галина Аркадьевна: *Сельская община бускель в пореформенный период (1861–1900 гг.)*. Ижевск, УИИЯЛ УрО РАН, 160 с.
- Armetinszkaja 1995: Арметынская, О. В.: Древние знаки собственности северных удмуртов. *Материалы исследований городища Иднакар XI–XIII. вв. Сборник статей*. (Отв. ред.: Иванова, М. Г.) Ижевск, Удм ИИЯЛ УрО РАН, 1995: 84–97. с.
- Atamanov 1997: Атаманов, Михаил Гаврилович: *История Удмуртии в географических названиях*. Ижевск, Изд. Удмуртия, 1997. 248 с.
- Bodrogi 1985: Bodrogi Tibor: Magyar matriarchátus? *Ethnographia*, 1985: 461–493

- Csudova 1981: Чудова, Галина Федоровна: *В те далекие годы*. Киров, 1981. сс. 61–62.
- Erdmann 1822: Erdmann, Johan Fridrich: *Beiträge zur Kenntniss des Innern von Russland. I. Theil: Medicinische Topographie des Gouvernements und der Stadt Kasan, nebst mehreren darauf Bezug habenden historischen, geographischen, statistischen und ethnographischen Notizen*. 1822. VI + 344 p. Riga und Dorpat, bei Meinshausen
- Erdmann 1825: Erdmann, Johan Fridrich: *Beiträge zur Kenntniss des Innern von Russland. II. Theil: Reisen im Innern Russlands*. Erste Hälfte, XLVII + 366 p. Leipzig, 1825 bei Paul Gotthalf Kummer
- Erdmann 1826: Erdmann, Johan Fridrich: *Beiträge zur Kenntniss des Innern von Russland. II. Theil: Reisen im Innern Russlands*. Zweite Hälfte XII + 287 p. Leipzig, 1826 bei Paul Gotthalf Kummer
- Ecsedi István 1914: Ecsedi István: *A hortobágy puszta és élete*. Debrecen, 1914.
- Gemujev–Ljucidarszkaja 1990: Гемуев, И. Н.–Люцидарская, А. А.: Знамена манси (вогулов) Пелымского уезда, XVII в. *Мировоззрение финно-угорских народов*. Наука, Сибирское отделение, Новосибирск, 1990, с. 162–215.
- Gráfik 1975: Gráfik Imre: A családon belüli tulajdonjellek. *Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975: 67–81
- Harva, U.: Tsheremissien uskonto. *Suomen suvun uskonnot*, V. 69–67. p.
- Hrisztoljubova 1978: Христолюбова, Людмила Степановна: Погребальный ритуал удмуртов. *Этнокультурные процессы в Удмуртии*. Ижевск, 1978: 71–86. с.
- Kerezsi Ágnes: A szurguti osztjások életmódja és hitvilága. *Tanulmányok a szurguti osztják kultúráról*. Szerk.: Lázár Katalin. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1997: 13–58
- Tárkányi-Szücs 1965: Tárkányi-Szücs Ernő: A jószágok égetett tulajdonjellei Magyarországon. *Ethnográfia*, 1965: 187–199, 359–410
- Vasas Samu: Tulajdonjogi jegyek Sárvasáron. 81–88. p. *Népi jelvilág Kalotaszegen*. Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1994, 147 p.
- Virtanen 1961: Virtanen, E. A.: A foglалójegyekről. *Műveltség és hagyomány*, 1961
- Vladykin 1994: Владыкин, Владимир Емельянович: *Религо-мифологическая картина мира удмуртов*. Ижевск, 1994. 384 с.
- Vladykin–Hrisztoljubova 1984: Владыкин, Владимир Емельянович – Христолюбова, Людмила Степановна: *История этнографии удмуртов*. Ижевск, 144 с.

SIPPENBESITZZEICHEN BEI DEN UDMURTEN (EINLEITUNG ZU EINER ALTEN HANDSCHRIFT)

ISTVÁN KOZMÁCS

Der Aufsatz ist als Vorwort und Bekanntmachung zu der im vorliegenden Band veröffentlichten Sorokin-Handschrift gedacht. Der Artikel gibt Auskunft über den Fundort der Handschrift, enthält deren Bewertung und Ausführungen über Lebenslauf und Schaffen des Statistikers P. M. Sorokin, der aber auch als Archeologe und Ethnograph bekannt war.

Der Verfasser behauptet, dass die Handschrift auch bis heute gültige und brauchbare Angaben über udmurtische Sippenbesitzzeichen (udm. *pus*) und Geschlechtsnamen (udm. *voršud nim*) enthält. Er hebt hervor, dass Sorokin schon Ende des vorigen Jahrhunderts die Meinung über das Matriarchat der udmurtischen Sippen-gesellschaft widerlegt hatte, die sich im Kreis der udmurtischen Ethnographen auch heute noch hält. Der Verfasser unterstützt die Argumentation Sorokins auch mit weiteren Angaben. Er schreibt ausführlich über die Wichtigkeit des Kennenlernens der originalen Quellen und unterstreicht auch dadurch die Wichtigkeit der Veröffentlichung der Sorokin-Handschrift.

Den bedeutendsten Teil der Handschrift bildet die Analyse der udmurtischen Sippenbesitzzeichen. Im Zusammenhang damit werden im Aufsatz Gemeinsamkeiten und Ähnlichkeiten der ungarischen und der udmurtischen Besitzzeichen verglichen, die aber keinen genetischen Zusammenhang bedeuten.

О МАТЕРИНСТВЕ, КАК ОСНОВЕ РОДА, О РОДОВЫХ НАЗВАНИЯХ И ЗНАКАХ СОБСТВЕННОСТИ У ВОТЯКОВ

П. М. СОРОКИН

A kézirat közreadásakor a következőképpen jártam el:

1. Az eredeti helyesírást csak részben módosítottam. A szóvégi keményjeleket elhagytam, a régi helyesírás szerinti -i- és -ѣ- betűket a ma használatos -и-ре és -е-ре cseréltem.

2. A kéziratban Szorokin által elhelyezett lábjegyzetek jelölése az eredetivel megegyezően arab számokkal és csillagokkal történik. A kézirathoz fűzött megjegyzések kis latinbetűs lábjegyzetekben kaptak helyet, oldalanként újrakezdve.

3. A kézirat eredetileg oldalanként volt számozva. A levéltárban laponkénti számozással van nyilvántartva. Jelen közlésben a laponkénti számozást követem, megjelölve, hogy a lap verso vagy recto oldaláról van-e szó.

A kéziratot egy másoló keze írta. A kiegészítések Szorokin keze írásával.

A kéziratnak kétlapos borítója van, az alábbiak szerint (0v, 1v és 1r):

0v

Вятская ученая архивная комиссия

”О материнстве, как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности у
вотяков

С изображением знаков собственности в тексте и отдельной таблицей”

П. Сорокин^a

1v

”О материнстве, как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности у
вотяков

С изображением знаков собственности в тексте и отдельной таблицей”

П. М. Сорокин

Вятка

1895 года^b

1r

[Olvashatatlan négy szóból álló feljegyzés, a cenzori hivatal kerek pecsétje és egy 80
kopekes okmánybélyeg]

2v

^a A kézirat levéltári fedlapja. Az oldal bal felső sarkában a levéltári pecsét: Исторический архив/гор.
Кирова/Фонд N 170 оп. N 1. ед. хр. N 127

^b A kézirat eredeti fedlapja. A lap felső szélén nehezen olvasható írással: В Санкт-Петербургский
цензурный комитет. Представили настоящую рукопись, имею честь покорнейшее просить
Цензурный Комитет разрешите [olvashatatlan két szó] а по разрешении выслать в г. Вятку,
типографию Маншеева. Вятка, 20 января 1895. [olvashatatlan 3 szó]. В. Маншеев

[másik kézzel] N. 517/4 февраля 1895

О материнстве, как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности у вотяков

Начало материнства в семейных отношениях („матернитет“, *jus maternitatis*), у вотяков открыто Н. Г. Первухиным, а введено в науку проф.^а Смирновым. В быту вотяков, утверждают эти ученые, сохранились обычаи неизведанной древности, заключающие указания на некогда существовавшее обыкновение считать^б родство по материнской линии^с.

В качестве оснований для установления такого вывода послужили первому из ученых некоторые объясненные им^д обычаи в известном смысле, а второму, кроме того, филологические изыскания. — Приведем эти основания в словах обоих авторов.

Первухин^а „... в Воршудных прозвищах и в Воршудных божествах (вотских ларах и пенатах) мы встречаем не мужские, а женские имена. — Это остаток права наследования по матери (*jus maternitatis*).“ Далее автор указывает на слишком большое неравенство лет при женитьбе (жених много моложе невесты), как на прямой пережиток некогда существовавшей у вотяков полиандрии ... „следствием такой полиандрии необходимо должно было быть наследование прозвища не от отца (неопределенного), а от матери (точно известной).“ Э. V. 44.¹ 2. Эскиз I 37. „Четвертое значение слова: „Воршуд“ есть род, поколение — относящееся исключительно к лицам женского пола. Это — *фамилия* матери, переходящая через дочку к внучке и таким образом сохраняемая в

2v

потомстве.“ Прогрес этой передачи имени описывается г. Первухиным. Э. V. 14. „При обрезывании девочки обрезывающая старуха читает пожелания (будь ты хорошая пряха и пр), заключая пожелания этими словами: — „Будь хорошей Дурга или Чабья, или Биня“ и т. д. т. есть не давая собственного имени девочке, а называя её лишь по воршудному имени её матери.“ Далее мы узнаем, что так зовут девочку только до крещения, а после того ей присваивается исключительно христианское имя, до замужества. По выходе замуж она снова получает имя по воршуду, от родных мужа, тогда как её родня зовет её попрежнему. I. 37.

Далее, фактическое подтверждение того же начала видит г. П-н в том, что существовавшие в каждом отдельном доме „воршудные кораба“ были посвящены воршудному божеству иногда даже прабабки — самой старшей женщины в доме, основательницы этого дома, как отдельного хозяйства.

Исходя из этих оснований, г. Смирнов считает себя в праве сказать (I. 137–8): — Мы имеем таким образом имя, обнимающее совокупность всех женщин, происшедших от одной родоначальницы — явление, равнозначущее с фамильным

^а utólag beszúrva

^б az utolsó két szó utólag ceruzával beszúrva

^с javítva ceruzával по матери-ből

^д beszúrva a lap szélén ceruzával olvashatatlan két szó

¹ Для краткости я делаю ссылки на авторов следующим образом: Первухин: I, II и т. д. эскизы; Верещагин: „Вотьяки Сосновкаго края“ — I, „В. Сарапульскаго уезда“ — II; Смирнов: „Вотьяки“ — I, „Пермяки“ — II

прозвищем, которое говорит о происхождении от одного родоначальника. Этот обычай прекрасно гармонирует с догадками, которые мы сделали на почве языка. Мы имеем в нем несомненный обломок древняго матернитета. Мать уступила отцу право передавать свое (?) имя сыну, но сохранила за собой право передавать собственное имя дочери. В Глазовском уезде повивальная бабка, нарекая имя новорожденной девочке, говорит: „будь ты хорошая Чабья, Эбга (имя матери)” (ссылка на Вят. Губ. Вед. 1889 г.). В Бирском уезде этот обычай начинает уже понемногу выходить из

3г

употребления. Там довольствуются тем, чтобы имя дочери только походило на материнское – если мать зовут Шарби, дочь называют Шарбинат, Шарбике, Шарбика, Шарика, Шарназ (по указанию матери).” – Далее, „Если один из родовых прозвищ представляют собой женския имена, другия мужския, то мы в праве сделать из этого обстоятельства новый вывод, благоприятный для констатирования у вотяков матернитета рядом с родами, связанными сознанием происхождения от общего родоначальника, у Вотяков были роды, связанные когда то сознанием происхождения от общей родоначальницы, и эта связь обнимала уже не одних женщин, но и мужчин. Мы имеем другими словами, полное появление матернитета, хотя и на^а степени крайняго вырождения.” Несколько странно слышать далее, 141, что „Количество фактов, которое мы привели, не достаточно еще для того, чтобы можно было с уверенностью говорить о матернитете, как одном из моментов в развитии вотской семьи... Мы имеем основание предположить, что матернитет долгое время держался с патернитетом и не заменил его, а вошел с ним в компромисс.”

Не будучи компетентен в лингвистике, я^б не стану касаться сделанного г. Смирновом разбора значений вотских терминов родства¹, но не могу не заметить, что все основание для вывода в пользу матернитета дают ему значения корней – *чужс* – для родства по матери и *вужс* для родства по отцу. Первое означает *рождение*, второе – *корень*. Г. Смирнов удачно показывает преимущества первого над вторым и констатирует предпочтение^с, отдаваемое первому вотяками, поместив-

3v

шими его на первом месте в слове „чыжы-выжы” – вообще родственники по обоим линиям.

Прежде изложения пунктов несогласия моего с обоими почтенными авторами, укажу таковые у них по отношению одного к другому, т. е. собственно у г. Смирнова, так как он опирается на Первухина. Укажу во первых, что относительно начала „патернитета” г. Смирнов^д не приводит оснований^е. На чем основано даже это^ф его утверждение, что воршудня

^а tollal utólag beszúrva

^б ceruzával utólag beszúrva

¹ I.

^с szóközépen лож tollal áthúzza, fölé írva: чт

^д utána áthúzza: не имел права говорить, так как

^е az áthúzott в его пользу ровно ничего szavak fölé írva

^ф даже это utólag tollal beszúrva

прозвища суть^a имена и женския, и мужския?^a Если *небольшое* им количество встречается в переписи 1676 г. (I. 38.) в качестве имен отцов, – это еще очень сомнительное доказательство^b. Он не приводит собственных наблюдений, а мнения г. Первухина, выведенные из наблюдений последнего, как сам же замечает г. Смирнов, колеблются. Последнее, впрочем, неправда, как показывает вышеприведенная цитата из последнего, V. эскиза^c; эта цитата исключает^d патернитет. Далее, г. П-н при описании обряда обрезывания новорожденной выражается о даваемом при этом имени как о временном, до крещения, а не об имени *собственном*, у г. Смирнова смысл цитаты вполне иной, хотя на подобное понимание он едва ли [sic!] имеет право. На этом то основании смотрит на заключения г. Смирнова, как на нечто положительное – нельзя, и я позволю себе прямо обратиться к Первухину.

По утверждению последнего: „Вотьяки распадаются на рода, имеющие названия (I. 18.), которые сообщаются^e и покровителю рода – Воршуду. Рода эти, называемые также Воршудами (I. 37.) и состоят из преемствующих поколений женщин, – которые поэтому и являются исключительными носительницами родовых прозвищ (V. 14.). Чтобы лучше уяснить, как это отражается в быте вотьяков, возьмем кон-^f

4г

кретный случай. Вотьяк, у которого мать из рода Бигра, который (по мнению г. П-на, конечно) считается в роде Бигра, основывает отдельное хозяйство с женою из рода Какся. Заводится „воршудный короб“, который посвящается воршуду Какся. Сам хозяин, молясь, обращается к воршуду^g Бигра (по матери), а его жена и дети к Какся. Его дочери поэтому, при рождении, будут называться Какся, так же их будут звать по выходе замуж. Если от него отделится сын, с женого по воршуду Чабья, то и новая семья образуется с другим воршудным именем. Если он, наконец, овдовеет и женится на женщине воршуды Кушья, то новое потомство будет иметь новое родовое имя Кушья, хотя выйдет из дома, где воршудный короб посвящен Какся. Таким образом, из одного дома выйдут замуж девушки–дочери с разными воршудными именами, да вдобавок еще внучки (от сыновей) могут называться отлично от первых.

^a áthúzza: я не вижу из текста

^b az egész mondat utólag tollal beszúrva az áthúzott a я не вижу из текста szöveg fölé

^c ceruzával áthúzza: уважаемого ученого. Но

^d a ceruzával áthúzott не благоприятна для fölé utólag ceruzával beszúrva

^e kihagyott helyre utólag tollal beírva

^f az oldalon nics lábjegyzet hivatkozás, de a lap alján 1. számú lábjegyzetben a következők: Хотя бы уже потому, что в виде *собственного имени*, в положительной форме, не встречается ни одно (см.). Ссылка на местные названия (I. 38.) вроде Квака-пи и пр. очень неуместна. Г. Смирнов уверен, что имя Квака принадлежит *основателю* селения. Может быть и да, и нет. В последнем случае оно может принадлежать 1) Воршудному роду и 2) просто женщине, матери основателя.

^g a szó kis kezdőbetűje utólag nagybetűből javítva

Так как мужчины семейства, за редкими исключениями¹, никогда не зовут себя и не зовутся другими по воршудному имени, то является вопрос, к какому же воршуду² они себя причисляют: матери или основательницы дома? Г. Первухин прямого ответа не дает. У него встречаются безразлично: род Бигра (I. 26.), род Пыбья (I. 29.), Воршуд Дзумья, Чабья, Какся и пр. (42–46.) Так как по его словам новая женщина „сопричисляется” к „Воршуду семейного чума той семьи, куда она вошла”, особым церемониалом, а так как в этой семье может вовсе не быть женщин с родовым прозвищем по этому воршуду, то более чем странно говорить о „родовом” божестве в лице Воршуда: это было бы *домашнее* божество, в сущности иногда не имеющее прямого от-

4v

ношения ни к кому из членов семьи, так как каждое поколение в доме имеет воршуд только своей матери. Между тем, все исследователи называют воршуд³ именно родовым божеством, а следовательно и носителем его названия должна быть какая-нибудь сторона – мужская или женская, раз оно называется по роду. (I. 18.). Непоследовательность и путанность, введенные в вопрос отсутствием точного определения рода г. П-м, исчезает, если мы обратимся к другим исследователям. Так г. Богаевский признает род совокупностью кровных родственников по мужскому колену, причем имя божества рода (мудор, воршуд) распространяется и на женщин рода. Гаврилов говорит неоднократно о „воршуде родители”, то есть признает мужчину по крайней мере носителем и хранителем культа этого божества. Верещагин настойчиво утверждает (II. 80–81), что воршуд божество родовое, перешедшее от родоначальника племени (т. е. собственно рода). За такое понимание Воршуда свидетельствует существование дзек или бадзым куал – великих чумов, кудос и по Первухину (II. 4.), и по всем другим исследователям⁴ собираются члены *рода* для общего моления, т. е. члены рода, живущие в селении. По определению г. Первухина должны бы здесь собираться только те, у кого матери носят известное воршудное прозвище, но⁵ этого не может быть. Действительно, дзек куалы носят название по какому-нибудь воршуду, часто коренному и древнему в деревне, и для каждого воршуда имеется особая куала, напр. Пыпья квала, Дзядца квала, Тапья квала⁶. Обыкновенно в деревне бывает 2–3 куалы. Между тем женщин с разными родовыми прозвищами не одна почти в каждом доме. Это обстоятельство указывает на то, что определение г. П-м вотско-

5r

го рода, имеющего атрибутом одно родовое божество, одностороннее и неправильно. Дальнейшее знакомство с делом убедит нас в этом. Так, краеугольный камень теории г. Первухина очень шаток, если не сказать более. В то время, как П-н утверждает, что девочке дается имя по матери, Гаврилов

¹ Да и встречающиеся изредка случаи относятся совсем к особенному роду. В д. Сёпычкар Лудошурской волости Гл. у. мне указали 3 братьев, имеющих прозвище Дурга, но эти братья – дети незамужней [felette ceruzával: вдовы] женщины. У Верещагина (I) упоминается Уля–Онтон.

² a szó kis kezdőbetűje utólag nagybetűből javítva

³ ceruzával áthúzza: не говоря о том, что это же подтвердит и автор

⁴ tollal áthúzza: (при его допущении)

⁵ Попов. Вят. Губ. Вед. № 45. 1851 г.

пишет следующее (169) „Если (родившийся) младенец женского пола, то ей (ему) дается имя воршуда, к которому принадлежит *ея родитель*.“ Далее сообщает он, что этим именем девушку^a никогда и никто не называет в родной семе, а после замужества в доме мужа почти всякий и всегда. Итак, по Гаврилову, имя, которым зовут женщину в чужой семье, есть имя воршуда, но не материнского, а отцовского. В литературе имеются не прямые подтверждения этого сообщения; так Богаевский сообщает, что женщину зовут именем родового божества, Попов, – что „жене своих они (вотяки) зовут именами чумов того селения, из каторого оне поступили в супружество“ (дело идет о родовых дзек квалах, называемых по имени воршуда^b, которому посвящены). Итак большинство^c самостоятельных исследователей, считая имя замужней женщины именем родовым, под родом разумеют нечто осязательное, имеющее точку опоры в семейном и общественном чуме, а не такое непостоянное, изменчивое явление, как наличность в селении женщин одного воршудного прозвища.^d В действительности дело идет так, что дочь семьи называется в замужестве по воршуду отца, а не матери. Что же за воршуд отца? Это воршудное божество какого нибудь имени, которому посвящена в доме „воршудная

5v

коробка“, которое, как веруют вотяки, живет в семейном чуме, и которому молятся в родовом. Воршуд этот переходит от отца к сыновьям, но его следы остается, в виде прозвища и на дочерях.^e К сыновьям переходит он как пенат, они усваивают его чум^f, право молиться ему в квалах, семейных и общественных^g чумах, к дочерям переходит^h же право (если можно сказать) называться по имени воршуда в чужой семье, по замужестве. Мне пришлось проделать, с целью убедиться в своем заключении, несколько десятков вопросов такого рода: – „Какой у тебя воршуд? – Бигра. – А жену как зовешь? – Чола. – А дочь твою как будут звать замужем? – Бигра. – А не Чола? – Зачем? нет.“ Как я ни варировал вопросы, результат был один и тот же. Опросы же я делал в пределах Сарапульского и Глазовскогоⁱ уездов, даже по следам, так сказать, Первухина. Ни на одно исключение мне натолкнуться не привелось, и я решительно следую за Гавриловам. Не желал бы я, чтобы меня сочли обвинителем^j. Впрочем, я обвиняю г. П-на не^k, в чем нибудь ином, как только

^a áthúзва: ee, tollal fölé írva: девушку

^b a szó kis kezdőbetűje utólag nagybetűből javítva

^c javítva ebből: у большинства

^d A következő, négy sorba írt mondat utólag tollal zárójelbe téve és függőlegesen két vonallal áthúзва:

Позволю и себя причислить к тем исследователям, которые не могут согласиться с Г. Первухиным в этом вопросе.

^e javítva ebből: и к сыновьям, и к дочерям

^f а он как пенат, они усваивают его чум beszúrva только helyére

^g a szó utólag tollal beszúrva

^h a szó utólag ceruzával beszúrva

ⁱ eredeti szórend fordított, utólagas átszámolás után így

^j áthúзва: почтенного ученого

^k a félmondat utólag ceruzával beszúrva

в игнорировании действительности^а современного^б быта вотяков^с, ради весьма импонирующего вывода. Он пытался применить этот вывод слишком широко, забывая, что имеем долго по крайнем мере^д с вымирающим пережитком.

Г. Первухин не обратил внимания, между прочим, на описание обряда „перенесения воршуда на новое место”, сделанное г. Верещагиным. При основании отделившимся сыном нового хозяйства, воршуд „приглашается” особую молитвой идти из *отцовского шалаша* (чума) в новый, сыновный. При этом берется часть золы с очага и кусочек деревянного крюка, на котором висит котель (Ш). Если воршуд приглашается из отцовского шалаша, то и звать его должны, конечно, так, как зовет отец.

Есть, впрочем, возможность отчасти оправ-

бг

дать г. П-на и согласить два эти диаметрально противоположные взгляда. Несомнению, что дочь по замужестве носит имя воршуда отца^е, но как её зовут до крещения? Возможно, что, по местным обычаям, различно: по воршуду отца и по воршуду матери, и просто созвучному с именем по имени матери^г, как говорит г. Смирнов или даже^д языческим именем. Большой важности этому обычаю, однако, придавать нельзя, – если даваемое имя является временным, случайным, которое заменяется именем христианским. Ранее в этом случае давали девочке особое (банное) имя, нисколько не обязанное с воршудом, нпр. Тукбей, Культо, Туйбикэ (Сосновская волость). При существовании таких имен (а это, как будто, осталось неизвестным г. Первухину) ранее и при искоренении их усилиями духовенства, разбираемый обычай являлся только заменой нареканий имени, что указал и г. Первухин.

Неприложимость начала материнства в действительности вотского быта наглядно доказывается еще и несогласованием его с родовыми отношениями, определяемыми чрез посредство знаков собственности, о чем будет речь ниже.

Вышесказанное заставляет оставить в стороне теорию г. П-на и пожалеть, что ради предвзятой идеи неправильно истолкован собранный им богатый материал. Мне кажется, что под теорией „матернитета”, нет почвы. Все фактическое неоспариваемое основание^г составляет (только для некоторых^и его следов) обычай называть родовым прозвищем *только женицин*^г. Другой исследователь – г. Богайевский – видит в нем следствие первобытного коммунального брака, что почти равносильно „матернитету” г. П-на. Однако, мне

^а utólag ceruzával beszúrva az áthúzott условия helyett

^б javítva ebből: современности

^с e két szó utólag ceruzával beszúrva

^д a kifejezés utólag ceruzával beszúrva

^е eredeti szörend, utólag átszámozva: имя воршуда отца носит дочь по замужестве

^г eredeti szörend, utólag átszámozva: по имени матери, созвучному с именем

^д áthúzva просто felelte utólag ceruzával beszúrva: даже

^и utólag tollal beszúrva

^и eredeti szörend, utólag tollal átszámozva: для некоторых только

^г javítva tollal ebből: жены

6v

кажется, возможно несколько проще смотреть на дело. В действительности этот обычай имеет много сродства с обычаем русских звать женщин, даже иногда жену, по отчеству, и не по имени. Если существовали у женщин баннья, и существуют, но не употребляются христианские имена, то, вероятнее разбираемый^a всего, обычай есть своеобразной^a акт вежливости или почтительности к чужому воршуду.

Это заключение приводит нас к несколько необычному взгляду на самое воршудное родовое прозвище.

Мы знаем много инородцев, как черемисы, татары, которые, памятуя о степенях родства, не дают роду особого наименования. – Известно, что и русские крестьяне сравнительно^a очень не давно (в значительном большинстве случаев) приняли фамилии. Итак, нет ничего странного в предположении, что у вотяков собственно нет названий для рода, а есть только, так сказать, словесный атрибут его, – каковые и является имя „родового божества“. Словом прозвище женщины имеет характер символический, а вовсе не есть имя собственное¹. Я уже привел выше цитаты из труда Первухина, указывающие на понимание им прозвища отчасти^c в таком смысле. „Это фамилия матери, говорит он, переходящая чрез дочку к внучке.“

Здесь входим мы в сферу незатронутого еще вопроса о сущности воршудных имен.

Г. Смирнов, по оценке данных pro и contra, находит, что „(140) воршудное имя представляется прозвищем рода, переносимым и на его покровителя духа.“ Однако, мужское или женское это имя? Г. Смирнов уже зывает на сходство банных имен мужских (каких?) и женских имен с воршудными прозвищами (139). Г. Первухин сначала

7r

(Эскиз I) колебался, а затем (Эскиз V) решил, что это только женские имена. Того же взгляда держатся Богаевский, Гаврилов. Основанием для г. Смирнова послужили, кажется, еще^a разсуждения Верецагина^b.

^a utólag tollal beszűrva

^b Itt egy 1. számú lábjegyzet van jelölve a kéziratban, de maga a lábjegyzet a lap alján át van húzva: который он „хорошо изучил, но слишком сурово оценил.“

¹ Нам следует оговориться: такой взгляд уже мелькал у исследователей. Подтверждение его у нахожу в том, что воршудные прозвища в фамилии не обратились. Я имею случаи ознакомиться с фамилиями вотяков в большей части Глазовского, Сарапульского и в Слободском уезде, и в массе фамилий нашел только 3 ф. Бигриных (Д. Омсинская) и 10 ф. Квакиных (Д. Пашино, от Слободского уезда).

^c áthúzott именно főlé tollal beszűrva

Г. Верещагин в своем очерк „Вотяки Сосновского края” приводит рассказ о том, как образовался новый род и новый Воршуд – Пупья. Лично побывав в пределах жителства этого рода, я могу вполне подтвердить, что рассказываемое им (не есть вымысел книжника (Смирнов), а действительно живое народное предание. Начались „за Камой” среди вотяков волнения по поводу того, что их стали брать в солдаты и отягощать работами, и вот один вотьяк из рода Сурма, по имени Ожмег, решился бежать и скрыться в Сарапуилских лесах. Подойдя к Каме, он встретил большое затруднение: река слишком широка, чтобы пуститься вплав, лодки, вероятно, не оказалось, а переправы были заняты сторожами. Не найдя ничего лучше, он ухватился за следующее средство. Нарезав ветвей липы, он ободрал их, лутошки (вероятно, в крупных пучках) перевязал лыками крест на крест и, привязав себя к этим пучкам, благополучно переплыл реку. Своим подвигом Ожмег очень гордился, повидомому. По крайней мере, он стал звать себя Пупья, от пуппы – лутошка. Он очень выгодно женился, поселился в Шарканской волости, был во всем удачлив^a. И повелся от него род, который придал своему воршуду имя Пупья.

Этот то рассказ дал, без сомнения, г. Смирнову повод высказаться категорически в смысле перенесения родового

7v

названия на „духа-покровителя”. (Я читаю это тем более возможным, что г. В-н прямо объясняет (81, II): „Пупья-Воршуд значит Воршуд племени Пупьи, т. е. Ожмега”^b. Однако, есть возможность иного, более правильного, по моему суждению, взгляда. Гаврилов делает скромное и отвергнутое (г. Верещагин, Смирнов) предположение (16)^c „Можно полагать, что они (воршуды) получили свои имена от счастливых по понятию вотяков женщин. Даже можно думать, что под видом воршудов прежние вотяки молились этим когда то бывшим счастливим женщинам, предполагая, что если оне сами могли заслужить счастье, то и других могут осчастливить.”

В этих строках находится намек на одно явление, вполне возможное и не только и вотяков^d, именно: обоготворение (памяти) родоначальника. Я укажу на буддизм, как на религиозную систему, фаворизиющую^e этому явлению. Припомним прекрасный силуэт „гыгена” – сына Цайдамского князя у Пржевальского. Гыген – заживо святой человек. Для него не надобно было иметь особенные личные качества: знатное происхождение (у монголов), богатство, удачи в жизни – вот и все что нужно для гыгена. Такое явление, может быть, не чуждо и вотякам. Керемети – безобразные явления того же порядка. Притом, так как вотяки, объединенные одним воршудом, в то же время кровные родственники между собой, то является возможность связать до мысль Гаврилова с одним обычным представлением о воршудах. „Воршуд,

^a javítva ebből: удачным

^b a 7v oldal felső szélén a hivatkozás utólag tollal beszúrva, annak megjelölése nélkül, hogy hova szánja betenni a szerző

^c téves hivatkozás, helyesen a 161. oldalon

^d javítva ceruzával ebből: в полукультурном вотьяк

^e előtte tollal áthúzva: наиболее

говорит Первухин: значит родовое божество (лар древних Римлян), у каждого рода носящее родовое название чрез прибавление к общему понятию „Воршуд” имени родоначальника или (едва ли не скорее) родоначальницы (I. 18.).

Сопоставляя оба соображения, получим

8г

следующее: *Воршудное имя есть имя или прозвище, вернее, второе^a, родоначальника или родоначальницы, заслуживших особенный почет и уважение и поэтому давших повод к прославлению себя в своем прямом потомстве.*

Замечательный вышеприведенный рассказ, кажется, донныне единственный, который дает^b возможность разобраться в столь темном вопросе, как названия воршудов. Отсюда мы можем заключить, во первых, что воршудное имя не есть непременно имя, а может быть и прозвищем родоначальника, во вторых, отсюда ясно эмблематическое его значение и, в третьих, дается первое объяснение воршудного имени и при том из вотского языка.

Здесь мы видим основу для установления верного взгляда на лексическое^c значение воршудных имен. Не имея никакой надежды^d объяснить их все, укажем на возможность^e этого^f для некоторых. Г. Смирном, прочем, давно уже сделал удачное применение пермяцкого языка и объяснил из него некоторые из воршудных имен: Бадья – от *бадь* – ива и пр., но он же говорит, что они, вообще^g за ничтожными исключениями не объясняются из вотского языка и принадлежат чуди^h. Из общих толкований значения воршудных имен мне известно только приводимое г. П-м мнение священника Утробина, что „воршудные имена суть ничто иное, как названия разных укромных уголков или просто предметов, в которые (?) первоначально укрывался родовой талисман” (51). Впрочем, он не мог объяснить (даже и примерно) ни одного названия и, по мнению г. Первухина, основал свое объяснение на неправильном понимании термина воршуд, как „скрытое счастье”. Ни г. Первухин, ни Верещагин, и никто из

8v

известных мне писателей по этому вопросу, до г. Смирнова^f, определенного мнения^f не высказывали. Гаврилов даже прямо заявляет: (161) „Отсюда происходят эти названия воршудов, и имели ли эти слова когда нибудь значение в язык вотяков – неизвестно.”

Приступая к посильному объяснению, перечислю воршудные имена, составив им наиболее полный список, по списку Первухина, трудам Богаевского, Верещагина и своим собственным.

^a utólag tollal beszúrva: или прозвище, вернее, второе,

^b javítva ebből: факт, дающий

^c a szó utólag tollal beszúrva

^d kihúzza tollal az utána következő két zárójeles szó: (и достаточных сведений)

^e előtte tollal kihúzza: такую

^f utólag tollal beszúrva

^g utólag ceruzával beszúrva

^h utólag tollal beszúrva: и принадлежат чуди

Список воршудных имен

Апя, – Бигра, – Бия, – Бобья, – Бодья, – Бола, – Боня, – Вамья, – Ворча, – Вэня, – Джикья (Жикья), – Джумья (Дзюмья, Юмья), – Дзятца (Дзязя, Зятця, Зятча, Ятчи), – Докья, – Дурга, – Егра (Эгра, Игра), – Имьес, – Какся, – Квака, – Кварса, – Кибья, – Копка, – Котья, – Кушья, – Лекма, – Лоза, – Маля, – Монья (Мэня), – Можга, – Норья (Нырья), – Омга, – Пельга, – Поска, – Поколь, – Пудга, – Пупья, – Пурга (Порга), – Пыбья (Пэбья), – Пэшья (Пышья), – Салья (Саля), – Санья (Сэня), – Селта, – Сурма (Шурма), – Сюра, – Табья, – Ташья, – Тукля, – Турья, – Удья, – Узя, – Уля, – Урга, – Утча, – Чабья, – Чага, – Чипья (Ципья), – Чола (Цола), – Чудна, – Чудья, – Чумья, – Чунча, – Чура, – Чуйя, – Шудзя, – Эбга, – Юбера, – Юра, – Юсь, – Якшур.

При обзоре приведенных названий бросается в глаза общее у^а большинства: окончание а или я, составляющее как будто какой особый^б то специальный^в суффикс. Исключение составляют имена: Имьес, Поколь, Юсь и Якшур. Относительно последних заметим, однако, что три из них встречаются только у одного г. Богаевского (последние три), исследовавшего южную часть Сарапульского уезда, Имьес – у г. Верещагина и Богаевского, тоже где и первые. Между тем, ни в

9г

Глазовском, ни в Слободском, ни в Малмыжском уездах подобных имен нет. Признавая, однако, возможным появление их у южных ветвей вотяков, обращаемся к главной массе имен, которые все 1) оканчиваются на буквы а и я, 2) имеют и фонетическое над ними ударение (ср. Первухина, I. 40.).^д

Предоставляю знатокам финских наречий судить о моей догадке, но я считаю эти звуки а и я^е несомненно суффиксами 1) притяжательного значения и 2) значения богатства, изобилия какогонибудь свойства. Пример уяснить мою мысль: „Когда случается, объяснял мне вотяк из Понинской волости, – что мы у себя в деревне на сходе поспорим изза чегонибудь, да если на одной стороне русские, а на другой вотяки, то если бы кто из вотяков пристал бы к русским, мы говорим: он русский – „дз(ж)юч(с)ья“, а когда бы русский^г тянул напу сторону, так он „удмуртча“. Далее мне пришлось узнать, что если бы дело шло относительно татар, так сказано было бы „бигерья“, черемис – „черемистья“. Отсюда является очень основательный метод отыскивания корней в воршудных именах чрез отсечение суффиксов и флексий г, ч, с^е, и в результате является целый ряд знакомых вотских слов. Разделяя по^а значению, я нахожу следующие группы:

^а alauta áthúzva: свойство

^б eredeti szórend: особый какой а szavak felett számozással jelezve a végleges szórend

^в utólag tollal beszúrva

^д a zárójeles rész utólag tollal beszúrva

^е utólag tollal beszúrva: а и я

^г eredeti szórend: русский бы, а szavak számozással jelezve a végleges szórend

^е utólag tollal beszúrva: и флексий г, ч, с

^а kihúzza előtte tollal: их

I. Непросредственно означающие то или другое в вотском языке:

Дзятца, дзеза (?) = ворота (по Сарапульскому говору)^h (в объяснении не уверен).

Квака = ворона, Коака = ворота (по Глазовскому говору)^h.

(Сюда отнесем Юсь = лебедь)^h

II. Объяснимые отсечения суффикса:

Бодья – от *бодь* – ива; Кварса = кварча, от *куар* – лист; Норья (Нырья) от *ныр* = нос; Пель'га от *пель* = ухо; Пуд'га от *Пуд* =^b скот, Пышья, б. м. от *пыш*, слово значение которого – конопля, конопляное семя.

Ворча, от *ворд* корень означающий хранит беречь, рождать (?). Кушья, от *куш* – росчисти поляна. Ом'га, от *ом* = рот. Котья, от *коть* = брюхо. Дурга, от *дор* = край, берег.^c

9v

Пупп'ья от Пуппы – лутошки; Тук'ля, от *тук* = хмель; Тур'ья от тури = журавль; – Ур'га от *Ур* = белка; Чабъ'я от Чабэй – пшеница; Шудзя, есть корень *шуд* = счастье, но, б. м. это слово принадлежит к III. группе^d. Юбер'а от юбер = скворец.

Уля от *ул* = сук или *ул* = низ. Чипья от *чипей* = щука^e.

III. С названиями народностей в корне: Бигр-а, Егр-а (Игр-а, Эгр-а), Пур-га, Удь-я. В первом я нахожу архаическую форму, вместо бигерья, от бигер–татарин, во втором корен Егр = русскому Югр, т. е. Югра (ср. Иогра, по пермяцки вогул)^f, в третьем Пур, т. е. Пор – по вотски черемисин, в четвертом, наконец, собственное имя воти – Уд. Не трудно заметить, что болгаре, югра и черемисы должны бить древними соседями воти.

^gЯ не теряю надежды, что филолог с сведениями в языках сумеет дать смысл и объяснить из вотского языка и все остальных воршудных имена.

Воршудное имя, с символическим значением, перенесенное обычаем на женскую половину рода (оно, впрочем, применяется и к мужчинам, но не в качестве личных имен)^h, служить личным указателем для него. Но есть и другой *атрибут рода*ⁱ, до последнего времени столь же постоянный и в известных случаях не менее важный, – это *родовой знак собственности, по русски „знамя, пятно, резы”, по вотски „нус”*.

О знаке собственности личном, носящем большею частью, татарское название „тамги”, как о предмете общеизвестном, излишне было бы говорить,

^b a mondat vége innen utólag a lapalji utolsó két sorként tollal besúrvva

^c a bekezdés utólag tollal besúrvva az oldal jobb szélén, a II. pont mellé

^d a szótol tollal utólag besúrvva

^e a bekezdés utólag tollal besúrvva az oldal bal szélén, az első bekezdés mellé

^f a zárójeles rész utólag tollal besúrvva

^g a bekezdés előtt, a jobb margón: N 4 és egy vonás a két bekezdés közé húzva. Valószínűleg egy negyedik csoportot akart később ide beírni.

^h a zárójeles rész utólag tollal besúrvva

ⁱ utólag ceruzával aláhúzva

почему я позволю себе обратиться непосредственно к мало известным родовым знакам собственности, насколько мне удалось изучить их у вотяков.

Решение вопроса о родовых „знаменах”, „бортных пятнах” или „подэм пус’ах” вотяков тесно связано с выяснением понятия о родах, на которые расчлняется

10r

в племя. Имеются два определения вотских родов, которые видны уже из вышеизложенного. Одно принадлежит свщ. Блинову – первому из местных исследователей воти, который указал на самое существование родов и также родовых знаков. По этому определению род есть совокупность кровных родственников по мужскому колену. За это понимание рода высказывается большинство самостоятельных исследователей воти. Другое определение рода дано г. Первухиным, приведенное и разобранное^a выше.

Установив положение, что „древнейшая форма вотского рода есть материнет”, г. Первухин попробовал применить это начало к исследованию вопроса о родовой тамге и пришел к заключению, что *родовая тамга никогда не существовала и не существует*. Заключение это очень курьезно: в одно и то же^b время оно и совершенно справедливо и вовсе не верно. Дело в том, что исследователь имел в виду только *род эсенский*, по материнству, по его выражению „воршуд”, и по отношению к нему не ошибся; однако, допуская принадлежность родового названия только „воршудам”, яснее – воршудным родам, он остался в неведении относительно принадлежности этих названий и родам по мужскому колену, а вместе с тем отвергнул родовые знаки собственности вообще, признавая, впрочем существование одной основы знака у членов одной и той же *фамилии* и передачу этой основы по мужскому колену. Таким образом г. Первухин не сделал следующего очень любопытного вывода, на который имел полное право. – *Подэм пус есть изобретение того времени*,

10v

когда вотская семья пережила первобытное состояние, ту эпоху, когда существовало начало материнства. До того времени в семейном быте воти не было начал собственности, или по крайней мере крупная собственность (борти, скирды, поля) женщине никогда не принадлежали. Но очень настолько увлекая своим мнением, что приписал и другим авторам то же понимание рода I. 41.

Разделяя мнение не г. Первухина, а о. Блинова и других и поставленный в необходимость опровергать исследователя, своими трудами по изучению вотяков приобретшего заслуженную известность, я должен дать точное понятие о своем материале, изучение которого привело меня к противоположному выводу, и о способе его собирания и сопоставить с методом и материалом г. Первухина.

В качестве регистратора земской подворной переписи я имел возможность лично побывать во многих вотских селениях Глазовского и Сарапульского уездов, почему и мог ознакомиться с значительным числом их

^a javítva cbból: приведенного и разобранного

^b a szavak különírás utólag jelölve

родов^а. Приступив к изучению знаков собственности, я прежде всего волей-неволей проверил показание г. П-на о воршудных родах. Так как действительность оказалась совершенно не соответствующей представлению о ней почтенного исследователя, то пришлось руководствоваться собственными соображениями. Понятие о роде, которое я составил по личным наблюдениям следующее^б, вполне совпадает с его определением, данным г. Богаевским, статья которого, впрочем, мне в то время не была известна, а именно: вотский род есть совокупность кровных родственников^с по мужскому колену, причем в очень отдаленных степенях родства он представляется

10г

союзам, по выражению г. Богаевского, духовным, связующим началом в котором служит почитание одного и того же родового божества, имя которого тождественно с названием рода^д. Исходя из этого положения, в каждом исследуемом селении я узнавал, какие домохозяева принадлежат к одному, какие к другому роду, – если таковых было несколько, и затем узнавал, какой у кого „подэм пус“. Могло случиться, что в одном роде оказывались разные основы подэм пусов; эти случаи тогда же выяснялись. После того я спрашивал, какой знак в известной группе следует считать коренным? Вотяки это отлично понимали и всегда определенно указывали. Наконец, оставалось отметить, в какой родственной связи к обладателю коренного знака стоят имеющие измененные, и тогда у меня составлялись ряды геральдических знаков с параллельно идущими генеалогическими. Таким образом, рядом выяснением родовой основы шло выяснение тех изменений, какая она претерпевает при переходе от отца к сыновьям проч.

При этих условиях записано мной более 500 подэм пусов^е, причем в некоторых селениях я брал знаки собственности у всех без исключения домохозяев, а в большинстве довольствовался только выяснением родовой основы и определением ее главных вариаций.^ф

Г. Первухин поступил совершенно иначе: „Мы просили, пишет он: о. о. законо-учителей и учителей народных училищ (в которых обучался хоть 1 вотьяк) представить нам именные списки всех мальчиков и девочек из вотяков, находящихся в школе, обозначив против каж-

11v

даго родовое имя (Воршуд) матери.”^а Все приводимые им примеры подэм пусов снабжены оговорками „принадлежит ученику такого то училища” – следовательно, нельзя сомневаться в том, что школьные списки, не смотря на молчание об этом г. П-на, дополнены были еще изображениями подэм пусов каждого или только некоторых учеников. Таким образом собрано было до 500 тамг. „При сопоставлении их с^г воршудами матерей (т. е. матерей учеников)

^а a bekezdés elejétől idáig ceruzával zárójelbe téve

^б utólag ceruzával beszűrva

^с a két szó eredeti sorrendje fordított, a szavak feletti számmal tollal utólag jelölve végleges sorrendjük

^д a kettősponttól eddig utólag ceruzával aláhúzva

^е a bekezdés eddig utólag ceruzával aláhúzva

^ф a bekezdés utólag ceruzával zárójelbe téve

^г utólag tollal beszűrva

оказалось, что тамги одного и того же воршуда весьма разнообразны и даже нисколько не сходны между собою” и пр.

Укажем, что если бы даже основание разыскании г. П-на – „воршуд” и было неоспоримо, то самый материал никуда не годился. По теории г. П-на воршудное имя и тамга должны принадлежать „*основательнице семьи*”, между тем может случиться (его же слова), что в семье *не будет ни одной женщины, носящей имя воршуда*. Вывод, какой можно сделать отсюда, дополним еще указанием на то, что „матери” учеников должны быть в немалой части не жены хозяев, а жены неотделенных младших членов семьи, так что г. П-ну преподносились не только „разные тамги от одного воршуда”, но и *одинаковые от разных воршудов*: последнее необходимо должно было случиться у живущих в одной семье, нпр. двоюродных братьев, дяди и племянника, сводных братьев и пр.

Сказанное оправдывает нашу решимость не возвращаться более к теории г. П-на и его материалу.^b

Вотские подэм пусы (иначе, по говору бесермен, *понэм пус* или *пас*) составляются пред-

12v

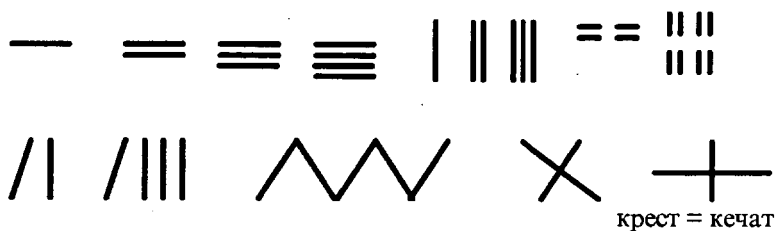
почтительно из прямых линий и между ними легко различить два разряда: одни состоят из простых, случайных сочетаний линии, другие – идеограммы.^c Так, очень употребительный знак X – крест^d или аналогичный с ним + не идеограммы уже потому, что встречаются у инородцев язычников и имеют особое название (по вотски – *кечат*). Простые знаки – это одиночные или по две, по три насеченные параллельные и неспараллельные линии. Вообще из параллельных линий можно составить следующие простейшие сочетания: 1) систему параллельных линий, 2) угол, замкнутый или незамкнутый, в четырех положениях, 3) ломанную или смешанную линию, 4) параллелограмм, 5) крест. Из этих основных составляются все вообще знаки. Главнейшие виды знаков, как простые, так и те, которые самими вотяками признаются за изображения разных предметов и имеют соответствующие названия, собраны мной в следующей таблице.

I. Простые знаки

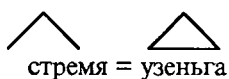
^b az előző bekezdés По теории szavától kezdve idáig utólag ceruzával zárójelbe téve

^c a bekezdés eddig utólag ceruzával aláhúzva

^d utólag tollal beszúrva

II. Изобразительные знаки

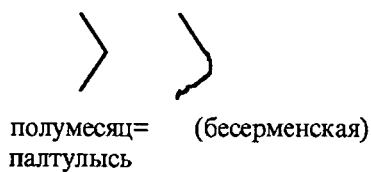
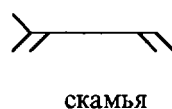
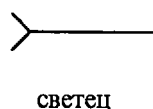
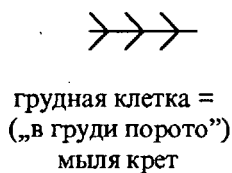
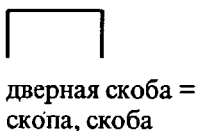
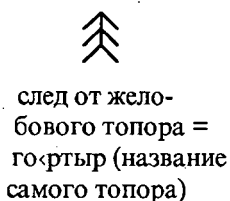

= курег кук

= ошом курег

12v

Резную границу между пусами простыми и изобразительными провести, однако, нельзя. Чисто от силы воображения зависит осмыслить знак особенно сложный, и в этом случае он получает название, помимо традиционного родового;^a но гораздо чаще бывает, что производный знак, до какой бы степени сложности он ни дошел, называется так же, как родовой, от которого он происходит, но с которым может иметь уже мало сходства. Так все вариации „тирнуллона” (см. далее) носят это название. Крест помещен мной в разряд простых знаков и для большинства случаев он таков; однако, род Пупья считает родовой свой знак косо поставленный (андреевский) крест за изображение связанной посредине пары лутошек, – что объясняется преданием об основателе рода (см. выше).

Если одно и то же^b название применяется к знакам малосхожим, то это показывает, что значение изобразительности в вотской геральдике не может сравниться с тем, какое придается родовой основе. Можно думать, что изобразительные знаки производные образовались путем более или менее случайным.^c По общим правилам изменении знаков, из какой нибудь основы на известной степени усложнения мог получиться изобразительный

13г
знак настолько ясный, что название являлось само собой, напрашивалось на язык.

Чтобы показать, насколько крепко держится за знаками название родовой тамги, приведем два-три примера из наиболее типичных. У рода Пурга основа знака – вилы, *саник*. Этот род один^d из самых многочисленных и живет большими селениями, так что отдельные пусы и, даже целые их ряды достигли большой сложности, нпр.

 или не приобретая особых названий. Знаки столь несхожие как и одинаково – кыксаник, *двое вил*. Только два знака

 и происходящие от основы санник, образовавшиеся, быть может, вследствие влияния соседства рода Бони, носят название „тирнуллон” – натопорник, однако, с прибавками: *уллань* тирнуллон в первом случае и *выллань* тирнуллон во втором. Прибавки означают: низ похож на тирнуллон (нижний тирнуллон) или верх похож на т-н (верхний т-н). За родовой знак

Чабы следует признавать *стрема* .

И вот, не только знаки вроде или , носят это название, но и такие, как

 или , – на стронний глаз имеющие все права считаться изображающими могилы (Первухин, стр.), и такие которые по особым случайностям изменений, утратили даже существенным части основной

^a a bekezdés eddig utólag ceruzával aláhúzva

^b a szavak különírása utólag tollal jelezve

^c a mondat utólag ceruzával aláhúzva

^d előtte áthúzva: самый

идеограммы, нпр. \wedge или λ , λ . Хорошим примером может послужить еще знак рода Ворчи. Полное его начертание – три линии, расходящаяся из одной точки: \wedge но и знак из двух черт, по утрате средней, если он произошел от родовой основы, – для обладателей всетаки *куриная нога* – курек кук, а не что-нибудь иное, с чем он имеет более сход-

13v

ства, нпр. вилы.

Обращаясь к рассмотрению родовых знаков, перечислим все, какие нам удалось найти или определить. Некоторые из них вполне достоверны, другие определены по небольшому числу пусов и вполне поручиться за определение нельзя.

Род Апя имеет родовой знак в виде ромба \diamond , называемый мумы-пус или просто апьяпус – Род Бодья \diamond ромб с удлинненными сторонами нижнего узла. – Бонья – тирнуллон (буквально – топор носи), натопорник \lrcorner . – Ворча – куриную ногу, курек кук \wedge . – Вэнья – крест кечат – \times или \times . – Дакья \vee ? – Дзедзя ∇ . – Дзюмья (Юмья, Джумья) \sim тирнуллон или \diamond . – Дурга крест \times . – Эгра вилы, саник $<$. – Кушья \vee ? – Мэнья $>$. – Пуппья \times . – Пурга \wedge \vee вилы. – Ташья \wedge . – Удья $>$. – Чабья стремя \triangle . – Чуйя $>$. – Чола лутовки \downarrow . – Всего приходится 19 знаков, что, конечно, немного, так как число родов доходит до 70, но не надо забывать, что мои работы в этом направлении делались всетаки мимоходом, сведения носят характер случайных.^a

Однако, и на этом немногочисленном материале можно подметить одно коренное свойство родовых знаков – их простоту. Вил, куриная (вообще птичья) нога, косой крест – вот любимые мотивы изобретателей. Едвали удастся доказать, что при этом руководили последними какая либо иная соображения, кроме заключающихся в словах „две-три зарубки, и знак готов...” Быть может, психологической основой этого факта следует считать бедность и леность воображения, но он находит много оправданий и во внешних условиях, каковы: цель самых знаков, материала, на котором их наносили, и орудия, употребляемые при этом. Первое из указанных условий

14r

цель нанесения – означение принадлежности предмета тому, кто делает на нем знак какого бы ни было начертания, устраняло необходимость эмблематичности знака. Благодаря патриархально простым и честным взаимным отношениям вотяков, лицу, наложившему знак на предмет, нечего было опасаться за его целость всякий другой вотьяк, отыскивавший подобные предметы, нпр. борты, завладевал только никому не принадлежащими, на которых не было знаков. Обычай охранял, одинаково собственность сильных и слабых, которые одинаково обезличивались употреблением родового знака

^a a két utóbbi bekezdés utólag ceruzával zárójelbe téve

собственности. Находясь в условиях зверолова, рыбака, пчельника, – чего, конечно, вотяки не избежали, – и даже перейдя к грубому земледельческому быту, вотяки постоянно имели дело при нанесении пусов с материалом твердым и хрупким: прежде и чаще всего с деревом, потом костью, рогом и только в виде исключения с воском. На этих материалах возникли их пусы и развилась вся их геральдика.

Главнейший материал – дерево позволяет делать только широкие и прямолинейные зарубки. Явственность пусов была особенно необходима тогда, когда они наносились на живое дерево, напр. бортевое, иначе современем могли заплыть и изгладиться. Нет сомнения, что главнымшим образом для бортей и употреблялись пусы. Об этом свидетельствует самое название их – подэм пус, бортное пятно, – название частного вида пусов, сделавшееся выражением общего понятия, хотя на последнее кажется могло бы иметь большее право другое видовое название, именно: „гужем пус”^a – полевой знак^b, нарезаемый

14v

на колышках, втыкаемых по разделе поля каждым домохозяином у своей полосы. Последние, гужем пусы, появились, конечно, позже подэм пусов и поэтому к ним применялись правила нарезки, выработанные на первых. Явственность нарезки, т. е. ее глубина и ширина достигались сильными ударами топора. Уже одно участие этого инструмента объясняет нам, почему стариннейшие пусы, каковыми являют ее родовые основы, так *просты* и состоят из *прямых линий*^c. Можно добавить к этому еще одно замечание: если у пуса сходились в угол черты, то он (угол) не мог быть малоотверстым, так как в этом случае легко мог происходить сколок.

Нанесение знаков производится с соблюдением следующих правил. Прежде всего воспроизводится родовая основа (иногда на в полном виде, а только в той части, которая входит в состав знака), а затем уже прибавочные нарезки в известной последовательности.^d Это делается до того, чтобы не сбиться в счете и порядке прибавочных черт. В каждом знаке различается верх (выл иль) и низ (дынь), иначе вершина и комель, также правая и левая стороны (бурпалань и палань). В некоторых случаях различаются еще в пусах осевые или корневые черты (модос) и по сторонам их правое и левое крыло (бурд), как в пусах рода Чола и, кажется, Чуйя. Полный знак первого √ производные

имеют фигуру по большей части такую причем прибавочные черты излечивы в количестве и длине; сторона a левое, b правое крыло, линия vv корневая.

^a a kezdő idézőjel hiányzik

^b a подэм нус szavaktól idáig utólag ceruzával aláhúzva

^c a стариннейшие szótól eddig ceruzával utólag aláhúzva

^d a mondat utólag ceruzával aláhúzva

Ограничиваясь этими немногочисленными замечаниями относительно родовых пусов вообще, перейдем к изучению тех правил, какими обуславливается на практике изме-

15v

нение родового пуса при передаче его в кругу одной семьи и затем рода. Сначала вычесним те средства и способы, при помощи которых совершаются эти изменения.

Обычный способ видоизменять особой пус состоит в прибавлении чека (чек) – черты, пересекающей одну из черт первого, удлиняющей её или лежащей особняком^a. Так, в пусах рода Бодья (д. Бодья и с. Якшур Бодья

Сарап. у.) при основе имеет . Чек может быть прибавлено при основе число произвольное, однако, оно бывает всегда по возможности минимальным. Часть чрез последовательное прибавление чексов является пус в

виде двойной, тройной фигуры основы, нпр. из , из . Многочисленные примеры производных знаков приведены далее, почему здесь мы ограничимся только этими указаниями на роль чексов. Вследствие постепенного нарастания числа пусов члены рода прилагали всю изобретательность для придумывания новых и поэтому явились такие комбинации основы и чексов, как нпр. у рода Пурги (см. далее), что только знающий вотак может находить „единство” в этом „разнообразии”.^a По положению своему относительно основы чеки различаются – верхние, нижние, правые, левые.

Кроме чексов употребляются еще „крючки” – *кунгрок*, „крестики” – *кечат*, точки – *бишкэлтэм* и более сложные фигуры из^b черточек. Не упоминая о точке, всю эти значки или непосредственно примыкают к чертам знака, или располагаются поодаль. Так, крючек прибавлен к углу знака (род Дзезя), помещен отдельно (род Дурга), (род Дакъя); крестик, как неотдельную, слившуюся с друдими, часть знака, можно наблюдать у пусов: (Дзезя), (Чабья), (Бонья), Дакъя; отдельно

15r

нарезывается он чаще всего внутри основных фигур, нпр. (Бодья), (Бонья), (Пурга).

Из других прибавок укажем на ломанную линию – (см. пусы рода Егра), сочетание прямой линии с двумя и более к ней вертикальными более короткими: , , (пусы рода Пупья и особенно Пурга; последние из дер. Кайсогурта Сосновской в. Сар. у.).

^a a mondat utólag ceruzával zárójelbe téve

^b utólag tollal beszűrva

Употребление точки ясно из следующих примеров: ✕, ✕ ∇ (Ворча в. поч. Урсо Сосновской вол. Сар. у.).

Подэм пус есть принадлежность дома, а не отдельного лица, поэтому в каждом селении их столько, сколько и отдельных, самостоятельных хозяйств.^a Впрочем, бывают случаи, когда неотделенные члены семьи, т. е., конечно, сыновья: женщины пусов не употребляют, – приобретают особенные пусы, ставят их на некоторых, лично им принадлежащих предметах, но это не более, как исключения, на имущество хозяйств они не наносятся до отдела владельца. Только по современном отделении от отца или родственника, новое хозяйство, приобрета самостоятельный инвентар, оказывается в необходимости отмечать его и особым пусом.^b

При изобретении последнего в настоящее время могут действовать два начала одноличный произвол, когда новый хозяин берет себе пус по личному усмотрению, – такие случаи все более и более учащаются, – и древнее родовое начало, заставляющее держаться не только общей родовой основы, но и отцовского знака.

В последнем случае при выборе пуса руководствуются тем общим правилом, чтоб новый пус не походил на имеющиеся уже в том же селении. Если этого возможны

16г

избежат, то обыкновенно пус первого из отделившихся сыновей отличается от отцовского только одним чеком, второго двумя и т. д., если пус первоначальный сам по себе довольно прост^c, – в противном же случае довольствуются 1) одним чеком, располагая его иным образом, 2) столь же часто – упрощением первого знака чрез отбрасывание чека или нескольких. Так старейший из следующего ряда родственных пусов рода^d Пурга: – I^h

1 2 3 4 5

принадлежал дяде NN2 и 3; по отделении от дяди племянники в пусе прибавили по одному чеку, но у одного чек пересекает черту основного знака, у другого только касается ея. 4 и 5^h пусы принадлежат: отделенному сыну N I^{го} – N 4^h и внуку N 5^h. В этих примерах, за исключением старейшчаго знака, все пусы имеют одинаковое число резов. Иным образом изменения происходили у приводимых ниже знаков. Из обозрения как этих знаков, так и помещенных далее, в описаниях пусов отдельных родов, видно, что какому либо общему правилу подчинить каждый частный случай невозможно.

В роде Дзюмья (пч. Исаковский Кестымской в. Глазовского уезда) – пус основной семьи в одном случае – стремя с двумя чеками по сторонам,

^a a mondat utólag ceruzával aláhúзва és zárójelbe téve

^b a mondat utólag ceruzával aláhúзва

^c az eredetiben valószínűleg a másoló hibájából: прдсть

^d a bekezdés eddig utólag ceruzával aláhúзва

у отделившихся же от нея имеются: и . Основной пус деда^а из рода Ворча (пч. Мукши Сосновской в. Сарап. у.) – обращенный кверху „курег кук” у отделенных внуков принял формы и . В том же роде (и том же селении) трое племянников, отделенные от дяди, имеющего старинный пус , приняли следующие пусы: 1) 2) 3) . Если в первом из 16v

наших примеров (род Дзюмья) проглядывает в изменении пусов одно общее начало – возможное упрощение знака, так что вместо 5 нарезок приходится делать только 3 и 2, то этого никак нельзя предположить в прочих случаях. Действительно, так мы находим знаки 5-зарубочные вместо основного 3-зарубочного, но также и пус в 2 зарубки.

Чистый пример усложнения пусов представляют следующие случаи:^а у трех братьев из рода Ворча (д. Мувыр Сосновской волости Сарап. у.) имеются знаки , , , из них старинный, дедовской – первый, а другие позднейшие. Подобный пример, замечательный тем, что при усложнении знака потерпела изменение основная, повидимому, фигура, находит у рода Пурга. Дедовский пус , а внуков – родных братьев и (пч. Тубоншур Соснов. в. Сар. у.). В том же роде Пурга (д. Нижнее Карякино той же волости^б) нашел я у двух братьев пусы весьма сложные: и , подобные, впрочем, тем, какие имеют ее вообще в этой деревне, отличающейся сложностью пусов; у третьего же брата оказался пус недавнего происхождения. Владелец объяснил, что взял его по причине затруднительности нарубать 5 и 6 зарубочный знак. Еще чаще к упрощению пусов прибегают выселенцы на новые места.

Вообще, можно сказать, что в пределах каждой семьи изменения пуса обусловлены: 1) степенью сложности основного: если он сложен в 5–6 зарубок, то можно ожидать упрощения; 2) требованием, чтобы знак не походил на соседские, той же деревни; 3) отчасти порядком отделения: первый из отделившихся членов семьи обыкновенно наименее упрощает или усложняет свой пус; 4) на выбор начертания сильно влияет присутствие в селении других родов, в осо- 17v

бенности если знаки последних имеют очень своеобразную фигуру. В этом случае родовое начало вступает в соперничество с началом, так сказать, односеленчества, но может быть здесь влияет и просто безотчетное подражание.

Выше мы указали основы родовых знаков, поскольку могли их выяснить, теперь же коснемся видоизменений этих основ в пределах рода. Но так как вообще причины, руководившие избранием того или другого знака в тех случаях, когда дело касается разных селений, – очень трудно выяснить, то и

^а utólag tollal beszúrva

^а előtte tollal áthúzva: пусы

^б utána tollal áthúzva: и узда

считаем за лучшее сделать только простое сопоставление возможно большего числа пусов главнейших из родов, о которых имеем наиболее полные сведения.

1. Род Апя исследован мной в селениях:

- д. Бадьярова Сосновской в. Сарап. у. пус N 1 и 2;
- д. Кожыл Кестымский в. Глазовского у. NN 8, 9, 10;
- д. Вишур Пурга Шарканской в. Сарап. у. NN 6^a;
- д. Табань Сосновской в. NN 3–5.

2. Род Бонья встречается и в Глазовском у.; но большею частью исследован мной в Сосновской волости Сарапульского уезда. NN 1–40 взяты мной с подлинного приговора общества села Сосновки. Можно видеть, насколько прочно устояли в видоизменениях основные фигуры знака – наторник. В числе пусов есть такие, что требуют 7, 8 и даже 11 зарубок (N 32). В этом селении знак дошел до крайней степени сличности и его уже требуется изменить (NN 35 и 40). NN 41–47 помещены и в числе предыдущих, но выделены для указания родственных отношений. Здесь дедовский старинный пус N 41; два сына деда

17г

взяли: один N 43, другой дедовский (остался в том же доме). Их сыновья взяли: у N 43 – тот же (N 43), у N 41: тот же N 41, 42, 44, 45; N 47 принадлежит троюродному брату последних. NN 48–53 пусы из деревни Мувыр'а Сосновской волости. 50 и 51 – пусы двоюродных братьев, из них первый дедовский, а второй более поздний; по счету зарубок они одинаковы. 52 и 53 пусы родственников той же степени родства; из них 52 пус старый, дедовский. N 54 Бонья из д. Идырон'а дедовский, а происшедшие от него не помещенные в таблиц и принадлежат ныне двоюродным братьям. NN 55 и 56 из пч. Куштоключ той же волости, принадлежат двоюродным братьям; дедовский пус . Из этих примеров видно насколько прочно сохранялись в среде родственников основы знака. Все вотяки перечисленных селений и многих других в Сосновской волости произошли из уничтожившихся селений Пышты и Бонья (ныне их пеплица зовут Пышты и Бонья – гучины)^b.

3. Род Ворча NN 1 по 45 – пусы всех домохозяев д. Малая Ожворча (Ожворца) Сосновской волости. В селении живет уже 5^e поколение, первоначально выселившихся из д. Большой Ожворчи той же волости. Только один двор имеется рода Пурга. Основной знак – курег кук – птичья нога пальцами вниз. Вследствие многочисленности домохозяев основа рода изменилась в некоторых пусах до неузнаваемости, как 14 и 15, 18–22 или 30 и 31. Пусы 46–51 принадлежат хозяевам из д. Кайсогурта той же волости. Оригинальный вид их произошел от подражания пусам рода Пурги в той же деревне. Нижняя часть знаков наносится первой, что и служит доказательством существования основы в виде курег кука , обращенного отверстием вверх. Старейший пус N 46, 50 и 51 позднейшие, двоюродных братьев, и все пусы

^a valószínűleg innen való a nem említett 7-es számú puszt is

^b a kéziratban hiányzik ez a zárójel

18v

принадлежат близким родственникам. NN 52–65 из д. Кесьшур Шарканской волости, где живут переселенцы из д. Ворцинской той же волости; впрочем, два пуса: 64 и 65, принадлежат переселенцам из д. Черный Ключ Светлянской волости. NN 66–68 из д. Мувыр Сосновской волости, все пусы – братьев, из них первый старинный, дедовский. NN 69–73 из пч. Урсо Сосновской волости, куда переселились жители д. Кыквы (ныне Выжой вож); из них 71 – дедовский, 72 сына деда, 73 – внука; 69 основной, 70 – позднейший. – NN 74 и 75 из дер. Корчумвай Шарканской волости. NN 76–81 из пч. Мукши Сосновской волости, куда переселились жители дд. Быги и Ляльшура. Все пусы принадлежат близкой родне. Основной, старинный N 76, N 81 брат первого, 79 и 80 его (брата) внуки, 77 и 78 племянники N 76.

4. Род Пурга. NN 1–46 пусы домохозяев деревни Ныропура Сосновской волости. Здесь могу указать следующие родственники: NN 2, 3, 4, принадлежат племянникам N 1. N 5 – чужой в селении, новожила из д. Верх Тылоя. NN 15 и 16 принадлежат двоюродным братьям, тоже 29 и 30. 31 и 32 племянники 33. NN 47–60 принадлежат домохозяевам д. Кайсогурта. Первые 4 от близких родственников: 47 – дедовский, прочие внуков, 49–50 родных братьев. В этой семье замечательно упрощение у пусов новейших. NN 53–56 тоже из одной семьи, и старинный N 53, прочие позднейшие. 51 старинный, 52 поздний. Последние 5 пусов принадлежат 3 семьям, из них 3 близкой, 2 дальней родне; 59 дедовский, 60 позднейший. NN 61–64 из д. Мувыр. 61 и 62 принадлежат двоюродным братьям, из них 61 – дедовский; 63 и 64 тоже, дедовский здесь 63. NN 65 и 66 из д. Вишур Пурга Шарканской волости. NN 67 и 68 – из д. Тыловыл Шарканской волости, принадлежат

18r
родственникам, тоже 73–75. NN 76–79 пусы братьев из д. Береть Сосновской волости. 80–83, 95 и 96 пусы родственников, из них 80 и 83 родные братья; N 81 дядя отца N 80, и у NN 81 и 82 отцы – братья, N 95 – сын, 96 – внук N 81го. 84 и 85 родные братья, 86 – их дядя, 87 и 88 – бтаья. Прочие пусы разных домохозяев той же деревни.

5. Род Егра. 1–9 и 11 пусы дер. Пислеглуда Якшур Бодьинской волости Сарапульского уезда, 12 – родоначальный пус. – 13, 14 двух братьев из пч. Верх Сюерери. NN 10, 15–21 из пч. Силыгзил (Силодзил) той же волости; из них 15 и 16 двух братьев двоюродных, 17 – дяди, 18, 19, 20 – его племянников.

Вследствие неимения в литературе точных сведений по исследуемому вопросу, считаю не лишним привести и отрывочные данные по разным родам.

Бигра ⁴ д. Дзянкино (сомнителен); || Глазовского уезда Юмской волости.

Бодья,   родных братьев д. Бодьи Якшур Бодьинской волости.
 – родственников оттуда же.

Дактя , из д. Корчумвай Шарканской вол. и дер.
 Тыловыл той же волости.

Дзея Сарапульского уезда пч. Урдогурт, куда переселились с р. Кепа Глазовдакаго уезда: , – братьев. 1 , 2 , 3 , 4 , 5 –
 родственников оттуда же. 1 и 2 братья, 3 сын N 2го, 4 и 5 племянники 1 и 2,
 живущие отдельно.

Венья. С. Сосновка , ,

Джюмья. Д. Бадьярова Шарканской волости   . – Глазовского
 уезда пч. Исаковский
 19v

 – коренной,   – новыйшие, производные. Там же , у которого
 коренной , у в домов знак . Д. Кузьма Н. Укинской в. Глазовского уезда: 1
, 2 , 3 . 1–отец, 2 и 3 сыновья.^a

Дурга Глазовского уезда пч. Котеловский – дедовский, внука.
 и – дальние родственники. Д. Сепьчкар 1 , 2 , 3 ^b – пусы „биче” из
 них 1 – дедовский д. Бол. Лудошур. – пус 6го колена от N 1. Поч. Безум
 Юмской волости .

Кушья. ^c Сарапульского уезда, Сосновской в. пч. Тубоншур. 1 , 2
  . 1 и 2 не родственники, переселенцы из с. Поляма (Гл. у.).
 Глазовского уезда, Н. Уканской в. д. Дзянкино

^d Какся ^e Глазовского уезда д. Кильдеково

Ташья ^e. Глазовского уезда Юмской в. пч. Кочукова . пч.
 Байгушенки . Тукля того же у. Кестимской в. .

^a a mondat utólag tollal besúrva

^b a két jel Szorokinnál is egyforma, talán elfelejtett egy vonást behúzni vagy elhagyni

^c eredetileg két sornyi hely kihagyva, ide utólag tollal beírva a bekezdés tartalma

^d áthúzva: Монья

Удья.^c Гл. у. д. Пышкезь Юмской вол. 1.   2. 3. 4. 5. 6. 3
и 4 – бече, 6 – дядя 5го, его пус основной.

Чола.^c Сар. у. Шарканской в. д. Быги, с документа 30-х годов:

(Дополнения и пропуски)^a

N 1. К стр. 8 [= 5r], 2 строка снизу

Наконец, нет ни одного селения, в названии которого фигурировало бы родство по женной линии, между тем кои случаев второго рода много. В официальных, но гораздо чаще в неофициальных названиях, даже не записанных где-либо документах, встречаемся с такими выражениям вроде: Дзятца пиёс – буквально „сыны Дзятцы”^a

N 2. К стр. 11 [= 7v], 4 строка сверху

Проф. Смирнов сделал первый шаг к сообразному объяснению как происхождения воршудных имен, так и лексического их значения. Впрочем, относительно последнего он несомненно впал в ошибку. Допуская, что известная часть воршудных имен нечто иное как собственные мужские имена (нпр. Какся, Уча, Зезя (Дзезя), другая – женские (Эгра, Можга, Дыкъя, Пельга, Цола (Чола), он ставит гипотезу, что часть родовых имен произошла от названий рек, на которых поселились роды (39). Особенно вероятной он считает ее относительно имен Лекма и Сюрёма (Сюрма), хотя на это можно возразить, что по вотски река Лекма, приток Чепцы в Глазовском уезде, называется Ли(е)ко(у)м(-шур), что доказывается и существованием неофициального названия у дер. Усть Лекма – Ликумвож, – так что формы названия реки и воршудного имени не совпадают. Лучше бы согласиться Лоза – р. северной части Сарапульского уезда. По его гипотезе выходит, что чудь, занимавшая земли нынешних вотяков, дала свои названия урочищам и эти названия, как наследие, достались и заместителям чуди – вотякам. Нпр. река Лекма носит чудское

21r

название. Вотяк, поселившись на ней, стал по обычаю называть себя Лекма мурт, и это название перешел наконец к целому роду, и от рода сообщилось и его „духу покровителю”, [???]^b воршуда Лекма.

Так объясняет почтенный ученый возникновение воршудных имен. Очевидно, в этом случае вотякам вовсе не требовалось знать, что означает то или другое имя; они и не знают, да по мнению г. Смирнова, эти имена и необъясним из вотского языка: в них усматриваются остатки чудского. „Каковы бы ни были по своему значению *все* рассматриваемые имена, они имеют одну общую черту – они необъяснимы из вотского языка и должны быть отнесены к категории заимствованных и вернее всего у чуди.” (39)

^b sajátkezű aláírással

^a innen kezdve 3 kéziraton, 5 oldalon (21v és 21r, 22v és 22r, 23v) a kéziratban tollal beszúrások tevő Szorokin írásával, a szöveghez utólag hozzátoldva

^b olvashatatlan szó

* Вот подлинныя выражения перваго автора этого замечания, Попова: – „Ташья, Пышья, Дзятца – придаточныя слова селения или некоторой его части, отчего сами жители называются до селе Пышья пьез, Дзятца пьез и т. д.” Вят. Губ. Вед. 1851 г. N 45.

Однако оказывается, что „приступив к ним с пермяцким словарем в руках” можно увидеть, что некоторые из них являются прилагательными, которые всего удобстве могут характеризовать реку: Бодья (Быдья) – Ивовая (от бадь, перм. ива) и Норья (Нырья) – Болтистая (от нор – ныр, перм. болото). Не буду возражать почтенному профессору, что в говоре ближайших к воти – згординских пермяков болото называется *Нуд* и не *нор*, но замечу следующее. Если бы приступить к тем же названиям с вотским словарем^а, то их можно было бы аналогично объяснить, но для этого необходимо было бы иметь понятие о значении суффикса свойственного им. Я обращаюсь к этому ниже. Что касается базыменного духа – по хранителя, принимающего затем имя рода, то надо полагать.

22v

№ 3. К стр. 15 [= 9v], строка 7 сверху.

Спешу оговориться. Некоторые названия вовсе не подводят под общий образец и имеют окончанием не специальный суффикс, т. е. неизменены, таковы: Квака, Дзедзя, Копка. Отделив их, можем расположить остальные названия и с ряда по окончаниям:

1. Окончание *я* простое

Бия, Боня, Маля, Тукля, Узя, Уля. Тукля может быть произведено и так: Тук–л–я.

2. Окончание *я* йотирование.

Апь-я, Бобь-я, Бодь-я и пр.^а. (Вамь-я, Вэнь-я, Джикь-я, Джумь-я, Докь-я, Кибь-я, Коть-я, Кушь-я, Мень-я, Норь-я, Пупь-я, Пыбь-я, Пэшь-я, Саль-я, Сэнь-я, Табь-я, Ташь-я, Турь-я, Удь-я, Чабь-я, Чипья-, Чудь-я, Чумь-я, Чуй-я (см. Шудзя)).

3. Окончание *а* с промежуточным звуком *г*

Дур-г-а, Мож-г-а, Ом-г-а и пр.^а (Пель-г-а, Пур-г-а, Пос(е)-к-а, Пуд-г-а, Ур-г-а, Ча-г-а, Эб-г-а).

4. Окончание *а* с промежуточным звуком *ч*.

Вор-ч-а, Ут-ч-а, Чун-ч-а

5. Тоже – *ц*.

Дзятца (вероятно, фонетический разность Дзезя).

6. Тоже – *с* и *я* с ним же.

Квар-с-а, Как-с-я

7. Окончание *а* без промежуточной согласной

Бигра, Бола, Эгра, Лекма, Лоза, Селта, Сурма, Сюра, Чола, Чудна, Чура, Юбера, Юра.

8. Имьесь, Поколь, Якшур, Юсь.

Мы видим, что 1/2 всего количества названий оканчивается

22r

^а utólag ceruzával beszúrva és utána zárójelbe téve

^а это уместно уже по сходству обоих языков

на я с промежуточным смягчением в вид йотации, согласных л, ч, с. Последние, т. е. ч и с в произношении легко смешиваются. У остальных названий окончание *а* или прямо приставленное к корню (Юбер'а от юбер – скворец), или при помощи тех же флексий с, ч. Что последнее, т. е. существование флексий, совершенно справедливо, доказывается обычной фразой: – Удмурт | ч | а ваен, диалектическая разность которой – удмуртъя ваен.

№ 4 К стр 16^й [= 9v] после 15 сверху.

Сюда присоединим имя Шудзя (б. м. и Чудъя), которое может быть произносило и Шудъя, вследствие того, что йотированный звук в легко облекается сочетанием дз(юмъя = дзюмъя). Разлагая слово, как указано выше, найдем корень *шуд* слово, которым вотяки называли ту народность, что называют *чудь*. В д. Бадьярово Шарканской вол. Сарапульского уезда есть кладбище Шудзя–шай. По распросе я узнал, что где похоронены люди, жившие до вотяков, но отнюдь не из вотскаго рода Шудзя. В русских селениях этой местности говорят о „чужах“, „чудаках“.

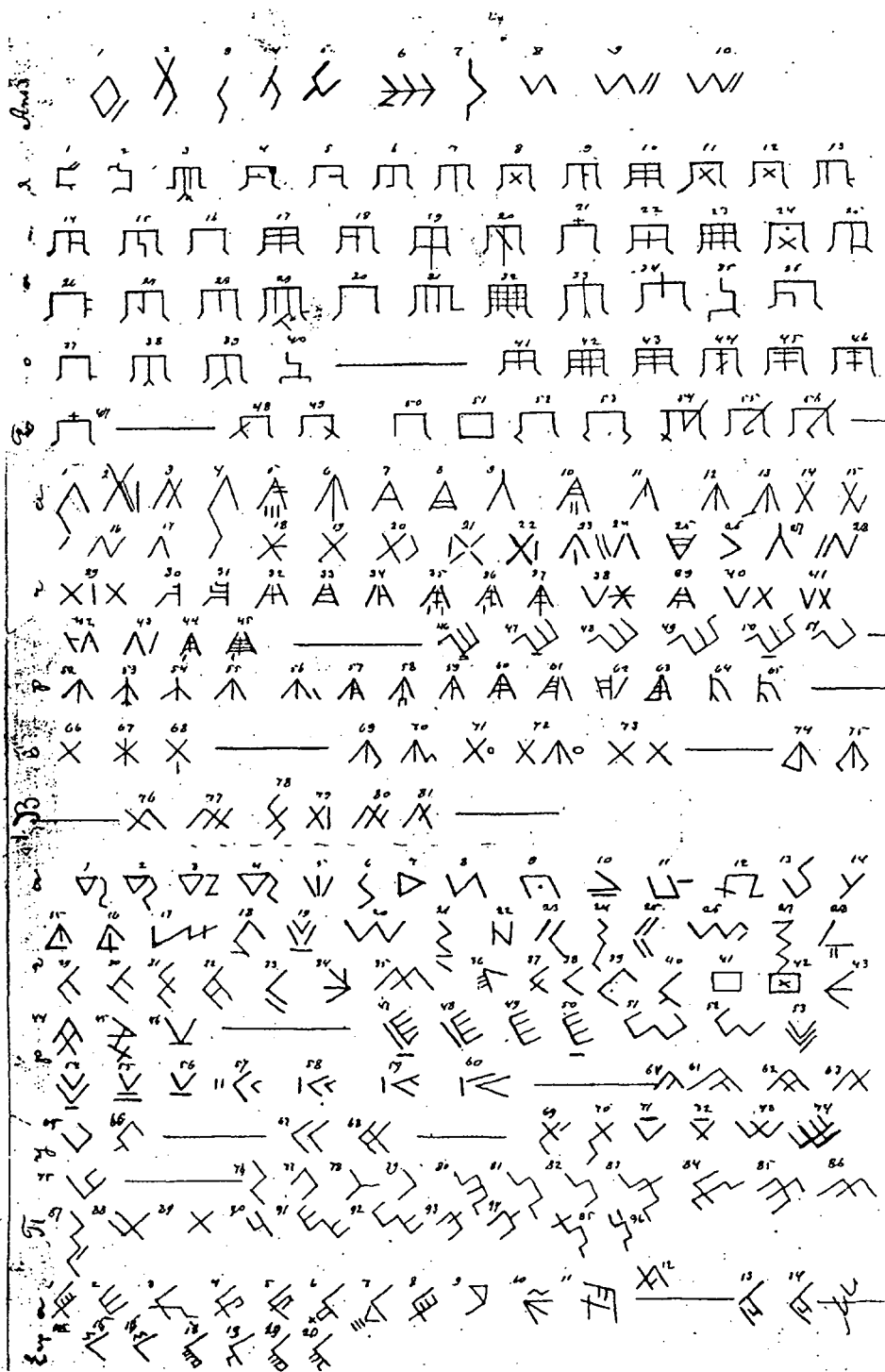
IV. Имена, происшедшие от названий рек или тождественные с ними. Как ни привлекательна гипотеза г. Смирнова, ей, однако, нельзя придавать большего значения ранее, чем успеем доказать, что вотяки жили на тех реках, названия которых, будучи действительно необъяснимы из вотскаго языка, легко объяснимы из чудскаго = пермяцкаго. Что же касается^а воршудных названий с словом *шур*, речка, то все примеры этого рода (у г. Смирнова) касаются ничтожных ручьев; так что неизвестно: они (ручьи) дали свое имя вотскому роду, или наоборот.¹ Почти в каждом большом селении имеются такие названия ручьев и объясняются ничем иным, как обычными именами женщин. Необъяснимость из вотскаго языка объясняется довольно произвольно. Язык живой легко изменяется, названия же, переходящие из рода в род, сохраняют свою неприкосновенность. Это касается одинаково как воршудных, так и речных названий. Они давно для вотяков отчасти (все ли, еще вопрос) комплекс звуков, без смысла, в силу только своей архаичности, а не чуждаго происхождения. Уже и затем

23v

нет нужды стесняться в объяснении хотя бы и речных названий из вотскаго языка, что он является только разнovidностью по отношению к пермяцкому: жизнь обоих народов некогда более сближала их между собой, чудь жила расселенно в земле вотяков и вотяки в земле пермяков. Поэтому нет нужды принимать „речную гипотезу“ с чудениями названиями рек. Можно только констатировать факт большого сходства языков пермяцкаго и вотскаго в ту древнюю эпоху, когда получила свои названия большая часть современных воршудов.

^а utána áthúzza két olvashatatlan szó

¹ Вернее – неследнее, так как Юмская волость населена сравнительно недавно, а только в ней есть селение Чурашур, где, впрочем, нет воршуда Чура.

Наличность ворпудных имен тожественна с названиями речек в землях, запятых нет или в историческое время пермяками, значительна. Г. Смирнов называет следующие: Лекма, Юмья, Чабья, Докья, Вабья (Вамья, так или *бам* часто смещиваются), Можга, Нырья (I 39). Кроме того Бадья-шор, Изья-шор (сопоставим с Узя), Кошгья-шор (с Кушья), Вия-шор (с Бия), Сенья-шор (Сэнья) (II 82), Йора (92). т. е. Юра. Как прояснились бы туманная история воти, если бы удалось доказать непосредственную связь ворпудных имен с этими речками ...

В интересах науки, однако, важно заметить некоторую путанность в самой основе разбитой гипотезы. Суффикс *ья* принадлежит не только пермяцкому, но и вогулскому языку (II 83).

Составитель П. Сорокин

A NGANASZAN KICSINYÍTÓ KÉPZŐKRŐL

KÖRTVÉLY ERIKA

Az újabb általános nyelvészeti kutatások szerint a diminutív olyan nyelvi kategória, amely univerzálisnak, vagy majdnem univerzálisnak tekinthető (Jurafsky 1996: 534). Morfológiai realizációja az egyes nyelvekben igen változatos lehet: kifejezheti többek között képző, az alapszó tonalitásának módosulása, vagy az alapszó addigi tulajdonságainak változása. Annak ellenére, hogy a diminutív kategória megjelenésbeli sokszínűsége miatt általános nyelvészeti szempontból jobbára csak a szemantika eszközeivel ragadható meg, történtek kísérletek a kicsinyítés fonetikai megjelenésének a leírására is (Jakobson – Waugh 1979, Moravcsik 1978 stb.). A vizsgálatok szerint – amennyiben a kicsinyítést valamilyen morféma fejezi ki – a kicsinyítő elemekben nagy gyakorisággal fordulnak elő nazálisok, illetve felső nyelvvállású és elől képzett hangok. Lényegében alátámasztja ezt a megállapítást a nganaszan nyelvben megtalálható *-ŋku*, *-ŋkü*, *-''ku*, *-''kü*, ill. *-ku*, *-kü*, *-k'u*, *-k'ü* kicsinyítő képzők hangtani felépítése is. Dolgozatomban az említett nganaszan képzőket kívánom mind történeti, mind leíró szempontból bemutatni, valamint bizonyítani, hogy a ma élő nganaszan diminutív képzők két, egymástól jól elkülöníthető csoportot alkotnak, így nem osztályozhatók egyazon *-ku* morféma alternációiként.

A szamojéd képzőkkel foglalkozó irodalom szerint a ma is produktív – és igen gyakori – kicsinyítő képző alapalakja a *-ku*, az ettől eltérő *-kü*, *-k'u*, *-''ku*, *''kü*, *-ŋku*, *-ŋkü* pedig a hangkörnyezet hatására megjelenő változat (Tereščenko 1979: 124-125; Bol'dt 1989: 75-76). Tereščenko példái igen figyelemre méltók abból a szempontból, hogy a képző *-ku/-kü* alakban történő meghatározása ellenére a példák között a legtöbb esetben *-''ku/-''kü* képzővel ellátott névszókat találunk. Pl.:

najbəga''ku 'hosszúcska' (Tereščenko 1979: 124)

hirəgia''ku 'magaska' (uo.)

kə''lika''ku 'rövidke' (uo.)

tantəga''ku 'széleske' (uo.)

A fenti példákban a gégezárhang és a töbelseji magánhangzó megváltozása utalhatna arra, hogy a *-ku/-kü* képző a plur. genitivuszi tőhöz (S3) kapcsolódik. A fenti példákban azonban véleményem szerint a gégezárhang nem a szótő, hanem a képző részeként értelmezendő. (A későbbiekben erről részletesebben is szólok.) Tereščenko a *-ŋku* képzőt külön tárgyalja, ám mégse tartja önálló morfémanak: „уменьшительный суффикс *-ŋку* [...] в настоящее время [...] является вариантом суффикса *-ку*.” (Tereščenko 1979: 125) A képző *-ŋ* elemét a *-ku* képzőhöz kapcsolódó járulékos elemnek tartja. Ebben követi őt Bol'dt (1989: 75–76), aki szintén az *-ŋ*- és a *-ku/-kü* képzők összeolvadásaként, és az utóbbi képző variánsaként osztályozza a *-ŋku*-t. (A morféma *-ŋ* elemének esetleges szerepéről az említett szerzők bővebben nem szólnak.) A nganaszan kicsinyítő képzőkről – igen röviden ugyan – Helimskij (1998: 509) is

említést tesz. A hagyományos, *-ku-ra* épülő osztályozással szemben három különböző képzőt említ:

„... diminutives (S2¹ -A''KU_o² with the final vowel(s) of S2 truncated, in certain cases also S1' -KÜ_o and S2 -ADKU with truncation) : *kuba''ku* 'little skin' (from *kuhu*), *nⁱilitⁱa''ku* 'the little living' (from the participle *nⁱilitiä*)...”

A kicsinyítő képzőkkel kapcsolatos álláspontok rövid áttekintése után azt mutatom meg, hogy a *-ku*, ill. a *-ŋku* képzők történetileg nem függenek össze egymással, hanem különböző alapokra vezethetők vissza.

A nganaszan kicsinyítő képzők etimológiái

A nganaszan nyelv diminutív képzőinek történeti alapja³ három uráli eredetű, kicsinyítő funkciójú képző. Ezek a **-kka* (PS, Lehtisalo 1936: 367-368), a **-kku ~ *-ku* (Lehtisalo 1936: 369 / Györke 1935: 9), illetve a **-ŋk* (Györke 1935: 58) képzők. Ezek mindegyike megtalálható a mai szamojéd nyelvekben, bár a **-kka* eredeti kicsinyítő szerepe mára már elhomályosult (Lehtisalo 1936: 367).

jur. O S_j⁴ *tuBka* 'axt, beil' (Lehtisalo 1936: 367)

tawgy *toba-kā* 'id.' (Lehtisalo 1936: 368)

JenCh. *suđo-ka* 'trogähnliches gefäss' (Lehtisalo 1936: 368)

OS N. *olo-ga* 'köpfchen' (*ol* 'haupt, das obere') (Lehtisalo 1936: 368)

Lehtisalo példái alapján elmondhatjuk, hogy a **-kka* a mai szamojéd nyelvekben valóban elvesztette eredeti szerepét, tehát nem tekinthető produktív kicsinyítő képzőnek. A továbbiakban ezért csak a **-kku-ra* és a **-ŋku-ra* visszavezethető képzőkkel foglalkozom.

¹Mivel a nganaszan tőtípusoknak a kicsinyítő képző szinkrón leírásakor fontos szerepe lesz, röviden ismertetem Helimskij (1994, 1998) osztályozását. A nganaszanban három tőtípus különböztethető meg:

1. S1, vagy egyes szám nominativuszi tő, pl. *kuhu* 'bőr', v. *ma* 'sátor'.
2. S2, vagy egyes szám genitivuszi ~ többes szám nominativuszi tő. Mivel mind a SgGen, mind a PlNom. estében számolnunk kell egy szó végéről lekopott konzonzánssal (SgGen < *n; PlNom. < *r) a töben – amennyiben a nganaszan gradációkban részt vevő hangok szerepelnek benne – hangváltozás következik be. Pl. *kubu* 'bőr+SgGen.(Ø)'; *mađa* 'sátor+ SgGen.(Ø)'.
3. S3, vagy többes szám genitivuszi tő. Ebben az S2-höz hasonlóan szintén bekövetkez(het)nek többeli változások, amelyek egy mára már lekopott *j+*r többesjelnek köszönhetők. A példákban látható tövégi gégezarhang a *r folytatása, a töbelseji hangváltozások pedig a *j-ből következnek: *kubu* "bőr+PlGen', *mađu* "sátor+PlGen.'

Azokban az esetekben, ahol a szótő nem tartalmaz olyan hangot, amelyet érintenének a fokváltakozások, az S1 és az S2 tő egybeesik, az S3 viszont már nem biztosan. Erre az esetre példa többek között a *kolj* 'hal' szó: S1: *kolj*; S2: *kolj*; S3: *kola*". (a tőtípusokról, gradációkról és akkomodációkról l. bővebben Helimskij 1994: 197-221)

²Az U_o az ü-vel váltakozó u hangot jelöli. (Helimskij 1994: 211, 1998: 490)

³A történeti példanyagot Györke 1935-ös, ill. Lehtisalo 1936-os képzőmonográfiái adják, ezért a hivatkozások a fent említett művekre, nem pedig a – számukra is forrásul szolgáló – írásokra utalnak.

⁴A nyelvekre és nyelvjárássokra utaló rövidítések feloldását l. Lehtisalo: Juraksamojedisches Wörterbuch: CII–CV. SUS, Helsinki, 1956, illetve Castrén: Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen: XXXIII–XXXIV., Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg, 1855

A -ku képző

A *-kku képző mai megfelelője a nganaszanban a -ku, illetve magas hangrendű párja, a -kü:

ñomuku 'dem. *ñomu* 'hase' (Lehtisalo 1936: 370)

biéku 'lüftchen': *bie* 'wind' (Györke 1936: 9)

kuku 'kleiner löffel' : *ku* 'löffel' (Lehtisalo 1936: 370)

Ugyanez a képző a mai nyenyecben -ko alakban jelentkezik (Lehtisalo lejegyzésében -kko / -kku):

Sjo *pádaḱko* dem.: **páda* 'rute' (Györke 1935: 9)

O. *jáhaḱku* dem. von *jáhà* 'fluss' (Lehtisalo 1936: 369)

O *ḱāḷḷekku* 'fischchen' (Lehtisalo 1936: 369)

Találunk megfeleléseket az enyecben:

Ch *uraku* dem.: Ch *ura* 'hand' (Györke 1935: 9)

Ch *jaha-ku* B *joha-ku* dem. von Ch *jaha* B *joha* 'fluss'

(Lehtisalo 1936: 370)

és a szelkupban is:

K *kèkke* 'flüsschen' (Györke 1935: 9)

?Jen B Tas *ala-ku* dem. von *ala* 'boot' (Lehtisalo 1936: 370)

Kar. *emä-ku*, Tas. *ème-ku* (Tas. *ème* 'mutter') (Lehtisalo 1936: 370)

Látható, hogy a *-kku-ra visszavezethető diminutív képzők között nem akad egy sem, amely nazálist tartalmazna.

A -ḱku képző

Lehtisalo képzőmonográfiájában nincs olyan nazálist magában foglaló uráli eredetű képző, amely kicsinyítést fejezhetne ki. Ezzel szemben Györkénél (1935: 58) szerepel egy *-ḱk / *-ḱg felépítésű képző, amely rendelkezik ilyen funkcióval, és a szamojéd nyelveknek mind az északi, mind a déli ágában megtalálható.

Tawg. *tomúḱku* 'mäuschen' : *tomu* 'maus, ratte'

ḱameḱku 'renntierkuh' : *ḱami* 'id.'

Jen. *kokiggo* dem. : *kóki* 'nebel'

OS.NP. *tüsuḱa* 'kleine eidechse' : *töš* 'eidechse'

Jur. *hābtieḱ* 'renntieröchschen' : *hābt'e* 'renntierochs'

Györke szelkup, illetve nyenyec példáival kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy az alapnyelvi *-ḱk folytatása az említett nyelvekben Janhunén (1986) szerint igen sok esetben -ḱk-. Györke adataira támaszkodva mégis megalapozottnak látom azt a feltételezést, hogy a mai nganaszanban meglevő kicsinyítő képzők etimológiája különböző: az egyik *-kku-ra, a másik *-ḱk-ra vezethető vissza. (A további képzőváltozatokat ezek alternációinak tekintem).

A nganaszan kicsinyítő képzők szinkrón vizsgálata

A nganaszan kicsinyítő képzők véleményem szerint nem csupán történeti, hanem leíró szempontból is két nagy csoportot alkotnak. Az első csoportot a -ku, illetve

ennek alternánsai, a *-kü*, *-k'u*, valamint a *-k'ü* alkotják. (Az utóbbi változatok a *-k'ü* morfémat jelölik. A lejegyzési különbségek annak tudható be, hogy egyes szerzők jelölik az *ü* hang palatalizáló hatását, mások nem. A *-k'u* alak csak Kortt–Simčenko 1985-nél fordul elő, és szintén *-k'ü*-ként értelmezendő.) A *-ku* és a *-kü* képzőket teljes biztonsággal tekinthetjük egymás változatainak, hiszen a mély (*-ku*) és a palatális (*-kü*, *-k'u*, *-k'ü*) morféma a nganaszan akkomodációs szabályoknak megfelelően váltakozhatnak egymással (l. bővebben Helimskij 1994: 211):

əligaku 'kicsike' (Tereščenko 1973: 35)

hond'ajku 'dombocska' (Kortt–Simčenko 1985: 112)

dürimaku 'rövid történet' (Kosterkina–Nagy–Sobanski 1997: 184)

nük'u 'kisgyereke vkinek; a fiatalabb lánytestvér gyereke'

(Kortt–Simčenko 1985: 187)

nüküej 'gyerek+Vocativus' (Kosterkina–Nagy–Sobanski 1997: 190)

Bár a komplementáris disztribúció a lejegyzési pontatlanságok és következetlenségek, valamint – kisebb részben – a nyelvjárási különbségek miatt nem mutatható ki igazán meggyőzően, az említett képzők egybetartozását támasztja alá az a tény is, hogy mindegyik a nominatívuszi (S1) tőhöz kapcsolódik. Pl. *munká* 'fa(tuskó)' (Kortt–Simčenko 1985: 156) : *mun'ka-ku* 'lucfenyő+dimin.' (Szaki Narodov 1976: 119)

Az S1+*-ku* képző alapalakját Helimskij (1998: 509) S1'+*KÜ*_o –ként határozza meg, vagyis egy *k* és egy *i*-vel nem alternálódó *ü* hang kapcsolataként. Példáim alapján az alapalakot *-KU*_o-ra módosítanám, mivel a képző rendszerint nem *ü*-t, hanem *ü*-vel alternálódó *u* fonémát tartalmaz.

A *-ku* és a *-ŋku* képzők összetartozását illetően felmerülhet az a kérdés is, hogy a nazálisos változat nem csupán a nunnáció (l. bővebben Helimskij (1998: 492)) hatására megjelenő változat-e. (A *k* ugyan önmagában nem vesz részt a nunnációban, ám egyes hangkapcsolatok részeként (*ŋk*, ill. *ʰk*) igen.)

A következő példákban jól látható, hogy szerepelhet *-ku* kicsinyítő képző olyan hangkörnyezetben, ahol – amennyiben az említett képzők valóban hangtani okokból váltakoznának egymással – a nunnáció következtében a *-ŋku* alaknak kellene megjelenie; és viszont: gyakran találunk olyan *-ŋku*-képzős szavakat, ahol hangtaniilag semmi sem indokolja a nazális jelenlétét.

kumáku 'előre álló agancsú rénszarvas' (Kortt–Simčenko 1985: 138) < *kuma*

iniáku 'öreganyó' (Kortt–Simčenko 1985: 120) < *ini*"e

ňemok'u 'kevése' (Kortt–Simčenko 1985: 164) < ?

ill.

mađanku 'sátracska' (Tereščenko 1966: 425) < *ma*"

širajku 'fehér(ke)' (Tereščenko 1973: 18) < *šir*

baru"šajku 'ördögfióka' (Tereščenko 1979: 47) < *baruši*

További különbséget jelent a két képző közt, hogy míg a *-ku* morféma az egyes szám nominatívuszi tőhöz (S1) kapcsolódik, a *-ŋku* az egyes szám genitívuszihoz (S2).

Helimskij (1998: 509) – mint a bevezetőben is látható – a *-ŋku* képző alapalakját *-ADKU* alakban határozza meg, tehát a képző részének tekinti a nazálist megelőző *-a*-hangot. Nézetem szerint ez az elképzelés leíró szempontból is csak akkor fogadható el,

ha kivételnek tekintjük a valóban kevés számú, nem *-A+DKU* felépítésű képzővel ellátott szót:

kourüðəŋku 'napos' (Tereščenko 1979: 140)

kou"ku 'fülecske' (Bol'dt 1985: 13) (A -"ku, ill. a -ŋku képzők összetartozását a későbbiekben indoklom.)

lû"ku 'ruha, (ruhácska)' (Castrén 1855: 241)

nimə"kü" 'méret, nagyság+dim.' (Jazyk nganasan 92: 45)

Mivel azonban az *-a-* hang történeti szempontból sem tűnik a képző szerves részének, meggyőzőbbnek látszik megjelenésére az a magyarázat, amely szerint az *-a-* a szótőhöz tartozik, és magánhangzó-alternáció következtében jött létre. A nganaszan nyelv hangalternációit számba vevő összefoglalás (Tereščenko 1973: 42–47) szerint szabályos váltakozásnak tekinthetők az *u ~ a*, *ü ~ a*, *i ~ a*, illetve az *i ~ a* alternációk. Ezek alapján elfogadható, hogy a kérdéses *-a-* hang a szótőhöz tartozik, és elkerülhető, hogy egy esetleges – Helimskij által feltett – csonka (mássalhangzós SgGen.) tövel számoljunk. Ugyanezt a magyarázatot a -"ku – Helimskij: -A"KU_o – képző gégezárlhangot megelőző *-a-* hangjával kapcsolatosan is elfogadhatónak tartom.

A -"ku/-"kü alakú diminutív képzőt a korábbi szakirodalom (Tereščenko 1979; Bol'dt 1989) ebben a formában nem említi, bár példaanyagaik, amellyel a -ku/-kü képzőt bemutatják, nagyrészt -"ku/-"kü-képzős szavakat tartalmaznak. Helimskij (1998: 509) – mint fentebb látható – teljesen önálló képzőnek tekinti a gégezárlhangos változatot. Véleményem szerint a -"ku a -ŋku képző változatának tekintendő. Helimskij (1998: 509) osztályozása, valamint példáim szerint mindkét képző az egyes szám genitívuszi (S2) tőhöz kapcsolódik:

h'əŋgəŋku 'feketecske' (Tereščenko 1979: 38) < *h'ekə*

maðanku 'sátorka' (Tereščenko 1966: 425) < *ma"*

koŋa"ku 'halacska' (Tereščenko 1979: 42) < *kolj*

ŋəntü"kü 'csónakocská' (Tereščenko 1973: 238) < *ŋənduj*

bikā"ku 'folyócska' (Castrén 1855:69) < *bigaj*

Úgy tűnik, hogy az esetek nagyobb részében akkor jelenik meg a nazális változat, amikor a képzőt megelőző szótagban, a képzőtől egy magánhangzónyi távolságra nazális található, vagyis amikor nunnáció következik be. Pl.:

təmuŋku 'egérke'

hiremāŋku 'dombocská' (Tereščenko 1973: 148)

numaŋku 'fiatalka' (Tereščenko 1973: 60)

Ez azonban – mint a fentebb látható számos ellenpéldából kiderül – nem tekinthető általános szabálynak a -"ku és a -ŋku megoszlására.

A -ŋku és a -"ku képzők azonosítása egy további kérdést is felvet: a nazálissal váltakozó gégezárlhang problémáját, amelyet a nganaszan nyelvvel kapcsolatban eddig egyedül Katzschmann említett meg (1996: 209–217). Írásában Helimskij nunnációt magyarázó mélystruktúra-elméletére épít, amely szerint egy ^c (null-konzonáns) – amennyiben a nunnációhoz megfelelő hangkörnyezetbe kerül – *-n*-ként, ill. *-ŋ*-ként realizálódik. Helimskij (1994: 199) példái a következők:

kundua^c-suə '(ő) aludt' < *kundua^c* : *tanuansuə* '(ő) hozzászokott' < *tanua^c*-

Katzschmann (1996: 211) a *kundua'suə*-beli *ʕ*-t más adatai alapján gégezárhangként értelmezi, és további példákat hoz a nazális ~ gégezárhang váltakozásra:

basu'sutə 'vadászni fog' : *mununsutə* 'beszélni fog'
kola'ku 'halacska' : *konan̄ku* '(állat)kölyök'

A *-ŋku* / *-'ku* kicsinyítő képzők váltakozása nagy hasonlóságot mutat a fenti példákban szereplő *"~ŋ* alternációval. Egyes esetekben a váltakozás egyazon szóban is megfigyelhető, pl.:

namba'ku ~ *nambaŋku* 'rosszacská' (Tereščenko 1979: 126) A szerző szerint a szóalakok közt jelentésbeli különbség nincs.)
agusta'ku ~ *agustaŋku* 'Augusztá' (Helimskij 1994: 108)

A fenti példák ellenére meg kell jegyezni, hogy a nazális és a gégezárhang váltakozása következetesen csak a kicsinyítő képzők esetében, tehát az *-ŋk-* ~ *-'k-* hangkapcsolatokban mutatható ki, más nazális+zárhang, illetve nazális+s kapcsolatban csak szórványosan. Mivel azonban a kérdéses diminutív képzők váltakozása nagyrészt megfelel a Katzschmann (1996) által felvázolt tendenciának, véleményem szerint megalapozott a *-ŋku* és a *-'ku* képzők egybetartozásának elfogadása, és közös alapalakjuknak *-DKU_o*-ban való meghatározása.

Dolgozatomban a nganaszan diminutív képzők eddig látszólag szabálytalan hangtani viselkedésére kerestem magyarázatot. Példáim alapján elmondható, hogy a nganaszan nyelvben a kicsinyítő képzők alapvetően két csoportot alkotnak, amelyek alapalakját *-KU_o*-ban, valamint *-DKU_o*-ban határozhatjuk meg. Mivel ezek mind diakrón, mind szinkrón szempontból különböznek egymástól, a továbbiakban minden bizonnyal hasznos lenne, ha a szakirodalom is külön képzőkként tartaná számon őket.

IRODALOM

- Bol'dt, Ekaterina Petrovna 1989: Imennoje slovoobrazovanije nganasanskogo jazyka, Novosibirsk, Nauka
- Boldt, Ekaterina Petrovna 1985: Pervonačalnoe formalnoe nerazličenie suščestvitel'nogo i prilagatel'nogo v nganasanskom jazyke in: Ju. A. Morev – R. F. Denning szerk. *Struktura samodijskih i enisejskich jazykov*, Tomsk, 10-15.
- Castrén, Matthias Aleksander 1855: Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen, Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg, 1855
- Györke József 1935: Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe), Tartu, J. G. Krüger Ant.-Ges.
- Helimskij, Eugene 1998: Nganasan, in Daniel Abondolo szerk. *The Uralic Languages*, London and New York, Routledge, 480–515.
- Helimskij, Evgenij 1994: Očerki morfonologii i slovoizmenitel'noj morfolologii nganasanskogo jazyka, in Evgenij Helimskij szerk. *Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik*, Moskva, RGGU, 190–221.
- Jakobson, Roman – Linda Waugh 1979: The sound shape of language, Bloomington, Indiana University Press

- Jazyk nganasan 1992: szerk. Momde, Aleksandr Celeevic – Natalija Mihajlovna Aron, Norilsk
- Jurafsky, Daniel 1996: Universal tendencies in the semantics of the diminutive, *Language* 72. 533–578.
- Katzschmann, Michael 1996: Über den Stimmbandverschlußlaut im Nganasanischen, *Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII*. 209–218.
- Kortt, I. R. – Ju. B. Simčenko 1985: Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache, Berlin, Systemata Mundi
- Kosterkina, Nadezda T. – Nagy Beáta – Florian Sobanski 1997: Über die Tiere auf der Erde, *Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII*. 157–199.
- Lehtisalo, Toivo Vilho 1936: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe* = *Mémoires de la Société Fenno-Ougrienne* 72., Helsinki, SUS
- Lehtisalo, Toivo Vilho 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch* = *Mémoires de la Société Fenno-Ougrienne* 72., Helsinki, SUS
- Moravcsik, Edith 1978: Reduplicative constructions, in Joseph Greenberg szerk. *Universals of human language* 3. 297–334.
- Skazki Narodov 1976: *Skazki narodov sibirskogo severa* 2., Tomsk
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1966: *Nganasanskij jazyk* = *Jazyki narodov SSSR III*. Moskva, Akademija Nauk
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrad, Nauka
- Tereščenko, Natalija Mitrofanovna 1979: *Nganasanskij jazyk*, Leningrad, Nauka

DIMINUTIVE AFFIXES IN NGANASAN

KÖRTVÉLY ERIKA

This paper investigates the diminutive affixes in Nganasan. Traditionally these affixes are classified as one group, the *-ku* diminutive affix and its variants *-kü*, *-ŋku*, *-ŋkü*, *-''ku*, and *-''kü*.

The author points out that these affixes are not homogenous but they form two groups both diachronically and synchronically. The first can be categorized as the *-KU_o* group which includes the affix *-ku* and its palatal variant *-kü*. Their etymological base is the PU **-kku* diminutive morpheme and in the contemporary language they are attached to SgNom. word stems (S1). The other diminutive affixes (*-ŋku*, *-ŋkü*, *-''ku*, *-''kü*) form the *-DKU_o* group. They can be traced back to the PU **-ŋk●* diminutive affix and in contemporary Nganasan they are attached to SgGen./PlNom. stems (S2). According to the author's examples, the nasal element of *-DKU_o* can regularly alternate with a glottal stop. This is a notable phenomenon because a nasal ~ glottal stop correlation in Nganasan, not recognized in the other two Northern Samoyedic languages, has not been established so far.

AZ ERZA-MORDVIN *PULO* ~ MOKSA-MORDVIN *PULA* JELENTÉSE ÉS EREDETE*

MÉSZÁROS EDIT

1. Az erza-mordvin *pulo* ~ moksza-mordvin *pula* morféma jelentését, funkcióját és eredetét tekintve a szakirodalomban többször hiányosan, ellentmondásosan és pontatlanul szerepel. Egyes források – funkcióját ugyanazokban a szavakban vizsgálva – a szóképzéssel, mások a szóösszetétellel kapcsolatban tárgyalják. Néhányan azok közül, akik a szóképzéssel összefüggésben említik, „félképzőnek” nevezik. Azok, akik összetett szavak utótagjának tartják, szófaját főnévként, illetve partikulaként határozzák meg.

Jelen tanulmány célja az erza-mordvin *pulo* ~ moksza-mordvin *pula* morféma jelentésének, funkciójának és eredetének részletes vizsgálata.

A dolgozatban szövegekből, szótárakból és egyéb forrásokból való gyűjtés eredményeként bőséges példaanyagot közlök a *pulo/pula* morfémát tartalmazó szavakból.

2. A mordvin nyelvészeti irodalomban általános a következő állítás: a mdE *pičepulo* ~ mdM *pičäpula* ‘erdeifenyő-erdő, (fn) fenyves’, mdE *kilejbulo* ~ mdM *kelupula* ‘nyírfaliget, (fn) nyíres’ típusú szavakban a mdE *pulo* ~ mdM *pula* (zöngés mássalhangzó után *bulo/bula*) ‘farok’, esetleg ‘copf’ jelentésű főnévi utótag vagy az ebből származó partikula, illetve képző (több forrásban: „félképző”) rejlik.

A legújabb mordvin nyelvtan (Cygankin 1980) a *pulo/pula* morfémát a gyűjtőnévképzők között tárgyalja. Megállapítja, hogy ez a ‘farok’ jelentésű önálló szóra megy vissza, és „fák, bokrok csoportját, valamint más tárgyak összességét” jelöli (Cygankin 1980: 150).

A korábbi tudományos mordvin nyelvtan (Koljadenkov – Zavodova szerk. 1962) a *pulo/pula* morfémát tartalmazó szavakat az összetett szavak között sorolja fel, és ennek a ‘farok, copf’ jelentését adja meg. A gyűjtőnévi jelentést ez a forrás is megemlíti (Koljadenkov – Zavodova szerk. 1962: 54). A szerzők lábjegyzetben állapítják meg, hogy a mordvin *či/ši*, *pulo/pula*, *pel/päl* szavak a velük alkotott összetett szavakban majdnem teljesen elveszítették önálló lexikaegység-voltukat, és már képzőnek tekinthetők (Koljadenkov – Zavodova szerk. 1962: 55).

Evsev"ev erza-mordvin nyelvtana a *pulo*val alkotott szavakat szintén a szóösszetétellel foglalkozó fejezetben tárgyalja, de a *pulo* utótagot partikulának nevezi, és jelentését nem adja meg. A *pulo* funkciója e forrás szerint „a dolgok bőségére, többségére való utalás” (Evsev"ev 1963: 47).

Bubrih erza nyelvtani összefoglalójában a *pulot* olyan denominális főnévképzőnek tekinti, amely „nemrég önálló szó volt”, de ennek jelentését ő sem tünteti fel (Bubrih 1947: 44).

*Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

Az egyik mordvin lexikológiai kézikönyv a képzőkkel összefüggésben tárgyalja a *pulo/pula* morfémát, és hol képzőszerű szónak, hol pedig olyan képzőnek nevezi, amely genetikai kapcsolatot mutat a megfelelő önálló szóval. A szó jelentése itt 'farok' (Cygankin szerk. 1972: 65). A morféma gyűjtőnévi jelentésű, és olyan helyre utal, ahol az alapszóban megnevezett növény nő (Cygankin szerk. 1972: 66).

A másik mordvin lexikológiai kézikönyv viszont a szóösszetételek közé sorolja a *pulo/pula* morfémával alkotott szavakat (Cygankin szerk. 1983: 72), és a szó 'farok' jelentését kapcsolja ide. Majd a könyv egy későbbi fejezetében, a belső nyelvi okok hatására bekövetkezett jelentésváltozások tárgyalásakor a *pulo/pula* mint önálló szó grammatikalizációjáról olvashatunk, amelynek során a szó „fokozatosan elvesztette elsődleges jelentését, és gyűjtőnévképző-funkciót kezd betölteni”. Itt a szó jelentéseként a 'farok, copf' szerepel (Cygankin szerk. 1983: 148).

A mordvin nyelvű iskolai nyelvtanok ugyanezt a kettősséget tükrözik: egyes szerzők szerint összetett, mások szerint képzett szavak alkotására használjuk a *či/ši*, *pulo/pula* és *pel/pāl* morfémákat. Az előbbi nézetre példa Narvatkin és Nazarov, valamint Nazarov, Narvatkin és Ob"edkin tankönyve (Narvatkin–Nazarov 1969: 49, Narvatkin–Nazarov–Ob"edkin 1972: 66), az utóbbira pedig Nad'kin – Ganičeva tankönyve (Nad'kin–Ganičeva 1980: 36). Egy másik nyelvtankönyv szerint pedig a *či/ši*, *pulo/pula* és *pel/pāl* morfémák „félképzők”, és összetett szavak alkotására szolgálnak (Cygankin–Pristavkin 1977: 43). A mordvin nyelvű nyelvtankönyvek e morfémák jelentésére nem térnek ki.

A „félképző” terminus az orosz és a német nyelvű szakirodalomban fordul elő, többnyire a terminus magyarázata nélkül. Kivételt jelent például Serebrennikov mordvin történeti nyelvtana, amely definiálja is e fogalmat: „A mordvin nyelvekben van néhány olyan szóképzés, amely a szóösszetétel bázisán jött létre. E szavak második eleme a különféle szavakhoz való kapcsolódás eredményeként bizonyos mértékig elvesztette annak a szónak az elsődleges jelentését, amelyből származik, és sajátos képzővé vált. Ilyen félképző a mordvinban kevés van.” (Serebrennikov 1967: 70) A három fent említett morféma közül viszont csak a *pulo/pula* és a *pel/pāl* elemeket sorolja a „félképzők” közé, a *či/ši* elemet képzőnek tekinti (Serebrennikov 1967: 70–71).

A „félképző” terminus definiálása mellett – jelen tanulmány témájának szempontjából – Serebrennikov könyvének van egy másik újdonsága is: a *pulo/pula* „félképző” jelentését a szerző a 'liget, erdőcske' jelentésű önálló szóból eredezteti, a 'farok' jelentést meg sem említi (Serebrennikov 1967: 71).

A *pulo/pula* jelentését megadó számos könyv, tanulmány közül alig van olyan, amelyik a 'liget, erdőcske' jelentésű önálló szóból vezetné le a kötött morféma jelentését a mdE *pičepulo* ~ mdM *pičäpula* 'erdeifenyő-erdő, (fn) fenyves', mdE *kilejbulo* ~ mdM *kelupula* 'nyírfaliget, (fn) nyíres' típusú szavakban. E kevés kivételek közé tartozik Serebrennikovon kívül Feoktistov, aki a *pulo/pula*, a *pel/pāl* és a *či/ši* morfémákat egyaránt képzőnek tekinti (Feoktistov 1975: 302).

Serebrennikov és Feoktistov imént említett munkái megjelenése (1967 és 1975) után is tartja magát a 'farok' jelentésű szóból való származtatás. Így szerepelnek a *pulo/pula*-val alkotott szavak többek között Cygankin munkáiban, a fent említett nyelvtanokon, kézikönyveken és tankönyveken kívül más tanulmányaiban is: a Voprosy jazykoznanija c. tanulmánykötetben megjelent cikkében (Cygankin 1975: 13), a mordvin névszóképzésről szóló munkájában (Cygankin 1981: 18), valamint a mord-

vin nyelvjárások főnévi kategóriájáról szóló tanulmányában (Cygankin 1977: 31), az első kettőben a „félképző” minősítést használva.

A Voprosy jazykoznanija ímént említett kötetéről írt ismertetésemben Cygankin cikke kapcsán kitérek a ‘farok’ szóból való eredeztetés bírálatára. Eszerint mivel a *pulo* „általában valamilyen növényt, főleg fát jelentő alapszóból az illető növényes, fás helyet jelentő szót képez, nem lehet köze a ‘farok’, hanem csak a ‘liget’ jelentésű *pulo* önálló szóhoz” (Mészáros 1983: 61).

Érdekes viszont az, hogy maga Cygankin egyik korai, egy mordvin nyelvjárást bemutató írásában a ‘farok’ jelentés mellett másodikként a ‘liget’ jelentést is megadja (Cygankin 1961: 357), a későbbiekben viszont mindig csak a ‘farok’ jelentésű *pulo/pula* szóról ír. A morféma jelentése ‘farok, liget’-ként szerepel Bibin nyelvjárási leírásában is (Bibin 1964: 133).

A *pulo/pula* morfémat képzőként tárgyalja különböző mordvin nyelvjárási leírásokban Jakuškin, Davydov, Ob"edkin és Babuškina, akik ezt a ‘farok’ jelentésű önálló szóból eredeztetik (Jakuškin 1961: 235–236, Davydov 1963: 165–166, Ob"edkin 1963: 67, Babuškina 1966: 115–116).

A *pulo/pula* morféma összetett szó utótagja Kelin szerint. Nála jelentésként a ‘(női) hajfonat, farok’ szerepel (Kelin 1967: 69, 71).

Babuškina a mordvin gyűjtőnévképzőket bemutató cikkében a *pulo/pula* morfémat olyan képzőnek tekinti, amely a ‘női hajfonat’ jelentésű önálló szóból származik (Babuškina 1972: 75).

Bočkaeva erza-mordvin szóképzéssel foglalkozó cikke röviden érinti azt a kérdést, hogy a mordvin *či/ši*, *pulo/pula* és *pel/pāl* morféákat a szakirodalom hol képzőként, hol összetett szó utótagjaként, hol pedig félképzőként tárgyalja, és a képzőként való tárgyalási mód mellett foglal állást. A *pulo/pula* képző jelentését ő is a ‘copf, farok’ jelentésű lexémából vezeti le (Bočkaeva 1981: 168–169). (A *či* morfémaról bővebben: Mészáros 1997.)

A fentiekből kitűnik, hogy a mordvin szerzők nagy része a *pulo/pula* lexémának a ‘farok’, valamint esetleg az ezzel összefüggő ‘copf’ jelentését ismeri. Ha ez a morféma növényt, ezen belül többnyire fát jelentő főnevekhez járul, és az illető növényvel, fával benépesült helyet jelöli, akkor ennek alapján logikusnak nevezhető, hogy a *pulo/pula* utótag képző, mert a ‘farok, copf’ jelentés nincs benne a motivált szóban. Az azonban még meglepőbb, hogy az ilyen gyűjtőnévi jelentésű, motivált szavakat egyes kutatók összetett szavaknak tekintik (l. fent Koljadenkov–Zavodova szerk. 1962, Evsev"ev 1963, Cygankin 1983 és Kelin 1967 idézett helyein), hiszen akkor az összetétel utótagjának valamelyest meg kellene őrizni eredeti, ‘farok’ jelentését. A fenti példák tehát ‘fenyőfarok’, ‘nyírfarok’ jelentésűek lennének?

A mdE *pulo* ~ mdM *pula* mint önálló szó jelentését a nemrég kiadott és máig legnagyobb erza és moksa szótár is mint többjelentésű szót írja le. Első jelentés a ‘farok’, második a ‘copf’, a további jelentések is ezekkel függnek össze (Serebrennikov – Buzakova – Mosin szerk. 1993: 526, Serebrennikov – Feoktistov – Poljakov szerk. 1998: 545). Az újabb kiadású erza-orosz és moksa-orosz kisszótárak is ugyanezeket a jelentéseket adják meg (Ščemerova 1993: 114, Ščankina 1993: 128). A régi mordvin-orosz kisszótárak közül a moksa-mordvinban megadott jelentés nem különbözik ezektől (Potapkin – Imjarekov 1949: 226), hasonlóan a moksa-mordvin – magyar szójegyzékben megadott jelentésekhez (Juhász 1961: 132–133).

A mordvin-orosz szótárak közül csak egy olyan van, amely a vizsgált kérdés szempontjából a többi szótártól jelentősen különbözik: a régi erza-orosz kisszótár. Ebben a *pulo* szó homonimaként szerepel. A *pulo* I. első jelentése 'farok', második jelentése 'copf' (mindkét jelentésre hoz példát). A *pulo* II. jelentése 'liget, erdőcske' (itt nincs példa). Ez a szótár még egy harmadik *pulo*-szócikket is megad, eszerint a *-pulo* gyűjtőnévi jelentésű, szóképző partikula, és itt a szótár *pičepulo*, *kuzbulo* típusú példákat közöl (Koljadenkov – Cyganov 1949: 179–180).

Az erza-finn szótár (Niemi – Mosin 1995: 135) is homonimaként adja meg a szó jelentését: *pulo* I. 'farok; copf', *pulo* II. 'liget, erdőcske' (példák nélkül). A moksa-finn szótárban viszont csak a 'farok; copf' jelentésű *pula* szerepel (Herrala – Feoktistov 1998: 151).

A Paasonen-szótár is csak a 'farok, copf' jelentésű *pulo/pula* szót tárgyalja, bár a példák egy része nem erre a jelentésre vonatkozik (Heikkilä 1994: 1833–1838).

3. A mdE *pičepulo* ~ mdM *pičäpula* 'erdeifenyő-erdő, (fn) fenyves', mdE *kilejbulo* ~ mdM *kelupula* 'nyírfaliget, (fn) nyíres' típusú szavakban található *pulo/pula* (zöngésülve *bulo/bula*) morfémában véleményem szerint a 'liget, erdőcske' jelentésű lexémát kell keresni, a 'farok, copf' jelentésű szónak ezekhez a szóalkotásokhoz nincs köze; azaz a mdE *pulo* ~ mdM *pula* esetében két azonos alakú (homonim) lexémáról van szó.

Továbbra is fennáll viszont az a kérdés, hogy ott, ahol ez a morféma nem önállóan fordul elő, minek kell tekintenünk: képzőnek, vagy pedig a összetett szó utótagjának. Ennek eldöntéséhez célszerű azt megvizsgálni, hogy a *pulo/pula* milyen környezetben és jelentéssel fordul elő.

4. A szakirodalomban található és fentebb vázolt zűrzavart nyilván az is elősegítette, hogy a *pulo/pula* mint 'liget, erdőcske' önállóan igen ritkán fordul elő, hanem többnyire csak főnevekhez kapcsolódik.

A szó 'farok; (haj)fonat, copf, farkocsk' jelentésben viszont önállóan is gyakran előfordul. 'Farok' jelentésben szövegekben elsősorban különféle állatok, ördög stb. nevéből képzett melléknevekkel (vagy állatot, ördögöt stb. jelentő genitivusragos főnevekkel) alkot szó szerkezetet (pl. mdE *ajgoron pulo* 'a csödör farka', *alašan pulo* 'lófark, a ló farka', *lišmen pulo* 'lófark, a ló farka', *psakan pulo* 'macskafarok, a macska farka', *rivežen pulo* 'rókafarok, a róka farka', *sarazon pulo* 'a tyúk farka', *skaloņ pulo* 'tehénfark, a tehén farka', *tuvoņ pulo* 'disznófark, a disznó farka', *šajtanon pulo* 'ördögfark, az ördög farka'), vagy állatokkal, ördöggel stb. összefüggésben önállóan említetik (pl. mdE Katka *pulonzo* kepeđ'ize di gujks menči ejsenze. (UPTMN 3/2: 208) 'A macska a farkát felemelte, és úgy hajlította be, mintha kígyó lenne.' Kolmoče krisaš kujš jaga-babañ meš'enze langs di jovkstiže *pulonzo* sudo vařazonzo. (UPTMN 3/2: 209) 'A harmadik patkány felmászott a boszorkány mellére, és bedugta farkát annak orrlyukába.' Utkas mořaso, *pulozo* beřok langso – kečeš. (PMV: 65) 'A kacs a tengerben, farka a parton – merítőkánál.')

A mdE *pulo* ~ mdM *pula* '(haj)fonat, copf, farkocsk' jelentésben leggyakrabban önállóan fordul elő. Erre néhány példa: mdE Š'iz-nardiž, p'ranzo peziž, kodš' t'enze *pulo*. (UPTMN 3/2: 302) '(A lányt) megfürdették, haját megmosták és befönták (szó szerint: fejét megmosták és *copfoi* fontak neki).' Kijava jutit' kafto avat, ve seřce, ve runkso, ve piļ'geñ čalgavso, ve šel'meñ varčtavso, ve čeřce, ve *pulo*so, ve ručaso, ve pačaso, ve kařce, ve prakstaso, ve piļ'geñ čalgavso. (MW 3: 141) 'Az úton megy két

egyforma termetű, egyforma alakú, egyforma léptű, egyforma tekintetű asszony egyforma hajjal, egyforma *copffal*, egyforma ruhában, egyforma kendőben, egyforma bocskorban, egyforma kapcában, egyforma léptekkel.'

A 'farok; (haj)fonat, copf, farkocs' jelentésű *pulo/pula* szó összetett szavak utótagjaként is szerepel, de nem azokban a lexémákban, amelyeket a szakirodalomban említenek. A 'farok' jelentésű *pulo/pula* szó (zöngés mássalhangzóra végződő előtaghoz járulva *bulo/bula*) található – véleményem szerint és anyaggyűjtésem alapján – a következő összetett szavakban:

mdE *botpulo* 'ebihal (tkp. botfarok)' (mdE *bot* 'halászáskor a víz felkavarásához használatos bot'),

mdE *karbulo* 'a bocskor hátulja' ~ mdM *karbula* 'bocskorszój (tkp. bocskorfarok)' (mdE, mdM *kar* '(háncs)bocskor'),

mdE *katkañ pulo* ~ mdM *katəñ pula* 'hélazab, vadzab (tkp. macskafarok)' (mdE *katkañ* ~ mdM *katəñ* macska-'),

mdE *Kečepulo* ~ mdM *Kečəñä pula* 'Göncölszekér, Nagy Medve (tkp. merítőkanál-farok)' (mdE *keče* ~ mdM *keče*, *kečəñä* 'merítőkanál, merítőedény, merőkanál, merőedény'),

mdE *ožo pulo* 'sárgarigó, aranymálinskó (tkp. sárgafarok)' (mdE *ožo* 'sárga'),

mdE *urbulo* 'mezei zsurló (tkp. mókusfarok)' (mdE *ur* 'mókus'),

mdE *uroñbulo* ~ mdM *urəñ pula* 'mezei zsurló (tkp. mókusfarok)' (mdE *uroñ* ~ mdM *urəñ* 'mókus-').

A '(haj)fonat, copf, farkocs' jelentésű utótagra még kevesebb példát találtam:

mdE *čerbulo* ~ mdM *šajərbula* 'hajfonat, copf, farkocs' (mdE *čer* ~ mdM *šajər* 'haj, hajszál'),

mdE *muškopulo* ~ mdM *muškapula* 'kenderkőcfonat (tkp. kenderfonat, kendercopf)' (mdE *muško* ~ mdM *muška* 'kender'),

mdE *suřepulo* ~ mdM *suřəpula* 'rojt (tkp. fonálfonat, fonálcopf)' (mdE *suře* ~ mdM *suřə* 'fonál, cérna').

Ahogy már fentebb utaltam rá, van egy másik *pulo/pula* szó is, amely az imént tárgyalt 'farok; (haj)fonat, copf, farkocs' jelentésű *pulo/pula* szóval azonos alakú. Ennek jelentése kutatásaim szerint 'fás hely, liget, erdőcske; vmilyen növényvel benőtt / állattal benépesült hely' (Mészáros–Širmankina 1999: 246–247). Ez a szó igen ritkán fordul elő önállóan, mindössze egy példát találtam rá az egyik erza nyelvjárásból: *čii' pulo* 'sűrű liget/erdőcske' (Heikkilä szerk. 1994: 1834).

Kötött morfémaként viszont igen gyakran szerepel. Ilyen funkcióban sokszor megmarad a 'liget, erdőcske, fás hely' jelentés, ezért nincs oka annak, hogy a *pulo/pula* (zöngésülve *bulo/bula*) morfémat képzőnek tekintsük például a következő szavakban:

mdE *čii'erķspulo* 'sűrű erdő, az erdő sűrűje, (fn) bozótos' (mdE *čii'erķs* 'bozót, az erdő sűrűje'),

mdE *kal'bulo* ~ mdM *kal'bula* 'fűzfaliget, (fn) füzes' (mdE, mdM *kal* 'fűz(fa)'),

- mdE *kařčpulo* 'sűrű erdő, az erdő sűrűje, (fn) bozotos; torlasz (ledöntött fából), rózserakás' (mdE *kařč* 'bozót, az erdő sűrűje; ledöntött fa'),
- mdE *kiľejbulo* ~ mdM *kelupula* 'nyírfaliget, (fn) nyíres' (mdE *kiľej* ~ mdM *kelu* 'nyír(fa)'),
- mdE *kuzbulo* ~ mdM *kuzbula* 'lucfenyőerdő, fenyves' (mdE, mdM *kuz* 'lucfenyő, fenyő(fa)'),
- mdE *ľepepulo* ~ mdM *ľepäpula* 'égerfaerdő' (mdE *ľepe* ~ mdM *ľepä* 'éger(fa)'),
- mdE *pekšepulo* ~ mdM *päšäpula* 'hársfaliget, hársfaerdő' (mdE *pekše* ~ mdM *päšä* 'hárs(fa)'),
- mdE *peštepulo* ~ mdM *päštäpula* 'mogyoróliget' (mdE *pešte* ~ mdM *päštä* 'mogyoró'),
- mdE *pičepulo* ~ mdM *pičäpula* 'erdeifenyő-erdő, fenyves' (mdE *piče* ~ mdM *pičä* 'erdeifenyő, fenyő(fa)'),
- mdE *pojbulu* 'nyárfaliget, nyárfaerdő, (fn) nyárfás' (mdE *poj* 'nyárfa, rezgőnyár'),
- mdE *tumopulo* 'tölgyliget, tölgyerdő, (fn) tölgyes (hely)' (mdE *tumo* 'tölgy(fa)'),
- mdE *ukštorbulo* 'juharliget, juharerdő' (mdE *ukštor* 'juhar(fa), jávorfa'),
- mdE *viřbulo* ~ mdM *viřbula* 'liget, erdőcske' (mdE, mdM *viř* 'erdő').

Megjegyzendő, hogy *pula* utótagú összetett szó kevesebb van a moksa-mordvinban, mint *pulo* utótagú az erzában. Ennek az az oka, hogy a moksa *pula* utótag helyett sokszor a *nal* morfémával alkotják a hasonló jelentésű szavakat:

- mdM *kaRčənal* 'sűrű erdő, az erdő sűrűje, (fn) bozotos; torlasz (ledöntött fából), rózserakás' (mdM *kaRča* 'bozót, az erdő sűrűje; ledöntött fa'),
- mdM *pojunal* 'nyárfaliget, nyárfaerdő, (fn) nyárfás' (mdM *poju* 'nyárfa, rezgőnyár'),
- mdM *tumonəl* 'tölgyliget, tölgyerdő, (fn) tölgyes (hely)' (mdM *tuma* 'tölgy(fa)').

Ugyanakkor az is előfordul, hogy a moksában mind a *pula*, mind a *nal* hozzájárulhat ugyanahhoz a szótőhöz, megegyező jelentésű szót alkotva:

- mdM *kaľbula*, *kaľnal* 'fűzfaliget, (fn) fűzes' (mdM *kaľ* 'fűz(fa)'),
- mdM *kelupula*, *kelunal* 'nyírfaliget, (fn) nyíres' (mdM *kelu* 'nyír(fa)'),
- mdM *kuzbula*, *kuznal* 'lucfenyőerdő, fenyves' (mdM *kuz* 'lucfenyő, fenyő(fa)'),
- mdM *pičäpula*, *pičənal* 'erdeifenyő-erdő, fenyves' (mdM *pičä* 'erdeifenyő, fenyő(fa)').

(Jelen tanulmánynak nem célja a mdM *nal* morféma vizsgálata.)

A *pulo/pula* nemcsak fát, bokrot, erdőt jelentő szóhoz járulhat, hanem egyéb növényt jelentő szóhoz is. Ilyenkor a 'fás hely' jelentés analógiájára 'az illető növényes / növénnel benőtt hely' jelentésű lesz a motivált szó. Az ilyen szavakban a *pulo/pula* (*bulo/bula*) morféma az előző csoport szavaival összehasonlítva már jobban tekinthető

képzőnek is, nemcsak összetételi utótagnak. (De akár képzőnek, akár az összetett szó utótagjának tartjuk, ezt csakis a *pulo/pula* 'fás hely, liget, erdőcske' jelentésű önálló szóból eredeztethetjük.) Mivel a *pulo/pula* (*bulo/bula*) ezekben a szavakban sem vesztette el teljesen eredeti jelentését, én inkább összetett szavaknak tekintem a következő példákat is (ezekben a *pulo/pula* '-s/-os/-es/ös hely' jelentésű szónak fogható fel):

- mdE *čejbulo* ~ mdM *šajbula* 'sással benőtt hely; mocsár, láp, ingovány' (mdE *čej* ~ mdM *šaj* 'sás') /vö. még mdM *šajnal* 'sással benőtt hely; mocsár, láp, ingovány' (mdM *šaj* 'sás')/,
 mdE *inzejbulo* 'málnás (hely), málnáskert' (mdE *inzej* 'málna'), /de vö. mdM *inžinal* 'málnás (hely), málnáskert' (mdM *inži* 'málna')/,
 mdE *kirmalavbulo* 'bogáncsos hely' (mdE *kirmalav* 'bojtorján'),
 mdE *kstijbulo* ~ mdM *kstipula* 'epres/szamócás hely' (mdE *kstij* ~ mdM *ksti* 'eper, szamóca') /vö. még mdM *kstinal* 'epres/szamócás hely' (mdM *ksti* 'eper, szamóca')/,
 mdE *nařtemkspulo* ~ mdM *nāřkamazbula* 'ürrömmel benőtt hely' (mdE *nařtemks* ~ mdM *nāřkamaz* 'ürröm'),
 mdE *nud'ejbulo* '(fn) nádas' (mdE *nud'ej* 'nád') /de vö. mdM *nuđinal* '(fn), nádas' (mdM *nuđi* 'nád')/,
 mdE *saňd'ejbulo* 'gyékényes (hely)' (mdE *saňd'ej* 'gyékény'),
 mdE *šild'ejbulo* 'zsombékos (hely), zsombékos/mocsaras hely' (mdE *šild'ej* 'zsombék; mocsár, láp'), /de vö. mdM *šild'inal* 'zsombékos (hely), zsombékos/mocsaras hely' (mdM *šild'i* 'zsombék; mocsár, láp')/,
 mdE *tikšepulo* ~ mdM *t'išāpula* 'füves hely, tisztás' (mdE *t'ikše* ~ mdM *t'išā* 'fű, széna').

A *pulo/pula* '-s/-os/-es/ös hely' jelentése megmarad azokban a szavakban is, amelyekben az előtag már nem növényt jelöl:

- mdE *latkopulo* 'szakadékos hely' (mdE *latko* 'szakadék, árok, gödör, kátyú'),
 mdE *lejbulu* 'szakadékos hely' (mdE *lej* 'folyó; (nyj.) szakadék').

Olyan példa is található, amelyben az előtag valamilyen állatot jelent. A *pulo/pula* ekkor is '-s/-os/-es/ös hely' jelentésű:

- mdE *joznepulo* 'kígyós hely, kígyófészek' (mdE *jozne* 'kígyó').

A fentiek alapján tehát a md *pulo/pula* II. szó jelentése 'fás hely, liget, erdőcske; vmilyen növényt benőtt / állattal benépesült hely'. A szó önállóan is előfordul, bár többnyire összetett szavak utótagjaként. Szófaja főnév, véleményem szerint nem tekinthető partikulának (szemben Evsev"ev 1963 és Koljadenkov–Cyganov 1949 fentebb idézett helyein írtakkal).

5. A mordvin *pulo/pula* szó eredetével kapcsolatban a szakirodalomban csak a 'farok, copf' jelentésű szó etimológiáját találjuk meg.

Paasonen a mdE *pulo* ~ mdM *pula* 'farok; copf' szót kérdőjelesen rokonítja a finn *polo, pola* szóval (Paasonen 1953: 116). Ugyanezt találjuk a finn etimológiai szótár *pola* szócikkében is, amelyben a *pola, polo* jelentése '(pl. horgászaskor a csapdán

lévő úszón, a rénszarvas vezetőszíjának végén található) pálcika' (Toivonen – Itkonen – Joki 1962: 594).

Collinder finnugor etimológiai szótára osztják szóval rokonítja a 'farok; copf' jelentésű md *pulo* szót. Az osztják szó jelentése 'állat rövid farka' (Collinder 1955: 109, Collinder 1977: 123). Collinder összehasonlító nyelvtana a mordvin *pulo* 'farok' rekonstruált alapalakját a fgr **pola*-ra vezeti vissza (Collinder 1960: 413).

Keresztes László a szó finn-permi rekonstruált alakját adja meg: **pola* 'hátsó testrész' (Keresztes 1986: 123). Ugyanígy rekonstruálja a szót az új erza-mordvin etimológiai szótár is, csak a **pola* alapalakot finnugornak tünteti fel, valamint itt a 'liget' jelentést is megadja (Cygankin – Mosin 1998: 153). A korábbi erza-mordvin (Cygankin – Mosin 1977), valamint a moksa etimológiai szótár (Kelin – Mosin – Cygankin 1981) nem tárgyalja a szót.

Az uráli etimológiai szótárban szintén csak a 'farok; copf' jelentésű mdE *pulo* ~ mdM *pula* szó etimológiáját találjuk meg. A rekonstruált alapalak itt is fgr **pola* 'farok' (Rédei 1987: 393–395).

A magyar szóképzlet finnugor elemei c. etimológiai szótárban (Lakó főszerk. 1967, 1971, 1978), valamint a zürjén etimológiai szótárban (Lytkin – Guljaev 1970) a mordvin *pulo/pula* nincs benne.

A 'fás hely, liget, erdőcske; vmilyen növénnel benőtt / állattal benépesült hely' jelentésű *pulo/pula* szó véleményem szerint szintén ősi eredetű, de nem ugyanarra a szóra megy vissza, mint a 'farok, (haj)fonat, copf, varkocs' jelentésű *pulo/pula* (szemben Cygankin – Mosin 1998 idézett helyén írtakkal).

A *pulo/pula* 'fás hely, liget, erdőcske; vmilyen növénnel benőtt / állattal benépesült hely' szóban található *pu* elem jelentése 'fa' a *-lo/-la* elem pedig helynévképző. Ennek megfelelően a szót tárgyalni kellene például az uráli etimológiai szótár uráli **puwe* alakban rekonstruált szavánál, többek között a finn *puu*, az észti *puu*, a cseremiszi *pu*, a votják *pu*, a zürjén *pu* 'fa' és a magyar *fa* szavakkal együtt (Rédei 1987: 410–411), az egyes finnugor nyelvek etimológiai szótáraiban pedig a 'fa' szóval kapcsolatosan. Az etimológiai szótárak 'fa' szavával foglalkozó szócikkeiből viszont az derül ki, hogy a szó minden uráli nyelvben megtalálható, csak a mordvinban nincs meg.

A mdE *-lo/-le* ~ mdM *-l, -la/-lā* elhomályosult képző véleményem szerint az uráli **l* denominális névszóképzőből (Collinder 1960: 259–260, 291, Lehtisalo 1936: 145–152) származik. Ugyanez a képző található meg például a mdE *vasolo* 'messze, távol', mdE *ikele* ~ mdM *ingelä* 'elől, előtt' szavakban, amelyekben szintén helyjelölő funkciója van.

Az etimológiai vizsgálat is megerősíti tehát azt az állítást, hogy a mordvin *pulo/pula* esetében két azonos alakú szóról van szó. Az egyik tőszó, és a finnugor **pola* 'farok' szóra megy vissza, a másik pedig uráli eredetű helynévképzővel ellátott szó, amelynek töve az uráli **puwe* 'fa' szóból származik.

Rövidítések

fgr = finnugor
fn = főnév
l. = lásd
md = mordvin
mdE = erza-mordvin
mdM = moksa-mordvin

nyj. = nyelvjárási
pl. = például
szerk. = szerkesztő(k), szerkesztette
vmilyen = valamilyen
vö. = vesd össze

IRODALOM

- Babuškina, R. V. 1966: Temjaševskij dialekt mokša-mordovskogo jazyka, in *Očerki mordovskih dialektov* 4, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 16–225.
- Babuškina, R. V. 1972: Vyraženie kategorii sobirateľnosti v mordovskih jazykah, *Voprosy mordovskogo jazykoznanija*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 74–79.
- Bibin, M. T. 1964: Govory naskaftymskoj mordvy, *Učenyje zapiski* 43, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 19–159.
- Bočkaeva, A. I. 1981: O suffiksāl'nom slovoobrazovanii v ěrzza-mordovskom jazyke, *Voprosy finno-ugorskoj filologii* 4, Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 159–173.
- Bubrih, D. V. 1947: *Ėrzza-mordovskaja grammatika-minimum*, Saransk.
- Collinder, Björn 1955, 1977: *Fenno-Ugric vocabulary: an etymological dictionary of the Uralic languages*, Stockholm, Almqvist and Wiksell.
- Collinder, Björn 1960: *Comparative grammar of the Uralic languages*, Stockholm, Almqvist and Wiksell.
- Cygankin, D. V. 1961: Šugorovskij dialekt ěrzza-mordovskogo jazyka, in *Očerki mordovskih dialektov* 1, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 294–395.
- Cygankin, D. V. szerk. 1972: *Leksikologija sovremennyh mordovskih jazykov*, Saransk, Mordovskij gosudarstvennyj pedagogičeskij insitut.
- Cygankin, D. V. 1975: Istoričeskie izmenenija v morfečnoj strukture mordovskogo slova, *Voprosy jazykoznanija* 2/1, Saransk, Mordovskij gosudarstvennyj universitet, 3–23.
- Cygankin, D. V. 1976: Suffiksāl'noe slovoobrazovanie imen suščestvitel'nyh v dialektah ěrzzjanskogo jazyka, *Fenno-ugristica* 3, 86–106.
- Cygankin, D. V. 1977: *Grammatičeskie kategorii imeni suščestvitel'nogo v dialektah ěrzza-mordovskogo jazyka*, Saransk, Mordovskij gosudarstvennyj universitet.
- Cygankin, D. V. szerk. 1980: *Grammatika mordovskih jazykov: Fonetika, grafika, orfografija, morfológija*, Saransk, Mordovskij gosudarstvennyj universitet.
- Cygankin, D. V. 1981: *Slovoobrazovanie v mordovskih jazykah*, Saransk, Mordovskij gosudarstvennyj universitet.
- Cygankin, D. V. szerk. 1983: *Leksikologija sovremennyh mordovskih jazykov*, Saransk, Mordovskij gosudarstvennyj universitet.

- Cygankin, D. V. – Mosin, M. V. 1977: *Ėrzan' kelen' nur'kine etimologičeskoj slovar'*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Cygankin, D. V. – Mosin, M. V. 1998: *Ėtimologijan' valks*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Cygankin, D. V. – Pristavkin, N. K. 1977: *Ėrzan' kel': Grammatika dy stilistika*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Davydov, N. M. 1963: Bol'se-ignatovskij dialekt ėrza-mordovskogo jazyka, in *Očerki mordovskih dialektov* 2, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 118–233.
- Devaev, S. Z. 1963: Sredne-vadskij dialekt mokša-mordovskogo jazyka, in *Očerki mordovskih dialektov* 2, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 261–432.
- Evsev"ev, M. E. 1963: *Osnovy mordovskoj grammatiki*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Feoktistov, A. P. 1975: Mordovskie jazyki, in *Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija* 2, Moskva, „Nauka”, 248–345.
- Heikkilä, Kaino szerk. 1994: *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch* 3. (N–Ŕ), Helsinki, Suomalais-ugrilainen seura.
- Herrala, Eeva – Feoktistov, Aleksandr 1998: *Mokšalais-suomalainen sanakirja*, Turku.
- Jakuškin, A. V. 1961: Drakinskij dialekt ėrza-mordovskogo jazyka, in *Očerki mordovskih dialektov* 1, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 197–293.
- Juhász Jenő 1961: *Moksa-mordvin szójegyzék*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kelin, M. A. 1967: Složnye suščestvitel'nye podčinitel'nogo tipa v mordovskih jazykah, *Voprosy mordovskogo jazykoznanija*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 39–72.
- Kelin, M. A. – Mosin, M. V. – Cygankin, D. V. 1981: *Mokšen' kjalen' njur'hkjanja etimologičeskaj slovar'*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Keresztes, László 1986: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus 2: Etymologisches Belegmaterial = Studia Uralo-Altaica* 26, Szeged.
- Koljadenkov, M. N. – Cyganov, N. F. 1949: *Ėrzensko-russkij slovar'*, Moskva, Gosudarstvennyj izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovorej.
- Koljadenkov, M. N. – Zavodova, R. A. szerk. 1962: *Grammatika mordovskih (mokšan-szko i ėrzenszko) jazykov* 1: *Fonetika i morfologija*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Lakó György főszerk. 1967, 1971, 1978: *A magyar szókészlet finnugor elemei: Etimológiai szótár* 1–3, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lehtisalo, T. 1936: Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe, *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 72, Helsinki, Suomalais-ugrilainen seura.
- Lytkin, V. I. – Guljaev, E. S. 1970: *Kratkij etimologičeskij slovar' komi jazyka*, Moskva, Izdatel'stvo „Nauka”.
- Mészáros Edit 1983: Voprosy jazykoznanija. Vypusk II, časť I. Sbornik naučnyh statej. Saransk 1975. 110 lap, *Néprajz és Nyelvtudomány* 27, 60–64.
- Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin -či képzős absztrakt főnevek, *Néprajz és Nyelvtudomány* 37, 229–242.
- Mészáros Edit – Raisa Širmankina 1999: *Erza-mordvin – magyar szótár = Studia Uralo-Altaica Supplementum* 8, Szeged.
- MV 3 = Paasonen, Heikki – Ravila, Paavo 1941: *Mordwinische Volksdichtung* 3 = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 84, Helsinki.

- Nad'kin, D. T. – Ganičeva, M. E. 1980: *Ėrzjan' kelen' grammatika 5–6 klasstninen'*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Narvatkin, N. S. – Nazarov, M. A. 1969: *Ėrzjan' kelen' grammatika – Vasence pel'ks: Fonetika dy morfologija*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Nazarov, N. A. – Narvatkin, N. S. – Ob"edkin, V. D. 1972: *Ėrzjan' kelen' grammatika – Vasence pel'ks: Leksika, fonetika dy morfologija*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Niemi, Jaana – Mosin, Mihail 1995: *Ersäläis-suomalainen sanakirja*, Turku.
- Ob"edkin, V. D. 1963: Govor sela Davydovo byvšego Kočkurovskogo rajona Mordovskoj ASSR, in *Očerki mordovskih dialektov 2*, Saransk, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo, 37–98.
- Paasonen, Heikki 1953: *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen seura.
- PMV = Paasonen, Heikki 1894: *Proben der mordwinischen Volksliteratur = Journal de la Société Finno-Ougrienne 12*, Helsinki.
- Potapkin, S. G. – Imjarekov, A. K. 1949: *Mokšansko-russkij slovar'*, Moskva, Gosudarstvennyj izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovorej.
- Rédei, Károly 1987: *Uralisches etymologisches Wörterbuch I/4*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Serebrennikov, B. A. 1967: *Istoričeskaja morfologija mordovskih jazykov*, Moskva, „Nauka”.
- Serebrennikov, B. A. – Buzakova, R. N. – Mosin, M. V. szerk. 1993: *Ėrzjan'-ruzon' valks / Ėrzjansko-russkij slovar'*, Moskva, „Russkij Jazyk”, „Digora”.
- Serebrennikov, B. A. – Feoktistov, A. P. – Poljakov, O. E. szerk. 1998: *Mokšen'-ruzon' valks / Mokšansko-russkij slovar'*, Moskva, „Russkij Jazyk”, „Digora”.
- Ščankina, V. I. 1993: *Mokšen'-ruzon' valks / Russko-mokšanskij slovar'*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Ščemerova, V. S. 1993: *Ėrzjan'-ruzon' valks. Russko-ėrzjanskij slovar'*, Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvas'.
- Toivonen, Y. H. – Itkonen, Erkki – Joki, Aulis J. 1962: *Suomen kielen etymologinen sanakirja 3.*, Helsinki.
- UPTMN 3/2 = *Ustno-poëtičeskoe tvorčestvo mordovskogo naroda 3/2 Ėrzjanskije skazki*, Saransk 1967, Mordovskoe knižnoe izdatel'stvo.

BEDEUTUNG UND HERKUNFT VON MDE *PULO*, MDM *PULA*

EDIT MÉSZÁROS

Bedeutung, Funktion und Herkunft von mdE *pulo*, mdM *pula* werden in der Fachliteratur öfter mangelhaft, widersprüchlich und ungenau behandelt.

Allgemein verbreitet ist in der mordwinischen linguistischen Fachliteratur folgende Behauptung: in den Wörtern des Typs mdE *pičepulo* ~ mdM *pičäpula* 'Föhrenwald, Nadelwald', mdE *kilejbulo* ~ mdM *kelupula* 'Birkenhain, Birkenwald' steckt als zweite substantivische Konstituente mdE *pulo* ~ mdE *pula* (nach stimmhaften Konsonanten *bulo/bula* 'Schwanz', vielleicht auch 'Zopf' oder aber eine aus dieser Konstituente abgeleitete Partikel bzw. ein Bildungselement (in manchen Quellen als „Halbbildungselement" bezeichnet). Im Gegensatz dazu vertrete ich die Ansicht, dass in dem Morphem *pulo/pula* (stimmhaft *bulo/bula*) das 'Hain, Wäldchen' bedeutende Lexem zu suchen ist; das Wort mit der Bedeutung 'Schwanz, Zopf' hat mit diesen Wortbildungen nichts zu tun, d.h. mdE *pulo* ~ mdM *pula* repräsentieren zwei homonyme Lexeme.

Die genaue Bedeutung des anderen Lexems (*pulo/pula*) bedeutet nach meinen Forschungsergebnissen 'Ort mit Bäumen, Hain, Wäldchen, mit irgendeiner Pflanze bewachsener oder von irgendwelchen Tieren bevölkerter Ort.' Dieses Wort kommt als selbständiges Lexem äusserst selten vor, ich habe lediglich einen einzigen Beleg in einem Erza-Dialekt gefunden. Als gebundenes Morphem kommt es dagegen sehr häufig vor und behält in all diesen Fällen seine ursprüngliche Bedeutung bei; deshalb bin ich der Meinung, dass die mit ihm gebildeten Wörter für Zusammensetzungen gehalten werden können, in denen *pulo/pula* als ein Wort mit der ungarischen Bedeutung *-s/-os/-es/-ös hely* (etwa: 'irgendwie bewachsener/besiedelter Ort' aufgefasst werden kann).

Bezüglich der Herkunft der mordwinischen Wortes *pulo/pula* findet man in der Fachliteratur die Etymologie des Wortes ausschliesslich mit der Bedeutung 'Schwanz, Zopf'. Seine rekonstruierte Grundform wird auf das finnisch-ugrische **pol'a* zurückgeführt.

Auch das Wort *pulo/pula* mit der oben bereits beschriebenen Bedeutung ist meines Erachtens sehr alten Ursprungs. Das Element *pu* bedeutet 'Baum', das Element *-lo/-la* ist ein Bildungssuffix zur Bezeichnung des Ortes. Aus diesem Grund müsste das z.B. im etymologischen Wörterbuch des Uralischen im Lemma des PU Wortes **puwe* zusammen mit dem finnischen Wort *puu* und seinen etymologischen Entsprechungen beschrieben werden. Das verblasste Bildungssuffix mdE *-lo/-le-* ~ mdM *-l, -la/-lä* stammt meines Erachtens aus dem uralischen denominalen Bildungssuffix **l*.

Auch die etymologische Untersuchung bestätigt also die Annahme, dass es sich bei dem mordwinischen *pulo/pula* um zwei gleichförmige Wörter handelt. Das eine ist ein Grundwort und geht auf das finnisch-ugrische Wort **pol'a* 'Schwanz', das andere dagegen ist ein Wort mit einem auf einen gegebenen Ort verweisenden Suffix, dessen Wurzel auf das uralische **puwe* 'Baum' zurückzuführen ist.

Der vorliegende Aufsatz enthält als Ergebnis sorgfältiger Sammelarbeit aus Texten, Wörterbüchern und weiteren Quellen ein reiches Beispielmaterial von Wörtern mit dem Morphem *pulo/pula*.

MÉG EGYSZER AZ ENYEC GÉGEZÁRHANGOKRÓL

SZEVERÉNYI SÁNDOR

Az enyec gégezárhangokról írt tanulmányunkban szerzőtársammal azt vizsgáltuk meg, hogy az enyec nyelvben – amely ebből a szempontból egybevág a nyenyeccel – a történetileg kimutatható kétféle gégezárhang ma is kétféleképpen realizálódik-e, még ha akusztikusan nem is válik el egymástól teljes egyértelműséggel. Az elméleti vita bemutatásától most eltekintek, lévén az az említett cikkben részletesen ki van dolgozva (Körtvély – Szeverényi 1997).

Módszerünk a következő volt: mivel az enyec nyelvben a gégezárhangok elég nagy gyakorisággal kopnak le a szavak végén, azokat a szavakat elemeztük, amelyek végén olyan szuffixumok találhatók, amelyek morfológiailag *n*-, illetve *t*- alapú gégezárhangra végződnek, és egymással gégezárhangjaik típusa alapján oppozícióba állíthatók. Ezek a szótári egységek a következő morfémákkal rendelkeznek:

	<i>t</i> alapú glottis-zárhang	<i>n</i> alapú glottis-zárhang
nomen	PINom PxPI1–2	SgGen PxPI3
ige	VxPI1–2	VxPI3

Ha a kétféle gégezárhang valóban különböző módon realizálódik, akkor annak a lekopások arányában is különbséget kell mutatniuk, mégpedig úgy, hogy a *t*- alapú gégezárhang gyakrabban marad el a szavak végén. Vizsgálataink azt látszottak igazolni, hogy a dentálisra visszavezethető, „gyengébb” gégezárhangot gyakrabban hagyják el a beszélők, mint a nazálisra visszavezethető „erős” gégezárhangot. Munkánkat jelentős mértékben megkönnyítette, hogy az enyec nyelv morfológiai szótárral rendelkezik (Mikola 1996).

Arra azonban nem voltunk tekintettel, hogy Tereščenko normatív lejegyzést alkalmaz. Ha morfológiailag a szó végén gégezárhang van, akkor ő azt jelöli, attól függetlenül, hogy hallotta-e vagy sem. Adatainak a végén – egy-két kivételtől eltekintve – mindig ott találjuk a glottis-zárhangot: a nazális alapú gégezárhangnál a ' jelet, a dentális alapúnál pedig a " jelet. Ezért vizsgálatunk szempontjából Tereščenko adatait nem tekinthetjük relevánsnak. Így most azt mutatom meg, hogy ha Tereščenko adatait „kivesszük” a számításba vett adatok közül, akkor az elhagyások mértéke milyen arányban módosul. Jelen tanulmány lehetőségét biztosít számomra arra is, hogy az első cikkben leírt adatokat pontosítsam.

1. Tereščenkónál az *n* alapú genitivus jele ', a többes szám nominativusé pedig ". 320 egyes szám genitivusi adatot találtunk, ezek közül 112-n nincs jelölve a gégezárhang, az elhagyás mértéke 35 %. Ha nem számítjuk Tereščenko adatait, akkor 238

adatból 99 nem viseli a gégezárhang jelét, ez 41,59 % jelent. Érdekes, hogy tizenhárom esetben Tereščenko sem jelöli a zárhangot. Így például:

- sira B SgGen 'Schnee, Winter, sneg, zima' (Tereščenko 1973: 204, 266, 301)
 kamer B SgGen 'Verstorbener, Leiche, tot, pokojnik, mogila' (Tereščenko 1973: 284)
 sare B SgGen 'Regen, dožd' (Tereščenko 1973: 292)

A többes számú nominativusi alakoknál a következő a helyzet: 120 adatból 19 nem jelölt, az elhagyások aránya 15,83 %. Tereščenkónak 44 ilyen adata van, ezek közül egyen nincs jelölve a gégezárhang:

- karexada B PlNom 'rybačit', lovit' rybu' (Tereščenko 1973: 303)

Tereščenko adatait nem számolva marad 76 adat, 18 jelöletlen, az elhagyások aránya 23,67 %.

2. A többes számú birtokos személyrag toldalékjait Tereščenko a következőképpen adja meg:

	nominativus	accusativus	genitivus
Pl1	-ba", -a"	-ba", -a"	-na"
Pl2	-ra"	-ða"	-ða"
Pl3	-zu'	-ðu'	-ðu'

Összesen 86 adatot találtunk, ezekből mindössze nyolcon nincs jelölve a gégezárhang, ez 9 %-nak felel meg. A 86 adat jelentős része viszont – szám szerint 51 – Tereščenkótól származik, így érthető módon, ha az ő adataitól eltekintünk, akkor az elhagyások aránya jelentős mértékben megnő: 35 szóból heten nem találjuk a jelet, ez 20 %-ot jelent. Tereščenko egy adaton nem jelöli a gégezárhangot:

- pajaodow B PxPl2 'postel' (Tereščenko 1973: 98)

A harmadik személyű alakoknál is nő az elhagyások mértéke, ám mivel itt kevesebb Tereščenko adata (mindössze 12 és mindegyik jelölt), az arányok is kisebb mértékben változnak: 94 ilyen adatot találtam, ezek közül 41 nem viseli a zárhangot, százalékban kifejezve ez 43 %. Tereščenko adatai nélkül a következő a helyzet: 82 szó, ebből 41 jelölt, ez pontosan 50 %.

3. A többes számú igei személyragok Tereščenkónál a következőképpen szerepelnek:

	tárgyas (egy tárgyra utaló)	tárgyas (több tárgyra utaló)	visszaható
Pl1	-a", -ba"	-na"	-na"
Pl2	-ra"	-za"	-za"
Pl3	-zu'	-zu'	-z'

Mivel az alanyi ragozás végződései, a felszólító módú igealakok, valamint a múlt idejű alakok nem felelnek meg annak a feltételnek, amely szerint az első és második szemé-

lyű igeragoknak dentális alapú, a harmadik személyű igealakoknak pedig nazális alapú gégezárhangra kell végződniük, ezért ezeket a szavakat nem vizsgáltuk.

Többes szám első és második személyű alakot mindössze 29-et találtam, amelyek közül három nem viseli a gégezárhang jelét. Az elhagyás mértéke 10 %. Tereščenko hat ilyen adatot mutat föl, s ezeken mind jelölve van a zárhang, ami azt jelenti, hogy az elhagyások aránya nagyobb: 23 adat, három jelöletlen, ez 13 %. Többes szám harmadik személyű alakot – csakúgy, mint a birtokos személyű alakoknál – Tereščenkónál kevesebbet találtam, összesen ötöt, amelyek közül egyen nincs jelölve a gégezárhang:

muj"izu B 'delat' (Tereščenko 1966: 443)
-indikativ, aoristos, több tárgyra utaló, Pl3.

A 64 adatból 19 nem jelölt, az elhagyások mértéke 29 %. Ugyanez Tereščenko adatai nélkül: 59 adat, 18 adaton nincs jelölve, ami 30 %-nak felel meg.

4. Összefoglalás

Nézzük először a dentális alapú gégezárhangra végződő szavakat:

<i>t</i> alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
PlNom	120	19	15,83 %
PxPl1–2	86	8	9,3 %
VxPl1–2	29	3	10,34 %
<i>összesen</i>	235	30	12,7 %

Tereščenko adatai nélkül:

<i>t</i> alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
PlNom	76	18	23,67 %
PxPl1–2	35	7	20 %
VxPl1–2	23	3	13,04 %
<i>összesen</i>	134	28	20,89 %

Az adatokból kiolvasható, hogy az összes adat csaknem fele Tereščenkótól származik és ezek közül csak kettőn nincs jelölve a gégezárhang, ezért tapasztaljuk azt, hogy az ő adatait figyelmen kívül hagyva az elhagyások mértéke jelentős mértékben nő, körülbelül minden ötödik szó végéről hiányzik a gégezárhang jele. Lássuk, hogy a nazális alapú gégezárhangok összesített adatai milyen képet mutatnak Tereščenko adataival együtt:

<i>n</i> alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
SgGen	320	112	35 %
PxPl3	94	41	43,62 %
VxPl3	64	19	29,68 %
<i>összesen</i>	478	172	35,98 %

Tereščenko adatai nélkül:

n alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
SgGen	238	99	41,59 %
PxPI3	82	41	50 %
VxPI3	59	18	30,5 %
összesen	379	158	41,68 %

Összességében elmondható, hogy Tereščenko adatai alig több mint egynegyede az összes adatnak, ezért nem meglepő, hogy az arányok is kisebb mértékben változtak, mint a dentális alapú gégezárhangok esetében. Feltűnő, hogy a genitívusi alakoknál Tereščenko sem jelölte minden esetben a gégezárhangot: 82 adata közül 13 nem viseli a jelet. Noha az eredmények Tereščenko adatai nélkül nem módosultak olyan jelentős mértékben, mint ahogyan arra számítani lehetett, az azonban továbbra is megállapítható, hogy a birtokos személyragok, az igei személyragok és PINom-SgGen oppozíció továbbra is megerősíteni látszik Tereščenkonak az elméletét, miszerint a történetileg kétféle gégezárhang kétféle módon realizálódik.

IRODALOM

- Körtvély Erika–Szeverényi Sándor 1997: Az enyec gégezárhangokról, *Néprajz és Nyelvtudomány* 38, 217–228.
- Mikola Tibor 1996: *Morfologisches Wörterbuch des Enzischen = Studia Uralo-Altaica* 36, Szeged, JATE.
- Tereščenko, Natalija M. 1966: Samodijiskije jazyki (v vedenije, nenetskij jazyk, nganasanskij jazyk, enetskij jazyk), in: *Jazyki narodov SSSR III*, Moskva, Akademii nauk.
- Tereščenko, Natalija M. 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrad, Nauka.

NOCH EINMAL ÜBER DIE GLOTTISVERSCHLUSSLAUTE IM ENZISCHEN

SÁNDOR SZEVERÉNYI

Der Verfasser untersuchte in einem früheren Aufsatz, ob die Glottisverschlusslaute verschiedenen Ursprungs (1. < *t, *s, 2. < *-n, *-ŋ) im Enzischen verschiedenartig realisiert werden: in welcher Proportion die eine bzw. die andere Variante im Wortauslaut von den verschiedenen Sprechern weggelassen wird.

Der Verfasser hat bei seinen Untersuchungen jedoch ausser Acht gelassen, dass Tereščenko die normative Umschrift verwendete, d. h. sie verzeichnete den Glottisverschlusslaut in jedem Fall, weshalb ihre Angaben als nicht relevant einzuschätzen sind.

Die vorliegende Untersuchung zeigt, in welchem Masse sich die Forschungsergebnisse ohne die Belege von Tereščenko modifizieren lassen.

MEGJEGYZÉSEK A TÁRGY JELÖLÉSÉHEZ A NGANASZANBAN

WAGNER-NAGY BEÁTA BOGLÁRKA

1. Dolgozatomban a tárgy jelölését vizsgálom a nganaszan nyelvben. A tárgy kifejezésének a következő lehetséges módjai vannak: 1) utalhat rá az ige tárgyas ragozása, 2) a tárgyat kifejező szó lehet ragos, 3) ha a tárgyat sem az igeragozás, sem rag nem jelöli, akkor kifejezheti ezt a szórendi pozíció is.

Az északi szamojéd nyelvek ismerik a tárgyas ragozás kategóriáját. A ragozás végződéseit kifejezik az alany számát és személyét, de emellett jelölik a tárgy számát is. Tehát kifejezik, hogy egy, két vagy több tárgyról van-e szó.

A nganaszanban, ellentétben a magyarral, önmagában a tárgy ragja csak harmadik személyű tárgyat tud kifejezni. A tárgyas ragozás ragja mellett a tárgyra ragos névszó is utalhat. A tárgyragok a következők:

Sg	Du	Pl
-0/-m	-KI ^C	-J
turku /turkum 'tavat'	turkugi 'két tavat'	turkuj 'tavakat'

Egyes számban ma már szinte sosem jelentkezik a rag. Egyes archaikusabb szövegekben még néha előfordul, de használata ma már nem jellemző. Duálisban és plurálisban azonban a tárgy mindig jelölt.

A dolgozat további részében azt vizsgálom, hogy a nganaszanban milyen módon lehet kifejezni a tárgyat. Kitérek a tárgy szófajára és a tárgy jelöltségi fokára, valamint néhány szintaktikai sajátosságra.

2. A névszói tárgy

2.1. A személyes névmási tárgy

A mondatban a személyes névmás állhat tárgyi szerepben, de a nganaszanban a névmás nem ragozható. Ez a jelenség szokatlan, hiszen általában azokban a nyelvekben is jelölt a személyes névmási tárgy, ahol egyébként ez az eset jelöletlen marad (lásd például az angolt). A másik két északi szamojéd nyelvben, az enyecben és a nyenyecben is ragozható a személyes névmás.

A nganaszanban a következő személyes névmások vannak: *mənə* 'én', *mi* 'mi ketten', *miŋ* 'mi többen', *tənə* 'te', *ti* 'ti ketten', *tiŋ* 'ti többen', *siti* 'ő', *siti* 'ők ketten', *sitiŋ* 'ők többen'.

¹Amennyiben az *-m* rag nem jelentkezik, fokváltkozás utalhat hajdani meglétére. Pl. *d'ed'i* 'apát', vö. *d'esj* 'apa'.

- (1) maad'a mənə hikəptigujnɨ?
miért én-[Acc] ijesztget-Minter-2Sg s
'Miért ijesztgetsz engem?'²
- (2) tənə hɨ'itɨm
te-[Acc] fél-Kimp-1Sg s
'Tőled félek.'
- (3) d'ed'itɨ makətə sɨtɨ konda"a, matənu" konda"atu.
apa-GenPx3Sg sátor-Abl ő-[Acc] elvisz-Kperf-3Sg s, sátor-Lat-Px1Pl el-
visz-Kperf-3Sg o
'Az apja sátrából elvitte őt, elvitte a sátrunkba.' T79: 187

Amennyiben két névmás fordul elő a mondatban, a tárgyra a szórend és az egyeztetés utal. A tárgy általában az ige előtti pozíciót foglalja el.

- (4) tənə mɨɨ hɨ'itɨɨ.
te mi-[Acc] fél-Kimp-2Sg s
'Tőlünk félsz.'

Az alany kitétele nem kötelező, ez legtöbbször el is marad a mondatokból. Erre példaként lásd az (1) és a (2) mondatot.

Az ige állhat tárgyas ragozásban is, ilyen esetekben magára vonja a mondat-hangsúlyt.

- (5) mɨɨ hɨ'itɨrə.
mi-[Acc] fél-Kimp-2Sg o
'Félsz tőlünk.'

Ez nem csak a nganaszanban figyelhető meg, hanem a nyenyecben is találkozhatunk ezzel a jelenséggel.

- (6) Нисяв тикы газетам толабида.
Apa-Px1Sg ez újság-Acc olvas-3Sg o
'Az apám újságot olvas.'

2.2. Egyéb névmási tárgy

A névmások közül, a személyes névmáson kívül, tárgyi szerepben leggyakrabban mutató, határozott, határozatlan, kérdő és tagadó névmás szerepel. E névmások egy része ragozható, így tárgyi szerepben általában felveszik a tárgy ragját. A kérdő és a mutató névmás soha nem vesz fel ragot.

- (7) tətɨ tahəra tundiaku maa nəyələtəɨɨ?
ez hát róka-Ndim mi-[Acc] elvesz-MinterFut-3Sg s
'Ez a rókácska mit vesz el?' KNS: 160/27
- (8) bənd'əɨ huanɨkuə.
mind-AccPl letesz-Mimp-1Sg o
'Tegyek le mindet.' T79: 169

² Azok a mondatok, melyek után nem áll forrásmegjelölés, saját anyagomból származnak.

- (9) əməntə kurəd'imənu meliḋəṭəŋjmə.
ez-AccPx2Sg hogy-Prol csinál-MinterFut-1Sg o
'Ezt hogy csináljam?'

Ezek mellett a névmások mellett is állhat tárgyas ragozású ige. (Lásd például a (8) és a (9) mondatokat.) Ebben az esetben is azt állapíthatjuk meg, hogy a tárgyas ragozásnak kiemelő szerepe van. Nem a tárgy határozottságával függ össze. Erre a kérdéskörre a 3. pontban részletesen kitérek.

2.3. A főnévi tárgy

A tárgy legtipikusabb képviselője a főnév. A tárgyi szerepben előforduló főnév állhat önmagában, de kiegészülhet jelzővel is. A nganaszanban a főnévi tárgy egyes számban általában jelöletlen, tehát nincs rajta az *-m* rag. A duális és a többes számú tárgy viszont mindig raggal jelölt.

- (10) kəhi luu ſigi"ə kubu ſərad'i ſiŋəru"o...
fogoly(madár) ruha emberevő bunda-[Acc] felvesz-inf gondol-Kperf-3Sg s
'Kehi lu az emberevő bundáját felvéve arra gondolt...' T79: 186
- (11) əmki taagi ŋad'atəṭə mikəjŋə
ez-AccDu rénszarvas-AccDu öcs-Lat-Px2Sg ad-1Sg o
'Ezt a két rént odaadom az öcsédnek.' T79: 140
- (12) bətuəd'əj ŋuŋtəŋəṭətu".
bél-AccPl gyűjt-Kimp-3Pl s
'Beleket gyűjtenek.' KNS: 160/29

A (10) mondat alapján megállapíthatjuk, hogy a tárgy nem áll alany esetben. A *bunda* jelentésű szó alany esetű alakja *kuhu*. A *kubu* alakon megfigyelhetjük, hogy végbement a fokváltakozás, amit a lekopott *-m* rag idézett elő. Egyes névszók jelöletlen tárgyragos alakja egybeeshet a nominatívuszi alakkal. Ez olyan esetekben fordulhat elő, amikor a szóban nem szerepel a fokváltakozást érintő hang, a szó hosszú magánhangzóra vagy diftongusra végződik. Például *ŋemi* 'anya', *kolj* 'hal', *latəə* 'csont' stb.

Említettem már, hogy a tárgy előtt állhat melléknévi, esetlegesen mutató névmási jelző is. A jelző és a jelzett szó egyeztetése a nganaszanban nem teljes körű, ez csak a tárgy és a birtokos esetben jelentkezik. Függő esetekben a jelző a genitivuszi alakban áll, míg a jelzett szón megjelenik a megfelelő esetrag. Mivel akkuzatívuszbán kötelező az egyeztetés, az egyes számú jelöletlen jelzős szerkezet mindkét tagjában (amennyiben szükséges) végbemegy a fokváltakozás. Többes számban és duálisban a szerkezet mindkét tagja ragos.

- (13) ŋaagə korudə ŋəḋütüm.
jó-[Acc] ház-[Acc] lát-Kimp-1Sg s
'Jó házat látok.' T79: 122
- (14) ŋaagəgi koruki ŋəḋütüm.
jó-AccDu ház-AccDu lát-Kimp-1Sg s
'Két jó házat látok.'
- (15) ŋaagəj korudəj ŋəḋütüm.
jó-AccPl ház-AccPl lát-Kimp-1Sg s
'Jó házakat látok.' T79: 122

A jelzöt a nyenyec és az enyec is egyezteteti a főnévvel.

2.4. Az ige mint tárgy

Nem gyakoriak az olyan mondatok, melyek tárgya főnévi igenév lehet. Több nyelvben áll pl. a *hív, akar, elkezd, befejez* stb. igék mellett ige. A nganaszanban nem minden esetben állhat ezek mellett az igék mellett igével kifejezett tárgy. Az a sajátosság, hogy milyen ige mellett állhat igenévi tárgy, nyelvspecifikus. A nganaszanban pl. a *befejez* ige vehet maga mellé igenévi tárgyat.

- (16) *təgata koptua čajrši sattj'd'i ɲond'i"ə bond'i.*
 aztán lány teázik-inf befejez-inf kimegy-Kperf-3Sg s kifelé
 'Miután a lány befejezte a teázást, kiment az utcára.' SN3: 34/20

2.5. Az anaforikus tárgy

A nganaszan, akárcsak a magyar, lehetőséget ad arra, hogy a tárgy ne szerepeljen a mondatban. Ilyen esetekben a tárgyra csak az ige tárgyas ragozása, illetve a viszszaható ragozás utal. A mondatból akkor törölhető a névmással jelölt tárgy, ha az nem fókusz és nem is topik³ szerepben áll.

A tárgyas ragozással helyettesített anaforikus tárgy

A nganaszanban a következő igei ragokat találhatjuk.

	1 tárgy	2 tárgy	több tárgy
1Sg	-mə	-kəiŋə	-ŋə
2Sg	-rə	-kəitə	-tə
3Sg	-tu	-kəiču	-ču
1Du	-mi	-kəiŋi	-ŋi
2Du	-ri	-kəiti	-ti
3Du	-ti	-kəiti	-ti
1Pl	-mu"	-kəiŋü"	-ŋu"
2Pl	-ru"	-kəičü"	-ču"
3Pl	-tuŋ	-kəičüŋ	-čuŋ
Példa	konda"amə 'elvittem azt'	konda"kəiŋə 'elvittem azokat'	konda"iŋə 'elvittem azokat'

A táblázatban félkövérrel jeleztem azokat a ragokat, melyek az alanyi ragozás ragjaival megegyeznek.

A nganaszanban a személyrag által kifejezett tárgy csak harmadik személyű lehet, mivel ebben a nyelvben nincsen a magyar *-lak/-lek* végződéshez hasonló rag, mely utalhatna a második személyű tárgyra. A mondatból hiányzó tárgy helyét egy megfelelő mutató vagy személyes névmással tölthetnénk ki. Amennyiben a tárgy második személyű, a mondatban kötelező a megfelelő személyes névmás kitétele. Az első személyű tárgy esetében, ha a tárgy és az alany nem egyezik meg, szintén ki kell tenni a

³A fókusz és topik esetében elfogadom É. Kiss Katalin ajánlásait: a fókusz a comment leghangsúlyosabb első pozíciója (Lengyelország nyert a döntőben.); a topik a mondatban kifejezett állítás valamely a hallgató számára is ismert szereplőjét vagy körülményét állítja előtérbe (A cikket holnapra kell elolvasni.)

névmást. Ha az alany és a tárgy megegyezik, reflexív ragozás jelentkezik az ige. A reflexív ragozásáról később szölok.

- (17) tələsutəmə
becsuk-Fut-1Sg o
'be fogom csukni'
- (18) təbələki"ərə
elnyom-Kperf-2Sg o
'elnyomtam'
- (19) tənə təbələ"ki"əmə
te-[Acc] elnyom-Kperf-1Sg o
'Elnyomtalak téged.'
- (20) mənə təbələki"ərə
én-[Acc] elnyom-Kperf-2Sg o
'Elnyomtál engem.'

Gyakran marad el a tárgy az összetett mondatok második tagmondatából. Az első tagmondat általában tartalmazza a tárgyat, ezt a második tagmondatban a beszélő nem ismétli meg, csak az igeragozással utal rá.

- (21) huamtu ləti"gajsa, kəndətətu huanu"ətu.
fa-AccPx3Sg vág-inf, szán-Lat-Px3Sg tesz-Kperf-3Sg o
'Felvágván a fát, a szánra tettem.'

A reflexív ragozással kifejezett első személyű tárgy

Pusztán igei személyraggal csak korlátozottan lehet utalni az első személyű tárgyra. Ez csak olyan szituáció leírásakor lehetséges, amelyben a cselekvés önmagára a cselekvőre irányul. Ilyen esetekben az ige tranzitív szemantikájú, ragozni pedig a reflexív ragozás paradigmája alapján kell.

- (22) mənə kamitanə
én tart-Kimp-1Sg r
'tartom magam'
- (23) mənə ŋonənə mənüəntənənə hoarəd'i"inə
én magam⁴ ököl-Loc-Px1Sg üt-Kimp-1Sg r
'Megütöm magam az öklömmel.'

Mivel a nganaszanban nincsenek visszaható névmások, a visszaható névmásos mondat-szerkezet nem helyettesítheti a reflexív ige mondatot. A reflexív ragozással és annak használati körével e dolgozat keretei között nem foglalkozom részletesebben.

3. A tárgy határozottsága

Szinte általánosan elfogadott nézet az uralisztikában, hogy a raggal jelölt tárgy a határozott tárgyat, míg a jelöletlen a határozatlan fejezi ki (Wickmann 1955, Collinder 1960). Comrie szintén hasonlóan vélekedik, de ő nem a határozottság, hanem a topicalizáció fogalmát állítja a középpontba. Eszerint a jelölt tárgy a topik része, míg a

⁴A *ŋonə*- névmás nem visszaható szerepű, hanem a nyomatékosítást fejezi ki.

jelöletlen tárgy az új információ része (Comrie 1975). Mielőtt áttekintenénk, hogy igazak-e a fenti megállapítások a nganaszanra, vizsgáljuk meg, hogyan tehető még határozottá a névszói tárgy. Egyik lehetséges kifejezési mód a határozott névelővel való jelölés (pl. magyar). Ez a módszer a nganaszanban nem jöhet szóba. A főnévi mutató névmás is határozottá teszi a névszót. A nganaszanban a következő mutató névmások állhatnak a névszó előtt: *əm-* 'ez', *tə-* 'az (anaforikus szerepű névmás)'. Az *əm-* névmás használatát a (11) mondat szemlélteti.

- (24) *təndə ŋanasanəmtu nənsupti"əđi.*
ez-[Acc] ember-AccPx3Sg felemel-Kperf-3Sg o
'Ezt az embert felemelte.' M70: 69/7

Az uráli nyelvekben gyakran jelöli a határozottságot a birtokos személyrag. Ilyen funkcióban állhat a Px2Sg és Px3Sg is. A természeti jelenségeket általában a harmadik személyű személyrag determinálja, elbeszélő szövegekben leggyakrabban szintén ez a személyrag fordul elő.

- (25) *təndə ŋanasandətu hēdəmtu šeripti"ə.*
ez-Gen ember-Lat-Px3Sg szukuj-AccPx3Sg ráad-Kperf-3Sg s.
'Erre az emberre ráadta a szukuját.' M70: 69/8
- (26) *hēdəmtu šeriptişi, laŋakəşi, kaŋiatətu həatənəntu həa ŋanasanəmtu tiŋičiki"ə.*
szukuj-AccPx3Sg ráad-inf, felkiált-inf, tart-PtPraens fa-Loc-Px3Sg fa-
[Acc] ember-AccPx3Sg üt-Kperf-3Sg s
'A szukujt ráadva, felkiáltva, az általa tartott bottal a faemberét ütni kezdte.' M70: 69/9

A (25) mondatban a tárgy határozott. A birtokos személyrag ebben az esetben nem pusztán a határozottságot jelöli, hanem kifejezi a tényleges birtokviszonyt is. A (26) mondatban a birtokviszony kifejezése a háttérbe szorul, helyette előtérbe kerül a határozottság jelölése. A határozottságot a birtokos személyragon kívül a tárgy topikalizációja is jelzi.

Párbeszédben inkább a Px2Sg jelentkezik determináló szerepben. Ilyenkor szintén nem minden esetben van tényleges birtokviszonyról szó.

- (27) ...*küdatud'a mənə buəduđəmtə koj"siđəm.*
'reggel én szó-Npräd-AccPx2Sg ad-Fut-1Sg s
'Reggel adok neked tanácsot.' KNS: 165/110

Tereščenko szerint az *-m* tárgyrag a nganaszanban a határozott tárgyat jelöli: „В единственном числе основного (беспритязательного) склонения суффикс винительного падежа *-m* служит для обозначения определенности прямого объекта и потому употребляется довольно ограниченно, лишь в известном контексте.” (Tereščenko 1979: 80, hasonló megfogalmazás áll a szamojéd nyelveket tárgyaló monográfiában is, Tereščenko 1973: 173.). Ennek a megállapításnak ellentmondani látszik, hogy a ragos névszó viszonylag kevés. Ezzel szemben a határozott tárgy nem ritka. Ezen kívül határozott tárgyi funkcióban általában birtokos személyragos alak áll. Ha valaha rendelkezhetett is az *-m* tárgyrag determináló funkcióval, azt mára már teljesen elveszítette. Ezt a funkciót a mai nganaszanban egyértelműen a birtokos személyragok töltik be.

4. Megjegyzések a tárgyas ragozás használatához

A tárgyas ragozás használata nem olyan szabályszerű, mint a magyarban. A mondat határozott tárgy nem teszi kötelezővé az ige tárgyas ragozását. Azonban, ha a határozott tárgy nincs kitéve a mondatban, akkor az igét kötelező tárgyasán ragozni. Ilyenkor a ragozásnak anaforikus funkciója van. Példaként lásd a (21) mondatot.

Feltételezhető, hogy a tárgyas ragozás az ige hangsúlyosságát, esetlegesen fókuszálását is jelölheti. Ez a megállapítás egybeesik Tereščenko egy korábbi megállapításával: „Если во фразе логическое ударение падает на прямое дополнение, то переходный по своей семантике глагол изменяется по непереходному типу спряжения. Если же логическое ударение падает на сказуемое, выраженное переходным глаголом, то этот глагол присоединяется к своей основе личные показатели переходнова типа спряжения.”⁵ Ezt a következő mondatpár illusztrálja:

(28) mənə čenimtmj mādəmtə_F
én ismer-Kimp-1Sg s sátor-AccPx2Sg
'A sátradat ismerem.'

(29) mənə čenimtimə_F mādəmtə.
én ismer-Kimp-1Sg o sátor-AccPx2Sg
'Ismerem a sátradat.'

E a jelenség tisztázása további szintaktikai kutatásokat igényel. Azt azonban leszögezhetjük, hogy a tárgyas ragozás használata nem a tárgy sajátosságával, hanem sokkal inkább a topik-comment szerkezettel és a fókusszal van összefüggésben.

5. A felszólító mód mellett álló tárgy

Nem különleges sajátosság, hogy a felszólító mód mellett a tárgy nem úgy viselkedik, mint a kijelentő mondatokban. Gyakori, hogy a felszólító mondata tárgy alany esetben áll. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg a finnben, az észtben, de a nyecben is. A nganaszanban nem ilyen egyértelmű a helyzet. A tárgy megőrzi a tárgyrag nyomait az egyes szám első személyű felszólításkor. Az alanyi és a tárgyas ragozás mellett is jelöletlen, de nem nominatívuszi tárgy áll:

alanyi ragozás:

(30) ...əmləd'i šīərə ŋikuəm ŋonəi" biarə".
ilyen dolog-[Acc] nem-MimpFut-1Sg s még egyszer-GenPl kinyit-Vcong
'Ilyen dolgot többé ne tegyek!' H94: 32/24

tárgyas ragozás:

(31) əmə hotürə hotəgumə.
ez-[Acc] levél-[Acc] ír-Mimp-1Sg o
'Írjam meg ezt a levelet!' T79: 217

Az egyes szám második személyű mondatokban már nem ennyire egységes a kép. Az esetek nagy többségében az alanyi ragozású ige mellett alanyesetben áll a tárgy.

⁵Materiali i issledovenija po jazyku nencev 114. Az idézetet Mikola Tibor után közlöm. (MNY62)

- (32) əmə bɨnɨməŋi bakaðəərə huanə"!
ez-Gen kötél-Prol nyak-Px2Sg beletesz-Mimp2Sg s
'Ebbe a kötélbe tedd bele a nyakadat!'

Ugyanakkor a tárgyas ragozású ige mellett tárgyesetben álló tárgyat találhatunk:

- (33) təndəmtə ɲintə d'ukə"!
ez-AccPx2Sg nem-Mimp2Sg o elveszít-Vcong
'Ne veszítsd el őt!' M70: 70/11

Az egyes szám harmadik személyű felszólításra csak olyan mondatokat találtam, ahol az ige alanyi ragozású. Ebben esetben a mondat tárgya akkuzatívuszi. Feltételezhetőnek tartom, hogy a tárgyas ragozás mellett is akkuzatívuszi tárgy áll.

- (34) d'esɨðə, ɲimɨðə torəmiðəmtu ɲətəŋəə
apa-Npräd, anya-Npräd támasz-Npräd-AccPx3Sg talál-Mimp3Sg o
'az apa és az anya találjon magának támaszt' H94: 43/155

Olyan többes szám első személyű felszólítást, amely tárgyra irányult, az eddig lejegyzett szövegekben nem találtam. Lehetségesnek tartom, hogy az egyes számhoz hasonlóan viselkedik.

A többes szám második személy felszólító módjának sajátossága, hogy egy tárgy esetében az alanyi és a tárgyas ragozás nem válik el egymástól, a személyrag mindkét esetben *-ɲuru"/-ɲiri"* alakú. A kettő és a több tárgyra utaló személyrag már jól megkülönböztethető (Du obj. *-kəičü*, Pl obj. *-ɲačü*). Ugyanakkor az egy tárgyra való utalás sokkal gyakoribb, így sajnos én is csak olyan példamondatokat találtam, ahol a homonim személyrag szerepel. A példamondatok között akad olyan, amelyben a tárgy alanyesetben áll, de olyan is van, ahol a tárgy akkuzatívuszi. Ennek alapján feltételezem, hogy az alanyi ragozás mellett alanyesetben áll a tárgy, a tárgyas ragozás mellett pedig tárgyesetben. Ezt a feltételezést olyan mondatokkal lehet alátámasztani, esetlegesen megcáfolni, amelyekben az igerag két vagy több tárgyra utal, valamint a mondatban ki van téve a tárgy.

feltételezett alanyi ragozás:

- (35) ɲil'ia nagür hiad'ir čiaŋuəri"
le három kampó leereszt-Mimp2Pl s
'Eresszetek le három kampót!'

feltételezett tárgyas ragozás:

- (36) ...bəltə ɲəŋəmtu ɲənə d'jan̄tu kojgori"...
csak hátsó rész-AccPx3Sg és agy-Acc3Sg hagy-Mimp2Pl o
'...csak a hátsó részét és az agyát hagyjátok meg...' M70: 69/27

A többes szám harmadik személy esetében ugyanaz a helyzet, mint az egyes számnál. Tehát a tárgyas ragozás a szövegekből nem adathozható. Az alanyi ragozás mellett, eltérően az egyes számtól, nem akkuzatívuszi, hanem nominatívuszi tárgyat találhatunk:

- (31) *sitij mađučij hoanə*!
 ők többen sátor-Px3Pl felállít-Mimp3Pl s
 'Állítsák fel a sátrukat!' T79: 140

A duális alanyt, mivel nincs rá elegendő példa, nem vizsgálom. Az általam elemzett példamondatok alapján a következőképpen foglalhatjuk össze a felszólító módú ige mellett álló tárgy sajátosságait. A feltételezett formákat dőlt betűkkel jelölöm.

	Imp1Sg	Imp2Sg	Imp3Sg	Imp1Pl	Imp2Pl	Imp3Pl
alanyi ragozás	Acc	Nom	Acc	–	<i>Nom</i>	Nom
tárgyas ragozás	Acc	Acc	–	–	<i>Acc</i>	–

6. Összefoglalás

1. A nganaszan kijelentő mondatokban a tárgy mindig tárgyesetben áll, de az esetek többségében a tárgy ragja már lekopott.

2. A jelölt, tehát *-m* ragos tárgy nem a határozott tárgyat fejezi ki, hanem archais alak. A határozottság jelölésének funkcióját a birtokos személyragok végzik.

3. A tárgy határozottságának nincsen köze a tárgyas ragozáshoz. A tárgyas ragozást minden bizonnyal a fókuszálás hívja életre.

4. Kötelező a tárgyas ragozás használata, ha a mondat tárgya nem jelenik meg a mondatban.

5. A felszólító módban a tárgy nominatívuszi és akkuzatívuszi alakja között megoszlás mutatkozik. A legáltalánosabb felszólító formában, a 2Sg-ben alanyi ragozás mellett alanyesetben áll a tárgy, míg a tárgyas ragozás mellett tárgyesetben.

Rövidítések jegyzéke

Abl – ablatívus

Acc – tárgyeset

Du – kettős szám

F – fókusz

Fut – jövő idő

Gen – genitívus

inf. – főnévi igenév

Kimp – imperfektív igékhez járuló

koaffixum

Kperf – perfektív igékhez járuló

koaffixum

Lat – latívus

Loc – lokatívus

Mimp – felszólító mód

Mimp – jövő idejű felszólító mód

Minter – kérdő mód

MinterFut – jövő idejű kérdő mód

Ndim – kicsinyítő képző

Npräd – predesztinatív ragozás

o – tárgyas ragozás

Pl – többes szám

Prol – prolatívus

PtPraes – participium praesens

Px – birtokos személyrag

r – reflexív ragozás

s – alanyi ragozás

Sg – egyes szám

Vcong – tagadott igető

IRODALOM

- Collinder, Björn 1960: *Comparative grammar of the Uralic languages*, Stockholm, Amqvist & Wicksell.
- Comrie, Bernard 1975: Subject and direct object in Uralic languages: a functional explanation on case-marking systems, *Études Finno-Ougriennes* 12, Párizs, 5–17.
- H94 = Kosterkina, Nadežda–Evgenij Helimskij 1994: Malye kamlanija bolšogo šamana, in Evgenij Helimskij szerk.: *Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik*, Moskva, RGGU, 17–146.
- É. Kiss Katalin 1978: A magyar mondatok egy szintaktikai modellje, *Nyelvtudományi Közlemények* 80, Budapest, 261–285.
- KNS = Kosterkina, Nadežda–Beáta Boglárka Nagy–Florian Sobanski 1997: Über die Tiere auf der Erde: ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis, *Néprajz és Nyelvtudomány* 38, Szeged, JATE, 157–199.
- Helimski, Eugene 1998: Nganasan, in Daniel Abondolo szerk.: *The Uralic languages*, London, Routledge, 480–515.
- Mikola Tibor 1966: A tárgyrág és a tárgyas ragozás kérdéséhez, *Magyar Nyelv* 62, Budapest, 441–461.
- M70 = Mikola Tibor 1970: Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez, *Nyelvtudományi Közlemények* 72, Budapest, 59–92.
- Salminen, Tapani 1997: *Tundra Nenets Inflection = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 227, Helsinki.
- SN3 = *Skazki narodov Sibirskogo Severa* 3, 1980, Tomsk, 3–54.
- Tereščenko, Natalja Mitrofanovna 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrad, Nauka.
- T79 = Tereščenko, Natalja Mitrofanovna 1979: *Nganasanskij jazyk*, Leningrad, Nauka.
- Wickmann, Bo 1955: *The form of the object in the Uralic languages = Acta Universitatis Upsaliensis* 1955: 6, Uppsala, Amqvist & Wicksell.

BEMERKUNGEN ZUR BEZEICHNUNG DES OBJEKTS IM NGANASANISCHEN

BEÁTA BOGLÁRKA WAGNER-NAGY

1. Das Objekt in den nganasanischen Aussagesätzen steht immer im Akkusativ, aber in den meisten Fällen ist das Akkusativsuffix schon geschwunden.

2. Das mit dem Suffix *-m* markierte Objekt drückt nicht das bestimmte Objekt aus, sondern repräsentiert eine archaische Form. Die Markierung der Bestimmtheit erfolgt durch die possessivsuffixe der 2. und 3. Person.

3. Die Bestimmtheit des Objekts hat nichts mit der objektiven Konjugation zu tun. Die objektive Konjugation ist nach aller Wahrscheinlichkeit eine Folge der Fokussierung.

4. Obligatorisch ist die objektive Konjugation, wenn im Satz das Objekt nicht angegeben ist.

5. Im Imperativ ist eine Verteilung zwischen nominativischen und akkusativischen Objekten zu beobachten. Bei der häufigsten Aufforderungsform – in der 2. Person Singular – steht das Objekt bei subjektiver Konjugation im Nominativ, bei objektiver Konjugation dagegen im Akkusativ.

NÉPRAJZ

BIHARI ROMÁN SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK EGY MAGYAR KATOLIKUS PAP SZEMÉVEL

BARNA GÁBOR

Az 1970–1980-as évek fordulóján egy munkaközösség dolgozott a Tiszazug néprajzi feltárásán. Elmélyült kutatásokat végeztünk Csépán (Jász-Nagykun-Szolnok megye) azzal a céllal, hogy a török hódoltság utáni telepés községről tanulmánykötetet jelentessünk meg.¹

Csépa sajátos települése a Tiszazugnak. A református környezetben római katolikus, kevés evangélikus lakossal. Egykor kismemesi település volt. Lakói a XVIII. század első harmadában és közepén főleg Nógrád megyéből érkeztek mai lakóhelyükre.² A kutatásban felhasználtuk a plébániai irattár adatait is. Az irattár levelezései között találtam egy levelet, amelyet 1876-ban a béli³ plébános, Hamvay Károly⁴ írt az akkori csépai plébánosnak.⁵

A levelet hat nagyalakú oldalra olvasható, szép kézírással írta Hamvay Károly. Az oldalak számozatlanok. Borítékja hiányzik. Jelzete nincs.

Az 1876. június 5-én kelt levél válasz Entzinger Ignác 1876. május 24-i levelére. A levél tartalmilag több részre tagolható: 1.) Az első oldalon megmagyarázza, hogy miért tett örökös misealapítványt Csépán, hogyan jutott az alapítványra tett összeghez. 2.) Majd reflektálván Entzinger Ignác valószínű panaszkodására a kedvezőtlen tavaszi időjárás kapcsán, részletesen beszámol a Fehér Körös völgyi⁶ természeti csapásokról. 3.) Ezt követően családi ügyeit hozza szóba, s a csépai bíró neve kapcsán egy Domján nevű ismerőséről ír. 4.) Ezt követi levelének leghosszabb része, amelyben a béli románok - korabeli szóhasználatul oláhok - szokásairól, hiedelmeiről, mentalitásáról, vallássosságáról ír. A gyakran használt román kifejezések valószínűsítik, hogy Hamvay valószínűleg szintén tudott románul. Egy ízben utal a román és latin nyelv rokonságára.

Leírása a tájékoztatás igényével készült, kívülről állóként mutat be egy másik kultúrát, s az azt hordozó embereket. Rövid, legtöbbször felületes és elnagyolt megjegyzései azt mutatják, hogy Bélben és közvetlen környékén a magyar katolikusság és a román

¹A kötet meg is jelent: Barna 1982.

²További részleteket lásd: Botka 1977, Barna 1982, Barna 1996.

³Bél, Bihar m. Ma Belin, Románia. Fényes Elek szerint „oláh mezőváros” 1022 oláh, 95 magyar, 130 tót, 120 cigány lakossal, 210 r.k., 15. református, 445 görög katolikus, 697 óhitű, 20 zsidó lakossal. Birtokosa a Nagyváradai püspökség. (Fényes 1851: I. 109–110.) Bél a Nagyváradai Egyházmegye Fekete-Körösi egyházkerületéhez, esperességéhez tartozott az 1878-ban megjelent Egyetemes névtár szerint Bél plébániája 1333-ban keletkezett, anyakönyveit 1744-től vezetik. Templomát Szent Erzsébet tiszteletére szentelték. Kegyura a nagyváradai püspök. Híveinek száma: 275. Az egyházközség nyelve magyar. S. Somogyi K. (szerk.) 1878: 262.

⁴Hamvay Károly életéről semmi részletet nem tudok. A levél első bekezdéseiből azonban arra következtethetünk, hogy csépai származású volt, vagy legalábbis rokonai voltak Csépán. Valószínűsíti a kötődést, hogy örökös szentmise alapítványt tett Csépán, ennek kapcsán született meg levele.

⁵A plébános ekkor Entzinger Ignác volt, aki 1858–1898 között működött Csépán. Botka i.m. 228. Életéről és működéséről részleteket nem tudok.

⁶Bél a Béli hegység délre, a Fehér Körösbe torkolló patak völgyében fekszik.

lakosság kultúrája nem keveredett. A távol élő, a román kultúrát nem ismerő ember számára adatai azonban tájékoztatóak lehetnek. Szükszavúsága mögött a levél műfaja is állhat. Jóllehet így is hat oldalon keresztül írt. Leír jelenségeket, ritkán általánosít, általában nem ítél. Levelében azonban benne van az előítéletes gondolkodás számos eleme is.

Hamvay Károly levelének betű szerinti közlése konkrét helyhez és időponthoz kötött megfigyelések leírása. Ez adja értékét, valamint az, hogy igyekszik változásaiban is tükröztetni az ottani kulturális jelenségeket.

„D.J.K.
M.A.

Főtisztelendő Plébános úr! Krisztusban szeretett Testvér!

Május 24-én 24-ik szám alatt kelt becses levelére ma lehet szerencsém válaszolni s tudomására hozni: miképp jött birtokomba Önhez örökös alapítványul szt. misékre küldöttem „Sorsjegy”.

1854-ik évben a Felség által az összbirodalom polgárai fellévén hiva önkéntes kölcsön adásra az összbirodalom szükségéi fődözésére, én is 100 ftral ezüst pénzben járultam e célra, s ezen összegről két darab 50-50 ezüst forintról szólló Állam Kötvényt kaptam bizonyos számú szelvényekkel, melyek felmutatása mellett, évenként 4 ft. 60 kr. kamatban részesültem.

A Szelvények határ üdeje lejárt, az Állam Kötvényt újabbal kicserélés végett Aradra küldöttem Wallfisch nagy kereskedő zsidóhoz, egy plebános barátom tanácsára, aki ugyan azon zsidónál cserélte ki hasonló kötvényét szerencsésebb sikerrel; mert ő az eredeti kötvényhez mindenben hasonló új Kötvényt nyert, nekem pedig egy zsidó szomszédom által a Főtisztelendő úrhoz áttettem 100 osztrák forintos Sorsjegyet küldötte.

Ügyem tisztába hozására nevezett zsidóval, üdövel rögtön nem rendelkezhetvén részint elfoglaltságom és Arad távolsága miatt; részint, mert a milliómosnak ismert, fényes palotával bíró, szélesen kiterjedő kereskedést üző, magas hirben álló, liberalis szellemű zsidó, a kicserélés után rögtön, sokak megkárosításával megbukott, - meg kelle tehát nyugodnom a sorsban.

Helyeslem a Főtisztelendő úr nézetét s szívesen beleegyezek a Sorsjegy eladásába és a váci Megyében⁷ divó szokásba alapítványom kezelését illetőleg - reméllvén: annak üdejében az eljárás eredményéről engem értesíteni méltóztatik.

A májusi fagy nállunk is kimutatta romboló erejét, tönkretett mindent, a szőlők kivételével, mert illyennel nem birunk.⁸ A fagyot megelőzte a hernyók milliárd sokasága, melyek gyümölcs fáinkat a szó egész értelmében lekopasztották. E csapást nyomban követte a Kolumbácsi – Csépán nevről sem ismert – legyek temérdek sokasága, déli szelek által a Bánátból⁹ szülőföldjéről hajtatra, melyek egy hétig tartott garázdál-

⁷Csépa a Váci püspökséghez tartozik ma is.

⁸A szőlőtermelést a béli kistáj mikroklímája nem tette lehetővé. A XIX–XX. században Bétől délre, az Arad hegyaljai szőlővidék volt a meghatározó. Vö. Mihalca – Lazea 1990.

⁹A Bánát név a Bácság, Temeschwarer Banat német, ill. németes magyar neve. Régi magyar neve Temesköz.

kodásuk után szinte szél által Isten tudja merre és hová elhajtottak. Néhány darab szarvas marhák hullottak el csipésök miatt, a lovak feldagadtak. Szarvas marháját kiki éjjel legeltette, hajnalba istállóba kötve földig érő ganaj füstbe késő estig tartotta. A várost sűrű füstfelleg borította. A füstön kívül használtak petróleumot, terpetint, kulimászt, némely a fokhagymás ecetet, bekenvén a marha gyengébb részeit naponta. Csipésök után vér bugyant ki, s az emberek égető fájdalmat éreztek. Én úgy vélem, a szarvas marha akkor hull el, ha fülibe és orrába buvik e légy. Nagyobb a muslicánál, kemény, sárgabarna testtel; gonosz szemtelen állatok, erővel bujnak az ember szemébe, orrába. Ezrenként telepedtek a marhákra, melyek egész erejükből futottak ki merre látott szemével, tüskön bokron keresztül. pár nap múlva ismét meglátogatott bennünket egy raj. Szerencsénkre az eső tönkre tette őket. Csak is az eső az ő gyilkosuk.

Ápril havában égető napok tikkasztottak bennünket, május folyton tartó esővel ostorozott. A lég hideg, a fűtést újból kelle kezdenünk. Áprilban a szárazság miatt szántani nem lehetvén, pár nap előtt végezték be a tengeri vetést. A búza vetés sinylik, a fű nem nő és ritka.

Méltóztassék Nemzetes Domján¹⁰ Lajos bíró urat szíves tiszteletem kijelentésével, őszinte szíves köszönetemről értesíteni küldött leveléért. Igen szerettem volna tudni mikor, mely évben s mi áron vesztegette el Mihály öcsém fekvőségét¹¹. Óhajtottam volna becses levelére levélben válaszolni. – Egy Domjánnal, ki csépai közbirtokosnak¹² mondá magát, valamint boldogult plebános elődöm néhai csépai esperesplebános Lábás János, úgy én is baráti viszonyban állottam vele. A szomszéd Arad megyében Borosjenőben lakott mint az Aczél család tisztartója; kitünő gazdatiszt. Utóbb Arad hegyei között egy oláh falut haszonbérbe birt, ahol, mint vélem, élete pályáját be is végezte.

Gondolom, a Főtisztelendő úr csak nevérl ismeri az oláht; hizelgek magamnak, nem leszek terhére, ha e nép szokásaival megismertetem. – E nép kevészel megelégszik s épp azért az ipar nem is igen virágzik körötte. A leginy bár mely szeginy meg házasodik azon főbb indokból, hogy legyen aki neki ruhát sző és varr, leendő gyermekei mikénti táplálásól nem aggódik „Bun Domne Zeu” Jó az Isten, – Három napi szántás neki elegendő, a többbit pótolja a gyümölcs, főleg a szilva, mely itt bőven terem és a fa, melyet messze földre visz s gabonát hoz árán. A tengeri lévén főbb eledele, ennek mivelésére fordítja fő figyelmét, ennek lisztjéből süti sovány kenyerét, főz puliszkát, sóba vízbe paszujt /bab/. A tej kedvenc eledele, a jó módu gazda tejjel fejezi be Húsvét napján ebédjét. Itala a pálinka, bölcsebből kilépő gyermekébe már tölti, hogy erőt nyerjen; az asszonyok épp úgy leisszák magukat mint a férfiak, ekkor összefogódzva dalolva járnak az utcán. A részeg leggyöngédebb ápolásban részesítik, haza viszik, lefektetik; korcsmai veszekedés ritkaság közöttök. – Ruházatuk szűr, hasonló szövetű „Szummán” – Assummere latin szóból; a magyaroknál Kanko vagy Daróc – „kuzsuk” /ködmön/, kalap bocskor /Opinus/. – Házaik fából építvék szalmával fedve, kívül belül rondák, meszeletlenek, telve poloskával. – Régibb koru falusi papjaikat a szakálról lehet felismerni, paraszt hiveikkel hasonló ruhába járnak, abban végzik papi teendőiket, szántanak, fuvaroznak, együtt isznak, lerészegednek; rossz írás, baktató olvasás kimeríti tudományukat. Az újabb koruak valamivel műveltebbek, magyarul többnyire

¹⁰Domján, csépai nemes család.

¹¹Ez is jelzi, hogy csépai illetőségűek lehettek. Hamvay Mihályról semmi további részletet nem sikerült megtudnom.

¹²Közbirtokos = nemes.

beszélnek, reverendát viselnek, de papi teendőiket civilben is végzik. Ha felesége elhal, asszonyt visz be házába, gyermekeket nemz s ebben épenugy nem botránkoznak meg a hivek, mint részegségében nem. Falu helyeken ritkán miséznek vasárnapokon, csak liturgiát tartanak, hétköznap soha, valamint vecsernyét sem, csak harangoznak. – A Preszkurát¹³ miséhez özvegy vén asszonyok dagasztják és sütik búzalisztból, egy kereszteskét nyomva a tésztára; ezt veszi ki a pap miséhez. Láttam egy falusi Papnál illy féle süteménnyel ágya alját tele töltve, lehetett 4 véka; sertéseinek szokta adni a pap. – Ismertem papot a ki elébb csősz, egy másik kondásból lett, kiszabadulván a börtönből, jó pénzért pappá szenteltette magát. – Hajdan nem volt ritkaság lopottat a templom padlásán, az oltár mögött lopott tehenet kötve találni; a Templomok többnyire a falun kívül magas helyen állnak.

A babona nagyban divik közöttök. Szent Ilie /Illés/ napján¹⁴ világért szénát nem gyűjtene, mert e szent igen haragos, a menykövel kénye kedve szerint játszik. Nem egyszer történt, hogy az ő napján gyűjtött bogjába, amidőn elkészült azonnal menykövet csapott bele s menthetetlenül elégett. Van egy boszorkány /Marcz Sára/, Kedd este,¹⁵ ki miatt az asszonyok fonni nem mernek kedden este. – Hogy a jég el ne verje a határt minden héten nyáron egy napot ünnepelnek a nők, utcán ülnek, trécselnek /e szó oláh eredetű Tretrécse = fecsegni/. – Szent György¹⁶ előestéjén a fiuk körül állják a falut magasabb helyeken, egymásnak kiabálnak, hogy a boszorkányokat elűzzék, némely boszorkányoknak vélt vén asszonyokat név szerint ki is kiabálnak; a kapura, utca ajtóra s az istálló szömlődökre vadrózsa ágakat illesztenek, hogy a boszorkány be ne mennyen a tehenek megrontására; Szt. György napján némely asszony a hid alá buvik, melyen a tehén csorda át megy, hogy tejet lopjon a maga tehene tőgyébe. – Vízkereszt előestéjén roppant kolompolást üznek az utcán a gyerekek, hogy a békák elpusztuljanak. – A tehén szarvát kifurják, egy szem buzát, sőt tesznek bele és ezen tehenet a boszorkány meg nem ronthatja, tejét el nem lothatja. Ha a tehén tejinek baja van, tőgye dagadt, vannak értelmes asszonyok, kik a tehenet Deszkintálják¹⁷ = a tehén fölött értetetlen szavakat mormognak, a fájós részeket simogatják és deszkintált vízzel mosogatják. Így deszkintálják a beteg részeket embereken is. – Nyaka vágó Szent János napján késsel nem esznek.

Esőért könyörögvén egy leánykát zöld ágakba burkolnak s több apró leánykák-tól kísérve az utcákon e szavakat kiáltják: „Ploe Domne ploe” – /Esőt Uram esőt/ s a házakból kifutó asszonyok, leányok egy egy fazék vízzel a zöld ágakba burkoltat leöntik.¹⁸ – A maguk faragta durva koporsóra lapos födelet illesztenek, a holtat 4 ökrös szekéren viszik, melyek szarvára apró, a verestarka zászlók karfa végeire hosszú kendőket kötnek, a női háznép, a rokonok, ezek hijányában a szomszéd nők, ahányan felférnek, a koporsóra ülnek, sirnak, jajgatnak, felmondják a megholt búcsú szavait, szokásait, szava járását. Menetközben a temetőig hatszor-tizenkétszer meg meg áll a pap, mindannyiszor egy egy Evangéliomi szakaszt énekelve felolvas a fizetés nagysága szerint, üres thuribulummal¹⁹ füstöl, az alatt a sírók felálva mélyen halgatnak, a menet

¹³Preszkura – proskura = a keleti rítusban az áldozáshoz használt kenyér.

¹⁴Vö. Ghinoiu 1977: 177.

¹⁵Marcz Sára = Marți Săara. V.ö.: Ghinoiu, 1977: 117.

¹⁶Singiorz. V.ö.: Ghinoiu 1977: 172–173.

¹⁷Descântecul = ráénekel, ráolvas. Vö. Ghinoiu 1977: 61–62.

¹⁸Vö. paparuda, Ghinoiu 1997: 146–147, Ujváry 1980, a románokról 135–140.

¹⁹Thuribulum = liturgikus füstölő.

megindulásával újra kezdik a jajgatást. Az átmenők „Je jérte Domne Zeu peccata luij” – Bocsássa meg Isten bűneit – kívánják; ugyan ezt kívánja a nép a temetőből kindulva. – Voltak esetek, hogy a pap a sir szélén állott elő követelésével a fizetést illetőleg, főképp a nyilvános bűnösért; mind addig alkudozott, a feloldozást megtagadta, míg a szegény özvegy nő fejős kecskéjét vagy tehenét oda nem ígérte. Míg a pap kint ténykedett, az alatt bent szorgalmasan kutatták a gerendákat, szurkálták a szalmás ház ereszt, hogy a megholtak lelke valamiképp honn ne maradjon. E szokás ugyan, mely főképp a falukon divott – valamint az is, hogy a halott markába vagy feje alá uti költségül krajcárt tettek, ma már ritkán fordul elő. – Előtte elmenő papot azzal tiszteli meg, hogy ülő helyéből feláll; midőn kezét csókol, a pap kezét homlokához üti, a pap kezesztet vet reá. – A bosszúállás fő tulajdona, a megbántást évekig nem felejt el s megbosszulja; egymással nyájasan beszélnek „Dragu mnyo” – kedvesem, „Dragu bácsi” kedves bátya. „Orit csel bun” – Jó ember gyakori szavak beszid közben.

A fiatalság nem gyónik, csak az öregek, s ezek sem áldoznak, csak némellyik; aki áldoz, az tekintélyt s hitelt nyer beszédjének. Az oláh minden csekélységért esküszik, magát átkozza, Istennel vereti, hogy higgyék mondását; de aki azt monda „Je am Communicat” Én már áldoztam, az előtt mindenki meghajlik, szavába senki sem kételkedik. – A Mászlu; Utolsó kenet, feladására hét papnak kell lenni; a jobb módú gazdák egészséges korukban veszik fel, vendégséget csapnak „Vinárcz”, pálinka van bőven, a Tisztelendő urak közönségesen leiszszák magukat, olykor össze is kapnak s a jámbor gazda azt hiszi, hogy így lesz sikere a Mászluinak. A részegség nálunk nem bűn, mert „Domne Zeu dat beutura” – az Isten adta az italt. Kik halottal bánnak, megmossák, felöltöztetik, semmihez nem nyúlnak adig, míg kezeiket meg nem mossák a paptul hozott szentelt vízzel, melyért 2 garast fizetnek, mert a halottul „spurkat” tisztátlanná lesz az ember. – Döggel szabadon bánnak. Gyakran látnak boszorkányt macska, hosszú farku fehér vagy fekete kutya képében – hazajáró lelkekkel is találkoznak, esküsznek égre földre, hogy felismerték. Ezelőtt öt évvel itt Beélben találkozott egy oláh éjfél tájban egy asszonnyal, aki a lányával jött hazafelé a temetőből, felismerte őket s olly nagy beteg lett, hogy pár nap mulva belehalt. Az oláhság felnyitotta a sirt s az asszonyt hason fekve találván karót ütöttek szívébe. Megjegyzendő, hogy az asszony, leánya eltemetése után rögtön meghalt, hihető szívfájdalomban elájult s mint varázsló hirben álló, rögtön leánya mellé temettetett – mint tetszhalott. – Nem untatom tovább. Küldök egy schematizmust²⁰ 1871-ik évről, közelebbivel nem szolgálhatok.

Istentől állandó jó egészséget kívánván, testvéri szeretetébe ajánlom maradtam Beélben június 5. 1876.

Szerető testvére és szolgatársa az Urban

Hamvai Károly
plebános”

²⁰ A nagyváradai egyházmegye schematizmusáról lehet szó, amelyhez Bél tartozott.

Ma ö st.

Törökkelendő Pöblamars az!

Értesítésben kísértett Tövisér!

Május 24-én 24-ik Kam alatt két keserű levélre ma-
haszkorunkban valasztott tudományainkban: melyek
jött birtokunkba. Onkés örökös alapítványul stb. stb.
Sokan küldöttek, Törökkelendő.

1857-én a Törökkelendő az örsz birtokában
jöttünk felleszínre. Onkéses kölcsön adása, az örsz
birtokában küldöttek jöttünk, és a Törökkelendő ex-
ponatban jöttünk. S ezen örszről két darab
50-50. század jöttünk. Stollé Allam Küldöttek jöttünk,
jöttünk stb. stb. Küldöttekkel, melyek felmérésre
mellékletként 4 gr. 80 kr. kam. arban vizesíttek.

A Küldöttek határ ideje jöttünk, az Allam
Küldöttek újabb Készletis vizesíttek. Stollé Küldöttek
Wallfish nagy Készletis Küldöttek, egy platinus barátság
tanácsára, aki ugyan ott Küldöttek csatlakozni hasonló
Küldöttek Készletis vizesíttek. Sőt, az az exedens kör
vizesíttek, mindentem hasonló új Küldöttek nyert, nekem
pedig egy Küldöttek Küldöttek. Stollé Küldöttek birtok
átadtam Törökkelendő jöttünk. Törökkelendő Küldöttek.

Törökkelendő Készletis Készletis Küldöttek, idő-
vel rögzíttem nem rendelkezhettem Készletis Küldöttek
és birtok társasága omias, nekem, onkés a Millionaire
ismert, jött és jöttünk, stb. stb. Készletis Készletis Készletis
Készletis Készletis, magas hirtelen álló, liberális Készletis Készletis
Készletis, a Készletis után rögzíttem, stb. stb. Készletis Készletis
megbuktam, — megkelték tehát nyugodtam a birtokában.

Helyeslem a Törökkelendő Készletis Készletis Készletis
ben beléptek az Törökkelendő eladásába és a Vízár Készletis
ben két Készletis alapítványom Készletis Készletis Készletis
reméltem: amik idejében az eljárnak exedens jöttünk
ongem Készletis Készletis Készletis.

Az Majusi nagy nalkutis Készletis Készletis Készletis
exedens, Készletis Készletis Készletis Készletis Készletis, onkés
illennel nem birtok. — A Készletis Készletis Készletis Készletis
Milliard Készletis, melyek gyümölcs fájhat a Készletis
gép f.

Gondolom, a Főispánságban az csak neki
 volt ismeri az Oláhok; kiket csak magammal, nem le-
 kétek tesztelni, ha e nép sok hányat meg ismerem...
 Egy kézzel megelégem, s egy ársz az igaz nem is egy
 vágyakoztam. A legény, his mely szegény meg házas-
 dílt azzal jobb indokból, hogy legyen aha neki ruhát
 és a szeme, leendő gyermekei mielőtt káplálását
 nem aggódik. „San Domne Leu” Jo az Domn. — Ha
 rom napi káplálás neki elengedő, a többi jóvalja a
 gyermeknek, főleg a kislány, mely itt bőven terem és a ga,
 melyet messze földre visel a gabonás szar ársz. A tenger
 xi liven jobb eledel, emelt mi elcsőre fordítja főfőgy
 mér, emelt lifojából süti sorány Kenyér, főz Dulce
 kávé, sőt a riabé paszusz / bab / A tej kedvence eledel,
 a jó minden gazda tejjel fejezi be szarvas nagyán eled
 főt. Itala a palinka, főléből keltető gyermekeiből mi
 tölti, hogy erős legyen, az affonyok épp úgy lefektet
 magukba mint a fegyverek. Ekkor öfke fogadlára daltol
 va járnak az utcán. A végére leg gyöngédebb apóls
 San végeztet, haza viszik, lefeküdték; korcsmai ve-
 rékedés zihajig köztől. — Puházajuk kőr, hason-
 lo itóven „Kumman” — Assumere latin szóból: a
megyárolnak kőrök szeg Dáve — „Kütauk” / Küdinij
Külu, boisbor / Opinus / — Házaik fábul építet
 szalmaival fedve, kívül belől vándor, mezeletlenek
 telve polókaival. — Régi, kően falusi papjaitas a
 lakásként lehet felismerni, paraszti hivók hasonló
 ruhába járnak, abban végzik napi teendőiket, kőr
 tanak, furaságnak, együtt esznek, leviszogatnak; —
 rossz éle, bakirak olvasás kimerítő tudományukkal
 az újabb kően valamivel műveltebbek, magyarázót
 nyílt beszélnek, azerendat viselnek, de gyűj. Keendő
 éken civilben is végzik. Ha felszár elhat, affonyok
 vörk be hársiba, gyermekeket membe s ebben épp úgy
 nem botránylaxnak meg a hivók, mint rézkor régen
 nem. Itán helyeken sokan misétnek Uszárnapokhoz
 csak liturgiát tartanak, kéthónap soha, valamire
 Vécsernyei sem, csak harangoznak. — A Presbiteria
 misétet övégy Vén arconyal dagasztják és sűrű
 buaa lifából /

IRODALOM

- Barna Gábor szerk.: *Csépa – tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéről. I-II.* Eger–Szolnok, Palóckutatás, Tematikus és Lokális Monográfiák V.
- Barna Gábor 1996: A csépaiak ősei nyomában Hontban és Nógrádban. Tanulmány Kaposvári Gyula tiszteletére. *Honismeret* 6, 41–45.
- Botka János 1977: *Egy tiszazugi falu Csépa története.* Levéltári Füzetek 3. Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára I.* Pesten.
- Ghinoiu, Ion 1977: *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar.* București, Editura Fundației Culturale Române.
- Mihalca, Alexandru–Lazea, Emil 1990: *Tradițiile și experiența culturii vișei de vie în zona Aradului.* București, Editura Ceres.
- S. Somogyi K. szerk. 1878: *A Magyar Korona Országaihoz tartozó római katolikus papság és szerzetesrendek egyetemes névtára.* Budapest, Lampel Róbert könyvkiadása.
- Ujváry Zoltán 1980: Esővarázsló szokások és rítusok. In Ujváry Zoltán: *Népszokás és népköltészet.* Debrecen, 119–159.

RUMÄNISCHE BRÄUCHE UND GLAUBENSVORSTELLUNGEN MIT DEN AUGEN EINES UNGERISCHEN KATHOLISCHEN PRIESTERS IN BIHAR

GÁBOR BARNA

Das kurze Artikel veröffentlicht den Brief eines ungarischen katholischen Priesters Károly Hamvay, der in den 1870-er Jahren in einem in Mehrheit rumänischen Ort Bél/Belin (Kom. Bihar – Bihor, heute Rumänien) Pfarrer der katholischen ungarischen Minderheit war. Den größten Teil des Briefes widmet er den rumänischen Sitten und Bräuchen, abergläubischen Vorstellungen, die – vermutet er – vor seinem Briefpartner, Pfarrer im Dorf Csépa (Kom. Jász-Nagykun-Szolnok) auf der Großen Ungarischen Tiefebene, völlig unbekannt waren. Sein Brief, voll mit Vorurteilen, beinhaltet auch viele, aber oberflächliche Angaben über das Alltagsleben der Rumänen.

KARÁCSONYI ASZTAL

BELLON TIBOR

A téli ünnepkör legmeghatározóbb napja a karácsony *viliája*, a *szenteste* vagy *karácsony böjtje*. Nagyon sok hagyomány, szokás és hiedelem kapcsolódik a Megváltó születésének napjához még napjainkban is. Tanulságos, hogy a magyar nyelvterület délnyugati peremén elhelyezkedő Hetésben (ma nagyobb része Szlovéniához tartozik), napjainkig sok eleme megőrződött ennek a szokás- és hiedelemrendszernek.

A Szegedi Egyetem Néprajzi Tanszéke évek óta rendszeresen végez gyűjtőmunkát terepgyakorlat formájában ezen a területen. A hetési tájmúzeum tárgyi anyagának összegyűjtése, dokumentálása és muzeológiai feldolgozása mellett lehetőség van arra is, hogy ki-ki, egy-egy témát is alaposabban körbejárjon, felderítsen. Többen rendszeresen visszajárnak kutatni, több sikeres diákköri munka és publikáció született már ezekből.

Hetés sajátosan sok archaizmust őrző táj szlovén, vend és horvát nyelvi környezetben, a történeti Zala megye szegletében. Néprajzi körülhatárolására többen tettek kísérletet (Plánder F. 1985: 56–75, Gönczi F. 1914. Szentmihályi I. 1977, Kogutowicz K. 1930. II. 201–204.) Hetés jellegzetesen sűrű, (egymástól 1-2 km-re levő), aprófalvas, egyutcás településforma napjainkban is, a legnagyobbak is néhány száz lakossal rendelkeznek. Rurális vidék, lakosai döntően még ma is a mezőgazdaságból élnek. Jellemzője a nagyon gyenge minőségű föld, amelyik nem is volt képes nagyobb számú népesség eltartására. A piacot a közeli nagyobb városok (Alsólendva, Muraszombat) jelentették, a terület tényleges központja Dobronak volt, melyet a századfordulón egy ideig Lendvavásárhely néven tartottak nyilván a hivatalos iratokban. Dobronak jelentőségét azért is fontos hangsúlyozni, hiszen itt volt a hetésiek temploma, papja, itt temették el halottaikat. Ma is számon tartják a hetési temetőt, melynek a helyén kultúrotthon és banképület áll. A falvaknak a két világháború között saját temetőjük lett. Mintha a szent Istváni törvény megvalósulását, századunkig való továbbélését látnánk, hogy tíz falu építsen egy templomot, és oda járjon hitét gyakorolni.

A falvak többségében nem volt, jórészt ma sincs értelmiség, sem orvos, sem tanító, de még mesterséget űző iparos is hiányzott. A lakosok kevés művelhető földdel rendelkeztek, a 10-15 holdas gazda ritka volt, és nagygazdának számított, viszont a falvakat körülvevők, részben közéjük beékelődtek nagybirtokok, mint pl. az Esterházy, a Szapáry birtok. Ezek munkát és megélhetést adtak a hetési szegénységnek.

Mivel Jugoszláviában a kollektivizálás nem volt olyan meghatározó, mint nálunk, ezért ezekben a falvakban tovább élt a hagyományos paraszti gazdálkodás és üzemszervezeti forma. A két világháború között többen – elsősorban lányok – Franciaországban dogoztak háztartási alkalmazottként. A hatvanas-hetvenes években sokan vállaltak munkát Németországban vagy a skandináv államokban. Az ott szerzett pénzből itthon építkeztek, és korszerűsítették, gépekkel szerelték fel a mezőgazdasági üzemüket. Ebben az időben kezdett átalakulni a termelés szerkezete, néhány növény termesztésével (mint a köles és a hajdina) ettől kezdve hagytak fel. De ebben az időszak-

ban kezdett megváltozni a falvak külső és belső arca is. Új házak épültek, és sok szokás, hagyomány, hiedelem maradozott el a mindennapok gyakorlatából. Az idősebb korosztály emlékezetében ez a folyamat nagyon pontosan követhető.

A hagyományos paraszti gazdálkodás vizsgálata során figyeltem fel arra, hogy két archaikus növény termesztése a közelmúltig élt Hetésben. Ez a köles és a hajdina, melyről a századfordulón, mint kivesző gabonaféléőről írt Bátty Zsigmond. (Bátty Zs. 1918: 23–35.) A kérdéskör néprajzi körüljárása során figyeltem fel arra, hogy mindkét gabonát a vetés előtt – hogy meg ne *tüntösödjön* (üszkösödjön), – *karácsonyi asztal* alatt tartott, meggyújtott zsúp-szalmán csurgatták át. Ma ezt a műveletet rézgálicos (kékköves), vagy más vegyszeres eljárással helyettesítik. Így kezdtem rákérdezni erre a hiedelemkörre.

A *karácsony böjtjének* nagy néprajzi irodalma van. Pócs Éva külön monográfiát szentelt a kérdés összefoglalásának. (Pócs É. 1965.) Az addig publikált, vagy hozzáférhető adattárakban lévő anyagot dolgozta fel. Bálint Sándor a karácsonyi ünnepkörbe illesztve sokoldalúan szólt a karácsonyi asztalról. (Bálint S. 1976: 6) A területileg nem egyenletesen gyűjtött adatokból is nyilvánvaló, hogy karácsonyeste az ünnepi asztalra és környékére a paraszti üzemben megtermelt javakat elhelyezték. Ezeket aztán különböző módokon használták fel. Pócs Éva hangsúlyozza, hogy „felhasználást jelent már az a tény, hogy a tárgyak ott vannak az asztalon, jelen vannak a karácsonyi vacsoránál, így a pusztá jelenlétükkel biztosítják a bő termést, az állatok szaporaságát... másik módja, hogy az asztallal, vacsorával kapcsolatos tárgyakat, ételeket közvetlenül használják fel a felsorolt célokra (közvetlen érintkezés).” (Pócs É. 1965: 47.) Hangsúlyozza, hogy az asztal egyik legjellemzőbb eleme a szétszórt szalma és széna. (uo. 50.) Az asztal lebontása után a szénát többnyire állatokkal etetik meg, vagy alomnak használják fel, de Lendva környékén a kotlós alá teszik, hogy kikeltse a tojásokat. (uo. 55.) A termény magvak felhasználása pedig kizárólag gazdasági célzatú, ezeket elsősorban baromfiakkal etetik meg, hogy fejlődésük kedvező irányba történjen. (uo. 59.)

A hetési falvakban itt-ott még ma is elkészítik a karácsonyi asztalt, de egy-két évtizeddel ezelőtt még általánosnak volt mondható. A szokás kopását a változó idővel magyarázzák, és azzal, hogy a fiatalok nagyjából elköltöztek otthonról városokba, messzibb, szlovéniai tájakra, vagy hosszabb-rövidebb időre külföldre, megtört az a hagyomány, hogy több generáció együtt él, és a szokásokat együtt gyakorolják. Többen fogalmaznak úgy, hogy maguk maradtak, idősek, nincs miért, kiért gyakorolni a cselekményt.

Gönczi Ferenc írja, hogy karácsony böjtjén este az asztalt abrosszal betakarják, rá sót, piros almát, gazdasági terményeket és eszközöket raknak. A szántóföldi növények közül egy-egy marék búzát, rozsot, zabot, kukoricát tesznek, 12 vöröshagymát bemelelnek, megsózzák, és hármásával az asztal négy sarkára helyezik. Az asztalra kerül még a sodrófa, lapicka, köpülő, és a karácsonyra sütött friss kenyér, szent olvasó és egy olyan erszény, amibe a család minden tagja tesz pár fillért. Az asztal alá kis kötés széna és szalma kerül. „Néhol az asztal alatt lévő szalmára fekszik a család valamelyik tagja, hogy jelképezze Jézusnak a szalmán való fekvését.” (Gönczi F. 1914: 265.) A szerző még megjegyzi, hogy ez a szokás – mind az ortodox, mind a katolikus délszlávoknál – általánosnak mondható. Ezek az adatok a századfordulón meglévő szokás és hiedelemkör feltehető teljességét bizonyítják. Pócs Éva is a Nyugat-Dunántúlra lokalizálja a termésvarázsló szokásoknak ezt a körét. (Pócs É. 1965: 61.) A Hetéssel szomszédos

göcseji falvakban, így Nagylengyel környékén „az asztalra búzarázó rostát, sűrűsítát, újseprőt, az asztal alá pedig laposvasat, ekekulcsot, s egy zsombor zabot helyeznek... az asztal alatt a szénát szalmával összekeverik. A teríték a karácsonyi napokig marad így. Az abroszból, s azon vékából, melyben a gabonafélék voltak, terményeket vetnek.” Az ekevas a bő termést biztosítja. (Gönczi F. 1914: 265.) Tanulságos számba venni, hogy majd egy évszázad múltán ebből a gazdag hiedelem- és szokásanyagból mi maradt meg napjainkig, mit őrzött meg az emlékezet ezekből.

A dobronaki plébánosnak még a negyvenes években is szokás volt *karcot* adni. Ez természetbeni járandóság volt, a páros évben búzát, a páratlanban rozsot adtak. A birtoknagyság szerint volt kivetve. Az egyik dobronaki gazdának 41 icce karca volt. Az volt a szokás, hogy *karácsony bötyén* fizették a karcot. Ilyenkor a pap pálinkával kínálta a férfiakat, mert karácsony böjtjén pálinkát isznak a férfiak.

A karácsonyi asztal alól kikerülő zsúpot gondosan elrakták olyan helyre, ahol nem érte eső. Csak akkor vették elő, mikor a kölest vagy hajdinát kellett az üszöktől mentesíteni, a zsúptűzőn átsurgatni. „A végít aki meggyútotta, tartotta, mert ollan nagyon nem égött, mert vastag szárú vót. A kölest meg egy másik lassan tötötte rá. Nem is éghetött annyira, mert a köles folyt rá. Így pörküték meg a kölest, ami alul lehullt egy edénybe. Vetés előtt pörküték.”

Egy radamosi módos gazda így mondta el a történetet: „*Megpörkűtik* a köles- és hadinya magot. Azét csinyáták, mert akkor nem vót *tüntös*. Ollan fekete vót, mint a korom, hosszi hegyes *tünt* vót benne, ha nem vót megpörküve. A tüntnek éppen ollan szára vót, mint a kölesnek, csak annak egy hegyes *bubája* vót, nem, mint a kölesnek. A köles ágas vót, de ez csak hegyesen főment. De ez ollan fekete vót a kölesben, hogy a kölest mind megfogta. Búzába és rozsba is vót ez a növény, ami együtt nőtt a kölessel. Ez ellen pörköték meg a kölest. (Nyilván a fekete üszögről van itt szó!)

A köles benne vót egy edénybe, alul megint egy edény vót. A zsúpot meggyútották. Egy az égő zsúpot tartotta, a másik meg öntötte rá a kölest. A zsúpot rozsbul csinyáták, karácsony bötyin betették a pad alá. Másikka' nem lehetött *pörkünyi*, csak ami ott vót. Ezt így tartották, mikor én kicsi gyerek votam. Magunk is míg *vetögettünk kölest*, mindig így csinyátuk.

Karácsony bütye csak a karácsony előtti nap. Akkor délben mindig el vót igazítva az asztal. Az asztal alá bevittek két ekevasat, levették az ekirül. Ide tettik a zsúpot is, meg egy jó nagy összekötött *kupuc* színát is. A szalma a pad alatt vót. – Akkor még vótak padok a szobába, meg a konyhába, nem úgy mint máma! – A zsúp az ekevasra vót téve. Azt tartották, hogy a Kis Jézus azon fekszik az éjjel. Gyermekekünkben ezt így hallottuk, meg láttuk is hogy csinyáták. – Akko' még vót *vékába* vagy *szakasztuba* összekeverve mindönféle termény, ami létözött: búza, rozs, zab, árpa, kukorica, köles, hadinya, tökmag, kendőrmag, lemmag. Egy fajtából egy kis marokra, vagy literre való vót. Szent János napján reggőre ebbú kaptak a tyúkok, hogy jobban tojjanak. – Ezt csak a gazda tehette oda a hejire. – Az asztal egy ruháve' le vót terítve. Annak a sarkán vót egy egész kenyír, só, sőtartó, sodrufa, kaszakő, pároskés. – A pároskés hosszú vót, evve' vágták a kenyeret. Sok helön raktak mindön sarokra *joszágot* – (a gabonaféle terményt mondják jószágnak.) – Azt mondták, hogy az időt jósolla. Az asztal mind a nígy sarkára tettek, azt mondták, az mutatja az időjárást. – De mi nem szoktuk. – Karácsonra mindig süttek, hogy friss kenyér legyön. – Alu' vót egy abrosz, a kenyér le vót takarva egy másik abrossza', a többi mán felül vót. Azt mondták, azért kell, mert jobb lesz a termés, a jég nem vágja el a terményt.

A kenyeret Szent János napján (december 27.) *vágták fel*, abbó' minden állatnak adtak. Egy kis darabot mindegyik kapott regge', még etetés előtt. Éhgyomorrra. A kenyeret az asztalon levő sóva' megsóztuk. A sót egy kis tányérba tettük. Ami az asztal alá került, az vízkörösztig (január 6.) bent vot. Akko' vot kipakúva. Azír atták a tyúkoknak, hogy jobban tojjanak, meg ne pusztújanak, ne vesszenek. De máma mán ez nincs. – Ami az aszta' alatt vot, föl lett osztva. A szína az állatoknak – teheneknek, lovaknak, – a disznuknak nem! A *jószágokbú* meg a tyúkok kaptak, a disznuk nem.

Karácsony böttyin este az egész lakás ki vot söpörve. A szemet össze lett borogatva egy kosárba. Ezt Szent János napján regge' a háziasszon kivitte a gyümöcsösbe, minden fának a tövire ebbú dobott, hogy jobb legyen a termés. Tudom, gyerökök votunk, *öreganyánk* mondta, nesztek, gyerökök, vigyitek ki, rakjátok el a gyümöcsfák tövibe. Karácson napján, Szent István napján, Szent János napján már le köllött raknyi. Addig nem vot a lakás söpörve, akármilyen szemetős is lett vo'na. Karácson napján nem vot szabad semmit csinyáni. Karácsony napján még az istállót sem pucolták. Még fát, vizet sem hoztak be.

Étkezés: karácsony böttyén fött tojást és aszalt gyümöcsöt fogyasztottak. Sütöttek kalácsot vagy perecet, ki mit akart, azt is ettek. De disznózsírt egyáltalán nem használtak. Nem is főztek azon a napon. Regge' tea vót, más nem. Délre valami, estére szárazkoszt. Karácson nap regge' egész más vot a koszt. Akko' mán ünnepélyes vot. Az egész család az asztalhoz ült, mindenkinek megvot a maga hele. Úgy szokták mondani, hogy a gazdasszon vagy háziasszon karácsony böttyin ne kellen fel délbe az asztaltó', mert akkor a tyúkok nem ülnek meg, ha ő délben fölkel. Annak nem vot szabad főke'nyi. Ő csak ott *üdögetett*, várta, hogy más hozza az ennivalót. Azt mondták, hogy akko' a tyúkok jobban megünek, ha nem ke' fő. Sokfélét tartottak, nem úgy, mint máma! – Nem vót szabad az asztara könyököni, karácsony böttyin, mert megdől a rozs vagy a búza. Meg azt mondták, hogy annak a kezi kelíses lesz. Sebös. Az asztalon csak víz vot az ital. Az ünnepekbe se vot más, csak bor meg savanyúvíz."

Pócs Éva sok helyről kimutatta, hogy az asztal alá terített szalmát a Kisjézus nyugóhelyének tartják. (Pócs É., 1965. 57.) Ugyancsak sok helyről lejegyezték a dupla abroszt a karácsonyi asztalon. (Pócs É., 1965. 72. pp.) Arra is számos helyről (többek között Hetésből is) ismerünk példákat, hogy a szemetet a gyümöcsfák tövére hordják, hogy serkentsék a termelékenységet. Gönczi Ferencnél is olvashatjuk, hogy a karácsonyi szemetet *zsomborba* teszik, betakarják, és majd csak Szent János nap reggelén, még napfelkelte előtt a fák tövébe hintik, hogy bő termés legyen az évben. (Gönczi F., 1914. 270., Pócs É., 1965. 136. pp.) Gönczi még azt is rögzítette, hogy ebéd után a gyerekekkel megrázogattatták a gyümöcsfákat. (Gönczi F., 1914. 265.) Ugyancsak a háziállatok egészségének megóvása, növekedésük serkentése a cél a velük megetetett takarmányokkal. (Pócs É., 1965. 145. pp.) Az asztalra könyöklés tilalma is általánosnak mondható a nyelvetületen, mert keléses lesz az illető. Ezt Gönczi is feljegyezte éppen a hetési Radamoson. (Pócs É., 1965. 86., Gönczi F., 1914. 271.) Az emlegetett szerzők az asztaltól való felállás tilalmára is sok adatot sorolnak fel. (Gönczi F., 1914. 271., Pócs É., i.h.) Általában arra törekedtek, hogy az ünnep idején ne kelljen dolgozni, tehát az istállóba is behordtak annyi takarmányt, hogy az állatoknak elég legyen. (Gönczi F., 1914. 264–265.)

Az élő emlékezet ezeket őrizte meg: „Karácsony reggetől össze lett rakva a morzsa. Karácson napján nem söpörtünk. Karácsony böttyin regge' ki vot a lakás takarítva, karácson napján nem vot semmi munka. Még az istállóba a trágya se vot kitolva kará-

cson napján. Nagy ünnepet tartottunk akko. Szent István napjára annyi vot, hogy nem győzték kitologatnyi. Minálunk hátú vot egy lyuk, ott szokták kidobálni. Sok helön *sráglán* hordták. Még tüzelni fát se hoztunk be karácson napján. Még karácson bötyin lett behordva annyi, amennyi kellett. Az összegyűlt morzsát egy edinybe tettük, sok helön nekiadták a disznóknak. Szent János napján nálunk is odaadtuk a disznóknak. – Az asztalra rákönyökölni nem vot szabad, mert kelis lett a kezín, ha pedig felfekszik az ágyra, vagy a padra a gazda karácson napján, akkor megdül a búzája. – Ezelőtt ollan négy évvel hagytuk el ezeket a régi szokásokat.

Van most is, ahun tartják. Tesznek kukoricát az asztal sarkára. Megtudják belőle, hogy a korai, vagy a kései vetésű lesz a jó. Az asztal minden sarkára tesznek pár szem kukoricát. Azt bevetik, megnézik, mellik hogyan kel ki. Tavassze bevetik a kertbe, tudják, hogy mellik mellik sarkán vot, abból tudják, hogy a korai, vagy a kései vetésű lesz a jó. Kettő-kettő egyforma. Amelik korábban kel, erősebb lesz, azt kell figyelni. Vetni Szent György napkor (ápr. 24.), május elsején vagy május 10-én kell.”

Radamoson is fontos szerepe volt az asztalra tett kenyérnek, amelyik az ünnep három napja alatt szegetlenül az asztal szélén állott, hogy férjenek mellette étkezni. „Az asztal alá szómát tesznek, jászolt szoktak csinyáni. Mindenféle termésből egy edénybe tettek, azt meg a szárnyasok kapták. Vízkeresztig szoktak adni abbó’, beosztva, hogy minden nap jusson.

Minálunk el szoktunk mennyi a misére tíz óraker, gyalog, Dobronakra. Itt, az erdő alatt jártunk. Egy óra alatt értünk oda meg haza. Éjfél után két óra is vot, mire hazagyüttünk. Miko’ e’ möntünk, az édesanyám kisöpört, de utána szent István napjáig nem söpört. Ami szemet vot, összegyűtöttük egy edénybe, Szent János napján kivittük, a gyümöcsfák töébe e’szórtuk. Azt mondták, hogy akko’ bő termés lesz. Csak azokra a fákra tettünk, ami itt, a kertben vot. – Én most is mondom a jányomnak, hogy ne söpörjön este. – Azt is mondták, hogy a magok meg a szalma azért köllöttek, mert éjszaka jött a számár a Kisjézussal, tanát enniavót, meg vót mire fekünnyi a számárnak is.

Almát is ettünk, meg *gyümöcsöt* főztünk. Nyáron meg vot szárítve, illenkor ettük meg. Kerüt a kemencébe perec vagy kenyér után. Körte, szilva, alma vot a *gyümöcs*, fő’ vot szelve gerezdekre, a magházat kivágták. Itt termett *sózott körte* is. A gyümöcsöt puha ruhazsákokba tartották, hogy szellősök legyenek. Mindig ruhazsákokba vagy cserépedényekbe tartották. Ezt csak vízben megfőzték, böjti eledel vot. Tettek egy kis cukrot is a levibe.”

Egy másik radamosi adatközlő így emlékezik a karácsonyi asztalra: „Az én apám egy *vékába* – (a véka zsúpból kötött szakajtókosár), ami termés – köles, hadinya, búza, tökmag, kukorica – mindenféliből egy félliternyt szedett, jól összekeverte. Dél körül megterítették az asztalt, minden sarkára abbul a vékából lett téve. Az asztalt abrosszal terítették le, a sarkokra és középre lett téve ebből a kevert magból. Erre rájött egy másik *ruha*, az egyik sarokra, ahova nem ült senki, egy egisz kenyir oda vót téve. Abból nem ettünk Szent János napig. Abból a kenyérből addig nem szabadott ennyi, bántanyi, de még rákönyökölni se vot szabad az asztalra. Szent János nap regge’, miko’ fökeltünk, akkor *metszettük meg* a kenyeret. Az apám *metszette meg* a kenyeret, ahány állatunk vot, minden jószágának egy darabot metszött, azt megsózta. A só azért köllött, hogy jobban megegye az állat, nehogy kidobja a szájából. Mi is mind ettünk abbu’ a kenyérbő’. – Az asztal alá került a véka a keverék magokkal. Azokban a napokban abból etettek a baromfiak. Ami megmaradott, Szent János napján a teheneknek adtuk.

A szoba asztala alá be lett vive az ekevas és a csoroszllya, egy köteg széna és zsúp. Ebbü' a szénábü' Szent János napján minden állat kapott, csak a tehenök, mert a disznó nem eszi mög. A zsúp félre lett téve. Illenkor, nyáron a *tolluba* köles vot vetve. Az a zsúpszalma meg lett gyútvá, le vot téve a víka, a másikkul azon a tűzön keresztü' lassan tötötték a kölest. Akko' a köles nem *tüntösüt meg*. A *tünt* az üszög."

A szokás gyakorlásától távolabb álló adatközlő töredékes emlékeiben így maradt meg a karácsonyi asztal: „a karácsonyi asztal alá sok mindent szoktak tenni, de mi nem tettünk soha. A mindenféle az asztal alá vot téve, a zsúp is. Egy hazai sült kenyér az asztal sarkára vot téve. Azt mi is szoktuk tenni, meg pénzt is, ha vot. Dupla abrosz kerüt az asztalra. Egy vot alul, arra tettük a kenyeret, azt takartuk le a másikkal. A régiek mindenféle szömből keverten tettek egy zsúpból készült szakajtóba. Vot, aki egy kis kötöt zsúpot is betett az asztal alá. Kukoricaszárat nem tettek, csak a szemet keverték össze a többivel. Talán ezt is az állatoknak adták. Az asztalon maradt morzsát is talán az állatok ették meg. Én csak hallomásból tudom. Nálunk ezt nem csinátuk."

Más adatközlő így adja elő a karácsony böjtje napjának eseményeit: Ezen a napon szigorú böjt vot. Reggelire mindenki kapott 2 főtt tojást, egy csésze teát. Délben sem ettünk húst. Tejfölös ételt szoktunk csinyáni, meg *gyümöcsöt*. Száraz gyümöcsöt eszünk. Meg van főzve. Estére, vacsorára meg savanyú káposztát a hordóból, meg hozzá sült krumplit. Tökmagolajat használunk. Mi ma is csinájuk.

Ollan 10 óra körü' mondom az uramnak, hogy na, igazítsd össze a magokat. Még ebéd előtt betesszük az asztal alá. Az asztal sarkaira is szoktunk tenni. *Szakasztóbe* megkevertünk mindenféle magból – búza, rozs, hadinya, köles, napraforgó, kukorica, hajmama, salátamag, mák – minden termést, az be vot téve karácsonykor az asztal alá. A szobába, az asztal alá teszünk ekevasat, csoroszlát, zsúpot. Zsúp mán nincs is. Még szénát is teszünk, mert a Jézuska azon feküdt. Úgy szoktuk mondani. A szénát szent János napján a tehenek ették meg. A zsúp e' vot téve. A zsúppel a köles meg vot pörköve, amit vettünk. A szakasztó tele vót kölesse', a zsúp meg lett gyútvá, a kölest azon tötöttük át. Akko' nem *tüntösüt meg* a szem. Máma mán porokkal keverik össze a vetőmagot."

A szokást legteljesebben a egy radamosi idős család adta elő: „Karácsonykor az asztalra két terítőt tettek. A két terítő közé termény vot téve: búza, rozs, kukorica, illenféle. Egyik sarkán egy egisz kenyér. Azt Szent János napján vágták meg. Ott vót még a szita, a sodrufa, a kaszakő, sotarto. A szitán egyik felül a sodrufa, másik felől a kaszakő és sotartó. Mindenféle oda lett rakva. A kenyérből mindenféle állatnak vágtak egy szeletet. – Karácson bötytén mán regge' megcsináták az asztat. Hazai *szőjött vászony* abrosz vot, kettő. Az alsó az asztalon vot, erre rakták a magokat, a másikka' le vot takarva. A szita, egyebek, ezen votak. Ha ettek, ezeket leszedték, evés után visszarakták. Az asztal alatt vot a két ekevas. Most nem így van, máma ez nem kö. Én az öregszüleimtü így láttam. – Egy vékába mindenféle *joszág*, ami létezett, össze vot keverve: búza, zab, rozs, árpa, kukorica, tökmag, kendermag, lenmag – mi csak létözött, aminek magja van. Az be vot téve a pad alá. Akko' egy csomó széna össze vot tekerve, az is a pad alá lett berakva. Azt mondták, azon fekszik a Kisjézus, miko' megszületik. Rozsbú zsúp vot csépuve, az is össze vot tekerve, be vot téve a pad alá. Evve' lett a köles megpörköve.

Karácsony bötyyin főtt ételt nem ettünk. Akkor valami szárazféle vot, pl. *gyümöcs*. Bötöt tartottunk. Az éfélbe megszűnt. Miko' mán az éféli misérő' hazagyöttünk, lehetett húst ennyi. Dobronakra mentünk misére.

A kenyeret Szent János reggelin metszettük meg. Előtte mindig *megköröszöltük*. – Vótunk egy helen. – Kérdezte az egyik a másikat: keresztetletlen meg tudod enni a kenyeret?

– Hát, hogyne! Az semmise!

– Nem igaz!

– Mír? Ha meg van kereszttüve, vagy nem, az nem egyforma?

– Az egyforma, de te meg vagy kereszttüve, akko' nem keresztüetlenü' eszöd, ha-nem kereszttüve!

– Nahát, ez tényleg igaz!

Ami a vékába össze vot kevervő, abbu Szent János nap regge' kaptak a tyúkok. Míg az tartott, azt ettik. A szína fő lett osztva az állatok részire. A disznok abbú' nem kaptak. A zsúp meg az ekevas újév napján regelig maradt. De sok helön vízkeresztkor vittik ki, sok helön meg mán újévkor kivittik. Hogy mér vot két ekevas? – Egyikke' szántottak, a másik a kovácsná' vot élezni. A zsúpot e'tettik, ki hova tudta: pallásra, pajta fiába. Miko eljött a kölesvetés ideje, avva' megpörköték."

Karácsony böjtének van még egy sajátos hiedelme. Már Gönczi Ferenc is felfigyelt arra az elbeszélésre, hogy az „éjféli misekor, úrfelmutatás idején, a marhák emberi hangon szólalnak meg. Mindegyik állat megmondja a másiknak, hogy miféle veszély környezi, hová jut, kihez kerül. Ezeket a beszélgetéseket a szénahányó lyukon hallgatják meg. Az istállóban nem szabad hallgatni. Aki hallaná, meghalna...Ha ilyenkor a velük egész éven át rosszul bánó bérest az istállóban találják, szarvukra véve, agyon öklelnék." (Gönczi F. 1914: 269.) Pócs Éva erre adatot Zemplén megyéből, Karcsáról hoz. (Pócs É. 1965: 20.) Napjainkban Radamoson többek között a következőt sikerült rögzíteni: „Mielőtt mentünk az éjféli misére, a lovakat meg szoktuk etetni. De a tehenőknek nem adtunk semmit. Úgy szokták mondani, hogy éjféltkor azok beszélgetnek. Akko' nem szabad bemenni az istállóba. Hogy vot-e valami a dologban vagy nem? – Azt mondták, hogy valaki bement, osztán agyongázuták a lovak, miko' bement közéjük valaki, miko' beszilgettek. Sokszo' mondom, meg kíne hallgatni őket kivüri. Ha valóban beszilgetnek, de mondták, nem kell bántani, ahogy a régiek szokták, legyen úgy! – Hogy mit beszilgettek, azt senki se tudta. De hát hogyan tudtak vona beszilni? – Na, jól van, a csoda nagy, azér sokféle megtörténik! Hogy igaz vot-e, nem vot igaz? De hát így mondták, így tartották az előttünk való öregek!"

Dolgozatomban egy témagyűjtés során mellékesen előkerült hiedelemkörrel kapcsolatos néhány adatot szerettem volna bemutatni, remélve, hogy gazdagítja a folkloristák példatárát. Számomra külön tanulsága volt a gyűjtésnek, hogy sikerült az emlékezetben egy nagyon elevenen élő, gazdag hiedelem- és szokáskör néhány mozzanatát rögzíteni. Az is kiemelendő, hogy éppen azok elhagyásának okaira, folyamatára is néhány adattal utalni lehetett. Magam nem vállalkoztam, nem vállalkozhattam többre. Törekedtem minél pontosabb nyelvi, nyelvjárási hitelességre, hogy talán mások, nyelvészek, tájnyelv kutatók is hasznát vehessék.

IRODALOM

- Bálint Sándor 1976: *Karácsony, húsvét, pünkösd: A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Budapest.
- Bátty Zsigmond 1918: Kivesző gabonaféléink (tönköly, köles, tatárka), *Földrajzi Közlemények* 46/1, 23–35.
- Gönczi Ferenc 1914: *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*, Kaposvár.
- Kogutowicz Károly 1930: *Dunántúl és Kis-Alföld írásban és képen I–II*, Szeged.
- Plándér Ferenc 1985: Göcsejnek esmérete, in Paládi-Kovács Attila vál.: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*, Budapest.
- Pócs Éva 1965: A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre, *Néprajzi Közlemények* 3–4, Budapest.
- Szentmihályi Imre 1977: Hetés és Lendva-vidék néprajzi sajátosságai, *Zalai Gyűjtemény* 7, Zalaegerszeg.

WEIHNACHTSTISCH

TIBOR BELLON

Der wichtigste unter den Festtagen der Winterzeit ist im europäischen Volksbrauchtum der Heilige Abend oder anders bezeichnet das Weihnachtsfasten. Auch heute noch sind sehr viele Sitten und Bräuche sowie mancher Volksglaube mit dem Tag der Geburt des Erlösers verbunden. Im südwestlichen Randgebiet des ungarischen Sprachraumes, in der Region Hetés lebte bis in die jüngste Vergangenheit der Brauch des Weihnachtstisches und der damit verbundene Volksglaubenskreis. Dozenten und Studenten des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität Szeged kehren regelmässig in diese Region zurück, um Forschungen durchzuführen. Neben Sammlung, Dokumentierung und Bearbeitung des Materials für das Heimat-museum der Region Hetés bietet sich auch die Möglichkeit zur intensiven Forschung.

Der Verfasser ist während der Untersuchung der traditionellen bäuerlichen Wirtschaft auf den Brauch aufmerksam geworden, dass die für die Saat vorbereitete Hirse und der Buchweizen über dem – bis dahin unter dem Weihnachtstisch aufbewahrten – brennenden Schaubstroh in der Hoffnung einer guten Saat und eines reichen Ernteertrags durchgesiebt wurde. Bei späteren Datenerhebungen war es gelungen, die weite Verbreitung des Brauches zu dokumentieren. Die gesammelten Angaben fügen sich nahtlos in das europäische Bild des Brauchtums und stimmen mit dem in allen Einzelheiten überein. Eigenartig ist, dass der Brauch gerade heutzutage an Bedeutung verliert und von der Gemeinschaft aufgegeben wird. Nun kann der Forscher auch diesen Prozess verfolgen und dokumentieren. Der Verfasser präsentiert die diesbezüglichen Belege, indem er sich auf die Autentizität volksmündlicher Mitteilungen stützt.

TÉGLAVETÉS RADAMOSBAN

FERKOV JAKAB

Radamos Szlovénia alsólendvai járásának, vagy tágabb értelmezésben a Hetésnek egy kis községe. Lakói szinte száz százalékban magyar nemzetiségűek és főleg földműveléssel foglalkoznak. A környék valaha igen gazdag volt erdőkben, így természetes volt, hogy az építkezés anyaga a fa. Főleg boronás falú, de fűrészelt fából készült házakat építettek. A 19. század első felében csak ilyen házak álltak a faluban. A vályogtéglás építkezést itt sohasem alkalmazták, vert földből, *sárból* is csak három ház épült a 20. század 10-es éveiben. Ám ugyanakkor már viszonylag elég korán, a múlt század közepén megjelent az égetett-téglás építkezés. Eleinte csak néhány ház épült téglából, de az építkezésre alkalmas fa megfogyatkozásával egyre inkább tért hódított. 1900-ban Radamosban 108 lakóház állt és ebből már csak 86 volt fából.¹ Feltételezhető, hogy 22 házat már égetett téglából építettek. Ezt a legöregebb adatközlők által elmondottak is alátámasztják. Elmondásuk szerint 1880-ban már volt olyan ház a faluban amelynek tégláit helyben égették ki. Főleg az első és a második világháború közötti években égettek sokan téglát és építettek belőle házat.

Ez a munka csöppet sem volt könnyű és bizonyos szakértelmet is igényelt. Főleg az *égetőnek* a *téglavetőmesternek* és a *burigatónak* kellett leginkább szakértelemmel rendelkeznie. Maga a munkafolyamat már az égetést megelező év őszén megkezdődött.

A gazda kiment a földjére és kijelölte azt a részt, amelynek talaja a leginkább megfelelt a téglakészítéshez. Ez a föld nem lehetett túlságosan homokos sem pedig agyagos. A nagyon homokos téglá szétesett, a túlságosan sok agyagot tartalmazó pedig könnyen repedt. A legjobb a *sárga föld* volt, amelynek színe egy kissé már szürkébe hajlott. A kijelölt helyen egy 60-70 cm széles és ugyanolyan mély árkot ástak, hogy legyen hely ahol az „ember *vághasson a kapával*”. Ebből a derékmagasságú árokba kb. 8 × 10 m hosszú gödröt alakítottak ki. Nagysága általában a készítendő téglá mennyiségétől függően változott. Mélysége akár a 1,5 m-t is elérhette. A *szárazon noszogatott*, vagyis *megforgatott*, *kapával vékony darabokban leszakított* földet szép apróra *fővágták, főborzóták*. Ez a *porzított* föld egész télen át *aszallott, száradt magában*.²

A következő művelet a *sárcsinyálás* volt, de erre csak májusban került sor, amikor már nem volt hideg. Hideg időben azért nem lehetett ezt a munkát végezni, mert a sarat meztláb *tipották*, azaz taposták, *gyúrták*. A szükséges vízmennyiséget – ha nem volt a helyszínen *tóka* – hordókban szállították oda, de ha volt rá mód akkor inkább egy kisebb kutat ástak. A víznek ha nem is melegnek, de legalább langyosnak kellett lennie. A *kupucba vágott* föld, *tipotásához* legalább három fő kellett, de még jobb volt ha négyen voltak. Ketten vagy hárman *gyúrták, tipották* a sarat, egy pedig feltalicskázta a *téglavető asztalra*. Ha a *talicskás* nem fogadott ember volt, akkor a *sárcsinyálók* és a *talicskás* váltogatták egymást, mivel ez igen nehéz munka volt. A sár akkor volt jó, ha

¹A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. II. 318–324.

²*asszallott*: kifagyott

már csomómentes volt, megállt a kapán és úgy nyúlt mint a tészta. „Ha belevágta a kapát, úgy kellett leesnie rolla, mint a tésztának a kézről. Nem lehetett buborékos.” Mire megfelelővé gyúrták a sarat, néha három-négyszer is *át kellett vágni*.

A kész sarat *kupucba* rakták és csak egy-két óra állás után kezdtek az újabb *tiposáshoz*. Előtte még azonban a kész *kupucot* kapával a *bőrükhöz*³ húzták. A *bőrük* alsó vége a gödörben volt, a felső pedig a *téglavető asztal* rövidebb oldalára támaszkodott. Ezen tolta fel a *talicskás* fatalicskában a kész sarat.

A *vetőasztal*, *vetőpad* a gödör szélén volt felállítva. Szélessége mintegy másfél méter lehetett, hosszúsága 1,5–2 m és fából készült. A magassága olyan volt, hogy kényelmesen lehessen rajta dolgozni, tehát 0,8–1 m. Hosszabbik széle mentén állt a *téglavetőmester* és *vetette* a téglát. A *talicskás* föltolta a *bőrükön* a talicskát és a sarat az asztal szélére kiborította. A *téglavető* kezében egy *szíjával*⁴ *leszakajtott*, azaz levágott a *kupicból* egy pontosan akkora darabot, amekkora egy téglához kellett. Ezt ő már gyakorlatból tudta, hogy mennyit kell levágni. A *leszakajtott* sarat *meghőmpörgette*, *megdolgozta* „mint a kenyeres” és belevágta a *sablonba*. A *sablon* egy fából készült keret, melynek belső méretei 29 × 12,5 cm, magassága pedig 7 cm. Teteje nem volt, a fenekének belső oldalára pedig cipőtalpból, esetleg más öreg bőrből, fából vagy fémből kivágott betűt, betűket erősítettek. A betű egyben dísz is volt a téglának, az ilyen téglákat pedig a jól látható helyeken a betűkkel kifelé építették be a falba, vagy rakták ki vele a tornác alját. A *sablonnak* más megnevezései is voltak: *ladik*, *kiszle*, *skatula*, *forma*.

Miután bekerült a sár a *formába*, a *vetőmester* a *kiszlét* kétszer, háromszor az asztalhoz ütögette, hogy a sár minden sarkába belemenjen és ne legyen lyukas a téglá. Ezután a *módlával* – 50 × 15 cm-es deszka – *lehuzította*, hogy egyenes legyen a teteje, majd félre lökte és már nyúlt is a másik *skatuláért*.

A *skatulákat* mindig a *burigató* készítette a keze alá és ő vitte el a megformázott téglát is. A *burigató* leggyakrabban ügyességéről híres lány, vagy fiatalasszony volt. Mielőtt a *vető* keze alá tette a *ladikot*, megszórta homokkal, hogy a téglá ne ragadjon bele. A megtöltött *skatulát* gyorsan fölkapta és az előkészített, homokkal fölszórt *placcra* futott vele és ott *kiburította* a nyers téglát. Nagyon gyorsan kellett dolgozni, ám ugyanakkor arra is vigyázni kellett, hogy egyszerre engedje ki a *kiszliből* a téglát. Ha nem egyszerre esett le akkor *talpas*⁵ lett. A *placcon* kissé ferdén helyezte el a téglát, a következőt pedig ennek közepére merőlegesen. A téglák közötti távolság pontosan akkora volt, mint amekkora a *módlí* oldalának a vastagsága. A következő téglasor erre került rá, de az alatta lévő sorral éppen ellenkező irányba volt rakva. A *burogató* igen nagy gyakorlatot igényelt, ezért érthető ha egy-egy ügyesebb lánynak nagy híre lett. A leghíresebb *burogató* Bíró Matild (Cseke Ferencné) volt. Reggel 6-7 óra felé kezdtek el dolgozni és délután 5-6 óráig kb. 2000-2500 db téglát tudtak kivetni. Ha a *placcon* elfogyott a hely, akkor a vetéssel egy kis időre le kellett állni. A téglá az időjárástól függően két-három napig szikkadt. Egy nap szikkadás után megfordították a téglákat és még egy napig hagyták szikkadni. Ha hirtelen nagy eső jött akkor előfordult, hogy szétvágta a felső téglákat. Ezeket vissza kellett dobni a gödörbe és újra át kellett vágni.

³*bőrük*: padló

⁴*szíj*: a szíjú késhez hasonló szerszám, de nincs éle

⁵*talpas téglá*: olyan téglá, amelynek alsó része szétlapult és ezáltal szélesebb lett mint a felső része

A megszikkadt téglát összerakták *kazalba*, hogy száradjon. Egy *kazal* két sor széles és négy-öt sor magas élére állított téglákból állt. A *kazlak* között akkora távolságot hagytak, hogy egy ember kényelmesen elférjen, ez kb. 70 cm volt. A téglák kötésben voltak rakva, de ugyanakkor hézagot is hagytak közöttük, hogy a levegő jól átjárhassa a *kazlat*. Hossza a téglák számától és a rendelkezésre álló helytől függött, akár a tíz métert is elérhette. Tetejét eső ellen *zsuppal* fedték be. A *zsup* két lécz közé befogott szalmaszőnyeg volt. A szárítás már jóval hosszabb ideig tartott mint a szikkadás. Egészen az *égetésig*, tehát kb. 5–6 hétig száradt.

Az *égetés* általában augusztus végén történt. Ehhez *égetőmestert* kellett felfogadni, mivel ez a munka különleges szakértelmet igényelt. Augusztus végén már vége volt az aratásnak és a nyári munkák legnagyobb részének, ezért jobban ráérték az *égetésre*.

A művelet megkezdése előtt a megszáradt téglát nagyobb *kazalba*, *spilonba* rakták össze és ebben alakították ki a *kemencét*. Ez is a *téglavetés* helyén történt meg. Az ilyen *kazalnak* a magassága már elérhette a 3-4 m-t is, hossza pedig a 4-5 m-t. Szélessége a téglák számától függött. A téglák élükre kötésben voltak rakva, de úgy, hogy köztük ujjnyi távolság volt. Nagyobb hézag esetén ugyanis elszökött a meleg, kisebb hézagnál viszont nem kapott elég levegőt, ezért nem égett jól a tűz és sok lett a *potya*.⁶ A *spilon* megrakásához szintén több ember kellett, mert igen magasra kellett feladogatni a téglát. Az aljában lett kialakítva a *kemence*. Ez tulajdonképpen maga a tüzelőnyílás volt, melynek alakját szabálytalan félkörívesre alakították ki. Szélessége 60-70 cm volt, hogy a *törzsök*⁷ kényelmesen elférjen benne. Hossza a *kazal* hosszával egyezett meg. Az *égetőmester* a jobb égetés elérése érdekében *ventillátorokat*⁸ alakított ki a *kazalban*. A *spilon* széleinek téglája volt a *köpsonyegtégla*. Soha nem égett ki tökéletesen, színe sem piros, hanem sárga volt. Az ilyen téglát csak a kisebb súlynak kitett és száraz helyeken lehetett hasznosítani, ezért arra törekedtek, hogy minnél kevesebb legyen a *köpsonyegtégla*. Ha sok volt az égetendő téglá, akkor egy *kazalban* több *kemencét* alakítottak ki együtt. *Kemencénként* kb. 4000-5000 téglát lehetett összerakni, így pl. egy 25 000 téglából álló *spilonban* öt *kemencét* alakítottak ki. A *kazal* tetejét és oldalait embermagasságig sárral bekenték, a *kemence* hátsó nyílását pedig téglával zárták be.

Az *égetéshez* igen sok fára volt szükség, ezért már jó előre elő kellett készíteni. Rendszerint azt is már az *égetést* megelőző évben összegyűjtötték, hogy legyen ideje kiszáradni is. Mindenféle fa használható volt, a legjobban azonban a *berőkfa*⁹ és a gyertyán felelt meg. A *kazal* és a *kemecék* összerakása mindig az *égetőmester* irányítása alatt történt. Ha össze volt rakva megkezdődött az *égetés*.

Először *pasonyát*, *puszlikat*¹⁰ rakott az *égetőmester* a tűzre, hogy legyen parázs. Így kb. 24 órán át égette, majd utána *törzsököt* rakott a tűzre. Az *égetés* utolsó 10 órájában újra jól megrakta *törzsökkel* és a *kemence száját* is becsukta téglával. Az *égetés*

⁶ *potya*: selejtes téglá

⁷ *törzsök*: rönk

⁸ *ventillátorok*: légjáratok a *kazalban*

⁹ *Berőkfa*: az adatközlők nem tudták közelebbről meghatározni, hogy milyen fa ez. Vizes, lapos helyeken nőtt, jelenleg már nem található a környéken. Nem azonos a fűzfával sem a nyárfával sem pedig a mocsári tölgyvel.

¹⁰ *Puszli*: mintegy három méter hosszú és kb. 30 cm széles rőzseköteg, galgycsomó. Már az égetést megelőző évben kimennek az erdőre és külön erre a célra készített X-alakú állványokra teszik az összegyűjtött gallyat, majd szalmakötéllel átkötik.

folyamatos munka volt, állandó felügyeletet igényelt. A mennyiségtől és a fa minőségétől függően két-három napig égette a téglát.

Elmesélték az adatközlők, hogy az *égetéskor* már akkora volt a kukorica, hogy sütni lehetett. Ezért a környékbeli gazdáknak állandóan vigyázni kellett a kukorica-földjükre. Az *égetés* után 10 nappal elhúzták a *spilon* oldalai mellől a földet és megnézték milyen lett az *égetés*. A jó téglá az volt, amelyiknek színe szép piros volt, hangja pedig *harangozott*. Az *üveges hangú* fekete vagy sárga téglá nem volt olyan jó.

A *kazal* szétszedése csak jóval később, néha 7-8 hét után – miután már kihűlt a téglá – történt meg. A *potyatéglát* nem vitték el, hanem a *téglavető gödörbe* vagy a kútba dobták.

A *téglavetőn*, a *téglaburogatón* és az *égetőmesteren* kívül a gazdák csak akkor fogadták meg az egyéb munkásokat (*sártipottók*, *talicskázó*) ha a családtagjaik száma nem volt elegendő a munkához. Ilyenkor általában a rokonság köréből viszonzossági alapon hívtak segítséget. A viszonzosság nemcsak a *téglaégetésre* vonatkozott, hanem más munkával is vissza lehetett szolgálni.

A *téglavetőt* a *burogatót* és az *égető mestert* meg kellett fizetni. Általában pénzt kértek, de esetenként terményt is kaptak. Velük a bérben többnyire a munka végén egyeztek meg. A legnagyobb bért a *téglavető* kapta, utána pedig – ha nem családtag vagy rokon volt – a *talicskázó* következett, mivel ez volt a legnehezebb munka. Ez utóbbi és a *burogató* sokszor napszámban dolgozott. Az ő napibérük az első és második világháború között 50-60 dínár között mozgott, míg a *téglavető* átlaga kb. 100 dínár volt naponta. 1950-ben egy *téglavető* 25 000 db téglá kivetése után 150 kg búzát, egy *sárcsinyáló* pedig 100 kg búzát kapott. Mindehhez napi háromszori étkezés is járt. Ha a ház közelében volt a *téglavetés* akkor az ebéd a házban volt, ha távolabb esett akkor kivitték a helyszínre. Reggelire és vacsorára hideg ételt kaptak és gyakran uzsonnára pereccel kínálták őket. Ebédre mindig megkérdezték mit szeretnének. Reggel pálinkával kezdtek, napközben pedig fröccsöt ittak. Az italt is a gazda adta. Ha „gyenge volt a kínálat” akkor a következőt kiálltották: „szomjas ez a sár !”

Ismert *téglavetők* és *burogatók* a következők voltak:

- téglavetők:* Sájér Lajos (Radomos)
Cigány vagy Cimbalmos Jóska (Horvát József, Göntérháza)
Cigány Julcsa (Horvát Júlia, Horvát J. testvére, Radomosba ment férjhez)
Birik Pista (Bíró István, Radamos)
- burogatók:* Cseke Matild (Cseke Ferencné, szül.: Bíró Matilda, Radomos)
Rudas Júlia (Radomos)
Márton Maris (Lendva)

Egyetlen *égető mesterről* tudnak az adatközlők, egy Gerevic nevű palonai (Szlovénia: Velika Polana) horvát emberről, aki magyarul is tudott és igen öreg ember volt már.

Összegzésként tehát elmondható, hogy a házijellegű *téglaégetést* már viszonylag korán megkezdték Radamosban. Meghonosodását valószínűleg nemcsak a fahiánynak köszönhetette, hanem annak is, hogy az Ausztriában, Németországban és Franciaországban szolgának beálló igen sok radamosi lakos már korán megismerte az égetett téglaház előnyeit és magukkal hozták szűkebb hazájukba is. A téglá beszerzését viszont saját anyagi erejükhöz igazították. Noha már a század első harmadában voltak a környéken téglagyárak mégsem azoktól vették a téglát, hanem a családtagokkal, rokonok-

kal és barátokkal összefogva sokkal olcsóbban tudták előállítani a szükséges mennyiséget. Mint már a dolgozat elején említettem, az első házi *téglaégetést* valószínűleg már a 19. század második felében megkezdték és még az 1950-es években is égettek házilag. Ma már mindenki megvásárolja az építkezéshez szükséges téglamennyiséget.

Adatközlők

Bíró István (Birik Pista, 1935.) Radamos 35.

Bíró Józsefné (1920.) Radamos 70.

Cseke Ferenc (1924), Cseke Ferencné (Bíró Matild, 1927.) Radamos 105.

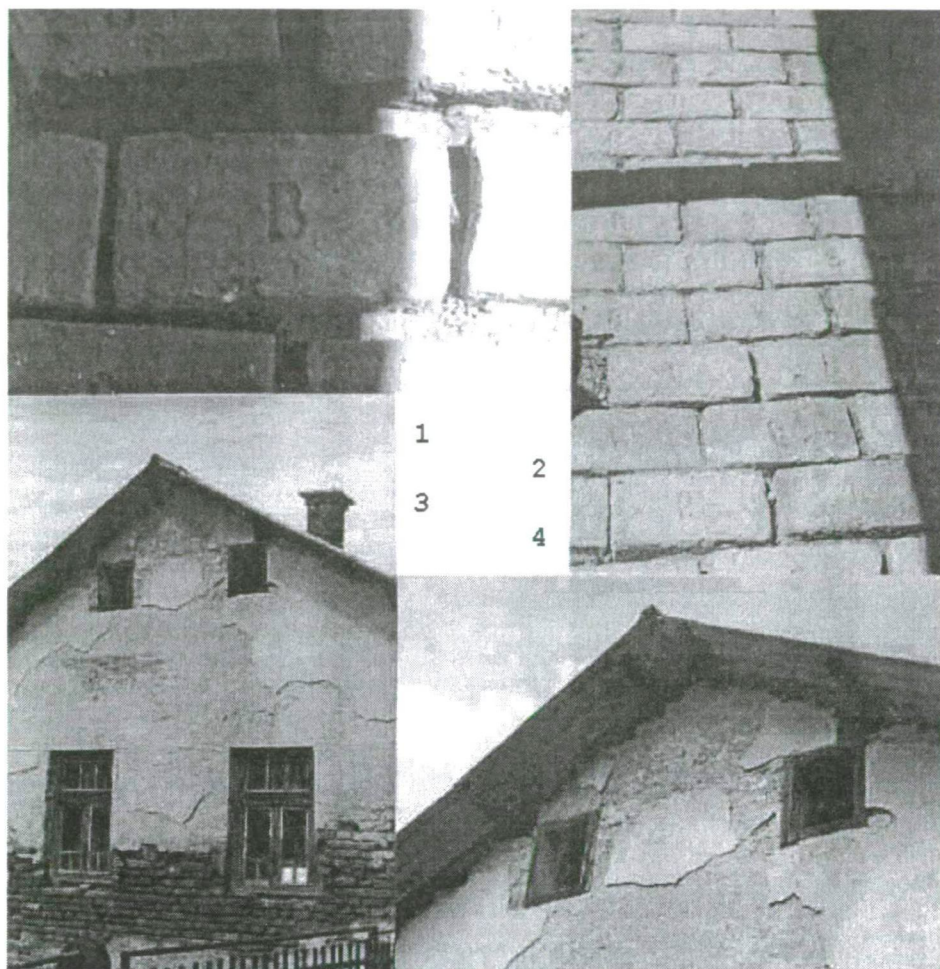
Gaál József (1938.), Radamos 68.

Persa János (1939.), Nagyszenégető 203.

Szabó József (1912.), Radamos 69.

Szomi József (1925.), Szomi Józsefné (Maucsec Katica, 1928.) Radamos 85.

Mohács, 1999. szeptember 14.

Képek jegyzéke:

- 1.) Bíró Lajos betűs téglája
- 2.) Betűkkel fölfelé néző téglákkal lerakott tornác
- 3.) A fal alsó része szépen kiegészített téglából áll, a felső részre csak *köpönyegtégla* jutott
- 4.) A *köpönyegtégla* nincs tökéletesen kiegészve, ezért színe sokkal világosabb
- 5.) *Téglavető* brigád 1948-ból. Jobbról a második Cseke, szül.: Bíró Matild *burogató*, kezében a *kiszle*. Jobbról a negyedik Horvát Jóska (Cigány Jóska) *téglavető*.

ZIEGELHERSTELLUNG IM DORF RADAMOS

JAKAB FERKOV

Radamos ist eine kleine Ortschaft im Kreis Alsólendva des geschichtlichen Komitats Zala in der Region Hetés. Heute gehört das Dorf zu Slowenien.

Die Gegend war reich an Wäldern, so war es selbstverständlich, dass als Baumaterial vor allem Holz verwendet wurde. Mit dem Rückgang des für das Bauen geeigneten Holzbestandes erschien bereits um die mitte des 19. Jahrhunderts der Ziegelbau und verbreitete sich Anfang des 20. Jahrhunderts immer mehr.

Schon seit 1880 wurden im Ort Ziegel gebrannt. Ziegelbrennen und Ziegelbau waren in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen besonders bedeutend.

In der vorliegenden Studie wird der keineswegs leichte, auch manche Fachkenntnisse verlangende Arbeitsvorgang des häuslichen Ziegelbrennens ausführlich beschrieben. Die Phasen der Arbeit kann man vom Abbau der Tonerde bis zu den fertigen Ziegeln auf Grund der Fachwörter, der Fragen der Arbeitsorganisation und der vor Ort erhobenen Daten verfolgen.

Obwohl es in der Umgebung von Radamos schon Anfang des 20. Jahrhunderts Ziegeleien gab, konnte man die zum Hausbauen nötige Ziegelmenge in Gemeinschaftsarbeit mit Familienmitgliedern, Verwandten und Freunden erheblich billiger herstellen. Das häusliche Ziegelbrennen wurde im Dorf bis in die 50es Jahre des 20. Jahrhunderts praktiziert.

OUR COUSINS IN THE NORTH

THE IMAGES OF FINLAND AMONG SOME MEMBERS OF THE FINNISH CLUB OF SZEGED

ULLA HAKUNI

1. Introduction

1.1. Background and material

I have had a chance to study in the Department of Ethnology at József Attila University in Szeged for half a year. During this interesting period I became acquainted with different communities and individuals both at the university and outside of it. I came across a number of different beliefs and images of Finland, some of which were stereotypic, some simply surprising. This gave me an opportunity to discuss and reflect upon ideas of my home country and nationality. I met the most enthusiastic interest towards Finland among members of the Finnish Club of Szeged. During our meetings at the Club, its members told me stories of Finland. These stories already seemed to be familiar to most members of the Club. I was planning to write a seminar paper to the Department of Ethnology and this kind of community felt very suitable for the purpose. With the help of some members of the Club and the staff of the Department of Ethnology, I managed to agree about interviews with five of the members. I wanted to take a look at the images of Finland among some of the members of the Finnish Club of Szeged. I also wanted to find out those issues they considered most significant when speaking about Finland and Finns. This article is based on my seminar paper.

The material consists of three interviews conducted with five members of the Finnish Club of Szeged (Szegedi Finn Klub). The informants were selected because they had visited Finland at least once and had thus been able to form a certain mental image of the country. Also their knowledge of the Finnish language affected the choice. The most significant matter, however, is that all the informants belonged to the same generation. They were born before the Second World War between years 1931 and 1935, and thus shared some ideas and views common to the older generation. Two of the informants (1 and 2) were interviewed together as they so wished.¹ One (3) was interviewed in the presence of her husband and son, who also participated in the interview in a lesser amount. Informants 4 and 5, a married couple, were interviewed together. Informant 4 was exceptional in comparison to other informants as she had visited Finland not simply because of her interest towards the country, but also, more specifically, to hold a handicraft exhibition there. For this reason the nature of her interview was slightly different from the rest. The interview with informant 3 was conducted almost totally in Finnish; the rest of the two mainly in Hungarian. As I am not able to speak or understand Hungarian fluently, the interviews were made possible by the valuable help of Edit Felföldi, a student in Ethnology and Finno-Ugric Studies, who

¹The numbers in parantheses refer to the respective interviews. See the unprinted sources.

acted as a translator in all interviews. I am conscious that the translation process made interview situations less spontaneous and sometimes interrupted informants' narration. Nevertheless, I believe that the necessary information was obtained.

1.2. Research Question

My hypothesis was that it would be possible to find a certain kind of narration concerning Finland. I assumed that there might exist stories that are somehow connected to informants' interest in Finland and in the formation of their image of the country. These stories could have been heard already in childhood from parents or other people. I assumed that such stories would form a collective narration that is commonly shared among the members of the Finnish Club of Szeged. I also assumed that this early image of Finland had been maintained at some level. I wanted to discuss with the informants how that image had been affected by their actual visits to Finland. In the interview material I found different types of narratives. Some of them had a very established form, whereas some were more simply answers to my questions. It looked as if the more established stories were more significant to the informants. Verbalising an experience requires three types of processes in speakers. First they have to arrange the content of their experiences into a form demanded by the narrative. Second they must decide how to present their point, so that the listener can best understand it. Third they must also assess the syntactic possibilities presented by their language. Learned schemes and cultural frames guide the formation of a narrative. The narrative situation itself is an interpretation, because language is unable to convey all special features of an individual experience.²

The interviews were conducted with the help of a consistent list of questions and themes for discussion. As I hoped that the informants would take up the themes they felt to be most important by themselves, the list of questions was relatively open. Central questions included for instance following: How and by whom did you first get involved with Finland? What kind of experiences did you have in Finland? What is typical for Finland? Because all informants had either had contacts with Finland or they had been otherwise interested in the country for a longer period of time, they had already a certain mental image of Finland and its inhabitants. Also attitudes towards and images of Finland and the Finno-Ugric relationships among the generation born before the Second World War proved to be an interesting issue.

1.3. The Finnish Club of Szeged

The Finnish Club of Szeged was founded in 1992 with a purpose to help its members to practise the Finnish language so as "to be able to know better our Northern relatives". Another aim was to carry forward a mutual cultural exchange between Finns and Hungarians.³ Both this Club and another Finnish-Hungarian friendship society in Szeged, Magyar-Finn Baráti Kör,⁴ both belong to the Magyar-Finn Baráti Társaság which acts as an umbrella organisation for all Finnish friendship societies in Hungary. The Finnish Club of Szeged holds its meetings in the rooms of the Lutheran Church in Szeged. Religion is one base of the activities of the Finnish Club of Szeged, even if all members do not confess to Lutheranism. The Finnish Club of Szeged has official rela-

²Siiikala 1984: 25–26.

³Hevesi 1997.

⁴The Finnish Club of Szeged has originally separated from Magyar-Finn Baráti Kör.

tionships to the Finnish–Hungarian Society (Suomi-Unkari-seura) of Turku and Vaasa and the societies have also visited each other regularly (3). The founding members, approximately twenty people, had all some interest in Finland, had visited the country and had also Finnish friends.⁵ Nowadays the Club has ca. fifty members, of whom ca. twenty attend the activities regularly. The members, especially those I interviewed, correspond in my opinion to the concept of a “Finn-fan”.⁶ In this paper this concept refers to a person who has an emotional relationship to Finland and who seeks and maintains contacts with Finns. Belonging to an association like the Finnish Club of Szeged is essential for “Finn-Fans” in the sense of the sharing their experiences and gaining support from other people with similar interests.

2. Brother Nations

2.1. Finnish – Hungarian Cultural Relations

The relationship between the Hungarian and Finnish languages was discovered already at the end of the 17th century, even if Finno-Ugricistics as an independent branch of linguistics was born only in the middle of the 19th century.⁷ First expeditions to Finno-Ugric peoples in the 1840’s were of interest both among Finns and Hungarians. These expeditions were made by linguists such as M.A. Castrén and A. Reguly, and they established the position of Finno-Ugric linguistics.⁸ By the turn of the 20th century the feeling of kinship gradually expanded to concern also other cultural areas – for example arts, literature and music.⁹ The feeling of kinship was especially remarkable for Finland that was searching for its national identity at the end of the 19th century. Finns gladly accepted a kinship relation to Hungary which had been a nation already for thousand years. After Finland’s separation from Russia and the disintegration of Austro-Hungarian Monarchy, the cooperation between the two nations increased.¹⁰ Another reason for this rapprochement was that Hungarians felt as if their country had been left alone by the surrounding nations after the First World War Peace Treaty of Paris 1920. Brotherhood and kinship relations to “relatives” further away – Finns, Estonians and Turks among others – felt better than close relations to the neighbouring countries.¹¹ An important means for rapprochement proved to be the Finno-Ugric Cultural Congresses. The first was arranged in Helsinki in 1921; the next in Tallinn and the third in Budapest. The first official agreement of cultural and scientific exchange between Hungary and Finland was made in 1929. Also the Lutheran churches of Finland and Hungary carried out a religious exchange.¹²

2.2. Finnish-Hungarian relationships during the 1930’s

All of my interviewees were born between the years 1930–35. Thus I consider it necessary to have a closer look at the relationship between Finland and Hungary in the 1930’s. This can best be seen by following the development of the relationships of

⁵Hevesi 1997.

⁶The concept does not occur more largely. It is my version of the Hungarian word *Finn-Barát* (the friend of Finland) which is used among the Finnish Club of Szeged.

⁷Korhonen 1984: 25, 27.

⁸Korhonen 1984: 34, 35.

⁹Numminen 1984: 17.

¹⁰Varpio – Szopori 1990: 19.

¹¹Varpio – Szopori 1990: 94.

¹²Varpio – Szopori 1990: 20.

literature between Finland and Hungary. Studying Finnish literature published in Hungary during the 1930's and 1940's gives an idea of sources which for their part have been influencing and forming general attitudes of Hungarians towards Finland. By the 1930's the most enthusiastic period of the "kinship work" was already over. Terms like "relatives," "kinfolk" and "brotherhood" were still occurring in literature, but their use was only a basis for publishing books from these two countries. *The Kalevala*, National Epic of Finland, and some folk tales and -poems had been translated into Hungarian already in the 19th century¹³ as well as some works by authors like Aleksis Kivi, Minna Canth and Juhani Aho.¹⁴ The 100th anniversary of *the Kalevala* in 1935, amounted to a large number of articles written on the subject. It is remarkable that some of the articles were published in non-scientific newspapers and magazines, which gave rise to an interest for Finnish literature and Finland in general also among a wider audience. Other literary works available for the Hungarians were for example *Nummisuutarit* (A pusztai vargáék) by Kivi and *Silja* by F.E. Sillanpää.

Translating literature from both countries was seen as a means of "strengthening the relationships to relatives living far away" and of gaining information about "the soul and the life of the kinfolk". Literary criticism was mostly positive in tone and adjectives like "honesty, profundity and simplicity" together with the notion of "healthy world view," were associated with Finnish literature in general.¹⁵ János Kodolányi was the most important Hungarian author writing about Finland. He had a remarkable role in forming the image of Finland in Hungary. His books *Suomi, a csend országa* (Suomi, the Country of Silence), published in 1937, and *Suomi titka* (The Secret of Finland) published in 1939, deepened the knowledge about Finland. Kodolányi created a very positive image of a country which in his opinion was socially and educationally better organised than Hungary at the time and also more democratic. Finns lived close to nature and were economically wealthy, but still attached to their simple lifestyle. Kodolányi's books were in great demand, and by 1944 three new editions were printed.¹⁶ These books were known also by all my interviewees. In the beginning of *Suomi, a csend országa* the author tells enthusiastically how his interest in Finland awakened. It is worth quoting as an example about his attitude towards Finland

...Afterwards I read everything written of Finland. *The Kalevala* I read for five times. I got to know history, a lot of literature – not so much was translated into Hungarian – the life of the people, arts, geography. No other country was as interesting as Finland. All my young dreams I directed to this desirable country. I loved it like I love my homeland. There was a land where I actually lived and there was another one, better, more beautiful. In my dreams I escaped there. "In Suomi it is not like this" – I told to myself when I was troubled or down. "I should go to Finland" – I told to myself when I met misfortune...¹⁷

Apart from literature, my interviewees had gained information of Finland from school. Even if the cultural agreement between Hungary and Finland established in 1938, it

¹³Voigt 1984: 124.

¹⁴Domokos 1984: 134.

¹⁵Varpio – Szopori 1990: 97–99.

¹⁶Varpio – Szopori 1990: 103.

¹⁷Kodolányi 1937: 7.

was not fully carried out because of the outbreak the of Second World War. Knowledge of the culture and the nation of the kinfolk was also available media.¹⁸ The concern about Finland's situation in the Winter War was great among Hungarians. During the Winter War over 300 Hungarian volunteers joined the Finnish forces to fight against the Soviet Union.¹⁹

3. Collective Mental Image

I see the role of being a "Finn-Fan" as a part of my informants' identity. Lauri Honko defines identity as a part of a collective tradition which in its own right represents a group in cultural communication (e.g. language, music, dance, clothing, architecture, history, habits, rituals, geographical location; emblems such as flags, colours, names). The symbols as such do not create an identity group, but the meanings and feelings people attach to them bring about cohesion among the group and an illusion of belonging together.²⁰ Belonging to the Finnish Club of Szeged gives an individual a status of being connected to Finland; it makes her/his interest a part of a larger interest. The symbols of belonging to the Finnish Club of Szeged such as attending the meetings, having Finnish acquaintances, telling and listening stories about Finland, do not mean, however, that the Club should be viewed as an uniform entity with a uniform outward appearance. Instead, the Club acts as a frame which the members can fill with the individual nuances.

Anthony Cohen discusses communities as aggregating mechanisms instead of integrating ones. For this he uses the concept of commonalty, which does not stand for the cloning of behaviour or ideas, but rather indicates shared ways of behaving. The content of those ways may vary considerably among the members of a community. The point is that a community exists only as long as its members feel that they have more in common with each other than with the members of some other communities. Cohen reminds us also that this relative similarity or difference in ways of behaving is a matter of feeling that resides in the minds of the members themselves. Members of a community have a feeling of togetherness because of their common ownership of the symbols. Symbols are effective because they are imprecise by nature. This makes it possible for people to combine individuality and commonality in their behaviour. The symbolic repertoire of a community aggregates the individualities and other differences found within a community, and provides means for expressing, interpreting and sustaining of them.²¹ To my informants the narratives of Finland can be seen as the main symbol of their belonging to the Finnish Club of Szeged. To have an opportunity for and means of performing stories seems to justify their membership in the Club.

3.1. The Finnish Club of Szeged as a stage of performance

The narrative frame of the Finnish Club of Szeged is a part of a collective tradition. Collective tradition is a part of the culture of a group. On the basis of her/his cultural competence the individual can identify with the tradition of the group and its values without actually having experienced the events.²²

¹⁸Varpio – Szopori 1990: 20.

¹⁹De Anna 1996: 50.

²⁰Honko cited in Suojanen 1998: 117.

²¹Cohen 1985: 20–21.

²²Eriksen 1997: 72.

The Finnish Club of Szeged acts as a scene for performing and telling stories connected to Finland. Its members have known each other for a long time and are familiar with each others' experiences of Finland and narration about it. These stories are not necessarily constantly told but they form a collective narration to which one can refer when need arises. In addition to the permanent members of the Club there are guests – exchange students or staff from the Szeged university, friends of the Finn Club members or other interested people – who for one reason or another attend the events organised by the Club. These people are with reason considered to be a potentially interested audience for the stories about Finland, and they have an opportunity to hear them to be told in a favourable environment.

It is possible to select certain types of stories from the interview material which are different from the rest. They can be divided into two main groups – stories about childhood, which explain a person's interest in Finland, and stories about their personal experiences when in Finland. Both groups of narration are strongly based on the feeling and acknowledgement of the Finnish-Hungarian relation. These stories have received a fixed form, they are structurally compact and easy to perform in a concise format.

3.2. Narratives about Childhood

Some of the most essential stories handle events that took place in the informants' childhood or events about which they were told then. There are various memory theories which approach the problem of recalling such past events. According to the reconstruction theory, memories usually change, become distorted or are forgotten totally. A person selects and reorganises the recalled material. She/he creates an intact, self-satisfying entity out of these recollections. Simultaneously, she/he also interprets the past and reshapes it to suit the present. Her/his aim is to create logical entities from individual memories, which ultimately do not correspond to "real" past events. These entities are created in the moment of recalling. The reconstruction theory of memory emphasises the forming of conscious logical entities.²³ The childhood memories of my interviewees form the basis for their later interest in Finnish – a "Finnish hobby". They act as an explanation and the original reason for activity. It even seems that the earlier a person has become interested in Finland, the higher is the value of the hobby. Being able to tell that already one's parents or grandparents had an interest in Finland, is considered very valuable. This kind of status is expressed and established with the help of childhood stories. During the performance i.e. the process of telling the stories, recollections have become a logical entity, suitable for the establishing and strengthening of the status of "Finn-Fan".

In her article *Home as Verbal and Visual Discourse* Päivikki Suojanen studies memories of the childhood home among Finnish-Americans. She examines the concept "home" as an entity formed by visual images within language in the symbolic and cognitive universe of its inhabitant. Home discourse as visual image, writing and narrative of home is structured by memories which the mind filters. It is also structured by the idea of the continuance of a life story: the home represents a place where memories of the past are chosen and where they meet. Home is an organised place (spatiality), a social network (people, order) and a time continuum extending from the past into the

²³Brewer 1986: 41 f; Saarenheimo cited by Suojanen 1998: 123.

future (temporality).²⁴ Home is primarily an entity of mythical emotions and associations; it is more emotional than a physical state. In her study it appeared that attitudes towards the childhood home were almost without exception positive, and even in the case of a negative narration, the story always ended with a positive final evaluation.²⁵

3.3. Narratives about the Visits to Finland

Another main group of narratives comprises stories about the interviewees' visits to Finland. They are stories about the events interviewees have experienced and the persons they have met. Characteristic of these narratives, and thus the criteria for recognising them, is their common structure. They are always connected with the establishment of kinship relations. The participants of the stories always consist of the informants themselves and a person they are interacting with – a counterpart. Also the thematic structure follows a permanent scheme: the informant unconsciously reveals, generally without any purpose, that she/he is a Hungarian. The counterpart notices this, after which the counterpart expresses her/his acknowledgement of the kinship relation, usually by showing respect to the informant in one way or another.

Stories about childhood act as a means for establishing the status of the "Finn-Fan". They are personal histories of becoming a "Finn-Fan", and they are of confessional nature. Stories about visiting Finland in their part strengthen the feeling of belonging to a "Finn-Fan" community, the Finnish Club of Szeged. All of the stories are based on positive experiences about Finland, and most of them have either a humorous or a surprising culmination. No unpleasant experiences were mentioned by interviewees unless the interviewer especially asked for them, and even then only one such experience was mentioned. Interestingly enough, this only really negative memory did not have an established form but was told in an uncertain manner and not in the usual fluent way (3). Judging by this negative stories do not belong to the collective narration of the members of the Finnish Club of Szeged. The lack of negative narratives might also have been accentuated by the fact that the listener aimed to write an academic study about their experiences and images of Finland.

4. Central Themes

4.1. Kinship

The theme that comes up most often in the interviewee's narration is the kinship between Hungarians and Finns. It includes both informants' personal feelings and the reactions of Finns. The Finno-Ugric kinship is mainly considered as an emotional and nostalgic relationship – not as a fact based on linguistic kinship. Stories about the childhood of the interviewees form another of the two main narrative groups. Most of my informants mentioned that they had heard about Finland already as children, and wanted to go there. For this reason this can be understood in light of the emphasis placed on the Finno-Ugric kinship in Hungary before the Second World War. Some of the interviewee's first experiences of Finland had to do with the Finnish Winter War 1939–40, when their parents were listening to news about it on radio (1). Newspapers both passed on the information and created the images

²⁴Suojanen 1996: 107–108.

²⁵Suojanen 1996: 110, 114.

When I was a kid during the Second World War they told in Magyar Futár, sort of nationalistic newspaper, that the Finnish soldiers were fighting on the ice of the lake Ladoga... we were thinking of that with friendship... That's when I decided I want to go to see that lake (5).

For a child it was natural to feel the kinship in her heart. Also as an adult, feeling the kinship is as important a knowing about its existence (2).

I was a small child when my father told me about the Finns – relatives far in the North. I wanted to go and see these relatives, but my father said it's too far away. I thought that they were like my father's relatives in the nearby village. I thought that when I am big I'll surely go to visit the relatives (3).

Visiting Finland has become possible for most of the informants only at the end of the socialist era and thereafter. The earliest visit took place in 1979 (3). The importance of the experience that the feeling of kinship with Finns is mutual, comes up on several occasions. The feeling is based both on common historical and personal experiences, and meetings with Finns. Common cultural traits such as Lutheranism or the reciprocal help during and after the Second World War have had a remarkable role in strengthening the feeling of belonging together at an emotional level.

First when the Finns had a hard time because of the war, the Hungarian Lutherans collected money and helped them. And when the Hungarians had bad times, they got help from the Finns. We are not only brothers but also brothers in Christ (1).

Hungarian and Finnish nations are also connected because they had to give away large territories after the war. It makes the feeling of kinship stronger (5).

On the level of personal experience, mutual acknowledgement of the kinship is given a great significance. Positive reactions which followed after an unknown person could identify an informant as an Hungarian were in focus in most of the interviews. These stories form another main group of narratives.

We asked the way from a man on the street in Helsinki, who noticed that we are Hungarians. He was an opera singer and sang us an aria there on the street. Then he said "it's fine that Hungarian friends are here" (1).

On the market place a man found out that I am a Hungarian; then he took my hand and said "cousin" (1).

We went home with my hostess when her neighbour was in the garden. When he noticed us Hungarians, he sang our national anthem with his hand on his heart. Then I also sang Maamme-laulu with my hand on my heart and then we shook hands (1).

In the market place they tried to speak Finnish to me but I couldn't understand and said "I am Hungarian, I don't understand much Finnish". Then I got the most beautiful articles (3).

4.2. Nature and Environment

Nature is generally experienced as an intrinsic part of Finland and Finnish culture. In the interviews nature appears as a structure; something which forms the frame for travelling and being in Finland. Nature is present from the very first moment onwards. One could see the archipelago of Turku when arriving Finland by air (2). All informants had visited Finland in the summertime. Their first experience of the mid-night sun was thus given a remarkable significance. Arrival to a host family in Vaasa late at night is described in the following way

... I went upstairs to sleep pretty soon. The window of my room faced the sea, and even if I was very tired I didn't want to go to sleep before I had seen the sun go down a bit and then raise again (1).

Finns' relationship with nature appears most clearly when visiting the summer cottages of hosts. A direct and close connection to nature is noticed. A new and surprising dimension is, for example, provided of the use of waterways:

It was interesting to go to a summer cottage by a lake. The sister of the host lived on the other shore and in the evening we could see from the lights if they were at home. We could go and visit them by the waterway. It was really interesting, this kind of "water life" (2).

Architecture is also mentioned in every interview. It is often connected to nature, mainly because of the wooden Finnish rural architecture. The modernity of Finland and its architecture, surprised some of the informants (1 and 2). The functionalistic building style, which could as well seem unhumane and non-aesthetic, is experienced positively, for example when talking about the main library of the University of Turku:

Finns build their houses in a practical way, so that houses fit their purpose. In Hungary it seems to be more important to build big and beautiful, and not so practical (3).

4.3. Characteristics of the Finnish People

The informants' general attitude towards Finns is very positive. That is partly explained by the nature of the interviews; the interviewee's role as "Finn-Fan" and the interviewer's role as an interested Finn. The stereotypic image that the interviewees have of Finns was strengthened by their personal experiences. Characteristics like friendliness, honesty and punctuality are mentioned.

The mythical reputation of Finns as a slightly peculiar nation has to do with their connection with nature. The irrationality of swimming in cold water is mentioned twice. While a Finnish group was visiting Szeged the hosts were surprised because the guests wanted to swim in river Tisza even if it was only May and the water was still considered to be cold (1). Another informant finds that

The water in lake Näsijärvi was so cold that one who swims there must be crazy (5).

The myth of Finns and their use of alcohol is mentioned twice indirectly. A usual notion circulating around Finns themselves is, that they drink often and a lot. I assume, that also my informants are familiar with this myth. Because they, however, tend to

maintain a very positive image of Finns, they could even find evidence against it. Two informants attended festivals of religious societies they were visiting in Finland. Unlike in Hungary, also the children could take part in the celebration together with adults (1 and 2). It is significant that there was no alcohol served in the celebration, a fact disclosing the negative attitude against alcohol and the tendency to avoid it. Even if a religious society represents a rather limited selection of the Finnish population, it was enough to generate an idea of "a big fight against alcohol in Finland" (1).

Honesty of Finns comes up in one way or another in every interview. Informants regarded Finns to be more honest than Hungarians also when they based their opinion to observation or hearsay

I heard that earlier doors of summer cottages could be left unlocked without any problems (2).

... And then we saw that there were no fences around the houses. The bicycle was left in front of the house and I don't know if it was locked or not, but in Hungary it would have been stolen already (5).

Although negative experiences do not generally appear in the interviews, one unpleasant event was connected with honesty. While changing money with an unauthorised person the family lost a certain amount. Unlike the positive characteristics of Finns, this event has not expanded to a generalisation (3).

Two characteristics given to Finns which can be linked together are solidarity and adaptation to changing circumstances. The first appears in a story of a Finnish hostess, who, when shopping, always paid attention to selecting domestic products. The same informant also believes that Finns could adapt to live also in harder conditions, even if the welfare in today's Finland is good (1).

The phenomenon here described as positive distance, appeared in one of the interviews. Finnish hosts gave their guest space and time to be by herself; that is they did not constantly arrange activities for her. The informant experienced this positively and noted that Hungarians "think they have to arrange something to do for their guests all the time" (3).

5. Conclusions

There are two clearly distinguishable groups of narratives in the interview material. The first one comprises stories of the informants' childhood. The second one consists of the stories connected with visits to Finland later in life.

The positive character of the interviews conducted for this paper can be interpreted in light of home discourse mentioned earlier. The mental image of the childhood home of the Finnish-Americans is often based on childhood really spent in Finland, whereas the images which the members of the Finnish Club of Szeged have from their childhood are based on second-hand information. The connection between the two is yet obvious. The actual reliability of the memories and the stories is not significant, but the background which they form the for the further formation and development of the image of Finland and the personal identity connected to that. The childhood stories give the rationalise, justify and explain why an interviewee became interested in Finland. The childhood stories can be considered as narratives of personal confession, and they have an intimate nature. They establish person's status and position in the society.

Another main group, the narratives about informants' experiences in Finland, have a slightly different significance. They belong more essentially to the collective tradition of the Finnish Club of Szeged than the childhood stories, and are thus under closer social control of the Club. These stories take an established form. It is typical of the stories that they betray a positive attitude and good will towards Finland and Finns. There is also a strong tendency to connect these feelings to Finno-Ugric relationships. The positive image of Finland and the absence of unpleasant experiences were also noticed by the interviewees themselves. All of them had visited Finland in the summertime, which they supposed must have influenced the formation of positive view (1 and 3). Another reason was presumed to be the shortness of the visits and the will of the host to show only beautiful and pleasant things of the country (1, 2 and 3).

As all the informants were born before the Second World War, they belong to the generation which in its childhood experienced the general positive emphasis on the kinship relations between Finno-Ugric peoples. Even if the kinship movement largely faded away with the socialist era, the interviewees maintained their positive attitude. The mental image based on the childhood narratives remained, although there was no opportunity or need for it to develop. After the change of the political circumstances in Hungary in 1989, contacts abroad became actualised again. The image of Finland was already largely constructed, and the visits to Finland had without exception a consolidating effect on it. In my opinion it is also a characteristic of that generation to need to share the experiences and being a "Finn-fan" collectively with each other. The Finnish Club of Szeged offers an opportunity for this. It would be interesting to make a comparison with the younger generation of those Hungarians interested in Finland and the way they express their interest.

BIBLIOGRAPHY

UNPUBLISHED SOURCES

- Interviews made by Ulla Hakuni and Edit Felföldi. József Attila University, Department of Ethnology, Szeged.
 Informants 1 (woman, born 1930) and 2 (woman, born 1935).
 Informant 3 (woman, born 1931).
 Informants 4 (woman, born 1932) and 5 (man, born 1931).
- Hevesi Józsefné Ilona: Szegedi Finn Klub. Szeged 1997.

PUBLISHED

- De Anna, Luigi Giuliano 1996: *Il ruolo dell'Italia nella Guerra di Finlandia (39–40)*, Pubblicazioni di lingua e cultura italiano No 7; Turku, Università di Turku
- Domokos Péter 1984: *Suomen kirjallisuus Unkarissa. Ystävät sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*, Pieksämäki, Suomen Kirjallisuuden Seura
- Eriksen, Anne 1997: *Collective Tradition and the Individual*, ARV 53
- Kodolányi János 1990: *Suomi*, Budapest, Kodolányi János örökösei

-
- Korhonen Mikko 1984: *Suomalais-ugrilaisen kielitieteen alkuvaiheet. Ystävät sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*, Pieksämäki, Suomen Kirjallisuuden Seura
- Numminen Jaakko 1984: *Unkarin ja Suomen kulttuurisuhteiden kehitys. Ystävät sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*, Pieksämäki, Suomen Kirjallisuuden Seura
- Siikala Anna-Leena 1984: *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*, SKS Toimintuksia 404, Helsinki, Suomen Kirjallisuuden Seura
- Suojanen Päivikki 1996: Home as Verbal and Visual Discourse. Raport on Stories Told by Finnish-Americans, *ARV* 52
- Suojanen Päivikki 1998: Native Region Discourse as an Expression of Local and National Identity, *ARV* 54
- Varpio Yrjö – Szopori Nagy Lajos 1990: *Suomen ja Unkarin kirjalliset suhteet vuosina 1920–1986*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Voigt Vilmos 1984: *Suomalainen kansanrunous Unkarissa. Ystävät sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*, Pieksämäki, Suomen Kirjallisuuden Seura

ÉSZAKI ROKONAINK FINNORSZÁG KÉPE A SZEGEDI FINN KLUBBAN

ULLA HAKUNI

A szerző a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén volt Socrates ösztöndíjas az 1998/99-es tanév tavaszi félévében. Írásában a Szegedi Finn Klub tagjai között végzett terepkutatásának eredményeit elemzi. A finn kultúra után érdeklődőket tömörítő társaság tagjai közül az 1931–35 között születettekkel készített hosszabb interjút. Vizsgálata középpontjában az állt, hogy milyen Finnország-kép létezik a tagok között. Írásában először bemutatja a terepkutatás körülményeit illetve ismerteti a témákat, melyeket vizsgálni szándékozott. Ezek után vázlatosan áttekinti a magyar-finn kulturális kapcsolatok történetét. Részletesebben foglalkozik azzal, vajon milyen hatások alakíthatták az 1930–40-es években a Finnországról alkotott képek Magyarországon. Ezek után a vizsgált csoporttal készített interjúkat elemzi, kiemelve az állandóan felbukkanó témákat.

Pusztai Bertalan fordítása

MÁRTON-NAPI MUSTKERESZTELÉS A LENDVA-VIDÉKEN

MÓD LÁSZLÓ – SIMON ANDRÁS

A patinásnak, hagyományosnak tűnő ünnepek és szokások eredetét gyakran nem a messzi múltban kell keresnünk, előfordulhat, hogy ezek a rítusok nem is olyan régen, tudatos alkotásfolyamat eredményeként jöttek létre.¹ A Lendva-vidéki (ma Szlovénia, egykor a történelmi Zala vármegye része) szóránymagyarság szőlőkultúrájához kötődő, napjainkban létező és formálódó ünnepek közül, a Márton-napi must- vagy borkeresztelés bemutatásával e tudatos hagyományteremtés egy sajátos példájával kívánjuk megismertetni az olvasót.

Szent Márton azon védőszentek egyike, aki életében ugyan nem volt kapcsolatban a borral, de ünnepének időpontja (november 11.) a must kiforrásával, az új bor kierjedésével esik egybe. Ez a momentum hívhatta életre a Márton-napi borral kapcsolatos szokásokat.²

Lendva-vidék magyar szőlősgazdái körében szlovén hatásra terjedt el a *Márton-napi borkeresztelés* szokása. Márton püspöknek az új borral való összekapcsolása a magyar nyelvterület számos pontján megfigyelhető,³ ám eddigi kutatásaink és a szakirodalom áttanulmányozása során nem akadunk olyan adatra, amely arról tudósítana, hogy a *Márton-napi borkeresztelés* a magyarság körében bárhol is előfordult volna. Szlovénia szőlővidékein viszont - sok helyütt manapság is - a gazda pincéjében megkeleszteli az új bort. Bela Krajinában régen a papot is felhívták a szőlőhegyre és vele végeztették el a szertartást, majd végigkóstolták a hordók tartalmát.⁴

A Lendva-vidéki magyar szőlősgazdák körében Márton-nap régen is jeles ünnepnek számított. Ekkor a szőlőtulajdonosok kimentek a hegyre és *bepinkázták* (pinka = hordó felső dugója) a hordókat, majd egymás borait kóstolgatták, és egész éjjel mulattak.⁵

A must- vagy borkeresztelés a '90-es évek első felétől kezdve honosodott meg, elsősorban a helyi turista- valamint szőlészeti-borászati egyesületek indítványozására. Napjainkban ennek az ünnepnek három formáját különböztethetjük meg:

- A Dobronaki Turistaegylet mártonozó csoportjának programja
- A Csentei Szőlőtermelők Egyesületének Márton-napi ünnepsége
- A csentei gazdák szőlőhegyi borkeresztelése

A Dobronaki Turistaegylet 1995-ben honosította meg a szokást. Céljuk, a szórakoztatás szándéka mellett, a borturizmus fellendítése volt. Felfedezték a környező települések kocsmárosai, vendéglősei is a Márton-napi borkeresztelésben rejli lehető-

¹Vö. Hobsbawn 1983: 1.

²Csoma Zsigmond 1997: 69.

³Vö. Bálint Sándor 1998. III. 521–522, Ambrózy Ágoston 1933: 18-19.

⁴Mörderndorfer 1946: 41.

⁵Mód László 1998: 147, Halász Albert 1999: 235.

ségeket: a mártonozó csoportot vendéglőkbe és szállodákba is meghívják, ahová szlovén utazási irodák szervezésében az ország különböző részeiről turistacsoportok érkeznek.

A Csentei Szőlőtermelők Egyesülete 1994 óta ünnepli meg Márton-napját. Az egyesület elnökségét elsősorban a közösségteremtő, a tagságot különböző rítusok segítségével összetartó szándék vezérelte a szokás meghonosításakor.

A csentei szőlősgazdák körében gyakorolt borkeresztelés családi, baráti összejövetelekre, vigasságra ad alkalmat.

A felsorolt okok mellett feltétlenül meg kell említeni a szlovén nyelv és kultúra utóbbi évtizedekben megfigyelhető nagy mértékű előretörését, ami fontos alapja lehetett az *adaptációnak*.⁶

A Márton-napi borkeresztelés Ujváry Zoltán fogalomhasználatával élve *dramatikus népszokásnak* tekinthető. Maga a szokás jöllehet a színjáték felé közelít, de része egy ünnepi alkalomnak. A dramatikus jelző azt jelzi, hogy olyan szokásról van szó, amelyben a színjátéki elemek fokozottabban kapnak hangsúlyt és a játék adja a szokás elsődleges funkcióját.⁷

A Márton-napi borkeresztelés résztvevőit a szereplők és a nézők csoportjára oszthatjuk. A szereplők és a nézők rendszerint fizikálisan elkülönülnek egymástól, de az utóbbiak, akik többnyire passzív szerepet töltenek be, aktív közreműködők is lehetnek. (A borkeresztelésnek vannak olyan részei, amikor a nézők a misén való részvételhez hasonlóan részesei lehetnek a „liturgikus eseményeknek”, Csentén pedig a szertartás közben a szereplők és a nézők együtt mondják el a borivók tízparancsolatát.)

A mártonozó csoport főszereplője a Márton püspököt alakító személy. A püspök feladata a must megkeresztelése, a szertartás levezetése, illetve egy hordó új bor csapra verése. A Mártont alakító személy püspöki ruhában végzi el a keresztelést. Mellette áll a két ministráns, egyik a keresztelés szövegkönyvét tartja a püspök elé, a másik a páztorbotot fogja a szertartás ideje alatt.

A dobronaki csoportnak tagja a falu kisdobosa (kisbíró) is. Az ő fellépésével kezdődik a szertartás. Dobolás után szlovénul és magyarul is kihirdeti a programot. A perselyes feladata a borkeresztelés után adományt gyűjteni. A pénz a csoportot illeti, ebből próbálják meg fedezni a költségek egy részét. A mártonozókhoz tartozik egy versmondó is. Az ő feladata a szertartásban szereplő Csokonai-vers elszavalása. A borkeresztelés után egy nagy *csappal* jár körbe, a nézők pedig ráüthetnek egy fakalapáccsal. A hagyomány szerint ez az aktus szerencsét hoz végrehajtójának. A csoportot két zenész, egy hegedűs és egy harmonikás is elkíséri. Az ő feladatuk zenével, nótával szórakoztatni az egybegyűlteket. A csoporthoz tartozik a Turistaegylet elnöke és a muravidéki borkirálynő is. Előbbin kék vincellérkötény, valamint szőlőlevéllel díszített kalap található. Az ő feladata a nézősereg köszöntése, és a szereplők bemutatása. A borkirálynő szintén köszönti az egybegyűlteket és segítkezik a szertartásnál.

A *Mustocskát* a mártonozókat vendégül látó szőlősgazda vagy kocsmatulajdonos személyesíti meg. A keresztelés előtt az „oltár” elé kell térdelnie, és egy üveg új bort kell a kezében tartania. A keresztelés után felállhat. A komikum abból adódik, hogy a mustra olvasott bűnök az illető személyre is vonatkoztathatók. Előfordulhat,

⁶M. Kozár Mária vizsgálta nemrég a szlovén és a magyar népi kultúra közötti interetnikus kölcsönhatásokat. Arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a szlovén hatás elsősorban az anyagi kultúra területén figyelmenremélő, a folklórjelenségek között nem számottevő. M. Kozár Mária 1994: 108–109.

⁷Ujváry Zoltán 1997: 15.

hogy a nézők között valamilyen politikai személyiség foglal helyet. Ilyenkor rendszerint ő alakítja a must szerepét.

Dobronakon 3-4 hónappal Márton-nap előtt a Turistaegylet tagjai végigkérdezik az embereket, hogy ki szeretné fogadni hegyi pincéjénél a mártonozókat. A csoport és a nézősereg vendégül látásának költségeit az illető szőlősgazda vállalja. Az érdeklődőket szendviccsel és borral kínálják, a szereplők többnyire ebédet is kapnak. *„Sütliba, áztatott laska, vöröskáposzta tökmagolajosan meg süttalma szokott lenni az ebéd. Ha felvágják a libát, akkor az az első, hogy a gazdaasszony megnézi a csontot. Az a porcos része a libának, ahol van a mellcsontja. Ha barna, akkor az azt jelenti, hogy sáros tél lesz. Ha fehér, akkor meg sok hó lesz. Tavaj több hejen is megnéztük, aztán fehér volt. Sok hó volt. Érdekes az íjet is megnézni.”* – mondja a csoport versmondója, Szolarits László.

A versmondó, a kisdobos, a perselyes és a zenészek csak a dobronaki mártonozó csoportban találhatók meg. Csntén a püspök mellett csak a két ministráns tagja az alkalmi társaságnak. A borkirálynő is részt vesz ezen az alkalmon, de különösebb szerepe nincsen. A mustot jelképező személyt pedig egy egyesületi tag alakítja. A csntei szőlősgazdák családi körben gyakorolt borkeresztelési szertartásnak általában csak a püspököt és egy ministránt alakító személy a szereplője. A szőlősgazdát nem szokás bevonni az eseményekbe.

A borkeresztelés nem mindig esik pontosan Márton-napra. A dobronaki csoport általában november 11-én kezdi programját, ami négy-öt napig is eltarthat. Csntén rendszerint a november 11-ét követő szombatra esik az ünnepség. 1998-ban azonban a faluotthon foglalt volt, ezért egy héttel eltolták a Márton-napi összejövetel időpontját. A csntei szőlősgazdák általában Márton-napján tartják a szokást.

A Márton-napi borkeresztelés több helyszínen zajlik. A dobronaki csoport számos vendéglőben és szállodában is megfordul, ahova a tulajdonosok hívják meg őket. A dobronaki Márton-napi programok fő eseménye általában a november 11-ét megelőző vagy azt követő vasárnapra esik. A csoport a templom előtt várakozik, majd a mise

befejeztével a pap és a hívek kijönnek a templomból, és a plébános megáldja az új bort. Ezután egy pohár bort ő is elfogyaszt hívei körében. A mártonozók pedig hintóra szállnak és elindulnak a szőlőhegyre. Általában minden hegyrészt (Pap-hegy, Bors-hegy, Fölső-hegy) útba ejtenek. 1998-ban a csoport a Streleci hegyre is meghívást kapott, ami a Dobronakkal szomszédos Strehovci (Strelec) község határában fekszik. A Pap-hegyen 1998 májusában Orbán-szobrot állítottak a gazdák. E szakrális objektum átalakította a mártonozás térszerkezetét: a csoport feltétlenül útba ejti a szőlővédő szentet, a püspök meghajol a szobor előtt és megköszöni, hogy megvédte a szőlőket a jégveréstől.

A zárt helyiségben előadott borkeresztelési szertartás szereplőinek térbeli elhelyezkedése az adott terem felépítésétől, belső elrendezésétől függ. Ha lehetőség van rá, akkor a csoport tagjai valamilyen emelvényen, vagy színpadon állnak. Rendszerint a vendéglátók által elkészített és feldíszített oltár mögött helyezkednek el. Az oltáron két gyertya, egy feszület, egy kisebb boroshordó és különböző őszi termények (kukorica, tök) kapnak helyet. A püspök balján és jobbán vannak a ministránsok. A versmondó, a kisdobos és a turistaegylet elnöke a püspöktől néhány méter távolságra helyezkedik el. A zenészek és a perselyes pedig a csoport mögött állnak. A mustot megszemélyesítő egyén az oltár előtt térdel, míg a borkirálynő mögötte áll, kezét a vállára téve. A csentei faluotthonban a püspök és a két ministráns a terem közepén felállított oltár mögött helyezkedik el. (Az ünnep profán része előtt itt is sor kerül a faluotthon termében egy hivatalos egyházi szertartásra.) A szőlőhegyen, ha a gazdának van már teljesen kiforrt új bora, akkor a pincébe is lemennek a mártonozók és a püspök *bepinkáz*, majd csapra ver egy arra kijelölt hordót.

A Márton-napi borkeresztelés szövege szlovén eredetű. Adatközlőink szerint ezek a szövegek kéziratos formában terjednek, és meglehetősen vulgárisak. A mártonozók ezeket az elemeket kihagyva vagy finomítva, saját ötleteiket is felhasználva alkotják meg a magyar változatot. *„Teljes egészében nem az én alkotásom. Én is vettem kölcsön elemeket, de amelyhez bőven tettem saját elgondolásokat is. Szlovénből kellett fordítanom, mert ott volt elterjedve ez a szokás és azt vettem alapul. Mivel hívő ember vagyok, nem akartam, hogy olyan részek is legyenek benne, ami nem kívánatos. Tehát az egésznek egy ijen nevelő alapja is van, ami megdorgálja egy kicsit a politikusokat is, de szerintem túlzásba nincs vite. Ezt a plébános úr is, többen is kifejezték, hogy nagyon betartottuk a szokott kereteket.”* – vélekedik Toplak Ernő, a dobronakiak „püspöke”, aki a szövegkönyvet összeállította. A Márton-napi mustkeresztelés szövegének vannak állandó és évről-évre változó, aktualizált elemei.

Csentén a Szőlőtermelők Egyesülete és a szőlősgazdák Márton-napi ünnepének szövege mindvégig magyar nyelvű. A dobronakiak szertartásai többnyire kétnyelvűek, hogy a teljes szöveg mekkora részben magyar illetve szlovén, azt a vendéglátó és az adott helyszínen összegyűlt vendégsereg nemzetiségi hovatartozása szabja meg.

A Márton-napi szokás középpontjában az új bor megkeresztelése áll. Az egyházi szertartáson vízzel kereszteli meg a pap a keresztelendő személyt a következő mondatok kíséretében: *„N. én megkeresztellek téged az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében.”* A dobronaki borkeresztelés során a püspök sóval kereszteli meg a bort. Horvát László, aki a csentei szőlőhegyen szokta alakítani Mártont, vizet, borsot és hagymát is felhasznál.

A borkeresztelés komikuma a szövegben rejlik. A humor forrását elsősorban az egyházi szertartásban szereplő „*magasztos, szellemi dolgoknak a tiszta anyagiság*

sikjára történő átfordítása” adja. A fennköltség lefokozása gyakran topográfiai ellentéttel párosul (pl. fent-lent).⁸ A borkeresztelés szövegében is gyakran előfordulnak a fent említett jellegzetességek. A Miatyánk-travesztiában például a bor vagy a must szerepel Isten neve helyett. Ehhez társul a mennyország – pince ellentétpár. A magasztos, szentséges kifejezések helyett az evés-ivás képei jelennek meg.

A borkeresztelési szertartásban a hivatalos, egyházi mise bizonyos elemei megtalálhatók. A keresztelési formula és a Miatyánk-travesztiák mellett a különböző litániákhoz hasonló részek is felfedezhetők a szövegben. Az előimádkozó, vagyis a püspök rövid fohásza is tele van az evés-ivás kifejezéseivel (pl. borospohár, sültliba). A válasszok pedig ismétlődő kifejezéseket (pl. Erősíts meg! Nekünk való!) tartalmaznak, így a nézőknek is lehetőségük van bekapcsolódni a szertartás menetébe.

A komikum hatását a szöveg mellett a különböző gesztusok használata is erősíti. A Márton püspököt alakító személyhez kapcsolódik a gesztusok nagy része. Egyrésztük a miséken is megfigyelhető mozdulatok utánzása (pl. keresztvetés). Vannak azonban olyanok, amelyek a püspök mondataihoz kapcsolódnak szorosan, a szöveget mintegy látható formában is megjelenítik. (A szertartás litániájában a „bor ereje” kifejezés elhangzása közben a püspök összeszorítja ökleit. A „drága boroskancsó” említésekor pedig a levegőbe kancsóformát rajzol.) A nézők körében a litániaszöveg két részlete aratja a legnagyobb sikert. A püspök az előimádkozás során a pletykás nyelvektől kér oltalmat, miközben az asszonyokra mutat. A másik jelenetben a nemkívánatos dolgok között a savanyú *smarnicát* (a Noah szőlőfajta szlovén neve) is megemlíti, mialatt összekulcsolt kézzel siránkozik.

A Márton-napi borkeresztelés egyfajta átmeneti rítusként is értelmezhető, ami egy adott állapotból (must) egy másikba (bor) biztosítja az átmenetet. A must kiforrása bizonytalan kimenetelű folyamat, kétséges, hogy a kívánt minőségű ital lesz-e belőle. Éppen ebben hivatott Szent Márton közbenjárni, akinek ünnepe pont ezzel a kritikus időszakkal esik egybe. A szertartás szövegében is felbukkannak az átmeneti rítus jegyei. A keresztelés előtt az ital még must, ami emberi fogyasztásra „nem alkalmas”. Sem külső (zavaros), sem belső (pogány, bűnös, tisztátalan, stb.) tulajdonságai nem felelnek meg az elvárásoknak. Csakis a keresztelés aktusa révén válhat tiszta, nemes itallá, azaz borrá. A gesztusok egy része is tükrözi a must-bor státusváltozást. A mustot megszemélyesítő egyén, amíg a must nincs megkeresztelve, addig az oltár előtt térdel, csak a keresztelés után állhat fel, kifejezve a bekövetkezett állapotváltozást.

A következőkben a Márton-napi mustkeresztelés három általunk vizsgált alkalmanak magyar nyelvű szövegváltozatát közöljük. Mint látható, formailag és tartalmilag mindhárom többé-kevésbé eltérő. A dobronaki csoport szövegkönyve a mise részeit és menetét leginkább hűen követő, finom humorú parafrázis. A csentei szőlősgazda, Horvát László szövegváltozata a mise leegyszerűsített formai kereteibe illesztett tréfás „eredetmagyarázat”. A Csentei Szőlőtermelők Egyesülete Márton-ünnepének szövege is az egyházi szertartás lefolyását idézi, helyenként vaskosabb humorral fűszerezve.

⁸Mihail Bahtyin a reneszánsz népi nevetéskultúra értelmezésekor használja a lefokozás fogalmát, amelyet a borkeresztelés szövegének elemzése során is érdemes figyelembe venni. Bahtyin 1982: 19.

1. A dobronaki csoport mustkeresztelése – 1998.

Kisbíró: *(dobolás után)* Tisztelt társaság! Azért gyűltünk össze, hogy elvégezzünk egy nagyon fontos dolgot, a must keresztelését. Ezért először hallgassuk meg a borról szóló verset!

Versmondó: *(Csokonai Vitéz Mihály: Bakhushoz c. verséből mond részleteket.)*

Üdvöz légy Bakhe, áldott istenség!
Hol te mégy, vigad ott a föld s az ég.
Szívünk úgy felrajzik véled, mint a méh,
Életünk csak tőled éled: Évoé!
A mazúr általad gazdag lehet.
S mint az úr, szarvat és szemet vehet.
A bolond észtl el a borba, s úgy lesz bölcs:
Tölts tehát bort e csuporba, tölts, tölts, tölts!
Tőled ég Ámor édes lángja is,
Tőled még felhevül a lomha is.
Csak te tartod friss melegben a gyomort:
Bort igyunk hát illy hidegben. Bort, bort, bort!

Borkirálynő: Tisztelt közönség! Szép jó napot kívánok valamennyiüknek ezen a hagyományos Márton-napi ünnepségen. Ez az a nap, amikor a must borrá változik. A bor minősége az idei évben is nagyon jónak minősült, annak ellenére, hogy nyáron kevés volt a csapadék, a szüreti időszakban pedig szinte nem volt olyan nap, hogy ne esett volna. A szőlőtermelők az időjárás sem tudta legyőzni, minden erejüket és tudásukat befektették munkájukba, hogy terméseikből a legjobbat hozzák ki. Ez sikerült is nekik. Az eredmény? Látható és ami fontosabb, érezhető is. Az eredmény: jó bor. Minden kedves szőlőtermelőnek pedig kívánok további jó, sikeres munkát úgy a szőlészetben, mint a borászatban és minél jobb eredményeket érjenek el. Most pedig hallgassuk meg püspök úr beszédét!

Püspök: Kérem a házigazdát, hogy foglalja el büntető helyét a tisztátalan, még nem megáldott és megszentelt ital előtt, hogy ezzel is kifejezze büntetéseit, amelyeket elkövetett eddig és amelyektől föl lesz most mentve! *(A gazda letérdel.)*

Kedves borbarátaim, béke veletek!

Az a feladatunk, hogy ezt a bűnös, pogány folyadékot a keresztelés által átváltoztassuk nemes itallá, amely erősíti a testet és felüdíti a lelket.

Először is emlékezzünk meg a mi legkedvesebb szentünkről, Mártonról, aki 316-ban született nem messze a mi vidékünkötől. A szegény és szorgalmas ifjúból bátor római katona lett, majd pedig francia püspök. Mert jó lelkű volt és szerette a természetet, ő is megjutalmazta avval, hogy éppen az ő napjára e zavaros, tisztátalan szőlőléből tiszta, nemes italt: bort varázsolt.

Drága Mustocska! Te mindenfajta szőlőtökéről születél, amelyet metszettünk, kapáltunk, megkötöttünk, permetezettünk, óvtunk és emellett erősen izgadtunk. Amikor édes bogyókká érettél, leszedtünk, lemorzoltunk, présben megszorongattunk, hogy Krisztus kínjait szenvedted. Sötét vasabroncsos börtönbe öntöttünk, hogy a kotyogón keresztül elmondhasd kegyetlen gyötrelmeidet. Édes szörpből erős ifjú lettél, teli mindenféle bűnnel és tisztátalansággal,

amelyektől most meg kell szabadítanunk, hogy a legjobb ital lehess és elvégezhessd magasztos feladataidat.

Ezért kérdem tőled: Lemondasz-e bűneidről?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e az emberek csábításáról?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e a gőgösködésről?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e az alattomoságodról?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e a családokban és kocsmákban való pörök okozásáról?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e az emberek földbe veréséről?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e az emberek kerékpárról való ledobásáról?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e az autók árokba fordításáról?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e a vízről?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Lemondasz-e mindenfajta borhamisításról?

A gazda és a közönség: Lemondok.

Püspök: Megígéred-e, hogy a lemondásaidat be fogod tartani, hogy vidámítod az öregeket és ifjakat, hogy erősíted testünket, meggyógyítod betegségeinket, elűzöd bánatunkat és megvigasztalsz?

A gazda és a közönség: Ígérem.

Püspök: Kívánok Neked tiszta lelket, hogy többé ne kereszteljenek meg, és hogy jó és nyugodt legyél. Ámen.

Hálát adunk Neked, Bakhusz isten, hogy megjutalmaztad e szorgalmas emberek fáradságát a szőlőben, akik e tisztátalan hitetlenből tiszta és erős italt teremtettek. Ne hallgass azokra, kik e bort többször megkeresztelnék és rontanák. Bakhusz a bor istene, Márton, a Fiú és a Borlélek nevében. Ámen.

Drága Mustocska! Megkeresztellek tehát Bakhusz az Atyaisten, a Fiú Márton és a Borlélek nevében, aki a mustból bort teremtett. Ámen. Fogadj egy kis sót is, hogy Tőled fejünk soha ne fájjon. Béke legyen veled és velem. Ámen.
(*A térdeplő gazdának*): Fölállhatsz, ha bírsz!

Kedves Mustocska! Bor lettél, amit mindannyian nagyon szeretünk. Most egyenrangú vagy velünk, ezért imádkozzunk magunkért, bűnösökért.

Püspök: Drága szőlőtőke!

Közönség: Erősíts meg!

Püspök: Drága borospohár!

Közönség: Erősíts meg!

Püspök: Drága ital!

Közönség: Erősíts meg!

Püspök: Olaszrizling!

Közönség: Nekünk való!

Püspök: Rajnai rizling!

Közönség: Nekünk való!
Püspök: Jó pecsenye!
Közönség: Nekünk való!
Püspök: Márton-napi sült liba!
Közönség: Nekünk való!
Püspök: Savanyú Smarnica!
Közönség: Nem nekünk való!
Püspök: Beteg mája!
Közönség: Nem nekünk való!
Püspök: Bor ereje!
Közönség: Adj bátorságot!
Püspök: Bor eréye!
Közönség: Adj bátorságot!
Püspök: Kedves literes üveg!
Közönség: Adj bátorságot!
Püspök: Kérünk Téged, Bakhusz isten! Erős fagytól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Jégesőtől...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: A szőlő és a bor betegségeitől...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Magas áraktól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Nagy adósságoktól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Szomjúságtól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Üres poharaktól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Csinált boroktól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Pletykás nyelvektől...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Rossz szomszédoktól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Kicsi porciótól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Rossz politikusoktól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: A pártok hatalmasaitól...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Rossz képviselőktől...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Rossz polgármesterektől...
Közönség: ...ments meg minket!
Püspök: Nagy munkanélküliségtől...
Közönség: ...ments meg minket!

Püspök: A kábítószerektől...

Közönség: ...ments meg minket!

Püspök: Kocsmáros, aki az üres üvegeket hordod el,

Közönség: könnyörülj rajtunk!

Püspök: Kocsmáros, ki a saját borodat nem akarod inni,

Közönség: könnyörülj rajtunk!

Püspök: Kocsmáros, ki nem adsz hitelbe,

Közönség: könnyörülj rajtunk!

Püspök: Kocsmárosné,

Közönség: könnyörülj rajtunk!

Püspök: Szép pincérnő,

Közönség: könnyörülj rajtunk!

Püspök: Szép borkirálynő,

Közönség: könnyörülj rajtunk!

Püspök: Édes Borocska, ki a pohárban és korsóban vagy, ömölj a torkunkba, legyen a Te akaratod úgy a hordóban, mint a fejünkben is. Szerencsés Anya, alkoholos ital, gondoskodj rólunk, igazságosokról most és mindörökké. Ámen.

Igyunk, énekeljünk, vigadjunk, szeressük egymást, a házigazda pedig pinkázza be a hordókat, üssön egyet csapra, töltsen meg az üveget és minket is kínáljon!

A hatalmas csapat próbálgatják a hordóba. **Püspök:** Úgy gondolom, fösvény a gazda, azt akarja, hogy ne vastagon folyjon, csak csöpögjön!

A püspök megnézi a pohárban az újbort. Ha még nem teljesen tiszta, a következőket mondja: Úgy veszem észre, hogy ennek az újbornak vannak még bűnei, úgy-hogy a gazdasszony előtt még néhányszor kell térdepölni, hogy megtisztuljon.

Ha már teljesen letisztult a bor: A gazdasszony előtt szorgalmasan térdepöltél, megbocsátottak valamennyi bűnödöt!

Mindannyiunk egészségére!

2. Márton-napi mustkeresztelés Csentén, Horvát László pincéjében (1997.)

Drága borivó Testvéreim!

Ahogy látom, van ebben a pincében annyi és olyan nedű, ami már okozott számtalan kocsmai verekedést, veszekedést, hozzásegített számtalan feleség és gyermek megveréséhez, néhány kiruccanáshoz és hűtlenséghez is. És még főfájást is okozott. Hozzásegített ahhoz is, hogy sok vezető jogosítvány nélkül maradt és így váratlanul gyalogos lett belőle. Azért, drága borivó testvéreim, kérjük az Istent és áldjuk meg a bort!

Must, ami ebben a pincében vagy,
Áldott legyen a Te neved,
Tölts teli minél több poharunkat,
Ahogy nappal, éjjel is,
Töltsd meg nekünk ereinket és

Bocsásd meg bűneinket,
 Ha valamikor koka kólát ittunk,
 Ahogy mi is megbocsátunk azoknak,
 Akik nem isznak belőled.
 Ne vigy' minket a kísértésbe és
 Ments meg minket a szomjúságtól!
 Ámen.

Rizling!
 Meg vagyunk Veled elégedve!
 Áldott vagy Te az innivalók között,
 Áldottak legyenek a Te testvéreid is,
 Mint a Smarnica, Klinton, satöbbi.
 Chardonnay!
 Minekünk, részegeseknek az őrangyala vagy,
 Aki védsz minket a rendfenntartóktól, a rokonoktól,
 Orvosoktól, anyósoktól, feleségektől, anyáktól és
 Minden árok és bokor elől.

Borivó Testvéreim! Hölgyeim és Uraim!

Egybegyűltünk ebben a szent pincében, hogy egy csodának legyünk a tanúi. Ahogy tudjátok, mindennap történnek körülöttünk csodák, mint a magasabb árak, infláció, devalváció, hogy ne említsem az országelnök választását, parlamenti és politikai cirkuszokat, amit át kell élnünk. Azért a mai prédikáció helyett elmondom, hogy is lettünk ezen a tájon borivó emberek.

Amikor már az Istennek elég tapasztalata volt a Mennyben, ahogy ellene álltak, megteremtette a poklot, hogy a Lucifert és katonáit megbüntesse. Adámot és Évát kizavarta a Paradicsomból, hogy a munkanap nehezsége után tudjanak vágyódni az elveszett után. Az Isten gondolkozott, hogy milyen világot is teremtsen, hogy igazságos legyen. Amikor meggondolta a dolgot, így szólt: Többet nem akarok angyalokat, akik egész nap imádkoznak és engem dicsérnek, mert nem kell nekük dolgozni, magukért gondoskodni, amikor én megteremtettem nekik az örök biztonságot. Nem akarok Lucifert, aki fölöttem szeretne uralkodni, nem akarok olyan embert, aki arra vágyik, hogy halhatatlan és mindenható legyen. Gondolkozott arról, hol teremtsen ilyen tájat, ahol az ember nem bír meggazdagodni és elkárhozni: Teremtek egy mocsarat vízzel, sárral, sással, náddal, köddel és széllel, vad gyümölcsökkel és alacson bokrokkal. Öröm borította az Isten arcát ilyen elgondolások után. Nem lesz mindenkinek Mennysország és Paradicsom, hanem lesz egy nagy mocsaras táj, hogy az embert nem kell neki többet büntetni, mert már rosszabbat a számára teremteni úgysem bírunk. De hol? Járta a világot, járta, és kereste a megfelelő tájat. Amikor már elkeseredett, odaért egy széles, lapos tájra, teli sással és náddal, a Mura és a Lendva vize közé. Itt megállt, körülnézett a tájon és így szólt: Szomorúbb táj nincs a világon, itt fogom megteremteni a mocsarast, hogy minden még szomorúbb legyen, az élet nehezebb és szegényebb, mint másutt. A Lendva környéki nép számára az Isten mégis kegyelmes volt. Már csak tekintettel a Hosszifalutól Pincéig elterülő hegyekre, meggyőződhetünk felőle. Hogy mivel nyertük az Isten kegyelmét, még most sem lehet tudni.

Valamikor ezek a hegyek bokrokkal és gazzal voltak borítva. Sok idő után a Halicanum mellett vezető úton Szombathelyről hazafelé Rómába tartott egy római katonai kiküldött családjával. Alig megszületett kisfia, a mocsárral körülvett úton viszanézett a bokros és gazzal benőtt hegyekre, kisujjával az égbolton gyönyörű szivárványt rajzolt. Akkor történt meg a csoda, a rendetlen, gazzal benőtt hegydomb mennyei formát kapott. Olyan rend keletkezett, amely tetszett a szívnek és a léleknek is. Ahová csak az ember szemével járt, mindenhol diszélődött a szőlőtőke. Ennek a kis rómainak Márton volt a neve, később Szent Mártonná avatták. Néki köszönhetjük, hogy ma itt vagyunk, és jó borocskát ihatunk. Szent Márton nem volt egyetlen utazó ezen a tájon, hiszen már régóta itt útvonal húzódott észak és dél között. Kellemes pihenőhely várt Lendván és környékén. Nagy Károly király itt ültette el az első hársfát. Itt harcolt Hadik Mihály is, aki a Lendva-hegyi kápolnában nyugszik, és azok a ritka halottak közé tartozik, aki felülről szagolja a Lendva-hegyi bor illatát.

Most pedig kedves mustocská!

Keresztelünk borrá: az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevébe borrá és a Parlament nevébe is. Megbocsájtunk minden bűnödöt, politikai ellenszót és minden rossz akaratodat. Figyelmeztetlek arra, hogy a jövőben ne párosuljál a vízzel, akivel eddig annyi erkölcstelen dolgot miveltél. Keresztellek sóval, hogy ne fájjon a fejünk. Keresztellek borssal, hogy ne bűzöljön a szánkából. Hozzáteszek egy kis hagymát, hogy élesebben lássak és édesebb legyen. És e pillanattal megtörtént a csoda, a must borrá vált. Most pedig akkor igyuk meg a jó borocskát, amit megszenteltünk.

Borocskánk, aki a hordóban vagy,
Tartsd meg híres nevedet és
Gyere hozzánk teljes minőséggel,
Legyen meg a Te illatod mind a hordóban, úgy a pohárban is.
Add meg nekünk mindennapi italunkat.
Ne bocsáss el minket a pohártól, mert mi megbocsátunk,
Amikor a torkunkat nedvessé teszed.
Ne vezess el bennünket a kórházba,
Hanem ments meg minket a szomjúságtól, most és midörökké.
Ámen.

Most pedig könyörögjünk és így kérjük szentünket:

Ments meg minket száraz toroktól, savanyú italtól, vén marha-
hústól, tápporral nevelt csirkétől, rossz feleségtől, rossz politi-
kusoktól, új adóktól, üres poharaktól, alacsony nyugdíjaktól és
így tovább.

Most pedig az újon született borocskának kívánok jó minőséget, jó vevőt és magas árat.
Ezzel a szertartás véget ért, igyunk egészségünkre!

3. A Csentei Szőlőtermelők Egyesületének Márton-napi ünnepe (Csentei kultúrotthon – 1997.)

Püspök: A pincegazda legyen veletek!
Ministráns: És a Te boroddal!
Püspök: Borocskánk, ki vagy a korsóban,
 Tartsd meg a Te tekintélyedet,
 Jöjjön el hozzánk a Te illatod,
 Legyen a Te ízéd mind a hordóban, úgy a pohárban.
 Add meg nekünk ma a jó ízt,
 De ne engedj el bennünket a poharaktól,
 Mint ahogy mi sem hagyunk Téged az üvegben.
 Ne engedj el a hordó mellett,
 Hanem ments meg minket a szomjúságtól,
 Most és mindörökké.

Ezek az evangélium szavai Szent Márton szerint!

A mi szép szőlőtermő vidékünkön, ahol már rég nem töltöttünk tiszta bort a pohárba, borozók előtt találtuk magunkat. Mi termelők és borivók untuk a hazugságot, az ígéretet, a szociális kenyeret, a fizetéslefagyasztást és remegtünk a holnapi nap előtt.

Így teljesültek az Úr szavai: Ha nem őrízitek e testvériséget és egyenlőséget, el fogtok veszni. A testvéri veszekedések kiéleződésétől megijedtek a hitetlenek is. Gyűlést hívtak össze, amely a világesemények központjába került. A gyűlés két nap és két éjjel tartott. A must forrására emlékeztetett. Némely élesztőgombák olyan hangosan keverték, hogy nem lehetett őket elhallgattatni. Aztán föllépett Keresztelő Szent János, aki olyan nyomatékosan és meggyőzően beszélt, hogy még azok a lentiek is megkezesztelkedtek. Aztán elkezdődött a megszámolás, hogy megállapítsák az angyalok és a sátánok számát. Mivel az angyalok sokkal többen voltak a sátánoknál, a sátán dühöngött. Erre odaszállt Gábrriel főangyal, ujjával a sátán felé bökött, amire az elgondolkodott és elhallgatott. Utána a hitetlenek hazamentek azzal a meggyőződéssel, hogy a Mennysországa a dolgozóké, a lustákat pedig örök kárhozat várja. Amikor ezt az üzenetet a hitetlenek hírül adták a többi népnek, új meglepetés várta őket. A hülyék csalásaikkal és korrupciójukkal már a Mennysországba voltak. Köztük a legtöbb hitetlen volt. Hogy eleget tegyenek az igazságnak és hogy a hülyék elhagyják a csalással szerzett Mennysországot, szükség lesz az újabb hitetlenek gyűlésére.

Ez volt Szent Márton evangéliuma.

Ministráns: Hála Neked, Márton.

Püspök: Most pedig mondjuk el a borivók tízparancsolatát, közösen! Tessék együtt mondani utánam!

Először: Bort soha ne igyál éhgyomorral!
 Második: Borívás előtt ne egyél édes ételt!
 Harmadik: Ügyelj a borfajták hőmérsékletére!
 Negyedik: Bort mindig megfontoltan, lassan igyál!
 Ötödik: Apró kortyokban élvezd a bor zamatát!
 Hatodik: Nemes borokat csak tisztán igyál!
 Hetedik: Tarts mértéket a borívásban!
 Nyolcadik: Jobban ízlik a bor, ha közben eszel is!

Kilencedik: Szeresd, de légy erősebb nála!
És végül a tizedik: Gondolj arra a pillanatra, hogy mennyi nehéz
munka volt egy pohár csentei borban!

Következik a keresztelés!

Must, Te azzal a szándékkal jössz e tisztelt személyeink közé, hogy megkereszteljünk?

A gazda és a közönség: Igen!

Püspök: Ismerd be igazából, hogy pogány vagy, tele tisztátalan szellemekkel, szakandékokkal, muslicákkal és más csúnya dolgokkal, amely csúszik-mászik, és hogy tele vagy egyéb csúnya szagokkal!

A gazda és a közönség: Beismerem!

Püspök: Beismered-e, hogy az emberek sajtárba, kádba és más edényekbe dobnak, hogy megtisztítsanak minden piszoktól?

A gazda és a közönség: Beismerem!

Püspök: Még a présben is nyomni kellett úgy, hogy a csontjaid ropogtak és elöntött a véres izzadság. Aztán ennek ellenére sem javultál meg. Utána sötét, kénezett hordóba dobtak, hogy benne megokosodj. A hordóban dörmögtél és köpölgöttél, mint az öreg medve. Ha nem tartottak volna a vas abróncsok, elszaladtál volna úgy, hogy az ördög még boszorkányseprőn sem tudott volna utolérni. Drága Mustocska, mondd, hogy legalább most az egyszer észhez térsz és elhatározod, hogy megszabadulsz a tisztátalanságtól, hogy méltó legyél keresztelésre.

A gazda és a közönség: Igen!

Püspök: Mustocska, Te nagy veszekedő vagy, rossz természetű. Szeretsz kiabálni, törni, zúzni. Ha több van belőled az emberben, a száján orrán és fenekén jössz ki, hogy az emberek nem tudnak visszatartani. Még a nadrágban sem akarsz megmaradni, hanem a nadráglábán keresztül a szabadba szöksz. Összeveszíted az embereket, útközben taszigálsz és az árokba lököd őket. Ígérd meg igazából, hogy ezt kerülni fogod, és kerülni fogod az emberek rossz útra vezetését is.

A gazda és a közönség: Igérem!

Püspök: Bűnben és tékozlásban élsz. Férfiak és nők után rohangálsz. Ugyanakkor elveszed a férfiak keménységét és a nők előtt szégyenbe hozod őket! Aztán meg öltönyöket, falakat és bútorokat festesz. Tudd meg, hogy az ilyen élet nem jó, hisz társadalmunk épp téged választott a legnagyobb kincsnek. Ígérd meg, hogy felvidítod a szíveket, vicceket üzöl, erősíted a testet, vidítod a társaságokat, meresz adsz a hősöknek és megvigasztalod a szomorúkat!

A gazda és a közönség: Igérem!

Püspök: Mi neked tiszta lelket kívánunk, ne rontsd el a rokonságot! Jó és békés legyél, mint ahogy a Te idősebb elődeid is voltak! Ne legyen bepiszkított kezed, amilyenek a rokonságban voltak és még néha vannak! Tartsd be hitedet és engedd magad megkeresztelni!

Ezzel a kívánsággal megkeresztellek az Atya Bakhusz, a patrónusod Márton, és annak a Szentléleknek a nevében, amely a mustot erjeszti. Adjunk hozzá még egy kis sót, hogy utánad senkinek se fájjon a feje. Legyél tele lélekkel és erővel, vidíts mindazoknak a szívét, akik szeretnek.

Kedves Mustocska, most borrá váltál, ezért imádkozzunk!

Borocskánk, ki vagy a korsóban,
 Tartsd meg a Te tekintélyedet,
 Jöjjön el hozzánk a Te illatod,
 Legyen a Te ízed mind a hordóban, úgy a pohárban.
 Add meg nekünk ma a jó ízt,
 De ne engedj el bennünket a poharaktól,
 Mint ahogy mi sem hagyunk Téged az üvegben.
 Ne engedj el a hordó mellett,
 Hanem ments meg minket a szomjúságtól,
 Most és mindörökké.

ÁMEN.

IRODALOM

- Ambrózy Ágoston 1933: *Szőlőhegyek védőszentje*, Budapest.
- Bahtyin, Mihail 1982: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Budapest.
- Bálint Sándor 1998: *Ünnepi kalendárium I–III*, Szeged, Mandala.
- Csoma Zsigmond 1997: Történeti rétegek és kultúranropológiai megfigyelések a Kárpát-medencei szőlővédőszentek tiszteletében (Népi vallásosság egy művelési ágon belül), in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II*, Veszprém–Debrecen, 68–85.
- Halász Albert 1999: *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken*, Lendva, Studio Artis.
- Hobsbawm, Eric 1983: Introduction: inventing tradition, in Eric Hobsbawm–Terence Ranger szerk.: *The invention of tradition*, Cambridge, 1–14.
- Kozár Mária, M. 1994: Kölcsönhatások, in Gráfik Imre szerk.: *Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 91–114.
- Mód László 1998: Szőlőhegyi ünnepek és szokások a Lendva-vidéken, in *Naptár '98 (A szlovéniai magyarok évkönyve)*, Lendva, MNMI, 142–151.
- Mörderndorfer, Vinko 1946: *Verovjna, uvere in običaji Slovencev*.
- Ujváry Zoltán 1997: *Népi színjátékok és maszkos szokások*, Debrecen, Multiplex Media–Debrecen University Press.

SZÖVEG A FOTÓ ALÁ

Márton-napi mustkeresztelés a dobronaki Pap-hegyen, 1998.

Elöl: szőlőfürtökkel díszített hordó, tetején a *bepinkázáshoz* szükséges fakalapáccsal; *oltár* feszülettel, gyertyával, szőlővel, borral és kenyérrel.

A csoport tagjai (balról jobbra): Márton püspök, két oldalán a két ministránsal; a *Mustocskát* megszemélyesítő térdeplő gazda, a borkirálynő, mögötte a zenészek, a versmondó és a kisdobos

MOSTTAUFEN AM MARTINSTAG IN DER REGION LENDVA

LÁSZLÓ MÓD – ANDRÁS SIMON

Der Ursprung traditionell zu sein scheinender Festtage und Bräuche ist oft nicht in der weit zurückliegenden Vergangenheit zu suchen; häufig sind solche Riten und Bräuche im Ergebnis eines gar nicht so alten, bewussten Schaffungsprozesses entstanden. Mit der Beschreibung eines Brauches der heutzutage im Zusammenhang mit der Weinbaukultur der ungarischen Diaspora in der Lendva-Region (einst Teil des historischen Komitats Zala – heute Slowenien) existierenden und sich entfaltenden Festbräuche möchten wir den Leser mit einem besonderen Beispiel der neueren Traditionsbildung, mit der Most- oder Weintaufe am Martinstag bekannt machen.

Sankt Martin ist einer der Heiligen, die zu ihren Lebzeiten nichts mit dem Wein zu tun hatten, aber sein Festtag (11. November) fällt mit der Zeit der Ausgärung des Mostes und des neuen Weines zusammen. Das wird wohl der Grund für die Entstehung der Bräuche um den Wein am Martinstag gewesen sein.

Die Mosttaufe zu Martini hat sich in den ungarischen Dörfern der Lendva-Region in der ersten Hälfte der 1990er Jahre auf slowenischen Einfluss verbreitet. Die Festlichkeiten werden in der Regel von örtlichen Winzergenossenschaften veranstaltet; der scherzhafte Ritus wird aber auch von einigen Weinbauern im eigenen Keller durchgeführt. Die Mosttaufe zu Martini ist der Gattung nach ein dramatisiertes Laienspiel. Die Hauptdarsteller sind Bischof Martin, seine zwei Ministranten und der – das zu taufende Most symbolisierende – Weinbauer selbst. Die Festlichkeiten beginnen schon Tage vor Martini und dauern auch Tage danach an mehreren Schauplätzen fort: auf dem Weinberg, in Gaststätten und Dorfgemeinschaftshäusern.

Das Mosttaufen am Martinstag kann als seine Art Übergangsritus gedeutet werden, der den Übergang aus einem Zustand (Most) in einen anderen (neuer Wein) sichert. Der ungetaufte Most ist für menschlichen Genuss „ungeeignet“. Trotz der profanierten Form dürfte der Ritus früher als „religiöse Sicherung“ in der kritischen Zeit des „Werdens“ des neuen Weines eine wichtige Rolle gespielt haben.

Nach dem analysierenden Teil unseres Aufsatzes folgen drei Textversionen des Mosttaufens zu Martini.

VERSENGŐ MÚLTAK, VERSENGŐ JELENEK TÖRTÉNELEM A DISZKURZÍV TÉRBEN

PUSZTAI BERTALAN

„In our everyday discourse,
the past, itself symbolic,
is recalled to us symbolically.”

Cohen: Symbolic Construction of Community

Nemcsak Köztes-Európában, de az egész földrészen fontos szerepe van a történeti tudatnak a nemzeti identitás kialakításában.* Ha összehasonlítjuk a különböző nemzeti történetírásokat régióinkban, feltűnhet, hogy sokszor semmi hasonlóságot nem mutatnak, annak ellenére, hogy századok óta együtt-egymás mellett élő népcsoportokról szólnak. A nagyobb csoportidentitás(ok) alapjául szolgáló lokális kötődés kialakításához lokális múlttudat kell. Az ezt kánonba foglaló egyes nemzetekhez tartozó történetírók és néprajzosok az elmúlt kétszáz év során sikeresen alkották meg azt a fajta lokális múltat, sokszor kirekesztő történelmet, melyben ritkán tűnik fel az, hogy más kultúrájú emberek éltek egymás mellett.¹ Minden történetírás *kulturálisan megalkotott*, azaz szelektív, átstrukturált, általánosító. Az így megírt, majd oktatott, népszerűsített történelem fontos kötődésnek, a nemzeti identitásnak lehet az egyik legbiztosabb alapja.² Meglepő fejleményeket csak akkor tapasztalhatunk, amikor az így elkészült párhuzamos történelmek találkoznak, és használóik rádöbbennek, hogy csak *részleges igazságokat* hangoztatnak. Az identitás megszerkesztett voltának, dinamikus és szituatív természetének felismerése után ma természetes kutatási téma lehet a helyi-, csoport- vagy nemzeti identitások megalkotásának, menedzselésének folyamata. A fentiek feltárása eredményezte azt, hogy a 80-as években a történettudomány és az európai etnológia egyre nagyobb figyelemmel fordult a hagyományalkotás-hagyományteremtés jelensége felé.

A kutatási irány egyik első és máig alapvető eredménye az Eric Hobsbawm és Terence Ranger szerkesztette *The Invention of Tradition* című tanulmánygyűjtemény. Ebben a történész szerzők több esettanulmányon keresztül mutatták be a hagyományalkotás folyamatát. A kutatások tanulságait Hobsbawm összegezte a kötet zárótanulmányában. Elemzése szerint hagyományok alkotása vagy a kitalált hagyományok

*Az írás az OTKA F 026272 számú kutatási programja keretében készült.

¹Smith a nacionalizmus és a történészek kapcsolatáról írva természetesen jelzi, hogy a történettudomány nemcsak a nacionalizmus megalkotásában, de egy évszázaddal később a jelenség megértésében is az élen járt. Smith 1972: 58. A történetírás és a nacionalizmus kapcsolatára legfrissebben Eric Hobsbawm világított rá egy Budapesten tartott rendkívül éleshangú előadásában. Hobsbawm 1994: 27–30.

²A nemzeti identitás kialakulása és a történelemkönyvek összefüggésével foglalkozik az Internationale Schulbuchforschung – International Textbook Research 1996/3 száma.

használata olyan időszakokban jellemző, amikor a társadalom gyors változása miatt az identitás alapjául szolgáló kontinuitás érzése megszűnhet, a régi hagyományok, szimbólumok és szokások nem töltik már be korábbi funkciójukat. A szimbolikus vagy rituális természetű kitalált hagyományok a múlttal való kapcsolatot biztosíthatják és így széles társadalmi rétegek számára kínálják fel az ismerős múlt biztonságát nyújtó érzését, a társadalom kohézióját. A múlt század végi hagyomány-tömegtermelés sikere természetesen attól is függött, hogy az invenciók mennyire bilincseltek le a megcélzott tömegeket. Éppen ezért nemcsak jelképeket, de szertartásokat és hősöket is felhasználtak az identitás megteremtéshez. Az új identitáselemeket pedig a egységesülő közoktatás népszerűsítette.³ Nem nehéz felismerni, hogy nemcsak a 19. század vége volt jelentős hagyományalkotó korszak, de Közép- és Kelet-Európában a szocializmus bukása után egy újabb hagyományteremtő lendületet figyelhetünk meg. Új országok új hagyományait, új legitimitását kell ma megteremtteni számos helyen, hiszen földrészünk hihetetlenül gyors változásai lerombolták a korábbi identitásalakzatokat.

A kontinens keleti felének szeparációs célú identitássteremtése mellett nyugaton egy új, közös identitás megteremtésének lehetünk szemtanúi. Napjainkban a közös európai identitás megteremtése kapcsán döntően olyan népszerűsítő kinyilatkoztatásokat láthatunk, hallhatunk, melyek nem a különbségeket, hanem a hasonlóságokat mutatják fel. Természetesen mindig elhangzik az egységesülő Európával kapcsolatos ábránd, mely szerint a létrejövő új államalakulat nem egy homogenizált nagy szövetségi ország lesz, mint az ebben az esetben rossz példaként használt állam az óceán túloldalán, hanem egy olyan szövetség, melyben a nemzeti sajátosságok megmaradnak. Az uniót népszerűsítő programok a földrész különféle megosztottságaira tekintve egyébként nagyon helyesen mégis a hasonlóságokat hangoztatják. Éppen ezért meglepő, ha valamely az egyesülés szimbolikus és valós propagátorának számító helyen (döntően a médiában) mégis felszínre kerülnek a megalkotott történelem ellentmondásai, és kiderül, Európa lakói több mint harminc különböző múltat és épp ezért különböző jelent és jövőt ismernek (el).

A közös identitásalkotás egyik eszköze az 1990 májusában indított *The European* (Az európai) című londoni kiadású politikai-közéleti hetilap volt, mely saját meghatározása szerint az első európai „nemzeti” hetilap kívánt lenni. A 90-es évek közepén módomban volt hosszabb ideig nyomon követni a lapban folyó diskurzusokat, és az az érzésem alakult ki, hogy ugyan a publicisztikák egy része nem volt Európa-párti, mégis maga a lap léte, címe, és bizonyos témák találása egyértelműen a közös identitás, de legalábbis az összetartozás tudatának erősítését szolgálta. Ilyen volt az, amikor az akkor új európai jelszóvá váló rugalmasság fogalma díszítette az unió tagországainak nyelvén a lap első két oldalának tetejét. (A reflexivity különböző formáitól egyedül a finnek tértek el, elrontva így a hasonlóságot hangsúlyozó szójátékot.) Ugyancsak a közösség érzését alakította az a címlapkép, amelyen a kontinens az egyes területeken termelt gyümölcsökkel volt beborítva. Határok helyett a burgonya, alma, szőlő, stb.

³Hobsbawm 1987: 127–128. A hagyományalkotás jelenségét e könyv nyomán vizsgáló tanulmányok mellett számos éles kritikát is kiváltott a *The Invention of Tradition*. Leghevesebben éppen azok támadják az ilyen, konstruktivista szemszögből megírt tanulmányokat, akiknek a hagyományait vizsgálat alá veszik. Ez az ún. „bennszülött” kritika. A kutatói autoritást a bennszülött autoritásával szembeállító bírálatokat ismerve nem véletlenül teszi fel Briggs a kérdést: „Is there a way to talk about Making Culture without Making Enemies?” (Lehetséges-e úgy beszélni a kultúra megalkotásáról, hogy ne teremtsünk ellenségeket?) Briggs 1996: 435.

régióit láthatta az olvasó. Az első európai nemzeti hetilap végül 1998 decemberében megszűnt, és önkéntelenül is felvetődik a szarkasztikus kérdés: vajon ilyen sikere lesz az általa népszerűsített eszmének is, vagy sikerül megteremteni egy valós közösséget, összetartozás-tudatot?

Ebben a közegben, a *The European* hasábjain bontakozott ki az a vita 1996 őszén, melyet szeretnék most bemutatni. A lap 1996 október 24–30-i számának *Letters to the Editor* (Olvasói levelek) rovatában egy az Egyesült Államokban élő olvasó a következőképpen reagált egy korábbi cikkre, melyben a Macedón elnököt, Kiro Gligorovot mutatták be:⁴

1) „Mistreatment of Albanians

YOUR Portrait of Kiro Gligorov („The broker of a velvet divorce from Yugoslavia”, issue 331) portrays the ex-communist president of the Former Yugoslav Republic of Macedonia (Fyrom) in a shockingly positive, almost heroic, light. Even more disturbing was to read of his Nobel Peace prize nomination.

Roman Rollnick writes: „The mainly Muslim Albanian minority, who comprise 23 per cent of the country’s 2.1 million people, have always complained of education and job discrimination.” A number of authorities claim that Albanians comprise 40 per cent of the population. Whatever the exact number, all Albanians are treated as second-class citizens and Gligorov’s government continues to deny them higher education in their native language.

Last summer in Shkup (Skopje) Slavic Macedonians demonstrated under the motto „Tetove is a Macedonian town”. The protesters demanded that the state close the university of Tetove and curb „Islamic influence” in Macedonia. The university was closed and its rector, Dr Fadil Sulejmani, imprisoned for teaching students in Albanian.

Gligorov has fought and largely won a costly diplomatic’ war to have Fyrom internationally recognised as Macedonia and its inhabitants as Macedonians. But his government has no connection with the ancient peoples or land where an Albanian woman gave birth to the world’s most famous and respected warrior, Alexander the Great.

Enver Sulejman Boise, Idaho, USA”

A kultúrakutatásnak természetesen ez az olvasói levél nem azért érdekes, mert ebből szerezhetünk információkat a macedóniai kisebbségekről. Sokkal fontosabb az, ahogyan a levél (feltehetőleg albán) írója szimbolikus eszközökkel igyekszik legitimitásától megfosztani Macedóniát és egyúttal a megalkotott múlt segítségével a jogfosztott albánok pártját fogni. A Macedónia nevére tett megjegyzései persze nem meglepőek, ha felidézünk, hogy ebben az időszakban javában tartott még a Jugoszlávia felbomlását kísérő egyik legérdekesebb vita, mely Görögország vezetésével Macedónia nevééről szólt, melyet ekkoriban Fyrom-nak (Former Yugoslav Republic of Macedonia ~ Macedónia, korábbi jugoszláv köztársaság) tituláltak. Ez már maga is egy szimbolikus síkon folytatott politikai vita volt, hiszen a görögök Macedónia történelmükben

⁴A forrásként használt szövegek fordítása az írás végén olvasható.

elfoglalt fontos szerepére hivatkozva, illetve a létrejövő szomszédos állam esetleges területei követelésétől tartva álltak ellent annak, hogy a széteső Jugoszlávia egyik állama ezt a nevet viselje. Ez, valamely értéktelített fogalom, személy, tárgy *kisajátítása* az egyik alapvető taktika a szimbolikus síkon folyó küzdelmek esetében.

Szemponunktukból a legérdekesebb rész a levél utolsó mondata, melyben az albán levélíró éppen azt a legitimációs alapot támadja és vonja kétségbe, amelyért Macedónia olyan sokat harcolt. Nemcsak csatlakozik azonban az ekkor teljesen természetes diskurzushoz az ország nevééről, de egyúttal az elvett legitimációval, Nagy Sándor történeti, de erősen mitikussá vált figurájával a régió talán legtöbb jogsérelmet elszenvedő népét, az albánokat igyekszik megerősíteni. Mindezt teszi Európának egy olyan régiójában, ahol a történelmi múlt nemcsak az identitásalkotásnak lehet alapanyaga, de ahol például a történelmi elsőség (ti. mely nép érkezett hamarabb egy területre) lehet fontos argumentum különböző népcsoportok területi vitáiban. (Lásd a dák-román vagy a szlovák–magyorva kontinuitás politikai használatát napjainkban.)

A régmúlt identitásépítő használatát Hobsbawm a Harmadik Köztársasággal kapcsolatban mutatta be. Mivel ebben az esetben az 1789 előtti történelemmel nem lehetett azonosulni, olyan korra volt szükség mely egységesítő lehetett mindenki számára. Ekkor terjedt el a „gall őseink” szlogenszerű használata.⁵ Hasonló jelenséggel találkozhatunk itt is: a levélíró egy mindenek felett elismert személlyel mintegy szimbolikusán egyesíti és környezetük fölé emeli az albánokat. Jugoszlávia szétesése kevert etnikumú, közös hagyomány és identitás nélküli területek önállósodását hozta. A létrejövő államok lakosságának egyetlen közös élménye, az egyetlen lehetséges kohéziós erő a leértékelődött, megtagadott jugoszláv múlt volt. Ilyen esetben képezhet egy mitizálódott régmúlt megfelelő alapot az új identitáshoz. Az idézett levélben Macedóniával kapcsolatban ilyen *retrospektív hagyományalkotásnak* lehetünk tanúi. Az új identitás megalkotásához is – első látásra paradox módon – a történelmi kontinuitás megerősítése szükséges! Itt is érvényes Hobsbawm megállapítása: „A múlt legitimizál. A múlt dicsőségesebb hátteret ad annak a jelennek, amely nem sokat tud felmutatni.”⁶

Az Európa-eszme sikerét nem különösebben segítő levélből valószínűleg a legtöbb olvasó a macedóniai albánok helyzetét kritizáló sorokra emlékezett, és az utolsó mondatot csak mint jól sikerült publicisztikai fogást tartotta számon. A *kisajátítás* azonban a szimbolikus eszközökre érzékeny olvasók körében azonnal visszhangra talált, amint azt a The European két héttel későbbi (1996 november 7–13.) számának következő olvasói levele jelezte.

2) „Following a barbarian

I WAS surprised to read in Enver Sulejman's letter („Mistreatment of Albanians”, issue 337) that Alexander the Great was born to an Albanian mother.

Olympias, Alexander's mother, was the daughter of the king of Epirus. She was a descendant of Neoptolemus, the first Greek soldier to enter the Trojan Horse. Alexander spoke to his mother and friends, as well as his people, only in the Greek language.

⁵Hobsbawm 1987: 134.

⁶Hobsbawm 1994: 29.

It would have been impossible for a Greek army to have followed a non-Greek leader – someone they would have considered a barbarian – to the edges of the known world.

Dr Christos Papademetriou, Corfu, Greece”

E levélben a kultúrakutatás szemszögéből természetesen nem Nagy Sándor helyes családfája érdekes, sokkal inkább az, hogyan terelődik a lap egyik talán nem eléggé árnyalt cikkét követő vita fokozatosan olyan síkra, melynek immár semmi köze sincs a macedóniai albánok helyzetéhez. E második levélben már a görögök számára ekkor legfontosabb kérdésről, Macedónia nevééről sincs szó. A vita úgy tűnik végérvényesen egy olyan kérdésről, Nagy Sándor származásáról fog folyni, mely egyértelműen a *kredált történelmi valóságok versengését* hozza majd. Azt hiszem, nem érdektelen rávilágítani a levél egyik legjelentősebbnek szánt (és rendkívül banális) érvére, miszerint Nagy Sándor anyja annak a görög katonának a leszármazottja volt, aki elsőként lépett be a trójai falóba. A görög levélíró nagyvonalúan alakítva/alkotva a történelmet vezeti be a görögök versus barbárok ellentétpárt is. A közös identitás megalkotása és védelme szempontjából az ilyen ellentétpárok azért érdekesek, mert a világot két jól elhatárolható részre osztják.⁷ A vita ezen a ponton tehát teljesen más irányt vett és vélt részizagzságok diskurzusává vált.

A közösségeteremtés szempontjából a kitalált hagyományok, és az azok alapjául szolgáló mítoszok azért fontosak, mert az emberek mintegy feltérképezik, értelmezik a múltat ezek segítségével. A hétköznapi ember számára a történelem a jelen céljai szerint szelektíven átörökölt és szelektíven felidézett dolog. Olyan fogalmakban öröklődik mint például az „őseink idejében” fordulat. A történelem egyfajta alapanyag mind a történészek mind a laikusok kezében. Hamisítási szándék nélkül is mindig *interpretatív rekonstrukciókon* nyugszik. És ez ráadásul nem jelenti azt, hogy nem léteznek objektív történelmi tények. A történelem ilyen, úgynevezett ‘népi’ használata nemhogy eltávolítaná a múltat jelentől, hanem éppen ellenkezőleg, a múlt sokszor összeolvad a jelennel. A mindennapi diskurzusokban a múlt szimbolikusan idéződik fel. A történelem ilyen irányú használata kiválóan megfigyelhető a politikai nyelvben is. Ezért emlegette Teacher a viktoriánus értékeket gazdaságpolitikája igazolására vagy így hivatkozik Khadafi egy hagyományos iszlámra, hogy igazolja, modern nacionalizmusát.⁸

A The European célját, témáit és hangvételét illetően számomra már a második levél megjelentetése is nagy meglepetés volt. Ez csak fokozódott, amikor a következő heti számban (1996 november 14–20.) a szerkesztő az alábbi érdekes olvasói kommentárt vette fel a Letters to the Editor rovatba.

3) „Did Alexander trust his army?

IN RESPONSE to the letter from a Greek doctor on whether Alexander the Great's mother was Greek or Albanian („Following a barbarian”, issue 339), I would be very curious to find out what Greeks are taught in school about Alexander of Macedon.

The eminent German scholar Hermann Bengtson writes in his *History of Greece* that when Alexander began his campaign in Asia he had a Greek

⁷Hobsbawm 1987: 146.

⁸Cohen 1985: 101.

contingent of 7,000 troops as part of his army. Alexander sent the Greeks back after the defeat of the Persians, the reason being that he did not trust them. The army with which he conquered the rest of Asia consisted of Macedonians and their trusted Thracian allies: Agrians, Vithinians and Odrissians.

It is common knowledge that the Macedonian dynasties stayed on and ruled the conquered territories until the coming of the Romans.

Irina Florov, E-mail: florov@unixg.ubc.ca, Vancouver, BC, Canada”

A levél írója híven e vitához természetesen nem a macedóniai albánok helyzetéről értekezik, mégcsak nem is arról, hogy albán volt-e Nagy Sándor. A vita újabb fordulatot véve immár arról folyt, hogy egyáltalán megbízott-e Nagy Sándor a görögökben. A görögöket különösebben nem szívező hozzászóló valójában ahhoz a vitához csatlakozik, hogy van-e létjogosultsága Görögországnak Nagy Sándorral identifikálódnia. Azzal, hogy a macedónokat tartja Nagy Sándor legfontosabb szövetségeseinek és legmegbízhatóbb harcosainak a modern Görögország egyik legfontosabb *identifikációs bázisa*, az ókori Görögországgal való kontinuitás ellen intéz támadást.

A néprajzi elemzés szempontjából rendkívül érdekes megfigyelni az ilyen vitákra általában jellemző *kontinuus etnikai szemléletet* is. Az első levélíró teljes természetességgel írja, hogy Nagy Sándort albán anya szülte jóval Krisztus előtt. A görög levélíró szerint Nagy Sándor csakis görögül beszélt a környezetével. Éppen ebben a levélben érthető ténnyé válik, mennyire általános Görögországban az a nézet, hogy II. Fülöp, illetve Nagy Sándor óta létezik a görög nemzetállam, melynek így természetesen része Macedónia is. Valójában a Makedón Császárság egyáltalán nem hasonlított a mai, modern görög államra. A harmadik levélíró első látásra úgy tűnik, észre veszi és ki is használja a hibás hivatkozást az ókori és a mai görög nyelv kapcsolatára. Valójában azonban levele második részében már ő is a megbízható macedón szövetségeseiket emlegeti. Ezzel figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy az akkori macedónoknak sem volt több közük a maiakhoz, mint az egykori görögnek a 20. század végéhez.

Az eredeti kérdéstől messze eltávolodó vitát végül egy a macedóniai kisebbségek helyzetével foglalkozó levél zárta le a következőképpen:

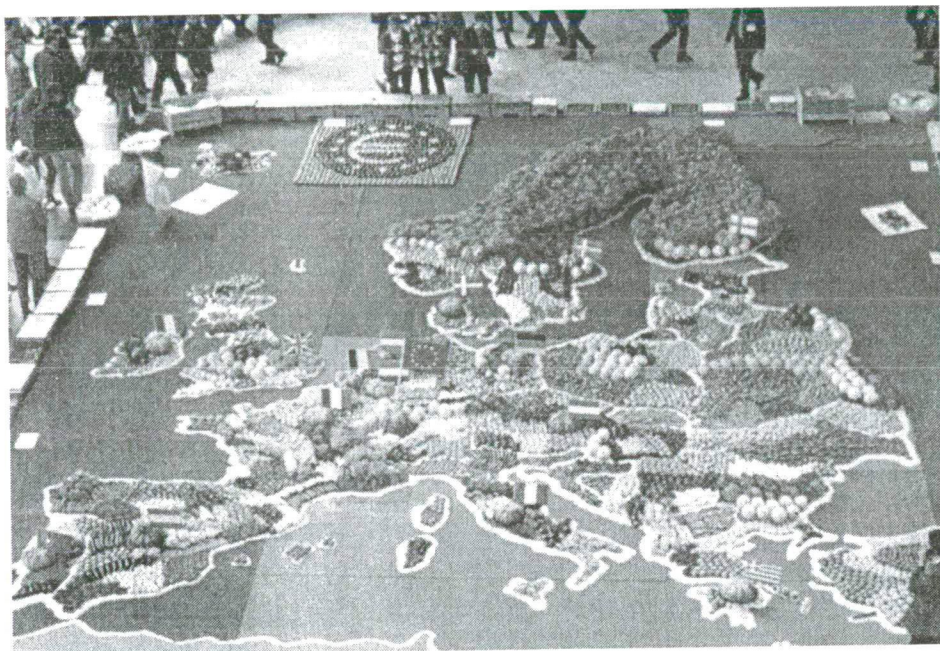
4) „Freedom in Macedonia

MANY nationalities live together in peace in the Republic of Macedonia, including Macedonians, Serbians, Albanians, Turks, Vlachs and Romanies. These peoples also live together in the neighbouring countries.

In the Republic of Macedonia these nationalities have their own language schools, television and radio stations, newspapers and magazines. These do not exist in neighbouring countries.

Where is the democracy in this? Parents in one of these neighbouring countries are not allowed to christen their baby with a Macedonian name. They are not allowed to write the name of a deceased person on any headstone.

George Nicholov, Toronto, Ontario, Canada”

A fentiekben bemutatott vita talán legfontosabb tanulsága az, hogyan kapcsolódhat össze egy a macedóniai kisebbségek helyzetével kapcsolatos vita egy történelmi érvel. Az albánok helyzetével elégedetlen levélíró szimbolikus eszközt és legitimitást keres, és talál a történelemben. Sajátos módon azonban nem macedón válaszlevelet kap, hanem az általa leírt, etnikumra szabott történelemre reagálnak a következő levélírók. A vita lényegi része végül is Nagy Sándor mitizálódott, szimbolikussá vált alakja körül zajlik.

Könnyen felfedezhető, hogy az eset nem egyedi. Hasonló szimbolikus személyek vagy tárgyak fölötti vita számos található régiókban. Valamiképpen a régió népeinek egymásra/ba csúszott történelme miatt ezen a tájon nem sikerül alternatív történelmeket konfliktus nélkül egymás mellett éltetni, nemhogy egységes történelmet alkotni. A fentiekben bemutatott kis körben folytatott, nem nagy jelentőségű vita az érzékeny szemlélő számára a történelem 'népi', 'populáris' használatára példa. Pontosan világít rá arra, hogyan válhat a mítoszokkal átszőtt nemzeti történelem veszélyes fegyverré. „Valamikor azt hittem, hogy a történettudomány, ellentétben mondjuk az atomfizikával, legalább nem okozhat kárt. Ma már tudom, hogy okozhat. Tanulmányaink a hadianyagok olyan gyáraivá válhatnak, mint amilyenekben az IRA a műtrágyát robbanóanyagá alakítja.”⁹

⁹Hobsbawm 1994: 29.

Az írás soroán elemzett források fordítása

1) Helytelen bánásmód az albánokkal szemben

A Kiro Gligorovról szóló írásuk megdöbbenően pozitív, már-már hősiesszínben tünteti fel a Fyrom (Macedónia, korábbi jugoszláv köztársaság) ex-kommunista elnökét. Még zavaróbb volt olvasni Nobel Békédíjra történt jelölését.

Roman Rollnick a következőket írja: „A 2.1 milliós lakosság 23 százalékát alkotó, döntően muzulmán albán kisebbség oktatási és munkahelyi diszkriminációra panaszkodik.” Ezzel szemben számos hatóság szerint az albánok a lakosság 40 százalékát alkotják. Akármilyen is legyen a pontos szám, minden albánt másodrendű állampolgárként kezelnek és a Gligorov-kormány továbbra sem engedélyezi az albán nyelvű felsőoktatást.

Az elmúlt nyáron Shkupban (Skopje) szláv macedónok tüntettek „Tetove macedón város” transzparens alatt. A tüntetők a tetovei egyetem bezárását és a macedóniai iszlám befolyás megfékezését követelték. Az egyetemet bezárták és a rektort, Dr Fadil Sulejmanit az albán nyelvű oktatás miatt bebörtönözték.

Gligorov megvívta és döntően meg is nyerte a Fyrom Macedóniaként, polgárainak macedónként való elismeréséért indított költséges diplomáciai háborút. De kormányának nincs köze ahhoz az ősi néphez vagy földhöz, ahol egy albán anya megszületett a világ leghíresebb és tiszteltebb harcosát, Nagy Sándort.

Enver Sulejman Boise, Idaho, USA

2) Egy barbárt követve

Meglepetten olvastam Enver Sulejman levelében, hogy Nagy Sándor egy albán asszony gyermeke volt.

Olympias, Sándor anyja Epirus királyának a lánya volt. A trójai falóba elsőként belépő Neoptolemus leszármazottja volt. Sándor anyjához, barátaihoz és népéhez kizárólag görögül beszélt.

Egy görög hadseregnek elképzelhetetlen lett volna, hogy egy nem görög – azaz barbárnak tartott – vezért kövessen az ismert világ határáig.

Dr Christos Papademetriou, Corfu, Greece

3) Megbízott-e Sándor a hadseregében?

A görög doktor Nagy Sándor anyjának görög vagy albán voltát firtató levelére válaszolva én nagyon kíváncsi lennék, milyen görögöt tanítottak az iskolában Macedóniai Sándornak.

A jeles német tudós, Hermann Bengston Görögország története című munkája szerint amikor Sándor ázsiai hadjáratát kezdte 7000 görög volt a hadseregében. A perzsáktól elszenvedett vereség után Sándor a görögöket hátraküldte, mert nem bízott bennük. Az Ázsiát meghódító hadseregét macedónok és megbízható trák szövetségesei alkották.

Köztudott, hogy a rómaiak megjelenéséig macedón dinasztiák uralták a meghódított területeket.

Irina Florov, Vancouver, BC, Kanada

4) Szabadság Macedóniában

Számos nemzetiség, macedónok, szerbek, albánok, törökök, vlachok és romák élnek békességben a Macedón Köztársaságban.

A Macedón Köztársaságban ezeknek a nemzetiségeknek saját nyelviskoláik, televízió- és rádióállomásaik és újságai vannak. A környező országokban mindez nem adott.

Hol a demokrácia ebben? Az egyik szomszédos országban tilos macedón névvel megkeresztelni a gyermekeket. Tilos a neveket felírni a halottak fejfáira.

George Nicholov, Toronto, Ontario, Kanada

IRODALOM

- Briggs, Charles L. 1996: The politics of discursive authority in research on the „Invention of Tradition”, *Cultural Anthropology* 11, 1996/4, 435–470.
- Cohen, Anthony P. 1985: *Symbolic construction of community*, Chichester, Ellis Horwood Ltd.
- Hobsbawm, Eric 1987: Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870–1914., in Hofer Tamás–Niedermüller Péter szerk.: *Hagyomány és hagyományalkotás*, Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 127–198.
- Hobsbawm, Eric 1994: A történetírók felelőssége, *Magyar Lettre Internationale* 13, 1994/nyár, 27–30.
- Smith, Anthony D. 1992: Nationalism and the Historians, in Anthony D. Smith szerk.: *Ethnicity and Nationalism*, Leiden–New York–Köln, E. J. Brill, 58–80.

COMPETING PASTS, COMPETING PRESENTS HISTORY IN DISCURSIVE SPACE

BERTALAN PUSZTAI

In his article the author analyses four letters sent to the editor of *The European* newspaper. The first European 'national' weekly was published between 1990 and 1998. The newspaper dealing mainly with European issues was a propagator of a common European identity. That is why the four letters can be subject of cultural analysis. The letters written by an Albanian, a Greek and a Macedonian reader were based on their writers' historical knowledge. The author tries to point out what kind of conflicts can rise from the clash of different national histories and their 'folk' usage.

SZEMLE

**VLAGYIMIR JELISZTRATOV 1998: SZLENG ÉS KULTÚRA
DEBRECEN, KOSSUTH EGYETEMI KIADÓ, 184 OLDAL
FORDÍTOTTA FENYVESI ISTVÁN**

BÜKY LÁSZLÓ

A könyv a Szlengekutatás című sorozatnak második darabja, szerkesztője Kis Tamás, vö. Kis 1997. A munka első része először 1994-ben *Арто и культура* címen A moszkvai argó szótárának utószavaként jelent meg, ezt a szerző később kibővítve önálló könyvként jelentette meg (Jelisztratov 1995) – tájékoztat a szerkesztő az Előszóban (5–6).

Jelisztratov a Bevezetésben (7–12) elmondja, hogy a szleng keletkezésének legfőbb mozzanatait, a szleng belső struktúrájának jellemzőit igyekezik föltárni, illetőleg az orosz anyagból kiindulva meghatározni a szleng és a kultúra kapcsolatát. Az orosz nyelvi anyag 1980 és 1994 közötti moszkvai szleng, amelyet az említett szótár tartalmaz, s mintegy huszonötezer egységből áll. Jelisztratov úgy látja, a szlengnek egyre nagyobb befolyása van a társalgási nyelvre, a tömegtájékoztatás nyelvhasználatára, a kortárs szépirodalom nyelvhasználatára. A szlenget a kultúra visszatükröződésére szolgáló poétikai eszközök rendszereként, vagyis mint a kultúra jelenségeként vizsgálja a moszkvai Lomonosov egyetem tanára, akinek személyéről és munkásságáról a 181. oldalon található tájékoztató. A szakirodalmi jegyzéken (147–73), az angol nyelvű összefoglalón (175–9), valamint az utószón kívül három fejezetre oszlik a kötet.

Az első: A szleng mint kulturális jelenség. A szleng a kultúrában (13–86). Jelisztratov – nem kevés esszéjelleggel előadva – a szleng státusát vizsgálja a kultúrában. Azt az általános vélekedést, mely szerint a szleng – az orosz eredetiben *арто*, a szerkesztő döntött a *szleng* szó használata mellett, I. jegyzetét a II. lapon – kívül esik a hivatalos kultúra keretein kívül (14), ugyanakkor a rendkívül nagy számú szlengváltozatnak „sem időben, sem térben, de a társadalmi hierarchián belül nincsenek világos, kijelölhető határai” (15). A szerző véleménye: a szlenget „olyan poétikai (a szöveg felé nyitott, tehát retorikai) rendszernek tekintjük, amely számtalan variáns generálásának invariáns rendszere” (17). A konzervatizmusra, a zártságra és az ezoterikus jellegre, a dinamizmusra, a nyitottságra és a demokratizmusra való törekvés egyszerre jellemzi. A szleng mint zárt rendszer a jelenségnek egyik létállapota. A zártságra való törekvést hermetikus komplexumnak nevezi a szerző. E komplexum alapját a logoszelvű hermetika, a szakmai hermetika és a játékos (családi-baráti) hermetika adja. A hermetikus komplexum idővel meggyengül, szétzilálódik, így a szleng félig nyitott rendszerként fogható föl a szerző szerint, a cinikus komplexum terminus jelöli a szlengnek efféle ontológiai helyzetét (48). A sajátos orosz cinizmus az úgynevezett mityokok csoportjában figyelhető meg, szlengjük az álnépies nyelv stilizálása. Az orosz szlengnek cinikus tendenciája az irodalomban a szkaz műfajában fejeződik ki (58), különféle változatokra Gogol, Csehov, Dosztojevszkij, Babel és mások műveiből mutat példát a monográfus néhány szövegmetaszet elemzése segítségével.

A mai orosz irodalomban bizonyos cinikus újraértékelő szellem travesztálja a szovjetizmust (66–7). – A szleng harmadik létformájában a szleng teljesen nyitott rendszerre válik („A hermetikus és cinikus szleng kikerülve az utcára, a tömegek közé, feloldódik a nyersebb stílusú társalgási nyelvben, a prosztorecsijében”, 69), a folyamat végére az ún. összvárosi szleng jön létre. – A nyitott szleng a nevetségesség poétikájában jön létre, és a nevetésben nyilvánul meg, a nyitottság tendenciáját. Jelisztratov rabelais-i komplexumnak nevezi. A szleng e vonatkozásban a világnak nevetéssel való antropomorfizálása. A világ egyetlen hatalmas emberi testté válik, a moszkvai szlengből idézett ‘fallosz’, ‘fenék’, ‘has’ jelentésű példahalmaz mutatja az öntörvényű nevetési kozmoszt (82).

A könyv második fejezete: A szleng összetétele. A kultúra jelenségeinek tükröződése a szlengben. E fejezet két részből áll. Egyikben – A más nyelvekből kölcsönzött elemek és nemzeti-kulturális témák a szlengben (87–104) – öt csoportban veszi sorra a szó- és témaanyagot (finnugor, hebraizmus, ciganizmus, turcizmus [amelyet a fordító *türkizmus*-nak nevezett], anglicizmus, germanizmus stb.). Azokat a magyar vonatkozásokat, amelyeket a szerző említ, Kis Tamás jegyzete egészíti ki (*балатон* ‘úszómedence’, *гуляс* ‘kövér ember’ é. í. t. (93)). Egyébként említésre méltó, hogy a különféle eredetű orosz szlengben alig-alig van (legalábbis a példaanyagban) magyarral egyező elem: *васец* : m. *vasszer*; *фамып* : m. *fater*, vö. EWUng.; *цукер* : m. *cukker*, vö. EtSz. *cukor* a.; – ezek, akár az oroszban nemritkán a német jövevényszavak, jiddisből is származtathatók. Megjegyzendő, hogy az imént felsorolt magyar (argó)elemek kihalóban vannak. – A fejezet másik része a szlengben lévő társadalmi-kulturális témákkal foglalkozik (104–9); megkülönböztet bűnöző-marginális, katonai és szakmai-korporatív, valamint ifjúsági és gyermektémákat.

A szleng poétikája címet kapta a harmadik fejezet (111–42). Jelisztratov a szlenget teljes egészében a nyelvi rendszer részének tartja, így „a szlengpoétikában megfigyelhető tendenciák közül nem egy a nyelvben lezajló globális folyamatokat is tükrözi” (112). E fejezetben elsőként a szleng szóalkotását és poétikai-esztétikai funkcióját írja le a moszkvai nyelvész. Mintegy száz képzőt vesz szemügyre, sok közülük csupán az orosz szlengben van meg, vagyis a köznyelvben nincsen. Egyik-másik szlengképző magyar használata is megvan: „-aj: *паздобай*” (‘naplopó’) (114), *bicaj*, *hepaj*, *sulaj*, *slapaj* esetleg a hazai használati megfelelőjük, vö. Büky 1974; TESz. *suli* a. Hasonlóképpen „-’eu: *уанеу*” (‘esély’) (121), magyar összevethetőség *krapec* (~ *krapek*); *klapec* (EWUng.); *jampec* (TESz.), újabbak: *bakec* ‘baka’, *bufec* ‘büffé’, *papec* ‘öregember’ (Hoffmann 1996), *pipec* ‘jó’ stb. – Szól még a szerző a szleng hangszimbolikájáról, a szóképzés egyszerűsítő és bonyolító eljárásairól is. Külön kitér a szleng szóképeire, a szleng retorikájára, vizsgálja a hiperesztétizmust, az abszurditást, a primitívizáltságot.

A már említett utószóban Vlagyimir Jelisztratov összegzi felfogását a szlengről, amely nem egyszerűen szociolektus, hanem a nyelv és a kultúra közötti kölcsönhatás egysége, „a kultúra egy kvantumának kollektív nyelvi interpretációja” (143), amely nélkül a kultúra egészét sem lehet megérteni.

IRODALOM

- Büky László 1974: A diáknyelv képzőhasználatáról, *Magyar Nyelvőr* **98**, 282–3.
- EtSz. = Gombocz Zoltán – Melich János 1914–1944: *Magyar etymologiai szótár I–II*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- EWUng. = Loránd Benkő szerk. 1993–1995: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*, Budapest, Akadémiai.
- Hoffmann Ottó 1996: Szóalkotási módok 10–14 évesek ifjúsági nyelvében, *Magyar Nyelvőr* **120**, 296.
- Jelisztratov, V. Sz. 1995: *Арго и культура*, Moszkva, MGU.
- Kis Tamás szerk. 1997: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei (Szlengkutatás I. sz.)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1984: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*, Budapest, Akadémiai.

KISS LAJOS 1999: *HADROVICS LÁSZLÓ (1910–1997)*

BUDAPEST, MTA

EMLÉKBESZÉDEK AZ MTA
ELHUNYT TAGJAI FELETT, 22 LAP

FRIED ISTVÁN

Legalább három szempontból tartható jelentősnek Kiss Lajos Hadrovics László-ra emlékező, méltató „emlékbeszéde”:

A magyar szlavisztika teljes tudománytörténete a sok előkészület és résztanulmány ellenére megíratlan. Az egyes tudósportrék, mint például Melich Jánosé, Kniezsa Istváné, már napvilágot láttak, éppen a szintén kiváló szlavista Kiss Lajos tollából. Így a portrészorozat történései történetté olvashatók össze.

Hadrovics László századunk (és feltehetőleg nemcsak századunk) egyik legjelentősebb magyar nyelvésze, aki ugyan elsősorban szlavista volt, de sokat köszönhet neki a hagyományosan elgondolt magyar nyelvészet is, nem utolsósorban azáltal, hogy nem látott kibékíthetetlen ellentétet a diakrón és a szinkrón megközelítések között, s így a tudományos elaprózódás, az Andacht zum Kleinen-szemlélet ellenében megőrizte az áttekintés, a szintetikus látás, az összegzés képességét, anélkül, hogy feladta volna a filológiai akribia fontosságának gondolatát.

Hadrovics László úgy volt magyar nyelvész, hogy nyelvi kölcsönhatásokban, areában gondolkodott, a magyar nyelvet dunatáji, kelet-közép-európai kontextusban tudta vizsgálhatónak; ha nem volna tönkre silányítva, azt írnám: számára magyarság és európaiság egymást kölcsönösen feltételező fogalmak, magatartásmódok voltak. Ugyanígy nem zárkózott be egyetlen részdiszciplínába sem, mindig a nyelvet, nem pedig egy nyelvi lehetőséget vagy vonatkozást tartott(a) szem előtt.

Mindezeket Kiss Lajos emlékbeszédéből olvastam ki, aki olyképpen volt munkatársa Hadrovics Lászlónak, hogy tanítványa és lektora volt, hagyatékából ő tesz közzé igen fontos értekezéseket, töredékeket, így műhelyének legjobb ismerője. Ami kíváltképpen meggyőző Kiss Lajos előadásában: a tudományos eredmények és egy tudós magatartás összefüggéseit szemlélteti, hiszen Hadrovics László tudósi etikából példát adott, mint ahogy kikerülhetetlen munkákat adott közre nem pusztán a nyelvészet, hanem az ebben a beszédben nem említett irodalomtörténet és az emlegetett szláv népek története tárgyköréből, méghozzá nemcsak magyarul, hanem – részint a közölt bibliográfiából kitetszően – németül, franciául, a különféle szláv nyelveken és olykor angolul is. Ami viszont azt példázza, hogy Hadrovics László jelen tudott lenni a nemzetközi tudományosságban, külföldi kitüntetései, akadémiai tagságai munkásságának európai hatásáról tanúskodnak.

Hadrovics László tevékenységét többek között ötletgazdagsága, invenciózussága emeli rendkívül magasra; meg az a mérséklet, sőt: szerénység is, amely abban nyilvánult meg, hogy maga mutatott rá problémamegoldó munkásságának esetleges hiányaira, vitatható pontjaira; arra nevezetesen, hogy nem egyszer nem lezárni, hanem megnyitni akarta a kutatást.

Kiss Lajos részdiszciplínánként halad e roppant jelentőségű életmű bemutatásában. Azt sosem mulasztja el, hogy hangsúlyozza: e részdiszciplínák Hadrovics professzornál kölcsönös függőségben lesznek élővé, a nyelv életévé.

Ilyenmód Kiss Lajos úgy idézi meg Hadrovics Lászlót, hogy aki ismerte a tudóst, szinte hallja hangját, látja maga előtt, amint kedves asztaltársaságában időzik. Mert Hadrovics László számára a tudomány és az élet áthatotta egymást, talán ezért volt képes életteli tudományt művelni.

JEAN PERROT SZERK. 1997: POLYPHONIE POUR IVÁN FÓNAGY, PARIS – MONTRÉAL¹

NÉMETH MIKLÓS

A kötet Fónagy Ivánt hivatott köszönteni 75. születésnapján. Aligha lehetne találóbbr címe, mint a *Polyphonie*, hiszen a tudós, akit a címlap fotóján láthatunk, a nyelvtudománynak és a vele érintkező tudományterületeknek sok részterületét művelte és műveli, életpályája valóban sok húrú hangszerhez hasonlítható. Amint a kötet hátsó borítóján olvashatjuk: műve a nyelvészetnek és a nyelvi kommunikációnak különféle aspektusait érinti: a poétikától a tiszta fonetikán át a pszichoanalízisig.

Ahogy Fónagy életművére jellemző a polifónia, úgy találkoznak a sokféle nyelvi részterületet megjelenítő tanulmányok a kötet oldalain: ki-kinek megfelelően köszönti az ünnepeltet, hogy hol találta meg a csatlakozási pontot a Fónagy Iván-i életműhöz. A polifónia nemcsak a kommunikációval kapcsolatos részterületek, a tartalom és a módszerek sokféleségére utalhat, hanem egyúttal a kód, a nyelv változatosságára is, hiszen a kötetben francia, angol, német és olasz nyelvű tanulmányok is helyet kaptak, jelezvén azt, hogy az ünnepelt tudós hatása nem korlátozható Magyarország vagy Franciaország területére. (E négy nyelv ráadásul igen sokféle nemzetiségű szerzőt takar: Julia Kristevától Szabolcsi Miklósig, Paolo Bollinitől Kiefer Ferencig).

A cím összetett szavának utótagja pedig etimológiai összefüggésbe hozható a görög *φωνή* szóval, amelynek egyik jelentése arra a jelenségre is vonatkozhat, amely Fónagy Ivánt leginkább foglalkoztatja, az 'emberi hang'-ra és annak a kommunikációban betöltött szerepére, de jelentheti 'a beszéd képességét' is. Talán ide kapcsolható az a tény is, hogy az ünnepeltnek a kötetben Riccardo Steiner által ismertetett jelentős műve, a *La vive voix* is tartalmazza a 'hang' jelentésű szót.

A kötet Jean Perrot előszavával (7–9) indul, amelyben Perrot szerkesztőként beisméri, hogy a kötetben összegyűjtött tanulmányok – éppen sokféleségük, az interpretációkhoz kapcsolódó különböző nézőpontok és a tudományköziség miatt – ellenállnak mindenféle racionális osztályozásnak, ezért vált szükségképpen egyedüli rendezőelvvé az abécérend. A Bevezető szerzőjének Roman Jakobson nevét juttatja eszébe Fónagy Iván munkássága, mint a XX. század másik olyan tudósát, aki asszociálta a nyelvészetet és a költészetet. (Itt érdemes megjegyezni, hogy Roman Jakobson: A költészet grammatikája című munkájának 1982-es magyar fordításához Fónagy írta az utószót.) Ha a kötet gondozója nem tudott vezérlőelvet találni a tanulmányok elrendezéséhez, akkor talán megbocsátható ez a recenziósnak is, aki a továbbiakban szubjektív válogatási szempontok alapján ismertet néhányat a kötet 43 tanulmánya közül, amelyeknek még a szerzőit is hosszadalmas lenne felsorolni.

¹A francia szövegek fordításában nyújtott segítségért ezúton mondok köszönetet Somogyi Dalmának.

Az Előszó után következnek szerzői betűrendben a tanulmányok, a 11-től az 513. oldalig. A tisztelgő tanulmányok közül betűrendben az első Albert Sándoré, amelynek címe: Traduire l' intraduisible: les paradoxes de la traduction (11–17). A tanulmány a *lefordíthatatlan* kategóriájával foglalkozik. A fogalom eredetét a szerző a fordításelmélettel foglalkozó tudósok munkáiban látja. Ennek a véleménynek az érvrendszere ismerős kijelentésekből áll, a szerző csak felsorolja ezeket a sztereotip elemeket: ahány nyelv, annyiféle világlátás (Weltanschauung) társul hozzájuk, annyiféle-képpen osztják fel a látható világ verbális ábrázolási szintjét; lefordíthatatlanok a neologizmusok, stílusárnyalatbeli különbségek, szójátékok, egy-egy szerző vagy szöveg *couleur localja* etc. A lefordíthatatlannak vannak klasszikus szövegszerű „bizonyítékai” is: a leggyakrabban hivatkozottak közé tartozik a Heidegger *Sein und Zeit*-je vagy az irodalmi műfajok közül a japán haikuk. Meglepő, hogy ezeknek a műveknek nagyon sok fordítása van, japánul például tizenegy féle *Lét és Idő*t lehet olvasni, a japán haiku műfaját pedig Tandori Dezső ültette át magyarra. A gyakorlat tehát nem erősíti meg a lefordíthatatlan kategóriájának létezését, éppen ellenkezőleg.

A szerző javaslata az, hogy föl lehet oldani az elméleti kategória és a gyakorlati szövegfordítások közötti, látszólag kibékíthetetlen ellentmondást, tulajdonképpen a Saussure-i nyelvszemlélet dichotóm fogalompárjának fölhasználásával: a lefordíthatatlan elméleti kategória, a kódznak, a *languae*-nak inherens sajátossága, míg ellentéte, a lefordítható soha nem a *langue* szintjét érinti: a kódot nem lehet lefordítani, csak annak aktuális alkalmazását, tehát mindig *discours*-okat fordítunk. A heideggeri példánál maradván nyilvánvalóan nincs francia nyelvi megfelelője a *langue* szintjén a német *Dasein* terminusnak, hiszen az olyan „erőszakolt” megoldások mint *le là-être* vagy *le être-là* nem elemei annak, viszont egy diskurzus elemeként, a gondolatmenet meghatározott helyén, a szövegbe ágyazva működhetnek úgy, mint a *Dasein* aktuális fordításai, anélkül, hogy a szöveg sérülne a fordítás által.

Bencze Lóránt tanulmánya, melynek címe *Animal interpretans – on some aspects of hermeneutics and of stylistics* (33–37) az emberi lény meghatározásából indul ki: abból, ahogyan az Arisztotelészt átértelmező Aquinói Szent Tamás meghatározta az embert legegységibb sajátossága alapján: „Homo est animal naturaliter politicum et sociale.” A szerző meghatározása az előbbi mondatkonstrukcióra épülve így hangzik: „Homo est animal naturaliter interpretans.” De miért is az, interpretáció az ember megkülönböztető jegye? Erről olvashatunk a tanulmányban. A válasz több szintű, de a válaszlehetőségek szintézise félreérthetetlen: az ember megismerő tevékenysége folyamán a tudással találkozáva értelmez, interpretál. A fogalmak, amelyeket feldolgozunk mindig kettős megalapozottságúak: egyrészt kognitív alapon igazoltak, másrészt viszont legalább ennyire társadalmi igazoltságúak. Az interpretáció a fogalomnak egyén általi társadalmi és kognitív beágyazottságú feldolgozása, és nem létezik olyan, tisztán kognitív alapú interpretáció, amely sikeres lehetne. A fejünkben lévő fogalmak nem tiszta, uniformizált ismereti mennyiségek, hanem valójában a fogalmak interpretációi. Ezért a sikeres kommunikációnak mindenképpen feltétele, hogy az egyes fogalmakhoz nemcsak azonos kognitív tartalmakat, hanem azonos szociális tartalmakat is társítsanak a beszédpartnerek. Szemléletes példákat hoz a fogalmak szociális beágyazottságára, pl. azokat a kifejezéseket, amelyekkel a különböző kultúrákban a szerelmesek kedveskedő állapotmetaforákkal illétki partnerüket. Az összehasonlításból kiderül, hogy a kifejezések sikeres szemantikai feldolgozása nem jelenti a szerelmesek közötti zavarmentes kommunikációt, ehhez szükség van a fogalmak hasonló/azonos

(szociokulturális meghatározottságú) interpretációjára is: ami az indiai szerelmesek között kedveskedés, az az európaiak között sértésnek számít.

Fernando Dogana – amint maga a szerző is utal rá bevezetőjében – olyan témát választott tanulmányához, amely szorosan kapcsolódik Fónagy Iván tudományos tevékenységéhez: az egyes hangok kedveltségét (*Le preferenze fonetiche: eufonia o effetto della presenza nel nome?* 115–125). Vizsgálatának középpontjában nem is a hangok „népszerűségi listájának” kísérletes módszerrel már sokszor összeállított felsorolása áll, sokkal inkább azok az okok érdeklik, amelyek az olasz anyanyelvű beszélőket bizonyos hangokhoz túlnyomóan pozitív, másokhoz pedig inkább negatív attitűdökkel kapcsolják.

Dogana nem nyelvész hallgatókat választott adatközlőként, ez a tény talán nem szorul magyarázatra. Kérdőívében az adatközlők keresztnéve és vezetéknéve is szerepelt utolsó kérdésként, hiszen a hangok kedvelésével kapcsolatos két fő álláspont között akart dönteni. Az első nézetrendszer szerint az egyes hangok kedvelése/nem kedvelése alapvetően a hangok akusztikai jellegétől, a beszélszervek működésétől függ. A másik nézet szerint a gyakoriság, elsajátítás és főleg az adatközlő nevének fonetikai felépítése alakítja ki az egyéni preferenciákat. Az utóbbi időben (a 80-as évek közepétől) egyre inkább előtérbe került a „Name Letter Effect” elmélete, amely dióhéjban azt mondja ki, hogy minden ember pozitívabban ítéli meg azokat a hangokat, amelyek a nevét fölépítő fonémákhoz tartoznak, különösen hangsúlyosak e szempontból a kezdő hangok. A vizsgálatból levonható végkövetkeztetések szerint az NLE-teória magyarázó ereje jóval kisebb annál, mint amit korábban tulajdonítottak neki.

Nemes Livia írása (*La plaisanterie et la personne qui plaisante*, 353–58) a „nem szokványos” nyelvi viselkedésformák közül az élcet állítja középpontjába, és az élcelődő személy lelki folyamatait próbálja meg rekonstruálni. Ajánlása Fónagnak hasonló tárgyú, 1970-es cikkére utal: „Viccel a bácsi. Humor és költőiség a nyelvben.” Fónagy minőségi különbséget lát a „másképpen mondani” két esete között: a viccelődő/élcelődő és a költői nyelvhasználat jelentősen különbözik egymástól. Aki élcelődik, szorosabb kapcsolatban marad a valósággal, és az élce nyelviileg sokkal kevésbé van kidolgozva, mint a költői nyelv, amely az etikának és esztétikának találkozási pontja. Innen indul Nemes Livia az őt foglalkoztató titok felé. Felteszi a kérdést: miért van az, hogy a gyermek sokkal kevésbé érti a viccet, figyelmeztetni kell rá, hogy valaki azért mondott valamit, hogy tréfálkozzék –, míg a költői nyelv, egy mese sokkal kevésbé hozza zavarba? A gyermeknek el kell sajátítania azt a képességet, hogy tudjon magán nevetni, akkor, amikor mások nevetnek az ő ártatlanul őszinte megjegyzésein, amelyek esetleg érzékenyen érintik a felnőttek titkokkal teli világát.

Sven Öhman tanulmánya (359–366) több ponton csatlakozik Fónagy Ivánnak *La vive voix* című munkájához. A szerző *Coarticulation and the so-called “invariance problem”* c. tanulmányában azt a kérdést teszi föl, hogy milyen mértékben szolgálják az emberi nyelv megismerését az olyan lépten-nyomon használt, meggyökeresedett nyelvészeti fogalmak, mint a fonológiai egység, beszéd-kimenet, fonémarealizáció. A beszédtevékenység során egy-egy megnyilatkozásban a beszélő nem realizál valamiféle elvont egységeket – mondja –, hanem ezeket a fogalmi ségédleteket a nyelvészek találják ki azért, hogy a megnyilatkozások leírásában segítségükre legyenek. A fonológiai egység tehát nem a reális világ eleme. A fő problémát abban látja, hogy minden megnyilatkozás Janus-arcú: vizsgálhatjuk fizikai-akusztikai jellemzőit a természettudományos fogalmak és módszerek fölhasználásával, másfelől használhatjuk a leírásban a

nyelvtudományi-fonológiai fogalom- és eljárásrendszert is, és a két réteg között nincs feltétlenül logikus kapcsolat. A természetes beszéd jellemzőit az emberi lélek rugalmassága és szeszélyessége, az egyénre jellemző viselkedésmód határozza meg, ez pedig azt jelentheti, hogy „minden egész eltörött”, félre kell tennünk a szabályokat. A természetes beszéd (*la vive voix*) fő jellemzőit tehát az önkényes emberi cselekvés sajátos szabadsága alakítja. A vizsgálati tárgy jellegéből következő kétarcúságot próbálják föloldani, és a két szint közötti – nem magától értetődő – kapcsolatot föltárni azok a kutatások, amelyekben döntő fontosságúak a statisztikai eljárások.

Riccardo Steiner *Some thoughts on „La vive Voix”* by Iván Fónagy (425–436) c. munkájának lábjegyzetében maga is utal rá, hogy nem önálló tanulmányt ír abban az értelemben, hogy szövegének tárgya Fónagy Ivánnak egyik legnagyobb hatású műve: *La vive voix*. Az egyik mottó, amelyet tanulmányához választott, Roman Jakobsontól származik: „Intonation is the basic cement of our speech.” A szerző mindvégig a Fónagy által kijelölt, tudományközi kutatást megkívánó téma határain belül marad, a jelenség, amely (őt is) foglalkoztatja: az intonáció szerepe az emberi kommunikációban és ennek pszichológiai meghatározottsága, a pszichoanalízisben való fölhasználhatósága.

Az intonáció kutatásában a természettudományos pontosságú méréses fonetika mellett számtalan tudományszak eredményeit fölhasználják: az anatómia, neurológia, fejlődéslélektan, pszichoanalízis csak kiragadott címkék e sorozatból. Nem mulasztja el a szerző arra figyelmeztetni olvasóit, hogy a strukturális nyelvszemléleti alapú vizsgálatok során mennyi minden elveszik vizsgálatunk tárgyából, és talán éppen azt tartja Fónagy Iván egyik legnagyobb érdemének, hogy olyan jelenségeknek a kommunikációbeli funkcióit vizsgálja művében, amelyek nem írhatóak le hierarchizált szabályokkal.

Az intonáció abban is erőteljesen különbözik más nyelvi eszközöktől, hogy megjelenése mind a törzsfejlődésben, mind az egyedfejlődésben jelentősen megelőzi a „bonyolultabb” eszközökét, sőt a nyelv keletkezésének elméletei is több ponton csatlakoznak az intonációtípusokhoz. A fejlődéslélektan kísérletes bizonyítékokkal szolgált arra, hogy a gyermek első dekódoló tevékenysége az intonációtípusok megkülönböztetése. A jelenség másik egyedi sajátossága, hogy sokkal kevésbé áll tudatos énünk ellenőrzése alatt, mint a beszédtevékenység más elemei, ezért sok esetben a tudatalatti felszínre bukkanásának terepe az intonáció. E szempontból tanulmányozta az ifjú Freud is, aki a *Körper ich* megjelenítőjét látta benne. Fónagy vizsgálatai folytatták ezt az irányt is: meggyőzően mutatta be munkájában azt, hogy a tudatalatti fantáziák és érzelmek hogyan jelennek meg az egyes magán- és mássalhangzók képzési sajátosságaiban. Az intonáció azért is méltó kutatási tárgy, mert az emberi emlékezetnek a legmélyebben szunnyadó rétegeit célozza, és ezáltal gyakran sokkalta kommunikatívabb, nagyobb hatású, mint a szavak jól szerkesztett halmazai.

Steiner szerint további vizsgálatokkal lehet majd megerősíteni azt, amiről Fónagy Iván beszél művében: az érzelmi jelenségek kódjaként értelmezi a kommunikáció intonációs szintjét.

Reuven Tsur: *What can we know about mediaeval reader’s response to rhyme?* című cikkében (467–478) a rímek feldolgozásának és csoportosításának kapcsán ütköztet két egymástól jól elkülöníthető elméleti álláspontot: az általa kognitív poétikának nevezett rendszert és a történeti poétikát. A két elmélet közötti alapvető különbséget abban látja, hogy a történeti poétika azt igyekszik föltárni, milyen hatása volt a versnek a kortársakra, míg a kognitív poétika a mindenkor befogadó kognitív folya-

matait vizsgálja: az észlelés és szövegfeldolgozás általános törvényszerűségei alapján próbálja feltárni az irodalmi szöveg hatásmechanizmusát.

Tsur nem titkolja, hogy a kognitív poétika keretében gondolkodik, és a rímmel kapcsolatosan illusztrálja is e rendszernek a céltételezését és módszertanát. A tanulmány megírásánál lényegesen korábbi időpontban keletkezett versek hatását vizsgálja, méghozzá a szövegben explicit módon benne lévő, mennyiségi vizsgálatoknak alávethető egységek feldolgozásával. Ezen egységek egyike a rím. A rímeket a korábbi hagyománynak megfelelően „erős” és „gyenge” csoportra osztja, az elhatárolás kritériuma: ugyanolyan funkciójú, grammatikai szerepű morféma a rímpár két tagja, avagy nem. A két fajta rím befogadóra gyakorolt hatását a modern elméletek segítségével hasonlítja össze. Minél nagyobb a szemantikai- és grammatikai különbség a rímpárban szereplő szavak között, annál nagyobb figyelmet fordít az olvasó a fonetikai hasonlóságra. Az „erős” rím esetében tehát nagyon fontos szerepe van a fonetikai reprezentáció észlelésének is a szemantikai reprezentáció feldolgozása mellett, míg a „gyenge” rím esetében a szemantikai komponens dominál.

A kognitív poétikát az foglalkoztatja, mi van a műértelmező „fekete dobozában”, milyenek az olvasó megismerési folyamatai általában, míg a történeti poétika művelője csak a fekete doboz ki- és bemenetét kutatja: bizonyos külső történeti-társadalmi hatásokhoz állandó válaszreakciókat társít a kimeneten.

A kötetet Fónagy Iván munkáinak bibliográfiája zárja (az összeállító személyének megjelölése nélkül). A lista hozzávetőlegesen 245 tételt foglal magába (a Világirodalmi Lexikon egyes köteteibe írott szócikkek egy tételként szerepelnek benne), ezek közül tíznél több az önálló kötet. Mit lehet kiolvasni ebből a vázlatos életmű-leltárból? Mindenekelőtt azt, hogy Fónagy Iván műveit sem lehet egységes csoportba rendezni, egy nyelvészeti részterületre, sőt egyetlen szűken értelmezett tudományterületre („a” nyelvtudomány) korlátozni, hiszen találunk közöttük jelelméleti, csoportnyelvi, a hangváltozások lefolyásával, a hangsúllyal, hangerővel és más szupraszegmentális eszközökkel kapcsolatos írásokat éppúgy, mint poétikai, pszicholingvisztikai, pszichanalízishez kapcsolódó tárgyúakat is. Ha mégis meg akarjuk állapítani, melyik az a jelenség, amely – a bibliográfia tételeinek bizonyossága szerint – leginkább foglalkoztatta és foglalkoztatja Fónagy Ivánt, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a φωνή, a vive voix: az emberi hang, ennek mérhetetlenül gazdag rétegzettsége, motívumai, konnotációi és dekódolása a kommunikációs folyamatban. A vive voix e helyen nem utalható korlátozó értelemben az ember tudatos megnyilvánulásainak körébe, hiszen közvetlen kapcsolatban áll az emberi tudattalan rétegeivel, a freudi *Körper ich* kategóriájával.

SÁNDOR KLÁRA SZERK. 1998:
NYELVI VÁLTOZÓ – NYELVI VÁLTOZÁS
SZEGED, JGYTF KIADÓ, 242 OLD.

NÉMETH MIKLÓS

A tanulmánykötet a Szegeden 1996-ban rendezett 9. Élőnyelvi Konferencia előadásait tartalmazza, címe megegyezik a tudományos ülésszak középpontjába állított fogalmakkal. A szerkesztő Előszavában (5–7) a „nyelv talán legnagyobb misztériumának” nevezi a változást. Miért misztérium a változás? Mert nagyon nehéz vállalkozás tudományos igényű magyarázatot adni arra, hogy a nyelvi rendszer egyes elemei miért éppen ott, akkor és úgy változnak, ahol, amikor és ahogyan az történik. A nyelvtudománynak sokáig be kellett érnie a változások leírásával: a kutató rögzítette, mely nyelvelemet mely másik váltotta föl a rendszerben – ezzel leírván a jelrendszer tagjainak időben egymás után következő állapotait, azaz a nyelvi elemek történetét. De a történetírás nem azonos az eseményeknek időrendben való rögzítésével: éppen attól válik tudománnyá, hogy az események közötti (mindenekelőtt kauzális) összefüggéseket is kutatja.

A nyelvi változó (igen szélesen meghatározott) fogalma azt tükrözi, hogy a nyelv létezésének egyetlen pillanatában sem statikus rendszer, és hogy a változás nem más, mint a beszélőközösséget fölépítő egyének nyelvhasználatában előforduló egyedi változatok eredője. A nyelvi változásról mondott empirikus alapú szociolingvisztikai igazságok tehát mindig általánosítások, a kijelentések igazságértéke soha nem abszolút, hanem mindig statisztikai igazságot jelöl. Ugyanúgy le kell mondania a nyelvtudománynak a kijelentések igazságértékének kétértékű logika alapján való megítéléséről, ahogyan a természettudósok lemondtak Heisenberg óta az anyagi részecske helyének pontos meghatározásáról egy „kimerevített” pillanatban. A nyelvi változó fogalma tette lehetővé a szociolingvisztika számára, hogy a folyamatban lévő nyelvi változások a változatok statisztikai földolgozásával in vivo megfigyelhetővé váljanak; jelentkezésük nyelvi és (szociológiai szempontok bevonásával) társadalmi okai és ezek összefüggései, a nyelvhasználó közösségen belüli terjedésük tanulmányozhatóvá válják. Az így nyert tapasztalatokat azután alkalmazhatjuk a már lezajlott nyelvi változások magyarázatában – a sok hiányzó nyelvi és társadalmi komponens miatt természetesen csak megszorításokkal.

A kötet Kontra Miklós tanulmányával indul (9–22), aki a sokat vizsgált (-bVn) és (-bV) változóról ír. A szerző először is helyrebillenti a szaktudományos szóhasználatban lassan meggyökeresedő helytelen megfogalmazást, amely az illativusi és inessivusi ragokat egy változóhoz tartozó változatoknak tekinti. Figyelmeztetése szerint beszélhetünk egy inessivusi és egy illativusi változóról, előbbinek [-bV] változata stigmatizált, utóbbinak [-bVn] változata hiperkorrekt. A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat adataira alapozva megállapítja, hogy nincsen generációs különbség a (-bVn) változó értékei között a különböző generációk nyelvhasználatában, azaz „a

változó stabil váltakozást mutat, tehát nem most folyó változást” (21). Ezt megerősítik a nyelvtörténeti kutatások is: inessivusi használatban az írott nyelvváltozatok a közép-magyar kor folyamán kezdik visszaszorítani a [-bV] változatokat (Bárczi 1963: 222). Fontos a változó további elemzése szempontjából, hogy a szóvégi *n* törlése kizárólag az inessivusi (-bVn) ragot érinti a magyarban, azaz a jelenség morfológiai kötöttségű, nem vezethető vissza csupán fonológiai szabályokra. A jelenség további vizsgálatokra érdemes, hiszen Kontra összefüggést talál az *n* törlése és a szóvégi *t* és *l* törlése között.

Kassai Ilona tanulmánya (23–5) a mai magyar nyelvhasználat egyik leginkább stigmatizált jelenségének, a suksükölésnek a terjedését elemzi abból a szempontból, hogy be van-e építve a mai nyelvrendszerbe a jelenség terjedése (a nyelvművelők minden igyekezete ellenére is). A cikk két olyan nyelvi rendszerbeli tényezőt ismertet, amelyek mindenképpen a jelenség szociális terjedését erősítik és gyorsítják – természetesen nem függetlenül a beszélőknek a rendszerbeli zavarokra adott félig vagy félig sem tudatos pszichológiai alapú válaszaitól. Az egyik ilyen tényező, hogy a suksükölés nem más, mint szabálykiterjesztés, túláltalánosítás, amely a „problematis” (mert a többi igétől morfológiailag eltérően viselkedő) igéket a felszólító és kijelentő mód homonim alakjai szempontjából „egyneműsíti” a többi igével. A másik ok: a magyar nyelvnek az a sajátossága, hogy nagyon sok főmondat típus után lehetséges az alárendelt tagmondat igealakjaiban mind a kijelentő mód, mind a (felszólító móddal alakilag teljesen egyező) kötőmód használata. Az írás végkövetkeztetése, amely válasz a címbeli kérdésre: egyáltalán nem csoda, ha suksükölünk.

Szende Tamás tanulmánya (27–30) a hangzó közlés szerkezeti tagolásának egy szupraszegmentális eszközt állította középpontjába: a frázis végi szótagok nyújtását és az ehhez kapcsolódó sajátos dallammenetet. Cseh Márta a mai magyar nyelv ragtalan határozóiról írt tanulmányt (31–43), amely meggyőzi olvasóját arról, hogy számolnunk kell mai nyelvhasználatunkban valamiféle „végmorfémátlanító” tendenciával, amely a határozóragok elhagyását is magába foglalja. Bagi Ferenc A mai magyar írott köznyelv egyszótagú szavainak hangtana (45–56) c. tanulmánya lényegében egy kontrasztív szerb–magyar fonetikai vizsgálat magyar nyelvre vonatkozó eredményeit mutatja be a szerb Jovan Jerković által kidolgozott módszertani eljárásokat használva.

Sándor Klára nagyobb lélegzetű munkájában – Amiért a szinkrón elemzés foszladozik (57–84) – a nyelvészek által hosszú ideje használt Saussure-i fogalmakat (langue–parole, szinkrónia–diakrónia, külső- és belső nyelvészet) teszi vizsgálat tárgyává, és azt kutatja, hogy ezek a dichotóm fogalompárok milyen hatást gyakoroltak a nyelvreírásra, mindenekelőtt a nyelvi változások leírására. Azt a kérdést is felteszi, hogy meg kell-e tartanunk e fogalmakat, vagy lehetségesek olyan nyelvreírás kísérletek is, amelyek nem ezekre és implicit tartalmaikra épülnek.

Mit mond az utóbbi évtizedek nyelvtudománya a fogalmak használati értékéről? Ezt ismerteti a tanulmány. A kritika legkorábban a külső- és belső nyelvészet megkülönböztetését érintette: Weinreich, Labov és Herzog is figyelmeztetnek rá, hogy a külső- és belső nyelvészeti vizsgálatoknak még oly módszeres elvégzése sem hozhat azonos eredményt azzal, mint ahogy a nyelvi változás magyarázatában egyszerre és a maguk összetett kapcsolatrendszerében vizsgálánk a változást befolyásoló tényezőket. Nem természetes nyelvvizsgálat az, amely egymástól szétválasztva vizsgálja a nyelvi változás befolyásoló tényezőit. A szerző gondolatmenete szerint nincs értelme a langue és parole megkülönböztetésének, hiszen a nyelv sui generis heterogén rendszer, ezért „nincs beszéd »és« nyelv, hanem csak »beszélt nyelv« van” (59), azaz nem beszélhe-

tünk egységes nyelvi rendszerről és heterogén beszélt nyelvről. A szinkrónia–diakrónia fogalmi megkülönböztetésében pedig rejtve bennefoglaltatik a változatlan, homogén nyelvi rendszer feltételezése a változó, heterogén nyelvhasználattal szemben. A szinkrónia fogalmának használata a nyelvleírásban feltételez egy, bármilyen kis időegységre szűkítve sem létező statikus nyelvallapotot, mozdulatlanná merevít egy folyamatot. Ráadásul a saussure-i gondolatrendszerben a nyelvleírás elsősorban a szinkrón vizsgálatot jelenti, ezt tartja alkalmasnak a nyelv működésének modellezésére, ezzel szemben a diakrón nyelvvizsgálat Saussure szerint nem magára a nyelvre irányul, hanem egy eseménysorra, amely a nyelv egymás utáni időbeli állapotaihoz rendelhető. Saussure úgy tekintett a nyelvi változásra, mint a nyelvi rendszer lényegét nem érintő folyamatra, hiszen a megváltozott nyelvelem viszonya a többi nyelvelemhez változatlan marad. Ez persze akkor lenne igaz, ha a nyelvi változás mindig egy-egy elem villámgyors és ingadozásoktól mentes cseréjét jelentené, csakhogy mindaz, amit ma a nyelvi változásokról tudunk, ellentmond ennek a feltevésnek.

A szerző végkövetkeztetései abba az irányba mutatnak, hogy a nyelvleírásból ki kell küszöbölni az olyan fogalmi segédleteket, amelyek a modellnek a nyelvi tényekkel összeegyeztethetetlen jelleget kölcsönöznek, beleértve a szinkrónia–diakrónia kettősségét is, még akkor is, ha így a modell bonyolultabbá válik.

Fenyvesi Anna (85–98) amerikai angol környezetben élő magyar beszélők nyelvhasználatának interferenciajelenségeit vizsgálja saját magnetofonos interjúinak földolgozásával. A kontaktusjelenségek közül mindenekelőtt a fonológiai és fonomorfológiai jelenségekre helyezi a vizsgálat súlypontját. Megállapítja, hogy a standard magyar nyelv kötelező (hangtani és alaktani kötöttségű) hasonulásai nem játszódnak le a vizsgált magyar közösség második generációjának megnyilatkozásaiban.

Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella nagy terjedelmű elméleti jellegű tanulmánya (99–122) arra tesz kísérletet, hogy a nyelvi változókat hasonló vagy azonos jegyeik alapján több szempontból csoportosítsa, lehetővé téve ezáltal a pontosabb fogalomhasználatot a szociolingvisztikai kutatásokban. A nyelvi változók csoportosítási lehetőségei a kutatások különböző részterületeit idézik. A változók egyik természetes csoportosítási szempontja, hogy meghatározható-e, hány megvalósulási lehetősége van egy-egy elemnek, és ha igen, milyen számot kapunk. A meghatározható számú, diszkrét változatot magába foglaló változók megvalósulási lehetőségeik szerint lehetnek kétagúak, három- és többtagúak. Ezzel szemben a változók között találunk ugyanakkor olyanokat is, amelyekhez elvileg végtelen megvalósulás tartozhat (ilyenek pl. a fonetikai változók), és ezek színekyszerűen mennek át egymásba (folyványváltozók). A változók következő csoportosítási szempontja, hogy az egyes változatok funkciójukban ill. jelentésükben azonosak vagy sem. Ezt nem mindig könnyű megállapítani. A kontaktusnyelvészetben mindenekelőtt azt a csoportosítást lehet majd jól használni, amely a változókat a nyelvi érintkezéssel való kapcsolatuk szempontjából sorolja osztályba: kontaktusváltozók és nem-kontaktusváltozók. Másfelől ugyanilyen fontos a kontrasztív kutatásokban a változók nyelvföldrajzi csoportosítása (és e csoportosítás magába foglalja a magyar nyelv többközpontúságának lehetőségét): határtartó és határsemleges változók. A határtartó változók viszonylag számottevő jelenléte a nyelv többközpontúságának egyik bizonyítéka lehet, hiszen ezek léte összefügg a különböző államkeretek által meghatározott szétartó fejlődéssel. A szerzőpáros következő tanulmánya (Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban, 113–22) példákat ismertet az előző tanulmánynak a nyelvi interferencia alapján megállapított változótípusaira, azaz a gya-

korlatban mutatja be a fogalmaknak a tudományos leírás pontosságát növelő erejét, a szerzőpárosnak az MNSzV keretében végzett vizsgálataira alapozva.

Simon Szabolcs (123–39) a szlovákiai magyar sajtó száz nyelvi változóját vizsgálja, a lexikai szinten található kontaktusjelenségek tipológiáját állítván az olvasó elé. Kutatásait nem is titkoltan a megújítandó Magyar értelmező kéziszótár érdekében is végzi, szeretné kijelölni azoknak a lexikai jelenségeknek a körét, amelyeket az új szótárnak mindenképpen érintenie kell a felvidéki magyar nyelvhasználat jelenségei közül. Papp György (141–49) és Katona Edit (151–57) is a vajdasági magyar nyelvhasználat helyviszonyjelölését tárgyalja: mindketten vizsgálják a változatok arányait és a próbálják feltárni a használatot meghatározó dialektális, társadalmi és attitűdinális tényezőket. Borbély Anna (159–69) két magyarországi román anyanyelvű adatközlővel készült magnetofonos adatgyűjtésére építi vizsgálatát: a stílusok és beszédhelyzet kapcsolatát és a stílusváltás jelenségét kutatja. Az is érdekli, vannak-e az egyénre jellemző meghatározó tényezői a beszélők stílusváltásainak, és e váltásokat milyen nyelven kívüli tényezők befolyásolják. Beregszászi Anikó és Cserniczkó István munkája (171–78) az ungvári egyetem magyar szakos hallgatóinak megszólításformáit vizsgálja. A kutatók azt vizsgálták, hogyan befolyásolják a hallgatók választásait olyan nyelven kívüli tényezők, mint a tanárnak az egyetemi hierarchiában elfoglalt helye, kárpátaljai vagy magyarországi származása, életkora. A kutatás arra is fényt vet, hogyan hat az ungvári magyarok választásaira sajátos nyelvi (kontaktus)helyzetük és az ukrán anyakönyvezési gyakorlat. Hasonló tematikájú Raffai Éva cikke is (179–88), amely a szegedi és szabadkai nyelvhasználók megszólításformáit vizsgálja formális szituációban, azaz a harmadik személyű, udvarias változatokon belüli tendenciaszerű eltérések érdeklik. A vajdasági adatközlők lényegesen több esetben használják a *magá* formát, mint a szegediek, ennek megfelelően jóval ritkábban élnek a *tetszik*-es udvariassági formával.

Király Attila (189–202) arra keresi a választ, milyen mértékű és mennyire tartós a Magyarországon tanuló vajdasági fiatalok nyelvi asszimilálódása, és arra a következtetésre jut, hogy az alkalmazkodás éppen csak a kívánt mértékű és nem tartós: vajdasági társalgási környezetben (Magyarországon is) az „hazai” változatokkal élnek az adatközlők.

Láncz Irén (203–10) a bánáti nyelvjárás jellegzetességeinek további sorsát vizsgálja a Szabadkára települt bánátiak nyelvhasználatában, Rajsli Ilona szintén a bánáti nyelvjárás egyik jellemző sajátosságát, az *ö*-zést és az ehhez kapcsolódó nyelvhasználati attitűdöket tárgyalja (211–17). Nagyon időszerű lenne az *ö*-zés megítélésének az egész magyar nyelvterületet érintő vizsgálata. P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit tanulmánya (219–27) a szamosháti nyelvjárásból származó frazeológiai egységek ismertségét kutatja a Szamoshátnál nagyobb területen, Molnár Csikós László (229–34) a hasonlításban használt földrajzi kötöttséget mutató *-tól* ~ *-től* elterjedtségét vizsgálja a mai jugoszláviai nyelvváltozatokban és a magyar nyelvemlékekben. Arra a következtetésre jut, hogy a szóbeliségben hosszú ideje létező jelenség a *-tól* ~ *-től* határozórag használata a hasonlításban, és hogy nem tekinthetjük szűken értelmezett (egy nyelvjárásra vagy területre) korlátozódó jelenségnek.

Nagy L. János kötetzáró cikke (235–38) Peter Trudgill könyvének (Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába) két szócikkét veszi górcső alá: a nyelvhelyesség és a nyelvművelés címszavakat. Nem ért egyet azzal a nézettel, amely nem látja alkalmazhatónak a helyes–helytelen fogalom párt anyanyelvi beszélők beszédtevékeny-

ségére, ezért nyilvánvalóan más a szerző véleménye a nyelvművelésről is. A kötetet a Név- és tárgymutató zárja (239–42).

Összességében gazdag és változatos anyag gyűlt össze a konferenciakötetben, amelynek írásai valóban élő kapcsolatban állnak a könyv címével és napjaink beszéd-tényeivel. Ami talán némileg zavaró lehet (ez minden konferenciakiadványnak kockázati tényezője), az a kötet tanulmányainak terjedelmi (és esetenként színvonalbeli) egyenetlensége. A kötet szép kiállítása, jól elhelyezett ábrái, a sajtóhibák csekély száma, az egységes hivatkozási rendszer használata feledteti az olvasóval ezt a szépséghibát.

IRODALOM

Bárczi Géza 1963: *A magyar nyelv életrajza*, Budapest, Gondolat.

**KISS JENŐ 1998: MIHÁLYI NYOLCSZÁZ ÉVES
NYELVI-MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TALLÓZÁSOK
GYŐR, HAZÁNK KÖNYVKIADÓ, 145 OLDAL**

SZABÓ JÓZSEF

Aki az utóbbi évtizedekben megjelent különböző magyar nyelvészeti kiadványoknak figyelmes olvasója volt, az a szerzők között gyakran találkozhatott Kiss Jenő nevével és különféle dolgozatainak címében pedig a Mihályi helységnévvel. Bátran állíthatom: a magyar nyelvterületnek aligha van még egy olyan települése, amellyel annyi önálló kiadvány, olyan sok cikk és tanulmány foglalkozna, mint ahány munkája Kiss Jenőnek az 1960-as évektől napjainkig ezen rábaközi község nyelvéről-nyelvjárásáról megjelent. Noha nyelvészeti munkássága (a finnugrisztikától a nyelvtörténeten át a szociolingvisztikáig) igen széles körű, kutatásainak középpontjában kezdettől fogva a dialektológia áll, azon belül pedig – a nemzetközi szakirodalom (különösen a német és a finn nyelvjárásban) eredményeinek alapos ismerete és a magyar nyelvjárásutatót elméleti-módszertani szempontból megtermékenyítő publikációs tevékenysége mellett – a legtöbb dolgozata a mihályi nyelvjárás vizsgálatának tárgykörében született. Számtalan cikkén, tanulmányán kívül nyolc önálló kiadványban dolgozta föl a község nyelvjárását (pl. *A rábaközi Mihályi igeképzői*. NytudÉrt. 69. sz. Bp., 1970; *Mihályi tájszótár*. NytudÉrt. 103 sz. Bp., 1979; *A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között*. MNyTK. 190. sz. Bp., 1990; stb.), s közülük *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana* című könyvének (Bp., 1982) és *a Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondatánából* című munkájának (MNyTK. 164. sz. Bp., 1982) az ad különös jelentőséget, hogy ezeket együttesen az első modern nyelvjárási monográfiának tekinthetjük.

Ilyen fontos kutatási eredmények után az eddigiektől – tárgykörében, feldolgozási módjában, céljában és ezekből következően stílusában is – eltérő, újabb kötettel gazdagította Kiss Jenő szülőfalujának, Mihályinak a nyelvét-nyelvjárását feltáró ismeretanyagot. Erre – amint a könyv címéből is kiderül – az adott alkalmat, hogy a falu 1998-ban ünnepelhette első, okleveles említésének nyolcszázadik évfordulóját, amelyhez méltó és sikeres hozzájárulást jelent ez a kiadvány.

A kötet I. részében Mihályi község országosan is ritkának számító jubileuma kapcsán arról elmélkedik a szerző, hogy a nyolcszáz év során mi minden történt a magyarsággal és a mihályiak elődeivel, mennyi nehézséget, küzdelmet kellett átélnie ha-

zánknak és a falu egykori lakóinak folytonosságuk megtartásához, milyen szívóssággal és következetességgel kellett megküzdeni létük, nyelvük és kultúrájuk megőrzéséért a belső és külső viszályok, hódítók betörései, háborúk közepette. Hogy milyen nagy idő a nyolcszáz esztendő, azt „azzal is nyomatékosíthatnánk, ha felsorolnánk azoknak a magyar településeknek a neveit, amelyekről a történeti adatok szólnak ugyan, de amelyek már megszűntek létezni. ... A történelmi Magyarországon százával voltak olyan, magyarok alapította települések, amelyekről ma már csak régi oklevelek, följegyzések, összeírások alapján tudunk valamit, ha tudunk róluk egyáltalán. Mihályi is juthatott volna erre a sorsra. Nem jutott. Megmaradt, megmaradhatott. S nekünk most van mit ünnepelnünk” (8).

Szülőfalujának nyolcszáz éves múltjára gondolva azt is részletesen kifejti a szerző, hogy a kisebb-nagyobb települések életében mindenkor nagy szerepe volt a közösséget megtartó és formáló helyi hagyományoknak, azok megőrzésének és a kor parancsait mindig figyelembe vevő alkalmazkodó kézségnek, a megújulásra való képességnek. Nemcsak arról szól, hogy a gyorsan változó világunkban mennyire sürgős és fontos volna a község helytörténeti gyűjteményének a megalapozása, hanem a tárgyi és szellemi emlékek összegyűjtésének jó néhány konkrét feladatát és lehetőségét is felsorolja azok számára, akik a mihályiak közül jobban érdeklődnek falujuk múltja, régi hagyományai, szokásai iránt. – Itt emlékezik meg a község két neves szülöttéről: Mihályi Ernőről, a tudós paptanáról, jeles művészettörténészről és Zsirai Miklósról, a finnugor nyelvész kiváló képviselőjéről, akinek nyelvünkkel kapcsolatos, szívhez szólóan szép vallomását érdemes földézní: „Programom nagyon egyszerű: szeretem nyelvemet, ezt a minden előttem élt magyarnak lelkével átítatott drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszármaztatandó szent muzsikát, s gyönyörűséges kötelességemnek érzem ennek minél tökéletesebb megismertetését, megbecsülését, megkedveltetését. Ennyi a programom, ezt azonban ma is – holnap is, jóban is – rosszban is vállalom” (24). – E ponton ismét eszembe ötlík Mihályinak egy másik különlegessége: a magyar nyelvterületen – tudtommal – nincs még egy kisebb település, ahol két nyelvész is született volna.

A kiadvány gerincét a II. fejezet képezi, amelyben könnyen érthető, élvezetes, gördülékeny stílusban fogalmazott, kisebb – nagyobb terjedelmű írások követik egymást. Ezeknek nagy hányada a névtudomány két fő ágához, a földrajzi nevekhez és a személynevekhez kapcsolódik (pl. Honnan vette nevét Mihályi?; A falu és részei; Mírről vallanak a dülőnevek?; Mihályi személynevek nyolcszáz évvel ezelőtt; 17. és 18. századi családnevek; A névcsőfolók /, az alfejezetek – ugyancsak terjedelmes, adatokban gazdag – másik része a mihályi nyelvjárás markáns vonásait, jellegzetes színfoltjait, érdekes tájszavait, nemegyszer a régi időkre emlékeztető, különleges szókapcsolatait és azok magyarázatait foglalják magukban (pl. Tájszók: tej – édes szavak; A nyelv

virágai: a közmondások és a szólások; A mihályi nyelvjárás – és ami körülötte van). – A „Köszönés- és megszólításformák Mihályiban” című könyvrészlet (107–117) pedig szociolingvisztikai szempontból érdemel megkülönböztetett figyelmet, de az itt leírtak ismerete – a nyelvi tiszteletadás napjainkra jellemző nehézségei, zavarai miatt – a nem szakember érdeklődők számára is sok haszonnal járhat, különösen a fiatalabb nemzedékeknek szolgálhat sok tanulsággal. – Kiss Jenő munkája az említett nyelvészeti szakterületek művelői mellett a néprajzosoknak és a történészeknek (főként a helytörténet kutatóinak) az érdeklődésére is számot tarthat, mégpedig elsősorban a „Játsszunk egy kicsit”, a „Gyermekmondókák” és a „Mihályi és az osztrák kapcsolat” című fejezetek (79–88; 117–121). – A kötetet a III. fejezetben lévő Szakirodalom (137–139), valamint a Név-, szó- és tárgymutató (139–145) zárja.

A kiadvány hangvételt, stílusát – érthető okokból – nagyban meghatározza a körülmény, hogy Kiss Jenő összeállítása jubileumi könyvnek készült, s így a szerző Mihályi szülöttként tiszteleg a neki életre szólóan meghatározó élményt, ismeretet, erkölcsi tartást nyújtó faluközösség, a fölnevelő szülői ház és a szűkebb pátria előtt egyaránt. Nagy mértékben befolyásolja stílusát az a helyes törekvése is, hogy műve, noha bárki haszonnal forgathatja, főképpen a mihályiaknak szól, ezért nem nehézkes, idegenszerű szaknyelven íródott, hanem közérthető, az olvasó érdeklődését folyamatosan fenntartó, színes formában. A kötet olvasása közben nemegyszer tűnik úgy, hogy pl. egy-egy tájsozóhoz, dülönévhez fűzött magyarázatában a szerző mint egykori mihályi lakos – gyermek- és fiatalkori élményeire, emlékeire utalva – közvetlen hangon szól Mihályi közösségéhez. S ezt úgy teszi, hogy a különféle adatok elemzése mindvégig hiteles, pontos és szakszerű marad. Mindezt jól mutatja pl. a következő könyvrészlet is: „Nem dülönév, de érdemes szóba hoznunk a Mihályihoz legközelebb fekvő erdőt, a *Petleni-erdő*-t. Jól ismerjük, ott voltak például az iskolai szervezésű számháborúk, azonkívül onnan vettünk tűzifát is gyakran, nem beszélve az erdőben tett fölfedező utakról, kirándulásokról. A *Pentleni* erdő egy egykor volt faluról kapta a nevét, amelyről a források azt írják, hogy a múlt században *Petlen* volt a neve, s akkor még (a század végén) 195 lakosa volt. *Petlen* is Árpád-kori magyar település, az 1231-es oklevélben *Petlend* alakban van említve. A falu neve egy nem akármilyen szentföldi településnek, tudniillik Jézus születése helyének, Betlehemnek a nevéből alakult ki, emígyen: a *Betlehem*-ből összerántással *Betlen*, ebből pedig a szóeleji mássalhangzó zöngétlenedésével *Petlen* lett, majd ebből a magyar helynevekben gyakori *-d* képző hozzáadásával *Petlend*. A középkorban bizonyos szentföldi helyek alapján Nyugat-Európában és Magyarországon is adtak településeknek neveket. A magyar nyelvterületen nem a Mihályival szomszédos egykori település az egyetlen, amelynek neve Betlehem nevére megy vissza” (56).

Számtalan hasonló példát lehetne még említeni arra, hogy a szerző – a Mihályi-hoz kapcsolódó gyermekkori emlékeket fölidézte – különböző adatokhoz fűz részletes magyarázatot, amely nemcsak az egyes tájnyelvi elemek jelentésének megadására terjed ki, hanem gyakran azok eredetének, nyelvtörténeti változásának kifejtését, esetenként a tájszó vagy szókapcsolat jelölte fogalom néprajzi hátterének a leírását is magában foglalja. Így válhat az érdeklődő olvasó számára – szinte észrevétlenül – fontosá minden, Mihályiban meglévő vagy esetleg már kihalt tájnyelvi adat, amely nemegyszer erős szálakkal kapcsolódik a község múltjához, hajdani népéletéhez, régi szokásaihoz.

Nem tudom – a könyvben ugyanis nincs rá adat –, hogy hány példányban látott napvilágot a „Mihályi nyolcszáz éves” című kötet, de tartalma és élvezetes, olvasmányos stílusa miatt úgy vélem, hogy Mihályiban és környékén valószínűleg sokan megvették, és – ami ugyan nyelvészeti kiadványok esetében elég ritka, de nem példa nélküli – könyvsiker vált belőle. Biztos vagyok benne, hogy különösen a tanárok és a diákok körében népszerű olvasmány lett, és a különféle tanórákon (a környezetismerettől a történelemtanításon át az anyanyelvi és irodalmi órákig) gyakran szóba kerülnek a kötet becses értékű adatai. Az a meggyőződése is, hogy Kiss Jenő könyve nemcsak a nyelvtanórák, a magyar nyelv és irodalom megszerettetésében segíthet sokat, hanem emellett a tanulók helytörténeti ismereteinek gyarapításához, a szülőföld iránti hazafias érzés kialakításához és elmélyítéséhez is nagyban hozzájárulhat.

A „Jubileum és kötelesség” című alfejezetben Sütő András következő gondolatát idézi a szerző: „Boldog, ki másnak nem adósa – így szól a közmondás. Én boldog vagyok, hogy fölnevelő szüleimnek, szülőfalumnak, szülőföldemnek örök adósa lehetek” (11). Majd ehhez saját véleményét is hozzáfűzi: „Merthogy – így igaz! – adóσαι vagyunk fölnevelő szüleinknek s szülőföldünknek egyaránt. S ezt az adósságot úgy törleszthetjük, hogy továbbadjuk mindazt, amit hasznosnak, jónak, helyesnek ismerünk meg, tehát a Sütő András-i sorok szellemében tesszük – hasznossal, jóval, helyessel törlesztő – adóssá az utánunk következő, a stafétabotot tőlünk átvevő nemzedék tagjait” (11).

Kiss Jenő bátran elmondhatja, bizton érezheti úgy, hogy szüleinek és szülőfalujának sokat törlesztett adósságából, hiszen a Mihályira vonatkozó eddigi, rendkívül gazdag munkásságával és mostani, újabb könyvével nemcsak a község fiatalabb nemzedékeinek adott tovább értékes, szemléletformáló ismeretanyagot a régi időkől, az egykori hagyományokból, hanem egyszersmind olyan kötetet állított össze, amely az anyanyelvi nevelésben, a nyelvjárásiasság helyes megítélésében és a szűkebb haza értékeinek megbecsülésében követendő mintául szolgálhat mindazok számára, akik valamely település nyelvének-nyelvjárásának hasonló célú feldolgozását szeretnék a jövőben elvégezni.

705.

Johannes Gutsclaff 1998

***Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*
*Grammatilisi vaatlusi eesti keelest***

**Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10,
Tartu, Tartu Ülikool**

**Fordította és összeállította Marju Lepajõe,
szerkesztette Jaak Peebo, 340 o.**

TÓTH SZILÁRD

1. Az Observationes kiadástörténete

Az első déli észt nyelvtant – az urvastei evangélikus lelkész Johannes Gutsclaff (?–1657) latin nyelvű munkáját – megjelenése után pontosan 350 évvel kaphatták kézbe 1998-ban anyanyelvükön az észt filológusok. Az 1648-ban megjelent művet sokszor idézték, ám eddig Észtországban kevesen tanulmányozhatták egészében, mert az eredeti könyvből csak egy (hiányos) példány maradt fenn – ezt a tartui Észt Irodalmi Múzeumban őrzik –, reprintjét pedig a 70-es években az NSZK-ban adták ki. Az Observationesről a múlt században ketten kézíratos másolatot készítettek, és ugyancsak ketten – Kristjan Jaak Peterson, az első jelentősebb észt költő, valamint Friedrich Bernhard Rosenplänter – le is lefordították németre. Peterson fordítása kéziratban maradt, Rosenplänteré pedig lappang (280).¹ Az utóbbi évtizedekben már fotómásolatok is a kutatók rendelkezésére álltak. (Az NSZK-beli reprint mikrofilmről készült.) A fentiek fényében leszögezhetjük, hogy a Tartui Egyetem Észt Nyelvi Tanszékének sorozatában megjelent kiadvány hézagpótló, különösen arra való tekintettel, hogy az észt nyelvemlékek jelentős része a szovjet korszakban hozzáférhetetlen volt.² Lepajõe fordítása eredetileg diplomamunkának készült, s az észt Anyanyelvi Társaság (Emakeele Selts) a grammatika megjelenésének 340. évfordulójára szerette volna kiadni (5).

A könyv tudományos ülésszakkal összekötött ünnepélyes bemutatóját 1998. november 11-én rendezte meg a Tartui Egyetem Észt Nyelvi Tanszéke. Amint az eredeti is a tartui egyetem (az egykori Academia Gustaviana) nyomdájának terméke volt, kommentált, fordítással és kísérőtanulmányokkal ellátott kései harmadik kiadása is a Tartui Egyetem Kiadójának Nyomdájából került ki.

¹Ha a hivatkozásnál nem szerepel szerző és év, a zárójelben található szám az ismertetett kiadvány megfelelő oldalára utal.

²Saareste és Cederberg nyelvemlékszemelvényeket tartalmazó, ritkaságszámba menő, 1927 és 1931 között füzeteként megjelent könyvét csak 1992-ben adták ki reprintben. (Saarestéék a gutsclaffi grammatika szójegyzékének két oldalát közölték újra.) A legrégebbi észt nyelvemlékeket tartalmazó kiadvány is csak a közelmúltban jelent meg (Ehasalu et al. 1997). – Itt hívjuk fel a figyelmet, hogy az Altkoa – Valmet-féle régi észt alkalmivers-antológia egy Gutsclaff-verset is tartalmaz (Altkoa – Valmet 1973: 51–52).

A Haarmann házaspár több mint két évtizeddel ezelőtt elindított, a XVII. századi észt nyelvtanokat újrakiadó „Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts” című sorozatának első kötetében Harald Haarmann az első két észt nyelvten reprintjét tette közzé: Heinrich Stahlét³ és Gutsclaffét. (Stahl, az első északi észt grammatika megalkotója csak egy évtizeddel előzte meg Gutsclaffot.) Haarmann kötetindító kommentárjaiban (Haarmann 1976: 9–43) kor- és társadalomrajzot adott, tárgyalta a két mű keletkezési körülményeit, összefoglalta a két szerző életművét, emellett rávilágított a grammatikák főbb jegyeire. A német nyelvű tanulmányt irodalomjegyzék (Haarmann 1976: 35–37), Stahl és Gutsclaff életrajzi táblázata (Haarmann 1976: 38) és egy, az észt nyelvjárásokat szemléltető térképvázlat követi (Haarmann 1976: 39). Haarmann a nyelvtenok részletes elemzésébe nem bocsátkozott, csupán azok hangjelölését taglalta röviden (Haarmann 1976: 40–43). A kiadvány legterjedelmesebb részét a két nyelvten fakszimiléje adja. A Haarmann házaspár sorozatában igen fontos műveket adott ki – Stahlén és Gutsclaffén kívül Göseken (Värrü Haarmann 1977) és Hornung grammatikáját (Haarmann 1977) –, ám ezek a „nyugatnémet” reprintek politikai okokból nem épülhettek bele az észtországi anyanyelvi felsőoktatásba, még akkor sem, ha a sorozat első kötetét az észt finnugrisztika doyenje, az 1990-ben elhunyt Paul Ariste ismertette a Haarmann-féle sorozatot megjelentető Helmut Buske Kiadó finnugrisztikai folyóiratának hasábjain (Ariste 1977).

2. Mozgalom és nyelvészet

Az *Observationes* újbóli kiadása egybeesik a déli észt irodalmi nyelv újjászületésével: míg a századfordulón az északi mellett párhuzamosan létező délészti (tartui) irodalmi nyelv teljesen átadta helyét a középső északészti nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelvnek, addig az 1980-as évek óta – főképp egyes vöri és szetu értelmiségiek fáradozásának köszönhetően – intenzív fejlődésnek indult az északival szemben jelentős fonetikai, morfológiai és lexikai különbségeket felmutató déli észt (vöri-szetu) irodalmi nyelv (Tóth 1997). E forráskiadvány megjelentetése, sőt általában a déli észt kutatásának az utóbbi években megfigyelhető fellendülése – Hella Keem és Mihkel Toomse műveinek publikálása (Keem 1995, 1997; Toomse 1998), Karl Pajusalu, Eino Koponen vagy Ülo Toomsalu munkássága (Pajusalu 1996, Koponen 1998, Toomsalu 1995), a Peko eposz megjelentetése (Vabarna 1995), a Vöri Intézet (ir. *Vöru Instituut* ~ vöri *Vöro Instituut*) tevékenysége stb. – és a délészti mozgalom között összefüggés mutatható ki. Karl Pajusalu szóbeli közlése szerint 1987-ben megjelent mulgi tárgyú írása adott lökést a vöri mozgalomnak. Kétségtelen, hogy Észtország függetlenné válása is elősegítette mind a nemzeti filológia fejlődését – ezen belül a forráskiadványok, monográfiák, tankönyvek megjelentetését –, mind pedig a regionális kultúra, a helyi önszerveződések megerősödését. Indrek Jäätis szerint „Az 1980-as évek második felében elindult észt nemzeti mozgalomból, főképp annak egy részéből, a műemlékvédelmi mozgalomból fejlődött ki a vöri-szetu mozgalom.” (Jäätis 1998: 71)

³Anführung zu der Ethnischen Sprach / auf Volgemeinten Rath / vnd Bittliches Erfuchen / publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall, Druckts Chr. Reufner der älter / in Verlegung des Authoris. M.DC.XXXVII.

3. Az Observationes tudománytörténeti jelentősége

A mai Lengyelország területén született, német származású Gutsclaff grammatikáját saját (torzóban ránc maradt) bibliafordítása előkészületének és nyelvtankönyvnek szánta (299, 306). 1648 tavaszáig Mózes első két könyvét sikerült lefordítania (Tering 1979: 30). Az ugyancsak az Észti Irodalmi Múzeumban őrzött 314 lapból [Peebo (1995: 124) szerint: 626 oldalból] álló kézirat a Királyok I. könyvének szakad félbe (305). Korábban kétségbe vonták, hogy e kézirat Gutsclaff műve, Arvo Tering szerint azonban az övének kell tartanunk (Tering 1979: 30). Gutsclaff élete végén Gösekennel együtt elkezdte előkészíteni az Újszövetség déli észti – északi észti – német nyelvű kiadását, amelynek a svéd–oros háború, valamint Gutsclaff hirtelen halála vetett véget (Värrä Haarmann 1977: 7).

Az Observationes jelentősége tudománytörténeti, hiszen a következő déli észti (vöruí) nyelvtan (Wiedemann 1864) megjelenéséig még több mint két évszázadnak kellett eltelnie.⁴ A déli észti igeragozás egyes szám harmadik személybeni megoszlásának értelmezése terén Gutsclaff tekinthető a modern nyelvészeti felfogás (Toomse 1955: 39, de főképp Posti 1961) előfutárának, függetlenül attól, hogy nem használta a mediális műszót. Az ide vonatkozó részlet így szól: „Tertia singularis definit in *b* in verbis activis & Neutris quae actionem transitivam significant feu quae regunt Accusativum. At in Neutris Intransitivis, quae Accusativum non requirunt, definit in *s*/ ut: *Temma ütleb* dicit, *Temma oppeb* docet, *löh b* verberat &c. At *Temma pallas* ardet, *maggas* jacet, *kês* fervet, &c.” (104)⁵ A déli észti bben ugyanis az *s* alakú VxIndPrSg3 eredetileg a mediális igék esetében jelent meg. (E ragozási típus egyébiránt a magyar ikes ragozással mutat tipológiai hasonlóságot. – Mikola 1997, Liivak 1999: 12). Wiedemann nem így osztályozta az igéket: 13 igeragozási típust tartalmazó rendszert állított fel, melyben az *s* ragú igék még csak nem is tartoznak egy csoportba. Egészen századunkig elfelejtődött Gutsclaff gondolata (Pajusalu 1996: 49–55). A mediális igeragozás kapcsán még két megjegyzést kell tennünk: 1) Gutsclaffnak sem grammatikájában, sem bibliafordításában nem találhatunk a déli észti oly jellemző személyrag nélküli igealakokat: az ilyen nem-mediális igék nála *-b* ragosak. A *-b* (fonetikailag: *B*) az észti nyelvjárások univerzális IndPrSg3 ragja (az észti grammatikaírás tradíciói szerint: *j e l e*), mely bekerült egyes déli nyelvjárásokba és a régi déli észti (tartui) írásbeliségbe. 2) Habár Gutsclaff nyelvtanában elkülöníti a két igitípust (102–105), bibliafordításában gyakran az eredetileg mediális alakok is *-b* raggal ellátottak, pl. *ellab* (vö. ir. *elab*) ‘él’ (de: *ellas* <*eläss*>⁶ is; Peebo 1995: 124–128).

⁴Hupel 1780-ban kiadott nyelvtana párhuzamosan tárgyalja az észti és a déli észti. Gutsclaffot nem említi – azt állítja, hogy nem is jelent meg még déli észti grammatika: „Die vom ehmaligen Pastor Thor Helle ausgearbeitete, und vom damaligen Diaconus Gutsclaff i. J. 1732 zum Druck beförderte Kurzgefaszte Anweisung zur ehstnischen Sprache, ist ganz vergriffen: überdies giebt sie nur eine Anweisung zur Erlernung des revalischen Dialekts; für den döptschen ist noch keine Sprachlehre im Druck erschienen.” (Egyszerűsített transzliteráció, Vorerinnerung, 2. o.) Hupel művének címlírása: Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalischen und den döptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Herausgegeben von August Wilhelm Hupel. Riga und Leipzig, bey Johann Friedrich Hartknoch, 1780.

⁵A Gutsclaffnál gót betűvel nyomtatott alakokat kurzívval jelöljük.

⁶Csúcsos zárójelben a szó mai déli észti (vöruí) alakját adjuk meg, mégpedig egyszerűsítve; hasonlóképpen, ahogy azt a kis észti nyelvjárás szótár (Pall 1982–1989) közli, azzal a különbséggel, hogy a palatalizáltságot jelöljük. Eljárásunkat a következő körülmények indokolják. A mai vöruí irodalmi nyelvnek többféle helyesírása van, ezt a megfelelést ezért nem célszerű megadni. Gutsclaff adatai hangalakjának rekonstruálása ezen keretek között nem lehet feladatunk, s ez igen nehéz is lenne, az adatok régisége és nyelvjárásilag

4. Az észti nyelvjárások

Mielőtt rátérnénk a könyv részletes ismertetésére, a hitelesebb tájékoztatás végett e helyütt röviden szólunk az észti nyelvjárások rendszeréről. Az észti nyelv három fő nyelvjárástípusra tagozódik: az északra, a délre és az északkeleti-partvidékire.⁷ A déli típust három nyelvjárásra oszthatjuk: az északi hatás nyomait mutató mulgira és tartuira, valamint a legarchaikusabb, még ma is intenzíven élő võrui–szetu (ir. *setu* ~ déli észti *seto*) dialektusra. Hajdú Péter az egész déli nyelvjárás csoportot szinonimájaként alkalmazza a *tartui* terminust (Hajdú 1981: 76), nyilván az egykori déli észti (tartui) irodalmi nyelv tradíciója miatt, illetve mert korábban az egész déli nyelvjárás csoportot *Tartu keel*-nek (tartui nyelvnek) nevezték. Az evangélikus võruiak és a görögkeleti szetuk nyelvjárása leginkább abban különbözik egymástól, hogy ez utóbbra erős hatást gyakorolt az orosz nyelv (Kask 1984: 26). Sajnos kézikönyveink egy része nem hívja fel a figyelmet a võrui és a szetu dialektus együvé tartozására: a Zsirai-féle Finnugor rokonságunk éppúgy nem (Zsirai 1937: 447–449), mint a legutóbb megjelent Finnugor kalauz. Ez utóbbi – röviden kitérve a võruiakra is – önálló cikkben tárgyalja az észteket, a szetukról ellenben a Balti-finn népek Oroszországban c. írásban szól.

5. Ajánlás és előszó. Nyelv, betűtípus

Jóllehet a nyelvtan és előszava is latin nyelvű, a könyvet indító, első előszónak is beillő, az előszónál jóval hosszabb ajánlás németül íródott, mint ahogy felnémet jelentésük alapján találjuk meg a déli észti lexémákat az *Observationes* végén a néhol a német címszó után a latin jelentést is tartalmazó német–észti szójegyzékben. A grammatika nyelve a latin XVII. századi állapotát tükrözi, mely a kései latin folytatójaként a klasszikus és a vulgáris latin nyelv sajátos keveréke (Lepajõe 1985: 36–37).

A kiadványt a fordító rövid előszava (Benevolo lectori; 5–6) után egy igen részletes tartalomjegyzék nyitja (7–9). A 11. oldalon találjuk az *Observationes* latin nyelvű címlapjának eredetijét. A 12. oldalon olvasható a címlap fordítása. A 13. oldalon folytatódik az eredeti könyv: a grammatika 26 soros, egyoldalas, egy mondatból álló felnémet nyelvű ajánlása következik, ezután az ajánlás 11 oldalas kifejtése (14–24), majd ezeknek fordítása (25–30). A szerző az ószövegségi Ezékiel könyvéből vett „*Alle Seelen sind mein*” (‘minden lélek enyém’; Ez 18,4) idézet köré építi gondolatmenetét, ezzel indokolva meg a helyi uralkodó osztály képviselőinek a grammatika és az észti nyelvű bibliafordítás szükségességét. Ezt követi a latin nyelvű előszó (Praefatio ad Lectorem; 31–32) és hibaigazító (32), majd ezek fordítása (33–34, 35).

A rövid előszóban Gutsclaff rávilágít a (dél)észti nyelv néhány, az érdeklődést felkeltő jellegzetességére – például a *Sussi* <*susi*> ‘farkas’ ~ *Soje* <*soe*> ‘farkasnak a...’ (genitivusi fő, nála: rectivus) típusú fokváltakozásra –, de mentegetőzik is: ha még nem adta volna nyomdába a kéziratot, több kérdést másképp oldana meg, például esetleg vokális + *h* betűkapcsolattal jelölné a hosszú *ä*, *ö*, *ü* hangokat.

nehezen azonosíthatósága miatt. A túl pontos mai nyelvjárási alakok azt sugallnák, mintha az általunk megadott hangalak Gutsclaff adatának hangalakja lenne, nem beszélve arról, hogy egy ilyen nyelvjárási alak átírása nyomdatechnikailag túl bonyolult lenne.

⁷Az észti, s általában a balti finn nyelvjárások/nyelvek részletes osztályozása ennél jóval bonyolultabb. Tiit-Rein Viitso az északkeleti és a partvidéki nyelvjárást nem sorolja egy típusba, szerinte ez előbbi az északi észti dialektusokkal és a vóttal, az utóbbi pedig a finn nyelvjárásokkal, valamint az izsórral és az észak-karjalaival tartozik össze (Viitso 1985: 401). Az észti nyelvjárások rendszeréről l. legutóbb: Pajusalu (1999).

Itt ragadjuk meg az alkalmat, hogy szóljunk a nyelvelmélekben és az ismertetett kiadványban alkalmazott betűtípusokról. Az eredeti könyvben a korabeli szokásnak megfelelően a latin szavakat, kifejezéseket, szövegeket latin, a német szavakat, neveket, szövegeket pedig gót betűvel nyomtatták. Ugyanígy gót betűvel szedtek minden észti hangot jelölő betűt, szót is. Sokszor egy kifejezésen belül is váltogatja egymást a két betűtípus, annak megfelelően, hogy melyik szó milyen nyelvű (vagy azt milyen nyelvűnek tartották), például a latin betűs címlapon a „JOHANNE Gutsloff / Paftore zu Urbs” szintagmában a német *Gutsloff* vezetéknev és a német *zu Urbs* gót, a szerző keresztnéve és foglalkozásneve pedig latin betűs, sőt latin végződésű. A fordítás a mai észti szövegből kiemelve aláhúzott antikvával transliterálja Gutsloff gót betűs észti szóalakjait, ám az észti beszédhangokat nem húzza alá (37).

6. A hangjelölés kérdései

A nyelvelmélekben sem a rövid, sem a hosszú vokálisok jelölése nem egységes. Gutsloff Stahltól eltérően megkülönbözteti az *e*-t az *ä*-tól, de nem minden esetben (Haarmann 1976: 42). Az *ö*-t ugyanabban a *vōi*- ‘tud, képes, -hat/-het’ segédigéiben oldalakon keresztül következetesen *ö*-vel jelöli (122, 124, 134, 136, 146; még a 146. oldal utolsó előtti bekezdésében is), de egyszercsak áttér az *ō* jelre (146. oldal utolsó bekezdése, 148, 158, 160). (Lepajõe transliterációban mindkét esetben *ö*-t találunk.) Hasonló kettősség figyelhető meg az *ü* írásbeli rögzítésében is. Gutsloff a magánhangzók hosszúságának jelölésére leginkább diakritikus jelekkel ellátott magánhangzókat használ, de hosszúságjelölő szerepben néhol megjelenik a *h* is: *Päh* ‘Kopf’ <*pää*> (~ ir. *pea*) (222), *Mêhs* <*miis*> (~ ir. *mees*) ‘Mann’ (226). A hosszú *ö*-t nyelvelmékünk vagy nem jelöli, mint például a *Tō* <*tüü*> (~ ir. *töö*) ‘Arbeit’ (206) vagy a *Sōma* <*süümä*> (~ ir. *sööma*) ‘essen’ szóban (212), vagy éppenséggel vokális + *h* betűkapcsolatot alkalmaz: *ōh* <NomSg *üü*, PartPl *öid*> (~ ir. NomSg *öö*) ‘Nacht’, *ōhmaja* ‘Nachtlager’ (228). A hosszúságot visszaadó diakritikus jelek a következők: tetős ékezet [circumflex, pl. *nôr* <NomSg *nuur*, GenSg *noorō*> (~ ir. NomSg *noor*) ‘jung’ (220)], éles ékezet [accent aigu, pl. *Rīgá* ‘Rigába’ (~ vőri és ir. *Riiga* – 196) – Lepajõe transliterációjában tévesen *Rigá* (197)], vagy dőlt ékezet [accent grave, pl. *Sinna jait peffetut* <*sinno pesti*> ‘téged vertek’ (154)]. Az éles ékezet a két pont fölé is kerülhet: pl. *Hōrma* <*hōõrma*> (~ ir. *hõõruma*) ‘terere’ (38), *hõrma* / *minna hõre* tero, attero (100). E második példa transliterációjában elírás történt [*hõrma*, *minna hõre* (101)]: az *o*-n valószínűleg a következő példa hatására hibás diakritikus jel, mégpedig circumflex látható, pedig korábban (39) pontosan (*ö*-vel) találjuk ugyanennek az igének az infinitívusi alakját.

Haarmann téves nézete szerint Gutsloff felismerte, hogy a (dél)észti a magánhangzók három hosszúsági fokkal rendelkeznek (Haarmann 1976: 42). Gutsloff megállapítása így hangzik: „Vocalium Valor apud Elthones est triplex: Grandis, communis & tenuis” (36) [Vokaalide väärtus on eesti keeles kolmesugune: pikk, tavaline, peenendatud (37)] ‘A magánhangzók értéke az észti háromféle: nagy [értsd: hosszú], szokásos és vékony/kicsi’. Haarmann az idézetben előforduló terminusokat ekképp fordítja németre: **lang**, **mittellang** és **kurz**, vagyis a kérdéses fokok a mai értelemben vett hosszúsági fokoknak felelnének meg. A hosszú (**grandis**) magánhangzókat Gutsloff circumflexszel, a rövideket (**communis**) diakritikus jel nélkül kívánta jelölni (38). Nézzük azonban, hogy mit is értett valójában Gutsloff a **tenuis** műszón? A szóban forgó hangokat két ponttal látta el: *Päffa* <*päss*> (~ ir. *pöial*) ‘hüvelykujj’, *kõllane*

<köllanō> (~ ir. kollane) 'sárga', püffut <pisut> (~ ir. pisut) 'kicsit, kevés'. A Püffa és a püffut alakok világossá teszik, hogy itt palatális vokálisokról van szó. [A püffut szóban a *p* után következő magánhangzó nyilván labiális, vagyis *ü* volt, mint egyes mai nyelvjárási alakokban (Pall 1989: 210). Más szavak esetében ma is labiális, pl. *pümmē* 'sötét' (319).] A köllane alakban megjelenő *ō* ugyan nem palatális, de mivel Gutsclaff *ö*-vel jelölte, gyakorlatilag palatálisként fogta fel. A nyelvteníró tehát valójában összekeverte a magánhangzók palatoveláris korrelációját a kvantitáskorrelációval.

H. Keem szerint a grammatika írója nem tudta visszaadni a déli észt magánhangzó-illeszkedést (l. részletesebben 317–318). Kérdéses azonban, hogy mennyire volt jellemző az Observationes alapjául szolgáló észt nyelvre a magánhangzó-harmónia. Mi inkább úgy fogalmaznánk, hogy Gutsclaff sok helyütt jól alkalmazott diakritikus jeleket – két pontot – a palatális magánhangzók jelölésére.

A mássalhangzók megkettőzése helyett néhol a mássalhangzóra húzott vízszintes vonallal találkozunk, ld. a Jummal <jummal> (~ ir. juma) 'isten' szó egyes függő eseteit (66). Gutsclaff Stahlhoz hasonlóan a konszonantizmus terén sem ismerte fel a háromfokozatú rendszert, csak a rövid és a félhosszú között tett különbséget (Haarmann 1976: 42): „Confonantium valor communis est, qui geminatione earundem fit acutior, ut ex aliis lingvis notum est” 'A mássalhangzók értéke szokásos, mely geminálódás által élesebbé válik, mint más nyelvekben' (40). Elsőként mutatta ki a mássalhangzók palatalizációját (Kask 1970: 61), melyet A. Kask és R. Kasik megállapításával ellentétben (Kask 1970: 61, Kasik 1999: 23) általában nem *j*, hanem *i* betűvel jelölt: pl. Koti <koti> (~ ir. kott) 'Sack' (233), Panni <panni> (~ ir. pann) 'Pfanne' (230). Az *j* betűt a szerző az [ɲG] palatalizálásának jelölésére alkalmazta: Panj 'Eimer' (211). Nem tudhatjuk, hogy itt tartui [paɲG] vagy vőri [paɲG] hangalakról van-e szó (~ ir. pang [paɲG]). Kasik és Alvre is összetéveszti ezt a szót az általunk fentebb említett Panni 'Pfanne' lexémával (Kasik 1999: 23, Alvre 1999: 151), és helytelenül, *j*-vel idézi (de nem csak ezt a szót, l. uo.). A két kortárs nyelvész az Orthographia c. fejezethez írott jegyzetek 6. pontját érthette félre, amelyben Gutsclaff felhívja a figyelmet, hogy a szóvégi *i* helyén *j* ejtendő (értsd: a mássalhangzó palatalizálendő; 42). Itt valóban megtaláljuk a Kotj-féle alakokat, ezek azonban e szavak hangalakját jelölik, nem pedig az írásmódját.

Gutsclaffnak „helyesírása” kialakításánál nem nagyon volt mire támaszkodnia, így a Stahlét vette át (311; Lepajõe 1999: 375–376).

7. A kötet beosztása

A nyelvtan a 36. oldalon kezdődik és a 204. oldalon végződik a Finis c. bekezdésben az ígекtők felsorolásával, fordítása a 37. oldalon indul és a 205.-en ér véget. Gutsclaff a következő fejezetekre tagolta grammatikáját: Ortographia (voltaképpen: fonetika/fonológia és helyesírás, valamint egy kevés morfológia; 36–44), Prosodia (44), Etymologia (voltaképpen: morfológia; 44–182) és Syntaxis (184–204).

A töredékben maradt, 1714 szócikket tartalmazó szójegyzék, a Nomenclator Germanico-Estthonicus a 206. oldalon kezdődik és a 246-on szakad meg. Ennek eredetijét fordítással való megszakítás nélkül olvashatjuk. A szerző a Stahlénál rövidebb szójegyzéket valószínűsíthetően elődjétől függetlenül állíthatta össze, ugyanis a címszavak 40%-a Stahlnál hiányzik, s azok a szócikkek, amelyekben mind a német címszó, mind pedig ennek észt megfelelője megegyezik, csupán 25%-ot tesznek ki (311; Lepajõe 1999: 376–377).

A 247. és a 279. oldalak között található a fordító által összeállított déli észt szómutató, majd a fordító jegyzetei (280–284) és Lepajõe igen alapos kísérőtanulmánya (Johannes Gutsloff „Grammatilised vaatlused”, 285–316). Lepajõe tanulmányát Hella Keemnek (1915–1997), az észt nyelvjáráskutatás kiemelkedő személyiségének „Johannes Gutsloff grammatika eesti keel ja Urvaste murrak” (Johannes Gutsloff nyelvtana és az urvastei helyi nyelvjárás) című posztumusz írása (317–332), majd az összevont bibliográfia követi (333–338). A kötetet a rövidítések jegyzéke zárja (339–340).

8. A grammatika nyelvjárási alapjai

Keem tanulmányának elején megállapítja, hogy Gutsloff nyelvi adatai nagyrészt a tartui nyelvjárást tükrözik, de mind grammatikájában, mind pedig a szójegyzékben néhol megfigyelhetők szolgálati helyének, a võrui Urvaste nyelvjárásának jegyei is (317). Keem cikkében rámutat a mű võrui és északi észt elemeire, hibáira, hiányosságaira és neologizmusaira. E helyütt számos példát bemutatathatnánk, elégedjék meg azonban az olvasó egyetlenegy – Keem által említett – tipikus esettel (322): amikor a szerző azt állítja, hogy az ‘ezüst’ jelentésű *Hõbbe* <*hõpõ*> (ir. *hõbe*) főnév rectivusa kétféleképpen alakulhat (*Hõbbe* és *Hõbbeda* – 52) <*hõpõ/hõbõda*>, valójában az urvastei (võrui) alakot keveri össze a tartuival (ir. *hõbedda*). A sok „összekeverés” és „tévedés” láttán gyanút fog a mai kutató: vajon Gutsloff nem egyfajta korai nyelvi tervezés szellemében működött-e, nem akart-e – egyes északi elemeket felhasználva – egy déli észt sztenderdet kialakítani? Vagy több adatközlője volt, esetleg adatközlői több alakot is helyesnek ítéltek? Bármelyik lehetőség áll is fenn, a szerző gyanítható nyelvtervezői szándékaira talán már sohasem fog fény derülni. Gutsloff előszavában amúgy ‘tartui dialektusunkról’ beszél („Dialecto nostrate Dorpatenfi” – 32). Ha ezen Tartu városának észt nyelvét kell értenünk, a grammatika által leírt nyelv ettől nem állhatott messze, hiszen abban lehettek egyéb déli, de északi észt vonások is, sőt Tartuban (és másutt is) létezhetett a déli észt – északi észt diglosszia jelensége is. (Tartuban ma már a város környékén beszélt tartui nyelvjárásra, illetve az egykori tartui köznyelvre hatást gyakorolt más délészt dialektusokra csak a szókincs egyes, szubsztrátumként megmaradt elemei emlékeztetnek.) Ha Gutsloff kifejezése az egész déli nyelvjárás csoportra vonatkozik, akkor a võrui alakok feltétlenül indokoltak, az északi elemek megléte pedig az északi típussal érintkező területeken, valamint az északi irodalmi nyelv hatásának köszönhetően minden műveltebb helyen elképzelhető. Hella Keem tanulmányának olvastakor az a kételyünk is felmerült, hogy módszertanilag helytelenül jár el az, aki a pontos mai észt nyelvjárási alakot adja meg a transliterált gutsloff-i alak után, mert olybá tűnik, mintha visszavetítené a mostani nyelvi tényeket három és fél évszázaddal ezelőttre (ld. ismertetésünk 6. jegyzetét). Keem eljárását illetően hasonló a helyzet egyes képzővel ellátott szavak esetében is. K. Pajusalu hívta fel a figyelmünket arra, hogy Keem a *Wennick*, *Leittick* ‘orosz nő, lengyel nő’-féle alakokat (74) Gutsloff neologizmusainak tartja, hivatkozván arra, hogy ilyeneket nem találunk manapság sem a tartui, sem a võrui nyelvjárásban (325). Ezek az alakok ma már valóban nem élnek, azonban még egy évszázada sikerült felje-

gyezni ilyeneket az időközben kihalt, periferikus lutsi dialektusból (Kallas 1894: 30–31), következésképpen valószínűleg Gutsloff idejében is létezniük kellett.⁸

9. Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a tárgyalt forráskiadvány tudós műgondal készült kötet. Átala betekintést nyerhetnek az észet egyetemi hallgatók, a kutatók és a művelt nagyközönség az észet grammatikairás kezdeti korszakának egyik főművébe. A könyv valószínűleg hozzájárul a déli észet nyelv státusának megerősítéséhez is, és a vöru és a szetu értelmiség köreiben is nyilván kedvező fogadtatásra talál.

Legvégiül néhány kritikai megjegyzés, illetve javaslat. Kár, hogy a szerkesztők nem látták el a kötetet a világnyelvek valamelyikén írt összefoglalóval, illetve hogy nem transliterálták a gót betűs német nyelvű előszót. Érdemes lenne a kísérőtanulmányok és a már meglévő jegyzetek felhasználásával olyan jegyzetapparátust összeállítani, amely az adott fejezetekkel párhuzamosan haladva kommentálná a grammatikát. Az így elkészített kritikai kiadást talán német kísérőszöveggel lenne a legcélszerűbb megjelentetni. Azzal pedig csak egyetérteni tudunk, amit a nyelvten fordítója 1999. januárjában az észet Anyanyelvi Társaság közgyűlésén tartott előadásában hangsúlyozott, hogy ti. a lelkipásztor–teológus–nyelvész–folklorista Gutsloffról időszerű lenne egy monográfia megírása is (Lepajõe 1999: 377).

Rövidítés

ir. = mai észet irodalmi nyelvi alak

IRODALOM

- Alttoa, Villem–Aino Valmet 1973: *17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhu-luule*, Tallinn, Kirjastus „Eesti Raamat”.
- Paul Alvre 1999: Tähelpanekuid Johannes Gutsloffi grammatikast, *Emakeele Seltsi aastaraamat* 43, Tartu, Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 148–155.
- Ariste, Paul 1977: Rezension Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts I (Fenno-Ugrica 2), Hamburg 1976, *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* I, 209–211.
- Csepregi Márta szerk 1998: *Finnugor kalauz*, Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.
- Ehasalu, Epp–Küllü Habicht–Valve-Liivi Kingisepp–Jaak Peebo 1997: *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik = Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 6, Tartu, Tartu Ülikool.

⁸Paul Alvre az általunk recenzált kiadványról írott ismertetésében Keem megállapítására utalva megjegyzi, hogy ilyen alakok szerepelnek Wiedemann észet–német szótárában (Wiedemann 1923). Az Emakeele Seltsi aastaraamat szerkesztősége azt a megjegyzést fűzi ehhez, hogy Wiedemann adatai éppen Gutslofftól származhatnak (Alvre 1999: 155).

- Haarmann, Harald szerk. 1976: *Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts I: Heinrich Stahl: Anführung zu der Esthnischen Sprach (1637), Johann Gutsclaff: Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam (1648) = Fenno-Ugrica 2*, Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- Haarmann, Harald szerk. 1977: *Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts III: Johann Hornung: Grammatica Esthonica, brevi [sic!], Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revaliensem, Riga, 1693 = Fenno-Ugrica 4*, Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- Hajdú Péter 1981: *Az uráli nyelvészet alapkérdései*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Jääts, Indrek 1998: *Setude etniline identiteet = Studia Ethnologica Tartuensia 1*, Tartu, Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool.
- Kallas, Oskar 1894: *Lutsi Maarahvas = Suomi, III: 12*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 89–151.
- Kasik, Reet 1999: *Johdatus viron kielen historiaan = Castrenianumin toimitteita 55*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen laitos – Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kask, Arnold 1970: *Eesti kirjakeele ajaloost I*, Tartu, Tartu Riiklik Ülikool.
- Kask, Arnold 1984: *Eesti murded ja kirjakeel = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 16*, Tallinn, Valgus.
- Keem, Hella 1995: *Tartumaa saja-aastaste jutud = Valimik murdetekste 5*, Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Keem, Hella 1997: *Võru keel*, Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts – Võru Instituut.
- Koponen, Eino 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä: itämerensuomalaista etymologiaa = Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougienne 230*, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lepajõe, Marju 1985: J. Gutsclaffi "Observationes grammaticae", *Noored filoloogias 1985: noorteadlaste XII konverents 22. mail, teesid*, Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 34–37.
- Lepajõe, Marju 1999: 350 aastat Johannes Gutsclaffi grammatikat, *Keel ja Kirjandus XLII*, 369–377.
- Liivak, Sander Alfred 1999: Az észt nyelvjárásokról és kutatásukról, *Finnugor Világ 4/2*, 10–13.
- Mikola Tibor 1997: Mediális igék az észtben és a magyarban / Mediaalverbid eesti ja ungari keeles, in Anu Nurk – Tõnu Seilenthal szerk.: *Észt hungarológia 75 / Eesti hungaroloogia 75* (Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia), Tartu, 133–142.
- Pajusalu, Karl 1987: Nivelleeruv murre: Karksi verb, *Keel ja Kirjandus XXX*, 529–543.
- Pajusalu, Karl 1996: *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: variation of Verb Inflection in Karksi = Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 54*, Turku, Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Pajusalu, Karl 1999: Eesti murded ja murderühmad, *Emakeele Seltsi aastaraamat 43*, Tartu, Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 64–98.
- Pall, Valdek szerk. 1982–1989: *Väike murdesõnastik I–II*, Tallinn, Valgus.

- Peebo, Jaak 1995: Indikatiivi preesensi kolmas pööre Johannes Gutsloffil, in: Peebo, Jaak szerk.: *Läänemere rahvaste kirjakeele ajaloost = Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 1, Tartu, Tartu Ülikool, 116–129.
- Posti, Lauri 1961: Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä, *Virittäjä* 65, 351–366.
- Saareste, Andrus – A. R. Cederberg 1925–1931: *Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739 = Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XVI*, Tartu, Akadeemilise Emakeele Seltsi Kirjastus.
- Saareste, Andrus – A. R. Cederberg 1992: *Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739: faksiimileväljaanne*, Tartu, Tartu Ülikool.
- Tering, Arvo 1979: Lisandusi ja täpsustusi Johannes Gutsloffi kohta, *Keel ja Kirjandus* XXII, 26–30.
- Toomsalu, Ülo 1995: *Setu verbi grammatika ja sõnastikud = Keele ja Kirjanduse raamatusari* 2, Tallinn.
- Toomse, Mihkel 1955: *Zur dritten Person Singularis im Südeestnischen = Commentationes Balticae* II,6, Bonn, Baltisches Forschungsgemeinschaft.
- Toomse, Mihkel 1998: *Lõuna-eesti murded 1–30: Kaardid*, toimetanud Karl Pajusalu = *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja / Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku* 56, Turku, Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Tóth Szilárd 1997: Murrete ja kirjakeele suhe ungarlastel ja eestlastel / A nyelvjárások és az irodalmi nyelv viszonya a magyaroknál és az észteknel, in Anu Nurk – Tõnu Seilenthal szerk.: *Észt hungarológia 75 / Eesti hungaroloogia 75* (Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia), Tartu, 208–217.
- Vabarna, Anne 1995: *Setu rahvuseepos – Setukaiseepos – The Setu Epic Peko*, toimitaneet / toimetanud / edited by Paul Hagu & Seppo Suhonen = *Snellman-instituutin julkaisuja*, A 18, Kuopio, Snellman-instituutti.
- Värri Haarmann, Anna-Liisa szerk. 1977: *Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts II: Heinrich Göseken: Manuductio ad Linguam Oesthonicam / Anführung zur Öhstnischen Sprache, Reval 1660 = Fenno-Ugrica* 3, Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- Viitso, Tiit-Rein 1985: Läänemeresoome murdeliigenduse põhihooned, *Keel ja Kirjandus* XXVIII, 399–404.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1864: *Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt = Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg*, VIIe série, Tome VII, № 8, St. Petersburg.
- Wiedemann, Dr. F. J. 1923: *Eesti-Saksa Sõnaraamat*, kolmas muutmattu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest, sissejuhatusega varustanud Albert Saareste, Tartu, Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Zsirai Miklós 1937: *Finnugor rokonságunk*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

TARTALOM

VELCSOV MÁRTONNÉ KÖSZÖNTÉSE

BÜKY LÁSZLÓ: Velcsov Mártonné hetvenéves.....	5
FORGÁCS TAMÁS: Adalékok <i>levegő</i> szavunk történetéhez.....	7
M. KORCHMÁROS VALÉRIA: A morfológia oktatásának aktuális problémái.....	15
SZABÓ JÓZSEF: Gondolatok a Mészöly-iskola módszertani örökségéről.....	21

NYELVTUDOMÁNY

BÜKY LÁSZLÓ: A sors nyelvi ábrázolása Ady Endre és Füst Milán lírájában.....	29
MOKÁNY SÁNDOR: (Nép)etimológiai egyveleg.....	37
NÉMETH MIKLÓS: Kései középmagyar kori nyelvváltozatok vizsgálata magánhangzók elemzésével.....	57
BENCsik EDIT: Jelzős szintagmák az erza-mordvin nyelvben.....	69
Hajdú Péter: Portré Györke Józsefről.....	77
HEVÉR KRISztINA: Az érzékelést (észlelést) jelentő erza-mordvin igék.....	103
KATZSCHMANN, MICHAEL: Die samojedischen Konjugationsarten und die Frage eines uralischen Ergativs.....	113
KOZMÁCS ISTVÁN: Bibliográfia a permi népek nyelvének, történetének és irodalmának ismeretéhez (1990–1999).....	131
KOZMÁCS ISTVÁN: Nemzeti tulajdonjелек az udmurtoknál (Bevezető egy régi kéziratához).....	183
М. СОРОКИН: О материнстве, как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности у вотяков.....	197
KÖRTVÉLY ERIKA: A nganaszan kicsinyítő képzőkről.....	229
MÉSZÁROS EDIT: Az erza-mordvin <i>pulo</i> ~ moksa-mordvin <i>pula</i> jelentése és eredete.....	237
SZEVErÉNYI SÁNDOR: Még egyszer az enyec gégezárhangokról.....	249
WAGNER-NAGY BEÁTA BOGLÁRKA: Megjegyzések a tárgy jelöléséhez a nganaszanban.....	255

NÉPRAJZ

BÁRNA GÁBOR: Bihari román szokások és hiedelmek egy magyar katolikus pap szemével.....	269
BÉLLON TIBOR: Karácsonyi asztal.....	279
FERKOV JAKAB: Téglavetés Radamosban.....	289
HÁKUNI, ULLA: Our cousins in the North: the images of Finland among some members of the Finnish Club of Szeged.....	297
MÓD LÁSZLÓ – SIMON ANDRÁS: Márton-napi mustkeresztelés a Lendva-vidéken.....	311
PUSZTAI BERTALAN: Versengő múltak, versengő jelenek – történelem a diszkurzív térben.....	327

SZEMLE

BÜKY LÁSZLÓ: Vlagyimir Jelisztratov 1998: Szlang és kultúra.....	339
FRIED ISTVÁN: Kiss Lajos 1999: Hadrovics László (1910–1997).....	343
NÉMETH MIKLÓS: Jean Perrot szerk. 1997: Polyphonie pour Iván Fónagy.....	345
NÉMETH MIKLÓS: Sándor Klára szerk. 1998: Nyelvi változó – nyelvi változás.....	351
SZABÓ JÓZSEF: Kiss Jenő 1998: Mihályi nyolcszáz éves.....	357
TÓTH SZILÁRD: Johannes Gutsclaff 1998: Grammatilisi vaatlusti eesti keelest.....	361